

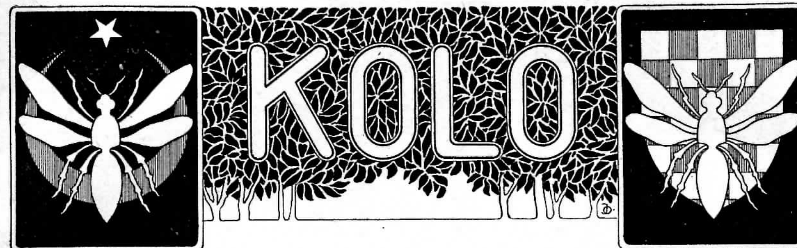
KOLO

HRVATSKO

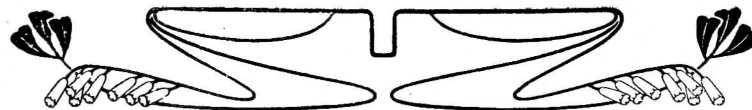
NAUČNO-KNJIŽEVNI ZBORNIK.

KNJIGA II. 1906.

IZDALA „MATICA HRVATSKA".

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

1906.

DORINA.

(NOVELA IZ DALMATINSKE BODOLARIJE.)

(Nagradjena I. natječajnom nagradom za „Hrvatsko Kolo“.)

I.

Na 9. svibnja, malo prvo zapada sunca, Lauro i prijatelj mu Mirko, otrag godina, gledali su s kraja — nešto podalje od grada, — kako se tratarske ladje toče jedna za drugom iz hvarske luke na šire more. Išle su svaka na svoju postu, ribarsku postaju, koja ju je po bruskitu — ždrijebanju — zapala. Gospodari trata, velikih srdjelarskih mreža, sjedjeli su, ili su spružili noge i naslonili se o što, u ladjama, i — kao obično — ponešto zamišljeni bili, ne znajući, da li će im se sreća nasmjehnuti čestitim ribolovom, i da li će tako uzmoći namiriti znatne troškove, kojim su se morali podvrći, ako su se htjeli „armati“, t. j. opremiti brodove, mrežu i ostalo za lov. A družina — sve čila hvarska mladež — vozila je odmjereno, kao po kadenci, junački upirući u vesla i šale zbijajući, kano da na pir ide. Ovomu se izrazu ne čudi, tko je vičan u ovim našim stranama lovu srdjela — tomu blagu božjemu, što te katkad u malo noći obogati; a da i ne spominjemo sve one blage osjećaje pri obilnu lovu, kadno ti se našemu ribaru srce širi i mašta razigrava pri pomisli, da mu se i trošak i trud naplaćuje, da mu je za više vremena obezbijedjena i hrana i odijelo, da će, ako je oženjen, sa svojom obitelju sprovesti veselije dane, a ako je neoženjen, da će moći svojoj odabranici, u onim nekim svečanijim prigodama, i ljepši dar donijeti, i sam se nešto bolje predstaviti . . . To je veselje sada povećavala okolnost, što se onih dana svagdje naokolo Hvara, a i okolo bližnjega ostrva Visa, kazao znak čestite ribarštine.

— Dobra sreća, barba! — poviče Lauro gospodaru u ladji, što je nedaleko njih išla iz luke.

— Hvala, hvala! — odvrati gospodar ladje. Dobra noć!

*

— Tko je taj b a r b a? — upita Mirko, kad se je ladja provezla malo dalje i prijatelji krenuli gradu.

— Moj tetak — odvrati Lauro. — Dobričina od čovjeka, ali mu se jadnomu sreća ruga. Dva su ljeta, da se je prilično istrošio na moru, a lova, mo'š računati, posve malo ulovio — jedva polak troška namirio.

— O, znam ja, kako to ide — Mirko će. — Hoće se po više stotina fiorina svaki mrak za armanje. Tako je barem u nas na Visu. A mislim, da je i ovdje u vas isto.

— Dakako, dakako.

— Zbilja muka te hvata, kad vidiš neke siromaške, kako ih zlatna nada vara za toli dugo vrijeme, dok ne učini, da potroše, ako imadu, koju prištednju, a što je gore, i zaduže se znatno. Ti se naši ljudi ukopište u svoju mrežu i ne će s nje nikud nikamo. Da bi se barem naučili i drugomu zanatu! Kaže mudro puk, o, taj naš oštroumni, ali malo praktičan puk: „U mladosti ribar — u starosti prosjak".

— Dä, kaže to, al ne promišlja o tom.

— Govore, da im se ne da ni promisliti o drugom poslu. Nijesu ih od malih nogu čemu drugomu učili. Siromasi, neuki, od koga su mogli biti u svojoj kući napućeni na drugi zanat? A bogati . . . — o, za te je bilo sjemenište ili universitat; a poslije nijesu ni gledali na one jadnike, što su doma ostajali, da se tuku s morskim valovima, da se more snom i gladom, studeni i žarom sunca, ne bi li se kojekako dočepali kore kruha, a, recimo pravo, i ne bi li bogatijima nasuli tobolac — završi Mirko, a oči mu se zaiskriše, polak od samilošte, polak od nekakve ljutine.

— Imaš pravo; ali . . . ti si mi se nekako raspalio — preuze Lauro, osmjehnuvši se. — Nadoći će preokret s mladjom generacijom, ne boj se, jer, vidiš, da te tvoje ideje i čustva prodiru sve to jače u pamet i u srce prosvjetljenije mladeži. Vidiš, krste ju „nadobudnom", . . . dakle?

— Ti već znaš, kako ja snujem i mozgam, kako bi neke starežine boljarske iščezle iz više naših kuća, kako bi isprazni oni plemenitaški ponos, sličan dimu, i ona neopravdana bogataška besposlica i rasipnost po mnogim vlasteoskim kućama ustupila mjesto ozbiljnu radu i štednji; znaš, kako bih rada, da se javnoga poslovanja dočepaju nove snage, koje će našemu narodu donijeti pravu prosvjetu — razjasniti i učvrstiti pojmove o domoljublju, uliti nove snage za praktičan rad, otvoriti novih vidika za pothvate riječju, uz umni i moralni

takodjer i ekonomijski preporod i napredak našemu narodu donijeti. Zar je pravo, da se i dalje znatan dio naroda i njegovi interesi žrtvuju samo plemenitome dimu nekih ambicijoznih, koji sa svoje neuprave ne znadu niti sebi sačuvati, što su od starijih baštinili, a kamo li će puku biti od koristi?!

— Jesi li vidio, kako se neki od njih znoje i pučki novac bacaju za slavlja ovomu i onomu, bilo svomu, bilo tudjincu, ne bi li im odakle doletio koji križić na prsi? . . .

— Da, da, samo nek je slavohlepnosti udovoljeno, a ne smeta, što pučanstvo jadi i čemeri, a ne smeta, što njima istim krov nad glavom gori — što s lijenosti, što s rasipnosti, a nekomu naosob zato, što mora zadovoljavati hire svoje plemenite polovice . . .

Zlorado se oba nasmjehnuše. I bili su već stigli do prvih kuća na zapadu Hvara. Zadnji traci pramaljetnoga sunca zarumenili brda nad gradom, sa tvrdjama „Spagnuolo" i „San Nicolò" i sa starinskim zidom, kojemu se krunište, onako lijepo nastriženo, koči na toj visini; i dočim je unutrašnjim kućama to rumenilo kratila sa zapada glavica sa meteoroligijskim observatorijem, kuće, što se niz obalu pružaju k jugu, kao što i franjevački manastir u Križnoj Luki, kupale se takodjer u svjetlosti. More je u luci bilo mirno; samo su još dvije, tri ladje vozile odatle put vanka.

Vršci brda naokolo Hvara su negdje bili goli; ali niže vidjelo se više grma, što je k moru bio sve to deblji, tako te se prodoline nedaleko obale zaodjele potpuno mrko-zelenim rusmarinom, koji te opaja, kad se uza nj šetaš, i iz kojega nas Hvaranin prekapljiva ulje-kvintesencu i vadi glasovitu „Acqua della regina". Niz put stršili su aloji, od kojih marljive Hvarkinje znadu elegantnih stvarčica izvesti. Po miomrisu, što si ćutio, razabrao si, da su se po perivojima mnoge ruže rascvale.

Pred našim dvama prijateljima otvori se u neku krasna plokata — najveća u Dalmaciji, sa velebnim zgradama, što se oko nje dižu. Na plokati vrvjelo je dosti više svijeta nego obično; vidjelo se po njoj stolova, na kojima su bile ponamještene igračke sa sviralicama, lutke, vrpce i ostala sitnarija, koja se obično po našim dernecima vidja izložena. Vidio si i neka inostrana lica, koja su razgledala grad. Do naših prijatelja Laura i Mirka dopirao je raznovrsni zvižduk sviralica, što su djeca kupila, i njima na svoj, dječiji, način izvadjala kratke, od duška, a r i j e. Jedna je stara, debela prodavačica imala pun krtô

trešanja, prvih trešanja, što joj je neki trgovac isti dan poslao iz Spljeta, gdje se, kako se u nas veli, vide prve trešnje za sajam sv. Dujma, koji je padao upravo dva dana prvo.

Taj je dan bio u oči sajma, u oči blagdana sv. Prospera, čije se tijelo nalazi u hvarskoj, lombardskoga stila, katedrali, što se veličanstveno diže na istočnom kraju plokate, a uza nju, kao gorostas, strši nježno izdjelan zvonik.

Mirko i Lauro stali razgledati, što su ljudi iz obližnjih mjesta dovezli na sajam. I dok oni to razgledaju, anu da ih malo pobliže upoznamo.

II.

Tamo usred jadranskoga mora, nedaleko italske obale, stoji Vis, pitomi Vis, na kojem na otvorenu rastu palme, rogači, naranče i limuni, čija povijest siže do davnih davnina, čiji su stanovnici na glasu kao vrsni pomorci i ribari, a i marljivi vinogradari, čiji su strategični položaj Englezi cijenili, te su ga nazivali „Jadranskim Gibraltarom".

Mirko je bio iz varoši Visa, što se pružila u polukrug u krasnoj luci, na sjevero-istočnoj strani ostrva. Otac mu je bio potomak starinske plemićke obitelji, koja je slovila kao veoma ugledna i bogata, i od koje dandanas više nema nikakova člana. Mirkov je otac bio izučio pravo i posvetio se političkoj karijeri, u kojoj je prvo ženidbe za nekoliko godina lijepo zadovoljavao. Ali malo poslije nego se je za svoju nesreću vjenčao, obrnula mu se kola niza stranu, i on se i kuća mu survala u propast.

Mirkova je majka bila djevojka iz neke propale plemićke obitelji iz Graca, gdje je Mirkov otac učio, i gdje je ona sprovela mladje dane svoje samo u šetnji, zabavama i sijelima i u nekom velikaškom dimu. Kao plemić, kojemu su stari bili usadili u glavu neke starinske presude o svojoj odličnijoj krvi i staležu, i kojih se on čvrsto držao, naš je sjor Bepo našao način, da se i on dokopa u Gracu plemićkih sijela, gdje su ga blazoni, pa makar i propalih grofova, tako zanijeli, da mu nitko ne bi bio iz glave izvadio, kako mu za drugaricu ne dolikuje nego jedna n o b i l e d e, ili e d e l v o n. I on se zaljubio u plemkinju, gospoju Vilhelminu, s kojom se je vjenčao, kad je nastupio bio treću godinu službe, i doveo ju tamo, gdje je služio, u dalmatinsku varoš, koja se je Vilhelmini i njezinu dimu prikazala kao tamnica. Nije vele prošlo, a izmedju Vilhelmine i gospodje uredskoga chefa, s kojim je sjor Bepo služio, nastalo je nesuglasje. Chef i tako nije mogao da podnese sjor Bepa zbog neke bezazlene preinake, što je sjor Bepo bio napisao na jednom chefovu spisu. Nesuglasje je izmedju dviju gospodja potrajalo sa višekratnim prepirkama, koje su odjeknule i u chefovoj i tako napetoj osjetljivosti; porodile se izmjenične tužbe izmedju muževa, i sjor Bepo, naosob na ženin nagovor, ostavio službu, preselio se na Vis, gdje je tada njegova kuća pod upravom njegove majke dosti dobro išla, i gdje je namjeravao otvoriti neku vrst odvjetničke kancelarije. Sjor Bepova je majka umrla godinu dana, poslije nego se je sjor Bepo nastanio na Visu. Bilo ih je, koji su govorili, da je jadnoj starici srce puklo od žalosti, videći rasap, u koji je kuća srnula. I doista te i slijedećih godina gomilali se troškovi nepotrebiti nad potrebitim, a prihodi od posjeda, što su prvo mogli pokrivati domaće potrebe, nijesu dotjecali ni da namire polovicu troška, otkad je po staričinoj smrti Vilhelmina stala voditi domaću ekonomiju. Gospoja je Vilhelmina htjela, da ima nekakvu „odmazdu" za to, što je morala „vegetovati" u tom osamljenom kraju. Za to je izvela u kući pravu revoluciju. Malone sve staro pokućstvo dala je spremiti u dvije konobe, a nabavila novo — „altdeutschen Stils", iz Graca, preko svoje sestre. Mnoge je vrijedne starinske nabožne slike od mletačkih slikara dala prenijeti u neke sporedne sobe, kao neznatnu robu, a u salon i druge glavnije sobe ponamjestila nekakve frivolne njemačke lovačke partije, i grupe voća i poslastica, sve bogato uokvireno. Nove, skupocjene granostajine i drugi tapeti po tavanu i po zidovima nadomjestili proderano sagovlje, a novo srebrno posudje stalo se sjati u kredencama i na etažerima. Četri sluge obavljale su razne poslove po kući; a u perivoju, što je dala na dugo i na široko ograditi, te rijetkim biljkama zasaditi i naresiti, redio je gredice, pute i putiće, amo tamo razvedene, vrtlar, nabavljen iz daleka. Dala si je takodjer napraviti lijepu teracu, sa mnogim stupićima, na koju se je izlazilo i s tavana, i s koje se je moglo, pri tišini, čisto razabrati, kako se ribe u bližnjem moru vrte, i kako brak pasu. Dakako, da tu nije smjelo biti bez glasovira, po kojem je ona znala na uho tuckati arije nekih Salon-Liedera; a znao je i sjor Bepo nešto po tipkama klapucati. U kratko — Vilhelmina htjela si je načiniti takav stan, koji bi je e n m i n i a t u r e sjećao velegradske udobnosti, što je bila barem obikla gledati, i za kojom je svom dušom čeznula. U to ime nabavljala je iz Beča skúpa odijela po najnovijoj modi, mirisave vodice, praške i sapune, a iz Graca razna

fina jela — kanoti srnetinu, kobasice, moutarde, poslastice itd. Od muža je uvijek iskala novca i novca; a on, „da ju ne smuti“, nije joj ga uskratio, i ako je morao katkad trknuti do u Spljet i u „Pučke Banke“ podpisati mjenicu za koji znatan iznos; a govorilo se, da je ne malo dužan i nekomu lihvaru u susjedstvu.

Medjutim mali Mirko, jedinak, narastao bio do dvanaeste godine, kad je morao u Spljet u gimnazij. Nije pohadjao javnu pučku školu, već je njegova majka jednoga od mjesnih učitelja zamolila, da joj ga poučava u kući. Toga se je školovanja Mirko uvijek rado sjećao, jer je od vrijednoga učitelja, zdrava razuma i pronicava pedagoga, primio prve i neizbrisive klice pravoga čovjekoljublja, prave muževne kriješposti, koja ga je i odrasla većkrat oduševljavala i od nadutosti čuvala. U Spljetu je naravno „morao“ u plemićku kuću nekog očeva znanca, kod kojega je preko svih osam gimnazijalnih godina stanovao. Mirko nije nigdje mogao dobiti bolji uzgoj nego li u toj obitelji. Domaćin, pravi plemić i na riječi i u djelu, nije imao ni sjene onih predsuda o kojekakvim preživjelim privilegijama, što su htjeli da tobože revindiciraju neki naduti plemenitaši, kojima se je s te strane, uslijed pučke prosvjete, stalo tlo ispod nogu micati. To je bio potpun čovjek, koji je cijenio, da mu se plemićki grb ni najmanje ne će poniziti, ako u svoje dvore dovede pučku kćer, narešenu svim lijepim krijepostima, što dobro uzgojenu domaćicu moraju da rese. I nije se prevario. Njegova je kuća cvala u svakom pogledu, njegova je kuća na ugledu bila — njegova je kuća i za našega Mirka bila divna škola gradjanskoga krijeposnoga življenja.

III.

Mirko se je u Spljetu isticao medju sudrugovima i marljivošću i uspjehom u naucima, dočim mu se je ćud najplemenitije izobražavala u društvu dobre, pametne i ozbiljne čeljadi; a na Visu sjor Bepova kuća išla je takodjer naprijed, ali u dugu, bilo s Vilhelminine rasipnosti, nerada i nepomnje, bilo s Bepove mekčine.

Vilhelmina, kano da je glavu izgubila — nije htjela, ili nije znala ma ni na čas promisliti, da li uz njezine zahtjeve i troškove obiteljski brod jedri na hridinu, gdje se ima brzo razbiti i potonuti.

Sjor Bepo nije bio energično čeljade: s njime je zavladala supruga tako, da on nije imao srca stati na put njezinoj nesmotrenosti, niti joj

otkriti jadno stanje domaće ekonomije, te kao svijestan čovjek pozvati je na odgovornost za njezino življenje.

Zadnjih godina takodjer nešto su i elementarne nezgode doprinijele, da mu se je smanjio prihod, koji je stojao jedino u vinu, što se je obično u grožđju prodavalo; a vinogradi, kojih je sjor Bepo baštinio velik broj, sa slaba rukovodjenja znatno su bili oslabili, tako da mu je naosob zadnje dvije godine dug znatno narasao.

Pred Mirkom se krilo to slabo stanje; ali je već u zadnje doba pronicavo Mirkovo oko naslutilo, što je i kako je, pa se žalostio, što još nije u stanju, da doskoči, ako bi se dalo.

Došlo se je tako i doba, kad je Mirko bio u osmom razredu.

Vilhelmina dva mjeseca prvo, nego je Mirko imao da položi ispit zrelosti, nalazila se s Bepom u sobi. Za dva dana zasebice zahtijevala je novca od njega za nova odijela i druge stvari, koje su, kazala je ona, neophodno potrebne prigodom Mirkova ispita, kad bi išli oboje u Spljet, da taj dogadjaj svečano proslave.

Bepo, koji se je, tko zna, kako, kinio, da joj stvori novca, a nije ga mogao namaknuti, ozlojedjen oštrim njezinim načinom, kojim je ponovno novca tražila, skupi sve sile, pa će ti joj, zacrveniv se kao pečen rak: — Gospoja moja, znaj, da ja novca nijesam nigdje, ma nigdje, mogao naći; nitko ne da; jer . . . smo . . ., jer sam . . . pao u dug sve . . . do grla . . ., čuješ li me, . . . sve do grla . . . — i stane koracati po kući.

Vilhelminu je ta nenadana Bepova odvažnost osupnula; u ušima su joj odzvanjale njegove riječi: „pao u dugove do grla“ — i zamisli se. Pa nakon male stanke, u kojoj nije znala šta promisliti, jer o takovu poslu nije nikada ni promišljala, reče isprekidano: — Pa . . . kako? . . . A zašto mi nijesi prvo . . . Pa što ćemo sada?

Oboje su mučali. Bepo je pogledao Vilhelminu, koja je buljila u tavan . . . Na licu joj je opazio unutarnju klonulost i bol; i kako joj je privržen bio — smilila mu se, pa će ti joj: — Hajde, ne smućuj se; gledat ćemo način — i Vilhelmini se stalo vedriti lice. Samo me pusti još dva dana, da smislim. Kad se ne bi nikako drugače dalo, a onda ću makar . . . prodati komad zemljišta.

Bepu je to mučno iz usta izašlo, jer je i njemu, kao i drugim našim ljudima, veoma teško bilo na taj način lišiti se komada djedovine. Ali je mislio, da se drugače ne bi moglo. Vilhelminu je udilj oslobodio nepriličnoga stanja, u koje je ju malo prvo bio dotjerao, pa se ona na-

smjehne, i poljubiv Bepa, reče mu: — Znala sam ja, da me ne ćeš ucvijeliti. Radi se o našem sinu, o našem jedincu; — i kao da joj je sinula neka sretna misao, rastvori oči i življe nastavi: — Sve će to moj Mirko nadomjestiti . . . On je moja, a i tvoja nada, Bepo moj.

I digne se, pa uhvativši Bepa za obje ruke: — Dakle, kroz dva dana, Bepo moj — reče mužu, poljubi ga, i ode drugamo po kući.

Sjor Bepo je zbilja kroz dva dana poručio nekomu bogatu seljaku, koji je stanovao u polju, podaleko Visa, da dodje k njemu. Seljak došao, i sjor Bepo je mogao od njega drugi dan primiti tisuću forinti na ime jedne zemlje, koja je medjašila sa seljakovom i koja je mogla još toliko vrijediti.

Za nekoliko je vremena Vilhelmina bila posve mirna.

Nadošlo je medjutim vrijeme Mirkove mature. Bilo je to u zadnjoj polovici mjeseca srpnja. Tom prigodom našli su se u Spljetu Mirkovi roditelji, koji su htjeli taj svečani dogadjaj osobitim slavljem odlikovati, i to u kući prijatelja plemića, kod kojega je Mirko sve gimnazijalno vrijeme izvrsno sproveo, i koji je takodjer u ime svedjernih dobrih prijateljskih odnošaja htio, da se i on sa svoje strane tom prigodom osobitim gostoljubljem istakne. Na tu je svečanost bila od izvanjskih, na želju Mirkovih roditelja, pozvana jedino neka bogata udovica sa nećakinjom.

Da je bio u Spljetu, bio bi stalno na tom veselju i Mirkov veoma tijesni prijatelj, odličan mladić iz trgovačke obitelji od Hvara, imenom Lauro, koji je došao u spljetski gimnazij godinu kašnje nego Mirko, i koji se s Mirkom kao brat s bratom zavolio, tako da su u Spljetu uvijek bili zajedno, a na praznike su išli više puta jedan drugomu na Hvar i na Vis. Dva, tri dana prvo toga veselja morao je Lauro na Hvar, jer mu je majka bila veoma slaba zdravlja i željela ga je što prvo vidjeti.

Udovica, koja je pozvana bila, prilično još mlada, bila je udata za Vilhelminina rodjaka, bogata inžinira iz Štajerske, koji je otrag godinu dana prigodom nekoga izleta dobio tako žestoku upalu pluće, da joj je kroz malo dana morao podleći. Udovica je baštinila od pokojnoga muža vas njegov, dosti velik imutak; pa kako joj u Štajerskoj nije prijalo podneblje — od nekoliko mjeseci prvo namjestila se u svoje rodno mjesto, u Spljet. Nije imala od srca poroda; a kako joj je mučno bilo samotno živovanje, uzela je sa sobom svoju sestričnu, djevojku od kakvih 17 godina, kćer nekoga sudbenoga činovnika, prilično vjetrenu i za modom zanesenu žensku glavu, koja je s njome i

prvo njezine udadbe mnoge časove sprovela, te joj osobito draga bila. Sve je to Mirkovim roditeljima bilo dobro poznato i prvo, nego su prigodom ispita u Spljet došli, jer im je sve to javio Mirko, koji je kao udovičina svojta imao prigode u Spljetu, da za to doznade.

Udovica, koja je znala, tko je i što je Mirko, i da je Mirko u Spljetu, više ga je puta pozvala k sebi na ručak, gdje je znala, ako ćete i na pô iječi, u velike pohvaliti tobožnje vrline „svoje male". Očito je bilo, da je namjeravala zaljubiti u svoju nećakinju Mirka, jedinca, kojega je držala sinom veoma dobrostojne porodice, u kojoj bi njenoj maloj veoma dobro bilo. A kad joj je Vilhelmina jednom iz Visa pisala, zahvaljujući joj na prijaznosti, što Mirku prikazuje, brže bolje odvratila joj je udovica drugim pismom, u kojem je izmedju crta Vilhelmini dala razumjeti, kako se nitko drugi ne bi njezinoj „baštinici" (takav je diminutiv Vilhelmina pripisivala udovičinoj čednosti) mogao nadati, nego „mala".

Možemo se lako domisliti, kako je takova šta moglo zamamiti Vilhelminu, kojoj je srce za novcem svedj hlepilo, pogotovo od nekoga vremena, otkad su joj mužu, kako smo vidjeli, bila već svagdje vrata zatvorena, jer se mnogo bio zadužio, a vraćao je posve malo ili nimalo. Na tmastom obzorju njezinu otvorilo joj se sjajno okno s udovičine strane, i ona je duboko uzdahnula od zadovoljstva. Ona se nije više bojala za budućnost. Još ove dvije, tri godinice, što Mirko proboravi na univerzitetu, proći će kao u snu, a ona će se žrtvovati, da i te tri kao pustinjak prodje, kako ih je toliko već prošla; a onda će nadoći Mirkovo vjenčanje, rodičina baština, Mirkova služba u gradu, prelaz iz Visa k Mirku — eto, ona je na konju. A Bepo, umovala je dalje Vilhelmina, taj „armer Teufel", koji je ipak dobar, koji joj ugadja jadan, i koji joj se smili, kad ode tražiti za nju novaca od Iruda do Pilata, dok joj ga, p o v e r e t t o, nadje i veselo donese, može, ako voli, ostati na Visu i upravljati baštinom; a naravski je, da će dolaziti k njima, kad mu se god prohtjede.

Od tada se humor Vilhelminin promijenio: bila je veselija; a djelovalo je to nekoličak i na Bepa, koji se je nešto uz nju, tako raspoloženu, mirnijim ćutio.

Kad je Vilhelmina na Mirkovo slavlje pozvala udovicu sa nećakinjom, nije nikomu kazala, što ju je osobito na to potaknulo.

Pri sobetu je pažljiv posmatrač mogao zamijetiti, kako se navlaš Vilhelmina brine, da rodici udovici iskaže što veću čast u svemu i po

svemu; i kako je opet izgledalo, da se i udovica veoma rado nalazi u tome kolu.

Sobet je protekao najčestitije. Ako izuzmeš sjor Bepa, kojemu se je više puta nabralo čelo — po svoj prilici za to, što su mu padale na pamet malo ugodne ekonomijske vode, u kojima je plovio — svak je drugi bio veselo raspoložen. Udovica, i ako od nedavna u koroti, bila je dosti razdragana; i vidjelo se, kako joj često pogled volio pasti na njezinu nećakinju, živahnu i ljepušnu plavokosu vragoljanku, pa i na „našega" — kako ga je ona nazivala — Mirka, već dvadesetgodišnjega mladića, srednjega stasa, vatrena oka i pametna čela, nad kojim se je dizala kita crnih uvojaka.

Poslije sobeta razišli se gosti po perivoju, da se od ljetne sparine rashlade. Vilhelmina uvrebala zgodan čas, kad je mogla na samu biti s udovicom. Zapodješe konfidencijalan razgovor, pri kojem je Vilhelmina, na veliko svoje zadovoljstvo, naišla na jaku udovičinu susretljivost. Nije se baš nadala, da bi joj posao tako glatko mogao poći za rukom. Nakon zgodna uvoda izjavljala je rodici svoju vruću želju, da Mirko uzme udovičinu nećakinju.

— Draga rodice, — udovica će tihom, slatkom riječi — ti me danas svojom izjavom jako, jako tješiš. Vjeruj mi, da pogadjaš moje misli, da ideš u susret mojoj vrućoj želji.

Udovica popostane malo i obrne se tamo, gdje su upravo Mirko i njezina nećakinja razgledali ribnjak. Smiješak joj proleti po usnama, pa nastavi: — Ja sam na to mislila, čim sam Mirka upoznala. Pametno, zlatno momče, od kojega se možeš veliku dobru nadati. I maloj je Mirko drag . . .

— Zbilja? — Vilhelmina će veselo — i obadvije kano da nehotice pogledaše mladića i djevojku. Mirko je sada nešto ozbiljniji izgledao, i besjedio, kao da govori prelekciju — vidjelo se, da govori o ribama, jer je djevojka, malo zamišljena, gledala sad u nj, a sada u ribnjak, dočim je jednom rukom vrtjela skupocjenu lepezicu, što je o svilenu traku visjela.

— Kako znaš — nastavi Vilhelmina — sami smo s njime. Znaš kuću, rodice, da je na glasu i starinom i imanjem; dakle mogla bi je mirne duše nama povjeriti. Ta vidiš, da je i meni i momu Bepu jedina želja na svijetu sreća našega djeteta . . . Ali čula sam i prvo, a i danas sam se mogla sama uvjeriti o lijepim manirama i razgovoru gospojice, koja baš kao da je stvorena, da me zamijeni u kući. Pa kako je elegantna! . . . Vjeruj, da bih prezadovoljna bila.

— Dobro; ali . . . što Mirko? — zapita udovica i malo življe pogleda Vilhelminu.

— Tako ljubezno dijete, tako poslušan dečko, koji zna, da je naša jedina radost u svijetu, ne ćeš, da se prilagodi tatinoj i maminoj želji!

—Rekla bih i ja.

— O, s te strane možemo biti mirni. Ta to je moje dijete — naglasi Vilhelmina malo jače predzadnju riječ.

— Vjeruj mi, rodice moja — udovica će kao zabrinuta — da bih se najradje htjela naći mirna s te strane. Kako vidiš, ja nemam nikoga od srca. Mala, koja je od malenih nogu sa mnom bila, sve mi je na svijetu; i s njome ću, nadam se, sprovesti i zadnje dane svoje.

— Sretna li ti je uza te, tako dobru i srdačnu — reče ganuta Vilhelmina i prodje rupcem preko očiju, koje su kano da htjele proplakati. Udovica takodjer prinese rubac k očima.

Kakve li sve čeljadi ima ovaj svijet! . . .

Iza male stanke Vilhelmina uhvati udovicu za ruku i posmjehnuvši se upita ju: — Kada ćete nas posjetiti? Ali i ti i mala! Obje Vas želim.

— Sada ćete na Vis, ili drugamo? — upita udovica.

— O, naputovali smo se prošlih godina — Vilhelmina će veselo — i desno i lijevo, i po Italiji, i po Njemačkoj, i po Francuskoj i druguda, pa valja i počinuti malo, je l' de?, te ne ćemo sada nego na Vis.

— E, pa mogle bismo doći do dvije nedjelje, tako oko Velike Gospe.

— O, a zašto ne bi i prvo? . . . zašto ne bi mogle . . . i sada ići s nama? — zatrčala se malo Vilhelmina.

— O, odmah ne; ali do malo dana, stalno, eto nas, eto, moja Vilhelmina; o, doći ćemo, da ti poremetimo tvoj mirni život . . ., da te malo promučimo . . .

— Molim te, što čujem, kakva muka, kakav nemir? . . . Da mi donesete utjehe, da mi gospojica kuću raživi svojim finim espritom, svojim slatkim načinom . . . O, draga! . . .

— Kad izvolite — sve je gotovo za počinak — rekne u taj par sobarica, koju je domaćica poslala.

— Evo odmah — rekne Vilhelmina. I upute se udovica i ona k ostalima, kojima je sobarica iste riječi malo prvo rekla, i koji su već bili krenuli k njima.

Udovicu i nećakinju joj otpratiše do kuće sjor Bepo i Mirko, kako je Vilhelmina željela.

Poslije toga dana sjor Bepo i porodica mu ostali su još dva dana u Spljetu. Kroz to vrijeme se s udovicom izmjenice posjetiše i srdačno alališe; a treći dan otputovaše na Vis, gdje je Vilhelmina odmah stala s mužem ugovarati, kako će rodicu što čestitije ugostiti.

Sjor Bepu je godila Vilhelminina osnova. Nije joj se ni najmanje otimao, premda bi u neki čas bio volio, da mu snahom postane kakva plemićka kći, da ne bi izgledalo, kao da je ponizio svoju plemićku kuću, kad bi mu snahom postala udovičina nećakinja od neplemićkoga roda. Ali pritegne dijelom misao na asaniranje dugova baštinom, što se je nadao, a dijelom nagovaranje njegove supruge, koja je sada, u oči te stečevine, kroz prste gledala na čuvanje svoga plemićkoga ugleda. Mi ostajemo uvijek plemeniti — govoraše mu Vilhelmina drugi dan, kako stigoše na Vis. — Tko nam može plemstvo da uzme? A zar i snaha naša ne postaje plemenitom, čim je izrekla pred svećenikom riječ ženidbenoga veza? Pa kad tako ostaje netaknuto naše plemićko dostojanstvo, tko je taj siromah duhom, a da drage volje u ovim praktičnim vremenima ne pruži ruku ovoj lijepoj sreći, što nam u naručaj pada? Zašto bih dala, da mi i dalje ponavljaš dodijalu svoju pjesmu, da si se već iscrpio? Pa da i imaš s kimgod kakvu neznatnu razliku, kakav neznatan račun — eto ti otvorene blagajnice, u koju ti ne treba nego ruku uvući i namiriti sve te tvoje šeprtlje prostake. — Medjutim, dragi Bepiću, moramo se mi pripraviti, da što dostojnije svoj obraz osvjetlamo pri rodičinu posjetu. Pa ruke na posao . . . Ja ću odmah danas naručiti iz Graca predmete, što su nam nužno potrebiti za tu prigodu, a ti se takodjer trsi sa svoje strane . . . Ti me već shvaćaš . . . Dakle ruke na posao, Bepiću moj — i poljubi ga.

Ona ode odmah za tim u drugu sobu, da pišše. a Bepo se zamisli, kako će . . . s troškom.

IV.

Iz te ga smetenosti izbavi Mirko, koji se je upravo vraćao kući od jutarnje šetnje, što je obavio s knjigom u ruci u svom perivoju, gdje je našao mnogo lijepih novih stabala, što mu je majka preko ove zadnje godine, dok je bio u Spljetu, nabavila, tko zna, odakle iz daleka, a dakako za skupe novce. Uza zid od sjevera pače našao je i zatvoren cvjetnjak s nekoliko skupocjenih tropskih stabala orchidejskog aristokratskog cvijeća p e r e c c e l l e n z a. Taj je cvjetnjak bio vas od stakla, a povrh stakala stao je pokrov od mjedi s nekim nakitom, a položen je bio prema podnevu, kako će ga zimi sunce grijati. Okolo cvjetnjaka pak namještena je bila fino izradjena i omašćena drvena rešetka s fantastičnim njekim vratima. I ako je Mirku godilo tuda se prošetati, ipak ga je spopala zlovolja, kad je pomislio na mnogi beskorisni trošak uložen u taj perivoj, koji je njegovu majku stajao veoma znatnih iznosa preko godine Nije si mogao protumačiti, kako u onim godinama čeljade, kao što je bila majka mu, može doći — mislio je on — do takove lakoumnosti

U vrtlu je Mirko čitao jednu uru; a onda se sveudilj snuždeu vratio kući i našao oca zamišljena.

— Što je, p a p e? — upita sjor Bepa osmjehnuvši se.

— Nije ništa, moj Mirko — reče mu otac i usili se na sladji izraz lica.

— Gdje je mama?

— Onamo je u sobi za pisanje — odvrati Bepo i pri tome mu se opet lice smrkne.

— Nu . . ., tebi je ovih dana nešto . . ., muči te nešto . . . Da nijesi bolestan? — upitat će ga Mirko, kad je opazio, da se je snuždio.

— Ne boli me . . . To mi je u ćudi, da tako izgledam . . . Ta vidio si to valjda i prvo . . .

Nastade mala stanka, za koje je Mirko piljio u oca, a otac se opet usilova, da lice razvedri.

— Je li ti se dopao perivoj? — upita sjor Bepo. — Mislim, da jest. Majka tetoši, da te i u tom zadovolji.

— I jest, i nije me zadovoljio. Mnogo troška, pape moj, je l de? A zašto?

— I m p o s s i b i l e a l t r i m e n t i! Bez troška nikako, moj sine. Ta ne bi ni ti rad, da ti se majka, jadnica, živa zakopa ovdje, u ovom zabitnom mjestu, bez zabave ikake, bez uživanja, bez društva . . . Bi li bila grjehota? . . .

— Kako bez zabave? kako bez društva? Ta nije ni Vis baš zabitan . . .

— Jest za nas . . ., ili . . . barem za nju. Poznato ti je, što je sve imala prigode da uživa u Gracu, moj sine. F i g u r a v a i n r i t r o v i f r a i p i ù d i s t i n t i. Nalazila se u nekim od najodličnijih sastanaka, jer se tu sve sjajilo od zlata i srebra, i jer su tu bili

sve sami potomci konta i barona — rodjeni plemići, sve sama naša ruka dakle; pa, promisli, pasti . . . na Vis — medju ova četri ribara i težaka . . .

— O, moj pape; ja shvaćam ljudsko društvo nešto drugače, nego neki naši plemići, koji misle, da zaslužuju počitanje, i da se mogu uznijeti nad ostale ljude samo za to, što u njima ima krvi njihovih predja, čije zasluge, kadikad i problematične vrijednosti, i sebi prisvajaju. Preda mnom se ističe, moj pape, onaj, kojega rese izvrsne moralne ili intelektualne vrline, onaj, koji svoje zasluge stiče svojim krijeposnim djelima. Ja se takovu čovjeku, pa bio i najprostiji ribar, ili težak, divim i klanjam, jerbo je, kako ja mislim, tako pravo. A samo naslijedjeni zvučni naslovi tih tvojih barona i konta, i sam taj od tebe spomenuti materijalni sjaj od svile, zlata i srebra meni ne imponuju, jer ja ovo smatram kao dim, koji od malo vjetra može da u čas bude raspršen. O, kako neki, koji za takim sjajem čeznu, kao za nekom velićinom, ne shvaćaju, da je to bolest — megalomanija, a bolest nije zdravlje!

Sjor Bepo se stao smijuckati na te Mirkove riječi.

— Da je ona ovdje, i da te čuje! — reče sinu, smjerajuć na suprugu.

— Čula me je mama već; a rado ću i još pred njom o tom besjediti; i radje, nego pred tobom, jer se ženskadije, regbi, tvrdje hvata ta megalomanija — ta bolest, nego muška. A da je tako, vidim i ovdje, po kući. Kud se god okrenem, ona ti je svu kuću i pokućstvo iskitila blistavom pozlatom i sajnom srebrninom; a uz to vidim svagdje isprepletene te tvoje grbove i te tvoje *de*. Je li samo u tom plemenština? Kad bih ja bio zločinac, bi li me ta tvoja naslijedjena n o b i l t à prikazala svijetlim?

Mirkov se otac samo dalje smijuckao; prihvatio uz to s vješalice čibuk, napunio iz vaza, što je na stolu stajao, fina duhana, pa zapalio.

— Poznat ti je stalno italijanski pjesnik Parini — nastavi Mirko.

— I l m i o a b a t e P a r i n i — rekne veselo sjor Bepo i nastavi pušiti.

— Nema vele — dalje će Mirko — da sam, listajuć mu djela, naišao na fin jedan dijalog izmedju plemića i pjesnika.

— Znam, sjećam se — rekne sjor Bepo.

— Naslov mu je — proslijedi Mirko — „Della nobiltà". Divan sastavak! Hotio bih ga preporučiti da ga nauče na pamet sve one

naše plemenite palikuće, koje kradu Bogu dane, daleko od onih, što oni zovu plebejcima, troše kao trutovi — ovdje se i Mirko nasmije — ono, što su drugi namaknuli, i s visoka, kao bogovi s Olimpa, udostojavaju se gledati na crve zemaljske, gdje gamižu, muče se, vuku i kupe po glibu.

— Ćakule, ćakule. A jesi li vidio, što Juvenal brblja u svojoj — čini mi se, VIII. satiri — N o b i l e s?

— Da, i tu je žalostan dokaz, kako se neke predsude protive od vajkada vječitoj istini.

— Ćakule, i brbljavci — rekne sjor Bepo, i oba se nasmjehnuše. Sjor Bepo, kanoda je računao, da je to neka vrst Mirkove šale; a Mirku bilo drago, da je mogao pred ocem tako malo slobodnije govoriti.

— Pa neke visoke dame, moj pape — opet će Mirko — zar ti se ne čine malo čudnovate, da se blago izrazim, kad onako lako svaki tren izdavaju novce, i koje novce! na modne hire? Danu, zove li se to razboritost? Zove li se to, kako naš narod veli, „uzdržati tri kućna ugla"? Zove li se to biti krijeposnom ženom, kad se o drugomu čemu ne misli, nego jedino o odijelu, o klobucima, o šetnji, o romanima, o teatru? Ako se u tom smislu želi ženina emancipacija, lijepe li emancipacije! Ako su takove proučile rimsku povijest, mogle bi mi kazati, koliko je luksus doprinesao propasti rimske države. Promisli, a da ti ni ne nabrajam na dugo, što je tebi već i poznato — kakav je život tada bio, kad su n. p. Caligula i Kleopatra rastvarali u vinu biser, ne možda namjerom, da to vino sladje bude, nego da bude skupocjenije.

— Vidi se, da ti je svježa u pameti rimska povijest — reče potihano sjor Bepo, i tek zamjetljiv osmjeh pojavi mu se na usnama.

— Jest, ali ćeš, pape, priznati, c h e s o n o e c c e s s i.

— Ne protivim se; ali, moj Mirko, moramo se prama položaju, koji u društvu zauzimljemo, i odijevati, uopće relativni komfort tražiti.

— Ja cijenim, papà, da bi najbolji komfort za neke bio râd. Misliš li, i kad bi iskapili do dna čašu uživanja, neki i neke od onih, koji za nikakav rad ne znadu niti mare znati, da bi bili siti sreće? Ne bi, kao što nije nikad onaj neki konj u knjizi „Barona od Münchhausena" mogao biti napojen vodom. T o u t b o n h e u r e s t f a i t d e c o u r a g e e t d e t r a v a i l — svaka sreća sastoji od srčanosti i rada — veli Balzac a držim, da mu i ti daješ pravo.

— Meni nije mrsko, što si se napio i na vrelu tih ideja, moj Mirko; ali ćeš mi priznati, da se nekim ne da nikako prignuti do nekoga

materijalnoga rada, i da bi neki voljeli skapati od gladi, nego li se baviti poslom, kojim se njihov par ne bavi.

— Predsude, predsude, i ništa drugo. Neki se, naravno, ne mogu da sklone na materijalni rad, jer ih nije nitko tomu poslu od malih nogu naučio. Utuvili su im naprotiv, i mušku i žensku, u glavu, da njihove ruke moraju svedj biti delikatne i u rukavicama, da su oni rodjeni samo za zabave i igre, a drugima da je sudjeno tvrdim se poslom baviti.

— Eh, eh, nije ti ta loša — rekne sjor Bepo. — Dà, od malenih nogu bi valjalo početi; ali daj ti savladaj sve obzire, koji bi takovu pothvatu na put stajali.

U to udje k njima Vilhelmina, koja je, jer su bila i njihova i nježina vrata otvorena, a bila je u nedalekoj sobi, razabrala od prilike, što su se otac i sin razgovarali, jer nije svaku riječ čula.

— Ovdje se vodi nekakva živahna rasprava. Moj Mirko voli od nekoga vremena propovijedati neke moderne ideje, demokratske tobože, ili bolje ponizujuće — reče smiješeći se Vilhelmina, pred kojom je Mirko jednu večer u Spljetu, na šetnji, govorio proti luksusu i neumjesnoj udobnosti.

— Neka moga Mirka, neka; baš mi je probudio humor od malo prvo — reći će sjor Bepo, smiješeći se takodjer. — Glava mu je puna nekakvih malo čudnih modernih ideja. Mlad je, moja Vilhelmina. Kad ga zbilja života uhvati za ruku, vidjet ćemo, hoće li tada poimati svijet malko drugače.

— Mama je — reče potiho Mirko — dosti pametna, a da shvati moju dobru nakanu. A i dosti je iskusna, da vidi, što se dogadja od onih, koji sami sebi jamu kopaju.

— Znam ja, Mirko — reče Vilhelmina — što hoćeš da kažeš, jer si me već tim razgovorom prilično zabavljao jednu večer i u Spljetu. Ali, dragi sinko, pomisli, i ako jedna žena od naše ruke mora da se bez prestanka bavi modom i drugim nekim mislima — da su tomu uzrok muškarci, koji ne mare ni pogledati na žensku glavu, ako nije elegantna i graciozna, koji nameću ženi, da se pokaže lijepom. A s druge strane mora ona da se prilagodi i zahtjevima svoga društvenoga položaja — to jest, mora se baviti gozbama, posjetima, koncertima itd. — kako je već sve to lijepo uobičajeno. Tko se takvim poslom bavi, naravno je, da mu se ostali niži kućni posli ne mogu naprtiti na ledja. Ima šta i onako misliti. Pa, kaži mi pravo, bi li i dolikovalo?

— Draga majko, najprvo ja te zadnje posle ne bih nazvao nižim — ako tim nazivlješ uzgoj djece, nadzor nad ekonomijom i nad služinčadi; u mojoj se glavi takovi posli predstavljaju kao poglavitiji u dobro uredjenoj obitelji.

— Ali, dragi, bit ćeš čitao, ako nijesi vidio, a ja sam i vidjela, da mnogi velikaši prepuštaju uzgoj djece naročitim kućnim uzgojiteljicama i uzgojiteljima.

— Naturalmente — ci sono le aie, — za to su gojilje — potvrdi sjor Bepo.

— A priznat ćeš mi — nastavi Vilhelmina — da ti ljudi nijesu bez soli u glavi; pa kad oni to čine, ne mislim, da su na krivu putu . .

— Ima svakakvih uzgojitelja i uzgojiteljica . . . Kakvi bi morali rodoljubi postati u rukama njekih od njih? . . . A majka je majka . . . Tko je može da zamijeni? Gdje je pak nadzor nad ekonomijom? Je l' često prepušten bezdušnim faktotumima? . . .

— O, to je, ne boj se, — rekne sjor Bepo, i potegne jače iz čibuka.

— Da je barem to u redu kod nekih, moguće, da bi se dalo stvoriti neko ravnovjesje . . . Što radi pak sva ona množ služinčadi po nekim kućama, i tko ju nadzire? . . . A, moja majko! Ja sam mlad i neiskusan, pa mi se, može biti, čini, da u tolikim kućama fali jedna glavna, energična, zauzetna ruka — vodilja, pod čijom bi upravom svi poslovi mogli pametnije, urednije teći, kojoj gospodarski posli nijesu odurni . . .

— Ali, molim te, bi li jednoj moje vrste dolikovalo baviti se n. p. razgledanjem i raspitivanjem niskih posala, kao što je lukšijanje, kuhanje, pletenje, šivanje, konoba, spremnica itd.?

— Niti bih ja to nazvao niskim poslima, niti bi ti posli domaćicu ponizili. Pače bi njezino gospodarstvo u mnogim kućama mnogo bolje stalo. Rad, dobar rad, napredan rad diže, bodri i nasladjuje duh i tijelo. To priznaju svi umni, svi dobro misleći ljudi.

— Reklo bi se, da je živio s kojimgod prostakom u selu, a ne sa onako finim kavalirom, kao što je naš prijatelj u Spljetu — rekne sjor Bepo, maknuvši se po kući.

— O, pa baš se takovo gospodarstvo, kao što ja kažem, i vodi u njega; i sve mu ide dobro.

— A gospodja? . . . — opazi Vilhelmina. — Eine Morlakkin!

*

— Ne govori, majko, tako. Dobra, pametna, koliko treba učena, iskusna, iskrena gospoja, kojoj sve pjeva u kući, kako si i vidjela, i koja se na svom mjestu nalazi pred bilo kime, i kad god bilo.

— Zaludu, ali onaj fini plemićki ukus ne stiče se u školi, već se sa sobom u krvi nosi; a to je ono, što odlikuje plemićke elite, i s česa se brilira u odnosnim prigodama . . .

— Ipak, ja n. p., ne bih tražio bolje, ni finije . . . — ne dovrši Mirko, pače je htio da sustegne ove zadnje riječi; ali su već bile izuštene . . . — i Mirko se zacrvenio, jer je tim riječima prvi put kazao pred roditeljima, da bi se oženio.

— Gusto guastato! Pokvaren ukus — sjor Bepo će, samo da štogod reče, a da ugodi supruzi, koja je taj čas zaboravila, da ona, koju je željela kao snahu, nije plemićkoga roda. Ali u stanci, što je čas nastala, videći Mirka zbunjena, Vilhelmina se predomisli i reče sladjim glasom: — Ja bih se okladila, da se je moj Mirko, pod dojmom dosadanjih životnih navika, već i namjerio na nešto, što odgovara tim njegovim idealima, i da bi mogao, kako ga ljubim i . . . mene sklonuti, da se njegovu . . . pokvarenomu ukusu prilagodim . . . — i pogleda Mirka življe.

Mirko se još više zacrveni. O tome nije bio vičan pred roditeljima govoriti. Ohrabri se, i nešto drhćućim glasom izreče: — O tome nema ništa. Za to ostaje vremena.

Razgovor prestane.

V.

Prešle su bile dvije nedjelje dana, otkad je Mirko sa svojim roditeljima na Vis došao — kadno primi od Laura list, u kojem mu prijatelj javlja bolje stanje svoje majke i naviješta mu dolazak na Vis kroz dva dana.

Istodobno je udovica, Vilhelminina rodica, pisala, da je eto s nećakinjom u taj i taj dan.

I zbilja Lauro stigne s Hvara prijatelju u posjet dan prvo, nego li je udovica s nećakinjom došla.

Kroz četiri dana svoga boravka u sjor Bepovoj kući udovica je sprovodila baš velikaški život. Ona je ostala dosti iznenadjena pri tolikom sjaju u pokućstvu, u uresu, u posudju, u jelu i pilu. Čula je bila, da je ta kuća na glasu kao bogata, ali da će ju tako raskošnu naći, nije se lje nadala. Vilhelmina je tražila sve moguće načine, kako da udovici

i gospojici bude što udobnije. A da joj osnova što ljepše prodre, uredila je sa sjor Bepom, kako će se i do toga doći, da udovica vidi i njihovu konobu, u kojoj je bila poredana množina velikih bačava, koje je udovica držala krcatima vina.

Udovicu je sve to tako začaralo, da je ona sada mnogo življe zaželjela, da svoju težnju vidi realizovanom. U to ime, jedno popodne, kad su se same našle ona i Vilhelmina, zametne okretno razgovor o željenoj udaji svoje nećakinje za Mirka.

Vilhelmina ju je ozbiljno uvjeravala, kako se tomu u velike i ona i Bepo vesele, kako nema dvojbe o izvedenju toga nauma, samo je valjalo počekati barem, barem godinu dana, dok Mirko prodje prvi razred novačenja; a onda ih eto zadovoljnih, sretnih.

Udovica je sa svoje strane bez prestanka hvalila lijep Vilhelminin kućni namještaj, koji je ona nazivala „pravi raj zemaljski“, u kojem će sretna biti ona, koju dovede Mirko, onako dobar, pametan, ozbiljan momak. Patetično je na svršetku izjavila, kako će se osamljena, bez male, naći kao odsječena grana, i kako bi njena živa želja bila, da se i za nju u tom raju jedan kutić nadje.

I Mirko i Lauro nastojali su, da se što uslužniji pokažu s udovicom i s gospojicom, koja je, valjda nagovorena od tetke, podvostručila bila tih dana svoju živahnost. Naosob je pred Mirkom htjela da se istakne svojom duhovitošću, koja se je, pravo reći, Mirku katkad svidjala, ali češće mu se taštom činila. Uopće nije on u njoj nalazio ono nešto, što je odgovaralo njegovim praktičnim, ozbiljnim pojmovima i težnjama, nije mu se dalo zavoljeti je. Djevojka kano da je to shvatila, pa je njezin esprit stao jenjati; u tom se smislu pače i tetki, obnoć, kad su same usobi ležale, povjerila. Tetka ju je sokolila i gledala, da raspršî njenu sumnju, navadjajuć kao uzrok Mirkovu ozbiljnu ponašanju dosadašnji njegov život bez ljubovanja, bez velike družtvenosti, pošto je Mirko isključivo svoje vrijeme provodio u učenju. Kako je djevojka bila po naravi lakokrila, nije joj mnogo trebalo, da se umiri i da spokojno usne.

Ona se je tako zadovoljna vraćala i kući, jer je Mirko vidljivim znakom pristajanja slušao pri zadnjoj večeri tetkinu izjavu, kojom je udovica takodjer željela — kako ono reče prvo pred Vilhelminom — zaprematì kutić toga njihova raja zemaljskoga na Visu. Pače kad je Mirko sjutradan, upravo kad su se htjele ukrcati na parobrod, zapitao — samo da štogod reče — udovicu, da li joj se zbilja dopada Vis tako,

da bi drage volje tu stanovala, kako je ono sinoć rekla — gospojica, a i tetka joj, držale su to sasv m povoljnim znakom, te su baš zadovoljne onaj tjedan putovale do Spljeta.

Vilhelmina, kojoj takodjer sinoćnji Mirkov izražaj pri rodičinoj izjavi nije izbjegao, i koja je Mirka vidjala zajedno s Laurom u najotmjenijoj formi i prama gospojici i prama udovici, i koja je napokon i nazočna bila Mirkovu upitu, upravljenu udovici pri rastanku, cijenila je, da može zadovoljna biti, pa je mislila, da za ovaj čas i ne treba drugoga poslovanja.

Toga je vedroga i tihoga ljetnjega jutra svanulo bilo na Visu toliko brodova, punih srdjela.

Vrijedni viški ribari više godina nijesu imali sreće u lovu. Izdala ih bila ribarština. A ove godine ovaj čas im se sreća nasmjehnula, i često si vidjevao, gdje se jutrom dovozi po više ladja, krcatih onoga morskoga blaga, što se zove srdjele i skuše.

Mirko i prijatelj mu Lauro, poslije nego je udovica s nećakinjom otputovala, otpratiše Vilhelminu i sjor Bepa do kuće i ostaše vani, da se malo prodju. U neku stadoše, da gledaju, gdje se iz puna broda iskrcavaju srdjele, gdje se na hrpe po žalu meću i morem polijevaju, da se od krvuštine očiste; pa onda, gdje se sva ta sjajna srebrnina pod šatorima u hladu soli u barilima, koji, kad je riba „učinjena" — iliti za potrošak gotova — šalju se u Grčku, Italiju, ili drugamo po svijetu. Vrijedne djevojke, zagrnuvši rukave od košulje do lakata, klečale su svaka uz svoj bario, hitro redale srdjele u slog, posolile ih, i onda na novo redale i solile, dok se napuni bario.

Riba, što su naši prijatelji gledali, pripadala je ocu jednoga Laurova viškoga znanca, koji je Lauru sudrug bio u gimnaziju, i koji, dok su Mirko i Lauro ribu gledali, stupi k njima i pozdravi ih.

— Još je ljepše gledati, kako se lovi — reče u neku Laurov znanac.

— Ja sam to iz daleka, s kraja, više puta motrio — reče Mirko; ali bih drage volje htio i s bliza to vidjeti. Htio bih se baš na licu mjesta osvjedočiti o trudu, što ga ovi dobri naši radnici, ribari, ulažu pri ribolovu, a s druge strane htio bih se naužiti onoga lijepoga noćnoga prizora, što se vidi pri ribolovu.

— To će biti divota, — reče Lauro — i ja bih to veoma rado s bliza motrio.

— Moga oca zapala je večeras — Laurov će znanac — p o s t a, koja je ovdje odmah iza luke — i pokaže rukom taj položaj. Ja bih, da se večeras ide tamo u čamcu, kad je ovako lijepo vrijeme, a nadam se, da će i večeras biti. Ranije večerat, pa da se nadjemo ovdje za 9 satî, jelte?

— E, dobro! — rekne Mirko i pomisli, da bi tako i svomu prijatelju priuštio lijep užitak, i da bi se i on naužìvao proste božje naravi; a ovo je živo želio, jer mu je ovih dana i tako bilo više i dodijalo ono neprestano čavrljanje o ženskim besposlicama i ono konvencionalno gibanje i pregibanje.

— Taman! — pristane i Lauro.

I popostavši još malo zajedno, rastaše se.

Kad je Mirko priopćio svojima taj večerašnji izlet, Vilhelmina kao da je htjela usprotiviti se, jer ga obično na takova šta nijesu nikada prvo puštali; ali pomisli na Mirkove godine, a i na opće povoljno raspoloženje iza udovičina posjeta — pa pristade. Sjor Bepo takodjer. Samo i Mirku i Lauru preporučiše i ovako i onako, da čuvaju zdravlje, da se pametno vladaju i da ne stoje vele.

Ravno na ustanovljeni sat sva su tri znanca bila u čamcu, što je Laurov saučenik bio već za vidjela pripravio. Lauro i saučenik mu uhvatiše okretno za vesla, a Mirko za argulu od kormila i uputiše se k t r a t i. Sva su tri bila vješta veslanju: rodili su se na moru i bili su pokraj mora i u moru od malenih nogu; a i mišice su im mogle odoljeti dosti dugoj vožnji, jer su se često u tom vježbali, kroz godine učenja u Spljetu, kao sokolaši.

More je iskrilo iza vesala, a lagan ćuh rashladjivao je ugodno, poslije one sparine, što je preko dana umarala.

Nakon dobar četvrt vožnje čamac prispije blizu postaje.

Na ladji svjećarici plamtjela je jako ražežena borovina; a šijavac okretnom vožnjom, koja se malne ni čula nije, vodio je polako kraju ribu, što se je bila sakupila ispod svijeće. Čamac, u kojem je bio Mirko sa znancima, stao je oprezno podaleko svjećarice, da ne bi slučajno z a b a r a o — poplašio — ribu pod svijećalom.

Nije prošlo ni deset časaka, otkako su došli, a šijavac je već bio na pravom položaju, gdje se ima z a v r ć i — pustiti u vodu — trata; tu je stao i dao znak, da se meće.

Tada druga ladja, zvana l e v u t, na kojoj je bila trata, i koja je čekala taj znak bliže kraja — iskrca pet, šest drugova na žalo, i davši im kraj od u z e — konopa — stade voziti vanije, spuštajući tu uzu. Ovoj uzi nadoveže drugu uzu; a kad se je i ta istočila u more, stane metati

tratu, privezanu uz tu zadnju uzu, obigravajuć svjećaricu, dok nije levut i nju i ribu ispod nje zapasao tratom, uz koju opet nadoveže dvije uze i kraj zadnje preda drugoj petorici od družine, da na žalu potežu tratu usporedo družini, što je onu prvu uzu imala u rukama.

Kad je družina na žalu s dva kraja počela potezaji mrežu, doveze se vanka jedna treća barka, manja od ostalih, sa tri vozača, i namjesti se nad sredinom spuštene trate — na s i g l a r u — da ravna potezanje.

— T a k o l i p o, t a k o d o b r ö, d o v e l u i m e B o g a! — zavikne u viškom dijalektu jedan iz te barke, kad je vidio, da se mreža poteže u redu.

A malo kašnje, videć, da na jednoj strani potežu više nego na drugoj, zavikne: — P a r v ö b o j e![1] A l a u i m e B o g a!

Mirko i drugovi mu približavali se po malo svjećarici, kako je ona išla složno s tratom kraju. Kad je nakon malo došlo vrijeme, da se trata kupi u levut, približe se Mirko i drugovi s čamcem svjećarici, i to upravo nad s a k o m, sredinom od trate nalik vreći. U moru su sijevale žive iskre. Trata je bila puna srdjela, koje su se poput ogromne mase živoga srebra miješale desno lijevo, gore, dolje.

Mreža se je svedj to više suživala. Dok su srdjele stale u slobodnijem prostoru, omamljene svjetlošću, nijesu se tako živo kretale: dolazilo bi ih nekoliko na vrh vode i skoknule bi dva, tri puta izmjerenim skokom; druge bi došle gore, zavrtjele bi sve istodobno repom i povratile bi se ostalima; nekoliko bi ih opet navrh mora zapjenilo sitnim mjehurićima. Ali sada su u trati bile druge gusle: prostor je bio mnogo tješnji, pa su se uznemirene ribe stale silno praćakati, pogotovo kad je s a k a bila već blizu levuta, u koji se je mreža istezala. Srdjele se nalazile u velikoj stisci; trle su se jedna o drugu i zdvojno se mučile, da se spase iz toga zatvora. Al im je bilo sudjeno, da postanu čovječjim plijenom.

Upravo kad se htjelo početi j a m k o m — mrežastom vrećom niz obruč sa držalom od drva — crpsti srdjele iz trate i sipati u levut, stalo tako jako praćakanje ribe, kao da se čuje jak šum vodopada. Bila u mreži sila ribe, kojoj su to bili zadnji napori, zadnji trzaji.

Ribari su napunili levut sve samih srebrenica — srdjela, onih velikih, debelih viških srdjela, što se friške frigaju, u kutije à la Nantes zatvaraju, i po svijetu sladokuscima želudac podražuju.

[1] prvo (uže) bolje.

Kad su naši ribari stali ribu sipati i u malu barku, ribarska se družina dala u k a n j u š. Obično naime svu ribu, što se tratom ulovi, uzimlje gospodar, a družini daje njezin dio u novcu. Samo se dopušta družini, da nešto malo uzme besplatno, kad se lovina meće u brod. To je k a n j u š. Stao dakle svak uzimati i sakrivati ribu, gdje je tko mogao: tko je metao u njedra, tko u nogavice od gaća, tko u bario, u kojem se držala voda za družinu, a tkogod ju stavio i pod kapu nad kosom. Naši znanci, Mirko i dva mu druga, od udivljenja, što ih malo prvo zaokupilo pri ribolovu, prešli sada na smijeh pri prizoru od kanjuša. Laurov znanac kaza drugoj dvojici, kako gospodari dopuštaju družini, da kanjuši, ali s načinom, dakako; jer bi ih se našlo, da bi i polak ulovljene ribe okanjušili, ako ne i više, kad bi im se pustilo.

Kad je gospodar vidio, da je dosti kanjuša, zavikne, da bi mogli prestati. I zbilja nitko više nije ni krenuo u ribu. Samo neki vragoljan, namignuvši družini, stade i dalje hvatati ribu objema rukama, kao da kanjuši. A gospodar, i tako nervozan čovjek, zavapi na vas glas:

— O s t a v i t o, v r a ž e, a s a s i n e! U b i t ć u t e!

— N i s a n n e g o d v i s o m e — htio se kao braniti drug, i htjede, kao da će dalje kanjušiti, dočim se družina ispod brka smijala.

— N e, n i j e d n e, l u p e ž u! T u m b a t ć u t e u m o r e, d a s e p r o f u n d a š k a k o v r a g! — uzbijesni gospodar i stade se micati, kao da će k njemu.

Družina se i dalje ispod brka smijala, a neki stali na druga vikati: — N e j i d ì g o s p o d a r ä, č u j e š! — I on prestane.

Vas je taj posljednji prizor bio prividan, osim gospodareve ljutine. Družina je običavala tako gospodara naljutiti, a da nitko ni u snu nije htio koju ribu preko dopuštene prisvojiti; drugovi su znali, da i one puste gospodareve prijetnje o t u m b a n j u u more itd. nije gospodar, dobričina, ni na kraju pameti imao, da izvede; samo su uživali vidjeti ga ljuta i čuti one njegove prijetnje.

Kad se je dotegla sva trata u brod, bila su puna dva broda ribe. Mirko i dva mu druga približiše se sa čamcem gospodaru i čestitahu mu na sreći. Zahvaljujuć im, izvadi on iz neke osrednje škrinje dvije čašice i butilju s prošekom, pa ih stade častiti. Zapalio uz to špiritovaču i nastavio kavu, koja je do brzo gotova bila, pa ih i njom ponosti. Zatim se srdačno rastadoše, otkako je gospodar trate naredio jednomu drugu, da pun kablić srdjela i skuša, kojih se takodjer bilo nekoliko ulovilo, stavi u čamac.

Prezadovoljni Mirko i drugovi mu krenuše kući, kamo stigoše oko ponoći.

Lauro je još ostao dva dana na Visu. A onda zajedno s Mirkom ode na Hvar, gdje se je Mirko od zadnje dvije, tri godine, na praznike, sa lijepa položaja i drugih krasota tamošnje prirode, a osobito radi društva svoga ljubeznoga inseparabilisa, veoma dobro nalazio.

Osim s Laurom Mirko se je na Hvaru i s nekim kanonikom, koji je bio Mirkova oca prijatelj, našao često i kao gost, a i na šetnji. Njihovoj se šetnji više puta pridružio i drugi jedan kanonik, čovjek učen, razgovorljiv i vesele ćudi, kojemu je godio Mirkov razgovor, a kojemu se je Mirko uopće jako svidio. Ove godine pak, kad je Mirko ostao više dana nego obično na Hvaru, došlo je i do toga, da je Mirko postao prijateljem i ovoga drugoga kanonika, te, pozvan, stao i njegovu kuću pohadjati.

S ovim je kanonikom stala sestra, usidjelica, dobro uzgojena ženska glava, koja je sebi za društvo, a kašnje i za pomoćnicu, uzela jednu svoju sestričnu od malenih nogu i svakomu je dobru naučila, tako te je ova postala zor-djevojka sa svakoga pogleda. Toj se djevojci do sada već osamnaesti put premaljeće nasmjehnulo i ona se razvila, da je bila divota. Crnooka, srednjega stasa, grčkoga nosa, crne kose kao ugljen; povisoka čela, struka majstorski izdjelana; okretna i dostojanstvena u gibanju tijela; lica bijela i rumena, sa tek osjetljivim smješkom, koji, kad se maličak povećavao, otvarao joj sa strana ispod jagodica dvije jamice, što su lice njeno još dražesnijim činile; ljupka i umna govora, bez pretensija; dobra, pametna, čedna: eto kakva je bila ta djevojka, eto kakva je bila Dorina. Uz učena tetka, uz dobru i razboritu tetku — prisvojila si je Dorina sve ono lijepo znanje, što ju je odlikovalo, te je bila uvijek na svome mjestu, hoćeš li pri razgovoru u pitomu društvu, hoćeš li pri bilo kojem, finijem i nižem kućnom poslu. U opće nije vele hlepila za zabavama; samo je katkad išla, na bratovu želju i uz njegovu pratnju, po kanonikovu dopustu, na zabavu u mjesnoj čitaonici, u kojoj je njezin brat bio jedan od upravitelja, i u kojoj je, uz prirodjenu učtivost Hvarana, sve teklo u skladu i redu, kao u čestito organizovanoj obitelji. I tu je bilo vidjeti Dorinu, elegantno i prosto odjevenu, gdje svojom gracijom priteže svačiju naklonost.

Više je mladih očiju rado bježalo na njezin krasni lik — ali ona, kano da ni sanjala nije još o ljubavi.

Mirko je imao sada prilike, u nekoliko posjeta i kao gost u kanonikovoj kući, da vidi Dorinu, i da joj se divi riječi i djelu. Je li čudo, da je njemu, već mladiću od dvadesete godine, koji je u svojoj nepokvarenoj duši gojio najčistije ideale o svemu dobru, pa i o ljubavi, koji je u srcu začeo bio, da doprinese svoj kamičak k dobrobiti ljudskoga društva, koji je u svojoj zreloj pameti bistro vidio, do čega vodi neuredno živovanje u njegovoj kući, i željan, da tomu raspu na put stane, nastojao, da se namjeri na angjela tješitelja za se i spasitelja za kuću — je li čudo, pitamo, da mu je Dorin tako mio lik, njezin tako udvoran način, njezino ukupno tako naravno, iskreno i pametno ponašanje zanijelo glavu i srce? Je li čudo, da je stao osjećati neku osobitu nakonost k tomu dražesnomu biću, je li čudo, da ga je neka živa želja stala vući za tim dobrim i radišnim stvorom? I zbilja njegovoj se duši predstavila Dorinina pojava kao pojava njegove usrećiteljice, osloboditeljice, kao luka spasa.

Za dugo nije Mirko nikomu to svoje raspoloženje otkrio. Ta kako bi se i smjela doznati njegova želja — nekako je obzirno sam sobom promišljao — kad je stopro svršio gimnazij, stopro je morao ići u univerzitet? Još nije ni zagazio u svijet slobodno od svoje, a kamo li bi — pa neka i samom riječi — vezao sebe i toga nevinoga angjela . . . Nije mu se nikako dalo odlučiti se tako brzo na koje očitovanje i zato, što je promišljao, da bi u njemu taj pojav, ta naklonost i želja, mogla biti časovita, zanagljena, te da bi se mogla lako rasplinuti. Ali, svaki put, kad bi se podao takovu promišljanju, kao neka jača protivna promisao nadvladala bi, kan da bi ga neka tuga spopala. Da! Ona kao da je stvorena za me — planuo bi, blažen, što se njena svojstva sudaraju s njegovim mislima i željama. Ja ne ljubim, i ne ću nikada ljubiti kokete . . . Ja ne ću prazne tikve, koja po vas božji dan samo čevrlja o Mode-Blätterima, o romanima, o šetnjama! Vidim ja, na žalost, u mene doma, kako je! Jadni oče! Ah, da si se uzgojio kao tvoj sin, ne bi ti sada crna kukavica nad kućom kukala! O, ali nadam se, da ću ja . . ., da će . . . o n a moju kuću uskrisiti . . . Ta ima u mene još šta raditi i rediti . . . Ona, ona . . . — i nitko drugi!

Mirku je šoš prošle godine omiljela Dorina; ali je do te tvrde odluke došao sada, ovih praznika, kad je imao prilike, da ju iz bližega upozna. O, da je moguće — mišljaše on jedne večeri, otkad je bio u posjetu u Dorinina ujca kanonika, kadno ga je Dora zanijela svojim mudrim, zrelim govorom, i iskrenim ponašanjem, — o, da je moguće do-

vesti je odmah sada mojoj kući i dati joj u ruke svu upravu! Oj, kako bi to sve u mojoj kući drugače išlo, oj, kako bi se tu sve kao magično preobrazilo na bolje, kako bi tu sve cvalo, kako bi moj jadni otac, dobričina, mirniji bio! . . . O, al tko bi se usudio još i pomisliti o tom? . . . Što bi moji? . . . Majka naosob? . . . Zaslijepio ih, jadni ne bili! neki dim, kojega se ne će ili ne mogu da otresu! . . O, al da mi je barem saznati, bi li Dora sklona bila tomu! . . . Samo kako? . . .

I stane mozgati, kako bi mu se dalo saopćiti joj svoju želju, i što bi ona na to... Palo mu je na pamet, da joj piše. Kako pisati, kad de skoro svaki dan k njezinoj kući? Činilo mu se to nekakvo kriomičarenje. Padalo mu na pamet i to, da ga je sutra kanonik pozvao na izlet na bližnje ostrvce. Nije znao, hoće li i Dorina tamo. Tko zna, da mu ne bi tamo, ako i ona ode, pošlo za rukom doznati joj misao... Ali, hoće li ići?... Mislio je, i mislio, i nije mu se dalo smisliti.

VI.

Sjutradan se je Dorin utac spremao, da se čamcem odveze na bližnje jedno ostrvce od Spalmadora, na kojem je imao lijepa vinograda i udobnu kućicu, kamo je više puta preko godine dolazio, da se odmara i zabavlja.

Mirko i Lauro, koje je prvu večer pozvao sa sobom na taj izlet, bili su okolo šest sati i pô na obali kod čamca, što je spremao Dorin brat, koji je takodjer imao s njima ići.

Nebo je bilo vedro, more tiho — kako se nije moglo željeti ljepše. U Mirku je bilo nešto neizvjestno, što ga je uznemirivalo... Hoće li i ona tamo? — pitao je sam sebe. Do dva dana imao je otputovati. Pa ako ona ne dozna sada za njegovu namjeru, tko zna, bi li kašnje bilo na vrijeme? Ona onako lijepa, razborita, zrela, bi li mogla, dok bi se on drugi put ovamo vratio, usrećiti drugoga? — Sve ga je nešto mučilo i poticalo, da joj se ovoga puta izjavi, da joj svoje srce otkrije... Hoće li? Kako? Gdje?

Falilo je malo časaka do sedam sati, kad se iza biskupove palače pokaže Dorin ujac, sa sestrom i Dorinom. Za njima su dva mornara nosila jednu veliku damigjanu vina, a drugi oveću pokrivenu košaru, u kojoj je bilo raznih jestiva.

U Mirku je srce radosno zakucalo, i ako još nije znao, tko će se brojiti medju izletnike.

Kad je kanonik s ostalima stigao, veselo se pozdraviše.

— Hoćemo li? — upita kanonik.

— Mi smo, velečasni, ovdje, kako ste rekli — reče Lauro. — A hoćemo li svi?

— Hoćemo — javi se Dorina tetka.

— E, pa ja ću saći u ladju, da Vam dadem ruku — rekne joj Lauro i skoči u čamac, pošto se je već bio ukrcao kanonik, kojemu je iz ladje dodao ruku Dorin brat.

Mirko je kao na polak smeten bio od ugodnosti, kad je čuo, da će svi na ostrvce. Ukrcao se je za ženskima. Ona dva mornara, što su nosila opskrbu, bila su se s prtljagom ukrcala prvo ostalih i svaki je svoje veslo spremio.

Svi posjedoše kojekuda. Kanonik se prekrsti i reče: P r o c e d a m u s i n p a c e — i uhvati kormilo; a mornari zavezoše.

Sunce je stalo dobro pripicati; ali je njima bilo svejedno, jer je nad cijelom ladjom razastrt bio „padiljon", koji ih je branio od sunčane žege.

Put je trajao pô sata vožnje i prošao u veselu razgovoru. Mirku se je Dorina ovako na otvorenom činila još ljepšom, još zanimivijom; a kad su im se oči jednom susrele, dok su mučali, po Dorininu se licu prosulo rumenilo živo... Oko ostrvca, kamo su stigli, nešto se je more kretalo, a mali ćuh pirio je sa istoka. Vani na širemu moru vidjela se dva parobroda i tri, četiri jedrenjače.

Iskrcaše se svi i odoše kanonikovu dvorcu, koji je bio nedaleko mora, i okolo kojega se prostrli bujni vinogradi, kao ogromni zeleni sagovi, a nedaleko kuće crnila se gusta šumica. Posjedoše u debelu hladu pod vedrinom plemenitih loza, vugave i cibiba, koje su se nakitile bile jedrim grozdovima, žutim kao zlato. Domaćica i Dorina otvorile kuću, pa prozore, i stale se baviti svojim poslom — to jest stale pripravljati zajutrak.

Kad su malo popostali u hladu i okrijepili se čašicom prošeka sa biscuitom, — zaželje kanonik, da se ode na ribanje, koje mu je bilo jedna od najmilijih zabava.

Svi mu se toj želji veselo odazvaše, premda bi se Mirko taj put bio volio proći te zabave. Mreže p o p u n i c e bile su već u brodu; još uzeše sa sobom dvoje osti i tri t u n j e k a n j č e n i c e, pa se otisnuše od kraja svi muški, dok su one dvije ostale u kući pripravljajući objed. Mornari su vozili; kanonik i Mirko su sjedjeli i razgovarali se; a Dorin brat i Lauro bacali su popunice dijelom preko uvalice prama

dvorcu, a dijelom niz jednu njezinu stranu. Pa kad je to opremljeno bilo, kanonik i Dorin brat uhvate svaki po osti i stanu u položaj za lov.

Lauro sjedne uz Mirka, dok su mornari stali voziti na zapad, nedaleko kraja.

Kanonik i Dorin brat pomnjivo su gledali u more, ne bi li opazili plijen. Kad u neku zamahne kanonik ostima i izvuče iz mora cipola od kilograma težine. U brodu nasta veselje i čestitanje. Vozilo se dalje. Dorin brat zamahne, i ne pogodi. Malo zatim kanonik opet zamahne i natakne malo manjega lubina. Novo veselje. Ne prodje vele, a Dorin brat se potegne i nabode ostima cipola od kilograma i pô. Družina se veselila, dočim su ribe trepetale i posrebrile p a j o l e.

Kroz uru vremena ulovili su ostima okolo 15 kila lijepe, velike ribe. A onda odu kraju i pošalju ženskima ribu po jednome mornaru, kojemu kanonik naloži, da ostane na kraju, da očisti ribu.

Sad se opet potisnuše od kraja i malo podalje stadoše bacati kanjčenice, od kojih jednu dadoše i Mirku. Mirko je najsretniji bio u tom lovu, jer je za dobre pô ure ulovio 26 kanjaca, a oni ostali tko 10, tko 15.

Oko 10 ura i pô bili su na kraju, u dvorcu.

Veselju, čestitanju i kojekakvu nevinu prepiranju o lovu nije bilo ni kraja ni konca, kako to obično, kao po instinktu, biva u ribara.

Mirko je vrebao prigodu, da govori s Dorinom, i nikako mu to nije išlo za rukom.

Dok je još trajao živahan razgovor o lovu, ode on u bližnju šumicu. Upravo, kad se je za 10 časova iz šumice vraćao i došao do stražnjega, zida od dvorca, Dorina je prolazila tuda, da po ujčevu nalogu ode i u bližnjem vinogradu nabere sprtvicu smokava i zrela groždja tvrdoga plavca za po objedu.

— Koja sreća! — proleti Mirku po pameti ova misao, kad ju ugleda. On stane. Nije znao, kako bi je zaustavio, nije znao, što bi započeo govoriti. Ali se nije imalo kada čekati.

— Kamo ćete, gospojice? — odluči se, da je upita, i zadrhta mu glas.

Dorina, koja se nije nadala ovomu susretu, zarumeni se i niskim glasom odvrati, gledajući šumicu. — Idem .... po smokve i grožđje, kako je ujac naredio.

— Gospojice... Dorina... ja... odlazim prekosutra — mislio je Mirko, da se ovako može zgodno započeti.

— Želim Vam... dobar put...

— A dobar povratak? — Mirko se veselio ovoj ideji i živo želio čuti, što će Dorina na to.

— A, da... — i povratak, ako Vam bude drago povratite se.

— I te kako drago!... Draže, nego u ikoje drugo mjesto.

Dorina je stala shvaćati, kamo on smjera.

— Ovdje imate — rekne Dorina uvijek kao bojažljivo — prijateljâ, koji Vas rado vide uza se.

— Al nada sve... imam drugo nešto... — ili bolje, htio bih imati nekoga, dražega od svih prijatelja...

Dorinu je pri tim riječima nekakav strah uhvatio, a pao joj je na pamet i posao, za kojim je išla, pa se malo makla, kao da će naprijed... Na zadnje Mirkove riječi nije ništa odgovorila... Zamislila se je.

Mirku je takodjer nešto mučno bilo. Što će sada biti? Zašto ona ne govori?

— Što ne govorite, gospojice? — upita je potihano. — Što me ne pitate, tko je to?

— A Bog znade, tko je.

— O, znate valjda i Vi.

Kratka stanka.

— Moje srce ostaje ovdje, gospojice — Mirko će ljubezno — dok se vratim i uzmem ga zajedno s drugim jednim srcem, bez kojega, čini mi se, da ne bih mogao živjeti... Biste li Vi uzeli u pohranu ovo moje srce, gospojice?

Dorini je već jasno bilo, što je Mirko mislio. Kao da joj je godilo to Mirkovo govorenje... Ali je uhvati i neki strah, da je tko na samu s njime ne zateče, a htjela je, da mu u kratko nešto reče, kako ga ne bi ozlovoljila. To je u tren promislila i odlučila se, da mu kaže: — Koliko Vas poznadoh, dok ste u nas više puta bili, regbi, da je Vaše srce dobro, i bila bi grjehota, da... ne nadje zaslužena odziva...

— Želim — rekne Mirko obradovan — da me i bolje poznate, da me još čujete...

— Ali... molim Vas, pustite me koje vrijeme, da... da se saberem, jer... me je ovaj nenadani govor smeo... S Bogom! — i uputi se vinogradu.

— Nemojte me zaboraviti, Dorina!... Addio!

Nitko ih nije opazio, nitko ih nije čuo. Samo su čvrčci tu blizu po smokvama cvrčali, a s mora je dopirao šum, što su slani talasi prouzrokovali, kad su ljubili crnomanjaste bridine Spalmadora.

Za objeda se Mirku od vesele uzbudjenosti nije dalo mnogo jesti. Dva tri puta je kradomice pogledao Dorinu, koja to nije vidjela, jer joj se nije dalo na nj pogledati. Nju je nešto čudnovato obujalo; uvijek su joj dolazile na pamet Mirkove riječi; i sama je sobom više puta tražila, da u pameti ponovi, kako je njihov razgovor tekao.

Kanonikovi su prijatelji bili veoma dobre volje. U tako ugodnu društvu, sred te bujne božje naravi, na vidiku sinjega mora, po kojem su se razne plavi križale, a uz onu izvrsnu svježu ribu i pečenu i varenu, i uz onu žarku dalmatinsku kapljicu — čistu, bistru, kako ju je Bog dao — da što je, nego imalo biti dobre volje?

Poslije objeda se i zapjevalo, kanoti po prirodjenu nagnuću u nas Hrvata, u kojih se pjesmom javlja svak — muško i žensko, u svim životnim prilikama.

U gozbi, veselu razgovoru i pjevanju protekle su bije tri debele ure; i onda se izletnici stali spremati na odlazak.

Dorin brat i dva mornara odoše dignuti popunice iz mora. Divota je bilo vidjeti trilje i škarpine, što su bile u mreži ulovile.

— Baš smo bili sretni — reče kanonik veseo nad lovom. — Hoću da iznenadim večeras presvijetloga monsinjora biskupa sa ove dviie veće trilje, sa dvije škarpine i sa dva cipola.

Za 5 časa svak je bio u čamcu i odvezoše se na Hvar.

*

Kroz ona dva dana, što je još Mirko ostao u Hvaru, nije imao prigode, da se na samu razgovora s Dorinom. I ako mu je srce s početka bilo obradovano s Dorinih riječi, ipak, kad je kašnje bolje promislio, činilo mu se je, aa mu nije rekla... ništa, da mu nije... ništa obećala. Želio je, da mu položaj bude nešto jasniji; pa kad je ono po podne prvo odlaska išao, da se pozdravi s kanonikom i da mu zahvali na prijateljskim iskazima, nadje na vratima Dorinu samu. Ona se je onaj čas vraćala od vrtla. Mirko, naklonivši se, reče joj: — Gospojice, sutra ranije odlazim; ali... kako? Ostavlli ste me u neizvjesnosti... da li ćete me u njoj i pustiti, da otputujem?...

Dorina, koju su Mirkove riječi nešto iznenadile, jer je računala, da je ipak neki dan na pô bila Mirka uvjerila, da nije indiferentna na njegovu izjavu, htjela ga je i sada uvjeriti o tom; ali joj se činilo, da bez znanja svojih ne smije dati nikakvoga obećanja, ne smije reći ništa. Ipak je htjela štogod reći..., da ne bi Mirko otišao, a da i ne zna potpuno, šta ona o njemu misli... Mladić joj bio mio; čula ga je više puta govoriti, kad je bio u njezinoj kući u posjetu i na ručku; imao je u svom govoru nešto, što je nju pritezalo, što joj je od srca dolazilo, što je nju sladilo; i u opće sva joj se je Mirkova pojava nametala i svojom ozbiljnom, ali ugodnom vanjštinom; izražaj njegova ponašanja nju je čarobno osvajao. Čula je i od ujca, da ga hvali, kad su sami bili u kući; čula je i to, da je jedinac u bogatih roditelja, i da ga ovi veoma vole. Sve su te okolnosti doprinašale, da joj Mirko bude drag; i ne bi rada bila, da ode, a da se ne uvjeri, kako mu je sklona... Ovaj čas sve joj je to preletjelo po pameti, pa se odluči, da mu reče: — Bože sačuvaj, da bih vam ja htjela biti uzrok nemiru...! O, ne; pače bih htjela, da ste presretni, jer... to zaslužujete; i — sada joj se glas malo potrese — kad bi od mene odvisjela Vaša sreća, ne bih joj se, čini mi se, mogla protiviti... Ali: molim Vas, uvažite, da se meni ne da... ništa bez mojih... jer sve pouzdanje stavljam u njih, koji su me uvijek na dobro savjetovali, i s kojima sam svoj mir do danas sačuvala... Vi ste dobri, Vi me shvaćate, Vi mi ne ćete zamjeriti... — govorila je Dorina na svršetku brže, toplije, želeći, da njezine riječi ne djeluju na nj nepovoljno.

I nijesu na Mirka nepovoljno djelovale; pače mu se duh razvedrio; i on je sam u sebi povladjivao Dorinu govoru... Shvatio je, da joj je do srca dopro, pa će joj sladjahno: — Imate pravo, Dorina, imate pravo; ja sam zadovoljan s Vašim govorom, i hvala Vam na susretljivosti, hvala Vam za mir, što sada moje srce ćuti... I moja je želja, da moja namjera što prvo dodje do znanja Vašemu dobromu ujcu i tetki, s kojima ste , može se reći, otkad ste svjetlo ugledali, i koji su Vas naučili tako pravo misliti. Da, da, htio bih, da je i Vašima poznata moja živa želja, da mene i... moju kuću veselite, Dorina... Ali, uvažite, molim Vas, i Vi, da stopro ulazim u sveučilište, pa mi se čini veoma, veoma mučno ikakve izjave o tom učiniti, dok sam ovako, dok ne uzmognem reći: evo me gotova, da i ja svojim radom stupim u kolo drugih radnika u ljudsko društvu. Jedina mi je želja bila znati, mogu li miran biti kroz ove tri godine škole, što mi još ostaju, hoće li drugi tkogod sretniji biti od mene, hoće li gospojica Dorina drugoga usrećiti...

— Moje je srce — reče Dorina ljupko — dosad mirno bilo, gospodine Mirko; i ako je stopro ovih dana, otkada bije, stalo ćutjeti neko neobično . . . i . . . ugodno uzbudjenje, to su prouzrokovale samo . . . Vaše riječi . . . Da, da, one su mi uzele mir . . . Da, moji se sni ovih dana bave samo jednom pojavom, koja mi se uvijek slatko smiješi, koja me veseli, koja me ružama obasiplje . . . To je ugodna pojava onoga, koji mi je srce uznemirio . . . — to je . . . Vaša pojava . . . A Bog sam znade, što će biti.

— Milih li izraza, milih li osjećaja, i mile li nade! — reče razblažen Mirko. — Tko je od mene sretniji, Dorina?! Hvala Vam, hvala na lijepim slatkim utješljivim riječima . . . O, da, nastojat ću, da Vašemu dobromu ujcu i tetki što prvo priopćim svoju želju i . . . svoju sreću . . . — A Vi, molim Vas, sjećajte me se . . . kad budem daleko . . . Idem, ali ovdje ostavljam srce svoje . . .

— Nadam se, da i ako u tudjini, u veliku svijetu, ne ćete zaboraviti ni Vi onu, koja Vas jedinim prijateljem ima . . . kojoj će najmilija u svijetu zabava biti . . . misliti o Vama i ponavljati riječi . . . što je ovih dana od Vas čula . . .

U to ugledaju kanonika, koji je dolazio iz crkve kući. Prvo njegova dolaska Dorina najavi Mirkov posjet tetki, koja ga vesela uvede u salon za primanje, dok je Dorina otišla u drugu sobu; i čim su sjeli, da se počnu razgovarati, kanonik stupi u salon k njima.

— S i a l o d a t o G e s ù C r i s t o! — rekne kanonik i pokloni se vesela lica.

— S e m p r e s i a! — odvrate kanonikova sestra i Mirko.

— O, gospodin Mirko! Koja Vas sreća nosi amo? — upita kanonik, sjednuvši zajedno s njima.

— Kako sutra odlazim — reče Mirko — smatrao sam se dužan doći Vam se javiti, pozdraviti Vas i od srca Vam zahvaliti na dičnom prijateljstvu, kojim ste me počastili.

I raspleše podulji razgovor, za kojega se kanonikova sestra digne i ode, da se domala vrati zajedno sa Dorinom, koja je donijela čašice s prošekom i slatkišima za njih troje starijih. Sjela je i ona tude, i s nekoliko riječî sudjelovala u razgovoru.

Mirka je za toga posjeta hvatala želja, da pred kanonikom otkrije svoje čuvstvovanje za Dorinu, ali mu se nikako nije dalo. U neku se Mirko digne, da podje; pozdravi se i rukova sa svima, i ode. Kad je bio na ulici i htio zamaknuti za uglom bližnje kuće, okrene

se kanonikovu stanu i ugleda na jednom prozoru, malo unutra, Dorinu, koja se je kan da nehotice brže bolje tamo našla sama.

Mirko skine šešir, a Dorina mu se nakloni i malim ga smiješkom pozdravi. Lako se je domisliti, kako je oboje i to veselilo. To je pače bilo kao pečat onome slatkome čuvstvu, što je njima zavladalo poslije današnjega razgovora, kadno su si na izmjenu srce otkrili.

Sutradan je ranije Mirko otputovao na Vis.

VII.

Bilo je prošlo nekoliko mjeseci poslije toga, kad se je Mirko vratio iz Beča, gdje je učio prvu godinu pravo. Na Visu se je morao prikazati pri novačenju u I. razredu. S toga je okolo 1. svibnja došao kući. Na prolasku javio se je u Spljetu Lauru, koji je bio u VIII. gimnazijalnom razredu. Dorinu nije vidio odavna, pa ga je živa želja vukla, da je vidi, da si štogod reku. Cijele one zime nije joj htio pisati, jer mu se je činilo, da to ne dolikuje, kad njezini ne znadu za ono, što se je izmedju njih dvoje reklo. Nije ni svojima ništa o tom kazao. Znao je, da bi ih to samo raspalilo, osobito Vilhelminu, koja se ni u snu ne bi bila nadala, da će Mirko zavoljeti za drugaricu, koja bi imala doći u njihovu plemićku kuću, jednu iz „prosta puka“, pa još k tomu siromašicu. Hajde, udovičinu nećakinju mogla je Vilhelmina trpjeti, jer, i ako nije bila plemkinja, bila je nećakinja njezine svojte, bila je elegantna, duhovita, razgovorljiva — Kao prava plemkinja — baš c o m m e i l f a u t — samo joj je falilo ono *de*, pa da i u naslovu bude n o b i l e; ali ona je bila i bogata, i ona bi ih . . . iskopala iz duga . . . ona bi ih usrećila . . . Za tu iznimku bila je odredjena jedina udovičina nećakinja, a druga nijedna, nikada, ni za što. Tako su umovali sjor Bepo i njegova polovica.

Dakle — ona bi ih iz duga iskopala.

Da, i Vilhelmini se je već jednom ozbiljno nametalo pitanje o dugovima, jer su ih stali vjerovnici mučiti teškim porukama. Ona je jedini spas nalazila u Mirkovu vjenčanju s udovičinom nećakinjom, pa se je katkad pred Bepom velikom enfazom pjevčila, kako se samo njoj ima zahvaliti ta nježna i spasonosna ideja. Još su se htjele dvije godine, dok Mirko svrši pravo; a medjutim će vjerovnici imati ustrpljenja to malo vrijeme — nadala se ona; sada ne će sinu smetati tim predlogom o ženidbi, da se ne smućuje u učenju. I te će dvije godine brzo proći. Pa onda je sve već mirno, svemu udovoljeno.

*

Nadošao je bio dan novačenja. Mirka nije u I. razredu zapalo u vojnike, jer nije imao propisane debljine, premda je imao normalnu visinu. To je Mirkove roditelje veselilo, jer im za čas bilo palo na pamet, da bi ga tako mogli možda prvo oženiti; ali predobije opet misao, da gá ženidbom ne će mučiti, da nauke može mirno proslijediti.

Sutradan po novačenju Mirko primi list od Laura iz Hvara, kamo je Lauro bio došao na tri dana, da obadje majku, koja se je opet slabo ćutjela. Lauro je pozivao Mirka na sajam, što je imao biti za dva dana, to jest na blagdan sv. Prospera — na 10. svibnja.

Mirku je godio prijateljev poziv u velike, jer mu se po sebi pružala prilika, da ode na Hvar u to doba godine, kad nijesu u opće nikakvi praznici, kad djaci ne dolaze kući, i kad mu se nije nikako dalo ići tamo, da mu se ne bi zamjerilo, što se tobože samo smuca kojekuda, a da zapušta nauk. Blagoslivljao je prijateljev poziv, po kojem će eto sutradan tamo, kamo su od lani, često, na zlatnim krilima fantazije letjele mu ružičaste misli i nosile tople uzdahe i jače kucaje srca. Da, tamo je Mirku duh čeznuo za onim stvorom, na kojem se je težnja njegovih snova obustavila, i koji je tačno nalikovao onomu idealnomu biću, kadru da usreći njega i njegovu kuću.

I eno ga vidjesmo, na početku ove pripovijesti, s prijateljem Laurom na šetnji u Hvaru, u oči sv. Prospera.

Za šetnje se Mirku nije dalo na ino, već otkrije prijatelju stanje srca svoga, otkrije mu zadovoljstvo, što mu je njegov list prouzročio i za to, što će moći vidjeti ideal svoj, Dorinu.

Lauro se nije čudio, da je Mirko zavolio vrlu, ali „pučku" kćer, jer ga je u glavu znao; samo mu se u pameti predstave poteškoće, koje si je Mirko kod svojih stvorio tom svojom ljubavi. Poznavao je predsude, što su vladale u Mirkovih roditelja, poznavao je i on dim Mirkove majke, jer je bio više puta u prigodi, da to razabere. Kad je to Mirku spomenuo, mogao se je uvjeriti, da je Mirkova odluka tvrda, a da se Mirko samo drži u rezervi, dok svrši sveučilište, da mu ne bi inače ponestalo sredstava za proslijedjenje i dokončanje nauka. A onda će — kazao mu Mirko — sa srcem na dlanu, kako ga Lauro već poznaje, svojima predočiti dim, što im je pokrivao moždane, koji je prouzrokovao njihov nerad i rasipnost, i s kojega oni nijesu mogli uvidjeti rasap svoj. Pa eto njega, ili bolje, eto . . . n j e, da im donese uskrsnuće . . . Mirko je bio uvjeren o uspjehu; ali se je htjelo ustrajnosti . . .

Lauru se ipak nije dalo otresti se nekoga skepticizma o svem tom, jer su mu padale na um tvrdo ukorijenjene ideje o nekim zahtjevima Mirkovih roditelja, koji ih se ne bi lako dali lišiti. Pala mu je na pamet i Dorina, koja mu se je nanosila drugom rodicom, i žao mu bilo, da će valjda jadnica naići na muke, a bez svoje krivnje . . . Nego eto „omnia vincit amor" — zaključi sam u sebi, a i pred Mirkom, kojemu je takodjer te svoje nazore predočio.

Bio se je već suton uhvatio, a naši su prijatelji još po plokati šetali. Mirko nije htio odmah večeras, kadno je po podne oko 5 sati stigao tragetom, na pozdrav u kanonika, da mu se ne bi to opazilo kao lakoumnost; nego će sutra k njemu; a bio je malo i zlovoljan sa ljuljanja u poštarskoj braceri, kojom se je odulje vrijeme vozio iz Visa do Hvara.

U osam sati i pô mjesna glazba prodje po gradu, da navijesti svetkovinu; a malo poslije devet Mirko i Lauro bili su u Laura kući, gdje je Mirko odsio. Koliko je Mirko gore, dolje po plokati išao, nije bio sreće, da vidi Dorinu; a ona? Vidjela ga je iz daleka, kad se je bilo dobro smračilo, i ona od crkve išla kući, ili bolje, sve joj se činilo, da je on; ali kako da on u ovo doba godine i bude na Hvaru? — pa da ne bi došao bio . . . k njezinima? Bit će, da joj se pričinilo; ima slične čeljadi; a ovih dana ima u Hvaru dosti inostranaca radi sajma. I on i ona željeli su, da što prvo svane.

*

Glazba je ranije jutrom, na sv. Prospera, obišla grad. Cvjetni se je mjesec pokazivao u svem čaru svome. Prvi zlatni traci sunca obasjali plokatu i odsijevali se divno na tihome moru. Miomiris iz pitomih perivoja i s prozora miješao se sa opojnim vonjem rusmarina, bora i kadulje s brda. S mora se dizao slani zadah, što ti je takodjer godio. A ćutio se uz obalu i vonj friških srdjela sa nekoliko brodova, koji su se one noći lova nalovili. Sama ti se molitva zahvalnosti uzdizala Bogu, što je tako krasno obdario čovjeka i zemlju, po kojoj se čovjek muči.

Na plokati, uz sinoćnje sajmare, bilo je sad i drugih, i to mjesnih trgovaca, koji su iznijeli svoju robu iz dućana. Jutros ranije, po hladu, došlo dosti svijeta iz bližnjih mjesta: Brusja, Grablja, Zaraća, a i iz daljega — to jest iz Starogagrada i Jelse i bližnjih im mjesta, netko, da vidi prijatelja, netko da štogod kupi na derneku, a veći dio za bogo-

ljupstvo, da ispuni zavjet. Vas je taj svijet iz jutra vrvio po plokati i u hvarsku katedralu, gdje je tijelo sv. Prospera. To je, regbi, jedno od onih svetih tjelesa mučenika, koji su pokopani u Rimu, valjada u sv. Kalista, ili sv. Prescille, katakombama, ili drugdje, i kojima se ne zna za ime; pa kad sv. Stolica dozvoli, da se sveto tijelo kojega od tih otle digne i prenes u koju crkvu, da se na oltaru štuje, nadjene mu ime, što u opće znači kršćansko slavodobiće — kano ti Vincencij — pobjednik, Prosper — naprednik, Feliks — sretnik. Tako je, regbi, na Vis došlo tijelo sv. Vincenca, a u Podgoru kod Makarske tijelo drugoga sv. Vincenca. U Spljetu je tijelo sv. Feliksa, u Hvaru tijelo sv. Prospera, a u Staromgradu je od malo godina natrag tijelo sv. Reparate.

Mirko i Lauro izadju, da se prodju. Inostranci razasuli se po gradu. Naosob ih pritezala, izmedju ostaloga, ogromna zgrada, tako zvani Fondaso, gdje su na prizemnom podu Hvarani uzdržali svoje galije, i gdje je sada na gornjem tavanu općinska dvornica i pozorište, u kojem umni hvarski diletanti uspješno predstavljaju. U Hvaru je — kazao je Lauro na Mirkov upit o toj stvari — pozorište bilo od XVI. stoljeća, a još prvo bilo je u Hvaru javnih škola sa učiteljima, koji su morali „docere Grammaticam et Rethoricam et Artem Poeticam, et Scientias quae necessitabunt“.

„Cursalon“ — ta veoma elegantna Sammichelieva logia, što je svojim krasnim pročeljem sa stupovima, guljama i arkadama okrenut luci, i gdje se Hvarani sastaju na zabavu i razgovor, bio je mnogobrojno posjećen već od ranijega. Poslužnik je rudio brkove: nadao se, da bi danas mogao banuti unutra koji od onih debelih matadora, s teškim džepom, iz Visa, ili iz Komiže, iz Starogagrada, ili iz Jelse, da zametnu igru medju sobom, i a s mjesnim krezima i krezićima, kako je to za njegova pametara bilo prigodom bruskita za ribanje, ili novačenja, ili izbora kojega zastupnika. Nije zaboravio, kako su te igre trajale katkad 48 ura zasebice, i nije se počivalo, nego kad se je imalo jesti, spavalo se nije ni staka; još se sjećao, kako je neki Starogradjanin izgubio u jednoj od tih igra nekoliko tisuća fiorina, a neki Komižanin, vješt kartač, dobio od dva, tri Hvaranina preko tri tisuće fiorina. O, tad je Cursalon — mislio je poslužnik — nalikovao in miniatura Montecarlu, a ni njemu — poslužniku, nije bilo krivo; onakih je on posjetnika želio, onakim se je desperadunima — kako je figuratnim načinom zvao one bogataše igrače — veselio.

Mirko je nestrpljivo čekao desetu uru; živo je želio, da se poodmakne vrijeme, da može posjetiti kanonika, ne bi li iznenadio Dorinu, koja će ga, dakako, vrlo rado vidjeti, kao što i on nju.

Nego što u razgledanju, što u razgovoru, jedva se je sjetio, da se je veoma blizu primakao toj uri, i ode vas veseo u željeni posjet.

Svi su u kanonika bili u kući. Njegov ih je dolazak veselio: bili su mu se s njegove prijaznosti i ugodna razgovora svi srdačno priljubili, pogotovo Dorina, koja je sad sama sebi vjerovala, da ga je sinoć vidjela. I ako se je Dorina svaki puta, kad bi on došao u njih — otkad su ono bili na ostrvcu Spalmadora — nekako čudnovato uzbunila, ipak ga je rado, da, vrlo rado vidjela... A i o čem je od više mjeseci blaženo sanjala, čiji joj je lik uvijek pred očima stao, koja ju je nada veselila?

Mirkov je posjet trajao dobru uru. On je svakoga nabaška za štogod upitao, za svakoga je nabaška imao po koju prijatnu riječ. Od Dorine je čuo, da su njezine svedjerne zabave bile kuća i oni, — ovdje je maličak podigla obrve, pogledavši malo življe Mirka — koji su joj sve na svijetu. Mirko je razumio značenje toga izraza, koji mu je silno godio. On se oprosti sa svima najljubežljivije; i opet se, na ulici, kao prvi put, okrene prozoru; ali Dorine nije bilo.

Ni on ni Dorina nijesu bili posve zadovoljni. Još bi bili htjeli jedno drugomu barem malo riječî reći, još barem jednom ruku stisnuti.

Pod večer toga dana izašli su Mirko i Lauro, da vide procesiju. Upravo oni na plokatu, a iz glavne crkve izlazio ophod sa slikom sv. Prospera. Presvijetli je biskup tu bio s kaptolom i ostalim svećenstvom u svečanoj odori; bratovština u bijelu sa svijećama, i mnogo drugoga muškoga i ženskoga svijeta pratilo je ophod, dok je glazba svirala doličnе komade. Ophod je prošao svu plokatu naokolo. Bilo je svijeta i po prozorima, a i ovdje, ondje s kraja, da se naužije toga krasnoga prizora. Mirko, koji je stao s Laurom postrance, opazio je u ophodu i Dorinu u društvu dviju milosrdnih sestrica. Pa kad se je ophod vratio u crkvu, odoše oba bliže crkvi, ne bi li Mirku, kad Dorina izadje, pošlo za rukom ono još malo riječî, onaj još pozdrav izreći.

Kad se je služba božja svršila, tmastim velom svojim suton je već pokrio bio zemlju, a njemu na otpor použigali po plokati svjetionike. Glazbari se ponamjestili kod „Cursalona“ i počeli svirati neki veseo komad; rakete stale praskati po vazduhu, a bengale šarenom svjetlošću obasjale ljude i zgrade.

Iz crkve je Dorina izašla s tetkom i obje se uputiše niz plokatu, da se malo prodju, a Mirko i Lauro su koracali podalje za njima. Kad su došle do glazbare, stale su Dorina i tetka joj samo dva časa, — dok je glazba svršila uvodni komad svoga programa. Medjutim su Mirko i Lauro došli do njih i poklonivši se stali se s njima razgovarati. I kako je Dorina tetka zaželjela ići kući, Mirko i Lauro ih otpratiše. S kraja Dorine strane je išao Mirko, a Lauro s druge strane. Dok je u neku Lauro s Dorininom tetkom živahnije govorio, a nekoliko osoba, koje su takodjer glasnije govorile, mimo njih prošlo, Mirku podje za rukom, da tajno reče Dorini: — Regbi, da me nijeste zaboravili.

— Mislim, da ste se o tom uvjerili — odvrati Dorina. A Vi?

— I ako daleko, uvijek sam mišlju, a i srcem ovdje . . . Bih li Vam pisao, gospodjice?

— Molim, ne bez mojih. Ustrpite se i budite mirni, — reče Dorina i pogleda ga slatko.

Mirko je sad bio zadovoljan.

Još zadnji pozdrav i nježan stisak ruke, pri rastanku kod vrata kanonikova stana, i Mirko je upravo bio blažen.

*

Preko nadošlih bližnjih praznika i nastale učeničke godine nije bilo ništa osobita niti na Visu niti na Hvaru. Mirko je, na praznike, bio opet kod roditelja, opet na Hvaru, gdje su ga Dorine vrline i dalje zanašale, gdje su mogli on i Dora na novo o ljubavi govoriti. A na Visu — treba li spomenuti, da je Mirkova kuća i dalje padala? Kako je Vilhelmina svedj trošila i trošila, sjor Bepo je bio primoran, da opet založi nekoliko komada zemljišta, a da pribavi novca svojoj supruzi, koja je izdavala novac na rukoveti, bilo za svoje udobnosti, bilo za skupocjene darove, što je, kao obično, slala svojima, a i nekoliko puta rodici udovici i njezinoj nećakinji u Spljet.

VIII.

I evo nas na praznike, poslije nego je Mirko svršio u Beču drugu godinu prava. On je, kao obično, došao i sad na Vis. Život je u njegovoj kući tekao istom indolencijom, istim dimom, kao i prvo.

Malo prije Mirkova dolaska Vilhelmina je, na dotični njezin list, udovicu pismom uvjeravala, kako je i njezina i sjor Bepova živa želja, kao što je udovica kazala, da je i njezina, da se čim prvo obavi toli

žudjeno vjenčanje, koje bi po svoj prilici moglo biti i dojdućega proljeća; dodala je, da će se Mirko ili na dolasku ili na odlasku zaustaviti kod nje u Spljetu koji dan, i uglaviti tačnije, što će i kako će. Tomu se je Vilhelmina po svom planu nadala, računajući, da će Mirko ili s volje ili s nevolje pristati na njezinu želju. Ali Mirku nije htjela, kad je došao, ništa o tom kazati. Bojala se, da ne pokvari posao.

Jedno jutro, kad je Mirko izašao, da se malo prodje, susretne se s postarijim čovjekom, kojega je poznavao, i s kojim se je više puta rado razgovarao, jer je bio čovjek zdrava razuma, i znao mu je toli zanimivo pripovijedati o životnim zgodama i nezgodama našega puka, kojih Mirko nije imao prilike, da iz bližega pozna, a želio je. S riječi na riječ ovaj mu znanac pripovijedi, kako je bio u prigodi, da čuje od neke glavnije osobe u mjestu, da se je sjor Bepo do grla zadužio i da je odlučio, valjda namjerom, da mu vjerovnici ostanu praznih ruku, sve „prodati" ili „darovati" gospoji Vilhelmini, koja da namjerava svega se toga lišiti dobrom prodajom, pa ukesavši novac otići iz Visa, da se nastani u kojem ovećem središtu, gdje bi Mirko, pošto svrši nauke, našao koju masnu službu.

Mirka se kosnulo to pripovijedanje. Bio je uvjeren, da kuća ne ide u redu i da ne pliva u najboljim ekonomijskim vodama; ali da je njegov otac „do grla zadužen" — e, to mu je mnogo teško bilo vjerovati, jer je njihov posjed bio dosti velik, a i prihod je takodjer mogao znatan biti. S druge strane nije mu se o tom u kući nikada — baš ni iz daleka, govorilo, pa kako bi tomu vjerovao?

Kad je nakon malo kući došao, našao je u salonu oca i majku, gdje čitaju. Iz razgovora, što se je raspleo, Mirko se nije mogao uvjeriti, da je istina, što je čuo o dugovima, o „prodaji" ili o „darovanju". Dok je sjor Bepo ozbiljno pogledao Vilhelminu, ova je biranom rječitošću uvjeravala sina, da ima nešto, malenkosti, deficita, što se moralo stvoriti s nerodice i s elementarnih nezgoda; ali po rodu, što ga je bilo ove godine na lozi, kako joj je rečeno, moći će se pokriti vas dug. Dakle, da može miran biti i ne smućivati se radi glasina, što je zanago htio da proti njima prospe neki zlobnik, kojemu je, po svoj prilici, žao bilo, da mu kćer ne će postati njezinom nevjestom.

— Mogu, mogu slobodno otrti usta sve ove viške čobanice, koje bi se htjele baniti po sjor Bepovim dvorima; za moga se Mirka — nadam, se, goji izabrani cvijet, naprama njegovim sposobnostima i položaju

— završi uzrujana Vilhelmina, spomenuvši naumice prvo sposobnosti, a kašnje položaj, ne bi li Mirku ugodila.

Mirko nije stalno vjerovao majčinu uvjeravanju. Znao je, da se u njihovoj kući troši dosti i dosti, te da onogodišnji prihod, uz trošak, što su i za nj imali, nije mogao da pokrije manjak. Nego zadnje su ga majčine riječi dosta zanimale... Želio je znati, da li te riječi imadu koje sakrito značenje. I reći će majci: — I ja sam tvoga mnijenja, draga majko. Čim svršim, bilo bi pravo, da ti nadjem zamjenu, da si podijelite obiteljske poslove. Naravno, da će biti dostojna zamjena, kako sam se baš i pred tetkom udovicom u Spljetu tu skoro izrazio, kad mi je napomenula, da bih morao već tražiti, da ti obiteljsko breme olakšam.

— Vidi se — rekne Vilhelmina, kojoj se je sada po sebi pružila prigoda, da govori o udovici — koliko nas ona ljubi, moj Mirko; znam, da ti dobro želi; znam, da joj se u velike svidjaš, i ne bi mogla biti isključena mogućnost, da nam se i pridruži; a onda naravno, za koga bi bilo, što ona posjeduje? A na udobnosti se, mislim, ne bi nitko pametan zahvalio...

— Dakako, dakako — javi se sjor Bepo. Quid non mortalia pectora cogis? — rekao bi Vergilij.

— Ta ne misliš valjda, da nju uzmem, majko — reče Mirko, tjerajuć dalje.

— O ne, dakako — odvrati Vilhelmina; ali bez njezina svjeta, kad ovako stvari stoje, moj milče, ne bi se imalo ništa učiniti. Pače, kad budeš do malo na prolasku za Beč, svrati joj se, da nijesi drugačije učinio. To će joj u velike goditi. A hoće i maloj. Vidio si, kako ti se vesele . . .

— Što mi se tetka veseli, hajde, tetka mi je; ali zašto bi mi se ta tvoja mala veselila — tjerao je Mirko dalje mak na konac.

— Ta znaš, da joj mala pripada kao kći; osim vas dvoje, ne znam, da li joj se tko drugi na svijetu više dopada; i kad hoćeš, da ti ispovjedim . . . — jednom mi je rodica odala, da bi potpuno na svijetu sretna bila onda, kad bi vidjela združene . . . tebe i . . . malu . . .

Vilhelmina nije za sada imala nikakvu namjeru, da se ovako pred Mirkom izrazi; ali, u neku, predobila je misao, da bi se moglo već i kušati baciti riječ Mirku, koji dosad nije nigdje vezan, a koji bi s onim svojim demokratskim idejama mogao od časa do časa navijestiti roditeljima, da se je zaljubio . . . u tko zna kakvu plebejku.

— Tetka se sada — naglasi Mirko ovu zadnju riječ — toplo zauzimlje, da nećakinju dobro namjesti; ali se je na žalost slabo zauzela, da isteše iz nje ozbiljnu žensku glavu, koja bi mogla, ako hoćeš, i toga strogoga puristu Mirka zadovoljiti... Majko, vjeruj mi, onakvi stvorovi u meni pobudjuju samilost, ako ne ćeš smijeh, a kamo li... ljubav.

Vilhelminu nije vele začudilo to Mirkovo govorenje; ali nije se nadala ni tolikoj odvažnosti, pa je htjela, da mu omekša strogost. Zato će mu umiljato: — Moguće, da je nijesi, moj Mirko, proučio u nutrini, koja, regbi, da je čestita; prosudjuješ ju, čini mi se, samo po onoj izvanjskoj, bezazlenoj živahnosti, koja se tebi, onako uopće, ne svidja u ženskadije — i nasmjehne se.

— Imao sam ja, moja majko, dosti prigoda, da ju poznam i u nutrini; njezin je duh tako gô, tako prazan, da ni pri najozbiljnijim predmetima ona ne smaže ni cigle jedne ozbiljne misli, ni ciglog ozbiljnog izraza: kad se govori o kojoj katastrofi — kanoti na pr. o potresu, gdje ti se koža ježi pri pomisli o ljudskim žrtvama, ona nekim komičnim patosom žali jedino tolika lijepa odijela, što su se jamačno u toj nesreći uništila; ili žali pri požaru teatra, da će, možebiti, morati proći toliko vremena, dok se mjesne gospojice opet nadju u pozorištu, da svojim pogledom strijeljaju neharnike . . . Koliko je pak lakoumna i prpošna, poslušaj ovu: Oglašena je bila u teatru konferenca „O modernom idealizmu" od nekoga duboka mislioca. I ja sam išao tamo i sćućurio se medju brkate i okate mudre glave, kojima je ta konferenca dala šta misliti. A po većem dijelu ložâ znaš li, tko je bio? Sve same djevojke i gospoje, nacifrane i nagizdane, što su ljepše mogle. Medju njima bila je i tetkina nećakinja. I što mislite? U momentu najdubljega konferencijerova promatranja dade mi se nekako pogledati na lože, a tamo i ona i druge djevojke, a i gospoje, cire se, razgovaraju, i s palka na palak jedna drugoj signalira!... Tko se ne bi razočarao?... Vidiš, n. p., tako je frivolna, da ona, i kad po crkvi hoda, podiže s jedne strane gornju suknju, da se vidi donja ili čarapa — što ja znam, i skuplja jednom rukom suknju tako, kako joj se mogu razabrati bedra i koljena ispod skupljene suknje — a bit će to valjda, što računa, da se ljudi radi toga za ženom pomamljuju. Pa što bi Vam dalje i govorio o toj taštoj i praznoj glavi, koja je te bedaste navike prisvojila, otkad je počela gledati, i u kući, i iz van kuće?

— Koji mu vrag na pamet pada! — sjor Bepo će, okrenuvši se

supruzi. — Da ne krsti on tako eleganciju, koju fino uzgojena dama mora i u crkvi pokazati?

— Hanno perduto il ben dell' intelletto, moj pape, reći ću ti s Danteom, a lako je za eleganciju, Dà, dà, elegancijom krsti ti propast tolikih obitelji, samoubojstvo tolikih muževa, pronevjerenja, tamnice i još štogod, što se sve dogadja naosob s nepametna gospodarstva i gizde domaćica . . .

— O, ovaj mi je razgovor — nešto će ljutito Vilhelmina — već uzrujao i tako slabe živce, pa želim, da prestanemo. A Mirko će, stalna sam, kad bude tomu vrijeme, postupati tako pametno, da se njegovi roditelji ne će imati šta na nj tužiti.

— I ja se nadam — reče Mirko ljupko — da će moj izbor zadovoljiti i mene i Vas.

Drago je bilo Vilhelmini, da se je raspra svršila tako tiho, tako pomirlljivo, kako se u Mirka nijesu mogli pooštriti istaknuti nazori. Ništa za to, što se je on sada onako ispuhao — mislila je ona — nadoći će i drugo vrijeme, njezino vrijeme, kad Mirko ne će tako misliti ni govoriti. Sada je mučala. Ne bi rada bila, da joj propade, prvo nego je i dozorio, plan, od kojega se je nadala spasu. I sve do pod konac praznika nije nikad Mirku o ženidbi govorila.

Medjutim je Mirko, po ugovoru, utanačenu s Laurom, primio list, kojim ga je Lauro pozivao na Hvar, da se provesele prigodom vjenčanja Laurova brata. U tome je listu bilo govora i o Dorini, i o kanoniku, koji su ga takodjer željeli vidjeti. O ovom nije Mirko svojima ni pisnuo.

Da se je Mirko najradosnije odazvao prijateljevu pozivu, ne treba ni da se kaže.

Toga je puta ostao na Hvaru dvije pune nedjelje dana, — kao nikad prvo, gostujući na izmjenu sad u ovoga, sad u onoga prijatelja; a da mu je najdraže bilo, kad ga je Dorin ujac pozivao, to je po sebi shvatljivo.

Jedno predvečerje ode on sam s kanonikom, Dorinim ujcem, na šetnju upravo put franjevačkoga manastira, koji je jedan od najvećih samostana u Dalmaciji, i nalazi se u lijepoj uvalici, na jugu gradu Hvaru. Na šetnji otkrije Mirko kanoniku svoje srce obzirom na Dorinu i nakane svojih roditelja. Kanoniku nije žao bilo čuti za Mirkovu ljubav; ali je mislio, da se bez Mirkovih roditelja ne bi smjelo ni govoriti o tom. Pače svjetovao je u neku Mirka, da se prodje toga puta, ako

se je samo tako mogao uzdržati mir u sjor Bepovoj kući. No pošto je vidio tvrdu Mirkovu nakanu, a i kad je od Mirka razumio, da Dorina rado pristaje na Mirkovu ljubav, nije mu se htio protiviti, nego posavjetova Mirka, da se ustrpi i da se nada u sretniju budućnost, koja bi izravnala poteškoće.

One su dvije nedjelje Mirku u Hvaru protekle kao u snu; išlo se i sada na Spalmadore kao lani, išlo se i ob noć na ribanje, a bilo je prilike i za to, da Mirko potpuno otkrije pred Dorinom, što je ćutio i o njoj mislio, što je snovao, i čemu se je od nje nadao. Nije pred njom htio govoriti o onim protivnostima, na koje bi njihova ljubav naišla, da je ne žalosti; ta što bi joj o tom i govorio sada, kad se je nadao, da će mu poći za rukom, da udobrovolji oca, a naosob majku, koji su ga vrlo ljubili; ta sve joj je to mogao pripovijedati kašnje, kad se ne bi žalostila, kad se ne bi tih protivština imala bojati. Oboje su bili zadovoljni, oboje su tih praznika snovali one zlatne niti, kojima su mislili satvoriti sreću svoga života.

Praznici su bili na izmaku, i upravo ono jutro, kad je Mirko htio da otputuje s Visa na univerzitet, majka mu preporuči, da ne bi propustio svratiti se u Spljetu k tetki, od koje bi mogao primiti koji dobar savjet, što učećoj mladeži, koja ide u veće središte, nije nikad na odmet — mislila je Vilhelmina. Zaželje mu dobar uspjeh, a pri svrsi izjavi mu velikim, ako ćete i karikiranim patosom, kako je i p a p i i njoj on sve na svijetu, i kako očekuju, da ih ne će izdati u nadama, što postavljaju u nj, od kojega pod svoje stare dane čekaju i ljubavi, a i pomoći — svrši Vilhelmina, naglasiv zadnju riječ, zajecav i oboriv dvije krupne suze niz turobno lice. I sjor Bepu su suze tekle, i više, a mislimo i iskrenije nego Vilhelmini, jer u njega nije ipak prosta spekulacija igrala onako važnu ulogu i u suzama, kao u Vilhelmine.

Cijelim putem do Spljeta Mirko je ćutio u ušima, a i u srcu današnje Vilhelminine riječi. Kako je iskren bio, on je iskreno i ćutio onu riječ „pomoći", kojom se je Vilhelmina oprostila s njime. Da, zbilja, trebat će i njegove pomoći, jer je zbilja slabo bilo njihovo stanje, njegova je kuća zbilja bila mnogo pala.

Udovica se je svaki dan nadala Mirku. Kad je došao, velikim ga je oduševljenjem primila i pogostila. I njezina je nećakinja takodjer svoju ulogu izvela tačno po tetinoj želji — tako da su se obje nadale, da će Mirko neminovno svoju ljubav otkriti. Naprotiv Mirko, koji je svu njihovu operaciju dopro shvatio, u sebi je sažaljivao te mizerne

duše; i nije niti slovom jednim dao povoda, da se o njegovoj ljubavi obmanjuju.

Djevojci je bilo malone svejedno; ona se je držala Vilhelmininih riječi i obećanja, kao da Mirko mora sve slijepo za majkom ići, pa bilo i u ljubavi. Ali udovica nije tako mislila; nju Mirkovo držanje nije zadovoljavalo, njegova šutnja nije za nju slutila na dobro. Nije imala mira, dok ga nije upitala: — Kako srce, Mirko?

— Baš je još dreselo sa današnjih riječi moje bijedne majke i moga dobroga oca, koji se za me i odviše skrbe, i kojima ja dugujem sve, te im ne smijem ogorčati život pod stare dane.

— O, dakako, dakako — reče ushićeno udovica — tako može da govori samo mladić odličan poput Mirka. Drugače ne može da bude. Vjeruj mi, sinko, ja sam vas tako zavoljela, da bih vam se ja drage volje pridružila, da dijelimo zgode i nezgode . . . Ovo ti kažem u oči svršetka tvojih nauka, kad si blizu, da se već jednom za vazda sastaneš sa svojima, od kojih te ništa odcijepiti ne će.

— Majka mi je to rekla već; i ja se ne bih želji i društvu dobre tete nikada otimao . . .

— O, moj Mirko, kako me ta tvoja izjava veseli! — rekne i proplače udovica.

— Samo, Bože, daj zdravlje i dobru sreću! — završi Mirko ni nujno ni radosno.

— Zašto plačeš? — rekne uz to djevojka tetki, smijuckajući se. — Gospodin Mirko je, hvala Bogu, živ. Zašto plačeš? Vratit će se; vidjet ćeš ga, ufamo se, i višega i brkatijega.

Mirku se ta blezgarija nije činila vrijednom pažnje; i on je mučao.

— Vi mladje — rekne udovica, kojoj se je takodjer činila malo slasna djevojčina primjedba, te je htjela, da ju poljepša i popravi dojam — ne ćutite ni po žalosti, što mi starije; ali proći će i tebi, rodjenice moja, te mladenačke mušice, kad nadodju malo ozbiljniji dani za te, draga kćerce.

Udovica pogleda odmah zatim Mirka, da vidi, kako su na nj djelovale zadnje njezine riječi. Mirko je imao sada veseliji izraz, jer su te riječi pobudjivale u njemu nekakvo porugljivo sažaljenje. Hotio je udovici potvrditi, ali mu se nije dalo, jer je računao, da bi lagao, kad bi priznao, da će djevojčinih budalaština, što je tetka krstila blagim i stereotipnim izrazom „mladenačke mušice", nestati, kad djevojka bude starija.

Udovica je uopće bila sada zadovoljna, pa se je s Mirkom najsrdačnije oprostila, a tako i djevojka, majmunišući tetku.

IX.

— Meni se sve čini — dovrši govor sjor Bepo pred Vilhelminom jedan dan po Božiću, dok je Mirko u Beču bio treće godine — da se on za tvojim riječima ne povadja. Vidjela si, da ti nije nikada čisto, bistro kazao: „Hoću, bit će po tvojoj želji, uzet ću je". I ne mogu, da razumijem, zašto se na više mojih listova sve nekako izmotava amo tamo, a nikada da bi odsjekao ravno: „Eto, tako ću, kako mi ti, pape, pišeš". Da ga nije u Beču koja bogata aristokratkinja zavoljela, pa da nas ne misle iznenaditi?!

— To bi, dakako, moglo biti, moj Bepo; jer mi njemačke velikašice ne marimo toliko za blago, koliko za muževnost i učenost, dok mi sa svoje strane tražimo, da okitimo nebeskim ružama ovaj zemni život, da se svojoj misiji odazovemo po onoj Schillerovoj:

„Sie spinnen und weben
Himmlische Rosen in's irdische Leben".

Nego mjesto te aristokratkinje moglo bi se, moj Bepiću, dogoditi, da nas iznenadi i kojom vašom f i n o m gospojicom . . . Premda ne vjerujem.

— Vjeruj mi, ima biti nešto.

Nije prošlo ni pet dana, a sjor Bepo jedno po podne, tresući se, bez kape na glavi — kako nije običavao, vas problijedio i opoćen, i s jednim papirom u ruci, dolažaše iz Mirkove sobe Vilhelmini, koja je u salonu taj čas čitala jedan udovičin list.

— Traži, traži, traži — došao sam mu i kraju, Vilhelmina moja — reče sjor Bepo, teško pušući, i udari šakom po stolu. Jesam li pogadjao ja, da ima biti nešto? Nä ti, čitaj — i pruži joj list, što je držao u ruci.

Dok je Vilhelmina čitala taj list, sve se masti promijenile po njezinu licu. Kad je prestala, srdito će: — A, dakle tako, moj gosparu Mirko?! Ne će biti ništa, ili ja ne bila Vilhelmina!

I ode u drugu sobu.

Sjor Bepo je sveudilj otirao pot sa čela i uzeo list, da ga opet pročita. To je bio onaj list, što je Lauro Mirku poslao na Vis, kad ga je

prošlih pzaznika pozivao na bratovo vjenčanje. Kao da mu tko govori, sjor Bepo otišao u Mirkovu sobu, i udri, premeći Mirkove stvari, ne bi li naišao na štogod, što bi mu razjasnilo Mirkovo zagonetno postupanje, dok se napokon nije namjerio na onaj fatalni list... List je počimao: „Kako smo se dogovorili" itd., i sadržavao je toliko podataka o Dorini, da je Mirkovim roditeljima bilo jasno, zašto se Mirko uvijek otimlje, da na njihovu pristane . . . Sada su se takodjer sjetili, kako je Mirko zanosno govorio o nekakvim vrlinama te Dorine i o učenosti njezina ujca kanonika, s kojim je, kazao je Mirko, probavio mnogo ugodnih časova.

— Začarali su ga! — mislila je Vilhelmina. — Tko zna, tko je i što je? Svakako je opskurna, nepoznata ličnost, koju je imao iz kuta izvući nitko drugi nego . . . njezin Mirko.

Vilhelmini se nije dalo mirovati, i povrati se nakon deset časa k Bepu.

— Što sada? — upita ga više strijeljajućim očima i grčevito stisnutim pesnicama, nego li jezikom.

— O, ne boj se — junačio se sada naš Bepo, kad se je radilo o Dorini, jer ga tu nijesu vezali nikakvi obziri. — Ne boj se! Za mjesec dana ako svega toga dima ne nestane, ne zovi me Bepom! — kleo se pred Vilhelminom njezin suprug.

— A kako? — upita ga Vilhelmina, koja se nije baš vele pouzdavala u Bepovu eneržiju.

— Pusti ti mene. Ja ću ići glavom tamo, pa . . .

— O, to mi se baš ne čini najsretnija misao. Bi li se dalo pisati, ali pisati tako okretno, kako će se uspjeti?

— Da što, nego bi; ali . . . da me pustiš . . . vidjela bi ti, tko je Bepo . . .

— Ostavi, bar za sada, to; . . . pa da vidimo.

I staviše se složno na posao.

*

Kroz prva dva, tri mjeseca, otkako je Mirko pošao u Beč, Dorina i on sladili su si vrijeme izmjeničnim dopisivanjem, kakovo može da bude medju dva iskrena zaljubljenika. Ništa nije mutilo obzorja njihove sreće.

Ali o polovici siječnja primi Dorina iz Visa list, koji je je prenerazio. Bio je sastavljen ženskim rukopisom, a nije bilo podpisa. Neka ju je ženska glava u tom listu uvjeravala, da joj je poznato sve, što je bilo medju njom i Mirkom, kojemu neka za živu glavu ne vjeruje, jer je svojim medenim načinom htio tako i na Visu, da mami i vara ovu i onu, ali su one znale toj zmiji slomiti i izvaditi zub otrovni, i on se zastidjen morao povući. Kazala joj je dalje, da je poznato, da Mirko kani uzeti plemkinju, i zaklinjala ju, neka se ne da nasamariti, ako sebi dobra želi, kako joj ga želi ta, što ju u veoma dobroj namjeri eto svjetuje, da se čuva. . . . .

— Tko bi rekao? Je li moguće? — nehotice izusti Dorina. — Da nije nenavidost? Pa kako se znade?

Nije mogla rastumačiti ovaj posao. Mirku nije htjela pisati ništa, nego odluči čekati, ne bi li se stvar po sebi razjasnila. Nije dakako bila mirna; u toj neizvjesnosti spopala je neka glavobolja, koja joj se i na licu odrazivala. To nije izbjeglo oštru kanonikovu oku, pa on htjede znati za uzrok. I ako je Dorina željela to javiti ujcu, ipak joj je muka bila: činilo joj se, kano da joj je taj list nekakvo poniženje, pa kako bi mu to i otkrila? Sada, kad je ujac sam pitao za uzrok smućenju, nije oklijevala, da mu list pokaže.

Kanonik, kojemu je poznato bilo nešto više u tom poslu, nego Dorini — to jest otpor Mirkovih roditelja — posumnja, da nije taj list njihovo maslo. Pa počeka i on.

Deset dana nakon toga dodje kanonik jednu večer, malo i pokašnje nego obično, doma, vas uzrujan. Bio je na šetnji s onim drugim kanonikom, tijesnim prijateljem Mirkova oca. Taj mu je kolega velikom zabrinutošću priopćio, kako mu je sjor Bepo pisao, da se čudi Dorinu ujcu, kojega je poznavao kao pametnu i opreznu osobu, gdje je, reklo bi se, dosti lakoumno dopustio, da se njegov djetinjasti Mirko, a bez znanja i privole svojih roditelja, po kući mu bani kano nekakav nedaleki zet, dočim mu se u Spljetu pripravlja pir, koji se očekuje dan po dan. Moli sjor Bepo prijatelja dalje, da poradi, da se otaj incidenat odmah mirno izravna, kako ne bi kanonikova kuća, a ni kanonikova sestrična pretrpjela ništa u svome glasu.

Otkako se malo o tome prorazgovori sa sestrom i Dorinom, napisa kanonik Mirku pismo, kažuć mu, što se zbilo. Nije mu ništa spočitnuo, jer se ne bi htio prevariti. Samo ga ozbiljno zamoli, da prestane pisati Dorini, koja se jadnica mori, a da ne zna ni za kakvu krivicu.

Dorina takodjer pisa u kratko Mirku, da mu ne može više slati listove radi važnih uzroka, i moli ga, da joj više ne piše.

Kanonik, sjor Bepov prijatelj, otpisa sjor Bepu, uvjeravajući ga, da su svi Mirkovi odnošaji s kanonikovom kućom bili samo prijateljski, i da ih se sjor Bepo nije imao ništa bojati.

Ni sjor Bepa ni Vilhelminu nije to potpuno umirilo. Kako i bi, kad su u rukama imali onaj — kako su oni mislili — c o r p u s d e l i c t i, onaj nesretni Laurov list? Oni moraju — mišljahu — čim prvo na čistu biti i svakako nastojati, da im se na kuću nesreća ne naprti.

Mirko medjutim nije više pisao Dorini, nego kanoniku. Zgražao se na ono, što mu se javljalo, i za što nije znao. Žalostio se, što se s uljudnosti mora pokoriti kanonikovoj zabrani — to jest, što mora ne pisati Dorini; ali ne zna, kazao je, hoće li mu moći srce odoljeti, a da joj više ne piše. Nada se, da će se ući u trag zlobniku, koji hoće da ih ovako muči.

Prvo ovih neugodnih dogadjaja Dorina nije pravo znala, što znači trpjeti; stopro sada ćutjela je, da joj se oko srca neka tuga obavila, a misao joj se neprestano vraćala na te dogadjaje, koji su joj oduzeli prvašnju mirnoću, poremetili joj zdravlje, kratili joj okrijepljujući san trudnim očima. Je li moguće — pitala bi se — da se takova šta može u svijetu dogoditi? Bože moj, zašto nije svak zadovoljan, zašto nije svak miran? A ja sam se — mislila je dalje — pripravljala, da svoj život posvetim onomu, kojega sam dušom i srcem ljubila, kojemu su moje misli i uzdasi letjeli, kojega sam jedinim prijateljem na svijetu zvala . . . Dä, jedinim, dragim prijateljem ! . . . O, a kad bi mi ga okrutni ljudi htjeli ugrabiti, kad bi mi moje zlatne snove htjeli raskinuti, što bih ja? Zar da zdvajam? Zar da se zapustim? — ili zar da tražim, kako bih se osvetila? Ne, ne. O, Bože moj, ne bih htjela život posvetiti, nego da dobrim odvratim tim okrutnim , tim nemilosrdnim ljudima . . . U tvojim sam rukama, moj Bože, i tebi se, mila Gospe moja, predajem ! . .

S tom je odlukom Dorini, koja se uvijek nadala, da bi se ta bura mogla utišati i Mirko njezin biti, odlahnulo. I nešto se primiri.

Al ne tako Mirko. Da nije imao zadnje rigoroze da obavi za malo vremena, bio bi on pohitio tamo na jug, u Dalmaciju, da vidi, otkle potječe sva ta vražja mreža. Ali kao da se je domišljao, da bi moglo iz Visa to biti. Pa da i ode, što bi? Želio je svršiti redovito nauke, jer je i o tome ovisjela njegova budućnost . . . Pa kad bi otišao do svojih i slučajno otkrio tamo tu petljaniju, tko zna, što bi se od njega dogodilo? Ali želio je i Dorinu umiriti. O, htio bi joj pisati, da je utješi, htio bi je uvjeriti, da je on prav; ali, krstit će ga bezobraznikom, ako joj piše, a zabranjeno mu bilo; a i mogli bi posumnjati, da se samo pere, pa što bi onda? Ta nije još dugo, dokle svrši; a onda, ako Bog da, pronaći će se kukavica smutljivac.

I tako su i njoj i njemu tekli naprijed dani, dosti tmurni, dosti neugodni.

X.

Ali kao da je Dorinu čekala još teža muka. U drugoj polovici veljače stigne joj iz Spljeta pismo bez potpisa, sa ženskim rukopisom. I ovaj ju je list htio potaknuti na oprez, jer da je Mirko takav licemjerac, da bi mu mogla i najlukavija povjerovati, dok njoj piše, a u Spljetu mu se, piše, sprema pir do malo vremena. To joj, kaže se u listu, piše prijateljica i svojta, koja je imala prigode naći se u Spljetu i slučajno doznala za to, te ne će možebit vele vremena proći, da će joj i usmeno o tom govoriti, kada dodje, da obadje svojtu na Hvaru.

To je Dorinu žestoko kosnulo. Dakle i iz Spljeta poruka, pa od svojte . . . Al je li baš od svojte? Znala je, da ima više svojte izvan Hvara, pa bi moglo biti; ali da nije to lažno? Da nije to ona ista ruka, što je i prvi list pisala? Rukopis je nešto drukčiji; ali mogla je biti i ista glava . . . A je li pak moguće — mislila je Dorina dalje — da se takova zloća krije pod onim uljudnim i ozbiljnim načinom, kojim se Mirko prikazuje? Pa zašto bi je varao? Pa kako mu se nije ona mogla dosjetiti himbi? Tko zna, tko zna? . . .

Dok su te misli zaokupljale Dorin izmučeni duh, banu jedan dan Lauro iz Graca, gdje je učio pravo, u Hvar, okolo Uskrsa, nešto desetak dana prvo novačenja, radi kojega je i došao.

Odmah je drugi dan otišao u posjet kanoniku, kojega nije našao; ali je našao Dorinu i tetku, obje dosti nujne. Naosob se na Dorini opažali znakovi unutarnje boli i trpljenja, jer je bila omlednila i problijedjela, a nijesi joj mogao niti najmanji posmjeh izmamiti.

Lauro pripovjedi, kako ga je najprvo ozbiljno iznenadio jedan Mirkov list, gdje mu je nekako ispremiješano i kao na brzu ruku Mirko kazao, da više ne smije Dorini pisati, i da se dogodila neka revolucija, po kojoj bi mogla Dorina ne biti njegova, te da je Mirko obećavao pisati mu o tome pitanju, kad mu stignu neki listovi, što je iz Dalmacije očekivao.

— Dakle ipak po ovom — promisli bolno Dorina — moglo je nešto biti i s njegove strane . . .

*

— Nijesam mogao — nastavi Lauro — nikako razriješiti rebus, dok se nijesam jučer namjerio u Spljetu na . . . — pogodite! . . . — na Mirkova oca. Čim ga upitah, smijem li znati, zašto je u Spljetu, odvrati mi s posmjehom, da je došao, da s nekom udovicom, koju ja već poznajem, utanači potanje, kad će se i kako obaviti Mirkovo vjenčanje s nećakinjom te udovice, koju takodjer poznajem.

Dorina, a i tetka joj uvijek su napeto slušale Laura, koji opazi, da je Dora jače problijedjela pri ovoj zadnjoj vijesti.

— Kako ga ja zatim — nastavi Lauro — upitah, kad misli Mirko na ove strane, on izvadi pismo, iz kojega ja sâm pročitah, gdje mu Mirko piše, da se nada, da će se do brza vidjeti, i da će se i on i majka naći zadovoljni, što će se do mala njihove vruće želje ispuniti. To se, reče sjor Bepo, zamotavajuć list, odnosi baš na njegovo vjenčanje, o kojem sam i očekivao ovo pismo od Mirka i po ovom sam pismu i došao u Spljet, da s udovicom ustanovim, što treba.

Dorina nije mogla, da više tu ostane. Digne se i ode u drugu sobu. Uzdahnu duboko i naslonivši glavu na uzglavlje od postelje stade jecati potajice. Kad je otišla, Lauro je opazio, gdje su njezini kapci na očima nabrekli i debela se suza spuštala niz rastuženo njeno lice. Htjela se je dignuti, da se vrati k teci i Lauru, ali joj se nije dalo; plakala je bolno, i nije se mogla utažiti. Dok je plakala, nije mislila ni o čem, kao ubijena; srce joj je cvijelilo i suze su same iz očiju izvirale. U neku se usilova, i otrvši oči i lice od suza, dodje tiho tamo, gdje su oni bili. Tetka i rodjak pogledaše ju. Bila se je preobrazila. Tragovi se skorašnjega plača raspoznavali na očima.

— Zašto bi plakala, zašto bi se morila? — tetka će joj ozbiljno. — Zahvali, moja kćerce, Bogu, da te je oslobodio takova stvora. — I tetka prodje polako rukom po očima i niz lice.

— Ipak ja, koji dobro poznajem sve ove osobe, o kojima sam Vam govorio, ne mogu da pojmim, kako se je moglo doći do takova šta.

— Je li bogata ta u Spljetu, Lauro? — upita tetka.

— Je i nije. To jest, stoji s tetkom, onom udovicom, koja je bogata, i koja, regbi, da će joj ostaviti sve, ako je Mirko uzme.

— Eto vidiš, moj sinko. Kako čujem, ovi na Visu ne plivaju već u masti; to jest, da ima posjeda, ali da je mnogo i duga. Pa bit će se pomamili tamo za blagom, i eto, što se dogadja.

— O, ali ta je u Spljetu — Lauro će — tako lakoumna, tako letičasta, da je Mirko ne bi . . .

— O, na to — prekide ga tetka — ne gleda svak, moj Lauro. Kažu neki u nas: „Bogastvo pokriva rogastvo“!

— Ostavimo, tetko, taj razgovor — rekne Dorina tiho i bolno, i metnimo se u ruke božje. Bog je dobar; On će utješiti onoga, koji pravedan muku muči.

— Vidjet ćemo, ako budemo živi, što će biti; ali Vam opet kažem, da je meni ovo nepojmljivo — završi Lauro i oprosti se.

Dorina je za neko vrijeme postala mučaljiva; Laurovo ju je pripovijedanje bilo žestoko porazilo. I ako je mogla na mahove posumnjati o svem tome, što se dogodilo, pa i o listu, što je Mirkov otac pokazao Lauru u Spljetu, i o sjor Bepovim riječima, tada izuštenim, ipak kad je promislila, da joj Mirko nije nikada pisao, otkad god mu se javilo, što se je dogodilo, stala se je uvjeravati, da je ipak mogao Mirko svemu biti početnik. Ako me je onako ljubio, kako je iskazivao — mislila je Dorina jedan dan, sama u svojoj sobi — može li mu srce podnijeti, da me nikad ni ciglim slovcom ne utješi, a zna, kako mi je drag bio, a znade, kako sam ga ljubila i cijenila?! O, da je pravo ćutio, što mu je na jeziku bilo, pojmio bi, kako mi je, pa bi li mu se smililo, bi li mi, usprkos zabrani, ne jedno, nego tko zna, koliko pisama upravio, tražeći, da me umiri, da me obveseli u ovim gorkim časovima? . . . O, sada sam baš uvjerena, da je sve istinito, što se evo poslije njegova odlaska dogodilo; sada vidim, da su njegove riječi neiskrene bile; sada sam uvjerena, da me nije nikada . . . ljubio . . . Pa sada? . . . Ne, ne ću zdvajati . . . Ne, ne ću ga ni kleti, kako nekršćanski čine neke ženske glave . . . Ne, ne ću se ni žalostiti više . . . ne ću, ne ću . . . Naprotiv, za tu žalost, što su mi nedužnoj prouzrokovali nemilostivi ljudi, pa zvali se oni Mirko, sjor Bepo ili tko zna kako — ja hoću da odvratim dobrim . . . Da, da, čini mi se, kao da ćutim nekakvo nadahnuće, da se žrtvujem za dobro toga jadnoga, toga neharnoga, toga nemilostivoga svijeta. Ti me, dobri i pravedni Bože, pomozi, ti me svjetuj, tebi se preporučujem, tebe molim.

I Dorina klekne pred prilikom Raspetoga, koja je visjela nad njezinom posteljom, te sklopivši ruke, zanese se u vrućoj molitvi.

Dobar četvrt sata nakon toga, kad je teta stupila k njoj, Dorina se je upravo dizala s poda, na kojem je klečala. U licu je bila još blijeda, da, ali joj se na njemu pokazivao nekakav i ako lagan izraz mirnoće.

— Jesi li me željela, tetko! — upita ljupko Dorina.

— Nijesam; nego sam te potražila, da vidim, što te nema, da ne budeš sama, jer samoća umara više puta — govorila je Dorina tetka, ciljajući na Dorino neugodno dosadanje raspoloženje.

— O, tetko draga moja, znam, kamo ciljaju te tvoje riječi; ali mi se, tetko moja, nemoj plašiti; sve ono, što je povrh moje glave prohujilo kao bura, sve je iščezlo, i vjeruj mi, da me više ni najmanje ne smućuje — a ni najmanje ne žalosti . . .

Tetka je Dorinu gledala nešto začudjeno.

— Da, da, tetko — nastavi Dorina — mene to više ne žalosti, ja sam posve mirna . . . Tetko moja, ja ćutim kao nekakvo nadahnuće, da za sve one neugodnosti, žalosti i muke, što su mi ljudi bez srca nanijeli, ja odvratim ljubavlju, dobrim djelima . . . Tetko moja, da to izvedem, ja hoću, da postanem . . . sestricom . . . — da, milosrdnom sestricom, poput ovih naših susjeda, kojima je zadaća jedna od najsvetijih, jedna od najplemenitijih . . .

Tetka je Dorinu još malo začudjeno gledala, pa joj tihim glasom reče: — Kćerce, ne nagli. Ako Bog tako hoće, ne protivim se; ali mogla bi to biti i časovita želja, poslije ovih muka, što si bijednica podnijela. Promisli se dobro; ne nagli . . . Pa svjetovat ćemo se s ocem. Medjutim budi mirna. Ne žalosti se.

— O, to je, draga tetko, odlučna misao moja, koja mi je svedj nekako od djetinjstva draga bila, i koju sad već ne zapuštam. Pače te molim, da ju dobromu ujcu i drugim od naših izvoliš javiti što prvo, eda sam i s te strane što prvo mirna.

— Vidjet ćemo, vidjet ćemo, kćerce moja — reče Dorina tetka zamišljena s toga neočekivanoga pojava.

Kad je kanonik doma došao, sestra mu ispriča, što je od Dorine čula. Kanonik se zamisli; žao mu je bilo svega onoga, što se nogodilo, žao mu bilo i čuti od sestre Dorinu odluku. Ne da bi se on protivio, nego što bi ga Dorina imala ostaviti, i to za vazda, pa baš sada, kad je mislio, da je sreću našla, i da bi i ona svojim dobrim uzgojem i svojom dobrom ćudi i pameću mogla bila usrećiti drugoga. A s njime i sa sestrom mu je bila od malenih nogu, i gledali su je kao otac i majka. Pomislio je, da bi to mogla biti slučajno i prelazna sklonost i želja; ali kad je zatim stao Dorinu raspitivati, uvjeri se, da je od te tvrde odluke nitko ne razlučuje.

I njezini su se roditelji i ostali ukućani gorko rasplakali, kad im je kanonik priopćio tu Dorinu nakanu i odluku. Nitko ih nije mogao

utažiti: izgledalo je, kao da je Dorina — ta dobra njihova Dorina — umrla, — tako su žalosni bili.

Dorina je ljupkim glasom gledala, da ih utješi, uvjeravajući ih, da je njoj to najsladja misao, kojoj se je svojevoljno svim srcem priljubila, i od koje ju ništa na svijetu ne može da odcijepi.

Htjelo se je dosti dana, dok se malo po malo Dorina rodbina i svojta obikla Dorinoj odluci.

*

U kanonikovu susjedstvu bili su i biskupovi dvori — postarija zgrada, koja je licem na plokati uza stolnu crkvu, a straga ima milovidan perivoj. Uz taj perivoj dizala se dvokatnica kuća, u kojoj je stanovao kanonik sa sestrom i Dorinom; a blizu biskupova perivoja imao je i kanonik svoj.

Dobri i pobožni starina — biskup imao je sa sobom staru i boležljivu sestru, a boležljiv je i sam bio, pa je zaželio imati za podvorbu nekoliko milosrdnih sestara, od kojih su zbilja u kući, za vrijeme bolesti, i došle dvije iz Zagreba, da njemu i sestri mu budu od pomoći. Bile su obadvije iz Hrvatske, jedna iz gornje, a druga iz donje, dobre, tihe, ljubezne ženske glave, baš oni tipovi, kojima se sa ugladjenosti, ustrpljenja i požrtvovnosti divi cio svijet, i koje nazivlju „angeli della carità".

Dorina je često, može se reći, svaki dan, dolazila k sestrama u perivoj, a i u biskupov stan. Ona ih je katkad propitivala o njihovim dužnostima, i sestrice su zanosno besjedile o svojoj uzvišenoj misiji, u kojoj su nalazile i utjehe i naslade, i nijesu se ni na što tužile, pa ih snašli tko zna koji jadi i čemeri. Dorinu je takova šta zanašalo; njihovoj se je ljubavi za iskrnjega divila. O, jest, i ona je željna bila biti od pomoći, i ona je htjela raditi i tješiti — i već je bila stala snovati, kako će sve urediti u novom stanu svome, kamo ju je htio nesudjeni dovesti, kako će sve prosjati, kako će sve uskrsnuti od zapuštenosti. što joj je Mirko opisao bio. Ali . . .

Kad je Dorina javila sestricama namisao svoju, obvesele se, jer im je godilo, što u svoje kolo stiču onako dobru i pametnu drugaricu. I u svoje vrijeme zapitaju u Starješinstva dopust, da Dora bude primljena u zagrebački zavod.

Nije vele prošlo — i željeni dopust prispije, pa se Dorina stala pripravljati na odlazak. Kako se je sestra presvijetloga monsinjora biskupa bila dobro oporavila, a tako i presvijetli, odlučeno je bilo,

da se sestrice vrate u Zagreb, i tom prigodom da dovedu sa sobom Dorinu.

Pa tako je i bilo. Uz plač i blagoslov svojih milih i dragih ukrca se Dorina jedno jutro ranije mjeseca lipnja u parobrod i krene sa poznatim sestricama put Zagreba.

Kad se je parobrod uputio, počelo je svanjivati; ptičice su žuborile po palmama i bajamima, a ribari vozili sa lozišta, pjevajući junačke pjesme. Dorini se nehotice uzvine uzdah iz grudi, kad su joj stale iščezavati ispred očiju kuće u Hvaru. Čim rekne rodjenome gradu „S Bogom!“ — okrene se i pred očima su joj bili Spalmadori. Vidjela je šumicu i ujčeve vinograde, a sred njih bijeli se onaj dvorac; i samo joj oči poletjele onamo za dvorcem, gdje joj je o n prvi put o ljubavi govorio... Pogleda i tamo dalje preko Spalmadora na jug — tamo se crnio Vis, obavit sivim velom, kao da je žalio, što taj dobri angjelak nije prešao taj uski morski tjesnac i došao tamo za blagoslov, uskrsnuće, spas one jadne sjor Bepove kuće! „S Bogom, pitomi Visu, i nesudjeni dvori moji u njemu! Bog Vam dao sve čestitosti! Pa i n j e m u ... od Boga blagoslov, a od mene... oprost!...“ Te je želje Dora šaptala pri rastanku od tih ubavih krajeva, gdje je svjetlo božje ugledala, i gdje je mislila do zadnjega daha ostati — otirući rupcem suzu, što se je sama natisnula na oko, kad su joj se pameti predstavili ti nježni osjećaji... Sestrice su vidjele Dorino raspoloženje i shvatile su ga, jer im je sve poznato bilo; i nijesu je htjele zvati.

Dora je još malo sama snatrila, baš dok ju je jarko sunce okupalo svojim zlatnim tracima; a tad uzdahnuv još jednom, stade se sa sestricama o koječemu razgovarati, dočim je parobrod junački sjekao tu tihu morsku pučinu, što se okolo njega sterala posuta većim i manjim ostrvima, i po kojoj su cirlikajući galebovi svoje igre izvodili.

XI.

Mjesec i pô dana poslije toga Mirko je sa univerziteta, iza redovito svršenih nauka, došao u Dalmaciju. Nešto od napora pri učenju, a nešto s nepovoljnih posljednjih dogadjaja, bio se je znatno preobrazio. Izgledao je kao bolesnik, kojega je groznica tresla nekoliko puta.

Prvo nego je i otišao k roditeljima na Vis, svrati se na Hvar. Nitko ga nije mogao umiriti, kad u kanonikovoj kući nije našao Dorinu. Plakao je kao malo dijete za njom, tako dobrom, tako dragom, tako iskrenom, tako pametnom ... Ali ga je najviše peklo, što je izgledalo, da ga je Dora držala uzrokom svemu, i što je mislila, da ju ne ljubi. Srce mu se cijepalo od muke, gdje joj ne može kazati, da je prav, da je trpio ništa manje od nje, da ju je uvijek zanosno ljubio ... A uza sve to, promišljao je, da ju je izgubio! ... O, kako li je nesretan bio! ...

U razgovoru sa kanonikom i sa sestrom mu ispostavilo se je, po nekim listovima, što su Mirku u Beč stigli od njegovih, da su svu tu kašu zameli Mirkovi roditelji, kojima je uvijek pred očima lebdjela slika udovičine nećakinje, a možda ništa manje i udovičino blago.

I kanonik i sestra mu bili su uvjereni o Mirkovoj nevinosti, ali sada je već bilo kasno ... Dorina se je bila odrekla udadbe, ona je za Mirka bila mrtva ...

Slomljen od boli, ode Mirko na Vis. Roditelji mu, koji su se nadali, da će se razveseliti s njime, ostaše zabezeknuti, videći ga onako jadna u zdravlju, mučaljiva, malaksala u duhu. Nije se vele htjelo, da shvate, zašto je Mirko bio u tom stanju. Pa kao da ih je stalo nešto gristi na pomisao, da bi sa svoje sebičnosti i lakoumnosti mogli izgubiti taj nježno gojeni i eto već odgojeni cvijet, dà, taj svoj jedini cvijet, od kojega je odvisjela sva njihova budućnost — stadoše se sjor Bepo i Vilhelmina dogovarati, što bi i kako bi.

Sjor Bepovi vjerovnici sada već nijesu dali nikakve uzde svojim zahtjevima i porukama. Neki sjor Bepov neprijatelj ishitrio glas, da će sada kroz praznike sjor Bepo i njegovi otputovati, čim prodadu baštinu, i nastaniti se gdjegod daleko od vjerovnikâ; a izlikom da će im biti to, što je Mirko bolestan, te će ga tobože otpratiti do lječilišta, samo da se uzmognu iz Visa slobodno izvući; a onda tko se je vidio, vidio. Vjerovnici da se pomame: dolazili sad jedan, sad drugi k sjor Bepu u kuću; umjereniji čekali ga na ure i ure pred kućom; a drugi mu svakakove listove pisali. Sjor Bepu je bilo, da poludi. A nije ni Vilhelmini bilo sada lako na srcu. Oboje jedno jutro sve misli u jednu smislili i odu ravno sinu u sobu.

Mirko je od nekoliko vremena stajao uz prozor, zamišljen, i gledao je tamo preko luke manastir sv. Jerolima i groblje uza nj. Dolazilo mu je na pamet, kako mu je život bez slasti, bez radosti, bez utjehe, i kano da je zaželio, da se i on posveti manastirskome životu ... Nego padali mu na pamet ti jadni roditelji njegovi, njihova nesmotrenost, njihova rasipnost, njihova propast; ... padala mu na pamet crna bijeda, što ih u budućnosti čeka, a nitko ih, dà, nitko, osim njega, ne

može da pomože; — i onda je odustajao od te misli, ne davao maha toj želji svojoj. Zbilja, mislio je, kako bi bez mene taj siromah otac uz onako rasipnu i jadnu majku? O, ja im mnogo dugujem; jer uza svu svoju neurednost brinili su se dosti i dosti za me; o, bih li ja imao srca za uzvrat zapustiti ih i uskratiti im svoju pomoć? Kud i kamo bi pod stare dane svoje?! A mogli su ti jadnici uživati . . ., dà, mogli su vidjeti svoje stanje obnovljeno ljepšim životom, ljepšim ruhom, mogli su u starosti počivati, da je svoju lijepu pamet i svoju radišnu ruku mojoj kući posvetila o n a . . . — Ali . . . zaludu je o tom sada govoriti . . . — i dubok mu se uzdah uzvinu iz razboljenih grudi.

U taj čas udju njegovi roditelji. Mirko im je na licu čitao nekakvu bol, nekakvo tužno unutarnje stanje.

— Papà, mama! Dobar dan! — reče Mirko nešto tugaljivo. — Što je nova? Što ste tako žalosni?

— Slabo, moj sinko, jako slabo — reče bolno sjor Bepo i sjedne oborivši glavu.

— Mirko moj, sinko moj — zajeca Vilhelmina, sjednuvši i ona — što će od nas biti?!

Te su riječi do Mirkova srca dopirale kao bodeži . . . Nikad nije svoje roditelje vidio u tako jadnu stanju . . .

— Kažite mi, što je, mama, što Vas je uzmučilo — rekne Mirko tihim, sažalnim glasom.

— Propali smo, sinko moj — reče plačući Vilhelmina, sve nam ode, sve, a nitko kriv od nas . . . — istina . . . — istina . . .

— Evo gledaj, sinko — sjor Bepo će žalobno, i izvadi iz džepa svežanj pisama, koje stavi na stô pred Mirka.

Mirko stane gledati spise: bile su u prepisu sve same očeve mu zadužnice, koje su glasile na tisuće i tisuće fiorina.

— Ima nekoliko vremena — reče medjutim sjor Bepo — da mi ti nesretnjaci ne dadu mira, a pogotovo ovih praznika . . ., jer im je nekakav zloduh, moj neprijatelj, utuvio lažno u glavu, da kanimo sada sve prodati potajno i s tobom se ići nastaniti daleko, ostavivši vjerovnike u bijelu. Ah, sinko moj, koje muke sam ti ovih dana mučio! . . . Svaki su me dan napadali, svaki su mi dan uvredljive poruke i listove slali . . .

— Ne tuguj, pape, ne tuguj; gledat ćemo, ako se dade, da se umire — reče Mirko. — Nego ovdje je ogroman iznos duga . . .

— O, jest, moj sine, jest — reče, krećući glavom Vilhelmina — teško je reći, ali jest tako; sve je te dugove navukla naša mala oprez-nost, naša povjerljivost, pa reci i naša nepromišljenost. Jadni ti li smo, sinko, jadni do Boga! — i udari u plač.

— Gledat ćemo, draga majko — tješio ju je Mirko — da se ustrpe još koje vrijeme ovi ljudi; ja ću otići k njima, ja ću govoriti . . .

— O, to su nepomirljiva čeljad — govoraše uzrujano sjor Bepo — nitko ih ne može da gane, nitko da svlada.

— O, dobri Mirko moj — reče Vilhelmina — zašto te nijesam više puta slušala, kad si me kao najiskusnije čeljade svjetovao na uredno gospodarstvo, na štednju!

— Što je bilo, bilo, mila majko — Mirko će joj sada; — ali je tvoj Mirko snovao lijepu sreću za se i za te; samo da mi nijeste, Bog Vam prostio! — pomeli račune i od svoje kuće tu lijepu sreću odalečili! . . .

Sve se troje zamisle.

— O, jesmo, Mirko moj, jesmo — Vilhelmina će nakon malo, sveudilj plačući — protivili smo se, dà, svašta smo pleli, da ti pometemo . . . Ali . . . oprosti nam, Mirko, sinko, sve uhvanje svojih bijednih roditelja.

— E, žao je i meni sada — reče sjor Bepo tugaljivo; — možda sam svemu kriv ja, koji sam ti našao jedan Laurov list, koji mi je sve otkrio . . . Oprosti mi, žao mi je, ali što ću? . . . Spasi nas, Mirko moj, ako nas i malo ljubiš, ako nijesu u tebi umrli oni lijepi osjećaji, o kojima si mi sto puta utaman govorio . . . — i uhvati sina za ruke.

— Žalosni smo, moj sine, eto vidiš kako — rekne Vilhelmina, ali sada je već kasno . . . Sada, dragi sinko, gledaj, da nas spasiš, da ne ostanemo bez kuće i kućišta. O, ne daj, Mirko moj, da nas ta sramota snadje, dušo, srce moje, Mirko mili moj! — i ogrli, teško jecajući, sina.

— Kad se ti ljudi ne dadu riječima umekšati — poslije male stanke će Mirko, otirući suze — a nu, šta ću, kako ću, kažite mi; ta znate, da ste mi sve na svijetu!

— Samo je jedan jedini put, kud možemo izaći, Mirko moj — reče Vilhelmina — samo ako ti ushtjedneš.

— Dà, kaži, što je, draga majko.

— Kad bi ti htio, svih naših boli bi do malo nostalo, sve bi se isplatilo u kratko, i mi i ti bili bismo mirni . . .

— E, dakako, ako nas još ljubiš kao pravi sin — doda sjor Bepo i pogladi sinu ruku.

— Ma, dakle? — upita željno Mirko.

— Eto . . . usrećio bi nas i rodicu mi udovicu u Spljetu, kad bi . . . uzeo . . . njezinu malu . . .

Mirku se smrkne čelo. Za nekoliko vremena nije ništa progovorio.

— Kako nam ništa ne kažeš, dragi sinko? — reče u neku Vilhelmina bolno. — Zar smo ti tako tešku stvar predložili, da nas niti svojim odgovorom ne udostojavaš? Jadnih li nas, moj Bepo, jadnih, jadnih! U koga se moramo u svijetu više uzdati? — I stade uzdisati.

— O, ne vjerujem, moj sinko, da je tebi sinovlja ljubav samo na jeziku — reče sjor Bepo; — ja znam, koliko ti ćutiš za nas, pa ne ćeš, stalan sam, dopustiti, da ti stari otac doživi tu sramotu, da od ovih težaka i ribara bude istjeran iz ove naše drage djedovske kuće, gdje su se naši dični stariji rodili i gojili, i gdje si i ti svoj rodjeni dan vidio, Mirko, moj dragi sine!

— O, dragi pape, o draga majko — reče nujno Mirko — o, da vidite, kako mi je srce izranjeno! . . . Pa kako ćete, da pristanem na taj Vaš predlog? . . . A opet znate, kako ja mislim o njoj . . . Znate, da se meni ne mile onakovi stvorovi . . .

— O, dragi sinko — prihvati Vilhelmina — sve one mladenačke zabavice i trice, kojima si ti toli protivan — sve će to proći, kad nadodje zrelije doba i drugo stanje . . .

— Sve će se to izravnati uz tvoje pametno postupanje — reče sjor Bepo. — Ti si tako ljubezan i darovit, moj sine, da će ona i nehotice udesiti i svoje misli i nagnuća svoja prama tvojoj želji; a to može lako biti, jer se vidi, da je dobre naravi.

— O, ne govorim, da nije dobra — reče Mirko; — ali onako površna, onako malo ili nimalo ozbiljna . . .

— O, vjeruj mi, Mirko — opet će sjor Bepo — kad sam tu skoro u Spljetu bio, ona je tako sklona bila, da ti ugodi, da je govorila — e joj se čini, da bi za tvoju ljubav pregorjela sve zabave, sve i svakoga na svijetu, samo da si ti zadovoljan.

— Vidiš, moj iMrko — rekne sada Vilhelmina nešto oduševljenije — kako je prilagodljiva; a kaži mi, je li ti jedno, i to veliko, zadovoljstvo, da je moreš po svojem kalupu urediti? Pa je li ti i velika utjeha, da si jedno prijatno, ali malo letičasto, čeljade spasio i osjegurao za krijeposno življenje? O, utješi nas, Mirko, utješi svoje roditelje, koji s takom prilagodljivom snahom stiču takodjer sredstvo, da ne poginu od jada, nego da se njihovo ime očuva neokaljano. O, vjeruj mi,

pak, Mirko moj, i obećajemo ti ja i pape, da ćemo odsele promijeniti život — i u tom kleknu najprvo Vilhelmina pred Mirkom, plačući, a za njom kleknu i Bepo i nasloni lice na ruku jecajući — da ćemo svoje vrijeme upotrebiti mnogo bolje, mnogo ozbiljnije nego do sada. Sinko Mirko, u tvojim smo rukama.

— O, Bože! što da Vam rečem? — zavapi Mirko tužno, lijući suze . . .

— Ali dignite se, dignije se, pape, mama . . .

Sjor Bepo i Vilhelmina, jecajući i plačući, podigoše se i sjedoše.

— Što da Vam rečem? — slijedio je Mirko u plaču. — O, pustite me, molim Vas, da opočinem, da mi se srce umiri, jer mi se čini, kao da će puknuti od uzbudjenosti . . . Pustite me, pape i mama, da se umirim, pa ćemo se razgovarati . . . Ne ću Vas pustiti, . . . ne ću Vas ožalostiti . . . Samo sam sada željan mira . . .

— Mirko moj — reče sjor Bepo, dignuvši se — jadno nam je; ne ostavljaj nas. Roditelji smo ti . . .

— O, ne će, ne će — reče Vilhelmina uzdišući — još je u njemu ono plemenito srce, Bepo moj — i stade ljubiti sina.

Sjor Bepo i Vilhelmina se udalje jedan za drugim, tarući lice rupcem, a Mirko osta vas zamišljen u sobi.

Za taj dan nijesu Mirku više ništa govorili o ženidbi. Ali sjutradan, poslije kave, Vilhelmina se prva toga dotakne. I ona i sjor Bepo poslužiše se najfinijom retorikom i najdoličnijim patosom, da uspiju.

Mirko, koji je večer prvo čuo od dva deblja očeva vjerovnika, koja su ga na ulici tobože slučajno susrela, da su od njih pripravljene peticije, ako im sjor Bepo za 8 dana ne povrati uzajmljeni novac, ili im ne pusti tri od glavnijih komada zemlje, čujuć novu ovu naricaljku i zapomaganje od oca i majke, kako je bio milostiva srca, i nakon što se je odulje sam sobom borio — gane se, pa im kaza, radi njihova posve slaba ekonomijskoga stanja, da pristaje na njihovu želju, samo da ih spasi, samo da ne propadnu.

Ljubili su mu na to ruke i noge, zahvaljivali mu, blagoslivljali ga. A Mirko je bio vazda zamišljen.

Vilhelmina je javila odmah veselu vijest rodici udovici, koja je opet na odvrat izrazila svoje veliko zadovoljstvo i nadala se, da će svikolici do brza moći sastaviti u sreći jednu samu obitelj, jer da joj se nikako ne da živjeti bez male.

Na taj su glas Vilhelmina i sjor Bepo bili kao preporodjeni. Tražili su, da u ime harnosti svome Mirku ni u čem ne protuslove, pače

izgledalo je, kao da odsele paze samo na njegove želje i na njegova mnijenja.

Mirko se dade na posao, da svojim lijepim načinom i blagom, osvajajućom riječi umiri vjerovnike, i da ih uvjeri, kako se ne imadu česa bojati, te ih zamoli, kad su toliko, da se ustrpe za njegovu ljubav i još jedno malo vrijeme, a onda, ufa se, da će se sve namiriti. Vjerovnici zbilja odustaše sada od svojih zahtjeva i Mirko je do ne vele vremena mogao da se bez smetnje vjenča s udovičinom nećakinjom.

*

Treći mjesec poslije svoga vjenčanja Mirko je dobio mjesto pri sudu u Makarskoj. Kako je bio voljan raditi, odmah primi službu i ode iz Visa sa suprugom.

Bila su prošla dva mjeseca, otkako je Mirko otišao u Makarsku, i sjor Bepo i Vilhelmina, nekako uznemireni, spremali se, dogovorno s Mirkom, da će u Spljet udovici, koja im se od podulje vremena nije javljala, da vide, kad će ona k njima, kad će se moći njihov zlatni san ispuniti. No kad upravo dan prvo, nego su htjeli otputovati, stiže im od udovice list, u kojem ona javlja, da je promislila dobro, kako joj je samoj u svijetu, i da bi joj žao bilo doći im u kuću kao teret jedan — njima, koji su poodmakli u godinama, te valjda žele mirno sprovadjati dane svoje; i tako da je bila primorana naći si druga — što će joj i oni, kako se je nadala, odobriti, te ih najuljudnije pozivlje na pir.

Kao da ih je tko vrelom vodom polio, ostaše sjor Bepo i Vilhelmina presenećeni. Odmah sutradan upute se u Spljet.

Udovica ih ljupko primi; al kad su joj stali spočitavati nedosljednost — stade ih goniti, te su se, pokunjeni, morali vratiti na Vis, malne mrtvi od užasa i očajanja.

Nije ni posjet Mirkov i njegove supruge kod udovice boljim plodom urodio. Udovica je uspjela u svojoj namjeri: udala je nećakinju u bogatu — kako je mislila — i na glasu kuću, i to je njoj bilo dosta. Sad je ona željela imati svoj mir.

Žalostan su život sada živjeli i Mirko i njegovi roditelji. Mirkovu je tugu povećala njegova supruga. Dok je bila ona tri mjeseca kod Mirkovih roditelja, a i neko malo vrijeme u Makarskoj, zbilja reklo bi se bilo, da se je na drugo držalo nasadila, da je ozbiljnijom postala. Ali pomalo je mačjega trka. U Mirkovoj supruzi naskoro kano da se je ona

prvašnja vjetrenasta ćud probudila, kano da ju je ona prvašnja čežnja za gizdom opet spopala.

Vjerovnici, otkako su se cijelu godinu načekali, ne videći ni odakle isplate, stavljali na dražbu svesebice sjor Bepove zemlje. Mirko nije mogao, nije znao, kako da pomože. I to ga je ubijalo. Njegovo i tako izmučeno tijelo stalo poboljevati; i na izmaku druge godine, što je u Makarskoj bio, morao je leći radi žestoka bola u prsima i želucu. Ležao je nekoliko mjeseci i jedva je mogao da na nogama stoji. Kašljao je bez prestanka, a prsi da mu puknu. Upravo u početak zime liječnici ga svjetovali, da promijeni mjesto, da ode u toplije podneblje — na p. na Vis, ili u Dubrovnik. O, na Vis da ode, bi li umro od žalosti, kad bi vidio, u što mu se je očevina stanila, kad bi vidio bijedu, koja mu je nesretne roditelje snašla? Odluči se za Dubrovnik, kamo uz velik napor ode o Božiću. A suprugu, od koje mu i tako nije bilo nikakve ni moralne ni materijalne utjehe, pošalje k njezinim roditeljima u Spljet. Tute zaželje ona pozdraviti tetku, ne bi li se opet s njom nastanila. Al nje upravo od dva dana nije više bilo u Spljetu. Udovica otišla u Trst, ne bi li našla muža, koji je od nje utekao dva, tri dana prvo. Taj inostranac, kad se je udovica s njime vjenčala, bio je putujući trgovčić nekih sitničarija, i kako je bio lijep i mlad, da, dosti mladji od udovice, zaljubi se ona u nj; a njega zamami njezin miraz; i vjenčaše se. Na njegov zahtjev udovica je prodala vas posjed u Štajerskoj te namjeste dućan tkanina u Spljetu, koji, pošto je išao naopako, prodaše i dadoše se na putovanja, ne bi li se tobože nastanili gdjegod, gdje bi se dalo živjeti. Ali otkako se naputovaše i dobrahno istrošiše, vratiše se u Spljet, gdje udovičina muža jedne noći nestade iz kuće. Videći udovica, da ga kroz dva dana nema, i da joj u spremnjaku nema malone svega novca, što je još imala, a bio ga je priličan iznos, padne joj na pamet, da bi joj muž mogao biti u Trstu, odakle bi možda u Ameriku, kamo je želio ići, kako se je više puta izrazio — i ona pohiti u Trst, odakle se pak nije više vratila.

Mirko se je sve slabije ćutio u prsima. U dubrovačkoj bolnici je našao čestitu podvorbu; a njezi izvrsnoga i ljubeznoga liječnika dra. M., koji mu je dobro poznavao oca, mogao je zahvaliti, što mu se je, ako i kukavni, život protegao koje vrijeme više.

Jedina osoba, što ga je često oblazila i tješila ga, bio je stari njegov znanac, bivši njegov inseparabilis, Lauro, koji, po dovršenim pravnim naucima, dobije mjesto u dubrovačkom sudištu. O, kolikrat se je

taj vrli njegov prijatelj — i ako je tetošio, da ga veselom riječi ili vijesti utješi — rastužio i rasplakao, kad bi se od njega odalečio, misleći, što se je u kratko vrijeme dogodilo od Mirka, od onoga dobroga, pametnoga mladića, od kojega je domovina mogla vidjeti mnogu čestitost! Što je prouzrokovala, mišljaše Lauro, nezasitna, nerazborita želja za gizdom i dim o nekakvoj umišljenoj veličini! Jadan li ti je bio, što je dočekao, a onako krijepostan, onako zdrav, onako voljan, da narodu bude od pomoći! Jadan, jadan!

U oči sv. Vlaha pogoršalo se znatno Mirkovo stanje. Glas mu se snizio, oči upale, neki ga drijem polako hvatao. Okolo desete ure jutrom, kad se je od poduljega sna probudio, opazi uza se milosrdnu sestricu, koja ga upita, kako mu je, i da li želi što. Mirko pogleda bolje, jer mu se je činilo, da to nije glas one sestrice, koja ga je obično dvorila prošlih dana. Zbilja nije bila ona, nego druga, koja je dan prvo došla tamo od Zagreba, poslana od svoga starješinstva. Njoj je bilo u bolnici naredjeno, da dvori ovoga bolesnika. Kad je došla k njemu, on je spavao. Promotrila ga je neko malo vrijeme — i smili joj se onako mlad, a onako ocijedjen, onako izmoren od bolesti. Pogleda na pločicu, što je visjela o zidu tu blizu postelje, i pročita bolesnikovo ime. Zamisli se . . . — pa sjedne i pogleda opet bolesnika. U to se bolesnik probudi.

— Hvala, sestro — odgovori Mirko jedva čujnim glasom milosrdnici.

— Boli li Vas? — upita milosrdnica tihim i sažalnim glasom nakon malo vremena.

— Ne boli me . . . jako; . . . samo ovdje . . . — i ponese ruku na prsa — ovdje . . . mala muka . . ., davi . . .

— Hvala Bogu! Bog će pomoći — rekne sestrica i okrene malo glavu na stranu, prošavši rupcem po licu.

— Donijet ću Vam malo mlijeka, poslije nego ste spavali. Bit će dobro. Dopustite — reče sestrica malne odmah za tim, i ode.

Mirku se učini glas nježni, tiši nego li u one druge, prvašnje milosrdnice. Padne mu na um, kako su umiljate, udvorne, požrtvovne ove dobre ženske glave, a uz postelju bilo kojega nepoznata čovjeka, zahvaljivaše Bogu.

— Izvolite — rekne mu sestrica, kad se nakon malo vratila, nudeći ga zdjelicom mlijeka i pružajući ruku, da mu podigne glavu.

Mirko je gledaše, onda zaklopi za kratko vrijeme oči, i opet je pogleda.

Sestrica mu medjutim podigne glavu, i on se napi. Nije htio sve ili nije mogao. Naslonivši mu glavu na blazinu, sestrica mu otare usnice.

— Hvala, sestro! — reče Mirko i zamisli se. Pa, kao da mu nešto na um pade, promrmlja: — O Bože moj, o Bože moj! — i pogleda opet sestricu.

— Treba li Vam što? Izvolite kazati — rekne mu milosrdnica.

— O, ne . . . ništa . . . Samo kano da mi se . . nešto snije . . ., a otvorene su mi . . . oči — usilova se Mirko to izreći, a zatim stane kašljati.

Kad mu je sestrica otrla usta, opazila je na rupcu crvenu mrlju . . . Bila je krv.

— Jadan li ti je! — šapnu posve u sebi milosrdnica, stojeći na nogama, i zagleda se u onu pločicu, koja je visjela o zidu nad posteljom i na kojoj je bio napisan uz bolesnikovo ime i liječnički propis.

Bolesnik ju gledaše. Reklo bi se bilo, da želi nešto reći, ali da mu je mučno. U neku će joj: — Molim Vas, . . . ispunite mi . . . jednu želju, ako Vam . . . nije teško.

— Samo izvolite — ljupko će mu milosrdnica, i prignu se malo k njemu, jer mu je glas bio posve slab.

— Kako Vam je . . . ime?

— Sestra Marija — odvrati milosrdnica.

Bolesnik mučaše; kao da ga nije zadovoljio taj odgovor, kao da je čekao neko drugo ime.

— Molim Vas, odakle ste . . . Vi? — upita on nakon kratke stanke.

— Iz Hvara — odgovori sestrica malo drhćućim glasom, i čekaše nepomično, hoće li bolesnik i dalje pitati.

Bolesnik sada kao da je bio zadovoljniji.

— Odakle dolazite, . . . ako se može . . . znati? — upita nakon kratka promišljanja Mirko.

— Od Zagreba.

— Jest! . . . Molim, je li bila . . . u Vašem zavodu . . . neka hvarkinja . . . imenom Dorina? — upita Mirko, a vidjelo se, da željno očekuje odgovor.

— Da, jest . . ., i ona je zdravo . . ., ona je dobro . . . Ali . . . čemu to pitate, gospodine?

— Časna sestro, . . . pitam, jer . . . tog angjela . . . ne mogu . . . da zaboravim . . . Ako me vidite . . . u ovomu stanju — to je stoga, . . . što smo i ja . . . i ona . . . imali velikih neprijatelja . . .

Na sestricu su te riječi bolno djelovale. Pomutile su joj se oči, i otare ih.

— Tim neprijateljima je Dorina — rekne ganuto sestrica — davno od srca oprostila i želi im svako dobro, kao što ga želi i . . . gospodinu Mirku.

— Dorina! — usilova se Mirko da reče nešto jače, kad je čuo svoje ime, i pogleda sestricu bolje rastvorenim očima.

— Da, Da! — potvrdi Dorina — jer to je ona i bila, i otiraše oči. Kad je postala milosrdnicom, promijenilo joj se ime. To Mirku nije bilo poznato.

Mirku poteku suze niz blijedo, mršavo lice, i jecajuć on govoraše:

— Bože moj, Bože moj! — Uhvati ga grub, dug kašalj, koji se svrši krvlju.

— Umirite se, Mirko! — govoraše mu milo Dorina. — Bog je tako htio, pa Mu zahvalimo — i otiraše bolesniku obilat znoj po čelu.

— Sestro moja, opros . . . — Mirko nije mogao dalje od silna ganuća.

— Znam, Mirko, da Vi nijeste krivi onomu, što se je dogodilo, doznala sam to . . . — pa budite mirni.

Mirko nije mogao da govori; samo je plakao.

Dorinu su takodjer suze oblijevale; i ona htjede, da se tren odaleči, ne bi li se umirila, pa javi Mirku, da mu ide po čorbu, i ostavi ga.

Nakon malo vrati se Mirku, koji je izgledao nešto mirniji, ali kao zamišljen. Podvori ga čorbom, koju je jedva mogao da uzme. Po tom on usnu za kratko vrijeme, a onda stade bulazniti.

Na večer, upravo kad mu se je bila razvedrila pamet, dodje k njemu Lauro. Dorine nije bilo kod njega. Čas prvo se odalečila, da mu nešto donese. Liječnik je Lauru na ulazu kazao, da je Mirku posve slabo, i da se svaki čas očekuje smrt. Zbilja Lauro nadje svoga bolesnoga prijatelja posve žuta i ocijedjena, s teškim disanjem. Kad ga je Mirko vidio, stade nešto šaptati. Lauro se prignu i začu riječ: — Dorina.

U taj čas dodje ona s nekim okrepljujućim pićem.

— Lauro!

— Dore! rodice!

Istodobno se javiše jedno drugomu, čim se dobro promotriše i prepoznaše. Mirko ih je gledao, pa je htio, da podigne ruku u vis, ali nije mu se dalo, i ruka pade na postelju.

Dorina mu pokaza piće; a Mirko maličak zakima glavom, kao da kaže, da se prilagodjuje svemu. Ona mu prinese žličicom dva, tri puta k ustima; on ne htjede više. Pošto mu je Dorina otrla usta, opet htjede dignuti ruku, ali ne mogaše. Nešto je šaptao. Lauro i Dorina se nagnuše k njemu, da čuju.

— Praštam . . . — govoraše Mirko polako, polako. — Prostite . . . i meni . . .

— Bog oprostio! — rekoše istodobno, ganuti, Dorina i Lauro.

— Hvala Bogu! . . . Sad . . . umirem miran . . . Molite se . . . za me . . . S Bogom! — šaptaše dalje, jedva čujno, Mirko; a oni oboje klimahu glavom u znak potvrde i gledahu ga zamišljeni. Sada si Mirku na licu vidio primirenje.

Medjutim se hropac, koji mu se je nešto prvo pojavio, sada jače čuo. Dorina mu prinese k ustima propelo i Mirko makne usnama, kao da ga ljubi. Taj čas nadodje svećenik, koji je već bio za dana pridio bolesnika, i videći Mirkovo stanje, stade izgovarati glasno molitve za umiruće. U neku se hropac nije više čuo . . . Lauro uhvati jednu Mirkovu ruku, a Dorina drugu. Obje su bile studene. Suza se pojavi na oku umirućega; a malo zatim Mirko uzdahnu, pa poslije ne vele i drugi put. Glava mu se malo nagne na desnu stranu, i Mirko još jednom uzdahnu . . . Bio je mrtav.

Svećenik ga poškropi, a Dorina mu zaklopi mrtve oči.

*

Kad je sjor Bepu na Visu stigla vijest o Mirkovoj smrti, nalazio se sam u sobi svoga stana, u koji, za živa njega, vjerovnici nijesu htjeli dirati s nekog obzira. Uza sve nedaće, koje su ga stigle, i koje su mu donijele teške moralne boli, a i prosjački štap — nadošla je vijest o Mirkovoj smrti, koja je prelila čašu njegovih muka. Kad je pročitao list, kojim mu je liječnik javljao, da mu je sin preminuo, zajeca strašno i sruši se na tle, gdje ga nakon malo Vilhelmina nadje mrtva.

Malo za njegovom smrti ode za dug i starinska, plemićka, sjor Bepova kuća.

*

*

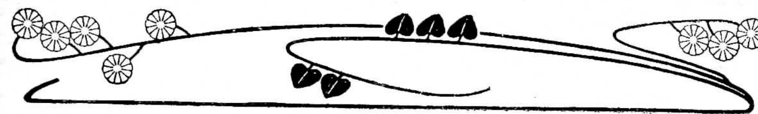
Poslije muževlje smrti Vilhelmina je jedva kuburila u jednoj maloj kućici, što joj je neki vjerovnik iz milosrdja ostavio na uživanje, dok je živa. Živjela je od milostinje.

Kad bi se na ulici pokazala, vragoljani — dječurlija išli bi za njom i vikali: — Šjora Mina, Šjora Mina, di Von[1] jesvilä?

— Ein Fluch Gottes! Doistine bič božji! — govorila bi ona na to, koracajuć pokunjene glave, pokrivene izlizanim crnim rupcem, u otrcanu prostu odijelu, s palicom u ruci.

[1] Vam.

JAKOV MARINKOVIĆ.

IZ USPOMENA.

(Nagradjeno II. natječajnom nagradom za „Hrvatsko Kolo".)

Znoj.

Poslije kako si dugo godina prebivao u malenom, teško pristupnom pokrajnom gradiću, očevidno ti se je nemoguće odrvati upornoj navali životnog jednoličja. — Tko će baš sam sebe da vara, može smatrati promjenom, ako sjedneš za ručak jedan sat kasnije nego li obično, ako iz jutra kreneš šetat kojom drugom ulicom, nego li što si bio vičan dosele, ili ako se naredne zabave prikažeš najprije obitelji B, pa onda istom obitelji A. — Badava! — sve je najednako: i društvo i razgovor; i nebo i krajina.

Jednom iza dugih snježnih tmura gotovo sam podvojio u mogućnost, hoće li se u mene kada duša nadkrilit nad sve nedaće svagdanjeg jednoličja, praznine — bez ikoje nove ljepotne zrake. — Sve sivo, neprekidno sivo, i krajina i čovjek i — slučajna novota: — sve sivo i rdjavo, željno da ga cjelune zraka žarke misli.

Na prvi prosjev sunca mrk i zlovoljan, bez ikoje nade užitka podjoh novim nekim pravcem preko polja.

— Tek da kreneš iz selišta! — Dosadnije, nego li što je tamo, ne može čovjek sebi ni zamisliti!

— I gle! — zaista! — Iz sve prirode probija prvi dašak ranoga proljeća. — Zrak je puniji i mirisniji, nego li od prije par dana, a ne zna se, od česa; jer još nije probio cvijet osim zabitnoga drijemka iza grmlja i nametnoga mrazovca po rudini, a mirisne ljubice tek su u pupoljku. A i s vrhova Velebita podbija još i slikom i daškom zimnja snaga jedra snijega. — U svoj prirodi kan da se nešto krši i prelama na dvoje.

Krajina je mirna; — jedino vrpci tresu ostanke snijega s grmlja svojom nemirnom selidbom.

Najednom ozove se iz bliza ječan puckaj biča, pa dobro poznat klik:

— Ost! Peronja!

Tuda iza ograde eto seljački svijet u tihoj spokojnosti svoga živovanja polagano i ustrajno gazi po plećatu licu rodne grude, ore podatnu prhlinu, te se brazde prema večernjemu zlatilu odsijevaju kovnim sjajem. — Snažno se sagnuo onaj nad ručama, te tegotno, ali i voljko upravlja crtalom. Nada se on od ovoga posla obilnosti i zadovoljstva o narednoj žetvi, pa sve do opet buduće.

Ovaj kovni sjaj brazde zanaša oči. Na prvi zor podsjeća te na glatko lice novca — — — ali umah zatim zaiskri ti se u pomisli kristalnim sjajem znoja, kojim no su vijekovi stvaranja proželi svu svoju orijašku radnju.

Poslije toga zora plane mi neko novo — moralno svjetlo nad sumorni okoliš, i sve: i nebo i oblaci i snježna gora i osjenka pod njome, i lastan vijak dima nad seljačkim domom i mrka zemlja i srebrnast brezik na njojzi — sve to bude mi vedrije, — veselo, prijatno — — —
— —

Te večeri i ja sam živo radio, te bjeh — zadovoljan!

Altruizam.

Nekada je živio neki gospodin Milić, strogi činovnik — ne samo sa svijesti činovničkoga „stupnja“, — nego li dapače i sa svijesti, da se s visine „rečenoga“ stupnja može sve na svijetu posve slobodno ocjenjivati i osudjivat. On se nije nikako mogao da slaže sa svojom kćeri glede misli o temeljnim načelima života. — Ona bijaše i ostaje proti svim njegovim tako zvanim posljedcima pozitivnih ideja i razlozima prosto svemirno, dobrotnim bojaznima i prezanjima prožeto biće. I tako su njihova mnijenja bilo o kojem pitanju života vazda — dosljedno oprječna.

I ovoga puta zamolila ga je, da ne uzme na put puške, te bi mimogred strijeljao ptice. Ona bijaše sva u živoj, nježnoj duši prožeta mišlju sućustva za sve, što u koljenu ljudskom i životinjskom jednako udiše izvor života — snagu krvi.

Ali on je ipak ponio sa sobom dvocijevku izvrsne njemačke tvornice, — ele pouzdana stvarca! — te uz put naperio cilj na prvi par grlica, što no ih iz ljubovnoga domjenka poplašio neskladni i gromotni štropot kola.

Pogodio je! — i s mjesta ustavio kola, te lagodnim, po svoju starost i snagu nerazmjerno brzim korakom pohitio do žrtve metka mu. Od ljubovnoga para palo je tek jedno na zemlju. On je nju toplu, mekanu, — nevinu stvarcu obzirno uzeo i vidljivo uživajući s udovoljene pohlepe lovca donio u kola.

Grlica se još trzala u zadnjim izdašcima života, ali u očima sjao joj je jošte živ tračak volje k životu — i živ tračak svijesti — — —
Ona je možda jošte mogla i da ostane na životu.

Nismo li često plakali, kad no nam umire drago biće na zemlji ili bar slušali tudji plač s toga —?—

Kćerka je razumjela, što se sada zbiva u nutrini sirotne ptičice.

Oni su se — sitni, nježni, nedužni stvorovi nedavno spoznali i savili gnjezdašce u skromnom grmu — do duše, neoprezno! — odveć blizu onuda, kud prolazi kralj svih živućih stvorova na zemlji — čovjek!

Ona je dobro razumjela, kako to boli i grlicu onu, koja je nastrijeljena, i onu, koja je od straha plaho pobjegla, ne imajući gordosti i smjelosti plemenitoga koljena čovječanskoga, što no čudnim mirom sluša i prasak puške i u isti čas gleda, kako se s neznatna prida rastavlja sretan i blažen vez bračni nevinih gradjanka prirode, i kako njihovo gnijezdo ostaje sirotno — — — — — — — — — — — —
— —

Nastrijelio joj je i prebio desnu kreljut. Lovac — dašto uvješten! — istrgne joj iz zdrave kreljuti pero, te joj korijenom njegovim zadje ravno na dno lubanji — pa zadre u kost, — izvadi pero — — Na rupi rane netom živa stvora izroni jedra, tamno-rumena kaplja krvi — — — a mile očice zastre vječna magla.

Kćeri lovčevoj se zgrozi, a otac će je da uvjeri:

— Ovim sam joj vještim ubodom samo prikratio muku — —!

Ona nije ni riječcom ni pogledom na to odgovorila. — Razmišljala je, na kakove li to muke misli otac joj, i živo željela, da što prije udje u svoju izbu, — da počine od boli, rad šta nije ona kadra pomoći ni sebi, ni ocu, ni narodu svome, ni čitavome čovječanstvu! —

I molila je Boga, da joj dade snage, da se tek jednoga puta sporazumije s ocem, — jednom riječi, da učini čudo! — — — — — —

I zbilo se to čudo! — Gospodin Milić na ovom istom putovanju kupi „vazmeno janje“. —

Po lošoj cesti, a na daleku putu nemilo se treslo janješce u kolima.

Na jednom protepta kćerka kočijaša po ramenu, pa će mu povjerljivo:

— Molim te! — eto se janje žulji o dasku! — nemoj da se jadno blašče muči, — prostri mu više sijena! —

— A, ne škodi mu! — odvrati „naš domaći“ kočijaš. — Ne će valjda od toga crknut!

— Ne! Ne! — za čudo prosvjedova „papa“. — Istinu kaže „frajla“! — prostri mu namah sijena; — kad se to istrga i izbleji, onda nije ni — tečno jesti!

U mirini.

Sigrali smo se ja i školski mi dragi drug Frana u sjenovitoj uličici bez izlaznog ušća izpod starodavnih senjskih bedema, — u nekoj staroj mirini — — —

— Pahnulo je po vlažnoj plijesni; jer u taj kutak samo časkom dnevice zavirne žarko — božje sunce. Kadikad, na izvjedljivu izmjenu, prijatno se je kretati u ovakim hladovinama, — a u dobi od — dvanaest do četrnaest godinica. — Zanaša tude osjećajem zaboravi na strane, gdje no u podpunu mahu žari jako ljetno sunce.

A zanaša i zanimanjem za strane one, u kojima se pod vidovitim mu zrakama kreće svijet svakdanjom putanjom, a da ne osjeća razlike izmedju svjetla i sjene.

Za to i pahne u ovim zakutcima po plijesni posebne vrsti, — — po ideji skrovnosti, zaostalosti, — po pojeziji prošlosti, propadanja — smrti. — Tako se eto zaista ekstremi — ljube. — Ujednom se on nešta zlosrdne, — a bijaše od uvijek vrtoglav, ma i koliki dobričak — od sviju nas vidjen i miljen. —

Uprijeći se na zidini poput Ciklopa, te se bez vidljiva razloga nabaci na me odozgo sa zida nekom željeznom kukom, što no ju bio izkopao iz melte, i shvati me po tjemenu. —

Zaboli me ljuto; ali zamučah izražaj boli. — Sagnem se tobože valjat neku kamenčinu, kao da se nije ništa kriva dogodilo, samo da sakrijem suze, što su mi se bile zamutile u očima. — Istom kad se on obrnuo na suprotnu stranu, napipam krv na tjemenu. — Nagnem glavu i više kapi procuri mi niza kose i strašivo omasti bijelu meltu.

Zakopam namah taj trag oćuta povrede u žitko tlo, samo da ga on ne ugleda. — — —

Sram me je bilo, pokazat bol, a podjedno i odat — oproštenje. — A u duši mi bude u tili čas opet jednako mirno i spokojno, kao to bijaše i prije udarca — — — — — — — — — — — — — — — —

Koliko li čovjeka potla tobož dozrio i jedar, samoupravan život, otvoren i slobodan kretnjom u svu šir i dalj, a pod punom zrakom jarkoga sunca, — u toj nejačkoj krijeposti izopači —!—

Mnogi će dašto prigovorit, da vrijedi protivno — a u tim prilikama, — „da se prikrati debata“, — valja se lukavo, ako i ne logično uteći onoj staroj — posredničkoj — recimo baš i diplomatskoj: — „de gustibus non est disputandum!“

Posljednje pijanstvo.

Prije nekoliko godina doselio se amo u našu ulicu neki čudak. Pao ko iz oblaka, — ne zna se, odakle; — kupio mali posjed, stalno se nastanio, — i ostao posve osamljen usred gusta susjedstva.

Sijed je ko ovca, ma da mu snaga tijela nije odavala velike starosti. — Nego u njega je neki tup, nehajan, voden pogled, — i nemirne kretnje bez vidljive svrhe. — Kako se je kraj toga uporno i dosljedno uklanjao društvu, — a to sve s nekom osjenkom plahosti — osumnjičili smo ga s potajna pijanstva.

U kući mu osim stare matore kuharice žive još samo pas trage novofudlandske.

Desilo se jednom slučajno, — za „pasjeg zatvora“ —, spasih mu to živinče od pogube, — i od onda se u povodu njegove beskrajne zahvalnosti zbližismo, te — može li se reći — sprijateljismo.

Čovjek je to bistrovid i otmen. — Umah pri prvom sastanku u kući mu izpriča mi u kratko, na prelome — priču svojega posljednjega pijanstva.

Oko mu vlažno, sjaji, glavu podbočio na lakat, zagledao se nekamo u neizvjesnu, dobro mu poznatu daljinu u prošlosti. — Glas mu gdjekad podrhtava, oči prezavo trepte — — —

— A nije istina! — da pijem. Zadnji put sam užio špirita pred dvadeset godina — — —

U to doba bijah vam ja teška pijanica, te sam srkao za trojicu, a da pri tom uma ne bih mogao zapit. — Tek klonule bi mi mišice — — a miso zamrla bi skoro baš cijela. — — —

Ljuto li smo pili onoga puta kroz tri bijela dana i tri crne noći! —

Teda negda zaželjeh se živo sna — i pobjegoh iz mahnita društva —

Put me vodio kući uz brinu rijeke. Tamo sam iznenada nabasao na neki novi jarak, posrnuo preko njega i pao pod obližnje grmlje. — — — Dugo sam se mučio, ne bih li se bar pridignuo, ali nisam mogao uspjet do više, nego li da laktima podržavam glavu u zraku. — Ostadoh ležeć potrbuške, ne mogući sebi pomoći ni u čem. — Bijah nijemo pijan. Jezik mi se ukočio, mišice posvema klonule. Uzalud sam se domišljao, gdje li sam i što li se to sa mnom zbiva —

U to najednom iza okrajnoga svrška rakite na okuču brine zapliva živ dječak, — mučno krikne, potone glavom — pa opet izroni nad pučinu. — Ostane trenutak nad njome. Htjedoh viknut na pomoć, napregnuh sve sile, ali ne mogu se nikako oglasit. — Htjedoh se opet podić, ali mi se okliznuše dlani ispod glave, te klonuše, a brada mi pane na zemlju — — —

Ali ipak sam mogao sve vidjeti — — —

Još je jednom izronio na pučinu — — —

U desetak skokova mogao bih ga bio dohvatit! — ali nestane ga ispod plahe vode — i ne ispliva nikada više —

A! — tada ga nisam upoznao, ma da bijaše posve blizu, a lice mu ravno prema meni uprto — — —

Bog zna! je li on tada m e n e upoznao — — —

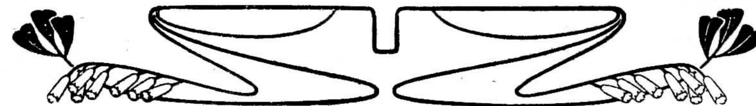
Je li — u h! — — —

Bog zna! — — —

Tek sjutradan doznadoh — od pokojne— — —

Bijaše naš jedinac — — —

J. DRAŽENOVIĆ.

IZ MAŠTANJA.

Pod svibanjskim oblacima.

Čarno se ljeska svibanjsko nebo, jedre modrine; — po njem laze lagašni snježni oblaci sa svijetlopepelastim osjenkama, upravo kao što no su na davno nedirnutu srebru. Nježe se, laze i sigraju se — skrivaju se za nove obrise vlastitoga bivstva, prpošno se trgaju u bajne oblike i opet se spajaju, kao da šalećke žele utjerati u laž vjeru u vlastito bivstvo. — A smiješe se živim smiješkom vesela svjetla božanskoga stvaranja — smiješe se — — i varaju one, koji im smiješak svojim smiješkom na uzvrat poljube.

Blažena djeca svemira — ! — dašci oluje — — — — — — —

A pod njima na groblju nad starim humkom sigra se dvoje mališa. — Trgaju cvijeće, rumena im, vedra lica praskaju od neumorna, slatka smijeha!

U to se najednom — na nevolju! — pobiše o makov cvijet sa staroga groba; — u rvanju oboriše — avaj! — gnjio drven krst — spomen smrti.

Namah se prenuše.

Strah s ove povrede uspomene smrtne u tili čas pomiri mališe i složi ih u uzdano društvo — — — — — — — — — — — — — — —

Otrčaše iz groblja rukom o ruku, pa krenuše na zelenu livadu, gordo uznesena pogleda. — Obličje im se živo, odvažno prikazivalo — — — na njem e je ljeskao blaženi smijeh — — svibanjskih oblaka.

Rastanak.

U hrpi danguba i izvjedljivaca na širokoj obali našla se i skromna neka žena, na koju se nitko nije obazirao.

Čini se, da je tude nitko nije ni poznavao, a za čudo nije na nju nitko ni pazio, ma da ne bijaše stvorena po kalupu domaćih žena.

U nje je dugo, oštro, bljedjano lice, bujnim vjedjama zasjenjeno crno oko, spokojno, ravna, svjetla pogleda. — Niz skladne crte visoka stasa priljubilo se lagano, siromašno, skoro otrcano odijelo.

Miruje čelično i gleda punim očima u daljinu, gdjeno upravo na pučini izčezava brod u zračnu maglu. — Tamo, za tim brodom živo su uprte oči — mnogih tude besposlica.

Pučinom duva ugodni, odlični „majestral" i rasipava žarke zrake sunca po vrhovlju valova, — sve se svijetli, titra, sve se prijatno, nježno, ljubezno osmješkuje. S vedra neba ljeska se modrina, puna, zagasita. — Po crti, nesigurnoj, nejasnoj, gdje no izčezava brod, titra pred okom lagašna maglica srebrnasta sjaja, te se u njoj puna jedra broda u posljednjem zoru utapaju u maštovnom, bisernom svjetlu.

Još časak i sakrit će ga —!

— —

— Dobar mu je vjetar! — opazi jedan u skupini s mornarskom lulicom u ustima. — I zaista pravi je mornar, kad ga omjeriš po obličju; — i bradu je tija šišao po englezku. —

— Ako ga ovako posluži i na dalje, vratit će se Deže najduje za godinu dana! —

— Beno! — kad Deže ne bi od toga svoga putnoga koledara mogao otkinut barem tri mjeseca, onda do djavola vam i taj ponajbolji mornar — i prid s morskoga putovanja — — — — — — — — — — — —

— —

Sada eto utapa se u maglište taj dragi brod. — Ma koliko naprezao oko, ne nazireš mu već obrisa — ni u zadnjem dašku — — —

Ženu podidjoše lagašni srsi, uzdahnuše joj divne grudi poželjnim uzdahom, a na jasno oko izroni suza — vrela, nemirna. — Tajala se: — ne zna se, rad šta je izronila: — da li rad osjećaja rastanka, gubitka li — ili osjećaja krivnje — boli — pokore — saučešća, šta li, možda — — ? — —

Izronila suza i umah se osušila.

Ispilo ju je valjda sunce, što no je toli žarko sjalo — ? —

— Nije moguće! — Da je tako, onda bi ju omara bila jur u zarodu popila. —

— Što li je osušilo ovu suzu? —

— Iz njena nepomična lica ne možeš to razabrati. Slutiš tek, da joj se je nešto otkinulo od duše, — zaboljelo je, — sažimlje joj se srce — pečalni nasilnik ljudskoga života. — — — — — — — — — — — —

Ona se suha oka okrene i požuri krepkim korakom u nepoznatu daljinu, — valjda za svakdanjim poslom. Od nje same ne ćeš ni dovijek ništa izravno saznat, a ni zagonetka zatomljene joj suze ne će se razgaliti u n a š o j javi. — Tek u njen — valjda vajni posao splićat će se svjetle zrake sa suze u oskoroj uspomeni.

Ona će se udahnut u svoj svakdanji posao, — pa u koliko rastrgan i tričav, — osvijetlit će baš onu — kako se obično kaže — osebujnost obradbe.

Hoće li se naći koji od izvjedivača te marne mukotrpnice, da se doume tajni — il da bolje rečemo — istini, e se njen rad svijetli o svjetlu suze.?

Možda!

Naći će ih se, koji će taj posao jasno rasudit, — a — duše mi! — bit će ih kud i kamo više, koji će za nj ostati slijepi. Gdjetko htjet će u njem nazirati: — praskot smijeha kroz biserne zube.

— Dašto! — kome je suza sama bila nerazumljiva, — ne može da razumije ni njenih maglica — kad no se suše. —

Krletka.

Mutna proljetnog popoldneva pustila mladjarija kanarca — u krletci rodjena sužnja, po prvi put na slobodu — na prag sobnome prozoru. Doista on se je tude snašao puno zadovoljnije, nego li što mu bijaše čas prije. Šetao je ponosno izmedju cvijetnih lonaca i ćeretao veselo, obijesno, treptao krilcima, kao da hoće da okuša vlastitu snagu, pa prhutao s lonca na lonac.

Najednom pane mu na um, da bi mogao možda i prhnut do bližnjega stalka sa cvijećem. Očevidno se u njem radja dobra volja; — na dva tri razmaha sćućuri se i trepne krilcima, ali se ipak ne uzmogne odvažit, — očevidno s bojazni, da ne bi mogao doprhnut.

U isto doba u vani naglo zakrililа nebište olovnasta, plećata, strašiva oblačina. Po obrubu joj lepršaju pepeljasto-bjelkaste pahulje oblačne: — naviještaju pokoru od skora gräda teška. — I doista! — u tinji čas bljesne, grune, zahuji, zavitla i — udari škropac. Zabrinuto pogledasmo na ulicu. Po svuda zabuna, žurba, nesklad. Samo u zraku par ptičica smjelo, vrtoglavo roni niz valove oluje, da se što skorije probije do spokojnog zatišja, daleko od pogibelji, — ili da pogine. — U letu im nema nesklada, nego očevidno skladna im je volja i odluka.

Neko mlado, zvonko grlašce u društvu klikne prijatnom povoljicom zadahnutu misao:

— Naš „puba“ — hvala Bogu! — ne treba da strada kao one sirotice u vani!

Ta dašto: — iz švedske peći struji pravilna, ugodna toplina — ! —

Na ovu se opasku društvo baš općenito složi i odobri je; — neka sporazumna pjesan sućustvovanja za domaćeg kanarca zaječi u svima srcima. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Pričini mi se, kao da je iz tog općenitog žamora zastrujila slabo čujna primjetba:

— No one ptice u vani ne bi zaista htjele zamijeniti toplinu naše sobe s naletom oluje. Ta njima nisu još okržljavila ni krila ni ćud — ! — one su slobodne gradjanke prirode! —

— Ali ako ih uništi oluja — ? — ozva se drugi ječni glasak, brižna prizvuka.

A netko treći umah prekriži domjenak:

— Dašto! — gdje li je lagodnije njima poginuti nego li u zraku — u vrtlogu oluje — ? — —

Ne kasni prvi: — To su ptice, koje no ne odgojiše ljudi, te ne znadu za krletku. — Taj će slobodni zračni narod i zadnjim svojim dahom kliknut:

— Nad zemljom — u zraku se rodismo, — pa gdje bi nam drugdje bilo sladje umrijeti, nego li u njem, u vrtlogu oluje! —

Čiji su to glasovi bili, nisam mogao razabrati. — Bijaše to za čudna časka, kad no je čovjeku tjeskobno pri duši i kad se ne može mišlju jasno da snadje — —

Dapače nisam se mogao ni uvjeriti o tom, da li sam razgovor ovih triju glasaka doista čuo ili ih sebi samo — pomislio.

Zapitah o tom susjeda s lijeva, pa s desna; ali me oni u čudu pogledaše; — oni od tog razgovora ne čuše ni riječce — — — — — —

Bijaše to valjda općeniti glas — savjesti čovječanstva, što no se oglasio sa strune moje duše! — a oni drugi toga ne počuše — — ne razumješe! —

Višnje s njezina groba.

U dušama im odjekuje jošte vršak posve skladne pjesme — pjesme o slavodobitnoj ljubavi. — Njih dvoje izgara u žaru čustva, da se opet dnevno pojave, jednako zaljubljeni, — nježni, jaki i vedri živjet i patit

poput one ptice, što se u vatri preporadja. — Uživaju u svojoj sreći. Njihovim se dušama jošte u pomisli ljeska grimiz svadbenoga ruha; — par sretnih ptičica, kada savije gnijezdo, ne cvrkuta življe, ljubeznije, ustrajnije!

Njojzi se je bijelo lice strasno zarumenilo. — Baš pred vjenčanje preboljela je bila ljutu plućnu boljeticu, pa se od onda ovako živo zarumeni na svaki jači pokret duševni. — Oči joj se zalile srećom; oko zjenica joj se kan da toči biser. — A on je sretan s toga, — kako li je ona sada — živa nada njegova života! — jaka, — puna snage!

— Ta dašto! — Snažna krv ispod lica! — živo zdravlje!

I tako u punoj vjeri, e im je sreća po dobru usudu zajamčena, — čavrljaju neumorne refrene iz pjesme slavodobitne ljubavi.

Ta i ne može nikako biti drugačije: — oni se razumiju! — —
— —

U krajini se razgara žar vedre srpanjske večeri. —

U zraku vrije smisao i osjećaj dobrote svemira, svježine, jakosti i otporne snage.

S desna im se otkriva groblje svojim izražajem nehajne, jake, otmene pojezije, a s lijeva u dno gorske ponikve plazi plaho, poput sjajne zmije — rijeka.

Nad brinom ljubezno se ljeskaju o zamirućoj zraci zapadnoga ruja skrajnji vršci vrba.

— Čini se, kan da se sanljivo ogledaju po nebištu i prisluškuju u nebeske visine. Hoće da se doume odgovoru na pitanje tajne, što no ju svaki nas želi da odgonetne na zanovjetno pitanje sred sutonje pojezije ljetnje večeri: što li to vršci stabalja razgovaraju sa srebrenastim zrakama prvih zvijezda, koje no toli plaho — a sitno titraju!

— Koliko li je krasan ovaj život! — klikne on iznenada, i naglo, strasno obujmi joj vitak stas, te dugim — dugim cjelovom cjelune rumene joj, baršunaste usne.

— Ah! ovako bi bilo lijepo umrijeti! — šapne ona, — i na jednom se trgne iz zagrljaja, te se zagleda nekuda u vis — u daljinu.

— Ne spominji smrti! — nježno će joj prigovorit.

— A ipak valja umrijeti! — rastati se — —

— Nikada! — mi ćemo živjet zajedno — nas prije toga, prije vječne zajednice nitko razlučit ne će.

Ona se na časak zamislila u njegove riječi. — Ugadjale su joj.

Na jednom oglasi se on:

— Drago, pogledaj tamo!

Nad grobom kleči žena u koroti, naslonila sklopljene ruke o debalce strmogleda, i klonule glave traje nepomično, nijemo. — A iza nje bezazleno joj čedance obire s bližnjeg ogranka višnje, — i slasno — pohlepno ih jede.

— Nebeski podražaj! — i poslije smrti nadostaviti svezu s milim pokojnikom, jesti višnje, sočne od čestica njegova tijela.

— Čudne li pomisli! — tiho će ona.

— Bez dvojbe! — U tom nam eto nova motiva mišljenju o poeziji smrti! — Božanstvena ideja! — Gotova pjesma! —

* * *

I ona je doista umrla. Prestrigla joj nit života nezasitljiva mòra ljudskoga koljena: — sušica.

On se je u prvi nalet žalosti posvema potlačio, te nije u opće mogao o svom nezaboravnom gubitku potanje da misli. Tek iza ove duševne tmure pogleda po prvi put na beskrajnu, ni čime nadoknadivu prazninu, pomisli na milu lešinu, što ju krije crna mati zemlja, te se živo sjeti one nedavne zgodice sa višnjama na pokojnikovu grobu. —

Nestrpljivo je sa živim čeznućem čekao čas, kad će nad dragim humkom posadit vijenac od višnjeve ograde —

I došao je taj čas u sjajnu jesenjem danu, kad no sve u okolo u hrašću gine i zanaša dušu u osjećaj turobe s nadgrobne boje prirode, što no se prosjajava od zlatnožute pa sve do crvene!

Do tada je danomice u osjećaju svečane pobožnosti pohadjao to drago mjesto, da hodočasti ostanke mile, dobre, svete pokojnice, i pomno pazio, da mu nikoji nepozvan svjedok ne pomuti uživanja pobožna mu čina. —

Kad je došao taj čas, sve u daleki okoliš bijaše pusto.

On je upravo bio usadio u zemlju dvanaestu po redu koštícu, te oćutio neki ugodni osjećaj blizine naprama pokojnici. — — — —

U taj čas vjerovao je u svoju sudbinu, pa da će se po ovim višnjama s njome još za života združit. — On u tu sudbinu vjeruje, on ju stalno očekuje —

Uskrili očima i — na divno čudo! — opazi pred rubom grmlja iza groblja kan da čovjeka — oniska, plećata, u čudno neko odijelo odjevena, a ipak se je o sunčanom svjetlu bljeskalo kovinskim sjajem. — U njega je po svuda nekuda šiljato lice; očice zelenkaste boje, sitne i nemirne, izvjedljiva prisjaja; rijedak, kržljav brk, isto takova šiljata brada, ridje boje. — Ruke ukopao u džepove okratka, tijesna žaketa, stoji nepomično, te se postrance uporno zagledao u sadioca.

Oko oštro mu sažetih usana zatisnuo se živo uleknut izražaj osmješka, čini se, porugljiva — zlobna.

Njemu se s mjesta pričini, kao da je ovoga čudnoga čovjeka nekada već vidio, — i u prvi čas kan da mu je mišlju munuo i opis zgode, gdje no to bijaše; — ali ipak nije se nikako mogao te zgode da dosjeti.

— A čudak je svakako taj znani neznanac — prava iznimka od običnih pojava! — Ta vrijedno ga je prepoznati!

I on se lagodnim korakom uputi prema čudnome čovjeku. —

No gle! — dok je tilim časkom poniknuo pogledom na zemlju, neznanac se je već bio okrenuo i upravno zamicao u gušće grmlje, — ne naprežući se, a ipak žurno, kao da ga vile nose!

— Valjda lovac! — Bit će te sam mu gdjegod sred lovačke hajke pozajmio nekoliko forinti, — te izmiče ispred mene —! Luda li straha! — Džaba ti i tih nekoliko forinti, dragane moj! — kad znam, da mi ih i onako ne ćeš nikada povratit.

* * *

I osvanu davno željeni dan! — Višnje su izrasle za presad, i on ih je voljko presadio u nov vijenac oko njezina groba. Divne li rabote! — U životu nije je sladje doživio!

Poljubio je zadnju mladicu po nježnu vršku, i s teškim uzdahom okrenuo se od svetoga mjesta mile uspomene, — popošao kući — u svoju tamnicu. — Kad li i opet na istom mjestu prikaže mu se ista pojava čudnoga čovjeka sa porugljivim, zlobnim smiješkom. No sadilac ga ovoga puta tegne da prevari, pa čineći se nevješt, e ga je opazio, žustro skoči prema njemu da trči. — No ovaj se baš nije usiljivao, da bježi trkom, nego se u tili čas nevidno, poput strijele stvori na obližnjoj okuči ceste, i nestane ga iza nje.

* * *

Konačno došlo je vrijeme, te su višnje po prvi put procvjetale. On je te cvijetke pobožnim svojim pogledom ljubio, kao što je ljubio i milu pokojnicu. Činilo mu se, kao da se bijeli cvijetci razgovaraju s tajnom njene duše tamo u svijetu iza zviježdja, baš kao ono nekada,

kad no su se njih dvoje sred časova snažne sreće svoje znali šetati mimo groblja, te se usiljivali, da odgonetnu pitanje o sutonjoj pojeziji ljetnje večeri. — — — — — — — — — — — — — — — — — —

A konačno prispio je i blagdan duše mu žedne, kad no su višnje jur dozrele.

Razlila se po duši mu slast savršenog hodočašća! — S nadom u ove trenutke tješio se je za vrijeme mrtve tuge za pokojnicom. — Ova mu izginu bez ikojega znaka o obećanju, e će se na nj sjećat, na nj pazit i željet ga ugledati. — — — — — — — — — — — — —

— —

A sad, kada sazoriše višnje na njezinu grobu, nada se, da će se njojzi osjetno približit. — — — — — — — — — — — — —

I pohlepno zagrize u prvu zrelu višnju, toli pohlepno, da mu je namah ispod zubiju zaškripila koštica — — — — — — — — —

— Krv! — — — zaista!! — krv — — —

I gle! omašteni su mu njome prsti, i odaje se okusom po jeziku! — krv! — — — ta dašto krv! — — — — — — — — — — — —

Krv od njena srca! — — — — — — — — — — — — — — —

Eto peče u ustima! — Progutnut? — ne smiješ! — Ispljunut! — ne smiješ — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— —

Eno gle o n o g a opet na istome mjestu u šikari preko pučine, svejednako se smije, — dapače to se on sada više niti ne smije, nego paklenski ceri!

— Zao duh! — ne možeš da izdržiš, kako se ceri, ni ono — kako te peče u ustima — — — — — — — — — — — — — — — —

— Eno pučine! —

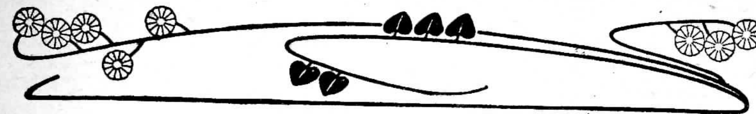
I sune nizbrdice niza zelenu livadu do brine.

S naglog mu leta poplaši se par složnih ptica, te odprhnuše plaho, a ipak srčano ispod grma rakite u grmlje na brini preko pučine, — a prividjalo se, kan da će hitrim, snažnim, dugačkim krilcima u čas slaboće i klonulosti uronit i utopit se u pučinu.

— Ludjače — pomisli hodočasnik — ima u nas i gromornijega smijeha, no što li je tvoj: — utopit svetinju! —

I on se sa zelene brine poželjno zagleda u mutno, zelenkasto lice pučine, — lasno se zaljulja, — i spusti se na nju. — Plisss! — Sloboda!!!

J. DRAŽENOVIĆ.

IVAN OD POMUKA.

(DRAMSKA LEGENDA U JEDNOM ČINU.)

(Nagradjena II. natječajnom nagradom za „Hrvatsko Kolo“).

Napisao **Beralt Herma (Alberto Weber) i Hermina Brkić.**

LICA:

Većeslav IV., kralj češki.	**Prvi** / **Drugi** / **Treći** } vojnik.
Kraljica Ivana.	
Oton, paž kraljičin.	
Ivan od Pomuka, kancelar nadbiskupa praškoga.	**Prvi** / **Drugi** } lovac.
Meštar lovnik.	**Dvoranka.**

Dvorske gospodje. Lovci. Sluge.

Dogadja se u Pragu, u kraljevskom gradu Hradčinu godine 1393.

Desno i lijevo od gledaoca.

Prostrano unutarnje dvorište, pokaldrmljeno oblim nepravilnim kamenjem. Desno sprijeda bršljanom obrasla kula, u kojoj je tamnica Ivanova. U kuli vrata, do kojih vode dvije kamene stepenice. U pozadju omašna zgrada kraljevskoga dvora sa velikom kapijom i teškim drvenim, željezom okovanim vratnicama. Lijevo omedjeno je dvorište drugim krilom kraljevskoga dvora sa manjim vratima. Nasred dvorišta brončani spomenik sv. Jurja sa zmajem. Ispred tamnice kamena klupa sa naslonom. Jasna je i zvjezdovita noć. Prvi i drugi vojnik leže potrbuške na prostru ogrtaču i kockaju se. Treći leži nauznako, gleda u nebo i fićuka. Njihove alebarde naslonjene su na klupu.

Prvi vojnik: Dva!

Drugi: Sedam! *(Pobere novac.)*

Prvi: Sreća se smije na te.

Drugi: Pregrizo jezik, da Bog da!

Prvi: Gle babe: boji se uroka!

Drugi: U ig i vazda.

Prvi *(baci kocke)*: Tri!

Drugi: Šest! *(Pobere novac.)*

Prvi: Iznevjerila ti se draga!

Drugi *(pljucne lijevo)*: Volja je — samo nek mi je vjerna sreća!

Prvi: Bog zna, koga sada grli!

Drugi *(pljucne na drugu stranu)*: Neka — makar crnoga vraga!

Prvi: Poslije ponoći, nakon izmjene, drukčije ćeš govoriti.

Drugi: Onda će mi sreća okrenuti put ljubavi.

Prvi: Misliš? A pretekne li te tko?

Drugi: Neka ga vidim: skrhat ću mu rebra!

Treći *(koji je čitavo vrijeme gledao u nebo i fićukao)*: I opet jedna!

Drugi: Što?

Treći: Zvijezda.

Drugi: Ima ih, hvala Bogu, i više!

Treći: Pala je!

Prvi: Tebi na glavu!

Treći: Jest, zvijezde padaju. Gledajte — i opet jedna . . . i sada . . . i sada . . .

(Druga dvojica slijede njegov pogled.)

Drugi: U istinu, zvijezde padaju!

Prvi: Zašto padaju zvijezde?

Drugi: Da — zašto padaju?

Treći: Zašto padaju —? tko bi znao; čuo sam, da to umiru veliki ljudi.

Prvi: Onda se požuri, da okaješ svoje grijehe, jer će valjda skoro doći na tebe red.

Treći: Ama rugaj se, koliko ti drago, a ja opet velim onako, kako sam čuo.

Drugi *(prvomu)*: Nastavimo! *(trećemu)* — a tebi prosto gledati i dalje, kako zvijezde padaju —

Prvi: — i molit se Bogu, možda će ti koja pasti u bezdno tvoga džepa, pa se pretvoriti u dukat.

Drugi *(baci kocke)*: Mi ćemo gledati, kako kocke padaju . . . Trista mu jada: ništa!

Treći: Ako vas zateče časnik, padat će po vama batine.

Drugi: Šuti, ne zvrndaj! *(Baci kocke.)* Pet! *(Pobere novce.)*

(Čuje se pasje zavijanje iz pokrajnoga dvorišta.)

Prvi: Prokleta štenad! opet zavija.

Drugi: Nek zavija.

Prvi: Zašto zavija opet?

Drugi: Bit će da osjeća strvinu.

Prvi *(pokaže na kulu)*: Da nije onaj onamo —? *(Prekriži rukom po zraku.)*

Drugi: Makar, ne ćemo ga bar trebati stražiti . . .

Treći: I ovako ne ćemo dugo; tomu je duša već na jeziku.

Prvi: Zar?

Drugi *(istodobno)*: Kako to?

Treći: Grdno su ga mučili sinoć, malo nije dušu ispustio.

Drugi: A zašto su ga mučili?

Treći *(nastavlja)*: Sam ga je kralj mučio: svojom je rukom potpalio lomaču, na koju su ga svezali.

Drugi: A što ga nisu sažgali?

Treći: Onda bi bile sve muke jednim mahom svršene, a to nije bilo kralju po ćudi.

Prvi: Veliš, kralj ga je mučio svojom rukom . . . Mora da mu je puno kriv.

Treći: A da, ništa nije kriv — to jest, kriv je, što šuti . . .

Prvi: Idi, molim te, što šuti —? A što bi trebao da reče?

Treći: Kralj bi hotio da mu prokaže, što mu se je kraljica ispovjedila.

Drugi: E — gle, tko bi mislio, e je kralj tako znaličan, da sazna ženske grijehe!

Treći *(tiše)*: Vele, da ga muči ljubomora.

Prvi: Ah, zbog nje zar? Prije bih vjerovao, da je ljubomoran porad svoje bedevije, ili poradi jedne od onih grdnih psina.

Drugi: Zar pored lova i vina još dospijeva da misli i na nju?

Treći: Bit će, da je žedan nove krvi. Jadna kraljica!

Drugi: Ta valja da ne kani — — —

Treći: Ne nju, već paža njena.

Prvi: Glupost; kraljica, pa paž!

Treći: Kraljica je ljiljan — *(tiše)* no govori se, da joj je paž mio.

Drugi: Da, govori se. Slušao sam tek nedavno, kako su časnici pričali, da kraljica voli gledati paža još od malih nogu, kadno su se zajedno sigrali. Vrlo je teško otišla ispod očinskoga krova; tek se je po-

nešto primirila onda, kad joj je otac pridijelio miljenika paža za ličnu njenu službu.

Prvi: Mani — ja ne vjerujem, da bi ona . . . ne, ne!

Drugi: Pa zašto joj je uvijek za suknjom?

Treći: To mu je služba.

Drugi: I čini se, vrlo mila. *(Stanka.)*

Prvi *(kima glavom):* Hm! tko bi vjerovao, da i kraljice posižu za zabranjenim voćem.

Drugi: Ta nije: o n a je zlatna jabuka, a paž posiže za njom.

Treći: Kraljica je ljiljan. Ona je čistija no ljiljan, svetija je od angjela. Ja bih kupio prašinu, što otpada s njene obuće i spremio je u njedrima kao svetinju . . .

Drugi *(prvomu):* Što bunca taj?

Treći: Što vi znate, što žena može trpjeti. Ona je svetica . . . mučenica!

Glas Ivanov *(iz tamnice):* Smiluj se na me, Gospode, jer sam obnemogao; iscijeli me, jer su kosti moje ustreptale!

Prvi *(nakon stanke):* Jadnik! što je šutio, zašto nije sve kazao —

Treći: Sveta mu zakletva veže usta.

Drugi: Meni ih ni devet brava ne bi zaključalo, da znadem kao onaj *(kaže na kulu),* koliko je puta na dan uzdahnula kraljica za onim deranom.

Glas Ivanov: Blagoslivljam Gospoda, koji me urazumljuje; tomu me i noću uči, što je u meni. Svagda vidim pred sobom Gospoda: on mi je s desne strane, da ne posrnem.

Toga radi raduje se srce u meni i veseli se jezik moj; još će se i tijelo moje smiriti u uzdanju.

Jer ne ćeš ostaviti duše moje u paklu, niti ćeš dati da sluga tvoj vidi trulost.

Prvi: Ma što govori? Udarali su ga na muke, a on trabunja, da mu se veseli srce i jezik, — toga još nije nijedan rekao.

Drugi: Ludjak je, to se vidi po svemu.

Treći: Ne, svetac je!

Drugi: Luda je, luda —

Prvi *(skočiv na noge):* Pst — otvaraju se vrata!

(I ona druga dvojica skoče i prihvate oružje. — Dvoranka ogrnuta plaštem dolazi na vrata lijevo.)

Prvi: Stoj — tko je?

Dvoranka: Tiho, ne viči tako: dobar prijatelj; ili ako ti je milije: dobra prijateljica.

Prvi: Ne poznajem te. Niti je to mjesto, da te spoznam. U ostalom — u službi uopće ne poznajem dobrih prijatelja.

Dvoranka: Ne budi tako strog, prijatelju!

(Hoće da podje naprijed, ali joj sva trojica zakrče alebardama put.)

Drugi: Stoj, ni koraka dalje!

Dvoranka *(smijući se):* Aoh! tri junaka na jednu žensku suknju. Baš ste se iskazali!

Treći: Pusti je, ta vidiš, da je žensko; bit će iz dvora.

Drugi: Boga mi i samom se meni čini, da je domaća mačka. Da vidim, je li bar lijepa. *(Hoće da je uhvati za podbradak.)*

Dvoranka: Ne diraj, da te ne ogrebe!

Treći *(pristupivši):* Što želiš — koga tražiš?

Dvoranka *(obazirući se):* Koga tražim? Upravo vas tražim!

Prvi: Koga: vas?

Dvoranka: Vas, vojnike, kojino stražite. Žao mi je na vas, što morate ovdje da se dugočasite, dok vam se drugovi po krčmama vesele. Zato sam vam evo donijela nešto, da prikratite vrijeme. *(Izvadi ispod ogrtača vrč vina.)*

Drugi: Gdje si to ukrala, lukava mačko?

Dvoranka: Što bi ukrala — dobila sam, dobila baš za vas.

Treći: Za nas — a od koga?

Dvoranka: Od jedne gospe *(tajinstveno),* koja će domalo sama ovamo doći. Je li časnik već obišao straže?

Prvi: Ništa to, to se tebe ne tiče. Amo vino, a ti putuj, odakle si i došla. *(Uzme joj vrč.)*

Dvoranka *(smijući se):* Uf, ala si ugladjen, neznani viteže!

Nego manimo šalu: ne trebate se bojati ničega, kunem vam se — ničega!

Drugi: Dakako, htjela bi da nas namami u stupicu; Otale, gade!

Dvoranka: Samo polako, nemoj se prenagliti, da se poslije ne pokaješ. Slušajte me lijepo, zacijelo ne ćete požaliti.

Prvi: Ne slušajmo je; svak na svoje mjesto.

Dvoranka: Samo još jednu! *(Izvadi iz njedara kesu.)* Evo, ovdje ima više, no što vas trojica zajedno u tri godine možete da zaslužite.

Samo me časkom poslušajte, pa je ovo vaše — *(zvoni dukatima)*, a poslije još toliko . . .

(Vojnici se potiho dogovaraju.)

Treći: Govori, — samo brzo!

Dvoranka: Gospa jedna želi da vidi sužnja.

Prvi: To ne može da bude!

Drugi: Ni za živu glavu! Zar vlastitu našu kožu da nosimo na pazar?

Dvoranka: Čujte: ne može se ništa dogoditi, što bi vas izvrglo opasnosti kakvoj —

(Stanka; vojnici mašu glavama.)

Dvoranka: No, ako se već toliko bojite, a vi zapremite sva vrata; ako išta sumnjivo opazite, prosto vam odmah upotrebiti oružje. *(Igra se sa kesom.)*

Drugi *(oklijevajući)*: Dolazi li gospa sama?

Dvoranka: Jedan je tek pratilac uz nju.

Treći *(potiho drugomu)*: I onako je isprebijan, jedva se miče. Pobjeći nam ne može ni na koji način. Pustimo dakle —

Drugi *(dvoranci)*: Dobro, neka bude, no ako si lagala — jao si ga tebi: raznijet ćemo te! *(Uzme kesu.)*

Dvoranka: Makar, ako sam lagala. *(Unidje žurno na lijeva vrata.)*

Prvi: Jedna gospa — čudnovato! tko bi to mogao biti?

Drugi: Da nije kakova tajna ljubav? Hoće da mu rekne zbogom, prije no se rastane sa dušom.

Treći: Ajde, što to govoriš — ma kako bi on: pop —!

Prvi: Daj si mira — i on je od krvi i mesa.
(Drugomu.) Vadi novce, da dijelimo.

Treći: Neka, ima za to vremena; ovdje nije mjesto.

(Kraljica i paž dolaze lagano i plaho na lijeva vrata.)

Prvi *(u pô glasa)*: U istinu: jedna žena i jedan muškarac.

Treći *(isto tako)*: Ona je!

Drugi: Tko?

Treći *(kao gore)*: Kraljica!

Prvi: Ta nije valjda! što veliš — baš ona?

Treći: Jest, ona je, — kraljica. Poznam ju po stasu. Zar ne vidite? Koja žena u čitavoj kraljevini ima tako vitak struk, kao ona što ga ima?

Prvi: Svaki na svoje mjesto. Ne smijemo odati, da smo je prepoznali!

(Vojnici se porazmjeste.)

Kraljica: Kako je topla noć, — topla, kao da mjesec grije.

Paž *(gledajući kraljicu)*: Noć je topla, kao da sunce grije, što ni noću ne zalazi, već jednako sije.

Kraljica: Jasna je kao bijeli dan. Takova noć bila je i onda, kadno me odvedoše, da mi vjenčaju glavu krunom, — krunom mučeničkom...

Paž: Kraljice!

Kraljica: Sjećaš li se? Timijan je mirio i rumen-ruže bile su u punom cvatu, a o mjesečini — jasnoj kano i noćas — bjelasale su se vite breze, kao da su od suštoga srebra . . . Ispred nas tajinstveno lelijala se i ljeskala Izara, — Izara, u kojoj se bijele nimfe kupaju! Izara, koja romonom zelenih svojih voda priča priču ljubavi i čežnje . . . Oh, da sam se onda radije bacila u hladne njene valove, da ugase plamen, s kog mi je izgaralo srce. Koliko patnji ne bih trebala da prepatim!

I što je sada moj život?

Paž: Tvoj je život, kraljice, žrtva, što ju doprinosiš za druge: žrtva za narod, kojemu si svijetlim uzorom, žrtva za bijedne i klonule, kojima si brižnom majkom.

O, kako je lijepa i velika ta žrtva!

Kraljica: Dobri moj Otone, koliko je plemenitosti u tebi! *(Stanka.)* Narodu uzor . . . bijednicima mati . . . I to je sve.

Jer je srce moje samo pusto garište, gdjeno se bane tužne razvaline ponosnih dvorova, u kojima nastavaše nekoč — moja sreća.

Ali onaj, kojemu sam ženom, nikada nije pokušao da stupi preko praga . . . nikada!

Paž: Unatoč tomu nisi ipak nikada povrijedila dužnosti prama njemu.

Kraljica: Zaista nisam; no mi srce inako govori: ono nije u skladu s mojim činima . . . !

I ja ne mogu više! Podastrla sam mu u ljubavi odanoj čitavu dušu svoju, a on ju je zgazio i bacio u blato!

O, da u njega ima samo tračak duše, — da mi je natuknuo samo zraku topline, koliko bi drugačiji bio život moj, i mir bi stanovao u grudima mojim . . . A sada je svemu kraj; moja je duša umrla, mrtva je za njega; i ja se bojim, ja se bojim —

Paž: Čega se bojiš, svijetla gospo?

Kraljica *(gotovo nečujno)*: Bojim se, da ću ga zamrziti. Ili ne, ja ga već mrzim — oh, mrzim ga, a muž mi je i zakletva me veže za nj. Grijeh golemi nosim u duši svojoj... o, da mi dodje smrt!

Paž: Ne očajavaj, kraljice. Ti ne smiješ tako govoriti. Spomeni se naroda svoga, koji te obožava kano sveticu, spomeni se, kako te svi ljube — da, svi te ljube; a i ti ih valjda još imaš, koji su ti mili...

Kraljica: A on mi ih otimlje. *(Pokaže na kulu.)* I onoga mi eno hoće da otme, koji je mojoj duši u velike podavao utjehu i okrepu. Tjera ga u smrt — a sve radi mene. O, Bože moj! *(Stanka.)*

Paž: Bog zna, da li još živi nakon sinoćnjih grozota?

Kraljica: Hoću da ga vidim i da u njega zamolim oproštenje. *(Pridje vojniku.)*

Želim vidjeti tamničara. Idi, vidi, mogu li k njemu.

(Vojnik otključa vrata i unidje u kulu. Stanka.)

Ivan *(ukaže se na vratima tamnice)*: Jakost Gospodnja drži tijelo moje... još malo, još malo...

Kraljica: O, dobri Bože, hvala ti, hvala!

Ivan *(dahnuvši duboko)*: Noć je, noć! Tek jasnija, no u mojoj tamnici — i zrak je svjež. Kako je ugodan ovaj noćni zrak grlu mojemu.

Kraljica *(pristupivši)*: Oče...!

Ivan: Tko zove?

Kraljica: Ja sam, tvoja raskajana kći.

Ivan: Zašto si upravila svoje stope k meni — jer nuto, ja sam sin smrti.

Kraljica: Dobri moj oče, kakova te moram gledati! Čitavo ti je tijelo jedna grdna rana, kao u Spasitelja na Golgati. Ali iz očiju tvojih starim sjajem sijeva blagost i dobrota, kao iz očiju Njegovih što sijevaše.

Ah, da su mi suze pokornice iz Magdale, pa da njima zalijem i iscijelim rane tvoje! *(Cjeliva mu ruke.)*

Ivan: Što radiš, ženo —? Mani, moje je tijelo grješno i radi grijehâ mojih pohodi me Gospod.

Kraljica *(zatomljujući suze)*: Ne, već radi grijehâ mojih! Oh, prosti — prosti mi!

Ivan: Nemam što da ti praštam! Zli je sluga Gospodnji, kojega

prijetnje mogu da odvrate od zakona Njegova. *(Stanka.)* Smrt mi je blizu, kćeri. Još ovu noć poći mi je pred Gospodina!

Kraljica: Ne ostavljaj me, dobri oče! Jer gle, put je moj težak, a ti si mi bio potpor i utjeha i uzeo si grijehe duši mojoj.

Ivan: Ne jer si grijehe svoje kazala meni, već jer ti duša plače, prašta ti Gospod. Jer i ja sam grješnik i moja duša treba da plače. A ti ustraj na putu tvome. I neka ponosna ustane duša tvoja nad one, koji te progone. Neka se probudi i neka ne spava, već neka upozna Gospoda Boga u sebi i u Njegovu se jakost uzda. I u tomu neka je snaga i veličina tvoja. Da, kćerce moja, jakost iznad svih jakosti jest, da spoznaš duh Gospodnji u sebi i po sebi. Ova će spoznaja biti plamen živi, koji će sažgati slabosti tvoje i pročistiti dušu tvoju.

Kraljica: Riječi su tvoje melem ranama moje duše i ufam se, da će urazumiti moj um. A ti daj, pomoli se za me pred licem Božjim, da doskora dodjem za tobom.

Ivan: Ne dozivaj smrt, — tvoj je ž i v o t!

Kraljica: Život! Dà, nekoč me je zvao... zvao me, da zaplovim njegovom nedoglednom pučinom, štono se ispred mene prelijevaše u svim šarama sunčeve duge. Poletna mladost moja bijaše razmahnula krilima, ali domalo osjeti svu težinu veriga, što je odasvud sapinjahu...

Ivan: Zlopatna je duša mila Gospodinu i u bolovima raste njena snaga i veličina.

Dvoranka *(dotrči naglo na mala vrata)*: Njegovo Veličanstvo kralj! Sad na bit će ovdje sa lovačkom družbom. O, kraljice...! *(Vojnicima.)* Sklonite tamničara!

Drugi vojnik: Do bijesa — propadosmo! *(Dvoranki.)* Kuga te — ti si nas zavela!

(Svi se uskomešaju.)

Prvi *(Ivanu)*: Brzo u tamnicu!

Treći: Žurno, dok ne bude kasno!

Kraljica *(isprriječivši se pred Ivanom)*: On ostaje, — a vi se ne bojte: kraljica će vas štititi.

Treći: Razgnjevit će se kralj na nas!

Drugi: Jest, razgnjevit će se.

Prvi: Strašan je njegov gnjev!

Kraljica: Gnjev njegov neka pane na me.

Paž: Kraljice, skloni se —

Kraljica: Ja ostajem.

Paž: Za volju Božiju, što si naumila?

Kraljica: Tražit ću pravdu.

Paž: Ne izazivaj utaman kraljeve srdžbe. Ukloni se otale, dok još nije kasno.

Kraljica: Ne prezam ni pred čijom srdžbom, do li pred Božijom . . .

Vrata se na kapiji naglo tvore i iznutra sine rumeno svjetlo bakalja. Pojavi se kralj na lovačku odjeven, s korbačem u ruci, dobrano pripit.

Prati ga meštar lovnik, lovci i sluge sa bakljama. S polja čuje se pasje štektanje.

Kralj *(okrenuvši se meštru lovniku):* Da ih ne bi napojio prije, nego ih nahrani!

Meštar lovnik: Već sam odredio, da se nadstojnik ne smije maknuti iz staje sve dotle, dok svi psi Vašega Veličanstva ne budu u redu podmireni.

Kralj: Valja! *(Slugama.)* Što stojite, što čekate? Baklje amo, neka krvavim rumenilom rasvijetle dvor . . .

Mjesečina je blijeda, bljutava — dosadna!

(Stanka. Kralj skine klobuk. Obrazi mu gore. Sluge s bakljama izadju i postave se iza kralja. Čitav se dvor napuni rumena drhtava svjetla, a po zidovima dižu se i omiču ogromne crne sjene.)

Kralj: Ej, vina amo — rumenike! *(Jedan sluga potrči, da ovrši zapovijest.)* A onda neka nam onaj svetac zapleše u krvavom tom svjetlu, dok mu ne okrvave noge. To će biti prekrasna zabava; zaista bit će to divan prizor!

Meštar lovnik *(smijući se):* Ta ne može on više da pleše, svijetli kralju, sva su mu uda isprebijana: na pol je mrtav.

Kralj: Oživit će ga moj korbač! *(Švigne korbačem po zraku.)*

Hej, stražo, izvedi popa! *(Pokroči naprijed i sada tek opazi Ivana, koji stoji na otvorenim vratima tamnice.)*

Kralj *(strogo):* Tko je dao nalog, da se pop pusti napolje?

Kraljica *(stupivši iz sjene, koja ju je doslije zaklanjala):* Neka mi oprosti Vaše Veličanstvo, — ja sam se usmjelila . . .

Kralj *(lecnuv se):* Vi ovdje, kraljice? Tu vam nije mjesto!

Kraljica *(blago):* Moje je mjesto kod bijednih i nesretnih.

Kralj *(gnjevno):* A-a-a-a! Vi uzimate u zaštitu zločinca, na kojega je pala ruka pravde?

Kraljica: Bože daj, da Vam nebo pokaže pravi put, kralju; — vi ubijate pravednika i Božijeg ugodnika!

Kralj *(jarosno):* Ne pačaj se u moje poslove, ženo! Idi — idi mahom u svoje odaje, izgubi se otale!

Kraljica: Ne mogu i ne mogu dozvoliti, da nevin strada . . . i još da zbog mene strada. O, kralju, ako se već oglušiste vapaju pravde, a vi se smilujte na krv ovoga pravednika! *(Klekne pred kralja.)*

Ivan: Kraljice, nisam vrijedan —

Kralj: Što, vi u prahu radi . . . radi — ovoga? Bit će da i znate, zašto toliko molite za nj.

Kraljica: Molim radi vas, da neizbrisivom ljagom ne okaljate duše. Smilujte se!

Kralj: Mani me se, ostavi me s mirom, ti dosadna bijela svetice! Blijeda si kao ovaj mjesec, a prozirna, kao da u tebi nema kapi krvi . . . kao da si od voska. I lice ti je kano krinka od voska: blijedo i dosadno i na njemu vazda isti ukočeni mukotrpni svetački izražaj. Nisi me nikad zagrijat mogla, dà, nisi . . . nisi! Ja volim rumena lica, volim krv . . . vrelu rumenu krv — — *(Kao da se je nečemu dosjetio.)* Ha, ha, ha! ne — ne smijete otići otale, kraljice, svijetla gospo!

Ne smijete, kažem vam! Naprotiv, dobro, te ste ovdje!

Vaš miljenik pop, eno tamo, malo će nam plesati . . . Samo malo: znate, samo toliko, dok mu duša ne stane na jezik. I vi, vi ćete to gledati zajedno s nama.

Jest, jer želim da se i vi malo pozabavite . . . Vjerujte, to će vam biti vrlo zabavno! *(Slugama.)* A vi, dajte posvijetlite bolje . . . Kako mi godi ovo krvavo svjetlo; crveno je kao rujno vino, — ne, kao krv, koja vrelim mlazom brizne, kada bič raspara kožu, kada se žile otvore! Dà, dà, moj pope, moj će ti korbač razvezati jezik. Naučit ću te — hoću, hoću — naučit ću te, kako valja slušati svoga kralja i gospodara... Evo vidiš: ovako! *(Zamahne.)*

Kraljica *(istrgnuvši mu korbač):* Ne kaljaj duše novom ljagom, zaklinjem te!

Kralj *(bijesno):* Otale, rekoh ti! Braniš ga — je li — da ne oda crne tvoje grijehe, — bestidnice!

Paž *(priskoči kraljici):* Za ime Božije, neka se Vaše Veličanstvo ne izlaže!

Kralj *(van sebe):* A, i ti ovdje pseto nijedno! Tvoje sam krvi već davno žedan. Dašto, a gdje drugdje da te i nadjem, no uz njezin skut!

Ali ne ćeš više, — proparat ću ti ogavno srce! *(Naglo trgne bodež, koji mu visi o pojasu i probode paža.)*

Kraljica *(koja je u prvi mah ostala, kao da se je skamenila, baci se groznim krikom nad mrtva paža):* Otone moj ...! Prokleta bila ruka — *(Izgubi svijest i klone pokraj lešine.)*

Dvoranka: Kraljica umire!

(Na mala vrata istrči više dvorskih gospodja i stanu se baviti oko kraljice.)

Ivan *(obrativši se kralju):* Jao tebi, — jao!

Kralj: Muči, crni skote! Gle, sada ti se razvezao pogani jezik!

Ivan: Razvezah jezik svoj, da ti navijestim gnjev Gospodnji.

Kralj: Ja ću već sam obračunati s njim, ne brigaj! A tebi ću probosti lajavi jezik i zgazit ću te kao otrovna pauka!

Ivan: Nevaljanstvo je u ustima tvojim; grlo ti je grob otvoren iz njega izlaze crvi, koji će rastočiti dušu tvoju!

Kralj: Ti buncaš kao iza sna, ali će te moj korbač osvijestiti... Samo gdje mi je? *(Oko mu zapne o kraljicu, koju su dvoranke u to pridigle.)* Odvedite ju, — odvedite mi ju ispred očiju, da gnjev svoj ne obratim na nju!

(Kraljicu odvedu.)

Ivan *(uspravivši se):* Krvniče, ubij mi tijelo, ali duša mi je u rukama Gospodnjim! Ti si, za kojega govori kralj prorok: „Usta su mu puna nevaljalih riječi, prijevara i uvreda, pod jezikom je njegovim muka i pogibao. Sjedi u zasjedi iza kuće, u potaji ubija pravoga; oči njegove vrebaju ubogoga".

Vrebaš kao lav u pećini, — sjediš u zasjedi, da uhvatiš slaboga i govoriš u srcu svom: „Bog je zaboravio, okrenuo lice svoje, ne će vidjeti nigda".

Ali ja ti velim, bdije Bog; doći će čas i kaznit će nedjela tvoja. Krv tvojih žrtava nabujala je do koljena — —

Kralj *(jarosno):* Neka proteče još i tvoja, da mi dosegne do grla, pa da se je napijem! *(Okrenuvši se družbi.)* Čuste li? Drskim je riječima povrijedio posvećenu osobu kraljevu.

Što da mu bude kazna?

(Svi šute; kratka stanka.)

Kralj *(posprdno):* A što vas i pitam, kukavci! Smrt je zaslužio *(udarivši se u prsa);* ja — kralj, velim, zaslužio je smrt!

Meštar lovnik: Dabome, zaslužio je smrt!

Svi *(muklo):* Smrt... smrt!

Kralj *(Ivanu):* Ali ne ću da gledam tvoju blijedu krv, — blijedu i bezbojnu, kao i čitavo tvoje biće što je... Neka te odnese voda! *(Vojnicima.)* Svežite ga i bacite ga u Vltavu, tamo, gdje je najdublja! Jučer je osjetio, kako oganj žeže, a danas neka znade, kako voda hladi.

(Vojnici sputaju Ivana i izvedu ga na velika vrata.)

Kralj *(podje naprijed i oko mu zapne o mrtva paža):* O — taj je još tu! Gle krv, — kako je crna. To je čudnovato, crne krvi još nisam vidio. Ili je to zato, što je svjetlo bakalja rumeno? Da, da — bit će zato. Ej! što niste već odnijeli ovu strvinu?

Zar ne znate, da ne volim miris strvine? — Otale s tim, čistite to ispred mojih očiju! *(Otkrene se, a momci iznesu lešinu.)*

Kralj: Vina amo! Nisam li već zapovjedio, dajte mi vina!

Vruće mi je... grlo me pali... glava mi gori... u žilama mi ključa krv!

(Sluga mu pruža bokal vina na srebrnu pladnju.)

Kralj: Ostat ću ovdje; i vi svi ostat ćete uza me. *(Sjedne na klupu.)*

Utrnite baklje, odviše su krvave... rumenije su no krv! *(Baklje se utrnu.)* Vruće je, kanda i mjesečina prigrijeva.

Za čudo, nije više ni tako blijeda, ni dosadna kao prije. *(Stanka; gleda u nebo.)*

Gle, kako se kesi na me — upravo kao da se ceri krinka od voska! *(Sakrije lice rukama. Stanka.)*

He! Dragi moj, koliko smo ono veprova digli danas u lovu?

Meštar lovnik: Šest komada, Vaše Veličanstvo!

Kralj: Jesu li svi ostali na mjestu?

Meštar lovnik: Jedna je velika svinja bila samo ranjena, te je kljovama rasparala Vašega Veličanstva psa šljednika Tigrisa.

Kralj *(skoči na noge):* Što, moga najboljega, moga najbržega psa? Tko ga je vodio, tko je imao pasku nad njim, da mu platim po zasluzi?

Prvi lovac: Lovac Babenitz, Veličanstvo, no i njega je grdosija od bijesne zvijeri ranila, — teško ranila. Jedva će preboljeti.

Kralj: Neka mu vrag odnese dušu! Dakle siromašni moj Tigris stradao? Šteta, šteta takova psa!

Nije mu bilo para u cijeloj kraljevini. Valjana je psa teže pregorjeti no deset lovaca...

Drugi lovac: Vaše Veličanstvo mudro i istinito zbori!

Kralj: Jadni moj Tigris! *(Nakon stanke sluzi.)* Toči vino!

(Čuje se iz daljine graja i vika, koja sve bliže i bliže dolazi.)

Meštar lovnik *(upropašćeno):* Što je to?

Kralj: Kakova je to vika?

(Treći vojnik dotrči sav usopljen na glavna vrata, a odmah za njim druga dvojica.)

Treći vojnik: Zvijezde padaju!

Kralj: Što bunca? Je li lud, ili pijan?

Prvi i drugi: Zvijezde, — zvijezde padaju!

Meštar lovnik: Što vam je, — što se zbilo? — Govorite!

Kralj: Što je s popom?

Prvi: Pliva povrh vode —

Kralj: Zar nije potonuo?

Treći: Zaista nije! Po zapovijesti Vašega Veličanstva svezasmo mu ruke i noge i bacismo ga u Vltavu, tamo dolje baš sa sredine mosta, gdje je voda najdublja. No za čudo, — on ne potonu, već stade da pliva povrh vode, lice mu zasja nadnaravnim svjetlom — i gle, zvijezde nebeske udariše padati i za tili čas mu se oviše poput zlatna vijenca svetačkog oko glave . . .

Kralj *(prestravljeno i gnjevno):* Lažeš, — iščupat ću ti jezik!

Treći: Riječi su moje istinite. Sva je sila naroda nagrnula na most i divi se tomu čudu.

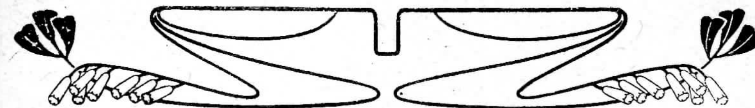
Kralj *(naglo):* Hajde, da i mi vidimo; hoću da se osvjedočim na vlastite oči. I ako je istina, što govoriš, sasut ćemo kamenje svrh njega, dok ne potone, — dok ga voda ne proguta! *(Uputi se prama kapiji.)*

Meštar lovnik: Zvijezde, — zvijezde padaju!

Svi: Zvijezde, — zvijezde!

(Dvorište se u tili čas napuni zlatnim bubama krijesnicama, koje se na mahove zalijeću na kralja. Ovaj prestravljen trgne mač i brani se, uzmičući natraške prama portalu, a zatim klone bez svijesti na tle.)

ZASTOR.

KAČIĆ-MIOŠIĆ I SLOVINSTVO U SLOVENACA.

(Nagradjeno natječajnom nagradom za poučne radnje u „Hrv. Kolu“.)

I.

Ilirsko doba.

Htio sam nješto čuti o prošlim vremenima, o vremenima našega preporoda, pa sam se otpravio u Maribor k velečastnomu gospodinu prepoštu L. Hergu, Središćaninu, kojega mladost seže još u ilirsko doba.

Herg je, dovršivši gimnazij u Varaždinu, slušao filozofiju (7. i 8. gimn. razred) u Gracu od god. 1847.—1849., dakle baš u one burne dane austrijskoga pomladjenja. Herg je poznavao takodjer Stanka Vraza; jednoga večera, kad je bilo više gradačkih Slavena sabrano u kavani N o r d s t e r n (Sackgasse), dodje tamo Vraz i tada je Herg vidio svojega slavnoga zemljaka.

Pripovijedao mi je Herg mnogošta o svojim studijama. Mladež je za njegova dolaska u Gradac čitala ilirski; slovenskih knjiga nije bilo. K a č i ć — to je bila prva knjiga, u koju se je udubio gradački filozof Herg. Čitao je prvi puta, teško je razumio; čitao je po drugi put, čitao je i po treći put i napokon je išlo; iz sveze (konteksta) si je polagano tumačio sve poteškoće.

Tako Herg. A ja sam pri tom počeo misliti, kako je utjecao Kačić na Dalmaciju svojega doba, kako je djelovao na ilirski preporod u Hrvatskoj, pa evo, u Hergu sam imao svjedoka, da je u ilirsko doba Kačić imao štovateljâ takodjer medju Slovencima.

Nema sumnje, da je Herg čitao Kačićev „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“, koji je god. 1836. izašao u Beču s ilirskim pravopisom; izdao ga je Venceslav Juraj Dunder, želeći ga priopćiti „cielomu narodu slovenskomu“.

One velike „ilirske“ godine, 1836., bilo je u Gracu više mladih ljudi, koji su malone svi pristali uz Gajevu misao. Vraz i Miklošić su bili pravnici, a zajedno i „slavisti“; njihov saučenik još iz Maribora, Jakob Košar, bio je bogoslov, isto tako stari „studiosus“ A. Murko, pa Juraj Caf. U toj „slavenopolitskoj družbi“, kako ju je nazvao Stanko Vraz, bio je dakako i novi Dunderov „Razgovor ugodni . . .“

Da je ona mladež čitala novoga Kačića, to bi bilo a priori lako vjerovati, a dade se i dokazati.

U ostavštini spomenutoga Košara, koja je malo ne sva pisana u njegovim gradačkim godinama (1830.—1837.), nalazi se rukopisni listić s hrvatskim riječima; nekojima je pripisan njemački tumač, njekojima pak brojke, na pr.: „219 katram Wagenschmiere, sat Stunde“, potom: „— 20 (t. j. 220) pristati aufhören, šukundid Urgrossvater“ i t. d. Ove brojke pokazuju bez sumnje na Dunderovoga Kačića, i to na prvi svezak, jer baš na strani 219. toga sveska čitamo: „Gradjani s' vrilim paklom, katramom i uljem kule polijući berzo sažegoše . . . Tri debela sata juriš činiše Turci . . .“; na str. 220. čita se: „Topovi ne pristaše nigda grád biti“ i: „Zakopamo svu slavu našu, naših šukundidah . . .“[1]

[1] Kriju se stranice i nadaljnjih podataka: 221. kanap, ne posta vele vrimena, ranjenik; 222. zanimiti, uzderhtati se, veleznan, radjeni; 223. gatanje, krepalo, sotona, gustirna, mahnitost; 225. prije, ramazan; 226. soriti; 227. sejsandžia, haranzado; 228. balvan, stermoglav; 229. pria, divit, artia, vezirluk, čitluk, adžiluk, kadiluk; 230. odža, hadžia; 231. ujira (zajira!!), džaban, priporuka, otačbina, voće; 232. pria, tuč; 233. časa, trata, herpa Haufen, tambalas; 234. odora; 235. napastovati versuchen; 236. smetati im Wege stehen (smeten verwirrt), žestina Strenge, zanimiti stumm werden; 237. dopratiti geleiten; —38. buzdohan Keile, dovlem bis hieher, bostan Garten; 240. šiba (hier Gewehr?), klanjati anbeten, abdest dreimalige Waschung des Tages; 241. talambas, haramio, mazia, Adžam; 243. obhervati angekämpft, munar, ibrik Waschbeken, kalež, odža Priester türkischer, se barabariti, podvio mit kreuzweise unterschlagenen Füssen sizend, lula Pfeife; 245. susriti begegnen, zanat Metier; 246(7) namistiti anstellen, mejan Trinkstube, Buden auf dem Markt; 250. mejdandžia Kampfgenosse, uztegoše — uztegnut zurückziehen, barabariti, hervati raufen; —51. naserniti losstürzen, golotinja Naktheit; 252. prikoriti vorwerfen; 254. kubašlia; 256. strimen (stermen?), oklopnik; 258. tariti troknen, koriti vorwerfen; 262. alajbarjac (!) Allafahne, zair Munition, vlašići das Gestirn: der grosse Bär, bor Wachholder; 264. konak Nachtlager; 265. uhvatiti sich beim Tanze fangen, mulesez (muselez!); 266. čeverdan, kadar; 267. veruga Ketten, narukvice Braçeletten; 268. svedjerni, malahan; 269. jučer; 270. suzam' oboriti = suze roniti, tanene galije schlanke Galleere, džemija, tergovac Handelsmann; 272. konak Nachtquartier. (Njemačke riječi pisane su „švabahom“.)

Po kojem rječniku ili kako je u opće dolazio do ovoga tumačenja?

Ilirska knjiga nije imala knjižarâ, ali je imala mnogo kolpoterâ; ljubitelji narodne književnosti sabirali su predplatnike, rasprodavali i širili knjige. Taj način raspačavanja knjiga čini se i dandanas jedino uspješnim, kada se radi o uzajamnom nabavljanju inoslavenske književnosti.

Kačić je iz Graca skoro prispio takodjer na slovenski Štajer, posebice u mariborsko okružje, u domovinu one gradačke slavenopolitske mladeži.

Bogoslov Murko poslao je Kačića kapelanu Lovru Vogrinu u Mariboru i župniku u susjednom Lembahu, Fr. Cvetku, te u njih time na novo uskrisio slavensko osjećanje. Već 29. februara 1836. pisao je Vogrin Cafu u Gradac:

„Skoro meni Muza slovinska slóvo je dala,
Tvoj pa, veri mi, list, zove ga znave (= opet) nazaj;
zove Muzo slovinjo u moje prebivališe
knjiga slavni Kačić, ki mi ga Murko poslal . . .“

„Cačić macht mir sehr viel Vergnügen, ebenso auch dem Hw. Hr. Pfr. Zwetko, er war vor kurzem bey uns und sang wie ein zweyter Milovan im klassischen Geiste den wahrhaft klassischen Cačić uns vor; er wird ihn recht einstudieren, sagte er . . .“[1] (Zbornik „Mat. Slov.“ II. 1900., 213).

Pa ne samo u Mariboru, nego i u Ptuju se je probudilo zanimanje za „Razgovor ugodni“. U Ptuju je tada kapelanovao Vrazov intimni prijatelj Jos. Muršec, i taj je već 20. dec. 1835. pitao Vraza, hoće li mu poslati Kačića on, ili Murko. („Korespondenca dr. Jos. Muršca“ u Zborniku „Mat. Slov.“ 1905.).

A živio je tada blizu Ptuja u Slovenskim goricama muž, već vremešan, koji je ipak prema koncu svojega života u okretnosti svojega duha shvatio svu silu novoga doba, mislim Antona Kremplja (1790.—1844.), koji je bio baš do 1. febr. god. 1836. župnik pri Sv. Lovrencu kraj Ptuja, a te se je godine preselio k Maloj Nedelji.

Oduševila ga je Kollárova „Uzajamnost“. „Kollars Ansichten sind herrlich und geben uns Arbeit genug“,[2] tvrdio je sredinom god. 1838., pa je, zauzet za „Slogu slavensku, deren unbedeutendes Mitglied

[1] „Kačić me vrlo zabavlja, a tako i preč. g. žup. Cvetka, on je bio nedavno kod nas i pjevao nam kao drugi Milovan u klasičnom duhu zbilja klasičnoga Kačića; on će ga, kaže, dobro proučiti“.

[2] „Kollarovi su nazori krasni i daju nam dosta posla.”

*

ich erst seit einiger Zeit zu seyn mir einbilde",[1] odlučno ustao za uvedenje ilirskoga pravopisa. Tim je uzorima posvetio konac svojega života. „Ich rücke zwar schon mehr dem Alter näher, kann aber, wenn ich immer so gesund und ruhig bin, als bis jetzt, doch noch etwas zu dieser guten Sache beitragen".[2]

I baš, kad je umro (20. dec. 1844.), dozrijevao je najljepši plod toga njegova zauzimanja, dotiskavalo se je njegovo najpoznatije djelo: „Dogodivšine štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence". (Gradec, 1845., 262. str.).

I to djelo Krempljevo nalikuje K a č i ć u. Nekako u aprilu god. 1838. pisao je Vraz (očevidno Jarniku, Djela V. 174): „Herr Pfarrer Krempel schreibt eine Geschichte der Steiermark in slowenischer Sprache nach Kačić Manier abwechselnd mit Prosa".[3]

Knjiga ima, kako leži pred nama, u istinu u uvodu i za svakim od 8 svojih poglavlja odulju pjesmu, koja kratko vadi sadržaj svakoga poglavlja, izražava piščeva čuvstva za domovinu i pokazuje njegovu vjeru u slavensku ideju.

O izvorima, kojima se je služio, kaže Krempelj sam (str. 253.), da je čitao „od zvunskih slovenskih knjig" posebice Seljanov „Zemljepis", Švearovo „Ogledalo", Kollárov „Cestopis", Šafařikov „Slovanský Narodopis". Po toj njegovoj izjavi služili su mu dakle hrvatski i češki izvori. Na raznim mjestima svoje knjige navodi takodjer još druge izvore, tako baš često Šafařikove „Starožitnosti" i „Geschichte der slaw. Sprache und Lit. nach allen Mundarten".

Ipak izmedju navedenih djela nije Kremplju nijedno moglo biti p r v a pobuda i prvi uzorak. To je jasno već iz kronologijskih razloga.

Prvi put je, koliko mi je poznato, Krempljevo djelo spomenuto u spomenutom već Vrazovom pismu od proljeća god. 1838. Očevidno je dakle Krempelj počeo svoje djelo barem god. 1837.[4] U tome me utvrdjuje takodjer njegovo pismo Muršcu od dne 21. junija 1838.,

[1] „Za koju si umišljam tek od nekoga vremena, da sam njezin neznatni član".

[2] „Ja se doduše približavam već bliže starosti, no mogu, budem li uvijek zdrav i miran kao do sada, ipak još nješto doprinesti ovoj dobroj stvari".

[3] „Gosp. K. piše povjest Štajerske u slovenskom jeziku po Kačićevu načinu miješajuć prozu".

[4] Što se čita u „Slovanu" II. 321., naime, da su oblasti nanjušile Krempljeve „rusofilske spise", kad je bio „kaplanom" pri sv. Lovrencu (dakle barem u početku 1836.), i da bi to bile „Dogodivšine", to je kao govorkanje svjetine u kronologijskom obziru nepouzdano.

gdje govori već o **12.** odjelku svoje povjesti, o osnovi, koja se svršava na str. 156. knjige. Dvije trećine knjige morale su dakle tada barem u nacrtu biti dovršene.[1]

[1] Četiri puta je morao Krempelj svoju knjigu preraditi, prije nego ju je odobrila cenzura (Gl. Raičevu vijest u „Let. Mat. Slov." 1869.) početkom god. 1844. Najprije je kušao s njom prodrijeti pred austrijskom cenzurom, a već je u proljeću god. 1841. znao, da će ju njemačka cenzura valjda zaustaviti („Kor. Dr. Jos. Muršca"). Nekako u maju 1842. ju je podastro zagrebačkoj cenzuri (bio je tada glavom u Zagrebu, gdje je bio „na rokah nošen" [Let. Mat. Slov. 1869., 90 sl.]), pa bi ju tiskala bila Gajeva tiskarna, da je nije i zagrebačka cenzura zabranila (Vraz, Djela V. 308, 309, 323, 325).

Nekako početkom junija 1838. poslao je Krempelj „mladim panslavistom" u Gradac za „Dogodivšine" namijenjenu pjesmu „Pozvon na Premisl Otokara II." (Koresp. Dr. Jos. Muršca). Pjesma se nalazi u „Dogodivšinah" str. 154.—156., no to joj nije prvi oblik; prvi se oblik nalazi u ostavštini Jak. Košara i ima doista nadpis „Pozvon na Přemisl Otokara". Prvih šest kitica slaže se — osim malenkosti — s tiskom, a konac je izvorno glasio evo ovako:

Z slavnim vencom z Praga pridi
K Štajarskim Slovencom sem,
Tvoje oko naj tù vidi
Lotmerški Jerusalem.
Glej kak s tersjom ves opleten
Verh se verha tu deržì,
Kak per grozdi grozd ocveten
Hitro rase, se zorì.

Z totga grozda žlahtna slaja
Slajša, kak najslajši sad,
Kader listopad perhaja
Nam dišečo teče v kad.
Toti nektar je perpravlen
Tebi Otokari že,
Slavno serčno bo postavlen
Lep kak zlato tù pred Tè.

Njegva skrivna moč bo tekla
Lubo ti po životi,
No segurno bó ti rekla:
V mè Tvoj meč namoči si!
Ja, o Otokar slaviti!
Zmenoj brusi si tvoj meč,
Kajti Nemci nam serditi
Že ti jemlejo tvoj Beč —

A. K r e m p l. m./p.

Košar, koji je bio tada već kapelan u Maria Trostu kod Graca, primio je pjesmu od Stanka Vraza, kako svjedoči ovaj dodatak: „Prepisal za visokovrednost bogovučen[o]ega gospoda Jakopa Očeslava Košara Slaptinčanca Okoslav Jožefovič Cerovčanec m. p.". Za prepisanje 30 kr, Za pošilanje 30 kr, Znese 1 fl srebra. Platiti se ma 52 dne meseca Berckovčnjaka leta 8381, V mesečnih deželah" (igra riječî za: *25--1838.*, d e l e ž i h!)

Ta Krempljeva pjesma je snažno djelovala medju gradačkim „mladim panslavistima"; išla je „von Hand in Hand wie ein Lauffeuer" i zagrijala duhove. „Ali da nemški jarem nosimo, ne smemo občinski se tužiti" (Caf 12./6. 1838., Zbornik Mat. Slov. II. 1900., 191/192).

Zadnji su stihovi dakako izazivali cenzuru.

Ako je pak Krempelj pisao svoju povjest najkašnje već god. 1837., onda je izključeno, da bi ga bio pobudio Švear (1839.!), ili Seljan (1843.!), ili Šafařik (Narodopis 1842., Starožitnosti 1837.; Geschichte der slaw. Spr. etc. 1826., kao i Starožitnosti, drugoga su značaja).

Ako dakle od tuda nije mogao dobiti prve pobude već radi toga, što su te knjige izlazile još zajedno s njegovim djelom, ili su pak bistveno od njega različne, gdje je po tom imao uzor?

Vraz je bio o tom za stalno dobro obaviješten, pa njegova bilješka: „nach Kačić Manier“ nije samo njegova subjektivna označba Krempljevoga djela, nego je bez sumnje izraz objektivne činjenice, da se je Krempelj u istinu poveo za Kačićem.

Da Vrazov izraz nije slučajan, pokazuje — čini mi se — već naslov Krempljevoga djela: „Dogodivšine“. Pred Krempljem toga izraza u slovenskom jeziku nije bilo; uveo ga je baš Krempelj (gl. Pleteršnikov „Slovar“ sub voce). U hrvatskom se jeziku nalazi osnova ove riječi mnogo prije (u 17. i 18. stolj.), pa „dogodovštinu“ ima Stulić; no Krempelj je bez sumnje nije poznavao od tuda; nalazi se baš u posveti Dunderovoga Kačića izraz „Dogovcina“.

Rodoljubni duh, što provejava Krempljevu povjest, mogao se je probuditi uz Kačićevu želju: „neka se sadašnji i poslidnji vitezovi mogu ogledati kano u zercalo u hrabrenita vojevanja i glasovita junačtva svojih didah i šukundidah, da ji slobodno i veselo mogu naslidovati, i s' obćenitim neprijateljem boj biti“.

Krempljeva je povjest prva povjest pisana u slovenskom jeziku. Vjerojatno je, da je Krempelj tim htio ugoditi priprostijim čitateljima, koji ne bi, recimo, njemačkoga djela razumjeli. To je baš u smislu Kačićevom, koji svoj „Razgovor“ nije pisao za „ljude, koji latinski i talijanski posiduju“, nego za one, „koji izvan slovinski drugim jezikom govoriti ne znadu“, „za siromahe i čobane, koji latinski ne znadu“.

Krempljeve su se „Dogodivšine“ raširile medju štajerskim Slovencima — seljačke su ih kuće pažljivo čuvale — te su ih po svojem narodno-pozitivnom stajalištu pripravljale za god. 1848.

Nije slučaj, da su se izbori te godine baš u ptujskom kotaru i u susjedstvu svršili za Slovence najpovoljnije. Krempljeve su „Dogodivšine“ u velike pripomogle protiv izbora u Frankfurt. „Lepo je bilo slišati in srce je radosti v kipečih prsih trkalo, kadar sa prosti kmetje svoje protivenje po Dogodivšinah s primernimi razlogi izraževali“.

(„Slovenija“ od dne 29. marta 1850.). Pa kad su avgusta mjeseca 1848. počeli Magjari spletkariti po Murskom polju, pisao je E. Mladen u Gajeve Novine (19. avg.): „Malo će cvetja narasti Magjarom na murskom polju. Slovenia je u rukuh božjih i iskrenih domorodacah, k tomu naš slovenski narod dobro je naučio Magjare poznavati iz obćenja, kako takodjer iz marljivog čitanja povestnice Antuna Krempelja, koja je pravi ribež za Magjare“.[1]

* * *

Kačić je bio po tom direktno predmet zanimanja slovenske inteligentne mladeži u Gracu, Mariboru, Ptuju, a koliko je Krempelj uzimao iz Kačića, djelovao je Kačić indirektno takodjer na šire slojeve slovenskoga naroda. To je snaga epohalnih djela.

Katastrofa ilirskih vremena otvorila je materinskomu jeziku vrata škola, pa je Macun god. 1850. izdao u Trstu „Cvetje jugoslavjansko“, antologiju, kojom su se mnogi učitelji slovenštine služili u naučanju. I u toj se antologiji nalazi takodjer „Ban Zrinović u Sigetu“ od Kačića. Preporučio je Macunu Kačića Stanko Vraz, kad mu je pisao. (Djela V. 410.): „Kačićev Razgovor... bit će Vam vrelo neizcrpivo“.

II.

Osamnaesto stoljeće (Kačićevo doba).

Sredinom 18. stoljeća nastao je „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ i Kačić mu je sam priredio tri izdanja.

Namijenjen je bio istomu narodu slovinskomu, kojemu je pjevala takodjer Barakovićeva „Vila Slovinka“ i grmjela Menčetićeva „Trublja slovinska“ (1665.).

[1] Takav je „ribež“ na str. 82.—86. Krempljeva subjektivna opaska na strani 84.: „Kak b'la zdaj lepa prilika bila, tote nedomače divjake (t. j. Magjare) na nič djati, ali nje iz slovenske Panonie ino Moravske, ter celo iz Europe pretirati!“ — Na str. 86.: „Tak so Slovenci, okol ino okoli Madjarov naseljeni, tote zvunske prišlece v' lepi ino rodoviti, od negda slovenski deželi pustili na svojo sramoto, na svojo od njih zametavanje, na svojo duže vekšo stisko“. — Str. 96.: „Tak klel je Adam že ne, kak Madjari znajo, drugač nebi čuda bilo, kaj ga je Bog iz raja pregnal“. — Str. 252.: „Toto vseh slovenskih zgovorov vučenje so pa plitvoglavni“ (Krempelj podcrtava) „Madjari ino z' njimi deržeči Slovenci ali Pseudomadjari za nevarno spoznali, ino nad Panslavizmom oderto začeli kričati, z' potretjom vsega slovenstva vu Vogerskoj, Slavonskoj, Hervatskoj, itd. se divjo grozeči“. Na to spominje Gaja.

I-kavski oblik „slovinski“ odgovara ekavskomu (dakle takodjer slovenskomu) obliku „slovenski“. „Slovenski“ ili „slovenji“ se je na zivao i naziva se naš jezik, koliko ga nije katkada nadvladao naziv „kranjski“. Samo mletački Slovenci (u Italiji) nazivaju se po pravilima svojega glasoslovlja, koje u mnogočem sjeća na čakavštinu, takodjer „Slovince“ i jezik svoj „slovinj, slovinsk“ (Rutar, Beneška Slovenija, pri „Mat. Slov.“ 1899., 81).

Ipak nalazim u našoj starijoj književnosti par knjiga, gdje se naš jezik zove „slovinski“.

Ne mislim tu toliko naučenjaka dr. Zupana, koji je u god. 1817., 1818. i 1819. putovao po istarskim i dalm. ostrovima, tražeći stare glagolske knjige, te kašnje upotrebljivao izraz „slovinski“ u svojim pjesmama, već mislim osobito na 18. stoljeće.

Nekako god. 1728. izašao je kranjsko-slovenski Bellarminov katekizam, „iz latinskiga nu laškiga na slovinski ali kranjski jezik zvestu prestavljen“. A pol stoljeća kašnje (1783.) bio je za štajerske Slovence u Gracu izdan jožefinski katekizam, „iz nemškiga na slovinski jezik prepisan“. A tako se zove naš jezik takodjer još u onim izdanjima te knjige, što su izlazila ili se prodavala oko god. 1828. („Časopis za zgod. in narodopisje“, Maribor II. 85). U isto doba (1789.) je u Gracu ugledao bijeli dan nekakov rječničić „slovinskiga inu nemškiga jezika“ („Časopis itd.“, I.).

Od kuda taj oblik u našim knjigama?

Ne sumnjam, da je to utjecaj dalmatinsko-hrvatske književnosti. Mletačkim Slovencima teško je u toj stvari dosudjivati odlučno značenje.

Medju mletačkim Slovencima pastirovali su već od 14. stoljeća većinom duhovnici iz hrvatskoga Primorja, glagoljaši. Izvršbu tridentinskih reformnih dekreta povjerio je oglejski patrijarha u slovenskim zemljama dalmatinskim duhovnicima, veleć, da oni umiju tamošnji narodni jezik, jer su rodom Dalmatinci. U 15. i 16. stoljeću često su p i ć a n s k i i s e n j s k i biskupi u Slovenskoj zamjenjivali oglejske patrijarhe, pa je još protureformacijski ljubljanski biskup Hren glagoljaše redio u svećenike. Sve to pokazuje, da su od njegda u crkvenim stvarima postojale tijesne veze medju slovenskim i hrvatskim zemljama.[1] I u samom Rimu primali su u „Ilirski gostinjac“

[1] Gl. o tom potanje članak dra. Grudna u „Izvestjih Muz. društva za Kranjsko“ XVI. 31.—33.

‚svakoga ubogoga hodočastnika i nemoćnika Ilirca, t. j., iz Slovenije („Schiavonia“), iz Hrvatske, iz Z a g r e b a, i z L j u b l j a n e, iz Bosne, iz Srbije, i još iz inih krajeva, gdje ilirski govore“, pa je još sredinom 17. stoljeća zavod u toj stvari bio u živahnoj svezi s kranjskom vladom („Rad“ jugosl. akad., knj. 79, str. 5, 32, a takodjer str. 35 i 36, 50, 55, pa „Rad“ knj. 125).

Kako je u oči tih crkvenih veza medju hrvatskim i slovenskim zemljama naravno, da su u Hrenovim evangjeljima već stručnjaci konstatovali mnogo tragova „hrvatskih i dalmatinskih“ („Izvestja Muz. društva“ 1903., 80 i 76), tako lako tumačimo i to, što je u Bellarminovom katekizmu iz prve trećine 18. stoljeća „kranjski“ jezik nazvan „slovinski“. Tumačimo si to tim lakš , što je baš Bellarminov katekizam izašao u hrvatskom jeziku mnogo p r i j e pred slovenskim prijevodom. Hrvatski Bellarminov „Nauk karstyanski“ izašao je već god. 1661. u Rimu, god. 1702. u Mlecima, a „Istumacenye Symbola apostolskoga“ Bellarminovoga bilo je „prineseno u S l o v i n s k i Yazik“ od biskupa Radovčića Splićanina god. 1662.[1] Pažnju filologovu zaslužuje takodjer način pisanja: „karšanski navuk“, „danas“, „povi“, koji se nalazi u kranjskom Bellarminu.

* * *

Iza sredine 18. stoljeća pohadjalo je sve to više primoraca na sveučilište u Gradac. Marija Terezija je, želeći podignuti naobrazbu svećenikâ, zapovjedila, neka od poglavarstva nitko ne dobije nadarbine, tko nije izučio školâ na austrijskoj univerzi. Tako je oko god. 1760. na gradačkoj univerzi uz Slovence slušalo nauke i više Hrvatâ iz senjske biskupije i na pr. Hrvat Nik. Peršić iz Lovrana. Jernej Peršić iz puljske biskupije bio je baš tada svećenik u Gracu, kad se je počinjao pokret za onaj jozefinski katekizam u „slovinskom“ jeziku, za koji je isprva bio odredjen baš neki Peršić.[2]

A K a č i ć je bio u Primorju i Istri, od kuda je mladež dolazila u Gradac, obljubljena i željena knjiga. Ta izdavatelj „Razgovora ugodnoga“ iz god. 1780. kaže: „Putujući s prigodom od mojega posla po različitimi gradovimi, posadami i selima od ove naše Dalmacije ne samo, nego i od Kvarnera i Istrije na sve strane i od svake vrsti od

[1] Sr. Kukuljevićevu „Bibliografiju“ str. 109.
[2] Gl. „Časopis za zgod. in narod.“ I. 38 (Maribor).

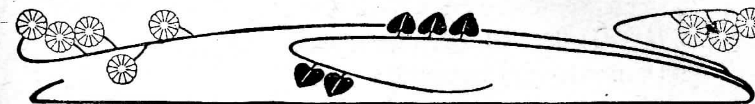
čeljadi čuo sam, gdi svak želi, da bi se preštampale knjige od . . . Andrije Kačića za razgovor ugodni „naroda slovin koga“.

Naziv „slovinski“ je u 18. stoljeću mogla donijeti crkvena zajednica slovensko-hrvatska, a poduprijeti ga je mogao god. 1783. i 1789. takodjer Kačić-Miošić kao zadnji stup dalmatinsko-hrvatske slave.

Izraz „slovinski“, nalazeći se u njekoliko slovenskih knjiga iz 18. stoljeća, čini se u prvi tren bez znamenovanja, malenkost, a može postati kulturnomu povjesničaru velevažnom činjenicom, kad ga spoji i s drugim činiteljima te ga smatra vanjskim znakom hrvatsko-slovenske zajednice u minulim vremenima.

Ljubljana.

DR. FRAN ILEŠIĆ.

PILAT.

I.

A što se jutros tolik sviet talasa
Pred tisim drugda dvorima Pilata,
I tihne sad . . . a sad se opet glasa
Ko more, kada u dnu bies ga hvata?

Pod triemom Pilat u svom stocu drmi
I slu a tužbu Izraela kleta —
Što svak čas s drugih griešnih usna grmi
Na Nazarenca: užem eno speta.
A ovaj stoji nekud niem i vedar
Ko za tišine libanonski cedar —
I baš na onog po svom biću sluti,
U mrtvo more koji Jordan sputi.

Sred gromke Pilat izjedared buke
Sa svog se truna digne . . . pruži ruke . . .
A narod biesan sve to više mukne —
Oh, sad će valjda strašan sud da pukne!
De kaži — Pilat drhtavim će riekom —
U zbilji jesi l' onaj, što se viekom
I kraljem gradi izraelskom puku
I sinom Božjim — svietu svem na bruku?

Da, ja sam onaj — Nazarenac vrati —
Tek od tog svieta kraljevstvo mi nije;
Al tko me sluša: jednom će mu sjati
Nad zviezdam, otkud moj me otac zrije.
I zato, komu istina još riedi,
Na ovoj zemlji samo mene sliedi!

Ha! Ču li? — Kajfa biesan skoči k trunu —
Da protiv cara našeg diže bunu,
I svetoj nam se vjeri drsko ruga —
Pa treba l' još za krivnju jamstva druga?!

I čitav narod pri tom zamrmori
Ko bujna vrela u visokoj gori,
Kad s pramaljeća izjedared kopne —
A kletve... prietnje... što odasvud niču,
Pod triemom — slušaj! — baš se kobno stiču'
U strašan urljaj: Nek se jadnik propne!

A Pilat — ko da biesa ne dohita
Na Nazarenčev govor tajna pun —
Za svoj se eno jače hvata trun
I ko razdražen cio narod pita:
Vi tražite ga? Ali ja krivini
Ne mogu naći niti tračak plah —
Pa tko će onda srca u dubini
Sa kriva rieka nosit grozan strah?

Izruči nam ga! — viču svi i mašu —
Krv njegva na nas i na djecu našu!

Pa sudite mu! — Pilat gorko lane —
I seže, gle, za vodom... mije dlane...
Sad slazi s truna... šulja se sa triema
I blied i slomljen — ko da mriet se sprema.

II.

U dvorani je pustoj Pilat sam
I po njoj dugim koracima stupa.
Sad lice skriva kao da ga sram,
Sad nogom o tle kao s jeda lupa.
Sad motri ruke — pa si briše dlane,
Sad kao sumnjom moren teško dane:
Ja znam, da nisam kriv u njegvoj krvi!
Utihni srce! Što se udilj mutiš?
Da on je Bog — to ti tek ludo slutiš,
A razum koro tvoj će slut da smrvi...

Al otkud mir mu usred one strave
Ko kraljevski da svečan vrši čin?
I otkud ono svjetlo oko glave —
Da nije možda ipak Božji sin?

I Pilat drhtne ko u gori dub,
Kad šupljim srcem proleti mu striela;
Na bliedih usna ustalasan rub
Dubokog bola mrka noć je sjela.

I stupi k oknu... Zagleda se niemo
Daleko tamo, gdje se uprav spremo
Na žudjen počin sunca labud zlati —
I bilo mu: ko s njim da tone muče
I Nazarenca sluša, gdje mu huče:
Ah, izgubljen je — tko me ne će znati!

Al izjedared ko da se probudi,
Zatrepti vjedjam — pa se čudom čudi:
Nebesa rujnim gdjeno plamom gore
Ko njima krvi da se razli more;
A munja svak čas sa dva kraja šine
I stvara križa znak... i opet mine...

Sad svršeno je! — Pilat s grozom zbori —
A nebo gnjevno skuplja svoje plame,
Da sve ih kao vrele kletve sori
Na nesretni taj narod — ah, i na me!
I na me? Zašto? Strogi Bože, zašto?
Zar nisam njemu sve pred sudom prašto,
A narodnom se istek nagno biesu,
Da stožeri se carstvu ne potresu?
Oh, zar sam mogo samo slutit, kaži,
Da njegov narod ne će biti blaži —
Od mene, koj sam ovdje prezren stranac
I koj mu trajni ropstva kujem lanac?...
Al svršeno je!... Kog će tvoja ruka
Sad prvog stići — ja ne marim znati.
Taj život pun je zala, borbe, muka,

Pa koja šteta — ako baš se skrati?
Ti, sunce, toneš već... Oh, samo zadji —
I s onu stranu bolji sviet si nadji!

III.

I zašlo je... A Pilat eno s tija
Niz mramorne se u vrt spušta stube
I pognut kroči — pokajanja zmija
U ćutno ko da srce mu se dube.
Oh, strašne mora da ga misli kine,
Kad svak čas dlanom preko čela mine,
I jad mu grozan mora grud da steže
Kad za njom rukam obadvjema seže.

Sad ondje, gledaj, gdjeno smješljiv Amor
O tobolac se med busenjem boči,
Ko satrt sjeda isklesan u mramor
I gled u boga ljubavi ukoči.

A što se smješiš? — poče nekud kivno —
Za mladih dana pomože mi dašto,
Da ljubvi gnjezdo savijem si divno —
Al zašto dade, da se sori, zašto?
Dva sina redom smrti dah mi tako,
U Tibar žena s crne skoči sjete —
A ja se ove časti primih klete
S posala ne bi l' očaju umako.
Pa što doživih, aoh, što doživih!
Da onaj, koji s ljubvi k srcu privi
Ne ovog... onog... nego cio sviet
Na križu sramnom bude razapet.
Sad jasno čitam u zvjezdama neba,
Da vjera mojih predja se koleba...
A ti se smješiš? — Ne trebam tvog smjeha!
Ti nisi Bog!... Ti tek si djelo grieha!

I Pilat skoči... nogom o stub tresne,
Da kao vlat se u dnu svom zanjiho;
Na stubu bog se ljubvi čudno vesne
I klone muklo u busenje tiho...

A Pilat dalje kao mahnit srne
Puteljkom, gle, što tamo vodi k drumu,
Kud ljudstvo silno baš s Golgote grne
Ko silna rieka zaglušnom u šumu.
I u tu vrevu s grozom zagleda se
Ko da na leglo naišo je zmija —
Od sviju glasa čuje samo glase,
Iz kojih drska pjesma se izvija:

Na Golgoti razapet
Visi svega svieta spas;
Izdao ga Juda klet
Na sramotu sviju nas.

Pilat kao ranjen vuk
Voli vodu nego krv —
Zato dozva cio puk,
Da mu sudu sazda brv.

Juda nije ipak loš,
Objesio kad se sam....
Ali Pilat ne zna još,
Kako svoj bi opro sram.

Što? — plane Pilat — Sad i rug me stiže
Sred puka, kome pogodovah svuda?
Izručih njega, da na križ ga diže —
A svima eto gori sam no Juda!
Oh, zviezde, čuste l' ovu kletu bruku
I vidjeste li veću ljudi zloću?
Ja njegvom krvi ne okaljah ruku —
Al njihovom sad hoću, hoću, hoću!

I pjeneći se mahnita od biesa
Ko vihor Pilat prema dvoru juri —
Sa groze svuda granje se potresa,
A cvieće se pod gusto lišće zguri.

IV.

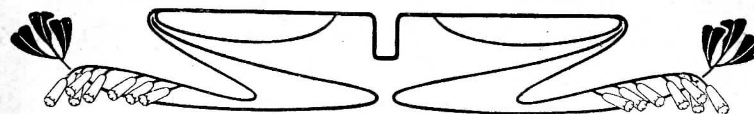
U dvorani se sjajnoj Pilat sam
Na kraljevskome podnimio trunu:
Iz oka bukti zublje jači plam,

A usne piršću ko da tiho kunu.
Ne varaju li grozničavi znaci,
Gle, pred njim čudan prizor se razvija:
Na vrata redom ulaze prvaci
Judeje ciele... gmižuć poput zmija...
On maše sad ko da ih zove bliže,
Sad opet ko da od sebe ih tura;
Sa truna sada naglo mrk se diže
I grmne kao s Libanona bura:

U vrlo zgodan došli ste mi čas,
Baš htjedoh — naš da račun bude čist...
Vi po svoj zemlji raznjeli ste glas,
Da mojom krivnjom pade Isus Krist.
Al zar vi sami sudili mu niste
I pribili ga na križ vrh Golgote?
Ja oprah ruke... Evo... nisu l' čiste,
Dok s vašeg čela plamsa žig sramote?
Tko prigovara?... Ja nalažem muk —
Il grozan smjesta spremit ću vam zator!
Sad mene treba sav da sluša puk;
Vaš kralj je mrtav... Ja sam imperator!
Vi rugate se? Sad će rug vas proć
I zaviek crna zaogrnut noć...
Po mojim žilam nova krvca vri
I na vaš obraz tjera smrtnu stravu...
Zatvorte vrata, sluge! Jesu l' svi?
Da najedared svima srubim glavu!

I Pilat za mač hvati... Srne... klone
Niz stube truna... grčeć se u biesu —
Sa teška pada sve se okna tresu
I po praznini brukom Hada zvone.
A vrata naglo odskočivši škrinu,
Dvie sluge plaho u dvoranu zrinu
I klimajući glavom biju grud —
Pa zbore šaptom: On je lud, ah lud!

GJURO ARNOLD.

SV. FRANJO ASIŠKI I SV. IVAN KAPISTRAN.

(PRIGODOM OBNOVLJENJA ILOČKE CRKVE.)

Godine 1882. bio sam u Iloku. Razgledao sam tamošnju franjevačku crkvu. U „Listovima iz Slavonije" opisao sam je, pa sam istaknuo potrebu, da se popravi. Moje riječi tad nisu našle odziva. Sad izgleda, kao da će mi se davna želja ispuniti, jer su sami fratri uzeli stvar u ruke,[1] a kad se ta vojska mobilizuje za koju lijepu i plemenitu stvar, onda i uspije.

U svetome Franji Asiškome i u svetome Ivanu Kapistranskome imadu dva velika uzora za takovu agitaciju.

Sveti Franjo bio je upravo oduševljen obnavljač i graditelj crkvi. Prvi korak na njegovu putu duševnoga mu preporoda pokazuje to jasno.

U vrijeme nejasnoće i borbe, gdje Franciescho, sin Bernardona, još sâm sa sobom nije bio na čistu glede svoga zvanja i budućnosti, stupi on u crkvicu sv. Damijana kod Assisia. Bila je sva ruševna. Na oltaru bilo jedno od onih propela bizantinskoga sloga, što ih je talijanska umjetnost u XIII. i XIV. vijeku usavršavala, ali kasnije sasvim zapustila. Kiparska je umjetnost preuzela ovu zadaću te su u katoličkim crkvama modelovana propela malne svuda nadomjestila slikana.

To slikano propelo iz crkve sv. Damijana do danas je sačuvano u crkvi sv. Klare.

Kad je Franciescho klekao pred tu sliku pa u vrućoj molitvi tražio uputu što da radi, bilo mu je kao da čuje riječi: „Franjo, zar ne vidiš, da se moja crkva ruši? Idi pa je opet podigni".

[1] O. Mladen Barbarić: Iločke starine. 1906.

Shvatio je taj poziv tako, da mu valja popraviti ruševnu crkvu, u kojoj je bilo propelo.

U svom oduševljenju učinio je nešto, što njegovoga oca ispričava, kad se je razljutio na svoga sina. Franjo je naime pobrao u očevu dućanu najskupocjenije otke i zlatne brokate velike vrijednosti, osedlao konja pa odjahao na vašar u Foligno, gdje je prodao sve otke i konja. Vratio se u Assisi pješke pa je sve novce, što je na vašaru dobio, dao svećeniku ruševne crkvice, da je popravi.

Svećenik nije htio primiti novac a Franjo baci kesu na prozor desno od ulaza. Taj se prozor još i danas vidi. Nije htio poći natrag kući, nego je ostao kod svoga novoga zaštitnika, svećenika crkvice sv. Damijana.

Franjinome ocu svi pripovjedači krivo čine. Oni ga prikazuju škrticom i brutalnim čovjekom. U istinu je bio veoma dobar spram svoga sina; dao mu je odgoj, koji je držao za najbolji pa kad Franjo nije u znanostima baš osobito uspio kod svećenika u S. Giorgiu, uzeo ga je k sebi u posao. Tu ga nije držao tek za pomoćnika, nego mu je toliko novaca, da je mogao baš gospodski živjeti. On je svoje pridao toliko novaca, da je mogao baš gospodski živjeti. On je svoje prijatelje smio gostiti, odijevao se je skupocjenije, nego sva ostala mlada gospoda; ne kao sin trgovca ni kao plemić, nego upravo kao mladi kraljević.

Kad je otac vidio, da mu je sina zahvatio vjerski zanos, koji se je u ono doba znao na neobičan način izražavati pa je lako mogao doći i u oprijeku sa crkvom, morao se zabrinuti; a kad mu je sin učinio štetu prodavši samovoljno skupocjenu robu i konja u bescijenu, sasvim je naravno, da se je razljutio.

U crkvici sv. Damijana prikazuje stara slikarija na zidu kako bijesan otac batinom u ruci traži sina, a u zidu pokazuju mjesto, kamo je Bog sakrio sina, da ga od očeva gnjeva spase. Franjo se dosjeti, da nije lijepo, što se je sakrio i tako od očeve kazne spasao. Vratio se kući. Dobio batina. Otac ga zatvori. Mati ga oslobodi. On se vrati u crkvicu sv. Damijana čvrstom nakanom, da će je graditi. Novac povrati ocu. Sve, pače i svoje odijelo. Iza podužega lutanja po šumi i gudurama brijega Subasija, nad kojima se danas diže manastir i crkvica „Carceri", vrati se u Assisi — u odijelu pustinjaka, što mu ga je prijatelj u Gubbiju bio poklonio, da bez novaca obnovi crkvicu sv. Damijana.

Obilazio je po gradu pa molio gradjevno kamenje, koje je sam donosio na ledjima nenaviklim tome poslu.

Njegov primjer slijedili su mnogi ljudi dobre volje, pa su s njim nosili kamenje i pomagali mu graditi.

Franjo je zasladio svima rad svojim francuskim pjesmama i zanosnim govorima o budućem znamenovanju te gradjevine.

U proljeću 1208. dovršio je restauraciju mile svoje crkvice, u koju je poslije smjestio svetu Klaru i njezine drugarice.

Kad je dovršio crkvu sv. Damijana, pošao je popravljati druge crkve u Assisiu i najbližoj okolici, i to crkvu sv. Petra i crkvicu svete Gospe angjelâ, sada glasovitu Porciunculu.

Ta je crkvica bila vlasnost assiških Benediktinaca, od kojih je kad i kad dolazio po koji svećenik, da tamo čita misu. Tu je Franjo, Bernardonov sin, došao do spoznaje svoga pravoga zvanja. Tu je bilo ishodište njegovoga uspješnog apostolata. On i sveta Klara postali su doista reformatori društva u najplemenitijemu smislu riječi.

Ckvica sv. Damijana i Porciuncula napunjaju dušu još i danas slatkim, neizrazitim čuvstvom zanosa, koji i obične ljude znade zanijeti barem do visine poezije, ako im krila i nisu dosta jaka, da bi se uzvinuli do mistične ekstaze.

Da je te dvije kolijevke franjevačkoga pokreta sv. Franjo svojom rukom gradio, to ih još danas osvijetljuje čarom njegova veliko a srca.

Franjevci su slijedili primjer svoga serafijskom ljubavi nadahnutoga patriarke pa su posvuda gradili nebrojene crkve svoga posebnog franjevačkog sloga. Jednostavne gradjevine gotskoga stila od gole opeke, bez kamena, bez žbuke, bez nakita, samo na jednu ladju s poprečnom ladjom, tako, da tloris tvori slovo T, stari prvotni oblik križa.

Koliko znam, nije još nitko opazio relaciju izmedju toga temeljnog oblika franjevačkih crkvi i izmedju onoga znaka T, što ga je sv. Franjo svojom rukom umjesto svoga potpisa stavio na pergamenat, koji se čuva u riznici grobne crkve sv. Franje u Assisiu.

U XIII. je stoljeću bujna mašta umjetnikâ, pjesnikâ i svih uzvišenih ljudi još uvijek najradije izražavala visoke misli i duboka čuvstva u alegorijama. Crkveni tloris bazilike u staro kršćansko doba naličio je slovu T. sasvim u duhu simbolike katakombâ. U romanskom stilu razvio se je tloris u potpuni križ a ti jednostavni romanski tlorisi rascvali su se u gotskom stilu veoma bujno i bogato do savršenih čisto gradjevnih tlorisa, u kojima je alegorija križa prekrita lih gradjevnom simbolikom.

*

Franjevačka gotika vratila se natrag na praoblik stare kršćanske bazilike; njen tloris jest opet jednostavna jedna ladja s poprečnom ladjom, koja ne presijeca glavne, nego leži čelo glavne ladje, kao vodoravni potez nad uspravnim u slovu T.

Glasoviti vjerni učenik sv. Franje, Leo, njegov pratilac na apostolskome putovanju po Umbriji, o kome nam se u Fiorettima sv. Franje pripovijedaju prekrasne, ganutljive crte, zamolio je sv. Franju, neka mu napiše blagoslov. Svetac mu ispuni volju te pod blagoslov umjesto potpisa narisa veliki križ u formi slova T.

Scijenim, da sv. Franjo to nije taj jedini put učinio, nego da je običavao križ ovako narisati mjesto potpisa, pa mi se vidi vjerojatno, da su franjevci graditelji u tom znaku vidjeli uputu, da se imadu vratiti na prvotni oblik križa i kod franjevačkih crkvi.

Ovakove alegorične analogije bile bi sasvim u duhu onoga vremena.

I jednostavni, od opeka gradjeni oblici franjevačkih crkvi hotimice su svagdje pridržani.

Nema sumnje, da su i praktični razlozi vodili graditelje franjevačkih crkvi, ali je sigurno i to, da su svoje crkve gradili onako jednostavno i za to, da ostanu u duhu svoga patriarke, koji se je vjenčao sa siromaštvom — svojom „divnom zaručnicom".

Kasnija stoljeća zaboravila su na to. Mnoge su franjevačke crkve drugdje a i u nas, pregradjene u bombastičnom barok stilu XVIII. stoljeća, napunjene ogromnim oltarima, načičkane pozlatama, kipovima i svakojakim nakitom.

Sve to protuslovi franjevačkom duhu i franjevačkom pravom slogu.

Tako je barokizirana velikim dijelom i franjevačka crkva gotskoga stila u Iloku, ali je u njoj razmjerno mnogo više od stare crkve sačuvano, nego li u nekim drugim našim franjevačkim crkvama.

Iločka franjevačka crkva zadobila je veliko historičko znamenovanje tim, da je u njoj umro sv. Ivan Kapistranski.

Taj je svetac u nas tako poznat, da ga nitko i ne smatra gostom, koji je iz Italije došao, da se bori protiv Turaka te da kod nas umre. Sveti Ivan Kapistranski bio je sasvim druge kovi nego sv. Franjo Assiški. Izvrstan jurista i upravitelj Penegije, odlikovao se je velikom odvažnošću, strogošću i pravednošću. On istrijebi, dokle mu je vlast sizala, sve razbojnike te uspostavi željeznom rukom red.

Nije mario staviti nedužna čovjeka na muke, da dokaže, kako ne valja ovaj način sudbene istrage.

Kad je nadošla hora njegovu preobraćenju u teškoj tamnici, gdje je čamio, započeo je nov život božjega službenika, pa je svom energijom prijašnjega političkog činovnika preustrojio franjevački red i uspostavio strogu sljedbu čistoga pravila sv. Franje.

Ipak je izmedju njega i sv. Franje razlika, koja se tumači iz razlike vremena, okoline i odnošaja te iz razlike značaja jednoga i drugoga sveca.

Sv. Ivan, da jača volju, gleda muku na konjske repove razapetoga zločinca; on kao inkvizitor predaje na lomaču krivovjerce i židove. Četrdeset i jednoga u jedan dan. On oštro polemizuje protiv Husita i skuplja križarsku vojnu na Turke.

Sv. Franjo Assiški ide sultanu pa ga nastoji preobratiti svojim riječima, dok sv. Ivan Kapistranski vodi vojsku na slavodobitnoga Mahometa II., koji se je kod opsijedanja Biograda zakleo, da će za dva mjeseca ručati u Budimu.

Za vrijeme sv. Franje bili su kršćani Muhamedancima pogibeljni; križari su s oružjem bili u ofenzivi a sveti Franjo sa svojom naukom. U vrijeme sv. Ivana Kapistrana postali su Muhamedanci pogibelj za cio kršćanluk. Sad se je moglo raditi tek o defenzivi oružjem u ruci. Dok je tko jači, dotle može slabijemu propovijedati, od jačega se mora braniti.

Dandanas misijonari u Japanu i Kitaju stiču mučeničku krunu noseći svoju nauku na daleki istok; a kad dodje druga tatarska provala u Europu, onda će možda križem u ruci vojske predvoditi.

Druga vremena — drugi sveci.

Historijska kritika bila je vrlo stroga i nesmiljena prema sv. Ivanu Kapistranu već u njegovo kritično doba rane renesanse. Kasnije su njegovi životopisci oštro ispitavali i izlučivali nehistorične legende, od kojih su neke očevidno preudešene sa sv. Franje na njegovoga nasljednika, ali ni najoštrija kritika ne može umanjiti ili poreći velike zasluge, što ih je sv. Ivan Kapistranski stekao kod obrane Biograda.

Njegove vatrene na talijanski način dramatske propovijedi svagdje su se ljudi silno doimale, sve da riječi nisu razumijevali. Ali kad je došlo do praktičnih posljedica razabralo se, da je isto magjarsko plemstvo, kojemu je pogibelj iz najbližega prijetila, bilo neodvažno. Oko njega se skupilo tek siromašnoga svijeta bez oružja.

Sa Sibinjaninom Jankom, jedinim velemožom, koji je uz njega pristao, krene sveti Ivan s ono nešto malo križarske vojske protiv Biograda, koji su Tkrci bili sasvim opsjeli. Sibinjanin Janko i sv. Ivan Kapistranski razbiju ponajprije tursko brodovlje pa se onda bace sa svojom malom vojskom i nužnim živežem sa zemunske strane u Biograd. Sad je pridošlo više križara, koje su ponajviše predvodili fratri.

Osim Sibinjanina Janka nije bilo ni u toj novoj vojsci velikaša, nego sve sami pučani, baš kako dolikuje vodjama toga pokreta, demokratskim fratrima.

Turci su s kopna bijesno udarali na tvrdju pa se napokon spremali na odlučan korak. Sam Sibinjanin Janko pomisli, da je svemu kraj, jer je imao posve neuvježbano i zlo oboružano mnoštvo ljudi oko sebe protiv junačke, prokušane turske vojske, koju je vodio slavodobitni sultan. A zidovi tvrdje bili su djelomice porušeni. Ivan Kapistranski hrabrio je kršćanskoga vojskovodju i vojsku; on je vjerovao u sebe i u svoje zvanje, pa su za to i svi u njega vjerovali.

Sam sveti Ivan stavi se na čelo vojske. Odbije velik juriš. O ponoći obnoviše Turci juriš i osvojiše prvi bedem. Sveti Ivan privede na novo branitelje; ovi odbiju navalu bacajući goreća drva i grane na napadače. Turci se povukoše natrag. Sveti Ivan odluči, da će sad on s vojskom navaliti na Turke. Ovi ga dočekaju u potpunom redu. Fanatizirani kršćani navale. Zametne se užasna bitka, koju je sv. Ivan vodio vičućine prestano: „Pobjeda! Isuse! Pobjeda!“ Sa odabranom četom prodre sv. Ivan u turski tabor, otme turske topove, i sam sultan Mahomet II. zadobi rana. On uteče, a turska se vojska raspršl.

Trista otetih topova i dvjesta četrdeset hiljada mrtvih protivnika. Sve ako su te brojke i pretjerane, ipak su to bile krvave i za junaka veličajne trofeje. Drugo je pitanje, da li su one primjerene nauci blagoga umbrijskog sveca, koji se je više, nego ikoji drugi približio svome uzoru Isusu.

Zadaća sv. Franje bila je druga, nego li zadaća sv. Ivana Kapistranskoga.

Užasne odnošaje Italije u doba svetoga Franje nitko nije mogao bolje osvijetliti nego Dante. Cijela Božanstvena Komedija strahovita je slika onoga doba. Borba pape s carem za svjetovnu prevlast rasklimala je nesretnu zemlju tako, da je diljem cijele Italije bijesnila borba sviju protiv svima. Cio jad pjesnikov izlijeva se u glasovitom vapaju:

„Avaj robinjo Italijo, domovino jada, ladjo bez kormila u velikoj buri, ne gospodska, nego kućo sramote.

Nema mira medju onima, koji u tebi žive, jedan drugoga kolje, ma da ih paše jedan zid i jedan jarak.

Traži, jadna, svuda duž obala svojih mora, traži u krilu svome da l' igdje u tebi uživaju mira.

Prosti, Bože svemogući, koji si za nas na zemlji propet bio, zar su oči tvoje pravde sad nekud drugamo okrenute? Ili je sve to u ponoru tvoje providnosti nekakav uvod u nekakovo dobro, koje mi ni s daleka slutiti ne možemo?“ — (Očist. VI. Pj.)

Strašan općeniti pesimizam bio je plod žalosnih odnošaja, i to iskreni, razumljivi, iz dna duše nikli pesimizam. Veliki očaj zahvatio je sve slojeve društva. Zadaća sv. Franje Assiškoga bila je, da taj pesimizam liječi pa da obnovi rastrovano društvo. Organizacijom trećega reda Franjevaca pošlo mu je za rukom da položi demokratski, pučanski nov temelj društvenoga reda i da probudi u svem narodu nadu u bolju budućnost. Zato Dante u glasovitom XI., sv. Franji posvećenom pjevanju „Raja“ veli, da tko spominje rodno mjesto Franjino, neka ne kaže „Assisi“ nego „Oriente“ te prispodablja sv. Franju izlazećem suncu, koje je svijet ogrijalo.

Sveti je Franjo imao da preporadja svoj narod; njegov je utjecaj bio tako jak, da je izbila zdrava njegova zamisao pobjedonosno iz kasnijih zabluda pretjeranih nasljednika; njegov je poticaj bio tako plemenit, da se je franjevačkom zaslugom obnovila umjetnost u Italiji, a po njoj i umjetnost cijeloga svijeta. Njegova pjesnička trubadurska duša posijala je sjeme, iz kojega se rodilo talijansko pučko pjesništvo.

Ne govori se bez razloga, da je i Danteova „Božanstvena Komedija“ — franjevačka pjesma.

Ivan Kapistranski i njegov prijatelj sv. Bernardino Sieneški našli su sebi sto i više godina poslije Franje sasvim druge zadaće.

Herezija Franjinoga vremena bila je više e t i č n o g a karaktera. Teoloških je razmirica vazda bilo u crkvi, ali opozicija protiv svećenstva u XIII. stoljeću bila je ponajviše naperena protiv neevangjeoskoga življenja svećenika. Nu heretičari, koji su se vraćali na evangjeosku nauku o siromaštvu, dirali su ujedno u crkvene dogme. Sveti je Franjo svojim primjerom dokazao, da čovjek može biti korektan katolik, a da može ipak živjeti strogo po savjetima Isusovim. U XV.

stoljeću isticala su se poglavito t e o l o š k a pitanja; tu nije pomagao primjer evangjeoskoga života, nego je trebao sav znanstveni aparat za pobijanje herezije.

Sveti Ivan Kapistran raspolagao je tim aparatom, pa je na svojim ledjima sa sobom nosio najnužnije knjige, makar inače i bio strogi observant, dok sv. Franjo nije htio imati niti jedne knjige, te je nekome svome učeniku prigovarao, što si je želio vlastiti breviar.

Gledom na inkviziciju Ivan je Kapistranski slijedio stope Dominikanaca a ne franjevaca, jer su ovi bili u svome postupku proti herezije daleko blaži slijedeći primjer svojega utemeljitelja. Kad je sveti Franjo ležao na samrtnoj postelji, dodje k njemu Dominikanac vrlo vješt svetomu pismu pa ga upita, kako se ima razumjeti mjesto u Ezechielu (Gl. 33. 9.): „Ako opomeneš bezbožnika, da se vrati sa svoga puta, a on se ne vrati sa svoga puta, on će poginuti za svoje bezakonje, krv ću pako njegovu od tebe iskati".

Sveti Franjo tumačio je ovo mjesto ovako: „Svećenik neka primjerom svojega života i blagim riječima nastoji vratiti bezbožnika na pravi put, dade li mu pako zao primjer te bezbožnik umre u grijehu, svećenik će radi toga morati Bogu odgovarati".

Sveti Franjo dakle nije odobravao ubijanje i spaljivanje krivovjeraca. O tome nema sumnje. Drugo je pitanje, bi li u XV. stoljeću sv. Franjo ovako u velike uspio kao u XIII. vijeku.

Misticizmu protivna obnova klasičnih nauka i racijonalistični duh — koji se je počeo pojavljivati već rano u srednjem vijeku kao posljedica sredovječnoga nominalizma, a silno se raširio i ukorijenio u XV. stoljeću — stvorio je prilike, u kojima je čovjek, kakav je bio Ivan Kapistran, laglje mogao uspjeti. Napredovanje Husita i prodiranje Muhamedanaca oružanom rukom u srce podunavlja moralo je utisnuti oružje u ruke onoga, koji se je za svoje katoličko osvjedočenje htio boriti.

Blagom riječi i dobrim primjerom ne bi se moglo mnogo postići u to željezno doba. Mi smo danas našoj braći muhamedanskim Hrvatima bliži nego ikada; heroično doba naših borba spada u povijest, pa se može razmatrati sa visine potpunoga objektiviteta.

Danas se obnavlja posvuda nastojanje sv. Franje Assiškoga; njegova se uspomena slavi, njegov život ispituje. U Assisiu utemeljili su posebno društvo za proučavanje povijesti Franje i Franjevaca.

Možda je to obnovljeno oduševljenje za assiškoga sirotana znak vremena, znak, da i naše pesimizmom razrovano, racijonalizmom ohladnjelo doba traži topline od sunca, što je u Assisiu granulo.

Nama je dakle sv. Franjo dandanas bliži, nego Ivan iz Kapistrana. Ipak je sasvim umjesno i opravdano, da se franjevačka crkva sv. Ivana Kapistranskoga popravi i sačuva. Historički duh danas posvuda budi želju za obnovom starih povjesnih spomenika. Manastir, u kojemu je junak iz Kapistrana boravio, crkva, gdje je propovijedao, ćelija, gdje je umro, vrijedni su i zanimljivi spomenici iz naše domaće povijesti. U teškim borbama kršćanstva protiv Mohamedanaca ostaje bitka kod Biograda i junaštvo sv. Ivana sjajna točka. Vrijedno je za to i dostojno i s toga gledišta, da se iločke starine sačuvaju i poprave.

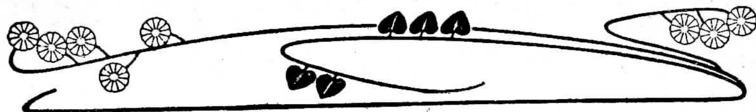
Bolleov crtež za obnovu iločke crkve, što ga u prilogu priopćujemo, nastoji u prvome redu da sačuva, što je još od starine preostalo a dopunjuje u duhu starih ostataka, što je potrebno, da cijela crkva budne opet jedna cjelina.

Toranj je u razmjerju prema pročelju vrlo visok, ali pristaje duljini crkve te će vrlo lijepo resiti iločku visočinu.

Balkon nad vratima lijepo je zamišljen. Bit će jedinim uresom cijele crkve, koja će inače biti sasvim jednostavna: u duhu franjevačkom.

Služio sam se pišući ove retke ovim izvorima i knjigama: Acta Sanctorum. Octobris tom. II. p. 545 i sl. Ibidem. tom X. 264 i sl. Georg V o i g t: Johannes von Capistrano u Sybels, Historische Zeitschrift X Bd. pag. 19 i sl. L. de K e r v a l: Saint Jean de Capistran. 1887. S a b a t i e r, Vie de S. François d' Assise 1904. G. S c h n ü r Franz von Assisi, 1905. L e M o n n i e r - B r k o v i ć: Povjest sv. Franje Asižkoga 1094. C a s i m i r C h t e d o w s k i: Siena. 1906.

KRŠNJAVI.

NA SVJETIONIKU SV. IVANA.

I.

Dodjoše duge, gadne noći februarske.

Bijesno se more razmahalo, tjerano vlažnim južnjakom. Svojim je nevidljivim rastepenim talasima udaralo o hrid, bacalo nješto kamenja i šljunka, što se poredalo uza strmu kamenu obalu, — visoko gore u one pukotine, koje se okomito do žala spuštaju. Sitno zelenje, od prve zimske bure ozeblo, sad će posve propasti od ljute soli. Tamnim se nebom tjeraju oblaci, sad crni, sad opet mrki; tek da se razaznaje razlika u boji. Na daleko nema nigdje ni iskrice svjetla ni na nebu ni na moru. Na toj obali ne pristaju brodovi, ako baš nije najljepše vrijeme i najmirnije more. Kamena se pličina duboko protegnula pa je obala vrlo pogibeljna. Tek na jednom mjestu ima dražica, malena, tek tolika da bracera ili nješto veća ribarska barka u njoj nalazi mjesta. Od mora i zraka izglodane i izlokane hridi, raspucano stijenje, rastrgani grebeni viju se daleko pod goru. Gdjegdje javlja se sićušno drvce niska, a debela debla sa pritisnutim grančicama, koje su od svoje prve mladosti šibane bijesnom burom okrenule sve na jednu stranu, prignule se zemlji, a pod sumrak izgledaju kao neke strašljive prikaze, koje pune bojazni bježe nizbrdice k moru.

A kad se nadje gadna noć februarska, onda se svoj toj tužnoj prikazi pridružuje još lomnjava valova na žalu, šuštanje razbitih kapi, zavijanje vjetra med kamenjem — da ti se duša sledi u živu tijelu. Sve se jače razmahuje vihar, sve se veći dižu valovi a nekim nevidjenim tajnim svjetlom rasvijetljeni rubovi vala već se iz daleka javljaju, šumeći kao da prolaze usijanim željezom, dok se napokon ne sastaju sa drugim jakim valom, koji se vraća, razbivši svoju silu na živcu kamenu. Val udara o val, mukla se podzemna tutnjava javlja, sav se zrak napunja presitnih kapljica morskih pa se miješa sa tananom

kišom, koju jugovina tjera na kraj. Teško se uzdisanje javlja, kad vjetar zadre o kaku bočinu ili grm, — najprije muklo, onda jače, gladna se neman budi, šuštanje prostre se proplankom i hridom, pa kao da će podivljale gromade zraka prevaliti maleni crveni svjetionik Sv. Ivana, što se na pusti one dražice smjestio. Jasno i mirno svijetli rumeno svjetlo, a u milijun se tračaka rascjepka, odrazujući se u bijesnome moru.

U kućici pod svjetionikom kan da nema žive duše, — sve je tiho i mirno, ni tračak se svjetla ne kaže, čvrsto pritvorili sve kapke, — a i moraju, samo ono crveno svjetlo smije da se s mora vidi.

Dvije neznatne sobice, jedna tek za stol i četiri stolca i stari ormar, a druga sa dva kreveta, slabo osvjetljuje uljena svjetiljka sa stijene. Vjetar drma prozorima. Teško se jecanje čuje s jednoga kreveta. Stari Berto svaki čas ustaje od stola, lagano se otputi do kreveta i gleda.

— Tine, a, treba što? — pita, pa ne dobivši odgovora, opet se vraća k stolu, podbočivši dlanovima svoj nebrijani podbradak. Uzdahne katkad, zatvori na čas oči, a onda ih opet otvori gledajući u drugu sobu, gdje su kreveti. Prohtjelo mu se da legne, da se odmori, a opet ne smije. Već je ovo treća noć, što on tu tako sjedi i čeka. Po vragu i vrijeme; da je mirno, još bi kako tako bilo, pod večer bi legao — ali ovako sam na straži, pa treću noć. Dok je stara Tina bila zdrava, onda su se mijenjali, onda je on držao službu do pola noći — a ona dalje. Smisli se onda nješto, zadje opet prema postelji, gdje je starica umirala, pa se onda zagrne u svoju inceradu. Davno je tome, što ju je odnekale iz svijeta donio, a i bila je dobra, nigda nije propuštala ni kapi kiše, topla je bila, štitila je od bure, — al eto, baš sada, kad nema ni koga do te starice — sad mu se ta ovoštena halja dere na desnom ramenu. To je već jutros opazio. Lagano se izvuče iz sobe u zatvoren hodnik, a onda se podiže stubama do prvoga sprata tornjeva. Malu svjetiljku ostavi u tornju — a sam izadje na željezni, obli bodnik, što ide oko tornja. Svojim malim, krvavim očima zaokruži morem, skupi jače oko pasa inceradu, pa stane gledati u mrak.

— Nigdje ništa, hvala Bogu, — promrmlja pa se onda okrene na drugu stranu.

— Vidiš, i jest kako rekoh. Curi unutra, curi, rame mi je mokro. Onda pljune zlovoljno, pa nastavi: Da ponente-lebić. Nosi ga bijes. Još će noćas udarati.

Skupivši ruke na sljepočicama, stane i opet gledati prema jugu, ljuteći se jednako na onu škulju u kaputu.

— Treba dati svijeću bogorodici trsatskoj, ne bi li se ta škulja kako zakrpala, — pomisli pa se onda nasmiješi:

— Da, sama će se zakrpati, ludo stara, ili će je mado nakrpati. Podiže onda glavu prema vrhu svjetionika, pa se zagleda u crveno svjetlo.

— I tebe je treba ovdje, ti crveno ruglo, mogli su te metnuti u smriku na sred polja, gdje se mulci pasu. Baš bi jednako dobra bila.

Lice mu se orosi i on pritegne kapucu jače, pa oćuti kako, mu je vlaga za vrat došla.

— Uh, grom te rasporio, mora da sam krpam. — Onda se spusti tromo dolje, zavuče se u sobicu pa stane gledati onu škulju. Starica na krevetu opet zajeca, a na drugom se krevetu nešto okrenu.

— Baš bi ovaj vrag mogao da radi, ali da, gospodsko dijete, s onim svojim tudjim, Bog mi prosti grijehe.

Starac izvadi iz stolnice iglu i konac, pa se stade mučiti, da zatjera konac u iglinu ušku. Napokon postavi i iglu i konac na stol, pa ode k drugoj postelji.

— I ova bi ovdje, pomisli, mogla bdjeti na staru. Ali ne, nego se ona pruža i hrče. Čekaj sad ćeš ti u svoj posao.

— Ana, — pozove onda približivši se drugoj postelji, — Ana, ustani na čas.

— A? — ozove se kroza san.

— Ustaj, trebam te, čuj, ustaj nevoljo jedna. Pa cijelo si popodne drijemala.

— A nono, što je, jel gotova, jel svršeno?

— Ne nije. Šuti! Navodi mi iglu. Čuj.

— Dobro, — odvrati ona sa postelje, pa se okrene na drugu stranu. Postelja zaškripi, a starica stane jače uzdisati.

— He, Tino, treba ti što? — upita starac, približiv se drugoj postelji.

Jedva čujno izlanu starica:

— Vode.

Dok je Berto nosio vode, Ana se izvuče iz kreveta. Sitna, mala djevojka od kakih osamnaest godina, neznatna lica a lijepih očiju, protegne se, promumlja nješto i zamota se u rubac. Duga joj se ridja kosa prosu po uzanim ramenima i tananim rukama, dok se naokolo

čela i sljepočica skupila šuma crvenkastih uvojaka na moderni način — onako, kako se češljaju djevojke na Rijeci.

— Što ste me zvali, što ste me probudili? — upita, protegnuvši se i pruživši dugi tanani vrat.

— Aa, kako je to neugodno, — nastavi pa zijevnu, otvoriv široka usta, u kojima se javi nepotpuni red malih odijeljenih zubi.

— Da mi ovo sašiješ, te zovem, — okosnu se starac u pô glasa. — Treba da izadjem, a incerada mi je prnjava. Ne mogu da navodim igle.

— Oh, to? — upita Ana, pa oprezno primi mokru halju finim, bijelim prstima. Sva se strese od zime, kad joj se vlažna voštena tkanina dotaknu tijela.

— A dragi vi nono, nisam vična šiti incerade . . .

— Da, da vična si ti vragu po Corsu i na grmili, — opet se starac otresnu na nju.

— Daj amo, sam ću šivati.

Ana se lagano odvuče u krevet, pa uzdane duboko, voljko, dočepavši se i opet toploga svoga loga. Crvenu svoju glavu zakopa u neodjeveni jastuk, pa stane mirno disati.

Starac sjede k stolu te poče zabadati iglu i izvlačiti je, kunući u sebi. Već dugo što nije mislio na tu svoju jadnu unuku, na tu propalicu. Kako je to bilo dobro i veselo dijete, dok joj je mati živjela. A mati njezina, Bertova kći, to je bilo dobro, radljivo i mukotrpno stvorenje, dobra, dobra i blaga srca. Ni pisnula nije, kad joj je muž otišao preko mora, pa se više i ne vratio. Onda je spopane bolest i malo po malo ugine — kao biljka bez sunca. Mala Ana ostala na skrbi starcima. Dali je poslije u školu na Rijeku i tamo je bila, dolazila svake nedjelje starcima, onda i nije dolazila, — a kad je i opet došla — onda je starac htjede da ubije sjekirom. Tek joj je petnaest bilo — a sramota do vrata. I kako je ona to naučila govoriti:

— A dragi vi nono, nije bilo, pa je došlo, a proći će, kako je došlo, pa ni kome ništa, vi toga ne razumijete.

Onda je Berto učinio nešto, čega se i sam poslije prestrašio. Strašno je izlupao Anu — a ma strašno. Ležala je čitavu nedjelju — onda je i opet otišla. Starica Tina samo je plakala i plakala. Tuj i tamo razvezao bi joj se jezik: dok je bila u kući, grdila bi Anu, a kad je izašla na polje, stala je spočitavati Bertu, što je djevojku zlostavljao.

Za posljednje tri godine Ana je tek dva tri puta došla k svojima. Jednom je javila, da joj je dijete umrlo, pa da treba za pokop. Starci

joj poslali novaca. Onda je opet došla, neka joj dadu novaca, da kupi šivaći stroj. Izgledala je posve pristojno — tek šešira nije nosila. Stara je Tina znala onako sa strane pogledati vitu djevojku ... znala se zagledati u njezine velike oči, pa je bila zadovoljna. Ono, što je bilo, bilo je, pa je i prošlo; zaboravit će se. Od onda bi dolazila Ana češće k svjetioniku. Starci je primahu, kao da su zaboravili na sve. Jednom joj pače dadoše štedioničku knjižicu — nek donese novaca.

— Ovo je za pravo novac tvoga ujaka Bernarda, — upozori je starac.

I Ana bi lijepo sve u redu donijela, pohvalila se pače, da i ona ima takvu knjižicu:

— Nema dakako u njoj toliko, koliko u ovoj vašoj, al opet ima bar nješto.

Starci su i zbilja imali nješto novaca. Privrijedili su za mladih dana. Još su oni potajno dobivali gotovo svaki drugi mjesec novaca. To je stari osobito sakrivao. Otišao bi onda na Rijeku i primio od starca jednoga, koji je bio umirovljeni župnik, po dvjesta do dvjesta i pedeset franaka. Uz te novce znao je starac dobiti pismo. To je on pismo tako pozorno, gotovo pobožno čitao, navrle bi mu i suze na oči, ali od neke radosti, a ne od tuge.

— A ma da, mili moj Bernardo, — znao bi starac onda govoriti onako sam sebi. — On je vrijedan, dabome, vrijedan. Kaki on to glas ima u svijetu. — Onda bi se starcu opet napunile oči, pa bi spremio pismo u njeku starinsku lisnicu, koju je nosio sa sobom, dok je još na moru služio. Na take bi dane starčić našao Anu. (Njoj je to bilo redovno dosadno, ali se ipak tješila, da to nije svaki tjedan, nego tek svaki drugi mjesec.) Ono bi dvoje zašlo u kaku tratoriju, a katkad i u bolji restaurant. (To je zavisilo o tome, jel došlo dvjesta ili dvjesta pedeset franaka.) Onda je Ana morala slušati pripovijest, koju je nebrojeno puta čula i prije kod kuće i poslije, kad je starac na Rijeku dolazio. Govorilo se naime o bratu njezine matere, o starčevu sinu Bernardu.

— A baš je i imao pravo, — govorio je starac svaki put — imao pravo. To ti je bilo njegdje godine sedamdeset i osme.

— Da, kad su naši išli u Bosnu, — nadovezala bi obično Ana, koja je tu pripovijest već na izust znala. Slušala je ipak, jer je znala, da će joj starac na rastanku dati petaču ili dva i po forinta. (Opet prema veličini poslane svote.)

— Mi smo ga najprije dali u trgovinu k Susaniću. On je znao vrlo lijepo pjevati — Bernardo. Nije mu se svidjelo u trgovini, a

pokojni padron Barić, — ja sam bio kod njega noštrom, — na „Bog budi s nami“. Oh! mi smo ti onda plovili u Bonozajre, u Australiju, na velike oceane, išli smo i gore u Norvežiju, gdje se snijeg mora drži. Jesmo. A on je bio gospodin, gjentiluomo! Veli onda njemu Susanić, da vi, veli, barba Mikele, čujete moga Brnardića, kako taj pjeva! I taj ti naš barba Barić moga Brnardića primi ...

— Znam nono. Poslali ga u Trst ...

— A da, i u Milano, tam su ga dali, i platili su sve, gospodine moj. Trista fiorina za sve, za školu, za robu, za penatiku — ma za sve, velim. A za četiri godine da si ti njega vidjela. Dolazi kući na školj, pa govori sve:

— Sinjor, govori (ne šior, kako se prosto kaže), sinjor padre i sinjora madre.

— Da, da, — znala bio nda Ana zijevnuti, a starac će, posrknuvši nješto tvrda vina iz svoga „mecolitra“, nastaviti, kako je njegov Bernardo pošao u Italiju, kako je svakim danom postao sve slavniji:

— I gran-duca di Sassonia zvao ga je na objed, jeli su zajedno, da vero.

— A onda je došla, kako sam rekao, godina sedamdeset i osma. Naši su išli onamo u Turciju, a trebalo je da ide i Bernardo. I nije išao — nije, — nego ti on preko noći ostavi zemlju i odonda ga nema. Sad ti je on čovjek znamenit. Velike gazete pišu o njem, kako je znamenit. I sad još pjeva. Bio je svagdje po svijetu.

Ovako je starac svagda, kad bi došlo pismo od Bernarda, pripovijedao, uvijek jednako, kao da je na izust naučio tu lekciju. Starac je znao sjesti i napisati pismo svome Bernardu — izmiješano — nješto hrvatski, a nješto talijanski. Teško je bilo ono pismo, gdje je valjalo Bernardu javiti smrt Anine majke, a još je veća neprilika nastala, kad se tužni starci jednoga jutra sastadoše pred svjetionikom, da zaključe — hoće li Bernardu pisati o Aninoj sramoti. I nisu pisali. Starica Tina nije nikako htjela, da joj „gospodin“ sin dozna za tu prostotu.

II.

Sad je stari Berto sjedio krpajući svoju inceradu, pa je pomalo razmišljao o svem tom. Mučilo ga, što se ovo posljednjih dana dogodilo. Dvije nesreće. Njegova se starica jednoga dana dovukla u kuću sva u krvi. Navalila joj krv nenadano na usta, a nije se znalo, oda šta. Bila je već nješto boležljiva, već dulje vremena — možda godinu,

dvije. Vazda je bila sitna i suha, blijeda, a kad se Anina mati rodila, već su mislili, da će je nestati. Kad je ono zalije krv, Berto pozove liječnika, plati mu petaču, pošlje po lijek. Starici medjutim ništa bolje; tresla je groznica, onda je opet palila vrućica, u njoj hripilo, kao da joj se u grudima kuha krv. Ribar iz susjedne tunare dodje, ima tome pet ili šest dana, pa zamijeni Berta u službi, a on ode na Rijeku po Bernardov novac i da dovede Anu — nek ona pomože starici.

Tužno je starac putovao na Rijeku pod svojom crnom kapicom. Kod onoga župnika primi novac.

— Dajte, gospodine plovane, dajte, molim vas, napišite Bernardu pismo, da mu je mati teško oboljela.

Starčić izvadi veliki modri rubac, pa ga pritisne na oči. Jecajući, pokuša još nešto da reče, a onda se zgrbi i zaplače. Onaj ga starac tješio.

— Pisat ću, pisat Berto, a ma ne plačite, Berto, ne će biti tako zlo.

Kušao da ga umiri običnim riječima.

— A ma znam ja, da bi vi mene rado utješili, znam. Nego što ćete! Kad mi doktor kaže, nema tu pomoći, nema. To je, veli, bol u prsima — jer, veli, nema više pluća u nutra. Prestat će, veli, disati.

Gorko zaplače opet stari Berto i sasma se zguri. Kad je pismo bilo napisano, otpravi se starac, da potraži Anu. Ne nadje je kod kuće, ali nadje njezinu gospodaricu.

— Nema je ne, — nasmija se zlobno stara žena, debela, zamazana. Lice joj se se sjajilo od masti i debljine.

— Nema je u opće više kod mene, caro mio. Takve ja robe ne trebam . . .

— A ma kako?

— Kako, kako? Ne pitajte. Ta vam vaša sinjorina Aneta ne vrijedi — ma ni toliko, koliko je crna pod noktom.

I tu pruži starcu pod nos svoje debele prste, koji nisu bili crni samo pod noktima.

— A pa što je opet! — uskliknu starac bojažljivo.

— Što je, zlo je, a još će i gore biti. Ova je moja kuća poštena, a pošteni ljudi stanuju u njoj. Vaša pak Aneta nije poštena, pa ne spada u moju kuću. Potjerala sam je.

— Je li dužna ostala . . .

— A da! Dužna! Pa ima ona novaca, koliko želite, — svagdan od koga drugoga — a ja take, prosti mi Bože, ne ću da rečem, ne trebam

u svojoj kući. Na tu, baš na tom smo je mjestu našli nedavno — rano u jutro, — ležala bez svijesti, bez srama, pjana, zio mio, kao nijemo živinče. A to je krijanca!?

Poraženi se starac nasloni na klimavi parapet stubišta i opet mu navru suze na oči. Tiho ridajući stojao je čas. Sažalio se i onoj debeloj, a ona će mu tobože za utjehu:

— Ha, za ljubav božju, to će proći; to vam je takovo, samo dok je mlado. Kad prodje vrijeme, doći će k sebi, radit će. Bile su, molim vas, i druge takove, pa što onda. Sad se smirile. Eto ih u merčeriji i peškariji, pod orologjom ima ih u fabriki i sve rade — i opoštenile se. Vjerujte.

Starac plakao dalje. Što je to najednom na nj došlo pod stare dane. Što je on to Bogu skrivio, da ga tako progoni nesreća. Kći umrla, žena na umoru, sin u progonstvu, zet se u svijetu izgubio — a eto unuka propala, posve propala. Tu ga uhvati neka grižnja savjesti. Nije li možda on kriv, što je djevojče tako zalutalo. Što je trebalo, davati je u škole na Rijeku, kad ima škola i na otoku. To ga je svjetovao i okružni predstojnik (sin onoga trgovca Susanića i prijatelj Bernardov), nek je ne pušta s vida. Bit će tako, da je i on sam kriv.

— Lodoviko, donesi kantridu, da gospodin sjedne, — izdere se ona stara u svoju mračnu kuhinju.

— Hvala, hvala, ne treba. A molim vas, gdje je ona sada?

— Tu baš preko puta, gdje se kefe prodavaju, gore u zadnjem spratu.

— Hvala, dakle ništa nije dužna?

— Ne, nije, platila je uvijek . . .

— Adio, hvala.

Teškom se mukom spusti starac niza stepenice. Pred očima mu potamnjelo, dršćući vukao se, držeći se naslona. Ruke su ga same vodile, jer nije vidio pred sobom ništa. Spopadalo ga čuvstvo, kao da će se sad na srušiti. Došavši na ulicu, spotakne se pa se sudari s jednim radnikom. I opet nije vidio ništa; suze mu zališe oči. Teška ga tuga obuze. Stade koracati razmišljajući.

— Bože moj, da, i ono prvo, što je učinila, i ono je bilo zlo, veliko zlo, — al je bila mlada, neiskusna, prevarili je, zaveli su je. Koliko se to puta dogadja na svijetu — pa postrada i najnedužnija. Ali ovo, što ova stara babetina pripovijeda, ovo je nerazumljivo. Da ima no-

vaca, da ih dobiva svaki dan od drugoga, da se opija, — ne — ne to i nije vjerojatno.

Svojim velikim rupcem izbriše Berto oči i tek onda spazi, da je otišao predaleko. Stane se vraćati do one kuće, u kojoj se kefe prodavaju, i nadje je.

— Bit će da ona stara laže, prosto laže. I ta je stara bog zna kaka prostača, vesela, da može o kome zlo reći. Pa nova, — ona — Aneta — ima svoju štedioničku knjižicu, ona služi, — ona dobiva novac od njega samoga. (Dakako ne mnogo, ali onako pomalo, pa se nabere.)

Uzdižući se starac kamenim stubama u neko mrko dvorište, kušao je da sam sebe utješi.

— Da je pjana bila! Bit će da joj je pozlilo, — a zlobna je stara sve to izmislila.

Zapita nekoga na onom dvorištu za Anetu.

— Tu se izvolite popeti u onaj golubinjak stražnjim stubama. Terzo piano! U trećem ćete katu naći ptičicu.

Odgovor bi popraćen glasnim smijehom i s nekoliko riječi, kojih starac nije razum'o. Taj ga smijeh zazebe. Popostane malo, nekako se neobično umorio, kakogod je vičan bio stubama u svom svjetioniku. Stube zaškripiše pod njim. Svuda se tu prostirao neki smrad od ostataka jela, od gnjila povrća, od nezračenih komora, u kojima spava više ljudi. Zgadilo mu se sve to. Nije se ni dirao vlažne, tamne stijene, na kojoj je probila salitra. Napokon se dovuče do trećega sprata. Tu je bilo sasma tamno, pa je Berto već hotio da zapali žigicu, kad mu do uha dopre jaki, kričavi glas. Spozna ga.

— To je Aneta, šane, — pa pipajući dodje do nekih vrata. Pokuca pa ih otvori.

— Che diavolo, to ste vi nono, pa ste me našli!

Aneta stojala tek na pô odjevena i češljala kosu. Kako je na jedinom malom prozorčiću visjela mjesto zastora široka krpa, koja je za svojih mladih dana bila bijela i cijela, slabo je svjetlo ulazilo u sobu. Polutama prostirala se po vrlo oskudnom pokućstvu: trećinu sobe zapremali širok talijanski krevet, neuredjen, razbacan, onda neki klimavi stol sa kojekakim ženskim stvarcama, dvije stolice, jedan zaslon i veliki ormar bez vratiju. Miješao se tu zadah staroga jela, sapuna, eau de Cologna i zraka, koji već dugo stoji, a ne može da izadje.

Ana se opet zagleda u malo, razbito zrcalo, što je pred njom na

stolu stojalo, pa nastavi pričvršćivati svoje rumene pletenice — a od časa, do časa zagrize u narandžu na pô oljuštenu.

— Nono, dakle su opet došli novci. To je pametno, baš su mi izašli, morala sam posuditi od prijateljice. Na — eto od ove.

Tu mahne rukom prema odebeloj, kozičavoj djevojci, koja je uz prozor stojala i nokte čistila. Stari je samo razabirao silhuetu njezinu, jer je bila sva u crno odjevena, a i na glavi prosula se bila lijepa, crna, kudrava kosa.

— E si, treba da mi vratiš, Aneta, — promrmlja ona do prozora pa pokroči korak naprijed, pridigne nešto suknje, da ih ne zamaže na masnom, davno nečišćenom podu. Pokaza se onda obuća od laka sa svilenim podvezicama. I Ana je imala osobito finu obuću i neku šarenu košuljicu na sebi.

Sad se starac sjeti mornarskih gostiona u Marsilji i Roterdamu, gdje je on kao mladić provodio vesele dane s takim ptičicama.

— Nona umire, — prošapta posve tiho. Nema i zbilja više ništa, pomisli onda, propala je, posve propala; već taj miris, taj je izdaje.

— A ti, — sjeti se stari najednom, ti . . . gdje ti je šivaći stroj? Gdje je?

— Ne radim ja ovdje, nego izvan kuće, — malo se prestraši Ana.

U to se ona druga nasmije vrlo hrapavim glasom. Starac se razjedi, ćuteći, da mu se rugaju.

— Alo, koliko imate dobiti? — zapita onu, pa izvadi novčarku.

— Sedam fiorina i trideset soldi, — odvrati ona približujući se starcu.

— Kakva je to kod tebe štala, Aneta, — nastavi čisteći rub svoje suknje.

— Lažeš, Cara mia, nije nego šest fiorina . . .

— A per dio, a ono pedeset što sam ti dala, kad si išla Antoniju i onda kod Pepina . . . to zaboravljaš.

— Ecco, — otresnu se starac pa pruži novac, ecco — a sad se prti.

— Grazie, — vederci, Aneta.

I ona crno odjevena istura se napolje, pazeći, da se ne dirne poda i stijene.

— Velite, da nona umire. To sam ja već davno mislila, da će do toga doći. Ha, šta ćemo, nono moj. Svi ćemo tako . . . svi.

— Da, da svi ćemo — ali ne svi jednako. (U starčevu se glasu javljao bijes i tuga u jedan tren.) Ne, ne ćeš ti kao tvoja nona pošteno pred vrata nebeska, nego ćeš, propalice, nepošteno do vraga. Znaš!

*

Aneta htjede da nešto prigovori, al joj starac zakrči riječ.

— Šuti. Čuo sam sve, znam sve, znam, kako živiš. Sad skupi, što imaš, sve — pa ćeš sa mnom na školj.

— Ma ne mogu . . .

— Moraš, kažem ti, moraš. Pozvat ću policiju, reći ću joj, na svoju sramotu, tko si, otkle si, i od čega živiš. Sretna tvoja mati, što je mrtva . . .

Bertu navru suze na oči, pane na stolicu, pa zarida gorko. Uhvatio ga grč u prsima, ne može da diše, već podizaše od časa do časa glavu, loveći zraka. Staračke debele njegove ruke stale drhtati: sklopi ih pa ih podigne do lica.

— Ano — Ano, što si ti to od sebe učinila, reci. Što si učinila? Onda se ogleda po sobi, pa zapita jačim, a vrlo tužnim glasom:

— Ona naša zlatna madona . . . i ona je nestala . . . prodala si je. Hajde. Skupi se, sa mnom ćeš na školj. Sirota će se nona veseliti, kad sve to dozna, veselit će se. A onda, ako Bernardo dodje . . .

— Bernardo? — zapita tiho Aneta, koja je dosada na se navlačila odijelo. Zastane kod toga pitanja.

— Da, doći će, da vidi još jednom mater svoju, jer je vrijedan sin i pošten čovjek.

To je Aneti bilo neprilično. Bog sam zna, kako te se ona od toga svoga ujaka toliko strašila. Nije ga nigda vidjela, ali je svaki božji dan još kao dijete slušala toliko lijepih stvari o tom Bernardu, pa je tako njegov ugled kod nje silno porasao. Kako je ludo, da se on sada vrati, da je nadje ovaku. Postade joj silno neugodno. Onda se za čas sjeti:

— Ali Bernardo ne smije . . .

— Da, ne smije, istina je, al će on ipak doći, potajno će doći.

Starac se ražestio, videći, kako bi Ani milije bilo, da Bernardo ne dodje. On i njegova nona toliko su željeli, da ga još jednom vide, a sad ovo malo derište, kao da bi sretno bilo, da Bernardo u opće više ne dodje.

Aneta se lagano opravi i uzme mantilju.

— Gotova sam, — ali znate nono, dugo ne mogu biti kod vas — treba da radim, izgubit ću svoje mušterije.

— Šuti, nek bijes odnese tebe i te tvoje mušterije.

Tiho se izvuku djed i unuka, pa se spuste mračnim stubama do onoga dvorišta. Tu se najednom javi i opet onaj predjašnji glas:

— Adio, Aneta! O che bel cavaliere!

Starcu je bilo, da skoči, da primi kaki kamen, pa da onomu razbije glavu. Poniknu pogledom i skupi šake: istina je, imaju pravo, nek se rugaju, pa Aneta i ne zaslužuje drugo.

U gomili se ženâ i prodavačâ protuku do Corsa. I na tom su putu koješto doživjeli. Dvije tri poznanke pozdraviše Anu značajno. Ona slegnu ramenima pa podje korak pred starcem.

— Ne brzaj tako, nisu u mene mlade noge.

Na jednim se dućanskim vratima nadje mladić, valjda trgovački pomoćnik, nekako sav namazan i iščešljan. Duboko se pokloni djevojci pa u pô glasa stane pjevucati:

— O mia Ana, va in campagna . . .

Ona ga i ne pogleda, već izadje na Corso. Sjedoše pred jednu kavanu, pa stanu muče gledati prolaznike.

Najednom se Ana diže i podje do jedne djevojke, što je prolazila pokraj kavane. Dugo je razgovarala, a onda se vrati k starcu nekud zadovoljnija. Dodje čas i oni se ukrcaše na parobrod, što poslije podne odlazi na otoke.

III.

Šest je dana sjedjela djevojka u djedovskoj kući, dosadjujući se. Selo je daleko, tri sata mučna hoda po kamenju i goleti. Dvije tri traljave ribarske kolibe na drugoj strani šila, sa nekoliko mrkih ribara jedino su živa naselišta, s kojima su starci danomice općili. Onda udari još jug i kiša; bilo je da svisne od dosade. Pazila doduše na staricu, spremila ovo ili ono, skuhala, što je trebalo. Starac je prisilio, da bude jednu noć budna, da se on odmori. Ona zaspi uza stô, a starac je ljuto izgrdi. Jednoga dana donese ribar iz sela pismo. Bilo je od onoga starca župnika.

Drhtavom rukom otvori Berto pismo, pa ga stade letimice čitati. Dva puta otare suze rupcem, a onda uzdahne teško:

— O Bože, daj da ga dočeka. Dolazi Bernardo, — produlji tihim glasom prignuv se k Ani, što je za stolom sjedjela. Starčevo se lice u taj čas užarilo. — Oh, samo da ga dočeka, samo da ga dočeka. Ne ćemo joj ništa reći, da se ne prestraši. Moglo bi joj škoditi, — bi, jer i veselje ubija.

Onda protre ruke pa stane laganim korakom šetati sobom. Primio se sad ove, sad one stvari, ali nigdje pravo ne ustraje. Izadje na polje, pa se brzo vrati.

— Što ti to, Ano, radiš? — upita videći, kako djevojka piše po nekom papiru.

— Pišem na Rijeku gospodarici, neka mi pošalje neke stvari. Zebem ovdje na vjetru, a kako smo nenadano otišli, nisam uzela . . .

— I ja ću pisati, pisat ću župniku i doktoru; da, doktoru ću pisati — ako ne može da je spasi, nek joj bar produlji dane, dok on ne dodje.

Starac izvadi iz ladice papira i uzme sa police bočicu crnila, dobro začepljenu, koju su već pred dugo vrijeme kupili. Nije uza to opazio, kako je Ana nemirna bila, odgovarajući mu. Taj je posjet bio za nju vrlo nespretan. Zamisli se. Što će taj gospodin, koji ima prava, da je na red pozove, što će on njoj reći. Trebalo bi i zbilja, da se nekako skromnije odjene, da iščešlja svoju kudravu kosu. Možda se ne će dosjetiti, a i starac ne će govoriti. To je znala dobro, starac je od onoga veselja, što mu sin dolazi, i od tuge, što mu žena umire, sasma smeten, on je i zaboravio, da učini mrko lice, kad ju je pišući pitao, piše li se „oggi" sa jedno ili dva „g". Već se bila odlučila da razdere ono pismo, što je počela pisati, stala razmišljati, grizući med zubima komadićak olovke. Bila je vrlo, vrlo nemirna.

— Dodaj mi pijeska, ono u papiriću, kraj moje knjige, — pozove je starac ne dižući glave sa papira, na koji se redjala teška, debela pismena, kao tučom razbacano žito.

Ana gurne o stol, postavljajući na nj pijesak, a starac se silno ražesti.

— Ludi, nespretni vraže, gle, šta ću ja sada još jednom praviti tu čitavu skripturu. Gle, kako je to zamazano. (Jezikom odstrani mrlju sa papira.)

— Ti baš nisi ni za kaki posao, nego da se tepeš po ulicama opijaš u krčmama. No čut ćeš ti već svoju lekciju, kad dodje zio Bernardo.

Ona se je mrlja na papiru dobro poznala. Ana sagne glavu nad papir pa stane mirno pisati dalje.

Berto je malo vremena gledao u ono pokvareno pismo, a onda plane, podere ga pa stane opet šetati.

— Da, reći će on tebi svoju, reći. Pa misliš ti, da bi on tebe primio pod svoj krov, k svojoj gospodji i djeci — tebe — takovu? Da, bi! On, što stanuje u Veneciji — u palacu — on bi tebe potjerao, da sve zna. A znat će, znat će.

Pogled mu pane na komadiće poderana papira.

— I od glada ćeš umrijeti, od glada velim ti, jer taj uštedjeni novac, što smo nas dvoje uštedjeli — ovoga ti ne ćeš vidjeti. Ostavit ću ga Bernardovoj djeci — hoću.

Djevojka je šutjela, dok je stari grdio, pa jednako dalje pisala. Najednom se digne:

— A ma, nono, što je to u vas ušlo, nisam htjela, spotakla sam se na petu . . .

— Ma da, na petu, — vidim ja te tvoje pete, pokazat ćemo ih Bernardu. Je li to prilika za poštenu . . . Ajde, nosi mi se s očiju.

Ana smota lagano pismo i napisa naslov, nešto kriomce.

— A vi, nono, ne ćete dovršiti pisma? Ja ću svoje odnijeti k ribaru Matu, da ga sjutra rano odnese u selo.

— Ne ću, ne ću ništa pisati. Reci Matu, neka kaže liječniku, da ga trebamo, nek sjutra dodje, razumiješ.

— Da. — Ana ustane, ogrne se u veliki rubac i poravna kosu na glavi.

— Halo, finesa, čuj, ne bi li možda ondje s onim ribarima započela, ha. Hajd, nosi se pa se brzo vrati. Treba spremiti večeru.

Starac se okrene u drugu sobu, pa sjede do staričina kreveta. Rastužio se ljuto. Zagleda se u staricu pa stane razmišljati, kako bi ona sad sve to veselo spremala, da dočeka svoga sina, kako bi to veselje bilo, da nema smrti nad njezinom glavom, a grijeha na Aninim ledjima. Sve ga nekako peklo, da joj ipak kaže, da će njezin Bernardo doći.

— Što ste opet tako oštro govorili? — upita starica prigušenim glasom, igrajući suhim prstima po pokrivaču.

— A ma ništa, ništa, Tine. Ana me gurnula pa sam zaprljao pismo.

— Kako pismo? — upita Tina nješto jačim glasom, pridignuvši se mrva. Njene velike oči iskočile na onom posve suhom onemoglom licu.

— Ma ništa, pisao sam župniku, da ću . . . (tu zape starac u laži) . . . da ću poslati Anu ovih dana po novac.

Rumenilo mu obasu lica. Nigda nije lagao, a najmanje pred Tinom. Sad on laže valjda prvi put.

— A zadnji put . . . nisi donio zadnji put, kad je Ana . . .

— Ne, nisam, — požuri se Berto, — nisam, nije bilo vremena . . . Ana je dugo spremala svoje stvari.

— Pa dobro, — oglasi se ravnodušno starica i okrenu glavu nješto prema zidu, ne mičući tijela, igrajući neprestano prstima.

Berto se lagano odnese u prvu sobu.

Dotle je Ana lagano prolazila uzanom stazom uz obalu. Kosa joj lepršala na jakom vjetru. Sva se bila zacrvenila od zraka i od bijesa. Bila bi i zaplakala od ljutine. Oči joj se i zbilja podlijaše suzama.

— Vidiš staroga, pomisli. On će svoj novac da ostavi Bernardovoj djeci. A kako bi bilo, da sam ja onda . . . (tu se malo strese) ne, bilo bi vrlo sramotno, to bi ubilo starce. Ali ne. On ne smije doći.

Jednako je gledala na pismo, što je u rukama nosila.

— Toliko sam se nadala, toliko — a sada, sada se sve izmiče ispod nogu. Trebat će opet radit, sramotit se, propadati — a onako — onako bi se našlo nješto za kaki miran život.

Jače zavitla vjetar, noseći sa sobom sitne kapi mora, a Ana se morala držati stijene. Znala je tu svaki kutić na tom putu do ribara. Znala je, kud se valja zaklanjati od vjetra i od mora. Sjetila se one svoje mladosti — bez brige — bez prikora, onih sjajnih sunčanih dana, kad je na staroj jednoj mreži znala proležati čitave sate gledajući, na more i na nebo. Onda su dolazili onamo i ribarski dječaci, koji su obično izvlačili mreže. Ona je bila med njima neka gospodjica. Donosili joj kojekake stvari, pužića, školjaka, donijeli joj pače jednom jedan zub od morskoga psa, koji su njegdje ukrali. To je bio Jože, najljepši i najstasitiji med njima, on je bio uvijek s njom, on bi je branio od drugih, on joj podavao svoj zobunac na glavu, kad bi ih gore na litici uhvatila kiša. Bio je krasan plivač, skakao je na sve moguće načine, a znao bi roniti toliko, koliko je trebalo da se izmoli „oče naš“. Onda su je poslali u školu, kad se je vraćala, vidjela je i opet toga svoga druga. Bio se razrasao, postao je lijep — ali je nije više pozdravljao — podivljao. Sastala bi ga svaki božji dan, rumenila se, kad ga je iz daleka spazila. Sanjala je na javi o njem. Htjela je jednom da ga i nagovori, da mu samo reče riječ dvije i da čuje opet jednom njegov glas — al nije. Nije imala srca i odvažnosti. Kad je opet prošla godina, nije ga više bilo — otpravili ga nekamo — valjda na more. Ona je zapala onda med one bezdušnike, došla godina muke i nevolje, a poslije toga spade na ono, što je sada bila.

Kako je sve te spomeni sad najednom saletješe: blaga se sveta uspomena mladih dana približala u još žive slike sadašnjega njezinoga života, pa je rodila tolikim nezadovoljstvom, tolikim očajem, da joj je bilo, te će se niza strminu baciti u ono pepelno more. A što će tek biti, ako stari izvrši ono, što je rekao. To joj se pitanje rodi nenadano u glavi.

— Ne valja promišljati.

Za čas se Ana hrlim korakom stvori pred ribarskim kolibama. Tu se u otvorenoj kolibi povalio na kupu mreža stari ribar Paškval. On je, što pomaže Bertu kadikad. Gurav je, slabićak starac, ali još prilično žilav.

— Bog s vama, Ano, — započe, kad se našla djevojka pred njegovom kolibom.

— Bog Paško. Imam pismo i poruku za vas.

— A? Od Berta?

— Da, od njega. Veli, neka stavite ovo pismo, ako sutra podjete u mjesto, u poštarsku škrinjicu . . .

— Ne na parobrod?

— Ne, nego u škrinjicu, i onda da rečete doktoru, neka svakako još sjutra dodje. Znate.

— Da, da. Razumijem vas. Dakle to pismo u škrinjicu i doktor neka dodje na lanternu — k vama, je li?

— Da.

Starac se teško izmota iz svojih mreža i primi pismo.

— Vidite, Ano, ovo vam je onaj „mići“ — mali Jože, s kojim ste toliko puta bili dolje na moru.

— A da, gle, Jože!

— Bog s vama . . . — tu zastane jak kremen — mladić, što je uza staroga Paška ležao.

Modre su mu hlače bile poprskane ribljom krvlju, sivkasta isprutana košulja razgaljena. Tek se javiše prvi tragovi tamnih brčića. Lice pravilno, ogorjelo od sunca i vjetra, ruke nage do lakata bjelije su, oštre, crne oči zagledale se u Anu, usne mu se smiješe. Pristao je, mlad, tek u dvadesetoj.

— I vi ste Jože opet ovdje, a? Bili ste na moru?

— Da, bio sam na moru šest godina. Bio i po vrašku.

— A sada? — upita Ana zvjedljivo, gledajući momka na smedjim mrežama.

— Sada ću ostati ovdje, bit ću ribar ili ma štogod, na more ne idem. Trebalo bi, da me namjeste — nema mlada čovjeka na milje daleko. Sve je u svijetu.

— A ti, sramoto -- moja, oglasi se onda starčić Paško, spremajući pomno pismo u žep svoga kaputa.

— A baš si ti za kaki posao, jesi, da. Ti bi ovako na mreži zvijezde brojio.

— E pa ne bi, trebalo bi posla naći, — odvrati mladi, zapalivši cigaretu, — trebalo bi naći.

— Vidite Paško, za me bi pristojalo Bertovo mjesto; stari je star, a oči ga ostavljaju, rekoste, da mu žena umire, da ima groša. Pa što, otići će...

— A da, tebi za volju na drugi svijet...

— Ne, nemojte, ne mislim ja to tako. Otići će u mir, da se ne trudi poslom. A i zbilja vi... (tu se zaustavi, nije znao, bili joj rekao gospodjice)... vi, Ano, sada pazite, dok je nona bolna?

— A ma da, pazim i ne pazim — katkad, stari spava danju, a ja noću.

— Teško je starcu, — promrmlja Jože pa naglo ustane.

Sad je Ana vidjela, kako je od maloga Jože postao čitav momak, prerasao je za glavu. Jak je, čeličan. Nješto se sada rodi u njezinoj glavi. Kako bi bilo, da Jože i zbilja dodje onamo na svjetionik? Tu bi se dalo živjeti. Onda se opet otkrene pa se sjeti onoga stroga staroga mrmljavca, koji hoće da je baci napolje — i opet u onaj gradski smet, sjeti se starice, kojoj je duša na jeziku — a sjeti se napokon i onoga trećega, koji treba da dodje, pred kojim se valja orumeniti, plakati. Do bijesa, to je gadno. Možda njeki obiteljski sud, možda da je pošalju u samostan, da postane duvnom, da se skupi u se, pa da ne vidi više svijeta. Sjeti se onda Jože, pogleda ga ispod oka, dok je on premetao mreže. Začudi se Ana sama, kako je ona to s njim počela mirno govoriti; prije — prije bila bi pobjegla od njega — ne bi ga mogla ni pogledati. Sad joj se pričini sva ta stvar kao njeka besramnost, kao nješto sramotno, čemu je ona privikla ondje u svome društvu, med svojim brijačkim pomoćnicima i drugim veseljacima, koji su smatrali onako, kao nješto posve nuzgredno.

— A starica? — upita Paško, odijevajući se.

— Slabo, vrlo slabo, umrijet će, to se zna, umrijet će skoro, vele oni, što znadu, da u nje nema ništa pluća, a ma ništa...

— Pokvarila se makina, — nasmija se stari guravac resko, pa ode do žala.

— Eto, još će svanuti i sunce večeras, sa ponenta se čisti. Čisti se. Ovo ću ja dakle sutra metnuti u škrinjicu i reći doktoru, nek dodje.

— Da, mole vas.

— Ha dobro. Adio, Ana. Pozdravi ih. Ako nona ode — znaš — skoči do nas, pomoći ćemo. Adio.

— Bog s vama, Paško.

Starčić se odvuče med kamenim gromačama do uske kolibice. Velike su tunarske ljestve bile prazne, Jože i Ana ostadoše sami.

Časak nisu govorili. Jože premetao mreže pa ih vješao na visoke, drvene stupove, Ana sjela na otesani kamen pa ga gleda.

— Jel Ana, dugo ste ovdje?

— Mislim osmi dan.

— I niste došli još amo?

— Nisam znala...

— A što?

— Da ste vi, Jože, ovdje.

Mladić stane u poslu pa se zagleda u djevojku. Sitne, vodene, sunčane zrake rasvijetlile mu obraz. On se nasmije.

— Znate, kako smo mi to ovdje po moru išli, kako smo se zabavljali...

— Ma da, znam, kako ne bih!

— I onda smo si Ana govorili ti, je li?

Mladić pusti mreže, zatakne ruke u žepove i približi se djevojci, gledajući je odozgo.

— Da, ... bili smo... valjda za to... bili smo djeca.

Ćutjela je, kako je rumen podilazi. Nigda — bar ne u zadnje vrijeme — nigda nije nitko s njom tako mirno, iskreno govorio. Sjeti se sada staroga Berta, kako joj reče, da je finesa, ne bi li započela s onim ribarima. I gle, stari kan da ima pravo, a opet je posve drukčije, nego što je stari to mislio. Drukčije zacijelo. Ona je ćutjela sasma nješto neobično, gledajući toga momka pred sobom. Ćutjela je baš drukčije, neg onda, kad su je davali od ruke do ruke u onim prljavim, gnjusnim, zadimljenim krčmama. Tu pod širokim svodom nebeskim, na kome se trgali oblaci, osvijetljeni tuj i tamo narandžastim sjajem sunca sa zapada, otkrivajući tananu, modru vedrinu nebesku, kan da se Ana preporodila. Bilo joj da zaplače, od srca zaplače — možda od nekoga unutarnjega veselja, preporoda — što li. Ustane pa se okrene prema moru.

— Smirit će se, je li?

— Da, — odvrati Jože, gledajući je jednako u oči.

Tko bi vjerovao, pomisli, da će ono sitno djevojče, ono gotovo ništa, postati ovakom djevojkom. Kako je vitka u tom svom crnom gradskom odijelu, kako je laka i gipka, — a baš i zanimljiva s ovom svojom crvenom kosom. Kako joj se na čelu vide mali uvojci. Sjeti se onda Jože, da je njegdje u svijetu vidio, kako velike gospodje nose te sitne uvojke. Približi joj se pa je primi za obje ruke.

— Znate, Jože, moj mi se starac već previše izmučio, noćas nek on spava a ja ću mjesto njega da bdijem. Da, ostat ću na nogama, ne će valjda biti zla vremena?

— Ne, ne će.

Sad joj je bilo, da skoči, da ogrli toga svoga mladenačkoga druga — ali nije. Pa to nije onaki, kakigod čovjek, — on je nešto osobito.

— Zbogom Jože, dok se i opet vidimo.

— Bog s vama, Ano.

I Jože stane mirno vješati svoje široke mreže — a Ana se otputi obalom prema svjetioniku. Za bočinom se jednom ogleda i spazi mladoga ribara, kako svom snagom poteže užeta, da raspne mrežu.

Vraćajući puhne joj nekako u glavu, ne bi li bolje bilo, da se vrati i da uzme ono pismo od Paška. I nije se vratila. Bolje je tako, pomisli, što će mi prodike.

— Dugo si trebala, ti pomidor, — pozdravi je starac na pragu.

— Čekala sam na Paška. Bio je njegdje vani.

— Hoće li poći sjutra?

— Da, ide, poslat će odmah doktora. A kako nona?

— A što bi, hripi, kašlje, vruće joj je, raskriva se . . . što ja znam.

— Čujte, nono, poče Ana blagim glasom.

Tim se ona glasom služila u gradu, kad je trebalo koga sklonuti, nek joj da štogod.

— Čujte, baš i vi treba da se čuvate. Prestala je kiša, a ja ću noćas mjesto vas paziti.

— Ah! Ti ćeš paziti, pa ćeš zaspati, a onda krivnja na moju glavu, ako se što zgodi.

— Ne ću, nono, ne ću zaspati. Vidjet ćete. Leći ću sada. Pa bit će lakše, kad nema kiše.

— Hajde ti, od tebe nigda ništa.

Ana se zavuče u sobu, pa se baci, raspravivši se nekako na krevet. Zamislila se zatvorenih očiju. Svagda bi se javljao pred njom Jože, kako navlači užeta. I onda zadrijema.

IV.

Rijetke se zvijezde prosule nebom. Tuj se i tamo čuo još šum valova — ostatak onoga nevremena od osam dana. Ana bi se od časa do časa ogledala prema crvenoj svjetiljci na vrhu svjetionika, onda bi sjela na klupu pod mali krović. Kako je nemirna bila. I sama nije znala, što čeka, a čekala je, zbilja čekala. Kako je ona ono pred osam dana zaspala, pa spavala do jutra, a sada ni traga a ma kakomu snu.

S kraja dolazio hladjani vjetar. Ana se jače zagrne u veliki nonin rubac. Nona toga rupca više ne će trebati. Sad joj se stanu redati glavom kojekake misli.

— Kako bi to i zbilja mirno i lijepo bilo, tu na tom Sv. Ivanu živjeti — onako u dvoje. Ona i Jože. Uredili bi sve, pa ostalo bi još štogod od staraca. Mijenjali bi se danju i noću. Onda bi ona voljela biti na straži, kad bi znala, da on unutra mirno spava — da se odmara.

— Glupost, — promrmlja sama sebi, sjetivši se ovo njekoliko prošlih godina. — On za to sve i ne zna, i ne misli na nju. Pa ako misli, što bi on rekao njoj jednoga dana, kad bi mu ma kaka dobra duša prišanula, kaka je to ona bila tamo na Rijeci. On bi je potjerao — bacio u more — ili možda ubio kamenom. Zar ona zaslužuje u opće kaku sreću?

Nješto se maknu. Ana se prestraši — a onda tek spazi starca Berta, koji je, ne vjerujući, da će Ana bdjeti, izišao da je vidi.

— Spavaš, a?

— Ne, ne spavam. Kako nona?

— Nikako. Ne govori više, zašutjela je.

— Sirota.

— Sad ni mene više ne će poznati.

Ana je ćutjela, kako je Bertu teško, pa ga utješi i pošalje u kuću:

— . . . Pokazat ću vam, da mogu do jutra bdjeti. Pa onda, ja sam popodne i svu večer prospavala.

Starac ode u kuću.

Sad je bilo Ani vrlo lako oko srca; veselo protre ruke, pa se stane i sama pitati, čemu se ona to raduje. Ne nadje pravoga odgovora — bar nije htjela, da sama sebi prizna, koji je povod njezinu veselju. Opet sjela na klupu pod krovićem pa stala buljiti u tamnu pučinu.

Malo je pomalo ćutjela, kako joj se nješto bliža, nije se ni vidjelo — ni čulo — a ipak je Ana ćutjela — slutila.

Najednom se njezina ramena dirne tudja ruka.

— Jože, — prošapta djevojka, ustavši.

— Evo me, nisam mogao a da ne dodjem, i bilo je tako rečeno, kao da treba da dodjem.

Jože sjede uz Anu pa joj prihvati ruku.

— Ano, jesam li ja došao amo radi tebe ili možda radi toga crvenoga svjetla?

— Ne znam, Jože, ne znam.

— Eto, za to sam došao, za to, — progovori mladić u pô glasa pa obujmi Anu, prigrli je pa se njezino sitno tjelešce izgubilo u njegovu naručaju.

— Moja si moja Ana . . .

— Nemoj, ostavi me, čut će starci . . .

— Ne će, spavaju oni.

Jedno gledalo drugome u oči; oni su poglede i u onom mraku ćutjeli. Ani je bilo tako ugodno i tako voljko u tom toplom zagrljaju, pa je zašutjela, ne braneći se više. Onda se Jože sjeti pa stane šaputati, približivši svoje lice posve licu Aninu.

— Znaš, Ana. Govorio sam već u gradu kod lučke oblasti, govorio sam. Govorili su i drugi za me i kanonik je govorio . . .

— Glede čega? — upita Ana.

— Glede ovoga svjetionika. Rekli su najprije, da to nije mjesto za mlada čovjeka, već za iskusna i savjesna starca, onda su pristali, — ali — rekoše — Berta ne ćemo van baciti — on će i onako za malo vrijeme . . .

Jože zašuti, Ana se privuče jače k njemu. Njekoliko su časova šutjeli i mislili.

— To nije pravo, što smo sada mislili, Ano, ne nije.

Djevojka htjede nješto da kaže.

— Ne, zar da za našu sreću njetko drugi pane? To ne bi bila sreća. — I opet zašutješe.

Ana je bila baš u čudu. Kako je taj momak, poslije podne još nekako plah i ravnodušan prema njoj, uhvatio njezine riječi. Kako je on došao mirno, uzeo je u svoj naručaj, govori o njihovoj zajedničkoj sreći, a nje i ne pita, kao da se to samo sobom razumije, da će ona ostati uza nj, kao da je to već Bog bi sam znao, kako davno uglavljao.

Pa kad bi i bilo, kako bi ona ostala uza nj, — kao neka gazdinja — ljubovca — ili možda on misli pače i na ženidbu. Tu joj se srce rastuži.

— Što ti to misliš, Jože, sa mnom? — upita ga posve tiho.

— Uzet ću te Ano, jer te volim. Eto to ti mislim.

Mala se privine jače pa plačnim glasom izlane:

— A to — Jože, ti ne znaš što je bilo . . .

— A što?

— Sa mnom — ovo prošlih godina. Jože . . .

— Govori. Slušam te

— Prevarili me jadnu — prevarili i bacili na smeće.

— Šuti, znam. Govorio mi Paško.

Kako je sada Ana ogrlila Joža, kako ga je sada ljubiti stala! Sve ono, o čem je ona tek sanjala, što je držala za nemoguće, sad se sve to pretvara u pravu javu, u zbiljski život; ona će se izbaviti iz one kaljuže, ona će naći onaj svoj davno željeni mir, — pa još uza nj. Pitala se sama, ljubi li ona toga momka — a nije mogla da samoj sebi jasno odgovori. Je li ona igda ikoga ljubila? Onaj prvi — ono je bio varalica — a svi ostali, svi su bili njeki lakrdijaši sa mnogo riječi a malo srca. Sad taj Jože, — to je bilo prvo djetinje nagnuće. Kad ga je jučer opet vidjela, bilo je, istina, na njem nješto osobito milo i drago — čega nije opazila kod onih drugih. Zato se i nije otimala, kad ju je onako nenadano obuhvatio. Ali sada, sad je on hoće da uzme za ženu, sad joj on sve, što je bilo, prašta . . . Sada bi ona pošla s njime nakraj svijeta, dala bi za nj sve.

Već se stalo javljati njeko svjetlo na istoku, kad je Jože ostavio Anu.

Dani prolazili sada brzo, brže neg igda; Ana bi našla danju kaku izliku, da ode ribarima, samo da vidi Joža, a on bi opet svake druge noći dolazio do Sv. Ivana. Doktor je došao, pogledao, pa stao starca tješiti — samo tješiti beznadno. Malo se pomalo priučao Berto na tu misao, da će jednoga dana zakopati ženu. Jedno mu je bilo vrlo čudno: što se Ana tako smirila, što je ona to prionula kući, kako se to privikla bdijenju. Možda je i zbilja istina, pomisli starac, te su grad i oni lupeži ondje u gradu svoj toj njezinoj nevolji krivi pa je rad njih taka postala.

— Zna se, — šaputao starac samome sebi, — zna se, da je ona ovdje bila dobra, mirna — tu na moru.

Onda se zapita, nije li možda sućut za starca učinila taj preokret u djevojčinoj duši. Sigurno je, da će starica umrijeti, — pa je nevolja

starčeva pobudila u Aninu srcu nješto iskrene samilosti. Tako je starac bio baš na putu, da se njekako izmiri s Anom.

— Pa dobro, nek bude, nek ostane ovdje, pomoći će mi, nek ostane za na vijeke. Ona sad posljednja tri dana i ne misli na grad. Možda i ona sama misli na to, da ostane uza starca. Valja je napokon i zapitati.

Jednoga večera, kad je Ana ustala, spremajući se da probdije noć, zapita je starac, ne kani li se više vratiti na Rijeku.

— Ma kako da ja vas ostavim sama? — odvrati ona malo neprilično, ne nadajući se takovu pitanju.

— Da vas pustim pa da onda uzmete, nono, kakogagod čovjeka, koji će vas ljutiti, izjedati, okrasti. Ma no, no, ne ću. Bože prosti grijehe, ja sam se preko reda naužila onoga ondje . . .

— Jesi, jesi po vrašku, vraže.

Vidiš, kako to ona misli, stane starac računati, kad je ostao sam. Ljutit će me, veli, izjedati, okrasti. Pa da, moglo bi biti. Zna se, da imamo nješto, zna se, zna i ona . . .

Tu se malo osupne. Ona zna. A možda i ona rad toga tu ostaje? Misli, da i ja ne ću dugo.

Ta mu se slutnja pričini isprva glupom, — kako je on mogao samo to da zamisli. Pa ona je mogla ukrasti onu knjižicu, da je htjela, kad je ono na Rijeku po novac išla.

Nemirno stao na prozorčić i gledao u sumrak. Sad će se on i one male bojati. Ipak, ipak treba vidjeti, je li knjižica u redu. Otvori onda ormar pa zagrabi duboko u ladicu.

Jest, baš onako, kako sam posljednji put ostavio. Već htjede da zatvori, kad se nenadano sjeti.

Vidiš, a mogla je uzeti, izvaditi. Opet se umiri, znajući, da Ana nije bila već odonda na Rijeci, otkad je on s njom došao.

Zatvori prozore pa se baci na krevet. Umorio ga dnevni posao, valjalo je spavati. Oči mu se zaklapale pa je još hotio da izmoli nješto. Starica teško disala, svaki bi čas suho zakašljala, — on bi onda u pô glasa promrmljao:

— O smiluj se, sveta bogorodice!

Napokon malo zadrijema, ali se i opet prene. Nikako nije mogao da izbije iz glave, kako bi to bilo, kad bi Ana onako lijepo njegovu knjižicu odnijela. Onda se sjeti niečemu. Ode lagano na vrata i izadje.

— He, Ana!

— No, nono, komandi?

— Pazi, da ne zaspiš, ne miči se i gledaj. Bit će friška vjetra pa bi se mogla tu sklonuti kaka bracera ili Ćozot . . .

— Bene, ne bojte se.

— Ne miči se.

— Ne bojte se, bona note.

Starac se zavuče u kuću pa posve polagano pridje k Aninu krevetu, izvuče ispod njega veliki svežanj. — Rekla je, da ima sa sobom. Stane tražiti i pipati.

— Ma korpo . . . tu nema, ne, nema. A da, jest na dnu.

Izvuče knjižicu.

— Ben, tu je to njezino bogatstvo. Da vidimo. — Lagano se privuče pridušenoj svjetiljci, ogledajući se jednako na vrata.

— Ima, ima. Sedam, sedam, sedam, svaki mjesec po sedam. Ah! to je za ono nesretno malo. Tu pedeset . . . pedeset. Da, to smo mi poslali, kad je dijete umrlo.

Sad se on zamisli, kako bi Ana morala vratiti tih pedeset forinti, kad ih nije potrošila za ono, za što su joj dali. Sam se onda zastidi pred sobom. — Sada dalje ide dva, dva i pô, tri forinta i pô. Svega preko dvjesta petnaest. — I tako to ona po malo štedi, zamisli se starac pa mu se to stane svidjati. Spremi brzo knjižicu u svežanj pa ga turne pod krevet.

Tko bi mislio, da se tu na tom, Bog mi prosti grijehe, prnjavom Svetom Ivanu nalaze dvije knjižice; ova Anina suhija — a ipak ima nješto, i onda ona druga — ona je masnija, ima ondje deset, petnaest puta toliko. Pa kamati!

Tako se umiri pa zaspi. I zbilja se oko druge po ponoći diže vjetar. Vidjelo se to još pod večer, kad se pružiše bijeli oblaci ponad otoka. I dobro je stao drmati.

Medjutim se grijala Ana i opet u naručaju Jožinu. Stadoše već da kuju osnove, kako će oni to živjeti, kad on postane paziteljem. I dobrih je vijesti donio Jože iz grada: barba Luki, kanoniku a kumu mladoga ribara, obećaše zacijelo.

— Ja ću ipak za dan dva na Rijeku, — poče Ana, — valja da svu svoju robu amo spremim, jer ona moja poznanka ne šalje ništa, a ja trebam.

— A da, poći ću ja, ostaj ti kod svojih staraca . . .

— Ne, ne, ti toga ne bi našao, — branila se mala, gladeći ga po obrazima. Uh, ala je hladno.

— Naći ću ja već . . . naći ću. Dat ćeš mi pismo . . . pa ću naći i donijeti.

Teško je bilo Ani. Sad je prošlo bilo već šest dana, što je starac pisao po svoga sina, sad bi se taj gospodin nenadano mogao stvoriti kod svjetionika. Tu je ona smislila, da bi najbolje bilo poći na Rijeku, pa pričekati, dok taj Bernardo ode. Dugo i onako ne može da ostane, da ga ne jave. Tako je ona to izračunala, kad slučajno ono njezino pismo ne bi pomoglo.

Zašutješe i stanu gledati na more, koje se sve više dizalo. Na tananim stupovima od stuba, što vode do svjetiljke, ljudski zavijao vjetar.

— Mnogo sam ja trpjela, — sjeti se najednom Ana, . . . mnogo.

— Vjerujem ti, mala moja.

— A bila sam i sama kriva . . . jesam . . .

— Ne govori mi o tom, nego me čuj. Kad nona umre, — a to bi, Bog joj se duši smilovao, moglo skoro biti — onda ćemo pustiti, nek prodje vrijeme tuge, a onda ću ja k tvom starom, da te zaprosim. Da!

— Uzet ćemo se, pa ćemo živjeti ovdje, ja ću da mu pripomognem.

— Da, da . . . to je najbolje.

U taj čas oćuti Ana, kako ju je ljudski steplo za rame i zaletjelo se u njezine kose.

— Tako ti tuj paziš, crveni vraže! — razvikao se stari Berto, koji se bio probudio, pa spazivši, kaki se digao vjetar, pošao da vidi, ne spava li Ana. Čuo je tek posljednje riječi Jožine.

— Što sam ja ono rekao pred tri dana, da ćeš, kaka si, započeti i s ovim ribarima. Eto sramote! Nona ti unutra izdiše, a ti se vješaš za vrat komegod, koga prvoga susretneš, sram te bilo.

— Slušajte! nono . . .

— Jezik za zube i ni riječi . . . Sjutra pokupi tu svoju prtljariju pa mi se gubi s očiju.

— Barba Berto, — poče Jože.

— A che barba Berto. I ti si niškoristi, i ti sjediš na kraju, krpaš mrežu, baviš se babljim poslom, vucariš se s prostim djevojčurama, — si, si tebi to velim, tebi, Ana; — a ti bi mogao, Jože, pošteno na moru služiti.

— Ali barba, — usta sada Jože na pô gnjevan.

— Ništa i basta. Kradeš Bogu skupi dan, a živiš na tudji račun, baš kao i ova ovdje, Bog mi prosti grijehe, što je svagdan služila fjorin, a ne radila ništa.

— Ne ludujte, barba. Ja sam se sastao s Anom, da joj rečem, kako ću doći k vama, kako ću vam reći, da ju volim i da ću je uzeti za ženu. Eto to je.

Bijesni se starac stao kameniti od čuda. Onda pomisli, da se oboje s njim poruguje.

— Ti caro mio? Ti ćeš se ženit s ovim ovdje. Ti si ili lud, ili si lopov, pa hoćeš da starca zaslijepiš . . .

— Ne, velim vam, tako mi . . .

— Ah, lari fari. Pitaj ti nju, za koga je vraga ona dobivala svaki mjesec sedam fiorina, pitaj je, za čije smo mi ono dijete njoj poslali teško zasluženih pedeset fjorina . . .

— Za moje, — odvrati mirno Jože.

Sam nije znao, kako su mu te riječi na jezik došle, kako je on to smislio onako nenadano, samo da umiri oca. Nije se sjećao, da bi to bio gdje čitao. Pa šta! Sad je gotovo — sad nek stari govori — ako može.

Sad je stari posve razoružan.

Ana stisnula mladiću ruku, samo je kroz plač tiho zajaukala:

— Jože, Jože!

Berto stao drhtati.

— Ma vidiš, vidiš! Ti si dakle taj lopov, koji je od one djevojčice učinio ono, što je sada. Ti si to. Pitao sam ju, pa veli, da ne zna, ne zna. Pitao sam ju, da ga nadjem, da mu izbijem oči . . .

— Ne ljutite se. Ja sam rekao, da ću je uzeti za ženu, zakleo sam se njoj samoj . . .

— A zašto nisi odmah, odmah, da ne bude sramote? A? Reci?

— Nisam mogao, jer nisam imao ništa, ni pare, ni zaslužbe, tek me moj kum katkad podupirao . . .

— A što sada, sad imaš, sad zaslužuješ, — poče starac smirivši se malo. Sam nije znao što će da reče. Smeli ga. Je li to moguće da pomisli, da taj dečko ovdje istinu govori. Kad bi tako bilo — onda će mu pasti velik teret s vrata. Sjeti se i onih riječi, što je Jože na tiho govorio Ani; onda ga još i nisu spazili. Pa istina. Stari je kanonik u gradu tomu mladiću kum. Ako dodje Bernardo, onda slaviti s njima zaruke. A jadna nona — da je to mogla dočekati — kako bi to veselje za nju bilo. Ali sada već i ne pozna nikoga.

— Ali sad još nemam zaslužbe, — odgovori Jože na Bertovo pitanje, — nema je, ali ću ju dobiti.

*

— Šta ćeš dobiti?

— Kad vi podjete u mir, dobit ću ovo vaše mjesto na lanterni, a vi ćete mirno uza nas živjeti.

Kako se sve to čudno dogadja, pomisli starac; pa i to ne bi bilo zlo. Sve bi išlo kako i prije — mirno.

— Nono, je li ono trabakul — ide put Dražice — prema gradu.

— Da, crveni feral. Trabakul je.

Sve se troje zagleda na mrko more, gdje se javilo crveno svjetlo.

— To će biti kaki Talijan, skrenuo je amo, jer vani ima valjda suviše mora.

— Bog, barba Berto, ja idem kući. Za dan dva eto do vas, da uredimo. Adio.

— Adio, pa razmisli, — odzdravi stari mrko, onda se okrene k djevojci:

— Ti udji, pa spavaj, ja ću ostati ovdje.

Starac sjede na klupčicu u zavjetarje i stane buljiti u noć.

— Kako je taj trabakul baš amo zalutao, pomisli i stane dalje razmišljati, — tko bi sve mogao biti na tome trabakulu.

V.

Slijedeći je dan osvanuo tmuran, oblačan. Vjetar je pod jutro namrčio nebo. More bilo sivo, nemirno. Daleko na jugu tjerali se tamni oblaci — kan da će i opet okrenuti na južno vrijeme.

Berto sjedio pred kućom na kamenu i razrješavao spleteni povraz. Nikako nije mogao da shvati toga mladoga ribara. Je li to istina da je on jedini zavodnik Anin, to mu se vrzlo po pameti. Napokon slegnu ramenima: ako i nije, svejednako, bolje da je uzme, nego da onaka ostane. Nemirno bi gledao prema onoj strani gdje su za bokom stojale ribarske kućice. Čekao je dvoje: toga mladića, a čekao je i vijest o svom Bernardu. Mora da dodje nješto, pismo, — ili možda (starac se je bojao i pomišljati) . . . možda dodje i sam Bernardo

Sad se izvuče Ana sva još nekako sanena.

— Dobro jutro, nono!

Stari kimnu samo glavom, namrči se, kao da mu je neugodno, što ga smeta u njegovim mislima. Onda se nješto sjeti.

— Čuj. Dakle vas dvoje mislite ovdje ostati . . . na lanterni.

— Da, nono, ako ti je s voljom.

— Vraga vi mene pitate, ostat ćete, pa ćete molit Boga, da čim prije odem pod ledinu, a?

— Nemojte tako, znate, da je Jože dobra duša.

Starac je pogleda ispod oka, kan da je pita: — A o sebi — o sebi ne govoriš ništa, ti dobra dušo.

Stali šutjeti. Ona se primila, da očisti neko povrće, a on jedva razrješavao uzicu pa je namatao na komad pluta.

Ove su posljednje besnene noći ostavile na starcu teške tragove. Sasma se zgurio, lica mu upala. I ono veselje i nada, da će mu se sin vratiti, sad je sve to jenjalo. Da i dodje taj njegov Bernardo, što bi našao; njega slomljena, satrvena, stara, a majku bez svijesti, na pô mrtvu.

— Jel nona što tražila?

— Nije, nije ništa.

— Idem da prigledam.

Starac se odvuče u kuću, a Ana stala gledati prema ribarskim stanovima, iščekivajući, da će u svaki čas javiti se Jože.

Ipak nema sreće i mira, pomisli, tražeći neprestano, što je to, što je grize. Je li to ona bolest nonina ili mrzovoljasti starac ili što drugo? Pa na noninu bolest već se bila priviknula, kad je doktor rekao, nema nego dva tri dana, i izdanut će. Ana je bila mirna; znala je to i sama bez liječnika. A stari? Bože moj, stari je bio vazda taki mrk i mrzovoljast. Ono je treće bilo, što će udariti kao grom iz vedra neba. Ono je bilo. Već je ovo četiri pet dana sama sebi govorila, da valja otići za neko vrijeme, dok se sve to ne slegne.

Razmišljavajući tako nije ni spazila, kako se obalnim putem bliža stari Paško. Sve se stresla, kad je već iz daleka pozdravi.

— A vi ovdje, Paško?

— Da. Berto unutra.?

— Jest, naći ćete ga.

I Paško zadje u kuću, a Ana se odmaknu prema prozoru, da vidi što to Paško nosi.

Berto sjedio za stolom i sračunavao kamate. To mu je bila onako zabava; računao pače dane, pa je znao uvijek, koliko je naraslo njegovo blaga od jutra do mraka.

— Bon di, Berto, — pozdravi guravi ribar.

— Bog Paško, što — pismo?

— A ma da, pismo. Dali mi ga u gradu, neka ga nosim amo. Veliko je. Ima nešto, vele, osobito u nutra.

— A tko ti je to dao?

— Si sa, gospodin od governa, da dam ovdje na lanterni. In tanto Bog, Berto, ja idem, možda stane vjetar, pa ćemo na more.

— Ha, Bog caro mio, Bog, hvala.

Paško se stane izmotavati iz kuće, onda se vrati.

— Jel, a sjutra nema ništa za grad, ništa?

— Nema, caro mio, nema.

— Dunke bene i adio. Bog. Uhitili su, znaš, pešekana na Kamenjaku, dvjesta kilogrami — beštija.

— A Paško, noćas ste vidjeli trabakul?

— A si, vidjeli smo. Išao je u gradsku luku, prazan robe. Velik je bio, al je otišao rano. Nije ga bilo u gradskom portu na osam sati, kad sam ja došao...

— Bene.

— Adio. A stara?

— Zlo. Ne će dugo.

— Povera, došlo se do kraja, došlo.

Paška nesta za vratima, onda stane Berto razmatati veliko pismo.

— Ha, Bože moj, i to su ljudi, toliko pišu.

Na malom se prozoru javi crvena glava Anina. Ona je pozorno gledala starca, kako razmata pismo, kako se okreće ledjima prema prozoru, da uhvati više svjetla. Pismo je veliko, na službenom papiru, a unutra nješto manji listić.

Gotovo se skamenila od straha i užasa.

Sad je sve gotovo, gotovo za na vijeke. Starac će prepoznati, da je to ona pisala; zašto bar nije iskrivila pismo, ili pisala lijevom rukom, kako su je ono učile njezine druge u gradu.

Stane pozorno motriti starca, koji je kanda već po drugi put čitao ono veliko pismo. Dršće, problijedio je. Ana se otkrenu, nije mogla da gleda jadnika, kako će ga snaći tuga i bijes u isti čas. Malo razmisli.

Pa napokon je ludo, sjeti se ona sada, ludo je, što sam ono išla pisati. Taj Bernardo izgrdio bi me, ma baš onako, kako je to stari učinio, a onda bi otišao, pa Bog i mir. I onda, ako se pravo uzme, možda starac ne bi bio ni riječi govorio tomu svomu Bernardu. Pogotovu ne bi, otkad zna, da je Jože voli, da će je uzeti. Onda se sjeti, da je pismo davno prije napisano bilo, nego što je ona mladoga ribara vidjela.

Teško joj je bilo, vrlo teško. Nije imala sile, da zagleda i opet kroz prozor, da vidi, što je s onim jadnim starcem.

Oh, kako je to glupo bilo, kako ludo i nepošteno — a baš i nespretno, — pisat pismo uredu, da vojni bjegunac dolazi. Eto, sad će je starac jednostavno baciti napolje, ostavit će je Jože, a ona će se vratiti i opet u one uzahne uličice riječke, da danju gubi oči zabadajući iglu, a noću da ih gubi u dimu i smradu.

Navrle joj suze na oči, kad se sjetila onoga ludoga večera i onoga ludoga pisma, koje starac sada jamačno čita.

Tu se nenadano i protiv svoje volje okrenu i zagleda u sumračnu sobu. Začudi se ne videći više starca. Spopane je strah, neće li je starac najednom zaskočiti onako sa strane. Oprezno se ogleda. Nigdje ništa živa do dva tri siva galeba, što lijetaju nad nemirnim morem.

Valja se sakriti, pomisli, pa ode na veliku gromaču, kojom je bilo ogradjeno ono mrva vrta, što je spadalo k svjetioniku.

I tu je stala čekati. Dugo je dugo čekala. Časovi se otegnuše kao dani. Katkad bi provirila iza onoga kamenja, sakrivajući se med njeko trnje, što su po kamenju položili. I opet ništa.

Onda se stane gibati. Posve lagano, skučena, provere se uza zid i opet do onoga prozora. Zagleda tek na čas, onako sa strane. Starca i opet ne vidi. Onda se osokoli i podje na vrata. Skutrila se poput mačke pa sluša. Ni glasa. Obuze je neka čudna slutnja, pa posve lagano udje u hodnik i opet zastane na unutarnjim vratima. Onda se sjeti, da bi starac mogao biti u svjetioniku, pa kao poplašeno zvijere iskoči iz kuće. Ništa, a ma baš ništa. Velike su staklene ploče prekrite, sa stuba ni glasa, a starčeve je korake obično dobro čula kad bi se uspinjao do svjetiljke. Osokoli se i opet dodje tiho do sobe. Vrata tek prislonjena, onako, kako ih je ostavio Paško odilazeći. Prisloni uho. Samo se čulo kratko suho kašljucanje staričino. Pričinilo joj se, kao da starica zove, da traži nješto. Onda se i opet sve primiri.

Kako joj je srce udaralo, kako joj se napeše žile na sljepočicama! Kušala je, da se smiri, da se svlada.

— Hajde, kušat ćemo.

Odmaknu vrata sasma malo i stane opet slušati; rastvori ih — spremna, da poleti svaki čas hodnikom iz kuće.

Lagano, na pô klečeći protura glavu u sobu. U prvi mah ne spazi ništa — a onda joj se oči zaustaviše. Gotovo pod stolom ležao starac Berto bez svijesti držeći grčevito ona dva pisma u ruci. Lagano, sasma tiho primaknu se Ana starcu. Dirnu ga, a on se ne makne. Svojom sitnom rukom prijedje mu preko čela. Čudnovato, — kako je neugodan

osjećaj. Prodrma ga jače, al se starac ne budi. Pao je na uznak, oči su mu zatvorene. Ana ga stala klečeći uza nj gledati. U prvi se čas prestraši — a onda joj munu hiljadu misli pameću.

— Je li živ, nije li živ? To pismo — to i nije bilo tako zlo mišljeno, nije bilo te nakane, ona je htjela samo, da Bernardo ne dodje. A sada. Sad je eto ovdje starac bez svijesti — možda i umro. Segne se nad starca, prisloni ruku i uho na starčeve prsi i stane slušati. Bog bi znao, kuca li još crce ili ne kuca. Tko će to znati, tko zamijetiti. Ona nigda nije slušala — kako niečije tudje srce kuca. Onda se smisli pa uzme čašu, prinese je starčevim usnama. To su joj jednom pripovijedali. Pogleda staklo: ostalo je sasma bistro. Dakle nono ne diše.

Skoči da ma koga pozove u pomoć, — al se za čas — za tren predomisli, metne ruku na usta, da joj ne izbjegne— a ma ni najmanji glasak, pa se stane sabirati.

— Najprije pisma.

Sagne se do starčeve desnice, sasma pod sto, pa stane izvlačiti pisma. Teško je bilo — al opet ih nekako izvuče. Proštije brzo ono veliko pismo na službenom papiru. Bernardo došao noćas u grad, al ga već onaj njegov nekadanji drug, što je upravljao okružjem, dočeka i zamoli, neka se odmah vrati, jer da je vojničkoj oblasti netko javio, da se on vraća, kakogod je vojni bjegunac. Osim toga šalje taj okružni upravitelj bezimeno pismo, kojime su javili oblastima Bernardov povratak.

To je bilo Anino pismo, ono isto, što je one večeri pisala. Sad je bilo opet u njezinim rukama. Ona ga dobro spremi u njedra, spalit će ga prvom prilikom. Ono drugo pismo — može baš da ostane — ono će razjasniti, zašto je stari Berto tako naglo umro. Tako je ona mislila, — a opet se sjeti i stane na novo čitati.

— Ne, ne, — nekako joj se lice razvedri, — tu se ne spominje da je moje pismo priloženo. Samo je ovo službeno pismo krivo starčevoj smrti.

A je li starac i zbilja mrtav? Sad se ona sjeti, da je to prvi put, što ona vidi ovako iz bliza mrtvaca, što ga je dirnula, šro je prislonila uho na njegove prsi i ruke na njegove usne. Nehotice prijedje rukom preko uha, pa obriše prste u suknju. Trebalo bi svakako javiti onim ribarima, — jer što će ona sama. Starici ne treba ništa reći — ona će i onako brzo za Bertom. Već se primaknu vratima — a onda se sjeti nečemu.

— Bila bi ipak šteta, — prošapta i okrene se k starinskomu ormaru. Ladica je zatvorena — ali Berto mora da ima ključe uza se. Sjeti se sada, da je to nješto zlo, griješno, da je to neki zločin, što ona radi. Sune joj onda u pamet, da bi svaki čas mogao doći Jože, pa da je nadje, to bi bilo vrlo neugodno, da je nadje on, koji je tako dobar, koji je ove noći pred starcem uzeo sve njezine nevaljanštine na svoju dušu.

I opet se zamisli. Noge joj stale drhtati, sjede za čas. Onda ode lagano do starice.

— Trebate li, nona, što?

Starica je drijemala i ne odgovori ništa.

Ana izvuče onda ispod postelje svoj svežanj i uzme onu svoju štedioničku knjižicu. Ode onda do starca, pa nadje u žepu od hlača ključ. Tražeći ključ zatvotila je oči, da ne treba gledati ono mrko lice starčevo. Posve lagano otvori ladicu i nadje knjižicu ispod stolnjaka. Uze je, a na njezino mjesto postavi svoju. Spremivši ovu „masniju knjižicu" (tako je starac uvijek govorio) u svežanj med svoje prnje, ode iz kuće, zatvorivši čvrsto vrata.

Vjetar se pojačao; gore na otočkim visočinama vukle se sive magle. More nemirno udaralo — a djevojka hrlo koracala posred onoga razderanoga kamenja prema ribarskim stanovima.

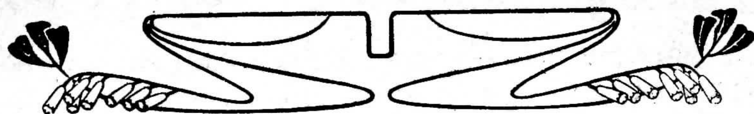
Ćutjela je, kao da nješto leti za njom.

— Šteta bi bila dijeliti s Bernardovom djecom, — pane joj u pamet, pa zakorači jače.

Dva tri put se obazre, usopila se bila.

Na rtu stajao mirno mrki svjetionik svetoga Ivana, a u njem jedan jedan mrtvi i umirući.

M. ŠENOA.

ELEKTRICITETA I MATERIJA.

Ako se i ne bismo mogli složiti s mišljenjem L a i s a n t a, što ga je nedavno iznio u jednoj zanimljivoj svojoj besjedi,[1] da ovaj čas u prirodnoj nauci bijesni oluja, koja se je iznenada digla na osnovi novih otkrića, nerazumljivih po današnjim teorijama nauke, koja da ruši ponosnu zgradu nauke, a nas ostavlja zlovoljne i smetene, moramo ipak priznati, da je prirodna nauka po spomenutim novim činjenicama u svom nastojanju, da sazna pravu istinu o realnom (fizičkom ili materijalnom) svijetu, koji je oko nas, došla na raskršće: treba s dosadanjega puta skrenuti i poći novim putem. Pa kao što će putnik na raskršću popostati, da baci oko natrag na prevaljeni put, prije nego će udariti novim, tako su i u razvitku nauke ovaki časovi najzgodniji, da se obazremo natrag i da pogledamo dalje preda se.

Da saznamo potpunu istinu o realnom svijetu, mi smo žalibože vezani na naša slaba, nesavršena i nepouzdana osjetila. Pa kad bismo se u prirodnoj nauci ograničili tek na ono, što direktno osjetimo s njihovom pomoću, veoma bi slaba i malena bila danas zgrada naše nauke. Mi s pomoću naših osjetila ne možemo u opće da shvatimo svaku fizičku realnost, a k a k o ju uhvatimo, to ne zavisi s a m o o toj realnosti, nego u velike i o organizaciji naših osjetila. No da fizička realnost, nezavisna od našega shvatanja, postoji, makar da su neki filozofi i o tom podvojili, to je naše uvjerenje, jer bez toga bi istraživanje te realnosti bila — ludost.

Poradi nesavršenosti osjetila mora prirodna nauka da stvara neprestano modele, kojima je svrha, da jedinstveno prikažu vječni mehanizam u fizičkoj realnosti, a ako taj model obuhvata čitav svemir, pred nama je ono, što se obično zove „e k s a k t n o m i š l j e n j e o f i z i č k o m s v e m i r u“. Mnogi uvaženi ispitači prirode baš u tom

[1] L a i s a n t, Le role social de la science.

nalaze jednu od glavnih zadaća prirodne nauke u opće, a navlastito onoga dijela njezinoga, koji se zove fizika.

No ako uzmemo na um, da je fizička realnost našemu duševnomu oku još uvijek zastrta dosta gustom koprenom, kroz koju doduše vidimo grube i velike kotače toga vječnoga mehanizma, ali mu detaljnih konstrukcija još ni malo ne razabiremo, a ni ne ćemo razabrati, dok nam ne podje za rukom, da dignemo s nje s a s v i m tu koprenu, kojoj smo do danas tek gdje-gdje po koji ćošak nešto malo digli, ako se dakle sjetimo, da je ono, što mi o f i z i č k o j r e a l n o s t i danas znamo, neizmjerno malo spram onoga, čega još ne znamo, jasno je, da ni naše današnje mišljenje o fizičkom svemiru ne može da bude nego jako nesavršeno, a u drugu se ruku mora da m i j e n j a prema napredovanju nauke. Netko je to lijepo isporedio s prvim pokusima djeteta, koje nastoji da stane na svoje noge. Kako dijete ponovno pada, dok nauči hodati, tako se i o prirodnoj nauci po lijepoj riječi Renanovoj, primijenjenoj na nju, može reći: „čovječanstvo dolazi do istine samo po zasebičnim zabludama“. Svaki novi napredak u nauci to jasno potvrdjuje. Potvrdjuju to i prije spomenuti novi pojavi prirodni, koji nas upućuju, da naše mišljenje — naš model — o fizičkom svijetu sada moramo ponovno mijenjati.

Kad bismo na pr. na koncu 18. stoljeća bili upitali kojega stručnjaka, veli B a l f o u r, da nam reče svoje općeno mišljenje o fizičkom svijetu, dobili bismo prema tadanjemu stanju nauke od prilike ovaj odgovor. Fizički je svijet sastavljen od različnih vrsta ponderabilne materije, razasute po svemiru u različnim skupinama. Poradi kemičkoga srodstva i različnih temperatura te nam se hrpe ponderabilne materije pokazuju u različnom doduše oblicima, no ipak im je to zajedničko, da se pokoravaju u svim svojim metamorfozama zakonima gibanja; pri tom im se ne mijenja masa, a jedna djeluje na drugu privlačivom silom, za koju vrijedi poznati jednostavni Newtonov zakon gravitacije. Ponderabilnoj materiji o boku stajala su u tadašnjem modelu svemira „i m p o d e r a b i l i a“: t o p l i n a, koju su često ubrajalli u elemente, oba e l e k t r i č n a f l u i d a i napokon korpuskularne e m a n a c i j e, od kojih da sastoji svjetlost. U tom je fizičkom svijetu u prvom redu stajalo d j e l o v a n j e u d a l j i n u (actio in distans). Karakteristično je za onu koncepciju fizičke realnosti, da u njoj elektricitetu još ne zapada gotovo nikakva uloga. Premda novo istraživanje te prirodne sile počinje godinom 1600., kad su publicirana istraživanja

Gilbertova, ipak još 100 godina kasnije, g. 1700., elektriciteta nije ništa više nego misterijozan uzrok neznatnoga prirodnoga pojava, pak je od toga datuma trebalo još punih 50 godina, da se strijela prepozna kao učinak elektricitete, a sto godina, dok su ju dobili u obliku struje. Dvadeset godina kasnije došla je u svezu s magnetizmom, a tek pod konac 19. vijeka sa svjetlošću.

Ova se je slika fizičkoga svijeta odmah u početku 19. stoljeća bitno promijenila na osnovi istraživanja Younga i Fresnela o pojavima svjetlosti, koja su teoriji undulacije pomogla do potpune pobjede. U sliku fizičkoga svemira ušao je nov elemenat: svemirski eter. Iznajprije uveden, da naknadi teoriju emanacije u nauku o svjetlosti drugom teorijom, koja se bolje podudara s pojavima, eter je od g. 1804. pa sve do naših dana postajao sve više bitni elemenat u našem modelu o fizičkom svijetu.

Ovako bismo ga karakterizirali o početku 19. stoljeća: Beskrajni prostor ispunjen je neprekidnim sredstvom, eterom, a u njem su uronjena sunca sa svojim planetima u medjusobnim upravo golemim daljinama. Množina je materije tih hrpa ipak tolika, da za nju vrijede u punoj mjeri zakoni divne „mehanike neba“, što ju je sagradio u prvom redu Laplace.

Tečajem 19. stoljeća, kojemu se s pravom daje ime „stoljeće fizike“, nizali su se redom veliki obreti, kao na pr. atomistično i molekularno shvatanje obične materije, kinetična teorija plinova, a nada sve zakoni o održanju i disipaciji energije, koji su svi doprinosili tomu, da je eter sve više ulazio u naučno prikazivanje fizičke realnosti. Kad je naime jedan put eksistencija etera u nauci pripuštena bila, nije se ni moglo uzeti, da je taj eter samo za to tu, da prenosi kroz svemir samo titraje odredjene da podraže vidni živac čovjeka na Zemlji. Čitavo 19. stoljeće karakterizovano je baš tijem, da u naučno shvatanje fizičkoga svijeta sve više ulazi eter i njemu o boku — elektricitet a na osnovi istraživanja Faradaya, Maxwella i Hertza. Pa tako na koncu 19. stoljeća imamo već sasvim drukčije mišljenje o realnom svijetu. U njem više nema djelovanja u daljinu, nema imponderabilija, tek stoji još atomistično i molekularno shvatanje teške materije u medjusobnom djelovanju s eterom. Fundamenti su nauke zakon o konstantnosti mase i zakoni o održanju i disipaciji energije.

U to dolazi za dalje razvijanje našega mišljenja o fizičkoj realnosti preznamenita godina 1896., u kojoj je Röntgen (6. siječnja) prvi put u većem društvu pokazao svoje zrake X i njihova prezanimljiva, danas svemu svijetu poznata svojstva, godina, u kojoj je Becquerel našao, da ima u prirodi supstancija, iz kojih neprestano izbijaju zrake, u mnogočem slične Röntgenovim. Danas se već čini, da su te radioaktivne supstancije u prirodi jako raširene. Iste godine u jesen saznajemo za obret Zemannov u Amsterdamu, da se zraka svjetlosti odredjene dužine vala, koja izbija iz usijana tijela, u jakom magnetičkom polju ciepa u više polarizovanih zraka svjetlosti različne dužine vala. Dvije godine kasnije otkrivaju gospodja i gospodin Curie (1898.) radij. Istraživanja pokazuju, da iz njega izbijaju neprestano zrake topline, a da radij ipak ne gubi od svoje težine toliko, da bi se to moglo odrediti: 60 milijarda konjskih snaga energije representira od prilike jedan gram radioaktivne tvari.

Ovdje sam nakanio, da prikažem, što za naše pitanje znače istraživanja, koja se na legije nadovezuju na sve nove naučne obrete, — no poradi toga moram nešto u natrag posegnuti.

Pojavi prelaženja elektricitete u tekućinama, u plinovima i u kovinama ishodište su naše retrospektivne ekskurzije. Helmholtz je već prije 23 godine istaknuo mišljenje, da se prelaženje elektricitete u elektrolitima, t. j. u tekućinama, koje električna struja kemijski rastvara, može samo onda razumjeti, ako se uzme, da i elektriciteta ima atomističnu strukturu. Eletkroliza se zbiva tako, kao da je uz atom teške materije, koji se u tekućini seli, vezan jedan električni atom ili njih nekoliko. Tu je misao fizikalna kemija dalje razvila u „princip električne disocijacije“. Uzimamo, da u svakom elektrolitu ima medju neutralnim molekulima njegovim i rascijepanih disociiranih molekula, koji su se rascijepali u jedan dio s pozitivnim i jedan dio s negativnim nabojem. To su takozvani „elektrolitični ioni“. No to cijepanje molekula materije u ione ne izvodi tek struja: ioni se nalaze već otprije u svakom elektrolitu u većem ili manjem broju izmedju neutralnih nerascijepanih molekula tekućine. Ako je na pr. elekrolit koja rastopljena sô, pozitivni je ion kovina, a negativni ion ostatak molekula. Medju nerastavljenim molekulima soli plovi u rastopini i odredjen broj disociiranih molekula.

No otkuda naboj ionu, kad se molekul disociirao? Zašto kovina ima pozitivan, a kiseli ostatak negativan naboj? Ova i još

druga zamašna pitanja ostala su neriješena, makar da je hipoteza električne disocijacije u rukama A r h e n i u s a i drugih pojave elektrolize u opće lijepo tumačila i baš sjajne uspjehe postigla.

To su pitanje razbistrila istraživanja o prelaženju elektricitete kroz rastanjene plinove.

Fizičari su osnovnu misao elektrolitične disocijacije kušali prenijeti i na plinove. Plinovi su prema tomu uz običnu temperaturu veoma loši vodiči elektricitete samo poradi toga, što u svom običnom stanju imaju malo disociiranih molekula, dakle i malo iona s pozitivnim i negativnim električnim nabojima ili kako bismo prema atomističnom shvatanju elektricitete rekli: u njima je malo takih iona, uz koje je vezan po jedan e l e k t r i č n i a t o m ili „e l e k t r o n". No fizičari podjoše i dalje: električni se atom ili elektron može sasvim otkinuti od svoje teške materije, pak se može sasvim nezavisno od nje gibati, mi danas govorimo i o „s l o b o d n i m e l e k t r o n i m a" u plinovima. To se odkidanje zbiva, ako se u plin uvodi odredjena energija, na pr. s pomoću Röntgenovih zraka, s pomoću veoma brzih iona i visoke temperature. Različne su metode složno pokazale, da je masa takova slobodnoga elektrona od prilike jedva 1/2000 od mase vodikova atoma. Ionizovanje se dakle u plinovima zbiva tek umjetnim uvodjenjem energije, dok se na pr. u elektrolitu kod rastapanja zbiva i bez takove energije.

Elektriciteta najlakše prolazi kovinama: one su najbolji vodiči elektricitete. Zašto? Prenoseći misao disocijacije na njih uzimamo, da kovine, bile one tekućine ili čvrsta tjelesa, već uz obične prilike svoje imaju velik broj pozitivnih iona i s l o b o d n i h n e g a t i v n i h e l e k t r o n a; baš je metaličko stanje tim karakterizovano, da n j e g o v a d i s o c i j a c i j a p o k a z u j e velik broj slobodnih negativnih elektrona.

Uporedo s ovim istraživanjima tekla su istraživanja o zagonetnim pojavima električnoga ispražnjivanja u Hitterfovim i Crookesovim cijevima. Već je g. 1879. C r o o k e s u Londonu „k a t o d n e z r a k e" u tim cijevima tumačio kao skup drobnica, koje se velikom brzinom i paralelno medju sobom izbacuju iz katode, a g. 1897. dokazuje prvi W i e c h e r t, da te čestice nijesu ništa drugo, nego slobodni negativni elektroni, koji se samostalno gibaju brzinom, koja je nalik na brzinu svjetlosti. Röntgenove zrake postaju svagda, kada katodne zrake t. j. slobodni negativni elektroni, udaraju o kakovu zapreku. Od tih udaraca nepravilno zatrepti eter i ti nam se treptaji očituju kao Röntgenove zrake.

Sa slobodnim negativnim elektronima pak, koji se otkidaju od svoga atoma i lete brzinom, koja se može isporediti s brzinom svjetlosti, ušao je u naučno shvaćanje fizične realnosti nov elemenat nedogledne važnosti. Kud nam je već atomistično shvaćanje elektricitete sasvim novo, tud nam je još neobičnija misao, da atom nije nerazdjeljiv, nego da se od njega otkidaju kud i kamo manje čestice — elektroni.

Od svojstava katodnih zraka za naše se svrhe ističu dva: 1. Magnet katodne zrake veoma lako otklanja i 2. svako tijelo, na koje katodne zrake udaraju, postaje n e g a t i v n o elektrčino. Baš ovo drugo svojstvo odlučilo je o tumačenju tih zraka u smislu Wiechertovu, dok je prvo svojstvo poslužilo, da se odredi brzina i masa tih negativnih slobodnih elektrona, koji svojim bombardementom na staklo Crookesove cijevi izvode one karakteristične pojave fosforescencije. Što je naime veća kinetička energija svakoga elektrona, t. j. što je v e ć i produkt od polovine njegove mase i kvadrata brzine, to će ga m a n j e otkloniti zadana elektrostatička ili magnetička sila, baš kao što će i sila težu to manje odklanjati kuglu izbačenu horizontalno iz topa, što je veća njezina kinetična energija $\frac{1}{2}mv^2$. — Veličina otklona zavisi u jednu ruku o kvadratu brzine elektrona, a u drugu o smjeru izmedju množine elektricitete na njem i njegove mase. Mjerenjem toga otklona može se dakle odrediti i brzina njegova i množina elektricitete, što ju svaki gram elektrona sobom nosi. Izvedena mjerenja pokazaše, da brzina negativnih elektrona u jako ispražnjenim cijevima dosegne $\frac{1}{3}$ od brzine svjetlosti i da svaki gram elektrona sobom nosi električan naboj od 170 milijuna Coulomba, dok iz elektrolize znamo, da svaki gram vodika sobom nosi tek 96.000 Coulomba; iz toga pak izlazi, da ti elektroni uz siti naboj moraju imati od prilike $\frac{1}{2000}$ od mase vodikova atoma, da u Crookesovoj cijevi imamo posla sa slobodnim negativnim elektronima, koji su se otkinuli od ponderabilne materije, dok su kod elektrolize s atomima materije spojeni, u neku ruku s njom oterećeni, pak se gibaju polako.

No po principu elektrolitične disocijacije mora biti i pozitivnih elektrona, gdje ima negativnih. Ako su katodne zrake u Crookesovoj cijevi negativni elektroni, gdje su pozitivni?

I zaista se pokazalo, da u tim cijevima ima i pozitivnih elektrona. Najlakše se opaze, ako se katoda rupicama probuši, ako se dakle na

katodi načine „kanali“. Pustiš li struju u taku cijev, izlaze iz katode na jednu stranu u pravcima katodne zrake, no od rupica izlaze na drugu stranu katode zrake, koje magnet mnogo slabije otklanja, ali baš na suprotnu stranu: pred nama su dakle zrake s p o z i t i v n i m električnim nabojem — zovu ih „k a n a l n e z r a k e“. Brzina, odredjena po otklonu, ima kud i kamo manju vrijednost, nego kod negativnih elektrona, a masa je od prilike jednaka masi vodikova atoma. Prema tomu se čini, da se ovdje pozitivni elektroni još nijesu otkinuli od ponderabilne mase, nego se, vezani čvrsto o nju, gibaju zajedno s njom, pak oterećeni tolikom materijom, imaju mnogo manju brzinu od katodnih zraka. Ako sada još k tomu dodamo, da se katodne zrake, koje iz Crookesove cijevi n e i z l a z e, ondje, gdje udaraju o staklo cijevi, transformiraju u Röntgenove zrake, koje iz stakla i z l a z e i daleko kroz uzduh pače i kroz većinu nemetaličnih debelih tjelesa prolaze, pak da magnet tih zraka n i š t a neotklanja, pokazuje nam svaka Crookesova cijev u svemu tri vrste zraka: 1. k a t o d n e z r a k e, koje su slobodni negativni elektroni, 2. k a n a l n e z r a k e, koje su pozitivni elektroni vezani uz materiju i 3. R ö n t g e n o v e zrake, kojih magnet ne otklanja.

Već je ovim rezultatima hipoteza elektrona došla u središte naučnoga istraživanja. Još je veću popularnost stekla, kad je segnula na polje optike. S njezinom je pomoću uspjelo dati vjerojatno tumačenje e m i s i j e s v j e t l o s t i ponderabilnih tjelesa na osnovu smišljaja, da u tim tjelesima titraju slobodni elektroni.

No usprkos svim tim uspjesima ne bi teorija elektrona bila došla do ovako općena priznanja, da ne bude spomenutih otkrića od g. 1896. amo. U prvom je redu Z e m a n n o v p o j a v. Ako se para natrija, koji gori u Bunsenovu plamenu, smjesti medju polove jaka elektromagneta, može se opaziti ovaj zanimljivi pojav. Spektar je usjane pare natrijeve poznata dvostruka žuta crta D. Uočimo samo jednu od njih. Ako se elektromagnet magnetizira, ta se crta u jakom magnetičkom polju razdvoji, ali tako, da tik kraj nje desno i lijevo postane po jedna nova crta. Z e m a n n u društvu s L o r e n t z o m rastumačio je taj pojav veoma lijepo iz smišljaja, da čestice, koje u usjanu tijelu titraju i svojim utjecatem na eter izvode svjetlost, koja iz njega izbija, nisu drugo, nego slobodni negativni elektroni, koji su u njem.

U drugom pak redu stoji obret Becquerelovih zraka i radioaktivnih tvari, navlastito radija. Fizikalno je istraživanje tih zraka u magnetičkom polju pokazalo, da iz radija na pr. izbijaju za pravo tri različne vrste zraka α, β, i γ. Jedan se dio zraka ne otklanja magnetom, to su zrake γ. Odgovaraju sasvim Röntgenovim zrakama. Nijesu električne, pak ih magnet ne otklanja; prolaze kroz debele vrste tjelesa i pokazuju i inače u slabijoj mjeri svojstva Röntgenovih zraka, navlastito da uzduh pretvaraju u dobar vodič, pak se poradi toga električna tjelesa u njem ispražnjuju. Drugi dio zrakâ magnet otklanja. No dok se jedan dio njih otklanja na jednu stranu, drugi se dio otklanja baš na suprotnu. Prvi dio su zrake β, a drugi zrake α. Po položaju magneta i po otklonu se pokazalo, da zrake β sobom nose negativan, a zrake α pozitivan električni naboj. Z r a k e β odgovaraju dakle katodnim zrakama u Crookesovoj cijevi, imaju i inače sva svojstva tih zraka, nabijaju tjelesa, na koja padaju, negativnom elektricitetom, ne prolaze kroz tjelesa, ako nisu vanredno tanka, u jednu riječ sastoje od slobodnih negativnih elektrona. Tek je jedna razlika izmedu katodnih zraka i zraka β konstatirana: brzina je elektrona u zrakamn radija gotovo tri puta tolika, kao u katodnih zraka, t. j. brzina se elektrona kod radija sasvim izjednačuje s brzinom svjetlosti.

Z r a k e α napokon odgovaraju kanalnim zrakama u Crookesovoj cijevi: imaju naime pozitivan električni naboj, no sudeći po manjem otklonu u magnetičkom polju, nisu još ni ovdje pozitivni elektroni slobodni, nego su vezani uz oveće partije ponderabilne materije.

Što nam dakle Crookesova cijev pokazuje tek s pomoću jake električne struje u rastanjenu plinu, to nam radij pokazuje sam od sebe: iz njega izbijaju sve tri vrste zraka neprekidno i bez ikaka utjecaja izvana. Još više! Iz radija izlazi osim tih zraka i neka „emanacija“, koja se ponaša kao vanredno tanak plin, a ta emanacija sobom nosi pozitivan električni naboj; no radij ostaje ipak i nakon godina po najtočnijem vaganju j e d n a k e težine. Ta se emanacija ipak gubi, kad se ohladi do -190^0, no čim se posuda ugrije, opet je tu, kao da se je toplinom rastalila.

Stalno je dakle, da radij neprekidno izdaje energije u obliku triju vrsta zraka i zagonetne „emanacije“.

No g. 1902. došlo je novo odkriće: iz radija izbijaju neprestano i z r a k e t o p l i n e. C u r i e i drugi su našli, da komad radija ima svagda temperaturu višu za 1^0 od temperature okoline. Izdaje dakle i prelaženjem i izbijanjem sveudilj toplinu na svoju okolinu, i to nerazmjerno mnogo: 1 gr radija izdaje na sat 100 kalorija topline. On

mora dakle da izdanu energiju i naknadjuje ili tijem, da ju prima izvana, ili pak tijem, da unutrašnje njegove sile izvršuju ekvivalentnu radnju. —

Odkuda ta velika energija radija, kad se ne može nikako konstatovati, da ju prima izvana?

I tijem smo došli na punctum saliens novih obreta, na buru, o kojoj govori Laisant. Filozofi, matematičari, fizičari obraćaju pitanju ovomu svoju pažnju i sve više niču znamenite radnje prirodne filozofije. Medju njima zaprema ponajodličnije mjesto Poincare svojom knjigom „la Science et l' hypothese",[1] u kojoj poziva na reviziju današnjih osnova nauke.

Pak zaista već danas, gdje smo tek na pragu onih novih pojava, razbiramo, da je nužno mijenjati dosadanji naučni model fizičke realnosti. U jedan je mah u središte svega naučnoga shvatanja te realnosti ušla elektriciteta u svom novom atomističnom obliku. Jedva su dvije stotine godina, što je ona bila naučna igračka, jedva je 100 godina što je eter ušao kao odlučan element svemirski, a danas smo već na vidiku novoga modela svemirskoga, koji se zgodno može okrstiti „električna teorija materije", jer se jasno razbira, da u taj novi model fizičke realnosti mora da udje elektriciteta kao nova konstituanta fizičke realnosti.

Iz netom ocrtanih novih pojava izvodimo dvoje: prvo: ono, što se zov zove **„kemički atom"** ili **„elementarni atom"**, makar da je sámo tako maleno, da se izmiče granici direktnoga opažanja, čini se, da nije u fizičkom svijetu najniža jedinica, koja je nedjeljiva. Kemički je atom sustav kompliciran, sastavljen od manjih čestica; drugo: u tom zamršenom sustavu zapada elektricitetu svakako odlično mjesto.

Kemički je atom jedinica višega reda, koja u mnoge, do nedavna usve poznate prirodne procese ulazi kao nerazdijeljena jedinica. U makrokozmu mogli bismo atomu kemika isporediti obitelj jednoga sunca, koja u organizovanoj hrpi sunaca nije drugo nego jedan atom, koji kao cjelina, kao jedinica participira na kinetičkoj energiji čitave hrpe.

Drugo je pitanje, kako će elektriciteta ući kao bitni element u novi model fizičkoga svijeta. O tom je danas prerano govoriti, jer je

[1] Izišla je ove godine i u njemačkom prijevodu od Lindermanna uz natpis „Wissenschaft und Hypothese".

jasno, da možemo takih modela složiti neograničeno mnogo, koji će se svi manje ili više podudarati s onim, što saznajemo o fizičkom svijetu novim obretima. Ipak se je našao već priličan broj naučnjaka, koji su takav model bar u prvoj skici konstruirali, a osnova mu je — ne elektrizovana ponderabilna materija, nego — elektriciteta sáma, rastavljena u najmanje čestice — u monade — kako reče Balfour u jednoj svojoj besjedi. Po tom bi naši kemički atomi bili neki sustavi od čestica elektricitete ili sustavi monadâ. Različnost kemijskih atoma sastojala bi u različnom broju tih monada, što ih ima taj sustav, u njihovu rasporedu i relativnom gibanju jednih spram drugih i spram etera, u kojem su uronjene. Samo o tim bi razlikama zavisile različne kvalitete onoga, što se je dosada zvalo nerazdjeljivi i elementarni atom. Atom je dakle dinamički sustav, u kojem je odredjena množina kinetičke energije pohranjena, ali su mu česti u ravnoteži kroz tako dugačke periode vremena, da spram njih i astronomijske periode ohladjivanja sunaca iščezavaju, no ipak su i ti najstalniji sistemi fizičke realnosti podvrgnuti zakonu mijenjanja. Naša obična materija ostaje kao do sada grupiranje atoma, ali svaki je atom vanredno stabilan dinamički sistem električnih monada. No što su te električne monade? Jesu li to bića svoje vrste, koja plivaju uronjena u ocean etera? ili su možda, kako misli profesor Larmor, tek neka modifikacija svemirskoga etera, koja bi se mogla isporediti sa čvorićem u inače nerastežljivom, nestlačivom i neprekidnom eteru. No prihvatila se ova misao o identiteti električnih monada s eterom ili ne, sigurno je to, da se one ne mogu zamišljati nezavisne od etera, jer njihova kvaliteta baš zavisi od medjusobnoga djelovanja njihova s eterom.

I tako bismo danas došli do toga, da je jedina konstituanta fizičke realnosti — elektriciteta, a ponderabilna materija tek bi bila pojava elektricitete pristupna našim osjetilima. A ta električna monada sama možda nije drugo, nego svemirski eter i sav bi fizički svijet bio sagradjen od etera.

Izvodi iz ovoga novoga shvaćanja fizičke realnosti otvaraju daleke i revolucijonarne vidike. Jedan od fundamentalnih pojmova fizike mijenja sasvim lice. Masa se danas uzima za inherentno svojstvo materije, koje se ne da a i ne treba ga tumačiti; masa je nepromjenljiva i makar kakim ju silama izvrgavao, ona se niti uvećava niti umanjuje; mi ju nerazdruživo spajamo sa svakom drobnicom materije ili ju pače identificiramo s njom. Kad bismo pak pristali uz novu teoriju ma-

*

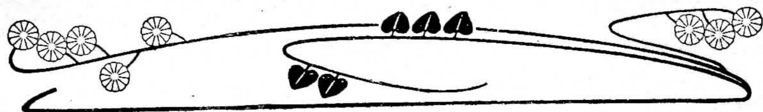
terije, masa se pokazuje u sasma drukčijoj svjetlosti. Ona nije više atribut materije same, ona je svedena na **o d n o š a j** izmedju **e l e k t r i č n i h m o n a d a**, od kojih je naša gruba materija sastavljena, spram **e t e r a**, u kojem su te monade uronjene. Ona nije više nepromjenljiva, nego se mijenja s promjenama brzina, ako je gibanje veoma brzo.

Po današnjem našem mišljenju svršilo bi se razvijanje fizičkoga svijeta, kad bi nakon posvemašnje disipacije energije nastupilo stanje, u kojem bi unutrašnja molekularna i atomska gibanja bila nemoguća. Kad se sve mase svemira ohlade na temperaturu svemira, sve su drobnice čvrste i mirne: njihove se energije istrošile, izmedju njihovih čestica nema ni kemičkoga djelovanja, nema ni molekularnoga gibanja, i one se drukčije ne mogu obnoviti, nego da se sraze s drugim masama u svemiru ili da na svom putu dodju u toplije krajeve svemira. Ako se prihvati razložena električna teorija materija, treba i ovo mišljenje preinačiti. I onda, kad su atomi mirni jedan uz drugi, kad je dakle čitavi molekularni organizam razrušen i kad se je sva energija njegova u svemiru izgubila, još uvijek ostaje sasvim netaknut sav imutak energije u sistemu atoma samoga. A taj je imutak golem, jer je atom sȃm popriște vanredno žestokih gibanja, kojima su uzrokom unutrašnje sile njegove. Pače sav gubitak energije čitavoga sustava sasvim je neznatan spram energije, koja je još ostala pohranjena u njegovim atomima, jer je već energija svakoga atoma velika, a tih je u mrtvom sistemu bezbroj. Svi se atomi hrpe mogu pače razletjeti na sve strane, u svakom od njih elementi njegovi električne monade ipak izvršuju gotovo nepromijenjeno svoja relativna gibanja! Sile, koje su taki svijet rasteple u atome, još uvijek iščezavaju spram sila, koje se čuvaju u svakom takom atomu. Čini se po tom, da čovjek niti nije u direktnom odnošaju spram **n a j j a č i h** sila prirode. I kemičko srodstvo i kohezija i gravitacija i molekularna nepravilna gibanja, koja nam se očituju kao toplina, sve su to energije drugoga reda u fizičkom svijetu, koje se ni s daleka ne mogu takmiti u svojoj snagi s kinetičkom energijom, koja je nakrcana u atomima samima.

Mi živimo na granici ovih nebrojenih neizmjerno malenih svijetova i sva u njima nakrcana golema energija za nas sada nema praktične vrijednosti, jer makar da u svakom sistemu elementi izvršuju najbrža do sada gibanja, oni ostaju eone vremena u nepromjenljivoj ravnoteži.

Mi stojimo pred ovim novim modelom fizičkoga svijeta osupnuti, on nam otvara nove vidike baš na polju najnovijih eksperimentalnih otkrića nauke, kojima domašaja danas još ne možemo ocijeniti; no makar kako neispravan bio, on u nama budi osjećaje veoma jakoga umnoga užitka; jer je prvi smjeli pokus, da izvede **j e d i n s t v o** u fizičkom svijetu, a nauka fizikalna svakako stoji na pragu nove mehanike, mehanike „sakrivenih gibanja“ električnih, i svi zakoni naše obične mehanike morat će se dati izvesti iz osnovnih diferencijalnih jednadžbi za sisteme električnih monada, ili elektrona, sagradjenih odredjenim načinom. I teoretična će se fizika pomladiti pod dojmom novoga modela fizičkoga svijeta.

DR. O. KUČERA.

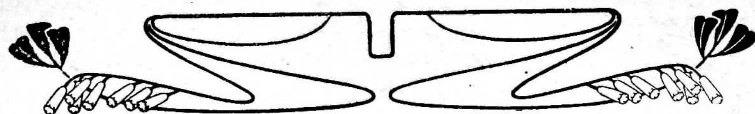

RENDEZVOUS.

Svud slatka duha rascvjetalih narda
i čemina.
Kraj polusnene česme
u perivoju nešto biela sieva
kroz sumrak . . .
Zvuci nujne pjesme
i romon glazbe čuju se kroz dveri
od teške bronze, štono širom zjaju,
ko plamno ždrielo nemani u kake
krvoločne — —
U dalji negdje sjaju
ferali trepteć . . .
S morskog struji žala,
ko tajan cjelov, lagan lahor krišom;
u pozdravlje mu cvieće glavam maše
i klanja se.
Ko silom nekom višom
upravljen žurim zavojitom stazom,
neprozirna gdje ovija me tama,
do skrovitoga u guštiku hrama,
nad kojim Kypris zaštitnica bdije
svesilna naše ljubavi.
Što bliže,
to burnije u grudim srce bije . . .
Sad šušnu nešto za mnom, ja se trgnem
i naglo ozrem —:
Ali nije ništa, —
tek ptica noćna tragajuć za plienom,

baš pored mojeg munu zakloništa.
Još jedan pogled nazad:
Iz daljine
pridušeni tek liječu zvuci
i zamiru sred prelasne tišine . . .
Još korak-dva i brava mi u ruci,
što zavidno još od tebe me dieli, —
Kad odjedared vrata sama skoče:
dvie meke ruke srce k srcu roče — —
na domaku se svoje nadjoh cielji!

ALBERTO WEBER.

DALEKO SI, PRAMALJEĆE...

Daleko si, daleko si,
Željno pramaljeće,
Valjda ne ću ni ugledat
Više tvoje cvieće.

Ako li ga i ugledam,
Al brati ga ne ću,
Svenutim ću samo pokrit
Svenutu mi sreću.

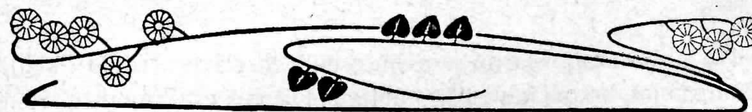
Tiho, niemo proživjet ću
Te ostale dane,
Katkad samo prošaptat ću
S tobom, jorgovane.

Od tebe ću zaprositi
Jednu tanku granu,
Što likuje mladost moju,
M'adost oplakanu.

List za listom kidati ću
S ote tanke grane,
Pa ću brojit i izbrojit
Sve radosne dane.

Pa ću brojit i izbrojit
Sve radosne dane,
Odkako si u grob pala
Slatka moja Nane!

MIROLJUB.

GRIJEH.

(IZ PUČKOGA ŽIVOTA.)

I.

Ljepotu Pavliju sili majka za nedraga, a ova već davno i srce i dušu Ivi Zvirčevu dala. Jaduje i plače, al' ni suze da pomognu.

Mati srca tvrda svakim danom kara i prigovara, a zašto bi za Zvirčeva u družinu pošla, jer ako se oni danas pocijepaju, osta Pavlija sinja kukavica na četiri jutarca, — pa tko će na tom i sebe i dječicu ishraniti? — a uda li se za Marijana Stažina, jedinca u matere, ono u njega imetak od pola selišta, kuća zidanica kô parokova palača, njegove zgrade pune Božijega blagoslova, u matere mu kućari i sanduci puni ruha i rubine, zlata i dukata. Istina, Marijanu jedno je oko kô mućak šareno, pa nije ni inako zgodan, nu dobar je kô dobri dan, a mekan kô duša djevojačka.

Potmula Pavlija kô cvijeće, kad rosice nema, rumeno joj oblijedjelo lišce, crne joj se oči tugom zalile, al' osta mati srca tvrda, pa kada bi doba od novaca i prosaca, o maloj Gospojini, poručila Marijanu, da dodje.

Pavlija od jada materi u oči skočila, da neka joj srce iščupa, al' neka ju za nj ne udaje, nu mati od risa oštrija, na kćerku je sunula i zarila joj nokte u kosu, da je djevojka sve zviježdje vidjela:

„Eto glave, ukini je, — al' me ne udavaj" — molila djevojka.

„Gujo".

„Mati — nemati".

Na materinu ostalo.

Pavlija silom novac primila, silom i džuvegiju peškirom zakitila.

Nu ni za volju materinu ne mogla i ne htjela pregorjeti svoje drago, i kad Ivo juče po Meleskinji Kati poručio, da u veče dodje u potkućnicu, gdje se prije često sastajali i ročili, Pavlija, mä je drugomu ručena i sa oltara naviješćena, ne mogla srca prekositi — — i došla.

Ivo ju dočekao. Stasito je momče bilo, za glavu veće od Pavlije, a mladjano još, brkovi mu tekar probijaju. Djevojka se stisnula u svome kožušku i u svojoj vunenki, a Ivo ju svojim očima, crnim kô ugljen, živim kô žeravica, hoće da progutne. Mladjak je na zapadu treptio, i tihom, providnom mjesečinom zalijevao čitavu krajinu. Mrzlo je — Martinj-dan. Jesenji vjetrić na mahove dune, i daleko negdje u polju, u noći zamire. Lagahne sjene vise u zraku i viju so oko krovišta obližnjih kućnih zdanja i u vršikama stabarja susjednoga jabučika. Na čistacu su, medju njima vrljika je, i u čarobnome sijevu mjesečevu njih je dvoje stalo i šaputalo:

„A što si, curo, uradila — ti primila novac?!“

„Dă, Ivo, bi me mati ubila, da nijesam“.

„Kako ubila? Vrati, željo moja!“

„A gdje ću?“

Pavlija se nije usudila Ivi u oči pogledati, bijaše mu kriva.

I jedno i drugo od jada zanijemilo.

Ivo je Pavliju volio. Drugi momak svoju djevojku brzo zaboravi, ili kada mu majka zamjenu nadje, ili kada mu djevojka zabavi — ali on ne može ni da zaboravi ni da preboli — Pavlije.

I tako su dugo stali bez glasa.

Šutio on, šutjela ona.

A u noćnoj tišini razlijegnuo bi se poderani lavež pasâ, i opet bi zamuknuo, samo bi jedan ostajao, da bolno zavije i svojim nemilim cvijelom uzbuni vedru tišinu noći.

Dugo su stajali, studen ih već u dušu bola. Pavlija drhtala.

U jedared grčevito trže Ivo djevojku za ruku. Ona se nije otimala, ona ju dala.

„Čuj, Pavlijo, ti meni voliš — voliš nego Marijanu?“

„Volim“.

„A što ti mati brani za mene?“

„Jer me ne pusti u družinu“.

„Čujde, diko, ajd ti k meni nevjenčana, — tvoja će mati od sramote privoljeti!“

„A gdje mi obraz — što će svijet reći?“

„I govorit će i zašutjet će!“

„Ne ću, Ivo, od sramote!“

„Sramota prvo jutro, a kad vide, da nije drugojače, odobrit će se“.

„A što će tvoja mati i družina?“

„Oni mi i rekoše, da te nevjenčanu dovedem“.

Pavlija zašutjela, nije joj se krivalo, a onda prošapne:

„Dodji sutra, Ivo, u ovu dob, ja ću svoju sirotinju i svoje rubine spremit, i hoću k vama“.

Rastali se, on umaknuo ispod sela, a ona se vrnula u kuću. U duši njenoj gorjelo, a plamen joj sve u oči, sve u glavu liže. Čitave noći nije usnula, a iz vana iz jabučika pronosio se zloguki pisak noćne sovurine, njoj se prividjalo — da noćna ptica na njezinome uče kućaru.

II.

U jutro Pavlija potajom svoje stvari pripremila: dvije ishodnjice i svilene marame, tri svagdanjice, sve ih kruto umotala, nešto cvjetića uvezala i pod vrat škudu djenula — a drugo, što je bilo zlata i svile i biranoga veziva — materi je ostavila, neka joj bude blagoslovno i neka čuva drugoj kćeri, što će ju na sviet roditi.

I čitavoga dana bila sva vesela i nasmijana, u kući sa snašama lakrdijala. Već odavna tako voljka nije bila, a sve smišlja, kako će ju noć oteti nemilu i nedragu.

Bilo je o zvonu, družina je pri večeri, Pavlija se ukrade iz sobe i odnese svoj prtljag u sjenjak, pak će ob noć odavde umaknuti...

Veče je bila oblačna, mjesečina izginula, sumračina se objesila do tala, noć tamna i tajnovita, pala za kradju i za varku.

Po večeri se družina rasula, najveć na počinak, a djevojka se u selo izgubila: otišla svojoj družici Anki Gajinoj, s kojom se od milja Šećerkom nazivlje. S njome mladuje i djevuje, s njome se češlja, suzu plače, s njome sreću i radost dijeli. Bila je već kasna noć, kada se povrnula; mati nije usnula, dočekala ju.

„Što si, djevo, tako odocnila?“

„Pokazivala sam u Anke začam!“

„Marijan bio danas ovdje“.

„Pa?“

„Krivalo mu se, što te ne ima“.

„A što nije za mnom došao?“

„Ne šćede“.

„Sanena sam“ — šapne Pavlija.

„Lezi, dijete“.

A dijete se nije raspremilo, nego poleglo u svoju postelju i pri-

čekuje, dokle mati snom ne usne. Krv šika joj žilama, srce joj tuče, hoće da iskoči, — a jadjena djevojka mîsli mîsli, kako će ubjeći.

Mati upala u san i teško diše, bjelov opskakuje dvorištem, gdjekad tupo zareži ili gromko zalaje, pa se i opet pod hambar podvali i miruje. Svuda je, u čitavoj kući je tišina, majku joj san obladao, doba je došla, rok je, i ona se tihačko izvuče iz kreveta, podje na vrata... škripnu... sune u dvorište...

Bjelov se izvali pred nju, upiljio se u nju čudnim, žutim svojim kô žumanjak očima... Vjetar se digao i šumi joj oko ušiju... Ona je bosa, hoće da si djene natikače, vunenka joj oko plećiju, ali u jedared šinu joj mraz u obraz, u grlu ju sapelo, led se žilama prosuo. Njene noge kao da su u veruge sapete, a u prsima kao da ima bat ili čekić: lupa kao zvono.

Mraz joj prodire u dušu. Bjelov ju gleda i ona u bjelova i jedva se miče do sjenjaka, a bjelov podvinuo glavu i rep i miče se za njom kô avet, kô griješna svijest. Djevojka staje. Staje i psina.

U daljini šumi vihorina i sve se bliži, a s njime dolazi i mati, sve bliže i blîže, i već joj rije prsti u glavu, a nokte zabada u mozag. Prestravi se lica njena, njenih očiju surovih kô u toga bjelova i njenih riječi, što u dušu sijeku kô zvuk te aveti. Noge joj se satvore u olovo, ni koraknut ne može... kriknula bi, al' se i svoga glasa stravi i plaši...

U to psina u jedared zaskoči i ode grubo lajuć u potkućnicu, valjada se tamo koje kradljivo biće vrze...

Pavlija krene, sastavi korak na korak, i sva ledena dovuče se do sjenjaka, do svoga prtljaga, hoće da segne, al' se gvoždja maša... Onemogla se spreta, i od straha se trese kô šibljika na vjetru, da joj sve zubi zveče.

U pameti joj šumi i žeže ju — a na mahove joj poumi dolaze, u ognju šapće:

„Što će reći svijet — otići nevjenčana kô ona Marta Benakova, pa se sve selo smije i svi od nje bježe, a nitko s njome, ni rodjena sestra da divani..."

„Moje druge — hu, vikat će, pobjegla i živi kô biroškinja na pustari bez crkve, nije se vjenčala, upravo kako se ni marva ne vjenčava..."

Pa ju čas studen zatrese, čas vrućica znojem polije, a bjelov u potkućnici sve reži na njega, na njega... U srcu ju sve nešto sjekne, kô da se mač u nj zabada...

„Hu, majko moja, umrijet ću, poginut ću od straha i od srama..."

I leži djeva nemoćna kô malahno u bešici čedo.

Okolo nje grdna sumračina, a vanka vjetar huji, na mahove trese štagljem, a kiša pljuskom udara, ali u nutrini Pavlijinoj veća je sumračina, grdja je olujina.

„Ta istjerat će me iz reda, kao Janju Perokovu, što je na drumu po muški oklela..."

„Sramota i grjehota, nerodjena majko".

„Volim i umrijeti, no usramoti živjeti..."

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

U jutro nadjoše Pavliju na sjenjaku, gdje ju ljuta lomi groznica.

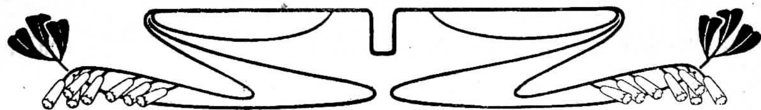
III.

Licem je bilo pred sv. Katu, u dan, kada se u selu u tri li kuće pirovalo.

Vjenčalo onda i Pavliju, al' ne sa Stažinim Marijanom, no sa zemljicom crnom: što se nije smilovala kruta majka, smililo se Nebo dobro.

D j a k o v o.

SVETOZAR RITIG.

VILENJAK.

Veselo je doba — vinoberje u Pribudovcu!

Licem je pred Miholje, danak ogranuo vedar kô riblje oko. Čitavo je brdo oživjelo, zvoni pjesmom beračicâ, putovima prolaze tereti puni moštom i komovinom, tijesak škripi, mlado vince brizga, a gazač se znoji — — ne može da iscijedi trudan, što mu putunjaši s brijega snose. Gorom ori grom pištolja, a jeka mu se u jaračama gubi . . .

Danas svuda trgaju. Vrije brdo životom i veseljem kô nijednoga dana u godini. A je li za čudo? Prejadili sve jade: i mraz i led, i žegu i sušu, jesen se dala krasna i grožđje sazrenulo, lijepo je, da ga ljepšeg naslikati ne mo'š. Mošt je sladak, sve se lijepi — bit će vince ljupko, a plameno, plameno kô živa vatra! Gazda, moj poštovani otac, i on je veseo, sve tare ruke, sve suče brke, a moba — moba, kô u berbi, vesela je i prokšena. Obijesna, slavonska pjesma brijegom odjekuje, redovi se beračica natpjevuju, jedno brdo drugome se odzivlje, a kada grune karabinka, utoli pjesma, nastane grohot i krika: „ih-ih" „ijuju" — „bolje, djevere" — — i svikivanju nema kraja.

I mi se spremismo u berbu: moj drug Mirko i ja. Poranismo u brdo, kô gospoda što rane, — u deveti sat. Moj prijatelj stasit, koščat je momak, mrk, crnih očiju, rijetke ali obješenjačke riječi, u pameti mu uvijek lopovluk kô i svim Babogredcima. Ja... nu, svojim opisom mogu te, dragi štioče, poštediti . . . Dosta je, ako ti kažem, da sam se usopio, dok sam se na brdo izvio — ne, što bih bio podoba šira nego li viša, nego jer u žepove natrpah i duhana i slatkiša i žabica i burmuta — da berba bude veselija.

Nas dva dodjemo, baš su prvi teret, prvi desetak s brijega spuštali.

„Hvaljen Isus!"

„Na uvijeke!"

„Što se radi? Hoće li štogodj biti?"

„Hoće, gospodine, Bogu hvala. Grožđje je izdašno, dobro plaća, bolje, već lane".

„I slatko je?"

„Probajte, gospodine".

„He, djede Lukšiću, i Vi ste tude! Jeste li živi i zdravi?"

„U berbi! . . ." — i namigne djedo na mene, nakrivio glavu i koso me ugleda.

Starac je on od osamdeset godina, ali još čil i krjepak kô dječko. Malećak je, al' stavan kô carski vojak. Ima još sve zube. Kosat je i u licu grdo kosmat. Čelo mu oporo i puno bora kô hrastova kora. Slabo se mije, a nikako brije. Lakonog je kô mladenac i moj ga ćako pod jesen, kada plavi grožđje, uzimlje za pudara. I nije ga boljega u čitavu brdu! U našem vinogradu ama nije ptica bobe pozobala, a kamo li se kradica u trs prišuljala, jer djedo Lukšić čitavu noć vinogradom obilazi i puškom plaši nepozvane goste, dnevi pako sastavi medju prste dvije treske i čitav dan se vinogradom šeće i klepeće, pa nema u blizinu ni čvorka ni kosa ni druge štetočinje.

Njegda, njegda je djed Lukšić bio svoj čovjek, bio je i okućen i oženjen, al' danas živi — od tudje ljubavi i milostinje i dobiva od grada šest kruna mjesečnine. U mladosti izučio je opančariju, kasnije došao je u vojsku i bio je u dva puta u Italiji, vojevao je i pod Radeckim, ali kada došao kući, ili što je zanat zaboravio, ili što mu tihi život omrznuo, dade se u kiridžovanje. A onda je u nas bilo živo — pred trijest, pred četrset godina! Pol je naših žitelja živjelo od Bosne i njene trgovine. Onda nije bilo gvozdenoga puta do Sarajeva i naši su kiridžijaši vozili robu do Mostara, njih po šestorica, po osmorica, i ostali bi na putu po četiri, po šest nedjelja. Onda je bilo zaslužbe, i lako zaradit pedeset dukata u mjesec dana; dă, onda je djed Lukšić bio ugledan i pošten, ali danas . . . žena mu je davno umrijela, djece nigda nije ni imao . . . danas je sinja sirotinja i tudj vinograd pudari! Kada ima, najede se za dva dana, kada ima, napije se i za godinu . . . a toga u nas uvijek: je li u kojoj kući mrtavac, ide i sjedi, je li gdje imenu danak, ne zaboravi, i kapne grošić; da se ogrije ob zimu, udje u birtiju i nadje se duša milostiva, pa se žemljom založi i napitkom okrijepi. Nu u prkos svoj nevolji: zli jezici mlate, da stari škrtari i da u čarapi turskih čuva škuda i cvancika.

Nu u berbi zaboravio djeda tugu svoju, zaobijestio se kô u doba, kada su mu brčići pronicali.

„Ih sog in, undert ajme“ stari graničar važno govori „nemecki“, da pokaže, da umije i da ga „niža klasa“ oko tijeska ne bi razumjela.

„Iz gefelih, gospodine“ i dohvati čuturu rakije i ponudi nam.

Gucne moj drug, gucnem ja, ali djedo Lukšić, kada prislonio gr'oce, ne može da se odbije.

„A nama ništa?“ — pitaju ljudi oko tijeska.

„Vi ste mladi — mladu svijetu vode!“ miga na nas starac sijedim i krupnim obrvama.

Mi se nasmjehnusmo veselome svatu i podjosmo do koljebe, do reduše.

„Hvaljen Isus, tetice!“ Moja tetica, blaga i vedra, kô ovaj vedri jesenji danak, pripravljala družini ručak i mi ne hoteći je buniti zadjemo u berbu, u mladež. Pjesma nas već pozdravljala:

„Gospodine, šalji u novine,
Nema raja nad našega kraja“.

Ima beračica neko desetak, ima medju njima i nešto roda i prijatelja. Beračice trgaju od reda, a znanci izabiru groždje za peluniju. Moj ćako ide tragom, pazi i tulači.

„Pjevaj, seko, imadu gospoda šećera“ — jedna drugu puti iz tihana.

Nijesu se dugo nećkale:

„Mene dika na bonbone miti,
Golubice, hoćeš moja biti!“

Dakako, mi izvadimo slatkiša, a što seke, što snaše, sve se vrte okolo Babogredca, a on kapom i šakom dijeli.

„Kaki su, seko?“

„Svileni, jagodo!“

„Pa plavi — kô tvoje oko, lane!“

„A ovi se topi, kô da je medica u njem!“

„He, ženska glavo, to je liker u bonbonu“ kori najrazumnija.

„Čuda, što još ljudi ne će za novac izmudriti!“

„Hi-hi-hi“ — nasta u jedared cika, jer im se baš po tragu užgala žabica i razagnala ih.

Beračice i dalje pjevale i vragoljale, kako se to u berbi pjeva i vragolja, kada se vjenčava i Bacho i Venus ... Mi ostadosmo tudijer u žamoru i razgovoru, u šali i pjesmi. Babogredac vraški razumio lakrdiju, a putunjaši, dok im beračice naspu brente, pomažu gospodinu. Smijeha i grijeha i suviše bilo. U tom jedan putunjaš donese nam glas, kako djeda Lukšić ljudima kod tijeska priča, da je on dvadeset godina bio u vilinskome carstvu, i da vile s njime i danas još svaku veče kolo vode i pudare. Mirko — Nemirko me zovne, da sidjemo dolje do čudna vilenjaka.

Sunce je o pô neba stalo, podneva je bilo blizo. Djed Lukšić pod koljebom vrtio ražanj i na žeravici cmarilo se meso ... tko nije čuo za pribudovački ćevap? — Na stranu sve paštete! I sit bi ga jeo! — Čelo se starčevo osulo znojem, moja ga tetica baš upregla, a on u Tantalovim mukama ... Sve okom dosiže čuturu, a ne može do nje, ne može ražnja ostaviti. Mi baš nahrupili, kada je djeda jednoga momčića mitio, da ga za časak zamijeni.

„Čuj, momče, — bora ti, hodi pridrži!“

„A hoćete li Vi, djede, mjesto mene škafove dizati?“

Uz momče pristao i stric Miško. On je naš vinogradar, ima pod nama svoju koljebu i svoje jutarce, nu kô dobar susjed — a nije mu badava — našu lozu goji kô i svoju, reže ju i veže, kopa, galicom škropi i sumpori. Tijačak je i miran čovjek, ali i on danas udario napastovat:

„Okrećite, djede, zagorjet će ćevap“.

„Lozu vam“ psuje djed Gjuro, a sve okreće glavu, da prijatelja nadje.

„Pa ja ću Vas zamijeniti, djede!“ skočim ja.

„Pozlatila Vam se ruka“.

Djed Lukšić ustane, njekako mu „osjet ravnotežja“ otupio, pa sve posrće, nu se ipako čuturi domače, nazdravi mi i jedva se njome rastavio; po tom se pošteno vrnu i opeta ražnju.

„A čujte, djede“, prihvati moj Babogredac, „a mi smo čuli, da ste Vi vilenjak“.

Starac ga pogleda ispod oka i ne dade odgovora.

„Jest, gospodine“, umiješa se stric Miško, „jest, pričao nam, dok ste bili u vinogradu, da je dvadeset godina bio u vilinskome carstvu“.

„Pa i jesam“ — oporo će djeda.

„A gdje?“

„Na Veležu — ama Vi ni ne znate, gdje je ta planina!“

„Kako ne bih znao“, vješto će Mirko, „nad Mostarom!“

„Sa Veleža smo išli i na Velebit. I noćas sam na Velebitu bio“ važno dodade starac.

„Pa kako se glavna vila zove?“

„Segedinka“.

„Hm — a koliko ih ima?"

„Ima ih čudo — ravno tri sto šezdeset i pet, koliko u godidi dana!"

„Kako izgledju?"

„Kô i druge djevojke, samo imadu kopita".

„To nijesu onda, djede, vile!"

„A kako ne bi bile vile", okosi se djeda, „ja sam ih gledo, kô i sada što Vas gledjem, — nemojte Vi meni soliti pamet!"

„Može biti — ama vile nijesu!"

„Vrti, djede, ćevap će zagorjeti — ne će ti ni vile pomoći", dovikuje Ivo putunjaš.

„Lozu vam dječiju", uzmrčio vilenjak.

„A ja Vam i opet, djede, velim, Vi nas hoćete oblagati, to nijesu vile bile. — Vile na Veležu i Velebitu imadu zlatnu kosu i staklene noge" — — ne pušta vragoljan iz Babine grede svoje plijeno.

„Nu, a odakle Vi to znate?"

„Kako ne bih znao, kad sam i ja — vilenjak!"

Djedo Lukšić razrogačio oči, ražanj mu se omače, blenuo u Mirka, pa će mu kiselo:

„Kako bi to moglo biti — gospoda ne bave se vilama".

„Eto, tako je to, djede. Kada sam se rodio, onda mi Ravijojla sa Veleža vilinski znamen dala. I eto, ako ne vjerujete — pokazat ću Vam" — pridje Babogredac djedu. Zasuče rukave i pokaza na laktu brazgotinu. Starac dobro „znamen" ogleda. Smrče se.

„A Vi, djede, nijeste vile u životu ni vidjeli. — Eto hajte da vilinski divanimo". I počeo Mirko nješto mrsiti i plesti kô vilinski jezik; mi da puknemo od grohota, a vilenjak se debelim znojem znoji. Nu Mirko — vražji dječko; kô što kobac rije pandže u svoje plijeno, tako i on drži i ne pušta starca.

„Moj djede, gdje ste Vi vilenjak? — Poznam ja i onoga na Velebitu i onoga na Veležu! Poznam ja dobro i Cavtijana iz Baga i Janoša iz Debrecina . . . gdje bi to Vi bili . . . — A što ono o Segedinki govorite, — umrla je ona prije stotinu godina!"

„Vile ne umiru!" Hoće starac da uhvati Mirka. Ne može da šuti.

„A kako ne bi umirale — i vilenjaci umiru!" siguran je Babogredac.

„Nu, a jedu li vile?" i opet će.

„A što ne bi jele!"

„Nu vidiš, djede, tko jede, taj može i obolit, a tko oboli, taj i umire. Vidite, pravo sam rekao, da ne znate. Vi nijeste vilenjak!"

Starac mahnuo rukom, pa zašutio. Već mu dogorjelo.

„Nu to može biti", nastavi obješenjak, „da ste Vi vještac, pa kada zanoći, da Vi sa vješticama na metlama po vinogradu jašite".

Djeda Lukšić uskrvavi se, štono vele, ispod kože; u dušu ga posjekla uvreda:

„Pa Vi meni, gospodine, da sam vještac. Nemojte, da Vam štogodj grda ne lanem", razgnjevio se i hoćaše Mirku barem da opsuje Babinu gredu. U dobri čas sjetila se reduša i zovnula ga, jer da je ćevap ispečen. Starac zamače u koljebu, a odande u vinograd.

Poslije sjedosmo mi ručevati, kako se u vinogradu ruča: polijegasmo na tratinu i sa limenim kašikama, krnjavim vilicama i tupim noževima kusasmo i komadasmo iz dubokih tanjura, što je bilo Božijega dara. Razgovor tekao živo. Djeda ni blizu, makar ga zvalo, nego pod konac ručka i opet ga čutura k nama privukla. Dolazi cupkajuć i klepećuć i sve pjevuca, razabireš, o Segedinki i o vilama. Za svojih osamdeset godina ima starac i zvučan i zvonak glasak.

Zlobni Babogredac odlučio zadnji juriš.

„Čujte, djede, jedan od nas laže: ili ste Vi znan sa vilama, ili sam ja — obadva nijesmo. Razumijte. Ako ste Vi vilenjak, napravite Vi meni staklene noge, ako ne ćete — ja ću Vama, do večera natjerat ću oblake, dozvat ću vile i poslati Vas na Velebit".

„Pa ajde", doumio se i pristao djeda, „načinite mi staklene noge. „Samo ja znam, da vile s gospodom nemaju nikakoga posla".

„Da vidimo!"

Vedrina bila, da ne može ljepša. Na čitavu nebištu ni perce oblačka, obzorje providno, da vidiš daleko u Bosnu, o Božijem suncu ljeska se srebrn pojas Save, dalje se zeleni ravna Posavina, jasno se ističu obrisi Vučjaka, a u dnu jedva razaznaješ ogromne gromade sivih planina.

„Dakle, djede, do večera imate vi staklene noge".

„Pa hajde".

„Ali ja moram oblake nagnati", reče Mirko i otputi se na čistinu, te poče previjati se i mahati i lijevom i desnom rukom.

„Za sat evo prvoga oblaka!"

Sva se družina smije, samo djedu ne bilo do smijeha. Gospodin i zove oblake! Je li se zar šali?

„He, djede, — staklene noge!"

*

„Nemojte, da ih polupate", šale se beračice.

„Ne ćete Vi dobro sa staklenim nogama", stric će Miško, „jer da je tako bolje, i Bog bi dao ljudima staklo mjesto kostiju i mesa".

I tako lakrdijali, al' djedu ne bilo do lakrdije, i izgubio se. Mi već na šalu zaboravili, ručevali i plandovali, zašli i opet u mobu, žežemo žabice, pjevamo i smijemo se. Pjesma pjesmi odgovara, jedno brdo odjekuje drugomu.

„Poljubit ću moje dike lice,
Nek me tuže stolu sedmorice".
„Mila mamo, ne ruži mi dike,
To je šteta, da Ti ružiš zeta!"

Pjesma se miješa sa smijehom, šala i prasak baruta brdom odzvanja.

Nu ne bilo dugo, a ono se od Motavice pomolio oblačak, za sat se izvalila oblačina, s prva čisto srebrena, poslije sve tamnija i tmastija, i ravno uperila — na naš kraj. Beračice se zadivile i tajanstveno šaputale, da je taj gospodin Mirko zazbilj vilenjak, dok je na vedrinu izveo oblake. Kako oblak biva veći, tako se i djeda nama prikučiva, okreće se i diže glavu, miriši i šapće: „Lozu mu, ne će biti dobro".

„He, djeda, eto staklenih nogu" — dovikuju od mobe. Djeda malo mari za napast, podnijemio se i Mirka ispod oka plašivo gleda, srče zrak i gundža: „Ne će biti dobro". Rastrijeznio se starac i ne klima.

Oblačine vise nad nama kô utvore, zamračilo.

Mirko se do napokon smilovao vilenjaku i zapita ga:

„Je li, djede, nješto Vas noge bride, teške su Vam". Djed Lukšić opipa ih i nevoljno poklima glavom. Znoj ga oblijeva.

„Još imate sat vremena", progovori obješenjak i pogleda na svoju uru, „kažite, jeste li, nijeste li vilenjak?"

„Ja sam iz drugoga carstva", ponizno će djeda.

Mirko se slavodobitno nasmjehnu, dobio je bitku.

„Iz kojega?"

„Iz onoga, što je preko mora".

„Preko mora nema vila — njih ima samo u nas".

„U Talijanskoj".

„U Talijanskoj nema vila".

„A nemojte, gospodine, Vi ozbilja — Vi ne znate za šalu" — zaprosio ubogi starac, a sve zadrhtava.

„He, he, djede, — Vi ste se šalili, ja mislio, da Vi ozbilja govorite".

„Ama kaki, gospodine — a Vi odmah oblake natjerali".

„Pa dobro djede — kada ste se šalili — ne će biti staklenih nogû".

— — Smijehu ne bilo kraja. — —

A oblaci se nad našim glavama i dalje gomilali, i prije nego je zanoćilo, stalo je lijevati. Berba se i moba sklonula u koljebu, a kada je pljusak u noć presahnuo, opreme se beračice kući, nu nije im ni ta topla, jesenja kišica zasmela dobru volju i veselu ćud i još daleko iz prodoline dopirala je do nas njihova pjesma:

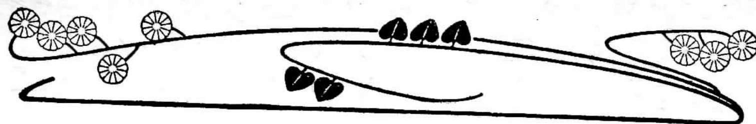
„Oj ljubavi, tko li te nabavi,
Nabavio, tko me je ljubio".

Mi ostadosmo noćiti u vinogradu. Naložismo na čistacu oganj od lozovine, da je lizao hvat visoko i slatko se do pô noći opominjasmo, kako je obješenjak Mirko vješto stjerao u rog vilenjaka, koji se je zavukao u pojatu i spokojno onamo snivao.

Sutra je danak osvanuo lijep i krasan, vedar, vilinski. Dalje se bralo i vragovalo.

Djeda Lukšić nit je pio, nit je vilovao.

SVETOZAR RITIG.

DOĆI ĆE DANI . . .

Doći će dani velike šutnje,
kad ćeš u boli silnog čeznuća
sanke dozivat ljubavi zlate —
i zaman čekat, da se povrate
časovi sreće i nadahnuća.
Zaći će sunce, pasti će tama,
našega žića zastrt će staze —
tad ćemo novim sinuti svjetlom,
kô dvije zv'jezde, kada se sraze . . .
Naše će duše tada poletjet
novim, u život, neznanim putem:
dva nova sjajna velika sv'jeta,
što napr'jed kreću svak svojom stazom.

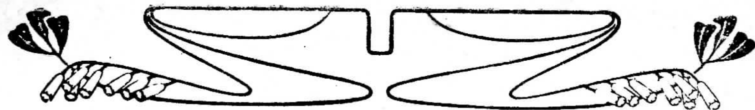
Oh, mnoga zv'jezda meni je sjala,
trenom osv'jetliv žića mi pute,
dokle joj svjetlo jačim pred sjajem
očima mojim iščezlo nije . . .
Znaš li, da zv'jezde na nebu bl'jede,
zora kad svoje svjetlo zapali —?
Tako i moje nestalo zv'jezde,
i moji su bl'jedili ideali
plamnim pred sjajem novoga sunca,
dokle i ono gasnulo nije,
da kano drhtaj, slabi plamećak
nad mojim žićem spomenom titra . . .

Tako ćeš i ti, o sunce moje,
što sada mi daješ žar i toplotu,
zgasnut, — da tada kô sićana zv'jezda,
negdje daleko van moga vidika,
nanovo sineš na obzorju drugom . . .

Ili ćeš možda — osvete puno —
harat i tresti mojim životom,
košto vulkana plamen, kad liže
pučinom morskom, pr'jeteć progutat
siktanjem strašnim valovlje silno . . .?
Ej onda — onda planut će borba
izmedju ognja i okeana —!
Hoće li oganj progutat more —
il more svladat demona svoga . . .?

Sisak.

HERMINA BRKIĆ.

KAKO SE ODGAJAJU GOSPODARI SVIETA.

I.

Što znači ona: Tko jači, taj kvači.

Mi Hrvati živimo, osobito od svoga preporoda, prije sedamdeset godina, u velikom i kobnom protuslovlju: Sad se pozivljemo samo na svoje staro i neotudjivo pravo, te medju nama prevladavaju stranke i struje, koje otvoreno poriču ikakvu vriednost našemu srodstvu s tolikim drugim slavenskim narodima. Sad opet naglašujemo i ižtičemo samo to, da smo grana velikoga slavenskoga stabla, kojega da ne može izkorieniti nikakva medjunarodna sila. A napokon znade u nas i te kako prevladati mišljenje, da je naše pravo preslabo, a Slavenstvo upravo nemoćno, i da nam valja tražiti zaštitu u jakih susjeda i onda, kad imamo razloga držati, da se još dugo ne će moći izmiriti naši životni interesi s njihovim prohtjevima.

Ovo je samo po sebi dosta, da se uvjerimo, kako u današnje doba narodna snaga nije samo u brojnoj većini, jer onda bismo mi Slaveni u habsburžkoj monarkiji već od davna bili ravnopravni, ako već u njoj ne bismo postali gospodari. Nije narodna snaga samo u staroj tisućljetnoj kulturi, jer tad bi Kitaj još uviek gaspodario Siamom, Japanom i Koreom, a Francuzkoj bi i na Sredozemnom moru i na evropskom kopnu sve do danas pripadalo neosporivo prvenstvo. Nije napokon uvjet narodnoj snazi bogata i naobražena aristokracija, jer tad Švedska ne bi bila slabija u nedavnom svom sporu s Norvežkom, koja je zapravo čisto seljačka zemlja.

Kako je u naše doba vanredno komplikovan pojam narodne snage, vidi se još i po tom, što je proti sveobćemu očekivanju u austropruskom ratu g. 1866. njemački učitelj pobiedio austrijskoga oružnika, a toj se

je pobjedi i sam Bismarck tako malo nadao, te je naviestivši rat vazda spavao s revolverom pod uzglavljem, da si na prvi glas o porazu tanetom prosviri glavu. Slično je tomu bilo i za francuzko-njemačkoga rata, koji je započeo biesnom vikom Parižlija: U Berlin, u Berlin! a završio je ulazom njemačkih četa pod parižki slavoluk Napoleonov. A onda baš eto za naših dana dogodilo se je možda najveće iznenadjenje u povjesti: Kosooki japanski patuljak suzbio je, ako i nije porazio, ruskoga gorostasa, kojemu inače ne bijahu zaprekom ni visoke Alpe, ni nebotični Pamir.

Mora nam dakle biti jasno, da od onoga časa, odkada na pozornicu svieta stupaju čitavi samosviestni narodi, narodna snaga ne znači samo grubu fizičku silu, a jedva da je to ikada i značila, odkad ljudi stvaraju djela, što ih bilježi povjest. Ljudski duh kao iskra neumrloga božanstva tako je tajnovit sam po sebi, a u velikoj množini raznih naroda to je tako zagonetna i veličanstvena sila, da se nikako ne može izraziti pukom aritmetičkom formulom. I zato u savremenoj povjesti sve to češće odlučuju oni faktori javnoga života, koje bi Latinac nazvao inponderabilia, a za koja bismo mi rekli, da se ničim ne dadu točno omjeriti i nikako točno vagnuti.

Ali se zato ipak dadu tako prikazati i toliko ocieniti, osobito kad se već jednom pokažu njihove posljedice, da ovakav prikaz može i mora koristiti svakomu narodu, koji je već toliko uznapredovao, da se može lako koristiti i tudjim kulturnim stečevinama.

Danas možda nema inteligentna Hrvata, koji ne bi sad više, sad manje toga čitao i znao o imperijalizmu amerikanskom i englezkom, njemačkom, dapače i — magjarskom. Svi mi znamo, i još bolje u sebi osjećamo, da je imperijalizam težnja modernih naroda za takvim gospodstvom, koje se ne da i ne može ni prividno opravdati ni historijskim, ni prirodnim pravom, te se javlja samo kao neizbježivi resultat takve narodne snage i takve ekspansivnosti, koja si ne može naći mjesta na svom prvobitnom zemljištu.

Gledajući svoje prekodravske susjede lako bismo mogli pomisliti, da je ovakva težnja samo puki izražaj one sredovječne formule o surovom pravu sile, te bismo možda i očajali, kad bismo vidjeli, da se je takva sila oborila na nas svom svojom snagom. No promatrajući i proučavajući uzroke, sbog kojih su Englezi što direktno, što indirektno zavladali gotovo čitavom zemaljskom krugljom, mi ćemo na veliku svoju utjehu odmah opaziti, da su Englezi postali gospodarima svietu

na takav način, na koji bismo mi Hrvati lako i sigurno mogli postati barem gospodarima u svojoj rodjenoj zemlji i na onom dielu Jadranskoga mora i Balkanskoga poluotoka, gdje bi nam svako tudje direktno ili indirektno gospodstvo zadalo prije ili kasnije narodnu i političku smrt. I jedva da za čovjeka ima većega užitka, nego gledati, kako su jednostavni i lako pristupni elementi one divske snage, kojom su Englezi čitave kontinente naselili ili preuredili, snage, koja je po svom bivstvu upravo oprečna onomu, što si mi mislimo, kad s bolju ili čak s očajem izgovaramo onu staru: Tko jači, taj kvači.

II.

Englezka obitelj — mala absolutistička država.

Poznata je rieč, da zna i zapoviedati, tko je znao slušati. No primjerice mi Slaveni prema obćemu priznanju nenadkriljivi smo u poslušnosti, pa ipak nismo dokazali, da znademo biti tako dobri gospodari, kako smo izvrstni sluge. Prema tomu je glavno u ovoj stvari, da strogo razlikujemo poslušnost tudjinu, iz koje nastaje robska ćud, od poslušnosti, pa i podpune pokornosti svomu, od koje nastaje narodna disciplina. Ali gle, osebujnosti englezkoga družtvenoga uredjenja: Englez se u poslušnosti i pokornosti ne vježba u javnom životu kao Rus, t. j. Englez je posvema neodvisan od svoga vladara, ali je zato podpuno ovisan naročito s imovinskoga gledišta od svoje obitelji, ili točnije, od svoga otca.

„Englezka je obitelj sve donaših dana sačuvala obilježje absolutističke monarkije... Otac nema prema sebi... onih zakonskih nametnika, što ih zovemo nuždni baštinici. On s podpunom slobodom izvršuje oporučno pravo... Kad sve dobro prosudim, vidim, da u modernom družtvu nema ličnosti, koja bi nas svojim autoritetom i ugledom tako sjećala na rimskoga „pater familias" kao glava englezke obitelji. To je vladar, kojega u njegovu kraljevstvu poštuju, i koji vlada gotovo po božanskom pravu. Prema Englezu Francuz ti je kao predsjednik, kojega izabraše saborski cjepidlačari. Englez nema u svojoj obitelji ni opozicije, ni odpora. O njegvoj se volji ne razpravlja. Sinovi ga poštuju, a njegova žena im se pridružuje".[1]

Vidi: E. Boutmy: L' E t a t e t l' i n d i v i d u e n A n g l e t e r r e, Annales de l' ecole des sciences politiques, 15. oct. 1887. str. 497—500.

No evo odmah vanrednoga obilježja ovoga obiteljskoga neograničenoga vladara: „U Englezkoj vlast otca nad o s o b o m djeteta tako je ograničena, da ne može svoga djeteta dati zatvoriti, a i da mu poslie dvadeset i prve godine u obće ne može ništa zapovjediti; ali s cielim svojim imetkom razpolaže otac posvema neograničeno izuzevši slučaj, kad ga nuka tradicija, ili obvezuje zakon, da najstarijemu sinu ostavi ili cielu baštinu, ili odredjeni njezin dio. U Francuzkoj može otac sa samim djetetom raditi gotovo što hoće, ali svojom imovinom ne može u oporuci po volji razpolagati".[1]

Sad vidimo jasno: Već pod otčinskim krovom mora se malomu Englezu duboko u dušu uciepiti uvjerenje, da ima i može imati neku vriednost jedino sam po sebi, po svom odgoju i naobrazbi, po svojim sposobnostima za rad i za život, a nipošto po imetku svoga otca, koji ne smatra svojom dužnošću, da djecu obskrbi time, što bi joj još za svoga života osigurao lahak i udoban život.

Ali i sama vanjština englezke kuće neodoljivo nuka djecu na što veću samostalnost u mišljenju i u radu. „Svako kućanstvo, bilo to u gradu ili na selu, materijalno je podpuno neodvisno od susjeda. Svaka obitelj ima svoju kuću, svoj vlastiti krov, te ravno i posvema samostalno obći s vanjskim svietom; svaka je obitelj kod sebe absolutna gospodarica, te joj nitko nimalo ne smeta ni nad glavom, ni pod nogama. Izuzevši vrlo riedke iznimke, naročito u Londonu, nema u Englezkoj onih velikih vojarna, koje se diele na samostanske ćelije, na tiesne stanove, gdje se gnjave i gdje kržljave tolike obitelji. Englezka obitelj ima dosta prostora, da se po volji razvija i proširuje. Za to za Engleza obiteljska kuća ima tako intimnu i duboku poeziju, te Englez misli, da ju je samo on kadar oćutiti i izraziti. Tako glasoviti John Ruskin piše: „Domaći prag to je mjesto mira, to je zaklonište ne samo proti pogrdi, nego i proti svakoj strahovladi... Ako u obitelj prodira nemir vanjskoga života, ako jedan od supruga dopušta nepoznatomu i neprijateljskomu svietu bez ozbiljnosti i bez ljubavi, da prekorači domaći prag, onda to više nije obitelj; to je samo jedan dio izvanjskoga svieta, pokrit odozgo i iznutra razsvietljen".[1]

Važno je iztaknuti, da se englezki baština ili djedovina zove istom riečju kao i država, naime: e s t a t e.

Već vidjesmo, da je u toj državi otac absolutni vladar, koji se ne smatra nimalo obvezanim, da štedi novac zato, kako bi njegova djeca

[1] Max Leclerc: L' é d u c a t i o n e n A n g l e t e r r e, Paris 1901., str. 20—26.

danas sutra udobnije živjela nego on. Englez bi se stidio onih rieči, što ih u kopnenoj Evropi, pa i kod nas u Hrvatskoj, na svakom koraku čujemo bilo to u gradu, ili na selu iz otčevih i materinih ustiju: Daj, Bože, samo, da mi diete lakše živi, nego ja, da se ne muči kao ja.[1] Englez se ne boji muke, nego se boji uzaludne muke, pa zato mu je glavna i zapravo jedina briga, da djecu svoju odgoji tako, da imaju dosta sposobnosti i volje za uspješan rad.

U Englezkoj je posvema nepoznat običaj, da bi otac bio samo kao stariji drug svojoj djeci. Naprotiv se dosta često čuje, gdje djeca otcu govore „gospodine" („sir") kao služinčad svomu gospodaru.

Tu se čovjek i nehotice sjeća još onoga nedavnoga doba, kad su djeca barem po našim selima govorila svojim roditeljima „vi", te se nije dala ni zamisliti sablazan, da bi sin prolazio selom vičući svomu otcu: Ja ću tebi već pokazati...

Englezkinja je prije žena nego mati. To znači, da bez prigovora sliedi svoga muža, kamo god ju povede, i da nikada ne zaustavlja svoje djece na putu njihovoga života s onom nježnošću i zabrinutošću, u kojoj je toliko puta i mnogo materinje sebičnosti i sbog koje naročito kod nas Slavena a i kod Francuza mladići ostaju kod kuće, „da materi ne pukne srce". Englezkinja naime dublje osjeća prema djeci svoju dužnost, nego svoju ljubav, pa ih zato vazda sama i doji, izuzevši tek najviše aristokratske krugove.

„Englezke obitelji imadu obično dosta djece, koja dolaze jedno za drugim, te tvore čitav mali bataljun, što ga već za rana treba naučiti na disciplinu. Diete sprovodi prve svoje godine u dječjoj sobi; to je njegovo kraljevstvo, u kojem ne vlada kao absolutan vladar, nego kao slobodni gradjanin pod budnim okom matere i dadilje. U dječjoj sobi glavno je ovo troje: mati, dadilja i zrak... Što su stvari u njoj jednostavnije, pa i prostije, to bolje; na kolievci ne treba čipaka, posteljica je tvrda, hrana jednostavna, pod i zidovi što čišći. Tako je dječju sobu opisao Ruskin... Englezka djeca odievaju se prostrano, lagano, jednostavno; odjeća nije za paradu, nego proti zimi, proti vjetru i proti kiši, a nikada nije na smetnju slobodnomu kretanju. Diete se može igrati bez straha, da će sgužvati l epu vrpcu ili razderati skupocjenu čipku.

[1] Ovdje, naravski, treba uvažiti osobito nepovoljne prilike, u kojima je do ne davna živio seljački i radnički puk po svoj Evropi, osim Francuzke i Holandije, a živi većinom i danas. U biedi, kakva je, recimo u našem Zagorju ili u Lici, roditelji za djecu ili otupe, ili ju previše žale.

Djeca jedu zajedno na strani; jedu pravilno i vrlo umjereno. Dnevice se vode na igralište, i to gotovo bez obzira, kakvo je vrieme, da čitave sate sprovedu na zraku, u perivojima, što ih ima svaki veliki grad, ili na prostu polju, ako je obitelj izvan grada... Diete ostaje djetetom dugo, tako dugo, dok toga treba... Nije to prerano razviti mali čovjek sa šest ili sedam godina, kako to vidjamo po našim ulicama i šetalištima.

Ovaj sistem razvio se je u Englezkoj malo po malo, a danas ga se sve drži i svatko se u nj pouzdaje: U dječjoj sobi, u obitelji, u kući i izvan nje, čim mališ prohoda, i čim počne nješto shvaćati, sav se odgoj podpuno temelji na povjerenju u diete. Diete se prepušta već za rana svojim silama, ako je zdravo; u njem se za rana budi čuvstvo odgovornosti, kad mu se uz doličnu opomenu daje slobodan izbor medju dobrom i zlom: Ako učini zlo, stići će ga kazna za njegovu pogrešku, ili će nositi posljedice za svoj čin. Ali na njegovu pogrešku i na njegovu slaboću nikada se unapried ne računa; na diete se ne pazi samo zato, da ne pane; za njim se ne uhadja, da ga onda uloviš u pogreški. Laž mu se prikazuje kao prava strahota; za to mu se svakoj rieči vjeruje, dok nema dokaza, da laže... Izuzevši njekoliko najviših aristokratskih i bogatih obitelji, i to izuzevši samo najstariju djecu, Englez se smatra dužnim, brinuti se za obskrbu i za naobrazbu svoje djece samo do šestnaeste, sedamnaeste godine... Sin u ostalom dobro znade, da ne može računati na baštinu otčevu... I tako mladoga Engleza cieli život uči onu zlatnu: Pomozi si sam. Već od dječje sobe sve ga sili na samostalan rad; živjeti za njega i ne znači drugo, nego iz načela raditi".[1]

Iz svega toga vidimo, da u englezkoj obitelji nema ni traga onim rodbinskim vezama, koje kod nas Slavena sižu, rekao bih, do devetoga koljena, i koje svaki rodjak prije smatra izvorom prava, nego vrelom kakve dužnosti. U našoj slavenskoj obitelji ostaje čovjek sam, pa imao najbrojniju rodbinu, čim ga stignu težki udarci života; ali zato ga okružuju sa svih strana sve sami njegovi mili i dragi, ako mu se sreća samo malo nasmije. Englez i ne mari za strice i ujake, za sinovce i nećake, za tete i ujne, za sestrične i bratične. Pod absolutnom vlašću otca i pod budnim nadzorom matere odgajaju se braća i sestre na takav način, da se danas sutra u životu mogu sami na se osloniti i da budu vriedni prijatelja naći i uviek kadri prijateljstvo ne samo tražiti, nego i vraćati.

[1] Max Leclerc: L'éducation des classes moyennes et dirigeantes en Angleterre (Nagradila francuzka akademija. Paris, Colin, str. 368, za 4 franka), str. 30—32.

III.

Englezki odgoj tiela i duha.

Englezi imadu za odgoj tjelesni i za duševnu naobrazbu jednu te istu rieč: e d u c a t i o n. To je samo po sebi dokaz, da je za njih nerazdruživo spojen tjelesni razvoj i duševni napredak i da im nije tek puka fraza ona stara latinska rieč: Mens sana in corpore sano, zdrav duh u zdravu tielu.

No prevarili bismo se misleći, da je u Englezkoj uviek tako bilo. „Po svjedočanstvu svih savremenika bijahu Englezi još pred petdeset godina narod zatucan, životinjski surov i od prosjaka pa do velikaša odan samo skrajnjoj pohlepi u jelu i piću. Tad je nastao preokret ponajprije u višim školama i na sveučilištima, dakle medju aristokracijom oko god. 1860. Ovaj je preokret zahvatio malo po malo i srednji stalež i u to doba, kad se Englezi bojahu navalnoga rata iz Francuzke, nastale su po svoj Britaniji dobrovoljačke čete za narodnu obranu, što ih vidimo i danas. Obćenito je prevladala moda tjelesnoga vježbanja, kojemu se danas nitko više ne ruga. Svaki Englez hoće da ima jake mišice, svatko se boji debljine kao poniženja i bori se proti njoj svim silama kao proti elementarnoj nesreći.

I zato je Englez s onom istom uztrajnošću, koja ga u svem odlikuje, uveo svakojake vježbe i igre na slobodnu zraku. On je to učinio s takvim zanosom, te je ova stvar u Englezkoj postigla svoje savršenstvo, ... postala je svakidašnjim zanimanjem, dielom samoga života. I kako su Englezi u svoje vrieme stvorili čistokrvnu konjsku pasminu; kako su svoja žitna polja promienili u pašnjake, tako su sada promienili i svoj tjelesni ustroj i svoju ćud. Danas bi morao zaći u koju najzabitniju pokrajinu, da još nadješ gdjekojega Engleza, koji se od prevelikoga jela sav naduo i odebljao ... Današnji je Englez sav jedna mišica. Tjelesne vježbe uništile su njegovu sklonost k prekomjernomu jelu i piću ... U tom je sada podpuna opreka medju englezkom mladežju i medju njemačkim sveučilištarcima, koji se upravo plaše tjelesne vježbe, kojima se ne da ni hodati, te se odebljaju već s dvadeset i pet godina“.[1]

Za ovaj neobični i podpuni preokret ima možda najvećih zasluga glasoviti englezki filozof Herbert S p e n c e r, koji ob ovoj stvari ovako piše: „Prvi uvjet za svaki uspjeh jest u tom, da budeš „jaka životinja“; ... čuvati zdravlje, to je naša dužnost, a škoditi mu pravi je tjelesni grieh ... U svietu postoji jedna stvar, koju bismo mogli nazvati tjelesni moral“.[1]

[1] Vidi netom spom. djelo str. 37. i 38. (Na 38. str. bilj. 2.)

Spencera su Englezi dobro razumjeli: Pjesnici i učenjaci, liečnici i mudraci, novinari i političari počeše složno nastojati o tom, da glavna pravila o zdravstvu proniknu u čitavo englezko družtvo. I uspjeh njihova nastojanja bio je podpun: I najčednija englezka kuća, koja nije starija od dvadeset, trideset godina, ima svoju kupaonicu. Radnički predjeli u svim industrijalnim gradovima imadu uzorna kupališta. U najmanjim svratištima zahodi su zatvoreni (closeti) i u njima je obilno vode. U svakom gradiću i najzabitnije pokrajine zajedno s bezplatnom pučkom knjižnicom otvara se i javno bezplatno pučko kupalište. Svaka englezka škola ima svoju kupaonicu, u kojoj se djaci prije urede, nego udju u razred. Srednje, pa i visoke škole većinom su sasvim izvan grada, usred šume ili na kakvu brežuljku, a vazda imadu golem slobodan prostor, na kojem se djeca i mladići najmanje tri popodneva u tjednu čitave sate tjelesno vježbaju. No ove vježbe i igre nisu ni iz daleka slične uličnjačkomu rvanju, jer i kod igre vlada željezna disciplina, koju si mladež sama nameće, izabirući si izmedju najokretnijih i najjačih drugova svoje vodje i zapovjednike, kojima se onda u čitavoj igri slobodnom voljom sliepo upravo pokorava.

I gle, organizovanom ovom higijenom, kakve nema nigdje na evropskom kopnu, dobivaju Englezi svake godine jednu veliku bitku: „Godine 1870. pao je pomor u Englezkoj na 22·52 od tisuće; g. 1887. pao je na 18·8; god. 1888. već na 17·8, t. j. za 4 od tisuće. Kad bi Francuzka slično uredila svoje zdravstvo, ostalo bi joj svake godine na životu 150.000 ljudi“.[2]

Još prije ovoga pokreta za tjelesnim uzgojem naroda pojavio se vanredan čovjek imenom Thomas A r n o l d, protestantski duhovnik, koji je dvjema riečima označio svrhu svakoga odgoja i svekolike naobrazbe. Te su rieči: c h r i s t i a n g e n t l e m e n — kršćanski kavalir.

To je bilo 1828. Cielu kopnenu Evropu već je pošteno počela tresti bezvjerska „liberalna“ groznica, iz koje je doskora nastalo takvo političko strančarstvo i divljačtvo, da se do danas svuda oko nas, pa i kod

[1] Isto djelo, str. 34.

[2] A što da istom kažemo mi Hrvati i Slaveni u obće, gdje nam uza sav vanredno visoki postotak poroda groblje kadikad čak više uzimlje, nego li nam kolievka daje!

nas u Hrvatskoj sdušan i ugladjen čovjek težko može odvažiti, da i on zaigra vrzino kolo takve politike, u kojoj, čini ti se, ne može biti uspjeha, ako se boriš pravednim i plemenitim sredstvima.

Arnoldu bijaše prema tomu glavno pravilo, da odgojitelj i učitelj budu jedno te i sto, i da učenik u svom učitelju vidi prije svega uzorna čovjeka, koji ne žali nikakve muke, da i od svoga štićenika učini isto tako koristnoga člana ljudskoga družtva. Nedjeljna propovied bijaše Arnoldu najjačim sredstvom, kojim djelovaše na mlade duše, a uz to se je bavio i svim pitanjima političkoga života, te običavaše reći: „Što više duh moj radi, i što se više vježba na svim područjima politike i morala, to više moj nauk vriedi u školi".

Pouzdavajući se absolutno u svoje učenike odgojio je pokoljenje, koje svaku laž smatra za najveću strahotu. Upliv Arnoldov u tom smislu bio je tako golem, da je danas u englezkoj obitelji i u englezkoj školi glavno pravilo: govoriti absolutnu istinu. Učenik ne može učiniti veće pogreške, nego kad laže; od tada nema za Engleza veće uvrede, nego da mu kažeš: liar — lažac.

Svekolike Arnoldove reforme dadu se u kratko skupiti u ova dva jednostavna načela: Kod svakoga djeteta treba najsavjestnije izpitati i razlučiti njegove sposobnosti, onda prema tomu udesiti poučavanje. Drugo, vazda treba buditi plemenito čuvstvo u djetetu i s tim čuvstvom neprestance računati.

Prema tomu u englezkoj školi riedko se kazni, a kad se to čini, ne ide se za tim, da se djetetu zadade strah, nego da se u njem probudi čuvstvo odgovornosti i ponosa. Danas se u Englezkoj kazni šibom samo za laž i za kakav nemoralan čin.

Iz Arnoldova sistema sliedi još jedna važna reforma: učenik se nikada ne kazni time, da se zadrži poslie škole. Englezu bi se danas činilo bezumnim i podlim uzkratiti djetetu slobodan zrak zapravo samo zato, što ga ili nisi znao zainteresovati za predmet, ili zato, što te je krivo shvatilo, ili napokon možda samo zato, što kroz tri sata nije ostalo nepomično kao drveni svetac.

I tako školski zatvor, ili, kako se kod nas na selu veli, ostavljanje „u reštu" dapače i preko objeda, ostaje, a možda će još i dugo biti sramotnom ljagom francuzkoj i njemačkoj pedagogiji, kojoj smo i mi Hrvati zasužnjeni robovi.

Budući da je prema Arnoldovu geslu: christian gentleman školi i naobrazbi svrha odgajati dobre kršćane i ugladjene ljude, po-

svema je naravski, da se biblija vrlo brižljivo čita i tumači, i da se sveto pismo od svega najbolje znade. Isto je tako za Engleza naravski, da nitko ne može stupiti ni na sveučilište bez pismenoga izpita iz vjeronauka. Ali zato se u englezkim školama i ondje, gdje su to internati, vrlo malo moli obligatno, a u većini drugih škola uči se vjeronauk prije ili poslie obveznih predmeta posvema dragovoljno i samo na zahtjev roditelja.

Nego najveća je razlika medju odgojem u Englezkoj i na evropskom kopnu u ovom: U Englezkoj se nimalo ne ide za tim, da srednja škola, koja stvara inteligenciju, i koja traje posvuda obično od devete do osamnaeste godine, natrpa mladiću što više znanja u glavu, nego se ide za tim, da mu probudi i okriepi volju za učenje i za rad u cielom kasnijem životu. Vriednost odgoja ne mjeri se dakle u Englezkoj po tom, koliko djak zna u onaj čas, kad svrši školu, nego po tom, kako je osam ili deset školskih godina djelovalo na njegovu dušu i na njegovo tielo, t. j. koliko se je u mladiću razvilo zanosa i sposobonsti, da se i nadalje sam naobražava i usavršuje. Po svoj kopnenoj Evropi, a naročito u Francuzkoj, a preko staroga njemačkoga školskoga sistema i kod nas u Hrvatskoj, prevladava mišljenje, da će diete kao budući čovjek to više vriediti, što je više toga naučilo na školskim klupama. Zato sve školske reforme idu poglavito za tim, da produže ovo školsko vrieme, da prošire i što bolje razdiele naučno gradivo, koje se onda prema obligatnoj naučnoj osnovi nameće svoj mladeži bez ikakve razlike i bez ikakvoga obzira na mjestne prilike i na sposobnost pojedinoga učenika.

U Englezkoj školske naučne osnove zapravo i nema. Koliko se o takvoj osnovi može govoriti, ona je tako pruživa i tako obćenita, da pojedine škole, dapače i pojedini učitelji imadu podpunu samostalnost, što će i kako će učiti.

Ali se zato sve englezke škole drže ovoga pravila: Nad mladežju ne smije imati nikakve vlasti onaj, koji je ujedno ne uči. Ovo se pravilo tako strogo provodi, da je u englezkim zavodima prefekt ujedno i glavni profesor, koji svoje učenike, najviše četrdesetoricu njih, prati od najnižega pa sve do najvišega razreda. Puki prefekt bez profesorskih dužnosti, ili obični naš profesor, koji ne mora pravo znati ni za prezime svakomu svomu učeniku, posvema su nepoznata lica u englezkom školstvu.

Tu je onda naravski, da je u englezkoj školi glavna briga ne pretovariti učenika. Prema francuzko-njemačkomu školskomu sistemu i kod

nas je u Hrvatskoj posvema obična stvar, da jedan profesor zadaje, k tomu još bez tumačenja, toliku i toliku lekciju, ne pitajući nimalo, koliko su zadali ostali njegovi drugovi. A nadje li se netko u razredu, da upozori, kako su malo prije dobili deset ili petnaest stranica iz povjesti, ili prirodopisa, ili vjeronauka, ne pomaže to nimalo, nego će ozlovoljeni profesor naprotiv još ljutito doviknuti takvomu drzniku: A što vi mislite, da se moj predmet ne mora učiti!

U Englezkoj se nješto takva ne da prosto zamisliti. Tu učenik nikada, pa bilo to i prije izpita, ne radi duševno više od osam sati na dan, računajući ovamo naravno i školske satove. Kod nas slabiji djaci uče izvan škole četiri, pet sati dnevno, a uzevši i svakovrstne pismene radnje, naročito na učiteljskim školama, ne može učenik redovno, osobito prije izpita zrelosti, spavati duže od pet, šest sati, a sve ostalo vrieme posvećeno je onomu grozničavomu „biflanju“, koje toliko puta ostavlja tragove kroz cieli život i na tielu i na duši.

Značajno je još ovo dvoje: „Materinski jezik uči se Englez od osme do dvanaeste godine i onda se više k tomu predmetu ne vraća. I tako velik broj mladića dolazi na sveučilište, a da ne zna pravopisa.

Englezki je učitelj uvjeren, da se ni povjest ne može učiti sustavno; za to naznači djacima, što će čitati. . . . a onda ih pušta posvema slobodno. Njekolicina čilih i radinih učenika steče si tako originalno i duboko poznavanje povjesti; ostali ne znaju ništa. Englezki se profesori ne mogu dosta načuditi našoj školskoj osnovi, gdje se povjestna gradja dieli na različite periode i gdje svako doba ima svoje odredjeno mjesto, te mladić do konca svojih nauka strjelovitom brzinom i strogo po sistemu prodje kroz sve vjekove i narode. Kako u dječju glavu može totiko toga stati?“[1]

Odgovor je jednostavan: Nikako. Zato ni mi Hrvati, koji učimo povjest svih vjekova i svih naroda, ne znamo eto ni najnovije svoje povjesti od 1790.—1848.

No najviše se englezka škola odlikuje time, što je i javno mnienje duboko uvjereno, a i svaki je učitelj toga mnienja, da je prva dužnost škole pobuditi zanimanje za nauku i onda to zanimanje toliko razviti i ojačati, da knjiga i nauka omili učeniku za cieli život. Zato englezki profesor nikada ne krivi učenika, nego sebe, ako vidi, da ga pozorno ne slušaju. Englez je u tom istoga mišljenja kao dobar govornik ili dobar pjevač, koji se ne ljuti na obćinstvo, nego na sebe, čim vidi, da nije doživio očekivanoga uspjeha.

[1] Max Leclerc, netom spom. djelo str. 55—57.

Jednom riečju: U englezkoj školi vidimo ono isto, što i u englezkom ustavu i u cielom javnom životu. Svaki zakon i svaki program vriedi toliko, koliko vriede ljudi, koji ga imadu provesti. Jamstvom za obće koristan rad na kojem mu drago području nije Englezu nikada prazna formula ili zvučna fraza, nego samo i jedino čitav čovjek. I kako se od englezkih učitelja u prvom redu traži, da budu ljudi na mjestu, tako je posvema prirodno, da i ti učitelji drže životnom svojom zadaćom odgajati podpune, samostalne ljude, koji, poprečno, svršivši školu, znadu doduše manje od Francuza i Niemca, ali što znadu, znadu dobro, i onda, a to i jest glavno, ti ljudi i dalje cieli svoj život uče i — rade.

Zato nije čudo, što je jedan stranac u francuzkoj „Medjunarodnoj smotri za nastavu“ priznao Francuzima, da doduše imadu odličnih strukovnjaka, ali vrlo malo profesora i odgojitelja, pa zato na koncu svoje studije i daje ovaj savjet: „Pobrinite se za slobodne ljude i odgojitelje, a ne za činovnike . . . Prodahnite se mišlju, da pedagog nije ni činovnik, ni sanjar, i da su prve njegove kreposti: poznavanje života i čovječanstva, materijalna nezavisnost i slobodan sud . . . Ako vaša sveučilišta ostanu na putu, na kojem su danas, postat će puki upravni aparat bez životnoga soka i bez životne snage“.[1]

Kolika je ne samo razlika, nego upravo opreka medju englezkim i ostalim evropskim školstvom, dokazat će nam i ova četiri francuzka svjedočanstva:

God. 1850. pisao je bivši sveučilištni rektor L o r a i n: „Tkogod je duže vremena živio na našim srednjim školama, morao je opaziti, da mladež postaje zagrižljiva u toj desetgodišnjoj tamnici i u dobi, kad priroda sama od sebe traži veću slobodu. I tako nastaje neodoljivom silom ona mržnja proti svakomu redu i autoritetu, koja kasnije, kako znamo, provaljuje s tolikom žestinom, čim iz ovoga robstva priedje u neograničenu slobodu“.[2]

God. 1858. Em. M o n t e g u t piše ovako: „Postavismo princip, koji se posvema protivi razvoju značaja. To je princip, da je djetetu prva dužnost pokornost i prva njegova kriepost poslušnost. Prema

[1] Vidi: „L a R e v u e I n t e r n a t i o n a l e d e l' E n s e i g n e m e n t od 15. prosinca 1892. članak: „Le Fonctionnarisme et l' Enseignement secondaire“ (Birokratizam i srednja škola), napisao L. W. Proff.

[2] Max Leclerc, spom. djelo str. 61—63.

*

tomu nad njegovom je voljom neprestani moralni pritisak. Nad djetetom je nesnosna pazka, koja je slična brižnomu uhodarstvu, koja prati svaki njegov čin, motri svaku njegovu kretnju, prisluškuje svakoj njegovoj rieči. Ovakvim postupkom djeca se podaju, postaju prividno poslušna, a zapravo podmukla. Diete gubi svoje naravske vrline, a dobiva umjetne mane, kao lukavštinu, koja je samo čedo sile, i naviku lagati, koja u svom početku nastaje uviek iz nesnošljivosti i iz silovitosti. I takvom metodom odgajamo si mi već petdeset godina slobodne ljude i državljane... A ipak nas izkustvo i dnevni dogadjaji sile, da priznamo, kako medju nama ima mnogo buntovnika, ali malo slobodnih ljudi, i kako je oko nas sve to više častohlepnih spletkara, a sve to manje svjestnih državljana..."[1]

Trideset godina poslie, naime 1888., Ed. Manevrieur kaže otvoreno: „U našim javnim i privatnim zavodima nema zapravo nikakvoga sistema za takav moralni odgoj, koji bi stvarao državljane. Čini se naprotiv, kao da je tu sve tako smišljeno, da ubije inicijativu, energiju i svaku slobodnu volju... I tako za političku slobodu, koja je posljedicom našega demokratskoga ustava, pripravljamo mi svoju djecu u tamnicama. Medju našim političkim i školskim sistemom podpuna je opreka... Demokracije nema bez državljanâ i bez ljudi, a mi stvaramo samo puke zakone i formalne uredbe... Držeći svoju djecu u mreži i u tamnici osam do deset godina, i učinivši ju podpuno nesposobnom, da samostalno rade i da se savladavaju, otvaramo najedanput krletku i puštamo ju na slobodu pod izlikom, da su dozorila. Poslie njekoliko mjeseci ludoga i razpuštenoga života... padaju opet u sve one moralne slabosti, koje je u njima razvio srednjoškolski zatvor... Prva je slabost luda težnja za slobodnim životom, ... druga slabost priezir svakoga autoriteta, a treća slabost nemoć išta uraditi bez autoriteta..."[2]

Napokon i glasoviti Taine u dubokim svojim studijama o školstvu moderne Francuzke, koje su resultat dugoga i savjestnoga proučavanja, mora priznati ovo: „Glavna i konačna posljedica današnjega školskoga sistema jest sve to veći nesklad medju školom i životom... Naše škole nam ne daju one nuždne priprave, koja je važnija od svega ostaloga, ne razvijaju nam zdravoga razuma, jake volje i jakih živaca; naprotiv nas škola čini nesposobnima za naše najbliže i stalno životno zvanje".

[1] Max Leclerc, spom. djelo str. 61—63.

[2] U svom bezsmrtnom djelu: Les origines de la France contemporaine (Kako je nastala savremena Francuzka) H. Taine posvećuje školstvu polovicu (str. 191—378) trećega svezka II. diela čitave radnje (Le regime moderne). Ovo je mjesto na str. 369., gdje sam autor podcrtava rieči: la disconvenance croissante de l' éducation et de la vie.

I tako dakle stari evropski školski sistem troši milijune i milijune zato, da stotine tisuća inteligencije budu za svoje životno zvanje nesposobnije. I onda će još njetko pitati, kako je to, da Anglosasi u obće, a Englezi napose postaju gospodarima i ondje, gdje se mislilo, da ne će moći doći ni kao dobro vidjeni gosti...

IV.

Englezka škola — djelo englezkoga družtva.

Na evropskom kopnu čujemo na svakom koraku: Vlada mora učiniti to i to, ili: Zašto već vlada to nije učinila. Prema tomu mi kopneni Evropljani dielimo se u obće samo na dvie stranke: Jedni smo za vladu, a drugi smo proti njoj. U Englezkoj nema tomu ni traga. Tu je vlada poslovodja, i to s dosta ograničenim djelokrugom, koji se još polovicom prošloga stoljeća nije nimalo ticao škole i prosvjete. U Englezkoj u obće još ni danas nema ministarstva za narodnu prosvjetu, a glavni nadzor nad školama vrše dobrovoljno, kako ćemo to odmah vidjeti, sveučilišta, koja su opet i materijalno i moralno posvema neodvisna od države.

I tako je u Englezkoj i na području narodne prosvjete kao i u svem ostalom: Tu nitko ne pita, što misli i što će učiniti vlada. Englezi i u ovoj stvari kao i u svakoj drugoj rade ovako: Nadje se čovjek velika uma i plemenita srca, oštra pera i neumorne radinosti, a za malo eto ti oko njega najprije male čete, a doskora i čitave vojske, koja najprije prevlada javnim mnienjem, zatim dopre u sabor, i napokon se nametne vladi. Sve velike englezke reforme, koliko na humanitarnom polju, kao ukinuće robstva, toliko na polju narodno-gospodarskom, kao ukinuće žitne carine i uvedenje slobodne trgovine, a naravski i na polju kulturnom i socijalnom, nastaju na ovaj spomenuti način. Praksa, život dokaže, da se je ova ili ona uredba izrodila, ili da je narodnomu organizmu zaprietila kakva opasna bolest, i eto ti velikih reformatora, tih pravih narodnih liečnika, koji u ovakvoj zemlji slobode bez maljušne zavisti i bez sićušnih osobnih opreka postaju pravi narodni čudotvorci.

Početkom XIX. stoljeća bilo je englezko školstvo tako zakržljalo, a uz to tako jednostrano, da se primjerice na londonskom sveučilištu u obće nije ni predavalo, nego se je samo izpitivalo, t. j. samo su se davale diplome. Uz mnoga druga zla i nepodobštine bila je upravo nesnosna izključivost vladajuće anglikanske crkve, a t. zv. viša aristokracija nije se nipošto htjela miešati s ostalim razredima družtva.

Počevši od god. 1816. podiže se proti svemu tomu reformator Brougham, a njegove nazore doskora usvoji čitava liberalna stranka — whigy — i poslie tridesetgodišnjega naprezanja postiglo je javno mnienje, da je god. 1863. imenovana parlamentarna komisija, koja je imala iztražiti u potankosti, što se uči i kako se odgaja u svih devet glavnih škola, koje je tada polazila englezka aristokracija i više družtvo u obće. Evo, što je ova komisija pronašla:

„Disciplina u tim školama i tjelesne vježbe stvaraju odvažne i neodvisne značajeve, te se u tu svrhu troši najveći dio vremena i nastojanja; religiji se posvećuje previše vremena; obuka je čisto klasička, gotovo nepristupna modernim uplivima; materinski jezik je zanemaren, te djaci ne znadu ni pravopisa, dok se vanredno njeguju grčki i latinski stihovi; za žive se jezike ne mari, narodna se povjest uči slučajno i u odlomcima, a zemljopisa nitko ne zna; Euklid u velikoj je časti, a prirodne se znanosti preziru . . .“

Sad je istom javno mnienje počelo tražiti, da komisija izpita čitavo školstvo u obće. I u istinu god. 1865. poče parlamentarno povjerenstvo iztraživati sve javne i privatne englezke škole. God. 1867. i 1868. izašao je 21 svezak izvješća ovoga povjerenstva. U to je doba Englezka imala tri tisuće raznovrstnih škola, što su ih osnovali i nadarili privatnici, većinom još prije god. 1800. Od toga 782 bijahu srednje škole, no dobar se dio izrodio i spao na osnovne škole. Sredstva bijahu veoma nejednako razdieljena, a i uprava školâ bijaše u svakojakim rukama, redovito u vlasti službene anglikanske crkve. Komisija je odkrila i pravih brloga mjesto škole, a mjesto učitelja prave neznalice.

Na temelju sabrane gradje počeše sada reforme. Najprije je osnovan odbor za školske zaklade, iliti „Charity Comission“. Prema zakonu od god. 1869. ima taj odbor pravo svojom inicijativom preurediti svaku školu, koja je osnovana bila kakvom zakladom. Odbor u istinu neprestance posreduje bilo na ponuku kojega savjestnoga državljanina, bilo na poticaj kojega od upraviteljâ zaklade. Ovim posredovanjem sad se

[1] Max Leclerc, spom. djelo str. 11.

mienja naučna osnova, sad opet način gospodarenja sa zakladom. No ovaj cieli postupak nema na sebi ni sjenke činovničke samovolje. Najprije se ciela stvar na samom mjestu točno izpita, zatim se škola preuredi, a njizina pravila javno se izlože kroz odredjeno vrieme i u jednom primjerku podnesu saboru, i istom onda dobe vriednost, kad to odredjeno vrieme proteče bez ikakvoga prigovora.

A zato se nije čuditi, da je kroz punih petnaest godina, naime od 1869.—1884., na ovakav način bilo preuredjeno samo 395 škola. No kasnije je stvar već brže išla, te je od 1884.—1886. stupilo u život 750 novih, posvema samostalnih škola.

Ovaj odbor posluje naravski i danas, a još koncem 1891. izračunao je točno, koliko iznose sve školske zaklade. Te su zaklade 31. prosinca 1891. vriedile 16,308.852 funti sterlinga (preko 400 milijuna Kruna). Golema ova svota vodi se u 16. 884 posebna računa.[1]

Sve reforme, što ih je do danas izveo ovaj odbor za školske zaklade, dadu se u kratko ovako skupiti:

1. Nema više nikakve razlike medju mužkim i ženskim spolom, te i djevojčice slobodno polaze školu na trošak zaklade, koja je prvobitno bila odredjena, recimo, samo za dječake.

2. Upravu zakladom mogu voditi i pripadnici drugih vjera, a ne samo službene anglikanske crkve. Osim toga u tom upravnom vieću mora vazda biti barem jedan član mjestnoga školskoga odbora ili izaslanik porezovnikâ, kojih djeca polaze školu. Ovo upravno vieće jedino imenuje i ravnatelja školi, a nipošto kakav privilegovani protektor, koji je bio posvema sličan našim crkvenim kolatorima.

3. Školske zgrade su popravljene ili proširene, i to dobrim dielom znatnim javnim sbirkama, koje su u Englezkoj posvema obična stvar.

4. Stara naučna osnova proširena je prirodnim znanostima, povješću, zemljopisom, materinskim jezikom i domaćom književnošću.

5. Osobita se briga posvećuje tomu, da vriedni i daroviti a siromašni učenici dobiju izdatne stipendije. Takvih stipendija bilo je na srednjim školama, koje se uzdržavaju zakladama, god. 1882. u svem 2.989.

6. Svaka zakladom osnovana škola ima se podvrći barem jedanput godišnjemu izpitu. Spomenuti odbor za zaklade odredjuje sâm, tko će i kada će taj izpit obaviti.[2]

[1] M. Leclerc, isto djelo, str. 214—217.

[2] Max Leclerc, spom. djelo, str. 217—220.

Ali englezko školstvo, naročito strukovno, zadobilo je današnju svoju snažnu organizaciju istom onda, odkada je t. zv. odjel za znanost i umjetnost počeo u Englezkoj svestrano djelovati.

Taj je odjel nastao ponukom zastupnika grada Liverpoola, koji je postigao — 1836. — da je sabor izabrao povjerenstvo, koje će izpitati položaj englezkoga obrta i vriednost strukovnih škola. Povjerenstvo je konstatovalo, da je englezka industrija posvema zavisna o tudjini, budući da nema englezkih risarija i nijedne valjane škole za umjetni obrt.

Kao svagda, tako je i ovaj put jasna i gorka istina silno djelovala na englezku javnost. Ali jedva da bi Englezi danas bili ono, što jesu, da im prva parižka svjetska izložba od god. 1878. nije otvorila oči, i da Njemačka nije bila počela već onda silno potiskivati englezku robu na svim svjetskim tržištima.

God. 1880. pod dojmom i francuzke svjetske izložbe i nenadane njemačke utakmice eto ti nove saborske komisije, koja je imala točna izpitati strukovno školstvo i gospodarske prilike u Englezkoj.

Izvješće ove komisije, koje je izašlo god. 1884., imalo je i ovu izreku: „Naši susjedi — Francuzi i Niemci — imadu svoj uspjeh zahvaliti glavno tomu, što je njihova obća naobrazba podpunija, što znadu žive jezike, što uče gospodarsku geografiju i što su mnogo pozorniji u svom radu. Nadkriljuju nas tehnikom još i zato, jer gotovo u svim zemljama evropskoga kopna imade visokih obrtnih škola“.[1]

I sad su započele reforme, koje i danas traju. U kojem su duhu i s kojim uspjehom provedene, možemo prosuditi samo po ovom: Prema izvješću od god. 1893. bilo je 187.000 djaka, koji su se učili praktičnoj znanosti, — kemiji, mekanici itd. —, a 2,035.000 učenika, koji se poučavahu u umjetnom obrtu.[2]

No same ove brojke malo bi nas poučile. Glavno je iztaknuti, da su se englezki gradovi kao prenuli iz dugoga sna, a i mnoga družtva počela su po svoj državi nastojati o tom, da svaki Englez, kad stupi u život, ima takvo praktično znanje, koje će mu svagdje vriediti kao gotov novac.

Spomenuti vladin odjel za znanost i umjetnost — Science and Art Department — ima u South Kensingtonu umjetno-obrtni muzej, u kome je neprocjenivo blago tako poredano, da godimice dolazi blizu

[1] Isto djelo str. 230—231.
[2] Isto djelo, str. 226.

dva milijuna posjetitelja ovamo, ne zato, da si napasu oči, nego da se u istinu praktično upute u koju obrtnu granu. Osim ovoga muzeja ima ih u Englezkoj još 35, a na svakoga dolazi godimice na stotine tisuća posjetitelja. „Ovoj revnosti obćinstva u glavnom su dva razloga: U jednu ruku svaki je taj muzej djelo dotičnoga grada . . ., stvorili su ga naime gradjani, koji su najprije uvidjeli, da je potreban, zatim su o toj potrebi razpravljali, onda su ju formulovali i oživotvorili, a napokon su sa svih strana navalili dobrovoljni prinosi i darovi . . . U drugu ruku englezki muzeji upravo su čudesno uredjeni: na njima se vidi, da nisu stvoreni i uzdržavani radi svojih čuvara, nego radi svojih posjetnika“.[1]

Što ne učini muzej, to se postigne bogatim, t. zv. kraljičinim stipendijama. Ti se stipendiji razglase i u najzabitnija sela, a dobivaju ih mladići od 16. do 20. godine, i to uz najrazličnije uvjete, medju kojima je glavni taj, da dotični mladić bude što originalniji i što samostalniji. Na evropskom kopnu takve bi mladiće možda zatvorili u ludnicu, a u Velikoj Britaniji postaju oni doskora glavni stupovi svjetskomu gospodstvu svojega naroda.

I tako sad jasno vidimo, da se u čitavom englezkom školstvu zadaća vlade i države ograničuje na ovo: Vazda se čeka na to, dok pojedini privatnici ili čitava družtva zainteresuju javno mnienje za ovu ili onu reformu. Kad je reforma već dozrela, t. j. kad je obćenito prihvaćena, odna vlada dotičnim interesentima daje slobodu, ali im ne nameće dužnosti, da provedu zamišljenu reformu. Vlada ni tada ne uzimlje stvari u svoje ruke, nego si pridržaje samo pravo nadzora i savjeta, i priznaje, da je dužna stvar novčano podupirati, ako treba.

Na taj način nema u Englezkoj školskoga zakona, koji bi ostao samo na papiru, kao što u obće nema reforme, koja bi bila odozgo nametnuta, ili koju bi vlada pred javno mnienje iznosila samo kao izbornu meku, ili kao plašt, da prikrije prave svoje namjere.

V.

Uzor prosvietljene demokracije.

U ovakim prilikama i uz ovakovo shvaćanje morao se je napokon u Englezkoj naći grad, koji je cielo svoje školstvo tako uredio, da se čovjeku čitajući o tom čini, kao da sluša kakvu priču, ili daleko proročanstvo o sretnim budućim vremenima. Taj grad jest Birmingham.

[1] Max Leclerc, spom. djelo, str. 228.

„Kad čovjek prodje svim englezkim pokrajinama, da prouči one demokratske uredbe, što ih je privatna inicijativa stvorila i koje se uzdržavaju prinosima svih državljana, bogatih i siromašnih, i koje su prirasle svačijemu srcu, valja se ipak najduže zaustaviti u Birminghamu: Tu je neumorno i prosvietljeno gradsko vieće, tu ima njekoliko neobično darežljivih bogataša, ... tu su i svi porezovnici upravo oduševljeni, da svojim žuljevima što više povećaju gradski proračun za znanost i umjetnost, tu su svi staleži žedni znanja i željni steći dobar ukus, te je Birmingham danas pravi kulturni perivoj, kojemu je na plodnu tlu niknuo veličanstveni cvietnjak strukovnih zavoda, muzeja, knjižnica, umjetničkih i znanstvenih škola ..."[1]

Birmingham ima i pravo svoje pučko sveučilište. Na njem se počelo raditi god. 1854., a god. 1886. bilo je tu 4.190 slušatelja, sve samih radnika, koji najrevnije polaze sva predavanja, koja su naravski na večer, i u kojima se popularizuju sve grane znanosti, počevši od filosofije, svjetske povjesti i književnosti, pa do najmanjih tančina praktične industrijalne kemije ... God. 1889. bilo je već 5 tisuća slušatelja ... Na predavanjima se susreću svi staleži za jednaku ulazninu po 10 filira od sata. Tu je prosti radnik uz sina svoga poslodavca, tu je mlado i staro, mužko i žensko ... Na satovima englezkoga i francuzkoga jezika strašna je stiska. Profesora španjolskoga jezika sluša šest stotina učenika. U predavaonicu može stati tisuću ljudi, pa ipak je svaki ponedjeljak upravo prepuna. Taj dan dolazi naime iz Londona, iz Oxforda, ili iz kojega drugoga sveučilišta koji znamenit čovjek, da predaje o književnosti i o znanosti. Uspjeh je vazda golem. Uz to je ovo sveučilište tako na srcu darežljivim svojim osnivačima i prijateljima, te već danas ima savršene laboratorije fizike, kemije, geologije, mekanike i munjine".[1]

Isti praktični i demokratski duh vidimo i u svim drugim školama. Još god. 1870., kad se ozbiljno počelo raditi o reformi pučkoga školstva u Englezkoj, imao je Birmingham prostora samo za polovicu školskih sposobnjaka, naime za 35.000 od 55.000. Ali i od tih 30.000 polazilo je školu samo 16.000. No našlo se je prosvietljenih ljudi, koji su i poslodavce i radnike i višu gospodu i niže gradjanstvo združili u jednu cjelinu i izabrali takovo gradsko vieće, koje je do 1885. sagradilo 32 školske zgrade za 65.212 učenika. Mjesto 53% polazi sada školu 85%,

[1] Max Leclerc, spom. djelo, str. 236—238.

a učiteljske su osobe mnogobrojne, sposobne i oduševljene za svoje zvanje.[1]

Spomenuta školska komisija do temelja je preuredila srednje škole, koje imadu posvema moderni praktični karakter, premda se u njima uči, ali na osobit način, i latinski. Djaci ne uče i ne znaju mnogo, ali što znadu, znadu dobro. Velika se briga posvećuje tomu, da prema Arnoldovu načelu svaki učenik postane kršćanski kavalir, da se liepo ponaša, da govori, a ne viče, da poštuje bližnjega i samoga sebe.

U srednjim školama uči se najviše pet sati latinski na tjedan, u višim razredima po četiri, a onda i tri sata, ali zato po 4 sata njemački, po pet sati francuzki, po 6 sati matematiku, a u zadnje dvie godine po 16 sati fiziku, kemiju i prirodopis, i to većinom praktično u laboratoriju.

Najveća osebina u Birminghamu jest praktična viša pučka strukovna škola, kojoj je jedina svrha radničku djecu usposobiti, da budu jednom savršeni radnici, poslovodje, pa i inžiniri u prvim englezkim tvornicama.

Školu je utemeljio privatnik, industrijalac Dickson, a od god. 1890. obilno ju podpomaže i država.

U tu školu idu samo dječaci od 13.—15. godine, a uče se: teoretskoj i praktičnoj mekanici, kemiji, elektriciteti, grafičkomu i umjetničkomu crtanju, počelima strojarstva i praktičnoj geometriji. Škola ima dva parostroja, jedan cieli, a drugi razložen u komade. Učenici proučavaju i crtaju svaki dio parostroja, i to takvom točnošću, kojoj se moraš diviti. Nacrtane uzorke prave onda djaci od drveta u radionici.

Ova praktična tehnička škola učinila je pravi prevrat u Englezkoj. Istina, i poslie nje Englezi su nepokolebivo uvjereni, da tehničkim inžinirom može postati samo vanredno nadareni radnik, koji je svojim rukama nebrojeno puta ne samo nacrtao, nego i sam izradio dotični komad stroja, mosta, itd., te se u Englezkoj ne mogu dosta narugati javnim i privatnim gradnjama, tvornicama i poduzećima na evropskom kopnu, gdje tehnički inžiniri nisu obično ni par dana praktično radili, a ni jednoga sata sproveli kao posvema jednostavni radnici. Ali spomenuta birminghamska škola ipak je nepobitno dokazala, kako se znanstvena teorija može s praksom tako spojiti, da poslovodje i inžiniri ne postanu nimalo mehkoputni i naduti, i da ni za čas ne zaborave, kako nad stotinama i tisućama radnika ne mogu imati pravoga ugleda i autoriteta, dok i najvrstniji radnik ne mora priznati: Ovaj naš inžinir radi još bolje od mene.

[1] Isto djelo, str. 130, opazka.

VI.

Englezka sveučilišta i pučka prosvjeta.

Najprije treba naglasiti, da su englezka sveučilišta posve samostalna, t. j. da u jednu ruku imadu svoj posebni imetak, a u drugu ruku da si sama odredjuju svoju naučnu osnovu. Ali zato slušatelji sveučilišta nisu ni iz daleka tako slobodni kao što na evropskom kopnu. Živu obično zajedno u internatu, a više takvih internata, od kojih svaki ima opet svoju najširu autonomiju, sačinjava pravu znanstvenu federaciju iliti cielo sveučilište. Kod toga je najvažnije, da su slušatelji, baš kao i u srednjoj školi, u najintimnijem saobraćaju s profesorima, i to tim više, što su ovi glasovitiji učenjaci.

Kad prosudimo, kako na mladu dušu djeluje samo jedan ozbiljni razgovor s pravim učenjakom, koji je ujedno podpun karakter, onda si lako možemo predstaviti blagoslovni utjecaj englezkih prvaka na duševni razvoj englezke sveučilištne mladeži. K tomu evo još jedne za nas posvema neobične stvari: Koliko god su sveučilištni slušatelji pod strogom disciplinom u svom životu i učenju, toliko su posvema slobodni u svojim mislima i u svojem znanstvenom radu. Da što više razviju svoje sposobnosti i da se priuče što većoj samostalnosti, drže se na sveučilištima zajedničke sjednice profesora i djaka, a te su sjednice uviek tako posjećene kao i englezki parlamenat, jer se u njima razpravlja i o najaktuelnijim političkim, socijalnim i gospodarskim pitanjima. Na tim se sjednicama i pojaviše ponajprije kao govornički talenti kasniji veliki državnici, kao primjerice Pitt i Gladstone.

Jednom riečju: Englezkomu sveučilištnomu profesoru stalo je do toga, da oko sebe okupi što veću četu zanosnih i revnih slušatelja prema načelu, da to i nije nikakav strukovnjak, a kamo li genij, koji za sobom ne ostavi svoje škole.

Ali ni englezka sveučilišta ne bijahu vazda takova.

„U XVII. i u XVIII. stoljeću bijahu sveučilišta pala vrlo duboko, naročito to vriedi za Oxford. Život na njima bijaše prost, dapače surov i prazan. Glavna stvar je bila piti, dok ne padneš pod stol, a sve drugo nije vriedilo ništa ... Stipendije dobivahu često nesposobni ili nevriedni mladići ... Sveučilište bijaše faktično vrst ogromnoga seminara za anglikanski kler. Anglikanska Crkva brižno je nastojala, da na sveučilište ne dodje ni jedan disidenat: Svaki novi slušatelj morao je hoćeš ne ćeš podpisati 39 članaka vjere i izjaviti se pripadnikom vladajuće Crkve ...

U Oxfordu davahu se dapače diplome i bez izpita ... God. 1850. nije bilo u Oxfordu u obće nikakvih predavanja ... To „privremeno" prekinuće predavanja trajalo je punih 150 godina ..."[1]

Kao u svem tako i u tom promjena na bolje nastala je inicijativom javnoga mienja. Pokret za reformom počeo je 1840., kad je više narodnih zastupnika zahtievalo, da se izpitaju i dohodci i način obuke i disciplina na sveučilištima. God. 1850. bude tomu zahtjevu udovoljeno za sveučilište u Oxfordu, a god. 1852. za Cambridge.

„Englezka sveučilišta Oxford i Cambridge prave su narodne uredbe, od prilike tako stare, kao gornja i doljnja kuća englezkoga parlamenta .. Oba ta sveučilišta imadu svu silu svakovrstnih dobara: plodnih oranica, čitavih imanja, kuća po gradovima, državnih papira, rudâ i šumâ. Još god. 1871. ... samo čisti njihov dohodak od zemljišta iznašao je 54.405 funti sterlinga (blizu 19 milijuna Kruna) ... Živući u čitavom posebnom gradu; koji sagradiše i poljepšaše nebrojeni predšastnici, a posjećivane samo najvišom aristokracijom i imajući stoljetne povlastice, bijahu oba sveučilišta naravski veoma ponosna i konservativna ... Ali u posljednjih dvadeset godina obratiše se prema sadašnjosti; sad prisluškuju svakomu glasu javnoga mnienja, svakomu pokretu iz vana ... Danas imadu trostruk karakter ... To su organi narodnoga života, kojima je zadaća po svoj Englezkoj stvarati ljude rada, a ne možda samo knjige; popunjuju srednjoškolsku naobrazbu i napokon, što je u Englezkoj velika novost, danas su to ognjišta najviše kulture. To svjedoče već samo ova imena: Sumner Maine, Freeman, Bryce, Dicey, Sir F. Pollock, Thorold Rogers, Sir G. Stokes, Seeley, Max Müller, Sayce, Jowett, Robertson Smith i toliko drugih".[2]

Nas naravski ovdje najviše zanima ono prvo djelovanje sveučilišta, kojim se po svoj Englezkoj stvaraju ljudi sposobni za život. No prije, nego o tom djelovanju dobijemo preglednu sliku, valja nam znati još ovo: Pod neodoljivim uplivom javnoga mnienja zahtievane i parlamentom provedene reforme otvoreno je sveučilište katolicima i disidentima i ukinut zahtjev o podpisivanju 39 članaka, izuzevši za anglikanske bogoslovce. Zatim su god. 1869. i 1871. otvorena dva djevojačka kolegija u Cambridgeu, a god. 1879. i 1886. i u Oxfordu.

Tu sad treba ponovno naglasiti, da je u ovim sveučilištnim kolegijima u glavnom onaj isti sistem, kao i u srednjim školama, t. j. svaki

[1] Max Leclerc, spom. djelo, str. 257—259.
[2] Isto djelo, str. 257—259.

profesor ima odredjeni broj slušatelja, koje rukovodi od početka pa do konca njihovih nauka, Kako je ovo blagoslovna nauka, dokazuje primjerice dr. Routh, koji je punih trideset godina — od 1858. do 1888. — bio „tutorom slušateljima matematike u kolegiju sv. Petra u Cambridgeu." Izpod njegove pazke izidjoše najglasovitiji matematičari moderne Englezke.

„Kad sve vagnemo, moramo priznati, da i na najneradinije i najslabije pripravljene slušatelje blagotvorno djeluje ova atmosfera englezkih sveučilištnih kolegija. Nitko od njih ne može zaboraviti, . . . kako je pod istim krovom za istim stolom i u istom salonu kao i najveći učenjaci i najodličniji ljudi njegova doba sproveo čitave godine, te svatko mora sa sobom ponieti neizbrisivu uspomenu i trajni dojam iz te intelektualne okoline, u kojoj je niknulo toliko ideja o umjetnosti, o filozofiji, o znanosti i o književnosti . . ."[1]

Zato je i sam jedan Isusovac, o. F. Prat pišući o hereticima u Oxfordu nepristrano kazao i ovo: „Sistem je dobar, a da budemo pravedni, recimo, da je upravo izvrstan. Oxford još uviek vjeran tradicijama prošlosti, podaje sva jamstva za moralan, zdrav i muževan odgoj, jamstva, koja se u obće mogu očekivati od jedne ljudske uredbe".[2]

Sad ćemo istom, kad sve ovo znamo, pravo razumjeti onaj veliki pokret u Englezkoj, koji tamo nazvaše proširenjem sveučilišta — university extense, — a u kopnenoj Evropi se rado kiti imenom „pučko sveučilište".

Koliko se o toj stvari govorilo i pisalo, naročito u Francuzkoj i Njemačkoj, a kako su svuda na evropskom kopnu pa i u samoj Češkoj dosadašnji uspjesi u popularizaciji znanosti neznatni prema velikomu djelu u Englezkoj!

Pučkom prosvjetom bave se u Velikoj Britaniji poimence sveučilišta u Cambridgeu, Oxfordu i Londonu. Bave se na dva načina: dajući izpitatelje, gdjegod ih zatraže, i šaljući svoje „misionare" (tako se zovu predavači službeno) i u najzabitnije krajeve, gdjegod se za to pokaže dosta veliki interes.

Jedno i drugo ovo djelovanje nametnula su si sveučilišta sama poslie spomenute reforme, a prvo poticalo dali su prvi ljudi Velike

[1] Max Leclerc, spom. djelo, str. 274.

[2] Vidi: Etudes religieuses de la Societé de Jésus (Vjerske studije isusovačkoga reda), u svezku za studeni 1892., str. 481, 482.

Britanije: Gladstone, Sir Thomas Acland, Samuel Wilberforce, kasnije biskup u Oxfordu, Tait, kasnije nadbiskup u Cantorberyu i dr.

S izpitivanjem išlo je izprvice veoma težko. No danas je uspjeh podpun i sjajan: Nema gotovo škole u Englezkoj, koja ne bi svojih djaka pripravljala za izpite sveučilištnoga izaslanika, a tim nastaje silno natjecanje, jer u konačnom izvješću dolaze imena prvih djaka naravski uz ime dotične škole i dotičnih učitelja.

Izpiti su za mladje i za starije djake. Kod prvih su dva odjela, a kod drugih četiri: englezki odjel, odjel mrtvih i živih jezika, odjel matematički i prirodoznanstveni.

Budući da ima učitelja, koji pripravljaju djake samo iz njekoliko predmeta, da si načine što veću reklamu, izašilju sveučilišta svoje nadzornike i u najzabitnije škole, koje žele, da se znade za njihove materijalne prilike, za njihovu metodu, za program i za uspjeh.

Nego ipak najveće zasluge stiču sveučilišta svojim znanstvenim misijama. Te su pravo započele istom 1877., i to uz najveće potežkoće. Prva neprilika, kao svagdje na svietu, bijaše novčana. Misionari su naime za svoja dvadeset i četiri tjedna putovanja i predavanja nagradjeni s 10.000 franaka, pa i više. Uz to treba svuda sgodnih prostorija, knjiga i drugih pomagala za učenje. Kako sve to nabaviti? Poznatom englezkom metodom:

„Da ovakav pokret uspije, potrebno je, da se nadje njekoliko odvažnih i uztrajnih ljudi, a čim se ti nadju, sve je dobljeno. Jasno je naime, da u svakoj modernoj demokraciji uspjeh imadu na koncu konca petdesetorica, pa i dvadesetorica ljudi, koji pošteno i nesebično, ali odlučno posvete svoje sile obćemu dobru. U slobodnoj zemlji mora uspjeti svaka dobra stvar, za koju se nadje samo šaka takvih pregalaca. Uspjeh englezke extense tomu je nepobitan dokaz. Jedva si možemo i pomisliti, koliko su za tu stvar uradila oba sveučilištna tajnika: Michael E. Sadler za Oxford i R. D. Roberts za Cambridge, a ujedno i za London".[1]

Da se i u najkraćim potezima prikažu prve neprilike i opišu prvi sjajni i neočekivani uspjesi, trebala bi za to čitava knjiga. Dosta je iztaknuti ovo: Napokon se je medju tisućama akademski naobraženih ljudi našlo njih petdesetak, koji postadoše moderni misionari, pravi apostoli pučke prosvjete, koji svojom ljubavlju i svojim znanjem za-

[1] Max Leclerc, spom. djelo, str. 296—297.

zadiviše sve svoje suvremenike. Isto je tako važno znati, da se je i radnički i seljački puk svagdje pokazao vriednim ove brige i ove ljubavi.

Evo, kakav je bio uspjeh već god. 1890.: Cambridge je poslao svoje misionare na osamdeset i pet mjesta, gdje je bilo priredjeno 125 tečajeva s 11.595 slušatelja, od kojih 2.358 pisahu tjedne zadaće, a 1732 položiše na koncu tečaja izpit.

Oxfordsko sveučilište poslalo je misije u 109 mjesta sa 148 serija predavanja i 17.904 djaka, od kojih 927 položiše na koncu izpit.

Londonsko sveučilište priredilo je u samom Londonu i u okolici 150 tečajeva s 12.923 učenika, od kojih 1.972 pisahu tjedimice zadaće, a 1350 položiše na koncu izpit.

Napokon sveučilište u Manchesteru priredilo je predavanja za 1040 slušatelja.

Kako se broj ovih neobičnih učenika od 1885. do 1890. podvostručio, to možemo sigurno predmnievati, da je ovom apostolskom ljubavlju na stotine tisuća englezkoga puka unišlo medju odabranike podpune prosvjete, jer ovi misionari ne predaju, da se komu svide, ili da poberu oduševljenu hvalu, niti na predavanje dolaze slušatelji, da se pokažu. Predavanja su tako ozbiljna i u glavnom tako sustavna, da ih posjećuju samo takvi slušatelji, koji se u životu na svakom koraku uvjeravaju, da im je naobrazba nepodpuna.

‚Misionara ima dvie vrsti: Jedni su već glasoviti ljudi, te bi lako mogli zauzeti odlične i dobro plaćene položaje, ali vole ovaj burni život i zanosni rad, koji izcrpljuje njihove sile, ali im pribavlja vanredno duševno zadovoljstvo. Drugi su predavači posvema mladi ljudi, koji su netom položili svoje izpite, i koji se žele pripraviti za nastavu, za javni život, ili se iz požrtvovnosti posvetiti samo ovomu plemenitomu djelu.“

„Život ovakvih misionara neprestani je rad. Svatko od njih predaje na tjedan po pet puta večerom, ili po tri, četiri puta po podne; za svako predavanje treba se pripravljati barem dva sata; osim toga valja ti na tjedan izpraviti poprečno oko dvie stotine zadaća. To traje 12 tjedana u proljeće i 12 tjedana na jesen. Dodajte k tomu dugo putovanje željeznicom . . . Mnogi misionar vozi se, i to naravski najbržim vlakom, 10 tisuća milja u jednom jedinom predavalačkom razdoblju. Ali sav se taj trud ipak izplati. Misionara svuda oduševljeno primaju, svuda nalazi najiskrenije gostoljublje, upoznaje prirodne ljepote domovine, sav družtveni život i sve značajne crte englezkoga puka. Zatim ima duge praznike, da uzmogne preraditi i pripraviti svoja predavanja

i stvoriti dapače originalnih djela. Budući da ovi misionari imadu veliki ugled, često im se nudjaju krasna mjesta za odpočinak i za užitak. Tako je jedan od njih, koji je duhovnik, odbio mjesto sa 30.000 franaka dohodka. A treba uvažiti, da misionar riedko zasluži više od 12 ili 15 tisuća franaka. A da postigne i to, mora imati i željezna pluća i neobičan talenat“.[1]

Ovoliki uspjeh osokolio je oxfordsko sveučilište, da svoje djelo usavrši velikom putujućom bibliotekom i ljetnim predavanjima u samom Oxfordu.

„Svakoga ljeta skupi se po prilici tisuću dobrovoljnih slušatelja na oxfordskoj ekstensiji. Tu su zakupnici, malogradjani, kćeri pastora, učitelji, zanatnici i rudari, a svi dolaze na dva ili na tri tjedna, da se što jače udube u umni život tih starih samostanskih kolegija. Svi živo žele posvetiti svoje učenje hodočašćem na samom posvećenom vrelu znanosti. U tim ljetnim predavanjima govori se veoma obćenito, kao da se hoće dokazati, kako se radi bezsmrtne znanosti imadu zaboraviti sićušni dnevni interesi. Slušateljima se pokazuju kolegiji, sve njihove ljepote i svekoliko bogatstvo u sbirkama i u knjigama. Svatko se vraća okriepljen. Ima tu mnogo jednostavnih radnika, koji su morali ostaviti svoj posao i koji su si težkom mukom pribavili putni stipendij . . .“[2] Od god. 1891. ovo ljetno pučko sveučilište, koje Englezi jednostavno zovu ljetnom skupštinom — summer meeting, — imade već ozbiljno znanstveno obilježje. Ima naime sve to više slušatelja, koji dolaze za to, da u krasnim laboratorijima rade po više sati na dan s takvom revnošću i s tolikim razumievanjem, kao da sav svoj život kane posvetiti samo čistoj znanosti.

Ovaj neočekivani interes i ovo duboko shvaćanje ozbiljne nauke ponukalo je sveučilište u Cambridgeu, da se odluči na ovu važnu uredbu: Po svim važnim kulturnim središtima osnivaju se tečajevi, koji traju četiri godine, naravski samo po 12 tjedana u proljeću i po 12 tjedana u jesen, i u kojima se predaje strogo sistematski. Ako slušatelji najmanje tri godine polaze ova predavanja, i ako polože izpite, mogu se upisati na sveučilište, gdje im se jedna godina oprašta, te se za dvie godine mogu natjecati za akademičke stepene.

Nema sumnje, da se u Englezkoj ne će naći mnogo radnika, koji bi bili voljni ostaviti svoje životno zvanje, da steku zvučni akademički

[1] Max Leclerc, spom. djelo, str. 301—302.

[2] Max Leclerc, sp. dj. str. 303.

titul; ali uza sve to ova odluka najkonservativnijega englezkoga sveučilišta imade veliku praktičnu važnost: Sveučilište je otvoreno i s formalne strane cielomu narodu, te se znanost više ne koči u svojoj nepristupnosti kao naduta aristokratkinja, nego kao prava milosrdna sestra otvara svoj naručaj svakomu, tko je željan svjetla istine u svim stvarima materijalnoga i duševnoga života.

VII.

Glavna poluga englezke veličine.

[illegible] se govori o englezkom svjetskom gospodstvu, tvrde jedni, da [illegible], gospodstvo djelo englezkoga ustava; drugi su uvjereni, da su pov[illegible]e prilike najprije učinile Englezku bogatom, a onda jakom; treći spominju englezku aristokraciju kao glavni i gotovo jedini izvor englezke narodne snage; ima ih napokon, koji prvi uzrok englezkoj veličini traže u tolikim englezkim vjerskim pokretima i reformama. No sve, što se o toj stvari govori i piše, dade se skupiti u jedno: Englezka je živi i veličanstveni dokaz, da svietom vladaju i d e j e, t. j. duh, ali ideje jasne i praktične, koje idu za tim, da rieč postaje djelom.

Čim malo zagledaš u englezku povjest, a kamo li kad ju nješto bolje proučiš, vidiš, da su se Englezi poslie svoje revolucije 1688. ostalim Evropljanima činili tako nestalni i nesposobni, da stvore jaku državu, kako se danas činimo mi Slaveni. U XVIII. stoljeću bili su Englezi sve sami priprosti i neuki ratari, od prilike onako, kako su danas Rusi. Još u cieloj prvoj polovici XIX. stolj. bila je Englezka puna takvih uredaba, koje su nosile obilježje ili najveće tiranije, kao progon katolikâ i disidenata, ili najkruće družtvene i političke nepravednosti, kao čitav porezni sistem i do skrajnosti aristokratski izborni red. U ostalom imali smo i na ovim stranicama toliko primjera i dokaza, da su se najzamašnije i najdemokratskije prosvjetne reforme provele u Englezkoj istom u drugoj polovici, ili u zadnjoj četvrtini prošloga stoljeća.

A zašto su se provele uviek s većim uspjehom, nego su se mogli nadati i najidealniji optimiste? Zato, što je Englezka jedina evropska država i jedini evropski narod, gdje se narodna suverenost nije doduše zakonom proglasila, ali se je faktično priznala onim časom, kad je javno mnienje dobilo svoj organ, modernu štampu, i kad je na baštinjenu svoju kršćansku savjest uciepilo modernu naobrazbu.

Englez je kršćanin, koji je moderno, t. j. praktično naobražen, i koji uza svu svoju jaku individualnost dobro osjeća i zna, da u javnom životu ne vriede pojedinci, ako nisu geniji, a i ti da vriede samo toliko, koliko formuluju potrebe i izrazuju težnje milijunâ. To znači, da danas jedino u Englezkoj postoji ona čudna i tajnovita sila, koju možemo prispodobiti s munjinom, i koja se zove javno mnienje.

Ima javnoga mnienja i po kopnenoj Evropi, ali ono je tu sad izkrivljeno po organima vlasti, sad zavedeno dnevnom štampom, sad ujarmljeno činovničkom ili crkvenom hierarhijom. Zato je Lav Tolstoj mogao i morao napisati, da je pravo javno mnienje većinom baš ono, što se ne piše i ne govori, što se dapače i ne šapće, nego je tako sakriveno, da se to čovjek boji i sam za se pomisliti.

Takvoga „javnoga mnienja“ Englez bi se stidio.

Kao dobar kršćanin traži Englez sam od sebe muževno, a od dnevne štampe podpunu objektivnost. Nema primjera, da bi ikoji list i u najžešćoj izbornoj borbi izkrivio rieči, a kamo li činjenice o svom političkom protivniku. Saborska izvješća donose se o svim govornicima jednako, bez najmanje primjetbe. Tako isto i ostale viesti o svekolikoj domaćoj politici. U medjunarodnim odnošajima Englezi se ne žacaju nijednoga sredstva, što ga ostali Evropljani upotrebljuju i u svojim stranačkim borbama. Ali medju sobom Englezi su tako značajni i pošteni, te kod njih u istinu na koncu konca mora prevladati ono, što je najbolje i najopravdanije.

U Englezkoj se jasno pokazalo, da istinitosti nema bez savjesti; a savjesti kod nas Evropljana ne može biti bez kršćanstva u kulturi i u vjeri.

U Englezkoj nikomu ne pada ni na um, da se ruga moralu ili da napada na vjeru. Ali zato se strogo i neumoljivo kritizuju sve nepodobštine svjetovne i duhovne vlasti. Kritizuju se neustrašivo i istinito, te je glasoviti vodja liberalne stranke, lord Rosebery, dne 12. rujna 1892. s punim pravom na banketu novinarskoga instituta kazao ovo: Geslom naših žurnalista mogle bi biti rieči: „Budi pravedan i nikoga se ne boj“ — be just and fear not.

Uz taj prvi elemenat javnoga mnienja evo drugoga: Čitav englezki školski sistem ide upravo najviše za tim, da mladića uvjeri, da istom onda mora učiti i čitati, kad stupi u praktični život. Kod nas mladići, što čitaju, čitaju u srednjoj školi; na sveučilištu pregledaju samo novine, a kasnije u životu ni to. Kod nas se svatko drži ne samo pametnim

nego i učenim, tko ima kakvu takvu svjedočbu u žepu. Englez naprotiv ostavlja školu s dubokom svieśću, da ne zna ništa osim to, gdje će najlakše i najbolje nješto naučiti. Zato je sveučilištna extense našla toliko razumievanja, zato se u Englezkoj smotre i knjige čitaju sve to više baš kao i novine. Ali novine su Englezu samo za informaciju; za naobrazbu je smotra i knjiga. A budući da je ovo štivo temeljitije i ozbiljnije, posvema je prirodno, da englezko novinstvo ne vlada, nego da služi javnomu mnienju.

Ali u Englezkoj je običaj, da je svaka nova knjiga vrlo skupa obično 9—12 shillinga (11—15 Kruna). Tko će tu knjigu kupiti! Mnogobrojni klubovi i sve to brojnije putujuće knjižnice.

Tu se javlja treći elemenat javnoga mnienja. Englez zna, da čovjek pravu gospodarsku kulturnu i političku vriednost dobiva istom u organizaciji. Zato je svaki član kojega kluba, a svaki klub drži i naravski plaća ne samo sve glavne novine, nego i sve smotre i veliku množinu novih knjiga. Budući da se važna pitanja dadu svestrano razpraviti samo u smotri ili u posebnoj knjizi i budući da se individualno mišljenje izoštruje i popunjuje samo takvom izmjenom nazora, u kojoj sudjeluju ljudi, koji su stvar koliko toliko proučili, naravski je, da se ovim načinom u klubovima javno mnienje ustaljuje, pa ako se i talasa, kao bujno klasje na žitnom polju, nikada nije igračka vjetru poput jesenske magle, koja se za ništa ne drži i o ništa ne opire.

Ponovimo u kratko: Sva tri javna elementa englezkoga javnoga mnienja i savjestna štampa i obćinstvo, koje ne čita samo novine, nego i smotre i knjige, i klubovi, koji svako pitanje svestrano pretresu, sva ta tri elementa riedko se igdje u kopnenoj Evropi tako harmonijski slažu i popunjuju. Zato i opet velim: Pravoga javnoga mnienja jedva da ima izvan granica Velike Britanije.

No bez javnoga mnienja nema i ne može biti takve družtvene solidarnosti, koju zovemo narodnom svieśću, narodnim ponosom, narodnom individualnošću. Gdje nema jakoga javnoga mnienja, tu cvate narodno renegatstvo, narodno odmetništvo, tu dapače može biti i narodnoga izdajstva. A kad se koji narod već i podigne toliko, kao recimo mi Hrvati, može se u njem ipak otvoreno braniti mišljenje, da tudjinac može i smije biti bliži našemu srcu, ili točnije našoj narodnoj sviesti od takvoga i takvoga suplemenika.

U Velikoj Britaniji počeo je pred više od stotinu godina ovakvo mišljenje širiti glasoviti govornik Charles James F o x — 1749. do 1806.,

koji je sve sile uložio u to, da svoje sunarodnjake predobije za ideje francuzke revolucije. Ali su Englezi već onda u glavnom bili narod, jer su imali javno mnienje kao pravu narodnu savjest, a ta je savjest dala pravo nepomirljivomu protivniku francuzke revolucije, glasovitomu povjestničaru B u r k e (1730.—1797.).

Prema F o x u bio je B u r k e puki natražnjak i zasliepljeni narodni šovinista. Foxove ideje prihvatila je doskora gotovo sva kopnena Evropa, jer se je čitava direktno ili indirektno poklonila francuzkoj revoluciji. Da joj se je poklonio i Burke, a s njim i za njim i englezki narod, bila bi Velika Britanija danas satelitom kopnenoj Evropi, te bi joj se jedva spominjalo i ime, kako je to bilo za doba Cezara.

Englezi su dakle pred sto godina onako odlučno i nepomirljivo znali odbiti tudje ideje i tudje uredbe. Ali zato nisu odbili njihovoga demokratskoga duha. Samo su dosljedno proveli židovsko načelo: Najgori suplemenik bliži mi je od najboljega tudjinca.

U kopnenoj Evropi pod pritiskom koje silovite vlade javlja se sve češće koalicija i najoprečnijih političkih stranaka sa sličnim geslom: Najgori branitelj doma bliži mi je od najboljega tudjinca. Čim ovo geslo, ne samo mi Hrvati, nego i svi mi Slaveni dosljedno provedemo na čitavom našem narodnom području, svaki će nas biti ne samo gospodar u svojoj kući, nego ćemo svi zajedno prevladati u Podunavlju, na Balkanu i u Rusiji, t. j. u najvećem dielu Evrope i u trećini Azije. Onda ne ćemo samo o drugima pisati, kako su razumnim odgojem i praktičnom naobrazbom postali gospodari svietu, premda ni brojem, ni svojim sposobnostima nisu pred nama Slavenima.

VIII.

Englezka kao uzor kopnenoj Evropi.

U Francuzkoj i Njemačkoj ima i te kako uglednih ljudi, koji s najdubljim uvjerenjem pripoviedaju, da bi se na evropskom kopnu imale udomaćiti mnoge i mnoge englezke uredbe. Ali to je naprosto nemoguće. A ne bi bilo ni dobro. Tako bi primjerice bio očit nazadak, kad bismo prema englezkomu uzoru liečničko zanimanje smatrali posvema običnim zanatom, za koji se doduše traži i sve to veća znanstvena sprema, i nad kojim je sve to stroža zdravstvena kontrola, ali se ipak ni u Velikoj Britaniji, ni u ostalim anglosaskim zemljama liečnik ne razlikuje od ljekarnika. Tako primjerice savez londonskih ljekarnika još i danas

podjeljuje liečničke diplome na temelju puke četirigodišnje prakse i dosta netemeljitoga izpita, te je obična stvar, da njetko bude liečnikom u dvadesetoj godini.

Sličnim načinom postajali su, a i danas postaju, englezki odvjetnici — sollicitatori, — te je istom u najnovije doba — koncem prošloga stoljeća — ovaj stalež tako preuredjen, da je dobio gotovo jednaki ugled kao odvjetnici u pravom smislu te rieči ili barristeri.

Englez se u obće pouzdaje samo u praksu i samo njoj podpuno vjeruje. Zato i englezki tehnički inžiniri i englezki upravni činovnici, naročito 964 najviša činovnika za Indiju, nisu izmoždena djeca školskih klupa, nego sinovi težke životne borbe i takve utakmice, u kojoj do kraja izdrže i na koncu pobiede samo tjelesno i duševno najjači i najrazvitiji pojedinci.[1]

No da se u nas ovakva praksa uvrieži i na tehničkom i upravnom području, gdje je bezuvjetno blagoslovna, trebalo bi promieniti cielo mišljenje našega družtva, a naročito bi valjalo izkorieniti onu zlosretnu predsudu, da je čovjeku budućnost to sigurnija, što je duže polazio školu i što je više položio izpitâ.

U jednom pravcu može ipak Englezka biti odmah uzorom svoj kopnenoj Evropi: Ako se ne mogu presadjivati k nama englezke uredbe, može se k nama prenieti englezko shvaćanje slobode i družtvene organizacije.

Slobode nema i ne može biti bez jake i razvite ličnosti, ali ujedno i bez budne i osjetljive savjesti i bez podpune sviesti, da se individualna sloboda bezuvjetno mora prilagoditi družtvenomu redu, što si ga samo družtvo stvara i neprestance usavršuje.

Prema englezkomu shvaćanju nema dakle u slobodi ni traga francuzkomu revolucionarnomu dogmatizmu, koji na koncu neizbježivo vodi do socijalističke tiranije. Isto je tako ovakva sloboda posvema oprečna ruskomu nihilizmu, a razumije se i indijskoj ili kitajskoj pasivnosti.

Obitelj kao mala država s otcem kao absolutnim vladarom na čelu — to je prvi stup englezke slobode. Samosvjestni državljanin, udružen u obćini ili u županiji, u strukovnoj organizaciji, ili u svom klubu, drugi

[1] O svem tom vidi pobliže d r u g o d j e l o istoga francuzkoga pisca M. L e c l e r c a pod naslovom: L e s p r o f e s s i o n s e t l a s o c i é t é e n A n g l e t e r r e. I o v o j e d j e l o n a g r a d i l a f r a n c u z k a a k a d e m i j a. Ima 292 str. (za 4 franka). Za nas su najzanimivije str. 62, 73, 85, 92, 104 itd.

je stup toj slobodi. Napokon je Englez jakih mišica i praktičnoga znanja, a nada sve takvoga narodnoga ponosa i narodne sviesti, da mu je bliži s gledišta javnoga života njegov suplemenik u Kanadi, u južnoj Africi ili u Australiji, nego stranac, koji stanuje preko puta. To je treći stup englezkoj slobodi.

Nepovredivost ličnosti; svetost i podpuna samostalnost obitelji od državne samovolje; jaka organizacija strukovnih družtava i političkih stranaka kod kuće, a željezna narodna disciplina prema vani — to su primjeri i uzori, kojima se mora zadahnuti kopnena Evropa, ako ne će da doskora bude kao veliki čamac, privezan o bok britanskomu ratnomu i trgovačkomu brodu.

Naročito mi Slaveni, koji smo sve sami seljački narodi, moramo napokon uvidjeti, da naš život i naša narodna smrt ovisi upravo o pravilnom shvaćanju slobode.

Naš je seljak ne samo kmet, nego upravo rob s gledišta družtvenoga i ondje, gdje su mu zajamčena i mnoga politička prava: Zadnje gradsko čeljade, koje od evropske kulture nema na sebi ništa, nego šarenu suknju ili hlače francuzkoga kroja, gleda na našega seljaka onako priezirno, kako su na nj gledali sredovječni velikaši. Što je kod toga najčudnije, visokoškolovana inteligencija, većinom seljačkoga roda, podlieže ovomu shvaćanju, te se često i sama pridružuje tomu prieziru, koji zahvaća njezine roditelje, braću i sestre; a ipak ista ta inteligencija, kadgod hoće da se pred svietom ičim podiči, iznosi s ponosom sad narodnu seljačku nošnju, sad narodne seljačke pjesme i pripoviedke, sad pučku bistrinu uma i plemenitost srca.

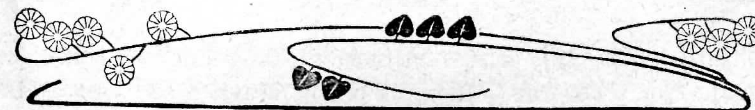
Nadalje smo mi Slaveni od prirode skloni dubokomu vjerovanju i zajedničkomu, družtvenomu životu. Zato je po nas poguban onaj romanski „liberalizam", koji obitelji oduzimlje njezinu svetost, koji najvoli tajne urote i nagle revolucije, mjesto jakih družtvenih organizacija i polaganih, korak za korakom izvojštenih reforama.

A najpogibeljniji je za nas onaj rimski kosmopolitizam, koji nam je do sada oteo i još nam uviek otimlje najbolje naše sile i najveće naše uredbe. Za Talijane, s njihovim vječnim Rimom i s universalnim latinskim jezikom pak za Francuze s Parizom, kao sa svjetskim glavnim gradom, i s francuzkim, kao s diplomatskim jezikom, može kosmopolitizam biti i naravski izljev njihove duše, i što je još češće, najzgodniji plašt za svjetovladne njihove težnje. Ali za nas, tobožnje barbare, kojima se još nije podpuno priznalo ni zavičajno pravo u Evropi, premda

smo mi u njoj prvi starosjedioci i tisućljetni njezini branitelji — za nas je kosmopolitizam u jednu ruku znak posvemašnje duševne zavisnosti o tudjini, a u drugu ruku izvor naše narodne slabosti i nemoći.

U kratko: Disciplinovani englezki individualizam, kršćanski englezki liberalizam, praktični i organizovani englezki nacionalizam — to je onaj duh, koji se može i mora lako prenieti u kopnenu Evropu u obće, a medju nas Slavene napose. Ovaj duh, koji si je znao i danas si znade vlastitom svojom snagom pokoriti ciela kopna i čitava mora, taj duh neka i nas Hrvate zadahne muževnom odlukom, da čitavo svoje državno i narodno područje prodahnemo svojim duhom, da s njega odstranimo i najmanji trag tudjinske prevlasti, da neumrlo djelo svojih preporoditelja do kraja izgradimo i usavršimo.

STJEPAN RADIĆ.

PERSINO VJENČANJE.

„Hej — mlina-a-ru!"

Kao oštri krik ptice zloglasnice rezao je taj povik noćnu tišinu, širio se sve dalje i dalje preko žuborećih dunavskih valova i odbijao od šumovitih brda.

„Hej — mli-na-a-ru —!"

Kakav je to samo glas? Je li muški? Čini se gotovo, da jest, tek osobe ne možeš vidjeti. Nigdje zvjezdice, nigdje ni tračka svjetla; cijeli svod nebeski pokriše gusti, crni oblaci. Samo tamo preko Dunava medju šikarjem vidi se ogromno plameno brdo. Iz njega vrcaju iskre na sve strane, a plamen se diže i spušta, kao da prkosi crnoj noći.

„Persa pali ugljen —", šaptahu seljaci i seljakinje, povirkujući na malene prozorčiće svojih kuća u neprozirnu noć.

Da, tamo kraj onoga plamena bila je izdubena podzemna špilja — stan Perse Nikolićeve i njene nezakonite kćerke, četirigodišnje Šećerke. Prije kojih pet godina stanovao je u toj špilji i Persin otac Glišo. Ugljenarka Persa, mlada i vanredno jaka djevojka, bila je strah i trepet cijele okolice, jer ju je otac odgojio poput kakovoga momka. Žene joj se uklanjahu s puta i bježahu u kuće, a djeca se sakrivala plašljivo za majčine skute. Pa i sami se muškarci nijesu mogli otresti nekog neugodnoga čuvstva, kad bi ugledali Persu ili čuli onaj njen surovi, promukli povik:

„Uglja! Uglja-a-a-a!"

Seoski se redar nije sastajao rado s njome, a i gospodin načelnik znao je često pobjeći sa prozora i ostaviti onaj svoj mekani naslonjač, gdje je tako slatko drijemao.

Bože, koli bi često bili imali ipak povoda, da ureduju protiv toga seoskoga strašila i koliko li je puta bilo trebalo kazniti! Tu nestane preko noći voća i povrća; tamo izgine u pô bijela dana na travi ras-

prostrto platno koje žene, a metnula ga, da pobijeli na suncu. Često dodju žene u cik zore u štalu, da podoje krave, a kad tamo — krave već podojene. Bilo je tu i stotine drugih sitnijih šteta, a tko bi ih drugi i mogao samo počiniti, nego Persa, ta seoska nesreća. E — ali sve je bilo badava, jer su znali, da tomu nema lijeka, pa je svijet to trpio šutke kao neku kaznu božju. Nema toga čovjeka u cijeloj okolici, koji bi se usudio da se zavadi radi takovih malenkosti sa Persom. Znali su svi, kako je ona strašna i osvetljiva u svom bijesu i kako se srdi, kad se čuvari ili krotitelji pravde ma samo i usude približiti njenoj špilji. Kod neke slične zgode uhvatila onoga plećatoga oružnika Luku za ramena, podigla ga u vis i držala neko vrijeme nad vatrom kao odojka, dok joj je iz očiju sijevao upravo divljački bijes. A Luka se još i stidi, da prijavi tu svoju sramotu sudu. Drugi put trebalo je zatvoriti radi neke velike kradje i jedva je svladaše četiri stara oružnika. Dogodilo se jednom, da je pošla potražiti pravde u načelnika, a ovaj — videći je iz daleka — zatvorio svoju kuću. Samo to nije nju smetalo ni malo. Najvećom lakoćom podigla je ramenima vrata, prislonila ih lijepo uz dvorišnu ogradu, uhvatila onda načelnika za šiju, izvukla ga na dvorište i zaprijetila mu se užasno, ako ne udovolji njenim zahtjevima. Pa ipak ozvanjahu i u njenom divljem, od djetinjstva okorjelom srcu, katkada najnježnije žice. Tinjala je i u njemu iskra svete, božanske i neopisive materinske ljubavi. Za svoje bi dijete žrtvovala Persa sve pa i svoj život bez oklijevanja. Mala Šećerka i ta stara ugljenara bilo joj je sve njeno blago, koje je spasila od pošasti ljudske. Da, da, od ljudske pošasti, jer ljudi i jesu jedni drugima najgora pošast na ovome svijetu.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Eno tamo se ljulja u sredini Dunava na jakim čamcima lijepa vodenica. Oko nje rasprostiru dunavski talasi upravo ledenu hladnoću, a ipak je Persi sjalo nekoć s onih njenih prozorčića toplo sunce ljubavi i sreće. Koli su je opajali zvuci tamburice, što su dopirali iz mlina do njene ugljenare! A neopisivo i neizmjerno blaženstvo obladalo bi njome, kadgod je vidjela, gdje najljepši seoski momak izlazi iz mlina, spušta se u čamac i plovi Dunavom, da se doveze — k njoj. Bio je to Jovo, mlinarov jedinac. Ej — koli je bila sretna u ono doba i koli — dobra. Pa kako i ne bi, kad su joj se uklanjali svi s puta, otkada može samo da se sjeća, tukli je i izrugavali joj se, a Jovo joj se rado približavao. Ni on nije doduše postupao s njom kao s drugim sebi ravnim

djevojkama, ali joj se bar katkada narugao u šali. Njenoj osamljenoj, zapuštenoj i ogorčenoj duši godila je i ta sprdnja.

Pomalo se to Jovino podrugivanje stalo pretvarati u neku samilost, jer se ne može nazvati ljubavlju ono, što je on za nju osjećao. Persa je bila lijepa, ali u svojoj surovosti strašna i okrutna. Tek to nije smetalo Jove, nego ga nekuda još i podraživalo. Nije ona ni bila prva, kojoj je skršio vrat i otrovao život. U njega je bila široka savjest. Za krasnih svibanjskih noći, kad su krijesnice kružile zrakom, pa se sakrivale u grmovlju i zelenoj rosnoj travi — ej, da znade ugljenara pričati — odjeknuo bi svake noći od šumovitih brda usklik, pun sreće, čeznuća i slatkoga obećanja:

„Hej — mlina-a-ru!"

Odmah za tim čulo se, kako udaraju vesla snažno o talase dunavske, i za čas, dva skočio bi lijep, mlad momak na obalu, ogledavajući se oprezno po šikarju i šumi. Obično nije našao nigdje ni živa stvora, pa se svaki put vraćao srdit čamcu, gundžajući uz to bogomrske kletve.

Tek jedne noći odvoji se od staroga hrasta dugačka sjena i projuri za njim.

„Jovo! Moj Jovo!" Zagrlila ga i cjelivala, digla ga u svoj naručaj i odnijela u čamac kao maleno dijete.

„Jovo, Jovo moj dragi, tako sam sretna, da bih najvoljela umrijeti odmah s tobom —!"

„Perso, jesi li poludjela?"

I veliki, jaki momak htio je da se otme iz njenih gvozdenih ruku, ali mu je sve naprezanje bilo uzaludu. Persa ostade jača.

„Jovo! Moj Jovo — ja te toliko volim!"

„Uh — lude li ženske glave — ali —!"

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kad se nesreća dogodila, bilo ga je stid. Nije se doduše stidio lude i zaljubljene Perse, nego svojih roditelja, prijatelja i cijeloga sela. Znao je, da Persa ne će šutjeti, pa kako da ostane dulje ovdje u selu? Nije moglo da bude, jer su ga već počeli nazivati ciganinom . . . Odlučio je odmah, da će u svijet — pa što dalje, tim bolje, bar ga Persa ne će naći. Javio se svoje volje u vojsku i otišao nekamo u Dalmaciju. Nedavno se vratio poslije pet godina kao stražmeštar, a ne bi se vratio valjada nikada, da mu nijesu pomrli roditelji naglo jedno za drugim. Morao je doći, da mu ne propadne cijeli imetak, jer je njime upravljala služinčad.

Samo se Jovo u velike promijenio. Pogled i držanje bilo mu je muževno; sasvim drugojačiji čovjek. Već prvi dan protjerao je sluge i sluškinje i nastanio se sâm u mlinu. Nije to bio više onaj veseli, lakoumni i raskalašeni mladić. Lice mu je bilo ozbiljno i mrko, a cijelo ponašanje samosvjestno, kakovim ga je i učinio vojnički život.

Čim je Persa saznala za Jovin povratak, dozvala je malu Šećerku i rekla joj: „Pitala si me često za svoga oca. Hoćeš li, da ti ga pokažem?"

„Hoću, hoću, majko —"

Povela je dijete do obale i pokazala rukom čovjeka, koji je plovio u čamcu prema njima.

„Oh, majko, kako je lijep moj tata! A zašto on ne dolazi k nama? Zar mu kod nas nije lijepo?"

„Nije".

„Pa zašto nas onda ne uzme k sebi?"

Divlja munja sjeknu okom Persinim. Jedva se sabrala kod toga pitanja.

„Šuti, dijete. On će te već uzeti k sebi. A ne bude li htio, ja ću ga prisiliti."

„Baš je gadan taj moj tata", reče dijete i stane se opet igrati šumskim cvijećem. Samo Persa nije mogla naći mira.

— —

Noć je već davno pokrila zemlju i uljuljala umorno ljudstvo u slatki san. Samo Persa nije mogla da spava. Uzela svoje snivajuće dijete u naručaj, pa se zaputila Dunavu.

„Hej, mlina-a-ru!"

Opetovala je već nekoliko puta taj povik, ali joj se nije nitko odjavio. Čulo se samo ono jednolično klokotanje dunavskih valova, a od časa do časa javljao se oštar zvižduk vjetra kao glasnik skore bure.

„Hej, mlina-a-a-a-ru!", vikala je Persa otegnuto, zaštitiv usta rukama, a glas joj je naličio više rikanju razjarene lavice nego li čovječjemu.

Napokon se pokazalo svjetlo na vratima vodenice; onda se čuli udarci vesala — sve bliže i bliže — dok nije čamac pristao uz obalu.

„Ho'š li da praviš od mene budalu, Perso?"

„Ja da pravim budalu od tebe, Jovo? Tko je pravio budalu od koga: ti od mene ili ja od tebe?"

„Pa što hoćeš sada —?"

„Da učiniš štogod za dijete".

„Kakovo dijete?"

„Za tvoje", odvrati Persa čvrsto.

„Za moje —? Ha! Ja, ja djeteta nemam".

„Jovo, nesretniče!", viknu Persa razdražena, ali se opet brzo svlada. Odjedared stale joj se kotrljati suze niz obraze. Persa je plakala prvi puta u svom životu. Ta od svih proganjana, divlja i okorjela žena ronila je vrele suze, suze materinske. U času nestalo je surovosti s njenoga lica i glasa, kad ga je zaklinjala, da se pobrine za njihovo dijete.

„Jovo, ja znam, da ti mene ne možeš uzeti. Ja i ne tražim toga. Ali dijete — moje i — tvoje dijete! Učini nešto za Šećerku, da postane čestita i poštena djevojka, a ne kao ja. Ti i ne pojmiš, koliko je volim. Ali ja ću je se rado odreći, ako se ti, Jovo, zauzmeš za nju. Eto — molim te, spasi je, da je ne stigne moja sudbina. Ti misliš, kao i cijelo selo, da sam ja prava ciganka, ali se varaš. Moj je otac bio onaj naš mladi i lakoumni grof, koji je svršio kasnije kao ciganski primaš u Pešti, a mati sobarica njegove majke. Ciganin Glišo othranio me je iz milosrdja, kad su moji nesretni roditelji pobjegli u široki svijet. Gledaj, ovo je otac moje majke!" Tu mu pokaza, izvukav iz njedara stari, zlatni medaljon, lik krasnoga muža. „U meni ima nešto od mojih djedova. Samo mislim, da sam naslijedila više podlosti, surovosti i lukavosti od djeda trgovca i narodnoga kajišara, nego li majčine i očeve lakoumnosti i nježnosti. Ja znam, da sam zla i podla, kakov mi je bio i djed. Samo za to te molim: učini nešto, da i naše dijete ne bude kao ja —".

Molila ga je tako dugo i svaka joj je izreka svršavala gornjim riječima, ali to sve nije omekšalo Jovina srca. Nakesiv se surovo i posprdno, reče:

„Ti si dakle unuka trgovca, kajišara i varalice, a kći grofa i njegove sobarice. A Bog onda neka zna, tko je otac tvojoj kćeri. Mene se ona ne tiče, niti mi ne dolazi više pred oči s tim kopiletom!"

„Jovo!", kriknu Persa bijesno, stisnuv šake, „Jovo! Je li to tvoja posljednja —?"

„Jeste — posljednja —"

„Oh — djavole! Prokletniče!", zaleti se Persa svom silom na nj poput ranjene lavice. Ali joj klonuše ruke, jer je na njima snivala još uvijek spokojno mala Šećerka. Položiv je na travu, reče još jednom Jovi mirno:

„Ja sam uvijek krala i varala ljude. Mrzila sam ih sve — cijeli svijet, jer su me proganjali i tukli. Ljubila sam samo jednoga — tebe — a zar ti da meni tako —?!“

Jovo se samo posprdno smiješio i šutio, dok je Persa sve bjesnije i bjesnije navaljivala na njega.

„Bog neka sudi! Ako ti nijesi otac moga djeteta, spasit ćeš se — on će te i obraniti. Znaš li ti bar, što — je — — Bog —?!“

Nastade strašno rvanje — borba na život i smrt. Persa uhvatila Jovu za ramena, drmala njime i tresla, dizala ga kraj sve njegove žestoke obrane u vis i udarala njime o zemlju. Na koncu ga natovarila kao vreću na ledja, skočila u čamac, bacila ga na pod, da je zajauknuo od boli, i otisnula čamac. Kad su bili već dosta daleko od obale, bacila je jakim zamahom vesla u vodu. Zatim je podigla Jovu i zagledala se u njegovo lice, koje je upravo u taj čas obasjao plamen iz ugljenare. Stajala je uspravljena nasred čamca držeći svoju žrtvu obadvjema rukama, dok je vjetar savijao njenu dugačku, raspletenu kosu oko Jovine glave i njegovih ruku, te ih tako vjenčao i spojio na dunavskoj pučini za strašne, mrkle noći.

„Pomoć!“, vikao je Jovo, osvijestiv se, hrapavim, promuklim glasom. Zvao je badava, jer nigdje ne bijaše živoga stvora.

„Ho'š li uzeti dijete, k sebi?“

„Ne ću“.

„Čuješ — da se ne pokaješ —!“

„Ne ću“.

„E — pa onda neka ti bude!“

Podignu ga visoko gvozdenim rukama i ljosnu u vodu. U svom smrtnom strahu uhvatio se Jovo za čamac, a ona se sagnula preko čamca i gura ga pod vodu. U to dohvati joj Jovo ruke i trgnu ih žestoko, otimajući se smrti. Čamac se žestoko zaljuljao — onda još jedan trzaj — još jedan — jedan slabiji — i ništa više...

Divlji, pobjednički smijeh nakazio je Persino lice, koje je, obasjano posljednjim crvenim plamenom iz ugljenare, izgledalo upravo sablasno.

Htjela je, da ga gurne od sebe, ali njegove se ruke ukočile i ne puštaju njenih. Persa kriknu užasno, drmajući mrtvim Jovinim tijelom i udarajući rukama u čamac. Uzaludu. Mora ga povući u čamac, jer ga se inače ne će nikako osloboditi. Natezala se s njegovim mrtvim tijelom, sagibala preko čamca i nastojala, da si pomogne, kako bi ga

privukla k sebi. Sile su je već počele ostavljati, a mozgom joj projuriše užasne, nepojmljive misli. Evo — taj je čovjek otac njenoga djeteta, ona ga je ljubila i ljubi ga još sada, pa ga je ipak ubila. I on, koji ju je izbjegavao tolike godine, upravo on vuče je sada mrtav u grob, da se više ne rastanu.

U tim mislima prekide je smijeh i kliktanje djeteta, koje je bio probudio njeni krik.

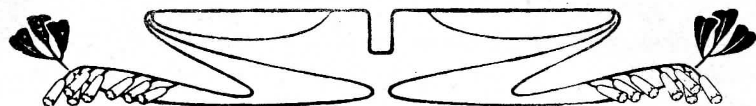
„Tako — tako, majko! Drž' ga i ne puštaj zločestoga tate!“

Strah i stid pred djetetom, koje je gledalo, kako mu majka ubija oca, oduzeše Persi svaku daljnju moć. Nije imala više ni toliko snage, da sjedne u čamac. Mrtvac ju je držao čvrsto i vukao za sobom —

Čamac je žurno otplovio niz vodu, prispio u vir i prevrnuo se.

„Drž' ga, drž', majko! Ne puštaj više moga nevaljaloga tate!“, vikalo je dijete za potonulim roditeljima, leglo na travu i za čas opet slatko usnulo...

VIKTORIJA RISAKOVIĆ.

POLITIČKA POVJEST GRADA RIJEKE.*

I.

Ime grada Rijeke prvi put se spominje god. 1260. u listini, kojom kralj Bela IV. priznaje krčkim knezovima Frankopanima darovnice predjašnjih vladara. U toj listini[1] kaže kralj, da je frankopanskoj županiji Vinodol na zapadu medjom „potok i mjesto R i k a počevši od morske obale i naše slobodne vode Ričine sve do mostića kod Grohova". Drži se, da je Rijeka tada pripadala Frankopanima. U njihovoj se vlasti nalazi god. 1338. Tada je na Rijeci neki čovjek počeo kovati krive mletačke novce. To ne bijaše pravo mletačkoj republici, te ona zamoli kneza Bartola Frankopana, neka ne dozvoli, da se u njegovom mjestu čini takav zločin. S istoga razloga zaključuje državno vijeće mletačko 1. listopada 1338., da će u Hrvatsku izaslati posebnog poslanika.[2] Iz toga se vidi, da je Rijeka god. 1338., pripadala Hrvatskoj. — Ugovorom od 1. travnja 1365. odrekoše se Bartolovi sinovi Ivan i Stjepan Frankopan grada Rijeke, a svoje pravo prenesu na knezove od Divina (Duino, grad u Istri). Kad je god. 1399. izumrla mužka loza divinskih knezova, dodje Rijeka pod vlast grofova Wallsee. Ovi stekoše i neka bližnja mjesta (Kastav, Labinac, Veprinac, Arnberg i Postojnu), s kojima onda god. 1465. (odnosno g. 1471.) prodadu Rijeku caru Fridriku IV. Tako dodje Rijeka u vlasništvo hapsburške dinastije. Na kratko vrijeme ote Hapsburgovcima grad Rijeku republika Mletačka. Kad je naime buknuo rat izmedju Mlečana i cara Maksimilijana, dodje 26. svibnja 1508. pred Rijeku mletački kapetan Navagiero i zauze grad. Pošto su Mlečani dirnuli i u Trsat, udari hrvatski ban Andrija Bot (u lipnju 1509.) na Rijeku, otjera iz nje mlet. proveditura i osvoji taj grad. Borbe su ipak trajale i kasnije. Mlečani dapače 2. listopada

* Izvadak iz djela: „Rieka prama Hrvatskoj". Napisao dr. Franjo Rački. U Zagrebu 1866:

1509. razore Rijeku, koja primirjem od 6. travnja 1512. ostade caru Maksimilijanu.[3]

Hapsburgovci vladahu na Rijeci sve do god. 1776. Po staroj crkvi sv. Vida nazivahu Rijeku njemački: „St. Veit am Pflaum" (Flumen). Rijeka nije bila utjelovljena susjednim pokrajinama Istri ili Kranjskoj, već je činila posebnu političku oblast: „communitas terae Fluminis s. Viti". Cara je na Rijeci zastupao njegov kapetan, koji se pokoravao nutarnjo-austrijskoj vladi u Gracu. Car Karlo VI. proglasi Rijeku 2. lipnja 1717. slobodnom lukom. Odsada se grad brzo razvijao. Marija Terezija uredi posebnu pokrajinu pod imenom „Austrijsko Primorje". Ovamo je spadao ne samo Trst s austrijskim dijelom Istre, već takodjer čitavo hrvatsko primorje od Rijeke do medje dalmatinske. Austrijskim je Primorjem od g. 1754. upravljala posebna oblast: trgovačka „Intendanza" u Trstu. Predsjednik ove intendanze bijaše ujedno i kapetan grada Rijeke, gdje je imao svoga namjesnika. Intendanca je potpadala pod „c. kr. dvorsko trgovačko vijeće" (Hofkomerzienrath) u Beču.[4]

Rijeka je u trgovačkom pogledu od starine bila upućena na Hrvatsku. Trgovina poraste u 17. vijeku, kad se Hrvatska oslobodila provala turskih. Karlo VI. dade god. 1726. graditi cestu od Karlovca do Rijeke. Ova je cesta 17 milja duga, a gradjena umjetno i velikim troškom. Da bude za trgovce što više sigurnosti, dade Karlo uz cestu naseliti Hrvate, Kranjce i Čehe, a maknuti prije naseljene Vlahe. Sada se uz cestu (zvanu „Karolina") razviše neka mjesta, n. pr. Vrbovsko, Ravnagora i Sušica, koja su poglavito živjela od prometa izmedju Karlovca i Rijeke.[5] Nastavkom „Karoline" smatrala se cesta od Karlovca do Zagreba, koju dade god. 1750. izgraditi Marija Terezija.

Hrvatima ne bijaše pravo, što je Marija Terezija osnovala posebnu pokrajinu pod imenom „Austrijsko Primorje". Nezadovoljstvo svoje izjave hrvatski nunciji (odaslanici) na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu, kamo je osobno 5. srpnja 1764. došla Marija Terezija, da izmoli povišicu poreza. Tom prigodom prosvjedovahu naši nunciji protiv toga, što je kraljica u „Austrijsko Primorje" strpala i čitavo hrvatsko Primorje; podjedno zatraže, neka se iz hrv. Primorja sastavi „županija vinodolska".[6] O istom je pitanju raspravljao 1. veljače 1770. hrvatski sabor u Varaždinu. Tada se hrv. staleži i redovi posebnom predstavkom[7] potužiše kraljici, što hrvatsko Primorje „još ne priznaje vlasti kraljevine s pokoravanjem i zakonitom odvisnošću". Ma-

rija se Terezija doista još god. 1741. na krunidbenom saboru obvezala (člankom 18.), da će kraljevinama ug. krune što prije vratiti otkinute česti. Hrvatskim je pak staležima napose poveljom od god. 1750. obećala, da će hrv. Primorje naskoro pridružiti Hrvatskoj. Obećanje svoje izvede barem djelomice god. 1776.

II.

Na prijedlog svoga sina Josipa II. ukine Marija Terezija god. 1776. trgovačku oblast „Intendanzu“ u Trstu, dočim je već prije „dvorsko trgovačko vijeće“ sjedinila sa „češko-austrijskom dvorskom kancelarijom“. Sada se raspade i „Austrijsko Primorje“ u tri dijela (odlukom od 14. veljače 1776.). Za Istru i Trst bude osnovan u Trstu poseban „gubernij“, a prvim gubernatorom imenovan grof Karlo Zinzendorf. Hrvatsko Primorje pridruži Marija Terezija vojničkoj Krajini, koja je već progutala mnoge zemlje hrvatske. Da pak Hrvate barem donekle umiri i da im ostavi otvoren put do mora, odredi kraljica, neka se grad Rijeka sa svojim kotarom utjelovi neposredno kraljevini Hrvatskoj.[8] Istodobno vraća kraljica Hrvatskoj takodjer grad Karlovac i jedan dio Zrinjskih imanja u Gorskom kotaru, kojima je dotada upravljala tršćanska „Intendenza“. Novim krajevima upravljat će „kr. hrvatsko namjesničko vijeće“ u Zagrebu, koje bijaše osnovano jošte 7. srpnja 1767. po načinu „kr. ugarskog namj. vijeća“ u Požunu. Vrhovni nadzor nad upravom u svima zemljama krune sv. Stjepana (t. j. u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji) vodila je „ugarska dvorska kancelarija“ u Beču.

Otpisom od 2. ožujka 1776. obavijesti „Intendenza“ kapetanski ured na Rijeci, da je Marija Terezija dvorskim otpisom od 14. veljače „primorski grad Rijeku s njegovim zemljištem utjelovila kraljevini Hrvatskoj; zato će u buduće nadzor i upravu (Rijeke) voditi samo ugarska dvorska kancelarija, i to putem kraljevskoga hrvatskog vijeća“. Naskoro će dakle na Rijeku doći povjerenici s jedne i druge strane: za predaju naime i za primanje. Stoga „Intendenza“ poziva kapetanski ured, neka uznastoji, da povjerenici nadju „sve u redu, naročito arkive, registrature, blagajne i činovništvo“.[9] Kapetanski namjesnik na Rijeci priopći (u talijanskom prijevodu) otpis „Intendence“ 7. ožujka svim uredima riječkim, da se znadu ravnati.[10] Kraljica je naumila, da iz Rijeke, Karlovca i Zrinjskih imanja u Gorskom kotaru uredi novu „županiju severinsku“. Da ova županija bude što veća, pridat će joj se od zagrebačke županije t. zv. prekokupske strane, t. j. imanja: Severin, Bosiljevo, Ribnik, Ozalj i Novigrad. Već 26. travnja 1776. imenuje kraljica severinskim velikim županom Josipa Majlatha de Székhely, savjetnika dvorske komore.[11]

Preko kr. ugarske dvorske kancelarije upravi Marija Terezija 9. kolovoza 1776. velik otpis kr. hrvatskomu namjesničkomu vijeću, dakle tadašnjoj zemaljskoj vladi u Hrvatskoj. U tome otpisu priopćuje kraljica, da Rijeka, Karlovac i Gorski kotar utjelovljuje Hrvatskoj; podjedno pak odredjuje, kako treba to utjelovljenje izvesti. Pošto je ovaj otpis postao dijelom hrvatskoga državnoga prava, evo najvažnijeg odlomka u doslovnom prijevodu s latinskoga: „Nama se milostivo svidjelo, da ukinemo dvorsko trgovačko vijeće, pa da ustanovimo, neka odsada trgovačke predmete u nasljednim pokrajinama našim rukovode dotične političke pokrajinske i dvorske oblasti. Istodobno iz materinske naše brige za korist i napredak dosadašnje trgovine u kraljevini Ugarskoj i u pridruženim joj stranama, pa da to zasvjedočimo osobitim dokazom, dobrostivo odlučismo carsko-kraljevskom našom milošću, neka se neposredno kraljevini Hrvatskoj utjelove: grad Rijeka s lukom, kao što i ona bakarska imanja, koja putem od Karlovca prema Rijeci leže na desnoj strani ceste Karoline (Bakar, Bakarac i Kraljevica, koji leže na lijevoj strani ceste Karoline, neka se ostave za vojnu Krajinu), osim toga sâm grad Karlovac, koji se ima podići na slobodan i kraljevski grad. Iz ovih strana, koje treba iznova utjeloviti, neka se uredi nova županija; ista neka se poput ostalih županija podvrgne kr. hrvatskomu vijeću, pa neka pod njegovom vlašću stoji u svemu, izuzevši one (poslove), koji se obzirom na trgovinu pridržavaju gubernijalnoj upravi. Želeći pak, da se trgovina u ovom okružju i luci riječkoj unaprijedi uredjenom i sustavnom upravom, svidjelo nam se iz gorespomenute materinske brižljivosti i providnosti naše, da blagorodnoga vjernoga našega Josipa Majlátha de Székhely, prijašnjega savjetnika i izvjestitelja dvorske naše komore, milostivo postavimo za gubernatora gradu i luci riječkoj, — a s jednakim djelokrugom i s istim povlasticama, kako ih u Trstu imade grof Zinzendorff, — pa da ga podjedno milostivo imenujemo velikim županom županije, koje će se iz ovoga novoutjelovljenog okružja stvoriti i prozvati imenom županije severinske“.[12]

Isto takav otpis upravila je kr. ugarska dvorska kancelarija 9. kolovoza 1776. kr. ugarskomu namjesničkom vijeću i pozvala ga, neka

o tom obavijesti sve županije i gradove u Ugarskoj.[13] Ovomu je zahtjevu kr. ug. namj. vijeće zadovoljilo 5. rujna 1776., izdavši okružnicu, u kojoj od riječi do riječi navodi spomenuti odlomak iz otpisa kraljice Marije Terezije.[14] I hrvatsko namjesničko vijeće bijaše pozvano, da kraljičin odpis proglasi svim svojim oblastima, „da se trgujući državljani znadu ravnati, kamo li se imadu obratiti". Zato je i hrv. vijeće 2. listopada 1776. oglasilo naredbu od 7. kolovoza.[15]

Medjutim se već banu Franji Nadaždu poklonio gubernator Majláth. On je naime iz Gjura upravio banu 23. kolovoza ovo pismo: „Preuzvišeni i presvijetli gospodine grofe bane, gospodine premilostivi! Premda je već prije više mjeseci po Njezinom Veličanstvu dobrostivo odlučeno, da se Rijeka, zatim dio nekadašnjeg trgovačkog kotara (u koliko leži sa desne strane Karoline), napokon grad Karlovac utjelovi u vlast ugarskih nasljednih kraljevina, a osobito slavne kraljevine Hrvatske; te premda je meni već koncem travnja povjerena uprava dijelom kao gubernatoru a dijelom kao velikom županu, ipak nijesam mogao Vašoj Preuzvišenosti pismom zasvjedočiti onaj smjerni poklon, što sam joj dužan kao prvoj glavi i predsjedniku ovih kraljevina; nijesam pak toga mogao učiniti zato, što mi je tek 22. kolovoza predana previšnja zapovijed Nj. Veličanstva. Pošto dakle imam u buduće obavljati ove nove službe, te ću kao kr. povjerenik doći u Hrvatsku da ih primim, — prvo je, što činim, da Vašu Preuzv. najponiznije zamolim: neka milostivom vlašću i sudjelovanjem tako svojim kao i kr. vijeća, podčinjenog predsjedničtvu Vaše Preuzvišenosti, blagoizvoli uspješnijim učiniti moja nastojanja, što ću ih poduzeti za izvedenje previšnjih c. kr. namjera i na korist mojoj brizi povjerenog okružja".[16]

III.

Kr. hrvatsko vijeće pošalje u Primorje kao svoga povjerenika: poznatoga rodoljuba Nikolu Škrlca, koji bijaše i onako duša hrv. vijeća. U ime češko-austrijske dvorske kancelarije dodje na Rijeku kao povjerenik barun Ricci. Sva tri povjerenika sastadoše se na Rijeci 20. listopada 1776. Slijedećih dana predade barun Ricci redomice sve urede riječke. Tako se dakle Rijeka iza toliko vjekova koncem listopada 1776. vratila Hrvatskoj, kao što se izgubljena kćerka vraća majci svojoj. Da su Riječani radosno pozdravili sjedinjenje s Hrvatskom, dokazuju nam prigodne pjesme.[17] Nikola Škrlec podastro je 5. studenoga 1776. kr.

hrv. vijeću izvještaj o predaji Rijeke.[18] Tada je Rijeka brojila 5132 stanovnika, i to: 4515 u gradu, a 617 u kotaru svome. Po zvanju bijaše na Rijeci: 61 svjetovni svećenik, 33 redovnika (i to 22 kapucina, a 11 augustinovaca), 20 opatica (same benediktinke), a 68 trgovaca, medju kojima bijaše 16 veletržaca. Gradski je dohodak iznosio 11.448 for., od čega je najveći dio (t. j. 8765 for.) davala carina. Trošak je zadnjih godina (1770.—1775.) iznosio poprečno po 17.153 forinte, jer je na Rijeci bilo mnogobrojno činovništvo. Manjak se u proračunu pokrivao iz blagajne carske komore. Riječko se stanovništvo dijelilo u patricije i gradjane. Patriciji upravljahu gradom i zapremahu gotovo sve gradske službe. Oni su gradsko plemstvo, iz koga se bira 50 gradskih vijećnika. God. 1776. nabrojilo se na Rijeci 49 patricijskih obitelji, koji su po imenu porijekla talijanskoga, hrvatskoga, njemačkoga i francuskoga. Medju patricijima nalazimo imena: Barčić, Diminić, Tudorović, Vitnić i Svilokos.[19]

Već koncem god. 1776. vrše na Rijeci punu vlast: hrvatsko namjesničko vijeće i gubernator Majláth. Tako vidimo, da gubernator po svojoj vlasti 11. studenoga 1776. imenuje Antuna Barčića gubernijalnim sucem na Rijeci. Previšnjim riješenjem od 20. prosinca 1776. budu riječke škole izrično podredjene neposredno kr. hrvatskomu vijeću u Zagrebu, gdje je postojao vrhovni nadzornik za škole u Hrvatskoj. Hrvatsko vijeće šalje svoje naredbe, otpise i obznane gradskom vijeću na Rijeci. Hrvatsko vijeće šalje 16. siječnja 1777. gubernatoru Majláthu na izvješće osnovu o uredjenju cjenika za carinu.[20] Po svem se tome vidi, da je Rijeka već došla pod opseg hrvatske vlade. Rijeka je tada već bila dio kraljevine Hrvatske.

Nikola Škrlec i Josip Majláth dobiše nalog, da kao „kraljevsko dvorsko hrvatsko-ugarsko povjerenstvo" predlože kraljici Mariji Tereziji, kakvo bi uredjenje bilo za Rijeku najpodesnije. U tu je svrhu povjerenstvo 14. prosince 1776. zatražilo neke obavijesti od gradskoga vijeća riječkoga, Poziv povjerenstva čitao se u sjednici gradskoga vijeća riječkoga, koja se držala 15. siječnja 1777. pod predsjedanjem gubernatora Majlátha. Gradsko vijeće izabere poseban odbor od 7 lica, koji će izraditi zatraženi izvještaj.[21] Istom 17. srpnja 1777. primi gradsko vijeće izvještaj spomenutog odbora. U tome izvještaju iznosi gradsko vijeće u 30 točaka svoje želje, kako da bude uredjena Rijeka unutar kraljevine Hrvatske. Naročito traži, neka Rijeka sa svojim kotarom bude „svetoj kruni kraljevstva ugarskoga

pridružena i utjelovljena poput ostalih kraljevini Ugarskoj pridruženih česti i pokrajina". Rijeka neka i nadalje sama upravlja dohotkom svojim. Patriciji riječki neka se priznadu za ugarske plemiće. Neka se Rijeci „novom kr. poveljom" potvrde zakoni, podijeljeni joj od Ferdinanda I. i njegovih nasljednika, kao što i druge povlastice osim onih, koje bi trebalo promijeniti prema novim prilikama.[22]

Uputivši se tako u riječke prilike, izradi gubernator Majláth predstavku, koju 13. kolovoza pošalje kraljici Mariji Tereziji. Majláth predlaže, neka gradskomu vijeću na Rijeci ostane isti djelokrug, kao što ga je imalo pod upravom „Intendenze". U političkim poslovima neka Rijeka bude odvisna od kr. hrvatskog vijeća u Zagrebu". „Prema dvorskoj odluci od 9. kolovoza 1776. treba da se u političkim i upravnim poslovima podržaje redovito općenje s kraljevskim vijećem, uredjenim u kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji; ovomu vijeću neka se podastiru takodjer zapisnici i predstavke gradskoga vijeća". Sudstvo neka se uredi ovako: Trgovačke parnice rješavaju se na samoj Rijeci. Za gradjanske parnice u vrijednosti od preko 1000 forinti može se prizvati na banski stol u Zagrebu. Čitava trgovačka uprava na Rijeci povjerena je u smislu odluke od 9. kolovoza 1776. gubernatoru, koji u trgovačkim poslovima opći neposredno s kraljevskom ugarskom dvorskom kancelarijom.[23] — Kraljica se odazvala predstavci Majláthovoj. Već 29. kolovoza 1777. šalje ona kr. hrvatskom vijeću u Zagrebu otpis, u kome kaže, da želi, neka „se tečaj pravosudja u pogledu parnica prizivanih iz Rijeke opet obnovi i stalnim načinom ustanovi takodjer u sadašnjem ustrojstvu, iza kako je naime grad Rijeka neposrednim svojim utjelovljenjem kraljevini Hrvatskoj stupio u svezu nasljednih naših kraljevina ugarskih". Priziv na banski stol ustanovljuje kraljica istim riječima, kako ih nalazimo u Majláthovoj predstavci.[24] Otpisom pak od 5. rujna 1777. javlja kraljica hrvatskomu vijeću u Zagrebu uredjenje gubernija riječkoga, koji će imati 3 odsjeka: trgovački, zdravstveni i pravosudni (kao mjenbeno-trgovački sud). Čitava gubernijalna oblast stajat će godimice 30.000 for., što će se namirivati iz komorske blagajne, dok ne bude mogla plaćati trgovačka blagajna na Rijeci.[25]

IV.

Josip Majláth kao imenovani već veliki župan i Nikola Škrlec kao povjerenik kr. hrvatskog vijeća u Zagrebu dobiše još jednu zadaću: da naime urede novu županiju severinsku. Kraljica im u svojoj odluci od 9. kolovoza 1776. nalaže, neka: 1.) utjelove Rijeku, Gorski kotar i grad Karlovac; 2.) ustanove granicu izmedju Krajine i gradjanske Hrvatske; 3.) ispitaju veličinu i opseg okružja, koje se ima utjeloviti gradjanskoj Hrvatskoj, te 4.) prosude, je li to okružje dosta veliko, da se iz njega stvori nova županija severinska, ili bi se ovoj moglo pridati nešto zemlje od zagrebačke županije, koja je i onako odviše velika. Uz to imaju kr. hrvatsko vijeće i veliki župan Majláth podnijeti svoje mnijenje o uredjenju županije severinske, naročito o tomu: 1. u koliko bi kotara trebalo županiju podijeliti; 2. kakvo bi se moglo namjestiti činovničtvo i s kolikom plaćom; 3. koliko bi poreza mogla plaćati nova županija, te 4. gdje da se sagradi županijska kuća, odnosno arkiv.[26]

Majláth i Škrlec dodjoše u Bakar, gdje im 29. i 30. listopada 1776. barun Ricci (kao povjerenik češko-austrijske dvorske kancelarije) predade bakarska dobra. Prisutni činovnici bakarskih dobara i trgovačkoga kotara na desnoj strani ceste Karoline budu pozvani, da se odsada pokoravaju „gubernatoru i severinskoj županiji, te gradjanskoj i komorskoj oblasti slavne kraljevine Hrvatske i svete krune kraljevine Ugarske"[27].

O kr. otpisu od 9. kolovoza 1776. raspravljalo se 18. studenoga 1776. u skupštini županije zagrebačke. Skupština se posebnom predstavkom obratila na kr. hrvatsko vijeće, neka bi ono nastojalo skloniti kraljicu, da ne trga zagrebačku županiju na korist županije severinske i da Primorja ne pridaje vojnoj Krajini[28]. Hrvatsko se vijeće odazvalo pozivu zagr. županije; ali Marija Terezija ostade kod svoje odluke. Ipak je učinila jednu novu odredbu, da promakne trgovinu i da „što više zadovolji željama, koje su hrvatski državljani opetovano očitovali o primorskim stranama". Otpisom naime od 5. rujna 1777. odredi kraljica, da „se Hrvatskoj neposredno utjelove takodjer luke: Bakar, Bakarac i Kraljevica sa čitavom naseobinom na cesti Karolini i sa bivšim ondje trgovačkim kotarom". Bakar, Bakarac i Kraljevica sa svojim pripadcima stavljaju se pod oblast (riječkoga) gubernatora, dočim se trgovački kotar i sve naseobine uz cestu Karolinu do daljnje odredbe daju kr. ugarskoj dvorskoj komori kao komorska dobra. Od zagrebačke se županije otkidaju a severinskoj županiji pridaju t. zv. prekokupske strane; ovo ima 1. studenoga 1777. provesti Josip Majláth kao poseban — u tu svrhu imenovan — kr. povjerenik. Da se

točno znade, što sve spada na novu županiju severinsku, izriče Marija Terezija, da su ovoj županiji „s a s t a v n e česti: 1. g r a d i l u k a R i j e k a s Podbregom i Lopačom; 2. ostale tri luke: Bakar, Bakarac i Kraljevica; 3. šest kastelanata gospoštije bakarske i t. zv. kolonijalna gospoštija; 4. k tomu Baćanijeve gospoštije Brod i Grobnik, te gorska komorska gospoštija Čabar; osim ovoga 5. prekokupske strane, t. j. imanja gospoštije Severin sa gospoštijama: Bosiljevo, Ozalj, Ribnik, Brlog i Novigrad; napokon 6. grad Karlovac“[29].

Ovaj otpis kraljice Marije Terezije priopćilo je kr. hrvatsko vijeće 25. rujna 1777. svomu povjereniku Škrlcu i velikom županu Majláthu; podjedno ih pozove, neka ovu kr. naredbu izvrše i o tom podnesu izvješće kr. hrvatskomu vijeću[30]. Povodom svega toga pozove ban Franjo Nadaždi hrvatske staleže, neka 27. listopada 1777. dodju u Zagreb na s a b o r. Posebnom predstavkom izrazuje sabor kraljici „neumrlu i iz naših srdaca neizbrisivu zahvalnost“, što je naredila, da „se n e p o s r e d n o k r a l j e v i n i H r v a t s k o j u t j e l o v l j u j u: g r a d i l u k a R i j e k a, kao što i bakarska dobra ujedno sa gradom Karlovcem, koji se ima podići na slobodan kr. grad, pa da se iz ovih ponovno utjelovljenih strana podigne nova županija, koja će se poput ostalih županija kraljevine podvrći kraljevskomu u ovim kraljevinama osnovanomu vijeću u svemu, izuzev one poslove, koji se pridržavaju gubernijskoj upravi riječkoj“. Ovo utjelovljenje osniva se po mnijenju sabora na „zakonima kraljevine“. Naprotiv smatra sabor povredom, što se „primorske strane (premda se kraljevini utjelovljuju) najvećim dijelom svojim otkidaju od same vlasti kraljevine i zakona, te se pridržavaju i podčinjaju nekoj odijeljenoj gubernijalnoj upravi riječkoj“. Kada se naime primorske strane, „prema stvorenim zakonima opet pridjeljuju kraljevini i njezinoj vlasti, ne može se u njima dopustiti ma kakova uprava i vlast riječkoga gubernatora“, jer ova „i onako nije udešena prema općenitom sustavu zakona kraljevine, već prema području gubernatora tršćanskoga“. Zato hrvatski sabor moli kraljicu, neka Primorje „ne podvrgne riječkoj gubernijalnoj ili ma kakvoj drugoj upravi, nego redovitoj — u smislu i duhu zakona — upravi kraljevine“. Jednako moli sabor, da „novo uvedeni naziv Primorja pod imenom kotara riječkoga (kao što nekada naziv austrijskoga Primorja, proti komu se ogradio 30. članak sabora god. 1765.) ne bude na štetu pravima i vlasti kraljevine“. Sabor se izrazuje i protiv namjere, da se novoj županiji severinskoj pridade dio županije zagrebačke. Neka se radije novoj županiji dadu „s v i primorski krajevi, koji dolaze pod imenom Frankopansko-Zrinjskih fiskalnih dobara“. Takova županija ne bi svojim opsegom bila manja od mnogih županija ugarskih.[31]

Kraljica je nastojala, da hrvatske staleže umiri. Za to im 10. studenoga 1777. upravi kr. otpis, u kome veli od prilike ovo: Pošto sam odredila, da se iz novoutjelovljenih primorskih strana sastavi nova županija i ova podčini kr. h r v a t s k o m vijeću, to je već samo po sebi jasan dokaz, da su „novoutjelovljene strane — u smislu i duhu zakona — podčinjene i podvržene redovitoj upravi kraljevine“. Osnutkom severinske županije zadovoljeno je želji hrv. staleža, koji su na posljednjem saboru god. 1764.—5. molili, da se iz hrv. Primorja sastavi županija vinodolska. O imenu se ovdje ne radi. Jednako je svejedno, kako se zove onaj, komu će biti povjerena neposredna uprava trgovačkih posala, u koliko se ovi imadu brzo obaviti. Sada se ova trgovačka oblast zove „gubernij“. Što pak riječki gubernator ima „jednaki djelokrug kao tršćanski, u tome bi se imala zahvalno priznati previšnja naklonost, što mu već radi časti naroda nije podijeljen uži čin i djelokrug“[32].

Majláth je 1. studenoga 1777. iz vojničke oblasti primio Bakar, Bakarac, Kraljevicu i bakarska dobra na lijevoj strani ceste Karolin e. Za 10. pak studenoga sazove u Mrkopalj prvu skupštinu županije severinske. Na tu skupštinu pozove i Rijeku, kao sastavni dio županije severinske. O Majláthovom pozivu raspravljalo je 4. studenoga 1777. gradsko vijeće na Rijeci. Vijeće zaključi, da ga na skupštini imadu zastupati riječki patriciji: Žiga de Zanchi i Ljudevit de Orlando.[33]

Županijsku skupštinu u Mrkoplju otvori veliki župan pozdravnim govorom. On istakne, kako je kraljica Marija Terezija htjela, da „ova severinska županija, koja se diže iz pepela modruške i vinodolske, bude tako uredjena, da se odavle širi trgovina u prostrane zemlje svete krune kraljevine dapače i cijele uzvišene monarkije. Z a t o j e s e v e r i n s k o j ž u p a n i j i i opsegu ugarskih kraljevina osim Bakra — opetovano zahtijevanoga po zakonima kraljevine — p r i d r u ž i l a bližnji (stare Liburnije) g r a d R i j e k u, veoma prikladan za morsku trgovinu, sa čitavim kotarom i na odličnu blagodat slobodne luke“. Iza toga je Nikola Škrlec, savjetnik kr. hrvatskoga vijeća, instalirao Majlátha, primivši od njega prisegu vjernosti. U svome govoru istakne Škrlec, da severinska županija „ima u svome krilu znamenito primorsko tržište Rijeku“[34]. Na to se proglasila razdioba županije severinske i

prvo županijsko činovništvo. Skupština je odredila, da se godišnji trošak u iznosu od 7050 forinti podmiri tako, da svaka kuća plati 45 novčića. Tomu županijskomu prirezu „neka se podvrgnu takodjer Podbreg i Lopača, ova imanja riječke akademije, i to mjesto dosadašnje daće: zbir i straža". Članak 4. odredjuje, da grad Rijeka ima u županijsku skupštinu plaćati godimice po 978 for. 19½ novčića. Severinska je županija zaključke ove skupštine posebnom predstavkom podnijela kr. hrvatskomu vijeću u Zagrebu[35].

Na prvoj skupštini županije severinske izjavio je kr. povjerenik Škrlec, da će naskoro županiji biti utjelovljen grad Karlovac. I doista već 18. studenoga 1777. dodje u Karlovac kr. povjerenstvo: Škrlec, Majláth i karlovački general Posee. U prisutnosti povjerenika (iza duge rasprave) izvijesti general Samuel grof Gjulaj 15. prosinca 1777. sakupljenomu gradjanstvu karlovačkomu, da se grad Karlovac predaje gradjanskoj Hrvatskoj, pa da je odsada neodvisan od vojnoga zapovjedništva[36]. Na to Majláth sazove drugu skupštinu županije severinske. Skupština se držala 30. i 31. prosinca 1777. u Karlovcu. Malo iza toga odluči skupština zagrebačke županije, da će severinskoj županiji izručiti t. zv. prekokupske strane. Predstavkom od 14. siječnja 1778. javlja naime zagr. županija kr. hrvatskomu vijeću, da je za taj posao odabrala: podžupana Benka Arbanasa, podbilježnika Ivana Zdenčaja i blagajnika Ladislava Labaša. Predaja se obavila mjeseca veljače, te je kr. hrvatsko vijeće moglo o tom kralju već 2. ožujka 1778. podastrijeti svoj izvještaj. Proljetna skupština županije severinske držala se 16. ožujka na Rijeci. Na toj skupštini sudjelovahu obadva suca u ime grada Rijeke. Skupština je medju drugim stvarima zaključila, da riječka općina mora uzdržavati i popravljati cestu, koja leži u njenom kotaru. Tada je već županija severinska bila cjelokupna i posve uredjena. Dijelila se u dva okružja (processus): primorski i pokupski, a imala je četiri kotara: trgovački, primorski, brodski i pokupski. Trgovački se kotar protezao od Trsata, Kostrene i Drage do mitnice sv. Kuzme, zatim uz cestu Karolinu do onoga odvojka ove ceste, koji silazi k Bakarcu, zajedno sa Bakarcem i Kraljevicom. Bakar bijaše središte trgovačkoga kotara, koji je poput grada Rijeke imao svoju oblast, sud i gospodarstvo. Trgovački kotar bijaše „podredjen gubernatoru, kao civilnomu kapetanu; ali je i bakarski i riječki kapetanat pridružen oblasti županije" severinske[37]. Ovakovo uredjenje županije severinske potvrdi Marija Terezija 10. travnja 1778. posebnom poveljom. Povelja je izdana iz kr. ugarske dvorske kancelarije uz sve običajne formalnosti; dakle se pazilo na svaku riječ u povelji. Kraljica kaže, da je Hrvatskoj utjelovila „primorske strane, koje bijahu podvrgnute raznim vladama, iza kako se dokinuše primorske županije kraljevine Hrvatske". Pod „primorskim stranama" razumijeva kraljica ne samo „luke: Bakar, Bakarac i Kraljevicu", već takodjer „luku i grad Rijeku". Primorske će strane odsada biti dio severinske županije, koja je „poput ostalih županija u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u svemu podredjena kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskomu vijeću. Kraljica daje napokon severinskoj županiji poseban pečat, kojim će opremati svoje službene spise.[38] Ova se kraljevska povelja svečano proglasila 14. srpnja 1778. na skupštini županije severinske u Karlovcu.

V.

U sjednici gradskoga vijeća riječkoga dne 4. studenoga 1777. priopćio je gubernator Majláth kr. otpis od 5. rujna 1777. o političkoj, ekonomskoj i pravosudnoj upravi grada Rijeke. Na to je gradsko vijeće u ime cijele Rijeke podnijelo predstavku kr. hrvatskomu vijeću u Zagrebu. U predstavci očituje gradsko vijeće svoju radost, što je Rijeka eto i formalno stupila u svezu s Hrvatskom, s kojom je faktično vezana već godinu dana. Gradsko je vijeće zajedno s riječkim narodom „čvrsto osvjedočeno", da je u kr. hrvatskom vijeću „našlo pravoga oca i najbižnijega zaštitnika". Zato se „čitavo riječko vijeće i kapetanat preporučaju milosti i zaštiti" kr. hrvatskoga vijeća[39].

Naskoro je Rijeka dobila druga svoga u hrvatskom Primorju. Kraljica je naime otpisom od 13. svibnja 1778. uzvisila grad Bakar na slobodnu primorsku luku. Uz to je Bakru pridan kotar od Trsata do blizu Kraljevice. U tome će kotaru bakarski suci presudjivati parnice po gradskom statutu kao na Rijeci. Bakar je dakle sa svojim kotarom usporedjen Rijeci i njenom kotaru. Obadva su grada slobodne luke, a upravljaju se samostalno prema gradskim statutima svojim[40]. Nikolu Škrlca i Josipa Majlátha zapade zadaća, da kao kr. povjerenici urede „nutarnje stanje gradova i trgovačkih općina: Rijeke i Bakra". U svome zapisniku od 18. kolovoza 1778. crtaju najprije kr. povjerenici tadašnje uredjenje Rijeke i Bakra. „Pošto sustav kr. slobodnoga grada ne odgovara položaju ovih gradova, izvoljelo je Njezino Veličanstvo odrediti, da se oni glede uprave u javno-

političko-ekonomskim poslovima i nadalje drže za slobodne pomorske i trgovačke gradove. Na tome temelju izvoljelo je Nj. V. potvrditi postojeći sustav vladanja po sucima i ravnateljima, kao što i vijeća (manje i veće) iz 50 patricija. Podjedno je Nj. V. odredilo, da gubernator obnaša čast kapetana toli riječkoga koli bakarskoga; da u tome svojstvu predsjeda vijeću ili starješinstvu obaju gradova, a za njegove odsutnosti da predsjeda njegov namjesnik; nadalje da s ovim vijećem rukovodi sve javnopolitičke i ekonomske poslove ovih gradova, kao što i sirotinjske i dobrotvorne zaklade; u ostalom da u ovim gradjanskim poslovima bude odvisan od kr. hrvatskoga vijeća, komu ima podastirati potrebite izvještaje, dapače — radi znanja i porabe — iste zapisnike ovih gradskih vijeća. Ovi su gradovi (Rijeka i Bakar) obzirom na sustav kraljevine utjelovljeni severinskoj županiji".[41] Za bolje nutarnje upravljenje ovih gradova predlažu kr. povjerenici, „neka se grad Rijeka sa svojim kotarom i **nadalje** smatra kao odijeljeno — svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo — tijelo, pa neka se na nijedan način ne miješa sa drugim, bakarskim kotarom, koji na kraljevinu Hrvatsku spada od prvoga početka".

Naprotiv povjerenici predlažu, neka kraljica potvrdi riječke, ‚statute, u koliko se slažu s okolnostima i sadašnjim sustavom", pa neka ih „protegne takodjer na nutarnju upravu grada Bakra i trgovačkoga kotara njegova". Za Rijeku i Bakar predlažu povjerenici ovo: „Pošto je uspostavljeno područje gradskoga vijeća u javnopolitičkim i ekonomskim poslovima, pravedno je, da vijeće po svome blagajniku neposredno upravlja gradskim dohodcima; ali neka uredjene račune o prihodu i rashodu svake godine podastire Nj. Veličanstvu putem kr. hrvatskoga vijeća". Još predlažu povjerenici, neka se trgovački izvještaji, koje gubernator šalje neposredno kr. ugarskoj dvorskoj kancelariji, po ovoj priopćuju kr. ugarskomu i hrvatskomu vijeću radi znanja i ravnanja. „Sve pak previšnje naredbe — izuzev one, koje se tiču sudstva i trgovine — neka se obim općinama (t. j. Bakru i Rijeci) oglašuju samo putem kr. hrvatskog vijeća". Napokon predlažu povjerenici, neka Rijeka u poreznu blagajnu županije severinske plaća godimice svotu od 978 for. 19½ novč., a Bakar sa svojim kotarom 1428 for. 15 novč.[42]

Povjerenici su ovaj zapisnik 31. kolovoza 1778. podnijeli kr. hrvatskomu vijeću u Zagrebu. Ovo ga iz svoje sjednice, držane 19. rujna 1778., preporuči kraljici na uvaženje posebnom predstavkom, koja počima ovako: „Vaše Veličanstvo! Kr. riječko povjerenstvo podnijelo je ovomu kr. vijeću — ovdje u poniznosti priloženi — zapisnik, sastavljen o uredjenju nutarnjega stanja gradova i trgovačkih općina Rijeke i Bakra. Ovo kr. vijeće pristaje uz mnijenje povjerenstva".[43] Predstavka kr. hrvatskoga vijeća ostade neriješena preko pol godine. Istom 23. travnja 1779. upravi kraljica Marija Terezija pod brojem 1540. kr. hrvatskomu vijeću otpis,[44] kojim potvrdjuje ono, što je u svome zapisniku tražilo riječko povjerenstvo. Kraljica se u svome riješenju mjestimice služi istim riječima, koje nalazimo u spomenutom zapisniku. Tako primjerice opetuje stavak: „Neka se grad Rijeka sa svojim kotarom i **nadalje** smatra kao odijeljeno — svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo — tijelo, pa neka se na nijedan način ne miješa sa drugim, bakarskim kotarom, koji na kraljevinu Hrvatsku spada od prvoga početka".

Ovaj stavak treba sada potanje ogledati. Kad je Bakar sa svojim kotarom bio 13. svibnja 1778. povišen na slobodnu primorsku luku, stekao je prema gubernatoru isti položaj, kao i grad Rijeka sa svojim kotarom. Svojim pak otpisom od 23. travnja 1779. — uvaživši prijedlog svojih povjerenika i predstavku kr. hrvatskoga vijeća — protegnula je kraljica riječke gradske statute na grad Bakar i njegov kotar. Prema tomu postade Bakar u svemu ravan Rijeci; oni su imali jednaku samoupravu, ali odijeljena zemljišta. Kad je primjerice riječko gradsko vijeće molilo[45], neka se Rijeci dozvoli, da „za raširenje svojih medja" kupi „gospoštinu trsatsku", — nijesu toga dopustili kr. povjerenici, jer da Trsat „spada na kotar bakarski", te se „trsatsko zemljište mora upravljati po sustavu kraljevine Ugarske". Bakarski se dakle kotar u svim točkama državnoga života, u kojima nije dobio posebnih povlastica, mora upravljati poput ostalih municipija hrvatskih. Naprotiv su Rijeci pridržane sve one povlastice (naročito glede gradskoga prihoda), što ih je stekla tečajem predjašnjih vijekova, kada bijaše još rastavljena od Hrvatske. Zato i kraljica u svome otpisu kaže, neka se Rijeka smatra kao odijeljeno tijelo. Što se pak misli pod riječju „odijeljeno" razjašnjuje daljnja izreka: „pa neka se na nijedan način ne miješa sa drugim, bakarskim kotarom, koji na kraljevinu Hrvatsku spada od prvoga početka", a ne istom od god 1776., kad je Hrvatskoj bila pridružena Rijeka sa svojim kotarom. Riječ „odijeljeno" znači dakle ogradu izmedju Rijeke i susjednoga joj Bakra. Da riječ „kao odijeljeno tijelo" ne znači, da se sada Rijeka odijeljuje od Hrvatske,

pokazuje nam u istoj izreci odlomak: neka se Rijeka „**i nadalje** smatra kao odijeljeno tijelo". Ovaj odlomak nam naime dokazuje, da se za Rijeku traži onakav položaj, kakav je imala **do** toga časa, dakle do 23. travnja 1779., a znamo iz prijašnjih kr. otpisa, da je Rijeka još od god. 1776. pripadala Hrvatskoj. Ne smeta ni to, što u spomenutom stavku dolaze riječi, prema kojima je Rijeka „odijeljeno — svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo — tijelo". Time se naime ne misli reći, da je Rijeka pridružena ravno Ugarskoj. Uz to one riječi: „i nadalje" jasno govore, da će Rijeka u buduće biti „svetoj kruni kraljevine Ugarske" pridružena onako, kako bijaše do 23. travnja 1779. Iz prijašnjih pako kraljevskih otpisa (naročito od 9. kolovoza 1776. i 29. kolovoza 1777.) razabiremo,[46] da je Rijeka pridružena „n e p o s r e d n o kraljevini Hrvatskoj , a tek posredno (t. j. preko Hrvatske) „svetoj kruni kraljevine Ugarske". U ostalom vidi se takodjer iz kr. otpisa od 23. travnja 1779., da Rijeka nije gore spomenutim riječima pridružena ravno Ugarskoj, već da „i nadalje" ostaje „neposredno pridružena Hrvatskoj". Otpis naime odredjuje, da Rijeka i Bakar ostanu u dosadašnjoj odvisnosti od kr. hrvatskoga vijeća, od banskoga stola i od županije severinske. Povrh toga odredjuje kr. otpis: „1. da će gradsko vijeće na Rijeci odsada sve kr. odluke u javnopolitičkim i ekonomskim poslovima dobivati putem kr. h r v a t s k o g a vijeća; 2. da odsada ima gradsko vijeće na Rijeci godišnje svoje račune podastirati kr. h r v a t s k o m vijeću, i 3. da grad Rijeka ima odsada o svojem porezu dopisivati „neposredno s pokrajinskim povjerenikom kraljevine Hrvatske".[47] Marija Terezija nije dakle svojim otpisom od 23. travnja 1779. p o b i l a, nego naprotiv p o p u n i l a prijašnje svoje otpise, kojima je ustanovila državopravni odnošaj grada Rijeke prema kraljevini Hrvatskoj i županiji severinskoj. Ovaj državopravni odnošaj grada Rijeke smatra se u kr. otpisu od 23. travnja 1779. kao već posve ustanovljen, premda toga otpis ne kaže onako otvoreno, kako se nalazi u zapisniku, što su ga kr. povjerenici (Majláth i Škrlec) 30. kolovoza 1778. putem kr. hrvatskog vijeća podnijeli kraljici Mariji Tereziji. U kratko rečeno: kr. otpis od 23. travnja 1779. izdaje naredbe, koje već p r e t p o s t a v l j a j u, da je Rijeka n e p o s r e d n o utjelovljena Hrvatskoj.[48]

Ovaj kr. otpis priopćilo je kr. hrvatsko vijeće 20. svibnja 1779. p o n a l o g u s a m e k r a l j i c e gradskomu vijeću na Rijeci. Naredba, kojom kr. hrvatsko vijeće proglašuje kr. otpis od 23. travnja

1779., počinje se riječima[49]: „Pošto je grad i luka Rijeka milošću Nj. posvećenoga c. kr. Veličanstva pridružena kraljevini Hrvatskoj, dosljedno svetoj kruni kraljevine Ugarske..." Naredbu kr. hrvatskoga vijeća primio je u ime Rijeke sam gubernator Majláth, koji ju 3. lipnja 1779. priopći Vjekoslavu Orlandu, kapetanskomu namjesniku svome. Orlando dobije podjedno nalog, da kr. otpis „u gradskom vijeću proglasi i u život privede". Gubernator u smislu kr. otpisa od 23. travnja 1779. nalaže, da se računi o gradskom prihodu i rashodu imadu redovito podastirati kr. hrvatskomu vijeću. Odredjena svota od 978 for. $19^1/_2$ novč. ima se odmah rasporezati, pošto se ona „koncem vojničke godine mora uložiti u kr. vojničku blagajnu u Zagrebu". Zapisnike pak o svojim sjednicama neka u buduće gradsko vijeće na Rijeci vodi latinskim jezikom, kako to čine „druge političke oblasti kraljevine".[50]

Naredbom od 30. srpnja 1779. u k i n e Marija Terezija kr. h r v a t s k o vijeće u Zagrebu, koje bijaše osnovano 31. kolovoza 1767. za kraljevine: Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Kraljica je hrvatsko vijeće ukinula privolom samih staleža hrvatskih. Našim se naime ljudima nije htjelo plaćati ove oblasti. Uz to je Hrvatima bila zazorna takova zemaljska vlada, koja hrvatskomu saboru otima svu izvršujuću vlast. Nekada je hrv. sabor imao ne samo zakonodavnu, već i upravnu vlast. Otkako pak u Zagrebu ureduje kr. hrvatsko vijeće, postade sabor gotovo suvišan, jer se onda stvaralo malo zakona. Zato se rodoljubi hrvatski radovahu, što će ukinućem kr. hrvatskoga vijeća opet oživjeti starinska moć sabora hrvatskoga. Sve poslove ukinutoga hrvatskog vijeća prenese Marija Terezija na „kr. u g a r s k o namjesničko vijeće" u Požunu. Ovo nije Hrvate plašilo, jer im za državopravni položaj Hrvatske u okviru zemalja krune sv. Stjepana pruža dovoljno zaštite velik djelokrug hrvatskoga sabora. Osim toga je kraljica odredila, da odsada u kr. ugarsko namj. vijeće može dolaziti i hrvatski ban, da u poslovima, koji se tiču Hrvatske, dade svoj glas i mnijenje. U ono pak doba bijaše moć bana hrvatskoga tolika, da kr. ug. namj. vijeće ne bi na štetu Hrvatske moglo ništa učiniti bez privole banove.

Kr. hrvatsko vijeće prestade 30. srpnja 1779. bitisati pravno, a 16. kolovoza 1779. i faktično. Posljednji čin toga vijeća, koji se tiče grada Rijeke, nosi datum 11. kolovoza 1779. Odsada upravlja Rijekom — kao što i svima županijama hrvatskim — jedino kr. ugarsko namjesničko vijeće. Ova se promjena istaknula već u p o v e l j a m a, što ih je Marija Terezija svojim otpisom od 23. travnja 1779. obećala izdati

Rijeci i Bakru. Obadvije povelje nose isti datum, kao i kr. otpis, na kojem se osnivaju; ali nijesu izdane 23. travnja, nego izmedju 30. srpnja 16. kolovoza 1779., kako se to razabire iz njihova sadržaja. Bakarska povelja ima tri točke, a riječka četiri. Obadvije povelje imadu pred glavnim svojim sadržajem posve jednak uvod. I zaglavak im je posve jednak. U riječkoj se povelji nalaze i sve tri točke glavnoga sadržaja bakarske povelje. Pred njima pak iznosi kao prvu svoju točku onaj stavak iz kr. otpisa od 23. travnja 1779., koji glasi: „Neka se grad Rijeka sa svojim kotarom **i nadalje** smatra kao odijeljeno — svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo — tijelo, pa neka se na nijedan način ne miješa sa drugim, bakarskim kotarom, koji na kraljevinu Hrvatsku spada od prvoga početka". Uopće su sve četiri točke u poveljama izvadjene iz prijedloga kr. povjerenika (Majlátha i Škrlca). Promjena se nalazi jedino u trećoj točki riječke povelje, odnosno u drugoj točki bakarske povelje. Tu naime kraljica nalaže, da Rijeka i Bakar imadu odsada svoje gradske račune podastirati kraljici „putem kr. ugarskoga namjesničkoga vijeća", pošto je nedavno „dokinuto" kr. hrvatsko vijeće[51]. No upravo ovaj stavak u kr. poveljama ponovno dokazuje, da je Rijeka utjelovljena neposredno Hrvatskoj. Taj bi dokaz vrijedio i onda, kad za ovo ne bi imali toliko drugih izvornih dokaza. Da naime Rijeka nije bila utjelovljena neposredno Hrvatskoj, pa uslijed toga podredjena kr. hrvatskomu vijeću, — ne bi se u riječkoj povelji ni jednom riječi spominjalo kr. hrvatsko vijeće, a još man e razlog, zašto se gradski računi imaju slati kr. ugarskomu mjesto hrvatskomu vijeću. Zato kraljevska rješidba od god. 1776. (o neposrednom utjelovljenju Rijeke kraljevini Hrvatskoj) nije bila porečena ni sada ni ikada prije.

VI.

Prestankom „kr. hrvatskoga vijeća" (16. kolovoza 1779.) došla je Rijeka poput čitave Hrvatske pod upravu „kr. ugarskoga namjesničkoga vijeća". Ovo je isprvice imalo svoje sjedište u Požunu, odakle ga Josip II. god. 1783. prenese u Budim. Ipak je Rijeka i nadalje stajala u neposrednom savezu s Hrvatskom, na koliko ostade dodirnih točaka u samoupravi (autonomiji) Hrvatske. Tako se na pr. i nadalje od riječkoga suda u većini parnica prizivlje na banski stol u Zagrebu. Jednako se Rijeka poput Bakra smatra sastavnim dijelom županije severinske, te oba grada šalju svoje zastupnike u županijske

skupštine. Ove se skupštine dapače obično i drže na Rijeci. Tako se na pr. držahu na Rijeci skupštine severinske županije: 3. prosinca 1779., 6. travnja 1780. i 3. siječnja 1785. U smislu kr. otpisa od 23. travnja 1779. doprinose i nadalje gradovi Rijeka i Bakar županijski prirez u županijsku blagajnu, a svoje dijelove kontribucije u vojničku blagajnu. Kad se 2. rujna 1780. držala velika skupština severinske županije u Karlovcu, čitao se ondje pr:pis, kojim hrvatski kraljevinski povjerenik Ljudevit Kereškenji poziva žup. blagajnika, neka do 2. studenoga u Zagrebu uloži poreznu svotu severinske županije, pa da onamo, „za vremena pošalju odredjenu svotu takodjer gradovi Rijeka i Bakar".[52]

Velike promjene provede u Ugarskoj i Hrvatskoj kralj Josip II. On ukine stari ugarski i hrvatski ustav, te uze vladati posve apsolutno. Kad mu se plemstvo opre u županijskim skupštinama, preuredi on naredbom od 18. ožujka 1785. svih 47 ugarskih i 7 hrvatskih županija. Čitavu Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju podijeli u 10 okružja. Pod zagrebačko okružje spadahu županije: zagrebačka, križevačka, požeška, varaždinska i zaladska, dočim su slavonske županije: virovitička i srijemska bile pridijeljene okružju u Pečuhu. Posebnom naredbom od 20. ožujka 1786. razvrgne kralj županiju severinsku, koja bijaše osnovana istom prije 10 godina. Sjeverni dio severinske županije pridade kralj županiji zagrebačkoj, dočim iz Primorja uredi (naredbom od 19. srpnja i 11. listopada 1787.) posebnu pokrajinu pod naslovom: „Ugarsko Primorje" („Littorale hungaricum"). Ugarsko se Primorje sastojalo iz tri kotara: riječkoga, bakarskoga i vinodolskoga, a njime je upravljao riječki gubernator. Na Rijeci su postojale dvije oblasti: gubernij i magistrat. Kao prije tako i sada pripadahu guberniju trgovački i zdravstveni poslovi. Naprotiv je magistrat zamijenio prijašnje „gradsko vijeće", ali mu se i djelokrug protegnuo na Bakar i Vinodol. Prestala je naime posebna uprava Bakra i bakarskoga kotara. U političkim i ekonomskim poslovima bijaše magistrat preko gubernatora podredjen kr. ugarskom namjesničkom vijeću. Magistrat je u Primorju vršio i sudbenost, u čemu je i nadalje ostavljeno Hrvatskoj nekadašnje pravo. Kao što se naime do tada prizivalo na banski stol, tako se od god. 1877. u kaznenim presudama prizivlje na zagrebački okružni stol, koji je zamijenio ukinuti banski stol.[53]

Čim je kralj Josip I. umro (20. veljače 1790.), pregnu hrvatski staleži, da uklone samovoljne reforme njegove. Novi ban Ivan Erdedi

sazove za 12. svibnja 1790. hrvatski sabor, na koji dodje takodjer grof Ivan Szapáry, gubernator riječki. Szapáry je sudjelovao i kod svečane instalacije banove i kod čitanja povelja, što ih je kraljica Marija Terezija 23. travnja 1779. podijelila Bakru i Rijeci, a koje još ne bijahu proglašene, jer od onda nije bilo sabora hrvatskoga. Obje su povelje saslušane bez prigovora, a u saborskom se zapisniku izričito kaže, da u njima nema ništa, što bi vrijedjalo „javne i municipalne zakone kraljevine". Pošto je novi kralj Leopold II. sazvao za 6. lipnja u Budim krunidbeni sabor, pošalje onamo hrvatski sabor kao svoje „nuncije": Franju Bedekovića, te Nikolu i Adama Škrlca; s njima će poći takodjer pronotar Donat Lukavski. Što će nunciji u ime Hrvatske tražiti od novoga kralja, o tom je raspravljao poseban odbor hrv. sabora. Medju članovima toga odbora, koji je doista nuncijima dao opširan naputak (instrukciju), nalazimo takodjer ime gubernatora Szapáryja.[54]

Na saboru u Budimu iznesu hrvatski nunciji želje i zahtjeve sabora hrvatskoga. Rijeke i Primorja tiču se 4. i 5. točka hrv. zahtjeva. Četvrta točka glasi ovako: „Pošto je blažene uspomene carica i kraljica (Marija Terezija) — da izvede mnogobrojne o tom potvrdjene zakone kraljevine — naknadno kraljevini Hrvatskoj i kroz nju svetoj kruni kraljevine Ugarske utjelovila primorske strane, koje su prije bile podvržene inostranoj vladi: željeli bi staleži i redovi, da se uspomena toga predade potomcima ovim člankom". Peta točka glasi ovako: „Pošto grad i luka Rijeka, — koju je prejasna austrijska kuća posjedovala kao odijeljenu i nijednoj njemačkoj pokrajini utjelovljenu oblast, — leži tako, da ne može procvasti inače, osim ako se učini vratima ugarske izvozne trgovine na Jadransko more, udostojala se blažene uspomene carica i kraljica Marija Terezija, da onom istom prigodom, kad je opet utjelovila primorske strane, p r i d i j e l i H r v a t s k o j i k r o z n j u s v e t o j k r u n i k r a l j e v i n e U g a r s k e takodjer ovaj grad i luku, pa da u njoj podigne vladu za trgovinu ugarsku. Zato staleži i redovi žele, da se za ovu odličnu kraljevsku milost ovim člankom izrazi vječna uspomena zahvalnosti njihove, pa da ih ujedno Njegovo Veličanstvo osigura: da se taj grad i luka, — kao već nerazrješivim vezom s v e z a n a s H r v a t s k o m i s v e t o m k r u n o m k r a l j e v i n e, — nikada ne će od nje otrgnuti, nego da će uvijek kao na nju spadajuću čest smatrati za vrata izvozne trgovine ugarske, pa da će se stalno sačuvati u privilegovanom stanju svome".[55]

Zajednički je sabor zaključio, da se 4. točka hrvatskih zahtjeva stavi u niz onih zakonskih članaka, koji će ići kralju na potvrdu. Naprotiv je 5. točku hrv. zahtjeva djelomice promijenio, i to na štetu Hrvatske. U sjednici naime od 4. prosinca 1790. formulirao je sabor članak, koji će se podnijeti kralju Leopoldu na potvrdu, ovako: „Već se prejasna slavne uspomene rimska carica i apostolska kraljica Marija Terezija udostojala, da grad i luku Rijeku — u osobiti znak kraljevske dobrote i milosti prema ugarskomu narodu — u t j e l o v i k r a l j e v i n i U g a r s k o j, pa da na taj način obnovi starodavno pravo i s njim spojeno promaknuće ugarske trgovine. Želeći ustanoviti vječnu uspomenu svoje ponizne zahvalnosti za ovu odličnu kraljevsku milost, prepokorno molimo Vaše Veličanstvo, da izvoli odrediti, neka se ovo utjelovljenje uvrsti u državni zakon, te ujedno staleže i redove kraljevine osigurati o tomu, da se ovaj trgovački grad i luka sa svojim kotarom nikada ne će odcijepiti od kraljevine Ugarske, nego da će se uvijek smatrati k a o o d i j e l j e n o — s v e t o j k r u n k r a l j e v i n e U g a r s k e p r i d r u ž e n o — t i j e l o, pa da će se tako u svemu s njim postupati i sveudilj sačuvati u privilegovanom stanju svome, a niti ma kakvim načinom pomiješati sa drugim, bakarskim kotarom, koji na kraljevinu Hrvatsku spada od prvoga početka".[56]

U pogledu Rijeke i primorskih strana odgovorio je kralj svojim otpisom od 13. siječnja 1791. Kralj „dozvoljava, da se uzakoni uspomena utjelovljenja primorskih strana kraljevini Hrvatskoj i kroz nju svetoj kruni kraljevine Ugarske, pa da se izjavi, da se grad Bakar ima sačuvati u svojem privilegovanom stanju kao trgovački grad i slobodna luka". Naprotiv glede Rijeke kralj „odredjuje, da se ovaj prepokorni zahtjev odgodi na budući sabor kraljevine radi toga, što ga treba raspraviti sa svestranom — i za buduća vremena — sigurnošću, pa da se medjutim taj grad ostavi u sadašnjem stanju".[57]

Ovakova se kraljeva odluka ima pripisati uplivu kranjskih staleža, koji su tvrdili, da Rijeka pripada Kranjskoj. O svemu tomu izvijestiše nunciji hrvatski sabor, koji se 7. lipnja 1791. sastao u Zagrebu. Nunciji rekoše, da je kralj glede Rijeke odlučio, da će „prije, nego li o tomu izdade konačno riješenje, saslušati dotične njemačke pokrajine i samo sveto carstvo rimsko (njemačko)". No hrvatski se sabor obrati na kralja posebnom predstavkom, u kojoj dokazuje, da Rijeka po svojoj povjesti, zemljopisu i narodopisu pripada Hrvatskoj.

*

Predstavka svršava ovako: „S toga pokorno molimo Vaše posvećeno Veličanstvo, da — promotrivši sve, što sada navedosmo — blagoizvoli grad i luku Rijeku utjeloviti neposredno kraljevini Hrvatskoj, a kroz nju posredno svetoj kruni kraljevine Ugarske. Ako se pak ovo ne bi moglo postići, neka Vaše Vel. sav ovaj kotar, — koji se proteže do potoka Rječine, te koji je iz nedvojbene jurisdikcije kraljevine Hrvatske prije malo godina bio pridijeljen oblasti riječkoga gubernija, — blagoizvoli riješiti jurisdikcije gubernija riječkoga, te ga povratiti prijašnjoj vlasti kraljevine, podignuvši u Bakru poseban kapitanat".[58]

Predstavka hrvatskoga sabora bijaše zaista opravdana. Ako naime već Rijeka mora ostati u sadašnjem stanju, dok se ne odluči sudbina njezina, svakako bi trebalo ostalo Primorje (u smislu zakonskoga članka 61. od god. 1790./1.) vratiti Hrvatskoj. Tako bi se bar u ovim — nedvojbeno hrvatskim — prijedjelima uspostavilo prijašnje stanje, što ga je god. 1878. samosilni kralj Josip II. narušio svojevoljno, dakle jednostrano, a ne putem ugovora. Ipak ostade i nadalje isto „Ugarsko Primorje", kako ga je samovlasno uredio Josip II., te je i u Bakru mjesto bana hrvatskoga vladao riječki gubernator. No zato se i nadalje iz Rijeke i ostaloga Primorja u sudbenim stvarima prizivalo na banski stol u Zagrebu. Jednako je Rijeka i odsada svoj dio prinosila u vojnički kontigenat hrvatski. Pa i u pogledu školstva ostade Rijeka vezana na Hrvatsku.

VII.

Ratni dogadjaji prekinuše riješenje riječkoga pitanja. Leopolda II. naslijedi naime god. 1792. njegov sin Franjo II., koji je s Francuskom ratovao (uz neke prekide) od god. 1792. do god. 1815. Kad je ipak Franjo za 1. svibnja 1812. sazvao u Požun veliki sabor, sastanu se 7. travnja 1802. u Zagrebu hrvatski staleži, da biraju nuncije za zajednički sabor. Nunciji dobiše instrukciju, kojom ih hrv. sabor medju ostalim upućuje, neka na zajedničkom saboru zatraže, da se uzakoni povelja kraljice Marije Terezije od god. 1779.[59] Utome smislu obratio se požunski sabor 13. listopada 1802. na kralja posebnom predstavkom. Kr. otpis od 24. listopada 1802. odgovara, da se grad i luka Rijeka za sada ne može uzakoniti „iz važnih razloga". Ipak obećaje kralj, da će nastojati, da ukloni zapreke, koje stoje tomu zahtjevu na putu.[60]

Kralj Franjo pozove opet otpisom od 8. veljače 1807. ugarske i hrvatske staleže, neka dodju 5. travnja na veliki sabor u Budim. Prije

toga sastade se 16. ožujka 1807. u Zagrebu hrvatski sabor, koji izabere nuncije svoje. Naputak nuncijima sadržaje mnogo točaka, od kojih 33. točka glasi ovako: „Gospoda nunciji predložit će, neka se Njegovo Vel. zamoli, da se uzakoni utjelovljenje grada i luke Rijeke kraljevini".[61] I doista zajednički sabor usvoji hrvatski prijedlog medju svoje „tegobe i zahtjeve", što ih je podnio kralju. Dotična stavka glasi ovako: „Prema predstavci, podastrtoj iz sabora god. 1802., opet mole staleži i redovi, neka se u članak (zakonski) uvrsti povelja nekadašnje prejasne carice i kraljice Marije Terezije, kojom je luku i grad Rijeku pridijelila kraljevini Ugarskoj, ukrasivši ju svima povlasticama slobodne luke; neka se podjedno njezinom gubernatoru doznači mjesto kod velikaškoga stola, a zastupnici trgovačkih gradova Rijekę i Bakra neka se pozovu u sabor, da ondje imadu mjesto kod staleškoga stola". Na to je kralj Franjo 12. prosinca 1807. odgovorio ovo: „Na prepokornu — ljubežljivosti i vjernosti Vaših netom podastrtu nam — molbu, neka bi Vam dopustili, da u zakone uvrstite povelju prejasne naše babe Marije Terezije, izdanu glede slobodne luke i grada Rijeke, pronašli smo — da ove vruće želje Vaše dalje ne zavlačimo — milostivo otpisati, kako mi na ovu prepokornu molbu dobrostivo pristajemo takodjer u tome, da se riječkomu gubernatoru doznači shodno mjesto na saboru kod velikaškoga stola, a poslanicima gradova Rijeke i Bakra kod staleškoga stola". Kao što je sabor god. 1791. u 61. zakonski članak uvrstio uzakonjenje utjelovljenja grada Bakra, tako je sada stvorio 4. zakonski članak o Rijeci. Taj članak glasi ovako: „Dozvolom Njegova Velič., da se goruće želje staleža i redova kraljevine dalje ne zavlače, očituje se ovim člankom: da grad Rijeka i luka — po prejasnoj carici i kraljici Mariji Tereziji posebnom poveljom već utjelovljena kraljevini — spada na istu kraljevinu. Ujedno će se gubernatoru riječkomu dati shodno sijelo i glas kod velikaškoga stola, a poslanicima grada Rijeke kod stola staleža i redova". Glede Bakra kaže 27. članak, da se „njegovim poslanicima — uz milostivu privolu Nj. posvećenoga Velič. — da je shodno mjesto u saboru kraljevine kod staleškoga stola".[62]

Zaključke zajedničkoga sabora trebalo je — u koliko se tiču Hrvatske — vazda proglasiti slijedećem hrvatskom saboru. Tako su hrvatski nunciji zakonske članke 4. i 27. prošloga sabora donijeli pred hrvatski sabor, koji se 29. veljače 1808. sastao u Zagrebu. Hrvatski je pak sabor o istom predmetu stvorio članak 8., koji glasi ovako: „Povodom, što se 4. člankom najnovijega sabora očituje, da grad

Rijeka s lukom — po prejasnoj carici i kraljici Mariji Tereziji posebnom poveljom već utjelovljen kraljevini — spada na istu kraljevinu; pošto je rečeni grad — po milostivoj povelji, koja se u članku spominje, i po otpisu, koji je od iste neumrle carice i kraljice 5. rujna 1777. upravljen na staleže i redove ovih kraljevina, — neposredno utjelovljen kraljevini Hrvatskoj i pridružen županiji severinskoj: smatraju staleži i redovi grad i luku Rijeku sastavnim dijelom ove kraljevine. Pa vodjeni ovim mnijenjem podijelište u skupštinama kraljevine mjesto i glas: preuzvišenomu g. gubernatoru iza velikih župana, a poslanicima istoga grada medju slobodnim i kraljevskim gradovima. Preuzvišeni se gospodin ban poziva, da za buduće skupštine kraljevine izvoli upraviti pozivnice tako na preuzv. g. gubernatora kao što i na spomenuti grad. Staleži i redovi zaključiše, da se Njegovu posvećenom Veličanstvu najpokornije zahvale, što se udostojalo, da uzakonjenjem grada i luke riječke milostivo dopuni blagodat, koju je kraljevini iskazala Njegova — neumrle uspomene — baba. Istom prigodom podijeliše smjerna gospoda staleži i redovi poslanicima grada Bakra mjesto i glas medju slobodnim i kraljevskim gradovima prema 27. članku posljednjega sabora ugarskoga".[63]

Ovaj članak hrv. sabora poziva se eto na 4. članak zajedničkoga sabora od god. 1807., pa ipak izrično kaže, da je Rijeka „sastavni dio Hrvatske". Ban Ignjat Gjulaj podnio je 8. članak hrv. sabora kralju na potvrdu. Članak je kralju putovao preko kr. ugarske dvorske kancelarije, gdje su ga sigurno temeljito pretresli. Kad bi dakle 8. članak bio u protimbi sa 4. člankom zajedničkoga sabora, sigurno ga kr. ugarska dvorska kancelarija ne bi kralju preporučila na potvrdu. Pa ipak je kraljevska potvrda uslijedila. Kr. otpis od 19. kolovoza 1808. glasi ovako: „Časni, čestiti, poglaviti i velemožni, te velemožni, plemeniti i viteški, kao što i mudri i oprezni, vjerni nam mili! Iz dviju predstavaka, naime od 29. veljače i 15. ožujka o. g., koje su nam ponizno podnijeli vjerni staleži i redovi ovih naših kraljevina, milostivo razabrasmo, kako su 8. člankom glavne skupštine istih naših kraljevina, držane dne 29. veljače i slijedećih dana mjeseca ožujka o. g., odlučili, da se luka i grad Rijeka ima smatrati za sastavni dio kraljevine Hrvatske, osnivajući odluku svoju ponajviše na kr. otpisu, izdanom 5. rujna 1777., uslijed čega odlučiše riječkomu gubernatoru i poslanicima grada Rijeke dati glas

i mjesto u saboru. Da se za sada i za buduće ukine svaka dvojba, koja bi se mogla poroditi krivim tumačenjem zakona, stvorenih o tomu predmetu, svidjelo nam se, da o tomu vjernim staležima i redovima istih kraljevina milostivo otkrijemo svoje carsko-kraljevsko mnijenje. Pošto je luka i grad Rijeka 4. člankom od god. 1807., koji se poziva na povelju Terezijinu, utjelovljena kraljevini Ugarskoj, te podjedno pribrojena staležima iste kraljevine i pridruženih jojstrana: milostivo dopuštamo, da se gubernatoru riječkomu i ugarskoga primorja, kao što i poslanicima grada Rijeke podijeli mjesto i glas u glavnoj skupštini kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, i to prema gore navedenomu članku, a gradu Bakru prema 27. članku istoga sabora. Ovu Našu milostivu kraljevsku rješidbu javljamo ovime milostivo vjernim staležima i redovima istih kraljevina radi znanja i ravnanja. U ostalom ostajemo im blagostivo skloni Našom carsko-kraljevskom milošću".

Rijeka je 4. člankom zajedničkoga sabora od god. 1807. priznata dijelom zemalja krune ugarske, radi čega joj se podijelilo mjesto i glas u zajedničkom saboru svih kraljevina i zemalja svete krune ugarske. Napose je pak Rijeka 8. člankom hrvatskoga sabora od god. 1808. priznata za sastavni dio kraljevine Hrvatske, te joj ujedno podijeljeno mjesto i glas u posebnom saboru kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Kad Rijeka ne bi pripadala Hrvatskoj, ne bi imala razloga, da bude zastupana na hrvatskom saboru, niti bi toga dozvolio kralj, a još manje kr. ugarska dvorska kancelarija. Istina je, da se u 4 članku zajed. sabora od god. 1807. ne kaže izrično, da je Rijeka pridružena neposredno Hrvatskoj, a tek posredno Ugarskoj. No zato se pod općim imenom „kraljevina" (regnum) ne može razumijevati kraljevina Ugarska u užem smislu, nego skup svih kraljevina i zemalja krune ugarske. To nam pokazuje sam početak 4. članka, gdje se kaže, da kralj ne će „dalje zavlačiti goruće želje staleža i redova „kraljevine", t. j. staleža i redova kraljevine, koja je zastupana na istom saboru. Na tom pak zajedničkom saboru bijaše zastupana ne samo Ugarska u užem smislu, nego i kraljevine: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija; nunciji ovih kraljevina dapače i potaknuše pitanje o uzakonjenju utjelovljenja Rijeke. Prema tomu se u 4. članku pod riječju „kraljevina" razumijevaju sve zemlje krune ugarske, dakle: Ugarska, te pridružene joj kraljevine: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Tako je to razumijevao i kralj Franjo i kr. ugarska dvorska

kancelarija, jer se u kr. otpisu od 19. kolovoza 1808. kaže, da je „grad Rijeka utjelovljen kraljevini Ugarskoj 4. člankom od god. 1807., koji se poziva na diplomu Terezijinu", pa da je Rijeka „pribrojena staležima iste kraljevine i pridruženih joj strana". Kad bi tko 4. članak od god. 1807. tumačio drugačije, doveo bi ga u sukob s 8. člankom od god. 1808. Ne smije se pak zaboraviti, da su oba članka prošla kontrolu iste oblasti (kr. ugarske dvorske kancelarije) i da je oba članka potvrdio isti kralj Franjo. Hrvati su kr. otpis od 19. kolovoza smatrali posve zakonitim i sebi povoljnim. To se vidi otuda, što slijedeći hrvatski sabor u Zagrebu 12. siječnja 1809. izrazuje kralju zahvalnost za otpis od 19. kolovoza 1808.[64]

Da je Hrvatska god. 1808. imala posebno svoje „kr. hrvatsko vijeće", kako ga je imala god. 1767.—1779., jamačno bi Rijeka potpala pod njega u javnopolitičkim i ekonomskim poslovima, kao što je potpadala god. 1776.—1779. Na žalost nijesu Hrvati ni tražili posebnu svoju vladu. Oni se zadovoljiše time, da Hrvatska (u smislu 58. članka od god. 1790.) spada pod „kr. ugarsko namjesničko vijeće", u kojem će biti stalan broj hrvatskih vijećnika. Pod ovo dakle vijeće spadat će i Rijeka u spomenutim poslovima. Naprotiv će se pokoravati onim hrvatskim oblastima, koje još postoje u Zagrebu, a to su: hrvatski banski stol za sudbene i vrhovni školski ravnatelj za školske poslove. Uz to je županiji zagrebačkoj povjerena sudbena vlast nad riječkim plemićima u osobnim stvarima i stvarnim raspravama. O tomu govori kr. riješenje, što ga je dostavilo kr. ugarsko namjestničko vijeće svojim otpisom od 9. kolovoza 1808., ovako: „Već nekadašnja županija severinska izvršivala je jurisdikciju u Primorju, držeći glavnu skupštinu ne samo u Bakru, nego i na Rijeci; kasnije pak popisivala je zagrebačka županija god. 1805. u vojnički ustanak ugarske plemiće, koji stanuju u ugarskom Primorju; nadalje će (zagrebačka županija) u buduće imati jednoga podžupana u gorskim i primorskim stranama. S toga je Njegovo posvećeno Velič. milostivo odlučilo, da se ovoj županiji povjeri takodjer izvršivanje jurisdikcija na osobe ugarskih plemića, koji stanuju na Rijeci i u Ugarskom Primorju".[65]

VIII.

Mirom u Beču (Schöbrunu) dne 14. listopada 1809. odstupio je kralj Franjo francuskomu caru Napoleonu južni dio svoje države; medju ostalim odstupio je takodjer čitavu Hrvatsku od Save do Jadranskoga mora, premda nijesu Francuzi osvojili ni komadić Hrvatske. Tako je Rijeka zajedno s ostalim hrvatskim Primorjem došla pod opseg „sedam ilirskih pokrajina". Pod francuskom vlašću ostade Rijeka (poput ostale prekosavske Hrvatske) do kolovoza god. 1813. Bečki kongres vrati ove krajeve opet kralju Franji. Svatko je očekivao, da će se sada ovdje uspostaviti onakvo stanje, kakvo bijaše prije 14. listopada 1809. No bečki dvor ne htjede prekosavsku Hrvatsku zajedno s Primorjem i Rijekom povratiti Hrvatskoj, odnosno kruni ugarskoj, nego počne ovdje upravljati posve samovlasno, kao da je to kakva austrijska nasljedna pokrajina. Kralj je uopće po uputi svoga kancelara kneza Metternicha mislio apsolutno vladati u čitavoj monarkiji. Kod nas — a još više u Ugarskoj — zavlada veliko nezadovoljstvo, što kralj ne saziva sabore, nego samovlasno raspisuje porez i diže vojsku. Istom 5. srpnja 1822. pod brojem 8674. izadje kr. otpis, koji naredjuje, da se „kraljevini (regno) imadu utjeloviti slijedeće strane (partes): zemljište prekosavskih strana, koje su prije god. 1809. spadale na zagrebačku županiju; zemljište slobodnoga i kraljevskoga grada Karlovca, te trgovačkih gradova Rijeke i Bakra, nadalje kotar gubernije riječke, opisan onim medjama, kojima bijaše zaokružen god. 1809".[66] U tome se kr. otpisu jednakim načinom govori, da sve zemljište od Save do Jadranskoga mora (u koliko ne pripada vojnoj Krajini) treba utjeloviti „kraljevini". Ovdje se pod imenom „kraljevina" nikako ne može razumijevati Ugarska u užem smislu, jer se u kr. otpisu govori takodjer o prekosavskim stranama, te o Karlovcu i Bakru; dosada pak nitko nije dvojio o tomu, da su to neprijeporno hrvatska zemljišta. Pod imenom „kraljevina" očito se u kr. otpisu od god. 1822. razumijevaju sve kraljevine i zemlje sv. krune ugarske, kako ih je razumijevao takodjer zakonski članak 4. od god. 1807.

Istim kr. otpisom od 5. srpnja 1822. naredio je kralj Franjo, da se spomenute strane imadu „kraljevini" utjeloviti 1. studenoga 1822. Ovaj posao povjeri kralj predstojniku ugarske komore Josipu Majláthu, kao posebnom kr. povjereniku. Još je odredio, da se zagrebačkoj županiji vrati zemljište, koje joj je pripadalo prije god. 1809. Od preostaloga zemljišta neka se sastavi „okružje severinsko", dok ne pane odluka, ima li se ovo okružje — obzirom na političke i trgovačke razloge — urediti kao posebna županija severinska. Zato se ovomu okružju imenuje Josip Majláth kao upravitelj veležupanske časti, a samo se

okružje stavlja pod zaštitu ugarsko-hrvatskog ustava, po kome ga treba upravljati kao svaku drugu županiju. Majláth je u svrhu utjelovljenja ovih krajeva sazvao za 30. listopada 1822. skupštinu u Karlovcu. Ovdje je Majláth imenovao Franju Ožegovića podžupanom, a Ivana Rajznera bilježnikom okružja severinskoga. Podjedno je proglasio, da se iz severinskoga okružja u pogledu sudstva prizivlje na banski stol, koji će presudjivati takodjer preostale parnice od prijašnje vladavine, u koliko se nalaze pod prizivom, Prva mala skupština okružja severinskog držala se 3. studenoga 1822. u Karlovcu. Predsjedao je podžupan Ožegović, te on pročita odpis, kojim kr. povjerenik Majláth razdjeljuje severinsko okružje u dva dijela (processus): primorski i pokupski, kako bijaše nekada razdijeljena županija severinska. Žiga Fodroci, veliki sudac primorskoga dijela, dobije nalog, da ode na Rijeku, pa da od kapetanskog ureda riječkoga primi pisma, koja se odnose na primorski dio. Severinsko je okružje Majláth 7. studenoga 1822. razdijelio u 4 kotara: čabarski, fužinski, ravnogorski i vrbovski. Pod posebnom upravom gubernija riječkoga ostadoše slobodni kraljevski trgovački gradovi Rijeka i Bakar, zatim njihovi kotari i kotar vinodolski.[67] Već 9. rujna 1823. bude na skupštini severinskog okružja u Karlovcu oglašen odpis, kojim kr. ugarska dvorska kancelarija 8. kolovoza 1823. javlja, da je kralj Franjo odlučio, neka se „odustane od utemeljenja posebne županije severinske; okružje pak toga imena neka se — kao i prije god. 1809. — glede svoje uprave utjelovi slavnoj županiji zagrebačkoj". Kr. povjerenikom za taj čin bijaše imenovan zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, pa je 15. rujna 1823. u velikoj skupštini županije zagrebačke predan pečat nekadašnje županije severinske. Rijeka dodje prema Hrvatskoj u isti odnošaj, kakav je postojao prije god. 1809. Plemići, koji stanovahu na Rijeci i u Ugarskom Primorju, spadahu pod jurisdikciju zagrebačke županije. Jednako se — u smislu kr. otpisa od 29. kolovoza 1777. — u sudbenim poslovima prizivalo na banski stol u Zagrebu. Riječke pak škole spadahu pod upravu vrhovnog školskog ravnateljstva u Zagrebu.[68] U smislu 8. članka od god. 1808. bijaše Rijeka god. 1825. zastupana u hrvatskom saboru putem svojih poslanika. Ovi su dapače sudjelovali kod instrukcije, koju hrvatski sabor dade svojim nuncijima. Instrukcija traži, da nunciji na zajedničkom saboru izrade, neka se riječkomu gubernatoru zajamči u trgovačkim poslovima onakav djelokrug, kakav je imao tršćanski gubernator. Pri tome se instrukcija poziva na kr. otpis od 5. rujna 1777.,

kojim se naglasilo, da je Rijeka neposredno utjelovljena Hrvatskoj. Zajednički je sabor god. 1827. privolom kralja stvorio zakonski članak 13., kojim se uzakonjuje utjelovljenje prekosavskih i primorskih strana ili Ugarskog Primorja, i to „svetoj kruni kraljevine". Rijeka ostade prema Hrvatskoj i nadalje u istom odnošaju, smatrajući se i sama dijelom kraljevine Hrvatske. Ban Fr. Vlašić pozove 6. lipnja 1836. riječkoga gubernatora Fzanju Ürmenyia, neka dodje u hrvatski sabor, koji će se držati 4. kolovoza 1836. Ürmenyi nije odbio toga poziva, već je — ispričavši se pismom od 6. srpnja banu Vlašiću, da ne može osobno doći — poslao mjesto sebe komorskoga odvjetnika Gjuru Fezüsa, kao svoga „pravoga, zakonitoga i nedvojbenoga zastupnika". Na sabor od god. 1847. nijesu došli riječki poslanici. Zato sabor zamoli kralja Ferdinanda, neka Rijeci naloži, da pošalje svoje zastupnike, pošto je Rijeka kr. otpisima od 5. rujna 1777. i 19. kolovoza 1808. neposredno utjelovljena Hrvatskoj, pak joj je 8. člankom od g. 1808. odredjeno u saboru i posebno mjesto.

Žalibože dodje već god. 1832. radi Rijeke do svadje izmedju Hrvata i Magjara. U politici se naime magjarskoj javila težnja za centralizacijom, i to na osnovu magjarizacije. Kad se Magjari usudiše svojatati Slavoniju, koja je god. 1745. posve jasno pridružena Hrvatskoj, nije čudo, što su na svoj način počeli tumačiti povelju Marije Terezije od god. 1723. i članak 4. od god. 1807. Već god. 1835. stvoriše zakonski članak 19., kojim se Rijeka u sudbenom pogledu otima Hrvatskoj, a podredjuje neposredno Ugarskoj. Lako im bijaše Rijeku odijeliti od Hrvatske, dok nije bilo posebne hrvatske zemaljske vlade. No ove političke borbe izmedju Hrvata i Magjara dovele su dotle, da je god. 1848. prestala svaka državopravna sveza izmedju Hrvatske i Ugarske. Tad se Hrvatska otela ne samo zakonodavnoj zajednici s Ugarskom, nego je prekinula i upravno jedinstvo. Kad se naime god. 1848. kr. ugarsko namjesničko vijeće pretvorilo u posebno ministarstvo, ne htjede Hrvatska priznati njegovu vrhovnu vlast, nego člankom 18. od god. 1848. osnuje posebnu svoju vrhovnu zemaljsku oblast. Pod ovu morade doći i Rijeka, kao što je do god. 1779. bila pod vlašću kr. hrvatskog vijeća. Hrvatski sabor u čl. 11. od god. 1848. izjavi, da „kotare: riječki, bakarski i primorski ili vinodolski smatra cjelovitim dijelom trojedne kraljevine". Jelačić je htio, da Rijeka dodje pod bansku vlast, kad i onako patriciji riječki spadaju pod županiju zagrebačku; vojništvo na Rijeci dobiva zapovjedi od general-komande zagrebačke; riječke harmice i

solare potpadaju pod zagrebačku glavnu tridesetnicu, a škole nadzire zagrebački vrhovni ravnatelj školski. Hrvatski rodoljubi na Rijeci pozivahu gradsko vijeće riječko, neka se kani ministarstva magjarskoga, pa neka prizna bansku vlast. No gradsko se vijeće više koristi nadalo od magjarskoga ministarstva. Ovo je naime Riječanima obećavalo, da će izgraditi željeznicu od Budima do Rijeke, da će popraviti i proširiti riječku luku, pa time naravno dići i trgovinu riječku. Pošto gradsko vijeće nije htjelo priznati bansku vlast, poslužio seJelačić silom oružja.[69]

U noći od 30. na 31. kolovoza 1848. stiže u Bakar nalog, neka narodna garda bakarska dodje sutradan u jutro na Sušak. O tomu je nalogu bakarske gradjane obavijestio bubanj u 2 sata iza ponoći. I zbilja se zorom 31. kolovoza 150 bakarskih gardista zaputi prema Sušaku. Na putu im se pridruži 50 Dražana, dočim na Sušaku nadjoše već 70 ogulinskih graničara, 200 graničarskih lovaca i 500 šerežana sa glazbom čabarsko-fužinskom. Na čelo ove vojske stade Jelačićev izaslanik Josip Bunjevac, podžupan županije zagrebačke. U ime županije zagrebačke kao što i u ime kotara bakarskog i vinodolskog zatraži Bunjevac, neka se riječko poglavarstvo dobrovoljno podvrgne banskoj vlasti. Na to su riječka gospoda predlagala svakojake uvjete, medju ostalima i to, da Rijeka priznade bansku vlast samo „privremeno". Pregovaranje trajalo je čitav dan, a ipak ostade bezuspješno. No sutradan — 1. rujna — pobjegnu iz Rijeke gubernator Ivan Erdödy, kapetan Privitzer i neki gradjani, koji pristajahu uz Magjare. Na to se grad predao bez ikakova otpora. U najboljem redu udjoše Hrvati uz svirku glazbe u grad, gdje zauzmu sva mjesta i posvuda postave straže svoje. Svi inostrani konzuli na Rijeci razviše barjake svoje, te „in pleno ornatu" (u punom sjaju) posjetiše podžupana Bunjevca, preporučajući mu opću sigurnost. — Pošto je tako Rijeka priznala bansku vlast, objelodani Bunjevac za umirenje stanovnika ovaj proglas (na hrvatskom i talijanskom jeziku): „Puku i stanovnicima slobodnoga grada i okružja riječkoga bratinski pozdrav! Braćo! Okolnosti mile naše domovine, kao što i razlozi uskolebane sigurnosti Vaše prinudiše me, da s vojničkom silom unidjem danas u Vaš grad, — ne kao tudjin i neprijatelj, već kao Vaš pravi brat i prijatelj. Ja Vam jamčim za potpunu sigurnost Vaših osoba i Vašeg imetka. Municipalna sloboda Vaša — u smislu zakona domovine — uz sve ostale gradjanske zavode ostavit će se i uzdržati i nadalje u biću svome. Uvažujući pak Vaš položaj, sačuvat će Vam se dosadašnja poraba jezika talijanskog, kao što će se počitovati i svaka narodnost.

Uvjeravajući Vas o tome, uljudno Vas u ime milostivoga našega kralja i svijetloga bana trojedne kraljevine, — koji će Vam kao Vaš suplemenik biti blagi otac, mogući zaštitnik Vaše slobode, a promicatelj Vaših interesa, pomorstva i trgovine, — pozivam, da i u buduće kao dosada živite i ostanete u miru i dobrom redu, te u pokornosti prema svojemu gradskom poglavarstvu, koje sam ja u taj čas p o t v r d i o posebnim dopisom. Izglednim ponašanjem svojim povratite se običajnim poslovima svojim, te nemojte zanemariti svoj probitak. Nikada se ne ustručavajte, da naklonost, nepokolebivu ljubav i pouzdanje iskažete narodu svome, te njegovim zakonitim poglavarima: milostivomu kralju i svijetlomu banu našemu. To od Vas tražim i zahtijevam ja i cijela domovina. Primite bratinski pozdrav od mene i od cijeloga naroda hrvatsko-slavonskog". Bunjevčev je proglas djelovao dobro. Na Rijeci zavlada i ostade potpun mir. Ban Jelačić uredi upravu na Rijeci ovako: vojničko zapovjedništvo predade generalu Viktoru, dočim za gradjansko uredjenje pošalje onamo dvorskoga savjetnika Hermana Bužana kao banskog povjerenika. Bužan dobije shodan naputak. Osim toga upravi i sam Jelačić na Riječane proglas, u kojem im obećaje svu moguću zaštitu i sigurnost.[70]

Odsada se u ime Jelačićevo upravljalo na Rijeci sve do njegove smrti (20. svibnja 1859.), i to na opće zadovoljstvo. To svjedoči i dekret kralja Franje Josipa, koji glasi ovako:[71] „Mili barune Jelačiću! Krepkomu zgodnomu postupku Vašemu pošlo je za rukom, da na Rijeci uzdržite carsku vlast i zakonito stanje. Mislim, da Vam ne ću dati boljeg dokaza priznanja Svoga, a gradu Rijeci bolje poruke stalnog reda i mira, nego li time, da V a s i m e n u j e m g u b e r n a t o r o m R i j e k e i one zemlje, koja k njoj spada. U Olomucu, dne 2. prosinca 1848. Franjo Josip, s. r. F. Schwarzenberg, s. r." Ban Jelačić udje god. 1850. svečanim načinom u Rijeku, gdje mu se kao gubernatoru pokloniše gradske, vojničke i crkvene oblasti. Kralj Franjo Josip I. izdade 7. travnja 1850. otpis, kojim odgovara za zahtjeve hrv. sabora od god. 1848., te u kojem se na Rijeku odnosi ovaj stavak:[72] „Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju — uklopno s hrvatskim Primorjem i sa gradom R i j e k o m zajedno s njegovim zemljištem — uvrstili smo 1. i 73. paragrafom državnog ustava, p o s v e n e z a v i s n o o d U g a r s k e, medju krunovine našega carstva". Po službenom popisu od god. 1851. imala je Rijeka sa svojim kotarom 12.598 stanovnika. Od ovih bijaše

11.581 Hrvat, 691 Talijan, 76 Magjara, 52 Nijemca, 48 Čeha, 13 Engleza, 10 Francuza i nešto pripadnika drugih narodnosti.[73]

I Jelačićev nasljednik barun Josip Šokčević, koji je banovao god. 1860.—1867., bijaše gubernator grada Rijeke. Njemu ipak nije bilo sudjeno, da na Rijeci vlada onako mirno, kako je vladao ban Jelačić. Čim je kralj Franjo Josip listopadskom diplomom god. 1860. povratio ustav, počne riječka svjetina tražiti, neka se Rijeka bezodvlačno i neposredno sjedini s U g a r s k o m. Dakako da je svatko u tome vidio djelovanje agenata, što ih na Rijeku poslaše Magjari. Svjetina je napadala na hrvatske rodoljube, koji stanovahu na Rijeci. Ovi se izgredi više puta ponavljahu, radi čega Šokčević početkom god. 1861. proglasi opsadno stanje nad gradom Rijekom. Hrvatsko javno mnijenje nije odobravalo takovu bansku odredbu, jer ih je odviše sjećala na istom preživjeli apsolutizam. Politički se obziri upravo tražili, da se na Rijeci opreke izravnaju b l a g i m putem. Radi opsadnoga stanja zamrziše Riječani bana Šokčevića, pa i Hrvatsku. Naskoro im se pružila prilika, da Šokčeviću vrate milo za drago. Hrvatski se naime sabor sastao 15. travnja 1861. No Riječani ne htjedoše poslušati Šokčevićev nalog, da i oni pošalju svoje zastupnike na hrvatski sabor. O tom se dakako povela razprava odmah na početku saborovanja. Svi se članovi sabora slagahu u tome, da treba proti gradu Rijeci energično braniti suverenitet hrvatskoga sabora, i to na temelju članka 8. od god. 1808. Zato hrv. sabor pozove riječki magistrat, neka u roku od 8 dana dade obaviti izbor zastupnika za hrv. sabor. Ali Rijeka se nije odazvala ni tomu pozivu. Šokčević je na Rijeku odaslao posebno povjerenstvo, da ispita uzroke nemirima i da pronadje krivce zadnjih izgreda. No Riječane je podupiralo javno mnijenje naroda magjarskog, koji je sve jače tražio, neka se Rijeka pridruži neposredno Ugarskoj. Hrvatski sabor nadje se prinukanim, da oživi uspomenu na otpise kraljice Marije Terezije od 5. rujna 1777. i 10. travnja 1778., te na čl. 8. hrv. sabora od god. 1808. Zato hrv. sabor prihvati članak, kojim se grad, luka i kotar riječki te hrvatsko Primorje ponovno utjelovljuju trojednoj kraljevini, te kojim se opet ustrojava županija riječka.[74] Pravo Hrvatske na grad Rijeku istaknuo je hrvatski sabor takodjer u članku 42., koji je imao služiti kao ishodište za novi državopravni savez izmedju Ugarske i Hrvatske. U 1. paragrafu 42. članka kaže se naime izričito:[75] „Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorijalnom opsegu, brojeć ovamo županije: r i j e č k u s a g r a d o m R i j e k o m, njegovim kotarom i ostalim Primorjem . . .“ Ovaj članak dobio je 8. studenoga 1861. takodjer kraljevsku potvrdu. Grad Rijeka zajedno sa županijom riječkom ostade i nadalje uz Hrvatsku. Talijanski dio riječkoga gradjanstva dizao je nebrojene tužbe, da ga hrvatska uprava hoće pohrvatiti, otimajući mu talijanski jezik. No ove tužbe nijesu bile opravdane, jer je hrv. sabor god. 1861. iznimno glede Rijeke zaključio, da se „tamošnjim gradjanima i korporacijama, koji su nevješti jugoslavenskomu jeziku, z a s a d a dozvoljava jošte poraba talijanskog jezika“.[76] Spor izmedju Hrvata i riječkih talijanaša izbije u najoštrijem obliku na javu 25. svibnja 1862. Toga je dana biskup Strossmayer na Grobničkom polju posvetio novu zastavu županije riječke. Kad se Hrvati na večer vratiše na Rijeku, udari na njih razdražena svjetina, koja je kamenje bacala i na kočiju, u kojoj se vozio biskup Strossmayer. Ban Šokčević pošalje na Rijeku velikoga župana Ljudevita Vukotinovića, da povede istragu. Gradski magistrat bude skinut sa službe, ali Riječani se ipak ne primiriše. Hrvati su odsada na stojali, da Riječane predobe za sebe materijalnom korišću, kakvu im je obećavala i Ugarska. Čitava se Hrvatska oduševila za gradnju željezničke pruge od Zemuna preko Siska, Zagreba i Karlovca na Rijeku s odvojcima: Zagreb-Zidani most i Zagreb-Budim. U tu svrhu sazove ban u Zagreb na konferenciju najuglednije ljude iz Hrvatske i Slavonije. No ova banska konferencija ostade bezuspješna, jer osnova nije našla odziva u Beču. Dogodilo se dapače protivno od toga. „Južno društvo“ sagradilo je prugu od Siska preko Zagreba u Zidani most, gdje je ta pruga imala svezu za Trst i Beč. Ova pruga bude otvorena 1. listopada 1862. Sada je zapela trgovina na Lujzinskoj cesti (od Karlovca do Rijeke), jer se žito i drvo nije više vozilo ladjama po Kupi od Siska do Karlovca, a dalje kolima na Rijeku, već je odmah iz Siska jeftinije putovalo južnom željeznicom u Trst. Naravno, da je time oslabila trgovina na Rijeci, pa se i to upisivalo na rovaš Hrvatskoj. Još veće ogorčenje na Rijeci nastade, kad je 1. lipnja 1865. „Južno društvo“ otvorilo prugu od Karlovca do Zagreba. Time se naime od Rijeke odvrnula takodjer trgovina gornje Krajine. Krivnja se opet svalila na Hrvatsku!

Još kraljevskim otpisom od 8. studenoga 1861. bio je raspušten hrvatski sabor. Beč je u Hrvatskoj vladao bez sabora pune 4 godine. Novi se sabor naime sastade istom 12. studenoga 1865. Na taj hrv. sabor pošalje i grad Rijeka svoja četiri zastupnika (Ciotta, Martini, Randić i Verneda). Ovi zamole sabor, da im se dozvoli govoriti talijan-

skim jezikom. No kad je riječki zastupnik Martini doista (u raspravi o verifikaciji) počeo govoriti talijanski, zaore u saboru poklici: „Neka govori hrvatski!" Ipak je sabor većinom glasova zaključio, da riječki zastupnici mogu na ovom zasjedanju govoriti talijanski.[77]

Na poziv kralja Franje Josipa I. zaključio je hrvatski sabor 10. ožujka 1866., da će pokušati uspostaviti državnu zajednicu izmedju Ugarske i Hrvatske, koja zajednica bijaše prekinuta god. 1848. U tu svrhu izabere hrv. sabor kraljevinski odbor (od 12 lica), koji će pregovarati s jednakobrojnim kraljevinskim odborom ugarskim. Medjutim su riječki „ungarezi" neumorno agitirali, da se Rijeka pripoji neposredno Ugarskoj. Njihovu težnju podupiraše ugarski sabor, te su u tom smislu zastupnička i velikaška kuća upravile adrese na kralja. Da se taj naum ne ispuni, predloži dr. Franjo Rački u hrv. saboru 27. veljače 1866. ovaj prijedlog:[78] „Grad Rijeka sa svojim kotarom — kao cjelovit dio Hrvatske — ne može s kraljevinom Ugarskom stupiti u kakav poseban državopravni odnošaj ili različit od onoga, u koji bi mogla stupiti trojedna kraljevina u smislu članka 42. od god. 1861., pa ovaj sabor svaki ini odnošaj smatra za povredu zemljišne i državne cjelovitosti kao i državnoga prava kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, proti čemu se on svečano ogradjuje". Pošto je ovaj prijedlog bio primljen jednoglasno, svjedoči nam, kako je čitavo javno mnijenje u Hrvatskoj bilo god. 1866. uvjereno o tomu, da je Rijeka doista „cjelovit dio Hrvatske".

Kraljevinski odbori počeše raspravljati 16. travnja 1866. Na neke primjedbe ugarskoga kraljevinskog odbora glede članka 42. od god. 1861., koji je imao služiti kao ishodište za pregovaranje, izjavio se hrv. kralj. odbor 4. svibnja o Rijeci ovako:[79] „Rijeka s Primorjem nije prestala biti cjelovitim dijelom Hrvatske zato, što je u upravi mjesto dokinutomu kr. dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom namjesničkom vijeću (zajedno) s ostalom Hrvatskom bila podvrgnuta zajedničkomu kr. ugarskomu namjesničkom vijeću. Sada dakle, kada se s Ugarskom ugovara novi savez, ima se ovaj odnošaj urediti jednako za sav zemljišni opseg i za sve sastavne česti cjelovite trojedne kraljevine". Na ovu izjavu odgovorio je u g a r s k i kraljevinski odbor ovako:

„Kad se kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija god. 1848. faktično opriješe zakonima, odmah su silom oružja zauzele Rijeku i takovu proglasile hrvatskim zemljištem, pa su na taj način silovito prekinule zakoniti odnošaj, u kojemu je Rijeka stajala k Ugarskoj. Tada ste vi rekli, da ste na oružje ustali protiv zakona od god. 1848. No Rijeka nije s Ugarskom skopčana po zakonima od god. 1848. Ovim zakonima nije od Hrvatske ništa otkinuto. Zauzeće dakle Rijeke silom oružja ne bijaše reokupacija, već upravo osvajajuće zauzeće, koje se ne da opravdati niti osvadama zakona od god. 1848.... Dosta će biti ustvrditi, da Rijeka spada neposredno k Ugarskoj, pa to temeljiti na članku 4. od god. 1807. Ovaj zakonski članak veli, da se grad Rijeka i njegova luka, koji je Njez. Veličanstvo Marija Terezija posebnim kr. pismom utjelovila „kraljevini", očituje kao k istoj„ kraljevini" spadajući; pravo pak Hrvatske i oblast bana ne spominje niti jednom riječju. Kraljevski list, što ga ovaj članak spominje i uzakonjuje, izdan je 23. travnja 1779., pa naročito veli: „Neka se Rijeka i njezin kotar u svemu tako smatra i rukovodi, kao k svetoj ugarskoj kruni prikopčano posebno tijelo, pa neka se na nijedan način ne pomiješa sa bakarskim kotarom, koji k Hrvatskoj spada od postanka." Razlikuje dakle (kr. list) Rijeku od Bakra, koji spada k Hrvatskoj. Ovo bi razlikovanje bilo ne samo suvišno, već i neumjesno, kad bi vladar imao namjeru, da i Rijeku spoji neposredno s Hrvatskom. — Uslijed nesretnih ratnih dogadjaja spala je Rijeka poslije zakona, stvorena god. 1807., u ruke tudje vlasti. Ali kasnije, buduć opet osvojena, spojila se god. 1822. faktično s Ugarskom, te se sve do god. 1848. rukovodila i upravljala kao posebno upravno tijelo, koje spada neposredno k Ugarskoj. Štovano poslanstvo (t. j. hrv. kralj. odbor) veli, da Rijeka nije prestala biti sastavnim dijelom Hrvatske po tomu, što je a poslije ukinutoga dalmatinsko-hrvatsko-slavenskoga namjesništva zajedno s ostalom Hrvatskom i Slavonijom spala pod upravu zajedničkoga kr. ugarskog namjesničkog vijeća. No mi upozorujemo štovani odbor, da su kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija glede više javnih posala vazda stajale pod oblašću bana, i to ne samo po zakonu, nego i činom. Nad Rijekom pako nije ban prije god. 1848. vršio nikakove oblasti. Glede općeg poreza naglasuje i sam štovani odbor, da se porez Hrvatske razpravljao na ugarskom saboru posebno i različito od ugarskog poreza, pa to navodi kao dokaz samostalnosti kraljevine Hrvatske. No porez Rijeke bijaše vazda raspravljan s ugarskim porezom. Kod zemaljskog popisivanja poreza, koje bijaše odredjeno člankom 7. od god. 1825.—7., izdala je sama Hrvatska sve naredbe, a ban je dovršeni popis predao palatinu zemlje. Glede Rijeke pak izdao je palatin u tome poslu sve naredbe, te je riječki gubernator dovršeni popis predao palatinu po poslaniku grada Pešte. Uslijed toga

popisa povisio se na Rijeci broj porta, dočim je onaj (broj porta) Hrvatske ostao isti kao i prije. — Ali nemamo volje, da ovdje nabrajamo sve one povlastice, običaje i praksu hrvatske kraljevine, koje se razlikovahu od Ugarske, te na koje (Hrvatska) polaže veliku pažnju kao na dokaz samostalnosti svoje. Samo općenito primjećujemo, da Rijeka nije bila dionikom svega toga, jer nije spadala k Hrvatskoj, već neposredno k Ugarskoj. U ostalom spominjemo i to, da Rijeka nije Ugarskoj utjelovljena silovito i proti svojoj volji, nego po vlastitoj želji svojoj, te se nikada nije proti ovoj svezi potužila za cijelo ono vrijeme, što je ovamo spadala; riječko je stanovništvo dapače poslije svoga otrgnuća godine 1848. očitovalo želju, da se povrati starinski odnošaj. — Uslijed svega toga i uslijed naročitog naputka, što smo ga primili od ugarskog sabora, ponovno očitujemo, da Rijeku kao neposredno ugarsko zemljište želimo u buduće povratiti i uzdržati u onom stanju, kako je postojalo prije god. 1848., pa da ne možemo pravnim priznati njezino otrgnuće od Ugarske, izvedeno oružanom silom za dobe unutarnjih razmirica (t. j. za magjarske revolucija god. 1848.). Ovaj naš nazor nije kadra promijeniti niti ona primjedba štovanog poslanstva, koju u svom odgovoru navodi, veleći: da će Rijeka, kao neposredni dio Hrvatske, spadati takodjer k ugarskoj kruni. Bitna je naime razlika izmedju neposrednog zemljišta i onoga, što je s kojom zemljom spojeno samo po drugoj zemlji, dakle posredno. U sadašnjem pak položaju, gdje Hrvatska želi sasvim preinačiti svoje dosadašnje odnošaje prema Ugarskoj, te savez reducirati na što moguće najnižu mjeru, — ne bi se po tomu, što bi Rijeka k ugarskoj kruni spadala samo posredno, zadovoljilo niti zakonu niti pravnim zahtjevima Ugarske, pa niti želji i interesu iste Rijeke“.[80]

O tom odgovoru ug. kraljevinskog odbora vijećao je hrv. kraljevinski odbor 29. svibnja 1866. Poseban pododbor (dr. Franjo Rački, barun Drag. Kušlan, Mato Mrazović i Avelin Čepulić) izradi protuodgovor, koji bude 12. lipnja ug. kraljevinskom odboru predan. Protuodgovoru bje dodan „povjesnički nacrt o gradu Rijeci“. Taj nacrt popraćuje protuodgovor hrv. kraljevinskog odbora ovom izjavom: „Predlažući ove podatke štovanom poslanstvu ugarskomu za nepristrano uvaženje, ne možemo da ne spomenemo još i slijedeće pravne momente, od kojih se nadamo, da će zaslužiti pozornost pravoznanaca ugarskih. Kad je odredjeno i na ovom temelju bilo neposredno kraljevini Hrvatskoj izvedeno utjelovljenje Rijeke, zatim Bakra, Bakarca i Kraljevice, morala je Hrvatska u smislu previšnjeg otpisa od 5. rujna 1777. u zamjenu vojnoj Krajini odstupit znamenit dio svoga zemljišta. Ako se dakle ovo pitanje uzme sa gledišta strogoga i stavnoga ugarskog zakona: nije kraljica Marija Terezija, — kad bi se to i dalo izvoditi iz njezine povelje od god. 1779., — ni bila vlasna oduzeti jednom već kraljevini Hrvatskoj podijeljeno zemljište, a to tim manje, jer ga je ova (t. j. Hrvatska) otkupila drugim svojim zemljištem. Drugi je pravni momenat, koji zaslužuje svaki obzir, da je kraljevina Hrvatska po prediducém glede stečenja Rijeke zadobila ne samo pravni naslov kr. otpisom od 5. rujna 1777. i otstupom svojeg zemljišta u zamjenu, nego da joj je Rijeka bila predana običnim zakonitim načinom. Proti tvrdo stečenim pravima beskrijeposna su pak i kraljevska darovanja. Naprotiv toga nema kraljevina Ugarska nikakova pravnog naslova na zemljište grada i kotara riječkoga izuzev tumačenje povelje od god. 1779. i članak IV. od god. 1807. Ovo bi tumačenje moglo imati smisla tek onda, kada i Hrvatska ne bi bila „kraljevina“ (regnum), te kada (Hrvatska) ne bi bila dio Ugarske u širem smislu, pa kada ista povelja ne bi riječima „novissime reapplicitas“ naročito tumačila smisao riječi „Hungaria“ na temelju otpisa od god. 1777. Osim toga nije grad Rijeka nikada neposredno predan kraljevini Ugarskoj; ona dakle nema niti načina stečenja. Bez pravnoga pak naslova i bez načina stečenja ne dobivaju ni privatnici ni države budi stvari, budi prava. Mi u istinu ne bi mogli dokučiti, kako bi se ovi nedopustivi uvjeti za pravno stečenje mogli nadoknaditi time, što je na zajedničkom saboru stvoren nejasan zakon (t. j. članak IV. od god. 1807.); ili time, što su za stanovito zemljište — radi njegovog osobitog položaja — proti općenitom sustavu iznimice po zajedničkom zakonarstvu uredjene posebne oblasti i odredjen poseban molbeni put; ili time, što je pojedini administrativni čin izveden po osobi iz savezne kraljevine u izvanrednom svojstvu; ili napokon time, što je koja oblast, prekoračiv svoje područje, zasegla protuzakonitim i protupravnim načinom u područje druge oblasti. Mi smo već spomenuli, da zajedništvo držimo za pravnu uredbu na obranu zajedničkih i posebnih prava dionika. Kad bi se pak organi zajedništva mogli upotrebiti zato, da pojedine dionike lišavaju njihovih prava na posebnu korist jačega dionika, — zajedništvo bi izgubilo pravno svojstvo, te bi postalo pogibeljnom uredbom i sredstvom za osvajanje. Na temelju ovih podataka, te ovim razlozima vodjena —

*

trojedna je kraljevina držala i drži, da je Rijeka god. 1848. isto tako kao i god. 1777., a god 1777. isto tako kao i god. 1866. sačinjavala i da sačinjava njezin cjeloviti dio. Zato se i ne može naći osvajanja u onom činu državne vlasti trojedne kraljevine, kojim je ona protiveće joj se javne organe primjerenim sredstvima prisilila na poslušnost. — Kazavši svoje misli o ugarskim zakonima od god. 1848. pogledom na cjelovitost trojedne kraljevine, ne ćemo ovdje ponovno istraživati, da li je onim zakonima štogod od Hrvatske otkinuto, buduć se ovdje ne radi o samoj Hrvatskoj, nego o trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, koja se silom oružja — po našem mnijenju pravno — oprla istim zakonima. Ugarski odbor — stojeć i sada glede cjelovitosti trojedne kraljevine na onom stanovištu, na kojemu stajahu zakoni od god. 1848., — izvodi i otuda neposrednu pripadnost grada Rijeke kraljevini Ugarskoj, koja se tvrdnja ne da opravdati prijašnjim zakonima. Na onu primjedbu ugarskog odbora, da je stanovništvo Rijeke poslije god. 1848. očitovalo želju, da se starinski odnošaj povrati, nismo mi izvodili, kojim su načinima i putevima i u kojem smjeru ovakova očitovanja prodrla u javnost, niti smo htjeli ocjenjivati nutarnje vrijednosti njihove. Toliko smo ipak mogli očitovati, da se cilj agitacije na Rijeci ne sudara sa ciljem, koji štovanomu odboru lebdi pred očima, pa da su motiva posve različita".[81]

Spomenuti nacrt povjesti grada Rijeke svršava se ovom izjavom: „Otkako se hrvatski narod poslije god. 1830. preporodio na novi život; otkada je gledao, kako će u jedno sakupiti rastrgane česti državnoga tijela svoga, — nastojao je o tomu, kako da Rijeka prijedje iz onoga nenaravnog položaja, u koji dodje poslije god. 1786. i 1822. Imenito otkada trojedna kraljevina steče zakonodavstvo i upravu u poslovima političkim, sudstvenim, nastavnim i bogoštovnim, — nije se mogla poroditi sumnja o tom, da Rijeka i njezin kotar imadu s njom (t. j. s trojednom kraljevinom) učestvovati u istom zakonodavstvu i potpasti pod istu vrhovnu upravu trojedne kraljevine. Isto tako ne da se razložno misliti, da bi Rijeka kao cjeloviti dio Hrvatske mogla stupiti s kraljevinom Ugarskom u drugi državopravni odnošaj, osim u onakav, kakav ga je pripravna utanačiti cjelokupna trojedna kraljevina. Svaki ini odnošaj vrijedjao bi cjelokupnost trojedne kraljevine, a ne bi se dao dovesti u sklad niti sa geografičkim položajima niti s etnografičkim obzirima grada i kotara riječkoga. Tko naime znade, da se riječki kotar proteže samo do polovice tik grada tekuće Rječine (Fiumare); da je okolo Rijeke —, pače i u istoj Rijeci u nižim slojevima — isključivo hrvatsko pučanstvo; da Rijeka ne može živjeti bez hrvatskoga zaledja: taj ne će zavidjati takovim prijateljima Rijeke, — pak bili oni ondje rodjeni, — koji misle, da Rijeka može procvasti ne budući u neposrednom savezu s Hrvatskom. A toliko pravdoljublja vlastan je hrvatski narod od svakoga očekivati, da će mu vjerovati, da je njemu više nego ikomu stalo pribaviti gradu Rijeci sva moguća sredstva, kako da se njegovo blagostanje promakne; jer ovdje radi (hrvatski narod) za vlastitu svoju korist".[82]

Ugarski kraljevinski odbor ne htjede u riječkom pitanju popustiti. On dapače hrv. kraljev. odboru otvoreno izjavi: „Glede zahtjeva kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, koji se odnosi na zemljište, opetujemo, da ne možemo priznati, da bi k Hrvatskoj spadala budi Rijeka s kotarom budi Medjumurje. Iz dosadanjih dogovora, koji su se medj nama vodili o tom predmetu, pa iz očitovanja, koja smo sebi priopćili, — osvjedočismo se, da medju nama ne može ovim putem biti sporazumka glede ovih točaka zemljišnog pitanja". Na to su obadva odbora 16. lipnja 1866. držali zajedničku sjednicu, na kojoj dodjoše do zaključka, da „bez novijih odluka i naputaka svojih sabora ne mogu za sada poći dalje u ovom poslu". Zato se obadva odbora složiše u tom, da svoje sabore izvijeste o tečaju pregovaranja.[82] I doista se hrvatski sabor sastade 19. studenoga 1866., da sasluša izvješće kraljevinskog odbora. U saboru bijaše veliko ogorčenje zbog nepopustljivosti ug. kraljevinskog odbora. U riječkom pitanju bijahu svi zastupnici složni. Ista unionistička stranka dade u „Narodnim Novinama" o Rijeci ovu izjavu: „Glede Rijeke dijelimo sasvim nazore hrvatskoga kraljevinskog odbora, da ona s a č i n j a v a c j e l o v i t i d i o n a š e d o m o v i n e, te od toga ne možemo popustiti". Hrvatski sabor odluči, da će se pogoditi s Austrijom, kad ne može doći do sporazuma s Ugarskom. U tu svrhu stupi sabor samostalno u izravni dogovor s kraljem, te u adresi od 19. prosinca označi, koje bi poslove mogla Hrvatska imati zajedničke s ostalom monarkijom.[83] No kralj odgodi 4. siječnja 1867. zasjedanje hrvatskoga sabora. Na Rijeci opet zaredaju krupni izgredi. Jačić, Sgardelli, Matković i Valušnik pobuniše svjetinu proti zakonitim oblastima hrvatskim na Rijeci. „Ungarezi" nastojahu, da Rijeku i njezin kotar silovito odcijepe od Hrvatske. Agitatori dapače predobe za odcjepljenje od Hrvatske takodjer jedan dio bakarskoga kotara (Dragu, Krasice, Trsat, Grobnik i Hreljin). Hrvatski dvorski kancelar Milan

barun Kussevich predloži kralju, neka za Rijeku imenuje posebnoga kr. povjerenika. Pošto je Kussevich bio izraziti unionista, bude povjerenikom na njegov prijedlog imenovan magjarski plemić Eduard Cseh. Sada nastade na Rijeci nova era: magjarska. Cseh preuze 1. travnja vrhovnu upravu na Rijeci, a naskoro i u Bakru. Izgredi se protiv Hrvatâ nastave u jačoj mjeri. Preko ugarskog ministarstva pozove bečka vlada grad Rijeku, neka pošalje svoga zastupnika na ugarski sabor. Tomu se pozivu riječki „ungarezi" radosno odazovu, te je Rijeka doista izabrala zastupnika svoga, koji podje na ugarski sabor. Radi toga uzbuni se čitava Hrvatska. Virovitička, zagrebačka i srijemska županija šalju prosvjede. Riječki se podžupan Ivan Vončina zavadi s povjerenikom Csehom, koji povodom toga sukoba protegne svoju vlast takodjer na cijelu županiju riječku.[84]

U času najveće uzrujanosti sastade se 1. svibnja 1867. hrvatski sabor. Odmah dodje na pretres i riječko pitanje. Rački podnese ovaj prijedlog odbora: „Sabor trojedne kraljevine — iz razloga, što za sada nema nikakove budi upravne, budi zakonotvorne sveze izmedju trojedne kraljevine i Ugarske, dakle ni izmedju Rijeke s kotarom kao sastavnog dijela Hrvatske, pak se za to ne može na cijelu trojednu kraljevinu tako ni na koji njezin sastavni dio protegnuti vlast budi sabora budi ministarstva ugarskoga; što nadalje Rijeka nije ni sada, a ne može ni u buduće biti u posebnom kakvom, od trojedne kraljevine različitom, državopravnom odnošaju prama kraljevini Ugarskoj; ponavljajuć tim povodom svoj zaključak, jednoglasno stvoren u sjednici od 27. veljače 1866., — očituje i sada, da se posebno zastupanje grada Rijeke u saboru ugarskom; isto tako i miješanje tudje oblasti, ugarskoga naime ministarstva, u poslove riječke, dosljedno u poslove trojedne kraljevine, smatra za povredu zemljišne i državne cjelovitosti kao državnoga prava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, proti čemu se on (t. j. sabor) svečano ogradjuje". Ovaj prijedlog bude jednoglasno primljen zajedno sa dodatkom Jovana Živkovića: „Sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije svečano se ogradjuje proti svakomu činu budi s koje strane, koji smjera za tim, da se dosadašnji položaj grada Rijeke i njezin upravni položaj budi u čemu poremeti bez znanja i privole sabora trojedne kraljevine".[85] Medjutim su riječki zastupnici ostavili hrvatski sabor, pa se vratili kući. Organima redovitih oblasti hrvatskih na Rijeci zaprijeti pogibelj od fanatizovane svjetine riječke. Ova je provalila u zgradu hrvatske gimnazije, a kamenjem

napala i županijskoga suca Padavića. Na bakarskom teritoriju kod kapele sv. Ivana riječki „ungarezi" istaknuše magjarski barjak, koji dade oružanom silom skinuti Mavro Pintarić, organ municipija bakarskoga. Malo zatim — 25. svibnja 1867. — izadje kr. otpis, kojim se hrvatski sabor raspušta. Sada su po gotovo riječki agitatori postali obijesni. Štitio ih je kr. povjerenik Cseh, koji digne Vončinu sa podžupanske službe, pa ga dade oružanom silom ukloniti iz Primorja. Po nalogu povjerenika Cseha bijaše dapače u Kraljevici vojničkom silom posječen hrvatski trobojni stijeg![86]

Ban Šokčević bude 27. lipnja 1867. na vlastitu želju riješen časti bana hrvatskoga i gubernatora riječkoga. Namjesnikom banske časti postade barun Levin Rauch, koga zapade zadaća, da sklopi nagodbu izmedju Ugarske i Hrvatske. Na temelju oktroiranog izbornog reda provede Rauch izbore, u kojima steče unionistička stranka ogromnu većinu. Hrvatski kraljevinski odbor započne nove pregovore s ug. kraljevinskim odborom. Pregovori su trajali 100 dana, dok se napokon ugovorila nagodba. Hrv. kraljev. odbor prihvatio je glede Rijeke ovaj izlazak, što ga je u posljednjoj zajedničkoj sjednici predložio Franjo Deak, duša ugarskoga kraljev. odbora: „Držite Vi Vaše pravo na Rijeku, pa ga ne dajte; ne damo ni mi naše. Vi ćete od krune zahtijevati, neka se Rijeka pridruži Vama; mi pako, da se utjelovi nama. Tada će možda kruna, — da ovu stvar ne odluči naprečac, — učiniti kakav drugi predlog, pa ga dati na pretres nama i Vašemu saboru". Što je tako Deak nagovorio hrv. kraljevinski odbor, da Rijeku izluči od kompleksa ostalih pitanja u nagodbi, to je hrvatskomu pravu nanijelo jak udarac. Dobro je u hrv. saboru 21. rujna 1868. govorio Jovan Živković: „Ako mi privolimo na to, kao što nam se ovdje predlaže; ako naime prihvatimo nagodbu, iz koje je Rijeka izlučena; pa bude li se riječko pitanje rješavalo onda, pošto već sama nagodba bude riješena i sankcijonirana, a naša vlada bude inaugurirana u onakovoj odvisnosti prama Ugarskoj, kako se to ovom osnovom ustanovljuje, — onda se to riječko pitanje ne će riješiti onako, kako bi se riješilo, ako ga ne odlučimo od ostale nagodbe".[87]

Hrvatski sabor prihvati 24. rujna 1866. nagodbu, u kojoj se o Rijeci govori u paragrafu 66. ovako: „U smislu predidućih paragrafa priznaje se, da na teritorijalni opseg kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada: 1. Savkoliki prostor, koji za sada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom pripada riječkoj županiji, izuzevši grad

Rijeku i njegov kotar, glede kojih nije uspjela nagodba medju oba kraljevinska odbora". Sabor primi 26. rujna i adresu na kralja, u kojoj „sa žalošću spominje, da nastojanje kraljevinskog odbora ob izjednačenju u novije doba nastaloga riječkoga pitanja nije pošlo za rukom. Radi toga nastaje temeljita briga, da će, — ako se ovo pitanje ne bi riješilo onako, kako to iziskuje neoborivo teritorijalno pravo kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rijeku i njezin kotar, — preostati kamen smutnje, kojim bi se mogao na uštrb obiju stranaka opet poremetiti onaj dobri sporazumak, koji je utanačen gore navedenom nagodbom". Dalje se u odresi historijskim činjenicama dokazuje, da Hrvatska ima pravo na Rijeku. Na koncu moli adresa kralja, neka „u očinskom nagnuću, što ga je vazda gojio prema vjernomu narodu ovih kraljevina, blagoizvoli zakonito priznanje pribaviti ovime iskazanomu neoborivomu pravu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije na grad Rijeku, pa time za uvijek umiriti vjerno odani narod ovih kraljevina".[88]

Ugarski je sabor prihvatio nagodbu onako, kako ju uglaviše kraljevinski odbori. Samo §. 66. glasio je u prihvaćenoj nagodbi drukčije, nego li u nagodbenoj osnovi. Ugarski je naime sabor izjavio, da „grad Rijeka s lukom i kotarom pripada neposredno kraljevini Ugarskoj, pa da se prema tomu ima odmah njoj i utjeloviti". Kralj doduše nije prihvatio ovu stavku u nagodbi, ali se nije odazvao ni molbi sabora hrvatskoga. Svakako se opaža, da je bečki dvor stajao pod uplivom javnoga mnijenja magjarskoga, a ne hrvatskoga. Zato se kralj odlučio, da riječko pitanje ostavi za sada neriješeno, ali ipak u takvom stanju, da će na Rijeci upravljati ugarska, a ne hrvatska vlada. U tu svrhu pošalje hrvatskomu saboru kraljevski otpis, u kome izrazuje svoje zadovoljstvo, što je došlo do nagodbe, pa onda nastavlja ovako: „Jedino glede Rijeke, njezine luke i kotara nije bilo moguće polučiti onakav sporazumak, koji bi zadovoljio oba sabora, i to radi toga, što se ugarski sabor držao nazora, da grad Rijeka s njegovom lukom i kotarom pripada neposredno kraljevini Ugarskoj, pa da se prema tomu ima njoj odmah utjeloviti, dočim Nas je sabor kraljevina Hrvatske i Slavonije, vazda, pa i u najnovije doba s prepokornom svojom adresom od 26. rujna t. g. zamolio, da se isti grad s njegovom lukom i kotarom imadu smatrati i priznati kao dijelovi, koji pripadaju neposredno kraljevini Hrvatskoj, a samo po njoj posredno kraljevini Ugarskoj. Buduć Nam je veoma stalo do toga, da se ta jedina prepona ukloni na umirenje obiju stranaka, držimo za osobitu vladalačku zadaću, da izmedju njih pokušamo put prijateljske nagode. Toga radi ovim Našim kraljevskim prijedlogom pozivamo kako ugarski tako i dalmatinsko-hrvatsko-slavonski sabor, da bi — uvaživši trajnu korist, koja za njih mora nastati iz takvoga medjusobnog prijateljskog sporazumka, te uzevši u obzir, da je u diplomi slavne uspomene kraljice Marije Terezije, pa i u članku, koji se na njoj temelji, jasno ustanovljeno, da se „trgovački grad Rijeka s pripadajućim sebi kotarom i nadalje imade smatrati kao posebno, k ugarskoj kruni spadajuće tijelo (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus), i da se prema tomu imade upravljati" — s vida pustili svekolike historičke rasprave i posljedice, koje otuda izviraju; pa da bi — sjedinivši se u onoj temeljnoj misli, priznatoj sa svih strana za istinitu i neprijepornu: „da grad Rijeka sa svojom lukom i kotarom sačinjava posebno tijelo, koje pripada kruni ugarskoj" — htjeli pristati na to, da se uz sudjelovanje zastupnika grada Rijeke medjusobnim prijateljskim sporazumkom utanači sve, što bi u tom poslu iziskivali tako pravedni obziri dotičnika, kako i interesi sviju zemalja ugarske Naše krune. Držimo pak, da možemo računati na svestrano prihvaćenje ovoga Našega kraljevskog prijedloga tim većim pravom, čim bi jasnije u onoj državopravnoj nagodbi, koju već primiše oba zakonodavna zastupstva, bilo izrečeno i ustanovljeno, da svi onakovi vojnički, financijalni, pomorski i trgovački poslovi, koji se zajednički tiču svih zemalja krune ugarske, imaju glede zakonodavstva spadati na zajednički sabor, a glede eksekutive na ugarsko-hrvatsko ministarstvo. To stoji takodjer glede Rijeke. Pa zato se različnost mnijenja, koja glede nje (Rijeke) postoje izmedju Ugarske i Hrvatske, ne može odnositi na druge, nego li na one predmete, za koje je više puta spomenutom državopravnom nagodbom zajamčeno kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji posebno autonomno zakonodavstvo i posebna domaća vlada. Ovi bi se pak predmeti i odnošaji, koji se protežu na njih, mogli — kako rekosmo — na trajni način najbolje ustanoviti putem uzajamnih prijateljskih dogovora. Zato smo ovime pronašli, da kako sabor ugarski tako i hrvatsko-slavonski pozovemo, da svaki od njih izmedju sebe izabere kraljevinski odbor, koji će — uz sudjelovanje riječkih zastupnika, za što ćemo ih svojim putem pozvati — nastojati oko toga, kako da se pronadje način, koji bi bio podoban,

da i ovu posljednju zapreku potpunog izravnanja sasvim ukloni na izmirenje svih".[89]

U ovom se kr. otpisu kaže gotovo isto, što je svojim zaključkom izrekao ugarski sabor. Otpis naime uzima već kao gotovu stvar, da Rijeka pripada Ugarskoj u pogledu onih posala, koji su po nagodbi zajednički izmedju Ugarske i Hrvatske. Kako će se pak na Rijeci upravljati u onim poslovima, koji su Hrvatskoj autonomni (dakle u pogledu uprave, sudstva, bogoštovlja i nastave), — o tomu se imade jošte Ugarska pogoditi s Hrvatskom. Ne će ipak to pogadjanje biti slično onomu pregovaranju o nagodbi, gdje je faktično Hrvatska bila jednakopravna Ugarskoj. O sudbini Rijeke odlučit će naime uz hrvatski i ugarski kraljevinski odbor takodjer zastupnici grada Rijeke. Time je kralj na neki način priznao, da je Rijeka pozvana, da sama odluči o sudbini svojoj. No ta individualnost Rijeke nema historijske podloge. Rijeka naime nije nikakova posebna kraljevina ili pokrajina, nego samo municipij. Ona je dužna, da po zakonu šalje svoje zastupnike na hrvatski sabor. Ako dakle ima Rijeka sudjelovati u kraljevinskim odborima, koji će raspravljati o sudbini njezinoj, može to sudjelovanje biti jedino tako, da u hrvatski kraljevinski odbor budu birani takodjer riječki zastupnici, kao članovi hrvatskoga sabora. Po svemu se tomu vidi, da spomenuti kraljevski otpis nije sastavljao prijatelj Hrvatske, nego prijatelj Ugarske. Stvar postaje još jasnija, ako se uzme na um, da su Magjari god. 1867. uspirili na Rijeci mržnju na Hrvatsku, a simpatiju za Ugarsku. Moglo se dakle već unaprijed slutiti, da će Hrvatska u pogledu Rijeke zlo proći, budu li o sudbini toga grada odlučivala tri zasebna tijela (predstavnici naime Ugarske, Hrvatske i Rijeke), mjesto da odluče dva jednakopravna kraljevinska odbora: ugarski i hrvatski. Tako je shvaćalo ovu stvar i tadašnje javno mnijenje u Hrvatskoj. Kraljevski se otpis pročitao u saboru 16. studenoga. Sabor je odlučio, neka se otpis dade tiskati, da ga mogu proučiti svi zastupnici. Sutradan — 17. studenoga — zapodjenula se rasprava o kr. otpisu. Zastupnici Ante Stojanović i Jovan Živković izniješe protiv kr. otpisa sve, što mu je prigovaralo javno mnijenje hrvatsko. No Robert Zlatarević i Miroslav Kraljević predlože, neka sabor primi kr. otpis na znanje. Kad je to učinjeno, onda se odmah pošlo na raspravljanje prve točke u 66. paragrafu ugarsko-hrvatske nagodbe, da bude u smislu kr. otpisa. Ova naime točka glasi u sadašnjoj nagodbi (zajedno sa svojim uvodom) ovako: „U smislu prijašnjeg paragrafa priznavaju se kao k teritoriju kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajući: 1. Sve ono zemljište, koje sada skupa sa gradom i kotarom bakarskim spada županiji riječkoj s izuzećem grada i kotara riječkoga, koji grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo (separatum sacrae regni caronae adnexum corpus) i glede kojega kao takova, — posebne autonomije i na nju se protežućih zakonodavnih i upravnih odnošaja uredjenja — imat će se putem odborskih rasprava izmedju sabora kraljevine Ugarske i sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i grada Rijeke opće sporazumljenje postići".

Izvornik hrvatsko-ugarske nagodbe postao nam je zagonetan. Na izvorniku je naime odmah iza §. 65. prilijepljena krpica, na kojoj se nalazi tekst prve točke §. 66., koji govori o Rijeci. Šulek veli[90]: „Mora da je ondje isprvice bilo napisano nešto drugo, jer nema pametna razloga, da se na bijeli papir lijepi cedulja! Ali što je napisano pod ovom ceduljom? To je prva zagonetka, koja će se moći sasvim odgonetnuti, kada netko cedulju odlijepi ili kad se ona sama uslijed vlage odlijepi. Za sada se samo nagadja, da je ondje valjda napisano, kako se hrvatski sabor nije s ugarskim (saborom) pogodio za Rijeku, jer je hrvatski sabor tvrdio, da je Rijeka cjelokupni t. j. pravcati grad hrvatski, dočim se ugarski sabor natezao, da je Rijeka magjarski grad. Pak zašto je ova krpica onamo prilijepljena? Zašto nije sve napisano na jednom listu papira? To je druga zagonetka! U tome je pogledu glavna stvar, da li je ta krpica prilijepljena prije, nego li je kralj potpisao sav zakon, ili tekar iza kako je potpisao. Ne može naime kraljev potpis valjati i za ono, što je pod ceduljom napisano, i za ono, što se čita na samoj krpici! Ljudi, koji su imali posla u kraljevom kabinetu, kažu, da je naš kralj vrlo zdušan i točan, pa se ne može vjerovati, da bi on svoj potpis stavio pod onakovo krpano pismo! Prema tomu vrijedio bi onda kraljev potpis za ono, što je napisano pod krpicom, pa tada ne bi valjalo ono, što je na krpici".

Izvori.

[1] Krčelić: „Notitiae praeliminares regni Croatiae, Damatiae et Slavoniae" str. 195.

[2] Sime Ljubić: „Mletačko vladanje na Rijeci", str. 4. i 5.

[3] Ibidem, str. 5.—9.

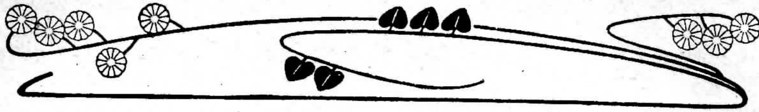
[4] Franjo dr. Rački: „Rieka prama Hrvatskoj", str. 6.—9.

[5] Keller: „Augusta Carolinae virtutis monumenta seu aedificia a Carolo VI. per orbem austriacum publico bono posita". Wien 1733.

[6] I. Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae“, pars II. str. 225. i 226.
[7] Ibidem, str. 250. i 251.
[8] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“. Prilog 2.
[9] Ibidem.
[10] Rački, prilog 3.
[11] Ibidem, prilog 5.
[12] Kukuljević: „Jura regni“, pars I., str. 454. i 455. Rački, prilog 9.
[13] Kukuljević: „Jura regni“, I. str. 453.
[14] Okružnica je preštampana u „Pozoru“ god. 1867. broj 46.
[15] Rački, prilog 13.
[16] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, prilog 10.
[17] Engel: „Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Kroatien und Slavonien“, str. 346.—347.
[18] Rački, prilog 15.
[19] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, str. 7., 8. i 13.
[20] Ibidem, str. 31.
[21] Rački, prilog 18.
[22] Ibidem, prilog 19.
[23] Rački, prilog 20.
[24] Ibidem, prilog 21.
[25] Rački, prilog 22.
[26] Ibidem, prilog 9., točka 13. i 14.
[27] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj‘, str. 28.
[28] Ibidem, prilog 17.
[29] Rački,prilog 23.
[30] Ibidem, prilog 24.
[31] Rački, prilog 25.
[32] Ibidem, prlog 26.
[33] Rački, prilog 27.
[34] Ibidem, prilog 29.
[35] Rački, prilog30.
[36] Kukuljević: „Jura regni“, I. str. 461.
[37] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, str. 44.—47.
[38] Ibidem, prilog 32.
[39] Ibid m, prilog 28.
[40] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, str. 48.
[41] Ibidem, prilog 33A.
[42] Ibidem.
[43] Rački, prilog 33B.
[44] Ibidem, prilog 34 A.
[45] Rački, prilog 19. točka 11.; te prilog 35. točka 9.
[46] Ibidem, prilog 9 i 21.
[47] Rački, prilog 34 A.
[48] Tako to tumači i dr. Fr. Rački u svojoj knjizi: „Rieka prama Hrvatskoj, str. 57.—63.
[49] Rački, prilog 35.
[50] Ibidem, prilog 36.
[51] Rački, prilog 34 B.
[52] Ibidem, str. 68.
[53] Josephus Kresztury: „Introductio in opus collect. normal. constit.“, dio I., str. 148.—154.
[54] Acta et articuli dominorum statuum et ordinum, knjiga XI., str. 1.—77.
[55] Rački, prilog 38 A.
[55] Diarium comit. regni Hungariae anno 1790., II. str. 369.
[56] Diarium a. 1790., II. str. 498.
[57] Acta et articuli (rukopis u kr. zem. arkivu), knj. XI., str. 85.—211.
[58] Acta et articuli, XI. str. 494.—510.
[59] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, prilog 40 B. i C.
[60] Acta et articuli a. 1807. Instructio ablegatorum.
[61] Rački, prilog 41.
[62] Acta et articuli die 29. februaris 1808., articulus 8.
[63] Acta et articuli, knjiga XII. str. 23.
[64] Rački, prilog 42 A.
[65] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, str. 109. i 110.
[66] Ibidem, str. 110. i 111.
[67] Ibidem, str. 113.
[68] Horvat dr. Rudolf: „Hrvatski pokret u ljetu god. 1848.“, str. 207.

[69] Horvat: „Hrvatski pokret“, str. 207.—209.
[70] Hrvatski pokret u zimi god. 1848., str. 126.
[71] Bogoslav Šulek: „Naše pravice“, str. 128.
[72] Rački: „Rieka prama Hrvatskoj“, 130.
[73] Martin Polić: „Parlamentarna povjest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“, dio prvi, str. 16., 27. i 77.
[74] Šulek: „Naše pravice“, str. 401.
[75] Polić, I. str. 75.
[76] Polić: Parlamentarna povjest, dio I. str. 151. i 152.
[77] Polić: Parlam. povjest, I. str. 196.
[78] Šulek: „Naše pravice“, str. XX.
[79] Šulek: „Naše pravice“, str. XXXV. do XXXVII.
[80] Šulek: „Naše pravice“, str. LXVIII. do LXX.
[81] Šulek: „Naše pravice“, str. XCIX.
[82] Šulek: „Naše pravice“, str. LXXVI. i LXXX.
[83] Ibidem, str. 486.—486.
[84] Polić: „Parlamentarna povjest“, I. str. 262., 263. i 270.
[85] Polić: Parlam. povjest, I. str. 269. i 270.
[86] Ibidem, I. str. 275.—277., II. str. 2—4.
[87] Polić: Parlam. povjest, II. dio, str. 56. i 57.
[88] Polić: „Parlamentarna povjest“, dio II. str. 52. i 72.
[89] Polić: „Parlamentarna povjest“, dio II. str. 73. i 74.
[90] Šulek: „Hrvatski ustav“, str. 22. i 23.

DR. RUDOLF HORVAT.

PJESME JOVANA HRANILOVIĆA.

USPOMENI POBRATIMA GJURE BADOVINCA.

Posljednji put tvoju kada stisnuh ruku
I u bratsko kada poljubih te čelo,
Crne slutnje krila taknula mi srce
I neko me tužno čuvstvo obuzelo.
Nikad onaj: Z bogom! zaboravit ne ću, —
Onaj sjetni drhtaj sa tvojih usana: —
To bijaše odsjev onog drugog svieta,
Kojim tvoja duša bješe obasjana.

I nikada više ne vidjeh te živa,
A moja te duša doziva i traži,
Na tom svietu nikog i ničega nema,
Da za tobom tugu srca mi ublaži.
S tobom, druže, umrje pol života moga;
Tvoja mila slika u duši mi živi,
Kuda godjer krenem, čega li se primim,
Svuda tvoj me pogled prati žalostivi.

Kano da mi nešto saopćiti želiš,
Kano da me zoveš, da dodjem za tobom,
Kano da me žališ, što još uviek čekam
Odgonetku tajne života za grobom.
Otkad mile tvoje ugasnuše oči,
I u mojoj duši razlila se tama,
Utrnuše zviezde na nebištu mome,
Zamrlo je vrelo veselih pjesama.

Ti si bio, druže, plemenit i pošten,
Pa i ti si ipak samo čovjek bio,
Zato nisi nikom strogi bio sudac,
Niti se je na te itko požalio.
Uviek tih i skroman, ni slutio nisi,
Koliko smo tužni izgubili s tobom,
Iskrena će ljubav uspomenu tvoju
Uviek čuvat čistu i nad tvojim grobom.

Kad valovljem tuge zaplovi mi duša,
Moja sjetna mašta iz groba te budi,
I ja vidim, druže, tvoju milu sjenku,
Gdje na bratske hrli da mi padne grudi.
I moja se duša s tvojom razgovara,
I osjećam, kano da mi rastu krila,
Kano da mi duša i zemlju i tielo
Vječnosti na pragu na čas ostavila.

I nije joj milo, što se vraćat mora
U dolinu suzâ, u okove tiela,
A za grobom tamo željno na nju čeka
Pokojnika milih povorka već ciela.
Ta već svi su skoro moji mili druzi
Preplivali rieku, što u vječnost vodi,
Malo ih još osta, što još sa mnom hite
Kroz života buru k svjetlu i slobodi.

Pa kad dodje vrieme, da i ja doplovim
Na života rieci u vječnosti more,
Veselo će moja poletjeti duša
U drugova mojih onosvjetske dvore.
Tamo više ništa rastavit nas ne će,
Prestati će jadi, nestat uzdisanja,
Oko vrela vječne istine i pravde
Pjevat ćemo himnu vječnog drugovanja.

U TIRANOVOJ DUŠI.

Snivao sam čudni neki sanak:
Zemlja bješe suncem obasjana,
Osvietljena sva skrovišta svieta,
Rasvietljena i duša tirana.
Mili bože, kakva l' čudovišta
U toj duši svoje leglo sviše:
Bies i ponos, kukavost i podlost
U jedno se kolo uhvatiše.

Na okolo sumor i tišina,
Gordi tiran strašne snove snuje,
Čini mu se, u njegovoj duši
Kano pakla da se pljesak čuje.
Čini mu se, da ga zmije ljube: —
To je laska ulizica pustih;
Smieši im se, — al' suspreže jedva
I gadjenje i priezir na ustih.

Kad kroz jeku orgijâ nepravde
Prodre vapaj biednih mučenika,
Sklapa oči, — kô da vidi strielu,
Gdje u zemlju hrli sa zvonika.

Na kamenom ne vidi se licu,
Kakav strah mu krije se u duši;
Očajničke nove smišlja muke,
Da i vapaj u krvi uguši.

Nigdje mira ni pokoja nema,
Nije savjest uzglavlje mu meko;
Sklapa oči, u sumornoj duši
Obzorje se otvara daleko: —
Sluša kletve strašnu grmljavinu,
U rasulu svi mu leže snovi,
Prelila se čaša ustrpljenja,
Lav se budi, pucaju okovi.

Pokidane sve mreže spletkarstva,
Raskrinkani podli uhodari,
Oboreni lažljivi idoli,
Pokopani narodni grobari.
Iz daljine, kroz gore i doli,
Ori pjesma narodnoga slavlja; —
To na grobu nepravde i sile
Novo doba narod nam pozdravlja.

BESMRTNOJ DUŠI.

Besmrtnice ljudska dušo,
Jedva srcu odolievam
Da na slaboj liri svojoj
I o tebi pjesmu pjevam:

Po tebi smo sve, što jesmo,
Bez tebe bi bili: ništa,
Ti si iskra neugasna
Vječnog božjeg plameništa.
S tobom ljudski život začme,
Svakom od nas Bog te daje,

Da kroz tebe i po tebi
Veličje mu svietom sjaje.
Satvorena na lik božji:
Sa početkom, a bez kraja,
Ti slobodnom biraš voljom
Put do pakla ili raja.

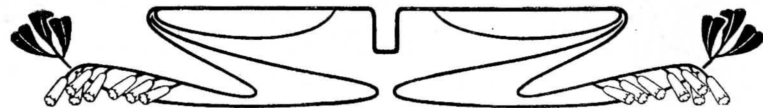
Jer od istog ti si Oca
Darovana svima nama,
Po tebi smo svi mi: braća
U tim suznim dolinama.

Ne ovisi uviek od nas,
Što i gdje će tko nas biti,
Ali oko istog Oca
Svim nam se je okupiti.
Zajednički tu će otac
Suditi nam i rad toga,
Da l' smo znali na toj zemlji
Ljubit manjeg brata svoga.
Teško vama, vi tirani,
Teško vama, ubojice,
Teško vama, okrutnici,
Teško vama, pijavice!
Pitat će vas vječni sudac:
Gdje ste bili, kad sam biedan
Dolazio putnik k vama,
Gladom srvan, bos i žedan?!
Mjesto sebe slao sam vam:
Djecu svoju, — vašu braću;
Kakvi bjeste prema njima,
Takvu ćete primit plaću!

U besmrtnoj duši našoj,
Na savjesti živoj ploči,
Upisan je zakon božji,
Uviek isti od istoči.
Po njem svatko raspoznaje,
Što je dobro i što zlo je,
U sve duše svijeh ljudi
Bog taj zakon urezo je.
Pred tim vječnim zakonikom
Jednaki smo svi mi ljudi,
I bez suca na toj zemlji
Taj nam zakon djela sudi.
Uzaludu čovjek traži
Za nedjela zaklon tmine —

Svuda s njime savjest ide
Na bespuću, u dubine.
Kano svjedok pratit će nas
Strašno božje pred sudište;
Ona nam je već na zemlji:
Utješnica i stratište.

O besmrtna dušo naša,
Svakom od nas dodje doba,
Da potraži odmorišta
U naručju hladnog groba.
U tom času, na rastanku,
Mnogi li su proplakali,
Što su svega vieka svoga
Tvoje bivstvo poricali.
U tom času, na rastanku,
Ti si uz nas — sve do kraja,
Ostavljaš nas kano titraj
Posljednjeg nam uzdisaja.
I kada nam već nestane
I pepela i plemena,
I u tmini kad vjekova
Izgine nam uspomena:
Ti na našem pjevaš grobu
Pjesmu boli i čeznuća,
Željno danak očekuješ
Tjelesnog nam uskrsnuća, —
Da kad svane taj nam danak,
Da se opet s tielom spojiš
I od njega u vječnosti
Nikad već se ne razdvojiš;
Već da s njime dieliš vjerno
Kroz svu vječnost, a bez kraja,
Što si s njime zaslužila: —
Muke pakle, slasti raja.

GUNDULIĆEV „OSMAN“ I NARODNE PJESME.

Poznato je, da je Ivo Gundulić tako bio zanesen Čubranovićevom „Jegjupkom“, da ju je doslovce znao na pamet. Zato nije čudo, što u njegovim djelima nalazimo trag Čubranovićeve „Jegjupke“. Poznati su oni stihovi u „Osmanu“ (I. 145):

Bila vam su brašna hode
Bez razlike svaka žita,
A poskupo hladne vode
Pića ugodna plemenita,

koji se gotovo riječ po riječ slažu sa stihovima „Jegjupke“:

Prid kom bigué planin hvojke
Bila mi su brašna hode,
A poskupo hladne vode
Ja trim dajuć čedom dojke.

Tako i stihovi u „Osmanu“ III.:

Konje jašu na promjenu
Probijući strâne i luge

sjećaju na Čubranovićeve:

I primili, gospo, u putih
Probijućistraneiluge...

Osman“ VIII. 120:

Svih je brzo pomolila
Da ne osuši lica viku.

Jegjupka:

Lele, lele! Veomi ružna
Da ne osušu ličca viku.

Osim ovih sličnosti našlo bi se još i drugih.

* * *

Da se naše narodne pjesme nijesu u starini častile i uvažavale kao u posljednje doba — živa je istina, premda se i u najstarijih pjesnika vidi njihov trag i ljubav prema njima, a neki su dapače i svoje pjesme njima začinjali kao na primjer P. Hektorović u svom „Riban'ju i ribarskom prigovaran'ju“.

A je li najveći pjesnik stare dobe, Ivo Gundulić, ljubio i častio narodne pjesme? Premda se pjesnički epiteti u „Osmanu“ kao i mejdani (na pr. Boj medju Krunoslavom i Sokolicom) posve slažu s epitetima i opisima mejdana u narodnim pjesmama, ipak, govorilo se o tom kako mu drago, ne može se stalno ustvrditi, dok se god u njegovim pjesničkim radovima ne nadje jači i očevidniji odraz i utjecaj narodne pjesme.

Ja sam pak god. 1902. kao učiteljski pripravnik skupljao narodne pjesme po svom rodnom mjestu Zaostrogu — gdje, mimogred budi rečeno, živu katolici. Skupljajući te pjesme namjerih se na više njih vrlo zanimljivih i na dvije za razumijevanje Gundulićeva „Osmana“ vrlo važne. No prije nego prijedjemo na to, osvrnut ćemo se na slijedeću povjesničku činjenicu:

Gjuragj Branković, gospodar Srbije, bio je oženjen sa Jerinom, kćerkom bizantijskoga cara Emanuela Paleologa. Gjuragj kupi god. 1427. mir u Sultana Murata II. i dade mu svoju kćer za ženu, te mu takodjer obeća, da će se kloniti od saveza s Ugarskom. God. 1432. poče se Gjuragj dogovarati sa ugarskim kraljem Sigismundom, kako će Turcima oteti Golubac, na što se 1434. i digoše, ali s lošom srećom, jer ih Turci potukoše. Da sad Murat ne zauzme svu Srbiju, kako je bio namislio, dade mu Gjuragj i drugu svoju kćer s komadom Srbije za miraz. Ali Murat bockan od Izak-bega, zapovjednika na srpskoj krajini, zatraži od Gjurgja Smederevo i da mu se glavom dodje pokloniti. Gjuragj mu pošlje svoje sinove Stjepana i Grgura, a car ih kašnje baci u tamnicu i oslijepi.

Taj dogadjaj opisuje Gundulić u VIII. pjevanju „Osmana“ na široko i istinito, od čega ćemo ovdje izvaditi ono, što nam treba.

„A Jerina iz bijeloga
Smedereva izagnana,
Za nać Gjurgja, vojna svoga,
Put ugrskijeh podje strana.

Ovake mu pak dâ glase,
U Budimu kad ga srete:
Trgaj, trgaj sijede vlase,
Tužni starče, s hude štete,

Gospostvo ote i ispresijeca
Tvoje vojske car ognjeni;
Grgur, Stjepan naša djeca
Robovi su oslijepljeni.

Čuj, ke mi su sinci mili
Po jednomu sad glasniku
Plačnoj majci poručili
Trudne glase, zgodu priku:

*

„Srce će se tve napola
Rascijepiti, majko tužna;
Tva dva sinka, dva sokola,
Dva slijepca su i dva sužna.

Ti po svakoj svijeta strani
Gledaš, majko, na dan bio;
Nama se je zrak sunčani
Mladjahnijem ugrabio.

Razlog bješe: mi dvojica
Da smo štapak ćaćku i tebi!
S ćaćkom starcem ti starica
Da nas vodiš, sad je trijebi.

Ali slušaj svu nezgodu
I naš teški jad nemili:
S očima smo i slobodu
Slatku i dragu izgubili.

Carica nas, majko draga,
Sestra naša, kćerca tvoja,
Prid Muratom ne pomaga,
Komu ljubi bit dostoja;

Pače i ona, vajmeh, ista,
Da nam kuću iskorijepi,
Vrlom caru na svjet prista,
Zajedno nas š njim oslijepi!

Ni joj ganu srce tada
Tvrdje od stijene, vrlje od zvijeri,
Ljubav od dva braca mlada,
Hudu miso da ne tjeri".

Kako rekoh, namjerio sam se god. 1902. na vrlo zanimljivu narodnu pjesmu. Čuo sam je od Mande, žene Joze Andrijaševića, onda starice od 86 godina — a sada već mrtve. Te zanimljive pjesme evo slovo u slovo, kako sam je čuo iz staričinih usta:

Majka ćercu za cara udala:
Dva jon sina u po'od poslala.
Kad su braća došla do sestrice,
Stipe side na sagu sestrinu,
Grgo side na sagu carevu;
Ali Stipe Grgi progovara:
„Da je meni svitli care biti,
Ja bi dobar siromasin bija!"
Misli Stipe, da niko ne sluša,
Al ga čula rodjena sestrica —
Udilj mlada na zlo pomislila,
Za stole je braću postavila,
Pa in miša vina i rakije:
Brzo seka braću izopila —
Legu oni glavon prez uzglavlja.
Pa s' primače zlatnu tavulinu,
Uzme pero i list bile karte,
Pa je bilu knjigu nakitila,
A na ruke cara čestitoga:
„O moj care, mili gospodare,
Dodji s vojskom dvoru bijelomu:
Lipa san ti lova ulovila,
Lipa lova — do dva mila brata!" —
Kada caru bila knjiga dodje,
Knjigu štije, drugu rukon piše:
U Bogu ti, moja ljubo virna,
Ne bi ti i' vile ulovile,
Kamo l' bi ti, moja ljubo virna!
Evo ima devet godin dana,
Da san junak po gori 'odija,
Još i' okon nisan ni vidija! —
Kada njomen bila knjiga dodje,
Knjigu štije carica gospoja,
Onu štije, odma' drugu piše:
„Dodji s vojskom dvoru bijelomu:
Lipa san ti lova ulovila,
Lipa lova — do dva mila brata!" —
Kada caru bila knjiga dodje,
Ode s vojskom dvoru bijelomu.
Kad je doša dvoru bijelomu,
Prid dvorom ga ljuba dočekala:
Konja 'ita, za zdravlje ga pita,
Pa mu kaže do dva brata svoja.
'Oće care da oslipi Grgu,

Za nj se moli sva careva vojska:
Nemoj, care, ako Boga znadeš;
Kad je s nami junak vojevao
Svima nan je Grgo dobar bija!
Car je bija srca milostiva:
Mladomu bi oprostija Grgi,
Al' mu ne da ljuba virenica:
Oslipi ga, mili gospodare,
Jer će tvoju glavu otkiniti,
Mene sestru robljen zarobiti!
Grgura je care oslipija,
Unda ode oslipit Stipana.
Za nj ne moli niko od nikuda,
Nego samo sirota divojka:
Nemoj, care, mili gospodare —
Kad je majci na kolinu stao,
Unda mi je Božju viru dao!
Car je bio srca milostiva,
Pa ne 'tide oslipit Stipana,
Al' mu virna ljuba progovara:
„Oslipi ga, mili ospodare,
On će tvoju glavu otkiniti,
Mene sestru robljen zarobiti!"
Kad i njega care oslipija,
Za ruku i' sestra u'vatila,
Slipe i' je u dvor uvodila,
Slipin in je obidovat dala,
Slipe i' je u goru pratila
Sa malenin u naručku sinon.
A kada je na rastanku bilo,
Po braći je majku pozdravila,
Ali su jon braća govorila:
„Daj ti nami drago čedo tvoje,
Da mi njega ujci darujemo,
Kada čedo malo ponaraste,
Nek se sića ujca i darova!"
Mudra bila carica gospoja,
Mudra bila, ma se privarila:
Dade braći u naručak sina;
Kad se braća čeda dobavila,
Bacaju ga nebu pod oblake,
Na britku ga sablju dočekali,
Pa ga bace u travu zelenu.
Kad to vidi careva gospoja,
Napuni se tugon i žalosti —
Mrtva pade pokraj čeda svoga,
Mrtva pade, više ne ustade.
O moj Bože, na svemu ti 'vala!
Za tri dana ne ističe sunce,
Kad četvrti na istoku bilo,
Gledala ga Stipanova majka,
Pa se stara suncen razgovara:
„O bora ti, žarko sunce moje,
Di si bilo za tri bila danka:
Nit si sjalo, nit si isticalo?!"
Ma jon žarko sunce progovara:
„U Bogu ti, Stipanova majko,
Rada bi' ti bolje kazat glase,
Ma ne mogu nego troje znaden:
Nit san sjalo, nit san isticalo,
Jer san stalo tri bijela danka
Gledajući čudo nevidjeno,
Di je sestra braću oslipila
I slipin in obidovat dala,
Slipe i' je u goru pratila
Sa malenin u naručju sinon;
Tute su ga braća pogubila,
Tute in je majka priminila.
Eto ti i' kroz gore zelene:
Stipin konjik idje po vižbanju,
Grgin lomi drvlje i kamenje".
Kad to čula ostarila majka,
Cvileć trče kroz gore zelene.
Stipana je prvog susritala —
Mučeć mu se svije oko grla,
Kao zmija oko suva drva.
Mladi Stipan bratu progovara:
„O, Grgure, moj rodjeni brate,
Ništo mi se oko grla svilo,
Ol' je junak, ol' je ljuti zmaje,
Ne znan, ku' ću sabljon udariti —
Ol' po konju, oli po junaku!"
Progovara ostarila majka:
„Nije ovo neznana delija
Niti ljuti iz gorice zmaje,
Već je ovo tužna vaša majka!" —
Kad su braća majku razumila,
Zagrle je rukan bijelijem,
Pa je ljube kano svoju majku
I odoše dvoru bijelomu
Suze roneć, gorko kukajući.

Gjuragj Despot i Jerina dobro su poznati i u drugim narodnim pjesmama, no ja govorim i navodim ono, što je meni poznato i što sam našao.

* * *

Ima i još jedna pjesma, koja ima isti sadržaj kao i stihovi u „Osmanu" VIII. 305.—315. Gundulićevi stihovi, za koje kaže, da su ih pjevali „s e l j a n i", glase:

Prvi poče, k'o njekada
Od hercega od Stjepana
Ugrabi se ljubi mlada,
Ka mu sinu bješe dana

I ki je ona jad i smeću
I ćutjela i podnila,
Čim na starcu svim mrzeću
Draga je mlaca promijenila;

I k'o paka ćijeća toga
Sin mu se je poturčio,
Iz gospostva herceg svoga
S djecom inom prognan bio.

A sad evo pjesme, koju sam ja godine 1903. čuo od svoje matere i zapisao je ovako:

Prijodnica prilićala zvizda
Priko bila grada Carigrada,
Pa nad dvore Jercega Stipana.
Gledala je Jele Jercegova,
Gledala je, pa jon besidila:
„Prijodnice, moja zvizdo svitla,
Jes' vidila Radoslavu moga,
Radoslavu sina jedinoga?"
Besidi jon prijodnica zvizda:
„U Bogu ti, Jele Jercegova,
Rada bi ti dobre kazat glase,
Ma ne mogu, nego, koje znaden:
Vidila san Radoslavu tvoga,
Ne zovu ga: Radoslave dite,
Već ga zovu: Zulum-paša mladi.
Sinoć s caron na divanu bija,
Pa mu care riječ besidija:
„Zulum-paša, moja slugo virna,
Kaži pravo — tako bija zdravo!
Kad si jedin u svog babe bija
I takoga roda bogatoga,
Šta si iša priko bila svita,
Starca svoga babu ostavija
I staricu majku milosnicu?"

A govori Zulum-paša mladi:
„O moj care, mili gospodare,
Kad me pitaš, kaza' ću ti pravo:
Kad mi bilo od ženidbe vrime
Starac me je babo oženija, —
Prvu noć mi s ljubon prinoćija;
Na to san se teško naljutija,
Pa san poša priko bila svita,
Starca svoga babu ostavija
I staricu majku milosnicu.
Već te molin, moj čestiti care,
Da mi dadeš silovitu vojsku:
Ja ću poći Beču bijelomu
Starca svoga babu pogubiti,
Bijele mu dvore porobiti
I ognjenin ognjen izgoriti!"
Ma mu care riječ progovara:
„Virna slugo, Zulum-paša mladi,
Ne muči se Beču bijelomu
I ne diži silovitu vojsku; —
Ja imaden trijest robinjica,
Pa izberi, koju tebi drago,
I još ću ti dvore sagraditi
Pokraj sebe kano i u sebe!"

Ma govori Zulum-paša mladi:
„'vala tebi, mili gospodare,
Već daj meni silovitu vojsku,
Da otiden Beču bijelomu:
Starca 'oću babu pogubiti,
Bijele mu dvore porobiti
I ognjenin ognjen izgoriti!"
A caru se na ino ne moglo,
Pa govori Zulum-paši mladu:
„Zulum-paša, moja slugo virna,
U nedilju, koja prva dodje,
Ti uzimlji na 'iljade vojske —
Pa je vodi, kuda tebi drago!"

*

Kad nedilja osvanila sveta,
Rano rani Zulum-paša mladi,
Pa izbere na 'iljade vojske:
Ode paša Beču bijelomu.
Kad je bija u gori zelenoj,
Mlad se paša dositija majke,
Pa se u njem srce raskajalo:
Skoči paša s dobra konja svoga,
Pa nalazi stinu stanovitu
I napiše knjigu šarovitu,
A na ruke svoje stare majke:
„O, starice, mila moja majko,
Biži odma' isri' Beča grada,
Jer te ne ću moć gledat od jadâ,
Di te taru turski konji vrani.
Ma ne kaži starcu babi momu,
Jerbo ću ga, majko, pogubiti
I bile mu dvore porobiti
I ognjenin ognjen izgoriti!"
Knjigu daje knjigonoši mladu,
Da je nosi Beču bijelomu.
Ode momče vojsci unapride.
Dan po danak i do Beča dodje,
Pa on idje Jercegovu dvoru:
Knjigu daje Jercegovoj Jeli.
Knjigu štije ljuba Jercegova,
Knjigu štije, grozne suze lije.
U to prodje Jerceže Stipane,
Pa govori svojon ljubi virnoj:
„O, Jelino, moja ljubo virna,

Oklen tebi knjiga šarovita,
Šarovita, tako jadovita?"
A Jele mu ljuba progovara:
„O, Stipane, mili gospodare,
Ova knjiga Radoslava moga,
Radoslava sina jedinoga:
Da ja bižin isri' Beča grada,
Da me ne će moć gledat od jada,
Di me taru turski konji vrani,
Ma da tebi za ništo ne kažen,
Jer da će te tužna pogubiti,
Bile naše dvore porobiti
I ognjenin ognjen izgoriti".
Kad Stipane riči razumija,
On je svojoj ljubi besedija:
„U Boga ti, moja ljubo virna,
Ajde skoči u rosne livode
I opremi dobra konja moga,
Dok po dvoru ja pokupin blago!" —
Dok mu ljuba konja osedlala,
Stipane je blago pokupija,
Pa tri konja tovarija blaga,
Na četvrti (!) bija uzjašija,
Pa on ode kroz gore zelene.
Mislija se Jerceže Stipane,
Mislija se, na koju će stranu,
Pa okrene gradu Dubrovniku.
Kad je doša gradu Dubrovniku,
On dozivlje ljude Dubrovčane:
„O, bora van, ljudi Dubrovčani,
Bi l' te mogli otvoriti vrata
I spremit mi tri tovara blaga,
Dok se opet u Dubrovnik vratin?"
Al' govore ljudi Dubrovčani:
„U Bogu ti, Jerceže Stipane,
Mi ćemo ti do'raniti blago,
Ma napiši slovo u kamenu —
Da si doša' i donija blago,
Da si proša' i pronija blago.
Kad to vidi Jerceže Stipane,
On udari slovo u kamenu:
Da je doša' i donija blago,
Da je proša' i pronija blago.
Pa se vrati dvoru bijelomu,
Da uzimlje svoju ljubu virnu,

Pa je vodi gradu Dubrovniku.
Kad je doša' gradu Dubrovniku,
Opet zove mlade Dubrovčane:
„O, bora van, ljudi Dubrovčani,
Evo san se natrag povratija,
Od grada mi otvorite vrata
I dajte mi tri tovara blaga!"
Ma govore ljudi Dubrovčani:
„U Bogu ti, Jerceže Stipane,
Ti si doša' i donija blago,
Ma si proša' i pronija blago:
Ako l' nan se virovati ne ćeš,
Vidi svoje slovo u kamenu:
Da si doša' i donija blago —
Da si proša' i pronija blago!"

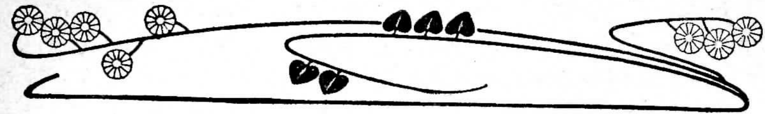
Dubrovčanin Lukari pripovijeda o istoj stvari nešto slično. On kaže, da je Hercegu Stjepanu tjelesna pohota nadvladala svaki stid, te da je svomu sinu Vladislavu nasilno oteo lijepu ženu, koja je bila kći Marina Martijana, rusanskoga kneza. Tim bi u bitnosti ova narodna pjesma bila istinita, samo što je Beč u njoj nekakav anahronizam i što je ime Vladislav prometnuto u Radoslav.

* * *

Po svem ovom možemo biti tvrdo uvjereni, da je Gundulić doista slušao narodne pjesme, kojima se je u „Osmanu" služio. Je li on za onu prvu znao, ili je samo dogadjaj uzeo iz povijesti, ja o tom ne govorim. Za drugu ne treba nikakovih dokazivanja.

A na koji je način i gdje je Gundulić mogao čuti narodne pjesme? Ja samo spominjem, da je poznato, da bi Gundulić korizmu sprovodio na svom imanju na poluotoku Pelješcu, koji stoji čelom o čelo momu zavičaju. Tamo i dandanas, kad je god veća koja radnja, naši ljudi vrve, kao ovce na sô. Je li to gotov dokaz? Ja ne kažem. A što je pak od svega toga historijska istina, gdje i kako se je do toga došlo, o tom ne govorim, već ostavljam drugima, koji o tom imaju i više znanja i izvorâ pri ruci.

STJEPAN BANOVIĆ.

U BURI I MEĆAVI.

Bilo to njekako pred uskrs, kad me zapala sreća, da nastavim svoj put iz Srba preko Kupirovoga klanca na glasovitu Popinu.

Bože mili, čudne me saletjele misli! Na Popinu, to glasovito polje sa svoga kamenja i jama, sa svoje bure i mećave, a još glasovitije sa svojih negda kršnih junaka te hrabrih i gordih hajduka!

Sjednem u kola, zavalim se u sjedalo od bujadi, da mi jedva glava povrh kolâ viri; slavna općina dade mi zgode i prilike, da se uvjerim, kako ni lička predprega nije baš — što no kažu — mačji kašalj; dva čila i pretila vranca potegnu, u duši se prekrstim, pa u ime Božje!

Susnježica baš započela, al' šta da me to smeta, vozim se . . . . . Što dalje, sve, Todore, to gore; udri onaj vodeni snieg krpač, udri, da jedva očima prožmiriš.

Eto nas blizu Kupirovoga klanca; vidim, da će biti zapare za vrance uz to brdo, a po lošem putu; mašim se u žep i pružim kočijašu cigaru, on žmirnu, dodirne se crljen-kapice, zagrize u cigaru, pa poreni dalje!

Snieg leprši, sipa kao iz rukava, bieli smo kao mlinari; e, al' kad mi u klanac, pomoz' Bože, snieg tu taman do koljena, vranci hržu, pušu, pa stanu.

— Ma teško je, gospodine, da Bog oslobodi! — reče mi kočijaš, pa sadje s kola.

Ide on uz kola, pljucka lievo i desno, pa grize cigaru, a mene sve onako ispod oka pogledi; Bog bi ga znao, što misli!

Ja se zgrčio kao koka, pa dimim cigaru i umišljam si, kako li je ono krasno u kavani pri obligatnoj partiji taroka.

Mi sve dalje, a ono sve gore i gore. Ej brajko, da ti je kakogod bilo pogledati nas, ma čudom bi se čudio! Kotači ispali kao ono u staro — i kako kažu — dobro vrieme, kad si otpilio od debela hrasta, u sriedi ga provrtao, pa gotov posao! Takvi su izgledali sad naši; snieg ih

zadnio, a siromašni vranci povuci, pa potegni za par minuta, a toliko opet popristani i odahni.

Teda negda eto nas i na vrhu. Bože pomozi, pomislim, eto prekuburismo taj strašni klanac, pa hvala Bogu, sad će niz brieg kao po loju; nu ne reci dva puta, eto jada iz nenada: puhni s lieva, duni s desna, pirni s prieda, bubni od zada, eto, brate, vraga! Omotam ti se ja u moju bundu, al' sve kô da je pljeva, ama da odnese iz kola. Moj kočijaš skoči na kola, pritegne uzde, pa poreni niz brieg; frca snieg s kotačâ, puše bura, kao da su se svi kovači svieta sročili i svoje miehove na nas uperili. Ali svaka sila za vremena, eto nas u utočišću griešnika — eto nas do kuće „za spasavanje“ u Ljeskovoj dragi.

Konjčad kô pametna zvjerad skreni lievo s ceste i eto nas pod krovom — u suši za putnike — gladnih i žednih, a bogme željnih zavjetrine i okrepe.

Ja sjedim, pa gledim, što će to sada da bude. Kočijaš skoči, pa otkopča vrance, što oni jedva i dočekaše, pa trč' pod jasle, koje hitri kočijaš sienom natrpa.

E, pa dobro, mislim si ja, malko ćemo da se odmorimo, a onda Jovo na novo — dalje na Vel. Popinu, al' to kô da je bio račun bez birtaša.

Moj kočijaš se sve nješto oko kola vrze, pogleda me ispod oka, žvakne cigaru, smjesti se s noge na nogu, pljucne sad na lievo, sad na desno, dodirne se kapice, nakašlja se, pa će sve onako u pol glasa:

—Ama nu, Bog vam dava, gospodine, sad smo sigurni, na mjestu smo!

— Što to?! Ma nismo u Vel. Popini, čovječje, daj pohrani, pa bježmo dalje, dok je još za vida.

— Valaj, gospodine, danas se dalje ne ide; nije fajde, neg' noćite ovdje.

— Ma čovječe božji, ja moram u Vel. Popinu još danas, šta ti to divaniš?

— E, moj gospodine, Bog vam dava, danas se glava gubi i ne ide se na Popinu, van vi tu liepo prenoćite.

— Ma kako biesa, kad moram, čuješ li, moram na Popinu!

— A jà, ne možete!

Moj se kočijaš naslonio na kola, pa mu čitam s lica, da on i ne misli drugčije, nego što govori; on se, brate, jâvi udomaćio u toj kući „za spasavanje“, kô da će ovdje godinovati.

Nije fajde, sidjem s kolâ, pa uza stube gore. Ma misliš, odniet će i kuću i kućište i sve nas; puše bura, mete snieg, kao da se sve pomamilo.

Udjem u kuhinju.

— Pomoz' Bog, planinka, e da l' čaše vina i da štogod prizalogajim?

— Bog vam dava, gospodine, u zlo vrieme zadjoste, nemam ni kaplje, van evo komad kruha i ovo konobe. — Čisto mi se njekako smrklo pred očima.

— Ma Bog vas vidio, kako dà ne imate, ta ovo je kuća „za spasavanje“, pa okriepite putnika!

— Nemam, gospodine, tako mi duše, ne da financija, traži mnogo, pa ne možemo držat krčme.

Što ću sad, mili Bogo, vani Sodoma i Gomora, u nutri — zavjetrina i ništa više, a u mom želudcu praznina — muka, u konobi zima kô u štenari, a drvâ ni za liek.

— Hajde, kočijašu, preži, pa na Popinu, ovdje pogiboh od žedji i od gladi i od zime.

— Ma, gospodine, ni za svietlu krunu ćesarovu, sad se gine na popinskom polju.

Ja ga krsti ovako, nagovaraj onako, al' sve u taman i za badava, ne će pa ne će, ni holba rakije ga — kako ono kažu — ne bi ubaviestila.

— E, pa kad je baš tako, a ja idem sâm.

Skupim onako srdit kabanicu oko sebe, natučem kapu na čelo, pa da podjem.

— Ama nemojte, gospodine, Bog vam dava, ako vam je mila na ramenu glava, pogiboste usred polja na ovoj ljutoj buri i mećavi.

— A sve jedan bies, poginuo u ovoj nesretnoj vašoj kući „za spasavanje“, ili na popinskom polju, baš je sve jedno; ja idem!

— E, gospodine, kad je to baš tako, a ono idem i ja, poniet ću vam ovo vaših stvari, ne mogu da vas samog pustim; kolima bi zapali odmah, konji bi noge izpoprekidali, tu nema ceste, nema puta, a jaruga, da Bog oslobodi; ide se baš onako na sreću. Hajdmo u ime Božje, kad nije drugčije!

Ovako čestito čeljade čisto me obodrilo, pa baš i obradovalo; idem ja napried junački, moj kočijaš za mnom, pa se sve previja što od tereta mojih stvari, što opet od silne bure i mećave.

Držim ja pravac, tà znam, kako Popina leži, kô da mi je pred očima na pol otkriveni toranj crkveni, tà za pol ure smo na mjestu!

Mi idemo; posrni ovdje, propadni u duboki snieg ondje, zadij se o kamen tamo, al' idemo napried!

Hitim ja, držim pravac upravo na crkvu, a ne vidim ni pet koraka pred sobom, sipa snieg kao iz rukava, puše bura, da ne možeš da dišeš.

Moj kočijaš zapinje, zaostaje, a ja ga zovem; ide, miče se.

Nikad kraja ni konca, nit ceste, nit puta, nit staze, „svuda goli kamen gaze trudne noge po pustinji," sjećah se svaki čas pjesnikovih riječi, za mene u ovaj par gorkih i pregorkih.

Još malo, još malo samo, hrabrim sam sebe; uzmem ovaj kamen, uzmem onaj kržljavi grmečak za pravac, al' sve to u taman; moj kočijaš stenje iza mene, pa jauče.

— Aoh, srećo, nigda te ne vidjeh, pogiboh jadan, ajme mene, gospodine, preminusmo ovdje!

Meni baš već i otprije, da pravu pravcatu istinu kažem, bilo sve njekako tiesno oko srca, al' kad eto Ličanin poče da ajmeče, e, Boga mi, suviše mi se njekako pred očima, mora da je voda već blizu grla...

Ne vidiš, brate, nit' Popine željkovane, a nit' one klete kuće „za spasavanje", Bog je ne vidio, ne mo'š nazad, ne znaš napried, sve se njekako sravnilo bez kraja i konca, e, nije fajde, neg' da legneš u snieg, pa da onako trudan i ojadjen zadriemaš . . .

Pogledam na uru, a ono kaže na $^1/_2 6$, dakle sad će nä mrak, nije druge, van kidaj napried, pa kud puklo da puklo; ohrabrim ubogoga kočijaša, koji već jezik isplazio što od umora, što od zime, a bogme nješto i od straha . . . . .

On klipše, al' iz kisela mu lica vidim, da žali i svoju, a i moju sudbinu i da svoju dušu na me prepisuje; ej, kakva li me jadna sudbina snašla!

Al' ono puše, zviždi, cvili, sipa, tuče, mete, zavitlava . . .

— A joj, joj meni! — čujem onako u pol glasa, obazrem se, a ne vidim moga kočijaša; hajd nazad, a kad za desetak koraka, vidim ga, kako se koprca u sniegu; zapao bogac u jamu, pa nikako ne može iz nje; što umor i strah, što zli puti, što bura i snieg, a što opet ono moje prtljage pritislo ga, pa ni makac.

Pristupim bliže, podbočim se lievom rukom, a desnu mu pružim, izvučem ga njekako, a on kao slomljen.

— Ded' tu ladicu, sad će biti bolje! — otvorim, pa izvadim flašicu s cognacom, gucnem ja, pa pružim njemu, on pogleda u me, diže oči

tamo, gdje bi nebo bilo, pa nagne i iskapi. Pomoz' Bože, pomislim, bit će bolje, zagrijao se, pa ćemo napried!

— Ma živa vatra, gospodine, ova rakija, šta li je to? Čisto mi odlanulo, al' znate, gospodine, prošaste ono zime ostaviše dvojica svoje kosti na tom polju.

Ja kao da svega toga i ne čujem, pa potisni napried, drž' se upopriek bure, pa ću valjda naići na kakvu kuću, selo ili briežnu zavjetrinu; smrkava se tužni dan, a mi u Božjoj ruci, na buri i mećavi . . .

— Hvala Bogu, — kliknem u duši, kad ugledah nješto potleušice, ma izgleda kao kuća, draga mi, brate, kao da sam se u njoj rodio!

Ugledah ju željno, kao ozebao sunce.

Kucnem u prozor, al' ni žive duše, kvrcnem jače, aha, eto živa stvora, kao da ga već nedjelju dana vidio nisam, čisto mi odlanulo pri duši.

— Pomoz' Bog, prijaško, — pozdravim ga liepo, — ma reci mi, Bog ti dao zdravlje, gdje je Popina?

— Bog vam dava, gospodine, — skide čovjek kapicu, — bogme još daleko. Zla li vremena i puta, teško ćete danas donle.

Vidim ja već, kud taj šiba, al' meni je do krova, tople sobe, rujna dalmatina, večere i dobre postelje.

— Ded, prijane, povedi me do Popine, ne će ti biti žao!

— A jä, gospodine, danas se ne ide; mä ni pseta ne bi istjerao danas ispod krova, a kamo bi vi na Popinu?

— A moram, mòre, vidiš mi po odielu i pripašaju, da nisam amo po šetnji došao, van po službi, a uz nevolju ljutu, vodi, čovječe, pomozi nama dvojici!

— Ma nemojte, gospodine, Bog vam dao sreću i zdravlje, ne more se . . .

Meni dozlogrdilo, nije mi do divana, rasrdim se, trgnem okretušu.

— Vodi, il' si poginuo, moram na Popinu još večeras, pa vodi, vidiš, da sam carski službenik, pa ako me uvriediš, uvriedio si cara!

Moj prijaško se zabezekne, trže se, pa me široko pogledi. Graničar je, vičan disciplini, a da cara uvriedi? Ne daj Bog!

— E, gospodine, kad je baš tako, nu, turska sila, što mu drago, poći ću; da nije te vaše svietle uniforme, bre bome ne bi ni za gavanovo blago, al' kad zapoviedate, ajdemo!

Tek sam poslije doznao, kud sam zašao, ma u sried sriede gniezda njegda glasovitoga hajduka i junaka Laze Škundrića, pomoz' Bože i sveta Lucijo!

Moj prijaško primi od kočijaša moju bundu, zagrne se njome preko glave, pa napried, a mi za njim; poskakuj, potiči se, spotakni se, sklizni se, padni, pa se opet digni, al' idemo napried, a on juri, juri, Bože moj, kao da su mu sokolova krila; eh, što dikla navikla!

Mrka noćca pade, a mi na Veliku Popinu.

Baš kao da mi kamen sa srca pao.

Dok moj junački pratilac i kočijaš stvari skidao i mojim ljudima predavao, izvadim dvije škude, pa strpam sve onako u mraku u ruku pratiocu; oćutio sam, kako je šaku stisnuo, a kad sievnulo svjetlo svjetiljke, pootvorio malo, smotrio, što je, pa se nasmiešio, a taj smiešak, Bože moj, kazao mi puno toga.

Ispravio se, uzeo vojnički stav, skinuo crljen-kapu, pa će:

— Baš vam hvala i od Boga plata, čestiti gospodine!

— I tebi, prijaško, i tebi, — odpovrnem mu ja, — baš si me zadužio.

U to stade jauk moga kočijaša, kako će natrag, što će mu konji tamo sami i ako ih vuci ne izjedu, zacielo će ih hajduci.

— Ma, po Bogu brate, ne ajmeči, sprovest ću te do tvojih kola i konja, ta nije Ljeskova draga preko svieta, — utješi ga pratilac.

— To je liepo od tebe, valjano si momče, ljudina! — pohvalim ga ja i zaželim im laku noć i sretan put.

Odoše, a ja se njekako zamislio . . .

Dakle ni za gavanovo blago ne će na Popinu da podje, okretuša imala posla, a i uniforma mu morala da otvori oči, a gle ga sada, do Ljeskove drage, „ta nije“, veli, „preko svieta“, pa će odanle još i natrag svojoj kući sve u ljutoj buri i mećavi, al' u žepu su dvije tvrde škude; eh, ta takovi su već ljudi.

Sutra dan već oko osme u jutro pokuca njetko na vrata, pokuca, pa se nakašljiva i sve njekako skanjiva da udje.

— O, prijaško, dobro jutro! — uzradujem se, kad stade preda me jučerašnji moj pratilac; ukočio se kao duplir, pa poprimio stav na vojničku, a crven-kapu zgužvao čvrstom si desnicom.

— Pokorno javljam, da sam kočijaša sinoć sproveo do Ljeskove drage, pa došao sam evo, da vam to pokorno prijavim, da vas ne tare briga radi njega.

Bilo mi njekako voljko; topla struja prodje mi kroz cielo tielo, ma poljubio bi ga i do dva i do tri puta: eto, to je onaj, koji ne će ni za gavanovo blago na buru i mećavu, a sad bi ga oko prsta obavio, ma

pravi pravcati naš seljak dobrijan, golubinje duše i ćudi, al' samo ju treba upoznati i razotkriti . . .

— Ljudina si, cieli si čovjek, tako valja! — uzvratim mu ja sav razblažen. — Budi uviek takav, podupri i potpomogni svoga, bio seljak, bio gospodin, svi smo jednoga naroda sinci, na jedno smo brdo tkani, u žilama teče nam ista krv; složna braća kuću grade!

Moj prijan se kao nješto uzvrpoljio, ljevicom poče da pipa po širokom kožnatom pojasu, pa izvuče liepu staru kuburu turskoga poriekla.

— Evo, gospodine, ne zamjerite, ponio sam ovo za vas, odavna je uspomenom u mojoj kući, pradjed mi ju oduze na megdanu od Turčina; dobar ste kao dobar dan, pa primite, siromah sam, boljega ništa nemam, al' računajte na me, gospodine, uviek; nigda ne ću prežaliti, kako sam se ono jučer ponio . . .

I stište mu se nješto u grlu, čisto uzdrhta ta kršna ljudina, a lako bi se mogao sve onako goloruk i s medjedom da po'rve.

Primim darak iz ruke toga poštenjaka, ma miliji mi, nego da je od suhoga zlata, jer zlatno je srce, koje mi ga namienilo.

Rastadosmo se, kao da smo cieli viek drugovali, razidjosmo se, a čuvstva nam i osjećaji uzbujaše . . .

Pa da naš seljak ne ima srca, da ne zna ljubiti i štovati, da nije skroman, da ne zna biti i nježan?!

Eh, tko tako misli, taj se kruto vara: taj nije nigda u njegovu dušu zavirio, od njega se odrvećio, nigda se s njime onako otvoreno i od srca porazgovorio nije, ne poznaje ga, a kud i kamo li nam naše sreće, da ga svi do u dno duše upoznamo, pa da se onda njime pred cielim svietom podičimo! . . .

Prodje jedan, pa i drugi dan, a buri i mećavi kao da ne malakše snaga: zamelo to puteve i staze, nagrnulo čitave bregove sniega, a ispod krova ne smiješ ni da se pomoliš.

Obavio ja svoj posao potanko i točno, trebalo da krenem dalje u pitomu Zrmanju, al' ne možeš od bure i mećave i silnih sniežnih nameta. Isprekopao sam već sve nove i stare novine i kalendare, što su mi samo do ruke došli, pa da je barem sad kakvih pustih knjiga, makar samo i jedna, pa bila ma i odeblja, al' ništa, ništa u ovoj pustoši i osami; e, pa da sada ne zdvojiš od dosade i ne pukneš od jada!

Prizovem selskoga starješinu; jedva se progurao i proprtio do mene. Starčina je to još koštrunjava i junačkog izgleda.

Jedva da podiže ruku do kapice i da otvori usta, kad ga ja odmah saletim.

— Ma što je to kod vas, starješino, kad će tomu biti kraja i konca? Smognite mi priliku, da se spustim u Zrmanju. Izjedoh se ovdje živ od dosade i osame!

Starac se sve previja od neprilike, rad bi, da mi ugodi, dobričina je on, al' kako će, kad ni sam ne zna.

— Molim pokorno, gospodine, bi ja, kako ne bi, al' kako ću, eto kija i suče, kô da je na Božić, a nema u našem selu ni kola ni saona, van nješto konjčadi; da malo zaveže mećava i popusti bura, ajde, mogli bi vas otpremiti do Sučevića na raskršću; strpite se, liepo vas molim, do sutra, sve mi se onako pričinja, da će okrenut vrieme.

Što ću, pričinim se, kao da me je umirio i utješio, podvorim ga čašom rujna dalmatinca i cigarom, a pri rastanku ga utvrdim, da me sutra u jutro, bilo kako mu drago, otpremi.

Obećao mi, al' sve njekako klimuckao glavom, kao da ni sam puno ne vjeruje u svoje obećanje.

Sutradan probudio se ja nješto ranije, pa naćulio uši, al' kao da ne čujem onoga zvižduka i lomljave, skočim k prozoru, al' ono tiho, bez daška, tek po malo šnieg praminja; pa, pomozi Bože, eto slobode, s Bogom, Popino, idem u Zrmanju krasnu!

Užurbao se ja, opremim se na vrat na nos, pa da ću prizvati starješinu, al' on već podranio, čujem ga, gdje pozdravlja u hodniku moje ljude i stresa o prag snieg sa opanaka.

— Dobro jutro, starješina, jeste l' podranili, a kako vani? — pozdravim ga i upitam sve na dušak.

On se čisto prenerazio, da ga tako veselo i prijazno susrećem; trgne kapicu s glave, pa ju sve povlači uz desno uho.

— Bog vam dava, gospodine, dobro jutro i liepa vam hvala; mä podranio, a slabo sam baš i spavao; briga me trla rad vas, naš ste dobar gospodin, a jučer ono bili onako ojadjeni, a nu, al' eto danaske liepo, hvala Bogu, pa je već i sve gotovo!

— Je l' gotovo, a kako? Kako ću odavle da proprtim? — upitat ću ga ja znatiželjno.

— Evo u selu čeka Ilija sa svojim Zeljkom. Dobro je osedlan i fino je ono paripče, a Luka je Ridju osamario, pa će na njega vaše stvari, otpremit će vas liepo do raskršća, a onda će Sučevići zapreći i odvesti vas dolje u Zrmanju.

— E pa da vas Bog poživi, čestiti starješino, u devet sela takovoga nema! — pohvalim ga, pa ga po ramenima potreptam, a on se sve rastapa od milinja, pa dlanom desne ruke otire prosiede si brčine.

Podvorim ga rakijom i cigarom, pa odredim, da mi se stvari iznesu, kad u to dovedoše pred dvorište i konjčad.

Ilijin Zeljko omalen i ugojen, a liepo na bosansku osedlan, e lako ću i lagodno na njem do Sučevića, pomislim ja.

Brže naprtiše moji ljudi prtljagu na Lukinog Ridju i privezaše ju.

Oprostim se sa starješinom, zahvalim mu se na trudu i brizi, a on se sve brani i odriče svaku hvalu.

— No Ilija, a kako tvoj Zeljko, valjano konjče, a?

— Ma kao janje, gospodine! — ponosan će Ilija, kršno i vidjeno momče.

Ja da ću po običaju da konja potreptam po vratu i da ga udobrovoljim, al' moj Zeljko strigni ušima, zapuši nozdrvama, pa skoči u stranu, kao da si ga šilom bocnuo; ja opet bliže, al' on dalje, pa se stade i da riće.

No eto ti sad belaja, pomislim, nikud bez neprilike i neugodnosti!

Sve se uskomešalo, starješina se javi odrvenio, a Ilija se prenerazio, pa ne zna, kud bi pogledao.

— Ma za ime Božje, što je u jednom konjčetu! Ah, ah, nigda toga još vidio nisam, pravcato janje bilo, da ga na rukama nosiš, a eto ti ga sad na, ah, gospodine, ne zamjerite, Bog vam dava, primirit će se, jest, hoće se primiriti . . .

Tako se čudio, ispričavao i tješio ubogi Ilija, mislio bolan, da je svemu on kriv, pa da će me uvriediti. Pridje Zeljku, ubvati ga za grivu izmedju ušiju, pa čvrsto potegne, omane dva tri puta dlakom ispred očiju, potapša ga po prsima i trbuhu, tetoši oko njega i sve kroz zube, a u pol glasa protiskuje „no, Zeljko, no“, al' Zeljko sve kao i zec, izbečio oči, pa sve poprieko u mene gledi, ušima striže, hrže kroz raspuhane nosnice, rep nakostrušio kao mačak, a na zadnje noge čisto počučnuo.

Svi sumnjivo zakreću glavama, svima zapela rieč, samo Luka poče kao sam za sebe da mrguda o urocima i vješticama, pa sve gledi na svog Ridju, da ne bi i on po zlu okrenuo, al' njega ni brigeše, primakao se plotu, pa si češe vrat o proštac.

Vikao sam konju i znam, da ga katkad spopane tvrdoglavost i jogunluk, pa da ću opet k njemu, ne bi li ga udobrovoljio, a uz to mu

tepam: „na, Zeljko, na!“, al' čim se ja primakoh, a on opet u kovitlac, da ga Ilija jedva suzdržao; skače u vreten, a uz to se propinje na zadnje noge, ma javi pobjesnio.

— Uh, da bi ga vuci! — srdio se Ilija. — Sad bih ga na proburazio, kakve li mi sramote pred čestitim obrazom. Ne uzmite za zlo, gospodine, ma kao da ga nečastivi obsjeo, pa ne mož' kršteno čeljade blizu, no, Zeljko, no; ej Luka, ded' mi isčupaj jedan proštac, da ga odalamim, prokšen je, ded' . . .

— Mani se, Ilija, i nikada toga ne čini; čim ga više biješ, tim je gori; niemu živinu ćeš samo liepim da udobrovoljiš, — podučim ga ja, pa pokušam opet, da Zeljka malo pogladim, al' on se, štono kažu, ne da ni vilama sedlati.

Sad priskoči starješina, brk mu se smieši, skide crven-kapu, pa — što bi dlanom o dlan — i svoj kožun, a ja ga u čudu gledam, šta će to sad da bude.

— A nu, gospodine, nije fajde, vidim ja, šta je Zeljku, boji se bolan, vaše svietle uniforme, nije tomu viko, van zagrnite ovo kožuna, vrgnite ovo na glavu, pa da vidite! . . .

Uza sve svoje jade nadrem se smijati; bit će, da ima starina pravo, al' da navučem kožun, da metnem crljen-kapu na glavu, eh, valaj, to ne mogu, pa ma nikad Zeljka ne zajašio; tà svi bi popucali od smieha, a tek moji ljudi, što bi oni rekli? . . .

— Ta ti je dobra, čestiti starješino, bit će, da se Zeljko breca moje uniforme, al' mi ne ide u račun, da se preodievam, van vodite vi vašeg Zeljka u štalu, a ja ću pješke s Lukom i s Ridjom; ta nije do raskršća baš ni daleko!

Starješina sve zavija glavom, kao da mu to baš nije pravo, a Ilija stište zube, pa samo da ne probode očima nesretnoga Zeljka.

— Nemojte, gospodine, — poče starješina da me nagovara. — Sramota je za nas grdna, da idete pješice, posluhnite me, ta tu vas nitko ne vidi, a za čas ste do raskršća; nemojte tako!

Sažalio mi se i starješina, a i Ilija, ne bih im rado ništa na žao učinio, kad su tako dobri i čestiti; al' kako da navučem kožun i da se pokrijem crljen-kapom, a ovamo u uniformi! To ne ide nikako, a moram ipak da ih bilo kako udobrovoljim; nije drugačije, van da malo i slažem.

— Čestit ste vi, starješino moj, a i ti Ilija si valjano momče, al' šta da vam tu tajim, nisam baš vikao konju i jašenju, ne pozna Zeljko

mene, a ni ja njega, pa otuda ta neprilika; nisam baš rad, da si na ovim vašim vrletima stučem i koje rebro, a Zeljko možda, kakvi je žustar, i nogu još slomi, pa zato ću pješice; nije mi to ni po prvi, a ako Bog dade, ni po zadnji put; s Bogom, starješino, ostajte mi zdravi, a ti, Ilija, vodi svoga Zeljka, hrani ga i njeguj, dobro je i liepo to konjče, moreš se podičiti njime, al' da mu nisi ništa na žao učinio! S Bogom!

Starješina, stari vojak, ukočio se i zgužvao crljen-kapu u šaku; Ilija skupio uzde u desnu ruku, pa ošine njima Zeljka, a on kolački veselo odjuri kući.

— Gospodine, molim pokorno, ja bih, znate . . .

— Što je, Ilija, govori samo, — okuražim ga ja.

— Molim pokorno, da vas smijem sprovesti do raskršća, kad je već tako sve zlo ispalo; možda ću vam biti od pomoći; zli su, znate, puti, a sila je nametą do ceste.

— Evala, junače, ta ti valja, a meni je mila!

— Jest, jest, gospodine, — umieša se i starješina, — baš sam i ja kanio reći Iliji, da vas sprovede.

Izrukujem se sa čestitim starinom, koji je još dugo gledao za nama, uzvratim pozdrav mojim ljudima, pa krenemo.

Snieg je lepršao, a kao da se i opet bura počela da javlja; Ilija išao napried, pa gazio snieg i prtio put, za njim Luka i Ridja, a ja zadnji.

Bilo sijaset što manjih što većih snieżnih nameta, a gdje tu bilo čisto kao dlan, pa stršilo samo sivo kamenje; bura javi obrijala snieg, da ga na drugom mjestu u zavjetrini kao brežuljak nanese.

Već smo bili blizu našeg cilja, kad zadjosmo medju dvije klisure na veliki namet.

Ilija junački prtio i za čas se u sniegu izgubio, za njim će Luka, al' da, ne će Ridjo, ustubočio se pred njim nogama, pa ni makac.

Uzvrpoljio se oko njega Luka i Ilija, al' on ne će, pa ne će; rasrdiše se, pograbiše ga čvrstim mišicama, Luka sprieda, Ilija od zada, pograbiše, pa dok bi dlanom o dlan, prebaciše Ridju preko nameta, da se je snieg sve prašio. U mom životu ne vidjeh takve odlučnosti i snage, a niti konja, da ga tko prebacuje kao loptu; mislio sam, da si je sva rebra ili barem koju nogu slomio, a kad se ja kroz namet provukao, opazim na moje čudo, gdje Ridjo sasma mirno griska pod pećinom na čistini suhu travu, kao da se nije ništa ni dogodilo.

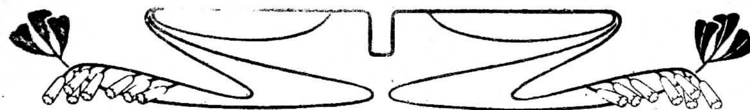
E pa da čovjek ne uči, dok je živ . . .!

*

Stigosmo sretno na raskršće do Sučevića; odmah gazda zapregne, Luka i Ilija mu pomogoše; oprostim se liepo s tim gorskim sokolima, nagradim ih za njihovu ljubav i uslugu, a oni jedva da primiše.

Odoše natrag u svoje vrleti i u svoj krš, a ja u pitomu Zrmanju. Oslobodio se i bure i mećave i onoga krša i zlih puteva, al' onih ljudi, onih sokolova, kremenjaka i poštenjaka, koji u tom kršu žive i umiru, pa se vječno bore s burom i mećavom, u njoj se čeliče, nigda se osloboditi htio ne bi: uviek su mi pred očima, uviek na njih mislim, njima se ponosim.

MILAN M. JENOVSKI.

JUŽINA.

Kuharica Agata svakomu za pas zatakne žlicu, stavi u žep komad crna kruha i dade im zdjelicu kisela mlieka. Neka idu u vrt južinati, ali neka paze, da ne raztepu mlieko ili ne razbiju zdjelu, neka se ne svadjaju i neka budu dobri, jer danas ne imade tko na njih paziti, dok je gospodična otišla u grad, da nešto kupi, majku glava boli, a služinčad ima mnogo posla. Budu li dobri i pametni, to će ona na večer pripoviedati otcu, a on će se veseliti, što imade takovu djecu.

Ove su rieči u djece silno uzbudile ponos i samosviest, jer je to prvi put, da ih prepuštaju samu sebi kano velike ljude. Tako ih se to silno dojmilo, da su od čuda zaboravili pitati, što je gospodična išla kupiti, zašto majku glava boli i kakova sve posla ima služinčad. Do sada se na ime djeca nisu smjela ni maknuti, a da ne bi na nju pazila majka, gospodična, sobarica ili pače stari šepavi vrtlar Blaž. Danas smiju da idu sami u vrt, da si sami odaberu mjesto, gdje će južinati, a da im se nije zabranilo ići niti k pčelinjaku, niti kopati po zasadjenim gredama, niti jesti voće, što je s drva spalo. Ništa, baš ništa im nije zabranjeno i to je za pravo za djecu veoma žalostno, jer ne imade ništa ljepšega ni zabavnijega, nego raditi ono, što je zabranjeno. A to bi gotovo bilo kadro pokvariti im veselje, dapače oslabiti tek na ovo kiselo mlieko s liepim debelim skorupom i na slastni crni kruh, da ne imade osjećaja, da se odraslima ništa ne zabranjuje, već da smiju raditi sve po svojoj volji i ići, kamo hoće, te da nije gospodična otišla u grad. Da, sve je danas liepo, sve zadovoljuje i usrećuje djecu, ali kruna je svemu ipak, što je gospodična otišla u grad, i to baš danas, gdje bi moglo biti svega i svačesa, jer su zaboravili onu pjesmicu, koju ih je jučer učila:

Un, deux, trois,
J'irai dans le bois,
Quatre, cinq, six,
Cueillir des cerises,
Sept huit, neuf.

Koliko se god mučili, nikako se ne mogu dosjetiti ostalim stihovima ove glupe i ružne pjesmice, već se uviek samo sjećaju, kako je to veselo bilo, kada ih je jučer ujak Janko učio prekobacivati se i kako su se majka i gospodična ljutile, što se valjaju po podu, a nisu smjele ujaku ništa reći, jer imade veliku bradu. A sada ne ima gospodične, ne ima zadaće, ne ima nikoga, da ih nadzire, već mogu gdjegod ih volja jesti kiselo mlieko s crnim kruhom, mogu dapače na tratini u vrtu kušati, nisu li bolje upamtili prekobacivati se, nego li stihove one pjesmice. A na takav liepi i slobodni dan možda će moći da se ne svadjaju, a ako baš bude potrebno, da se koja reče, to je vrt daleko, pa ne će Agata čuti, gdje imade toliko posla.

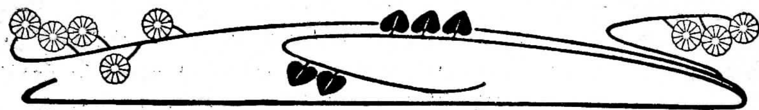
I oni uzmu zdjelicu, svako ju sa svoje strane prihvati obim rukama, važno se ogledaju i zajedno noseći podju polagano i opreznim korakom. Glavice im se gotovo dotiču i mieša se duga plava i crna kosa, lica im se žare, a očice kriese od uzbudjenja. Sretno prodju preko stuba, gdje su svaki korak dobro promjerili i promislili, te svaki put zavrisnuli, ako bi površina mlieka jače zadrhtala, kada bi nejednakim korakom stupili preko stube. Napokon izadju na dvorište i tu im se obojici otme uzdah iz grudiju, što su prošli glavnu pogibelj, a zatim se glasno i veselo nasmiju, jer im je sada južina sigurna bila.

Na taj se smieh prene Fifi, koji je tamo na suncu spavao, te skoči do njih, a opet od kuhinjskih vrata stane se približavati Bibi predući i grbeći ledja. Oba su četveronožca opazila svoje prijatelje i osjetila slastni zalogaj. Fifi lajući poskakuje pred njihovim nogama i vrti se kano zvrk, a Bibi se vuče za njihovim stopama. Uzalud Drago i Vjerica viču i tjeraju ih od sebe, lupajući nožicama o tle; Fifi i dalje skače i laje, a Bibi se sve više približaje, kako bi se mogla trti o njihove noge. I djeci već od straha dolazi znoj na čelo, jer se zdjelica u njihovim rukama sve više ziba i površina mlieka sve jače podrhtava.

Tada se taj zvekan Fifi postavi na stražnje noge i stane pred njima plesati i prositi, te se lizati svojim dugim crvenim jezikom, kao da je već posrkao svu zdjelu kiseloga mlieka. Drago zaviče na nj, zamahne nogom kano da će ga udariti, premahne se, posrne, povuče

Vjericu za sobom, oni padnu i udare nosom o tlo, jer do zadnjega časa nisu izpustili zdjele. Časak ostanu ležeći, zatim se ogledaju preplašenim pogledom, ali u sliedeći čas skoče na noge, te si stanu puhati na nos, koji ih je bolio. Tada opaze na tlu razbitu zdjelu i razlito mlieko, i na oči im navale suze, što od straha pred majčinom kaznom, što od žalosti za izgubljenom južinom. Ali u sliedeći čas se nasmiju Fifiu i Bibiu, koji su slastno lizali razlito mlieko, pograbe jednom rukom žlice, zagrle se drugom, te mašući i vijajući žlicama stanu hohotati, da se je sve orilo, i skakati po crepovlju zdjele.

LADISLAV LADANJSKI.

NAJNOVIJE HRVATSKO PJESNIŠTVO.

I.

Davno je prošlo vrijeme, kada je u prosvjetnom razvitku čovječanstva bila pjesništvu namijenjena prva i poglavita uloga. Vremena Homerova jedva će se ikada već povratiti; ali zato nema bojazni, da će pjesništva nestati, ili da će ono biti ikada općenito smatrano samo pustom dangubom, zabavicom naivnih ili zaljubljenih mladića i djevojaka, pustom razbibrigom u dokolici ili poslasticom pojedinaca, koji misle, da su ljepota i umjetnost same sebi cilj i svrha. Dok bude čovječanstva, biti će i pjesništva: ono je s čovječanstvom došlo na svijet, pak će ga nestati, kada nestane i čovječanstva. Ono se s njime usporedo razvijalo, raslo i padalo; ono je najuzvišeniji i najizrazitiji odraz njegove duševnosti. I ma kako napredovalo prosvjetno usavršavanje čovječanstva, makar se koliko razvijale oblikom i sadržajem pojedine struke znanosti, ipak će pjesništvo uvijek ostati najsavršenijim izrazom čovjekove duše. Pjesništvo je tako usko spojeno sa čovječanstvom, te se jedno bez drugoga ne može ni zamisliti, i tamo gdje nema ni traga pjesništvu, nema ni čovještva u pravom smislu te riječi.

Bilo je uvijek pojedinaca, a ima ih naročito u našem materijalističkom vremenu svaki dan sve više, što govore o pjesništvu samo s prijezirom kao o pustoj dangubi naivnih poletaraca te se ponose time, da se nisu nikada mogli zagrijati za pjesništvo niti im je ikada čitanje stihova bilo duševnom potrebom.

Ali sasvim drugačije misle o pjesništvu velikani, kojima je ime neizbrisivim slovima upisano u povjesti čovječanstva. Ne treba da posežemo u davnu davninu, u doba Aleksandra Velikoga, Aristotela i Platona, u doba Augustovo, Ovidovo, Horačevo i Vergilovo; ne treba

da navadjamo imena mecenatskih štitnika pjesništva u doba humanizma i renesance: — eno nam nama bližeg Weimara i pjesničke republike, u kojoj su dijelili lovorike Goethe i Schiller. Eno nam prijateljevanja velikog Korzikanca Napoleona Bonaparte sa pjesnikom „Jadâ mladoga Werthera“, koje je veleumni osvajač svijeta, kako je to sam Goetheu priznao, sedam puta pročitao. Veliki češki prirodoslovac Purkinĕ poseže u časovima odmora za pjesničkim djelima, a čuveni liječnik Albert piše i sâm stihove i prevadja na njemački jezik pjesme svoga zemljaka Vrchlickoga. Veleumni Gladstone bavi se tumačenjem Homerovih epopeja, a željezni kancelar Bismarck cituje u svojim govorima stihove iz Shakespeareovih drama. Papa Lav XIII. po gotovo umire sa stihom na ustima; a prvi savremeni parlamentarci na svijetu začinjaju svoje saborske besjede citatima iz klasičnog i savremenog pjesništva.

Nije dakle baš tako časno ponositi se preziranjem i nepoznavanjem pjesničke proizvodnje, kako to čine mnogi i drugdje i kod nas. Imena, što ih iz velikoga niza poznatih velikana navedosmo, dokazuju, da zanimanje za pjesništvo nije na odmet ni na štetu ni neosporivim veličinama na raznim poljima ljudskog napredovanja.

Zato, ako od časa do časa slabi i gine zanimanje za pjesničku proizvodnju, i nastane li časoviti zastoj i dekadenca u pjesničkom stvaranju, nije to znakom napredovanja na drugim područjima prosvjete. Može biti bi se dalo upravo obratno ustanoviti, da je opadanje smisla za poeziju, kao vrhunac manifestacije duševnog života, ujedno znakom opadanja razine prosvjetnoga napredovanja u opće. Svakako to stoji, da je nedostatak svakoga idealističkoga pogleda u razvitku prosvjete koban u opće za postignuće prave svrhe napredovanja čovječanstva.

Dakako, tko smatra poeziju samo utopijom, letenjem za neostvarivim fantominia i zastiranjem istine, taj ne shvaća njezinu jezgru, poziv i svrhu, ali onda jedva može razumjeti i pravu svrhu napredovanja prosvjete u opće.

Ne da se tajiti, da se doista počinje opažati, kako u savremenom svijetu gine smisao za poeziju, naročito za stih. Mnogo je tomu doprinijela općenita lomljava i žurba provedbe materijalističkog shvatanja borbe za opstanak i prenos principa selekcije i teorije descendencije i na duševni život, a najviše krivnje nosi na svojoj grbači monistička filozofija, koja u posljednjoj svojoj analizi nije nego prirodni refrain staro- i novovječnog panteizma.

Već su neki stariji njemački estetičari upozorivali na kobni upliv panteističkog mudrovanja na razvitak pjesništva. Monizam i nastrano ničeansko mudrovanje o nuždi izmjene starih vrednota i novom moralu „preko granica dobra i zla“, navrnuše i savremenu pjesničku proizvodnju tamo, gdje se je ona razvijala pod njihovom zvijezdom vodiljom na neke neprirodne putove, koji ju sve više odaljuju od njenog pravog cilja i svrhe, koji joj je od iskona odredjen u razvitku čovječanstva.

Mnogi od savremenih pjesnika nisu ni opazili, kako su nevidice ušli u njihovo pjesnikovanje neki novi pogledi na život i svijet, kojima ne nalaze prave odjeke u svojoj duši. Nastade cijela četa pjesnika, koji su stali kultivirati tu neprirodnu, bolestnu vrst poezije. Drugi ih stadoše slijepo imitovati, izgubivši orientaciju i slijepo podražujući nastranostima nerazumljivih i neshvaćenih svojih uzornika na štetu zdrave, životvorne samoniklosti.

Zastranjujući sve više sa putova, koji dovedoše do veličine i slave tolike velikane na pjesničkom Parnasu pojedinih naroda, ne mogu pokazati na nijedan zrio plod, na nijedno neosporivo veliko djelo, stvoreno pod vodstvom maglovitih gesala nastranih modernističkih pogleda na zadaću i sredstva pjesničkoga stvaranja.

To je jedan, svakako najglavniji uzrok nestajanja smisla za poeziju i dekadence savremenog pjesništva u opće.

Nema sumnje, da taj općeniti uzrok opadanja smisla i vrijednosti savremenog pjesništva nije mogao ostati bez štetnog utjecaja i na naše najnovije pjesništvo, dok se znade, koliko je u nas sklonosti, da se povodimo za tudjim nastranostima. K tomu još pridodjoše i drugi čisto naši, posebni uzroci, te nas eto u nekom sve očitijem nazadovanju na pjesničkom polju, makar da ih na broju imade za čudo mnogo stihotvoraca najmladje generacije, koji nikako ne mogu zagrijati našeg općinstva za savremene stihove, kako to pokazuje slabo zanimanje za pjesničku savremenu proizvodnju i slaba prodja pjesničkih zbiraka.

Nema sumnje, da je glavnim čisto našim uzrokom neljubavi našeg općinstva za našu savremenu pjesničku proizvodnju i trvenje medju tako zvanim „mladima“ i „starima“, medju pristašama i protivnicima „moderne“. Posljedice te borbe svaki dan su sve očitije; ravnodušnosti našega općinstva prema domaćoj knjizi dobro dolazi svaki i najmanji povod i razlog, da njime ispriča svoje odnemarivanje domaćeg štiva i posezanje za tudjom knjigom. Uzročnici toga kobnoga spora, koji su, unašanjem tudjinskih nastranosti u našu književnost,

počeli stvarati taj darmar i otudjivati naše općinstvo domaćoj knjizi, ne će da uvide, da su bili i da su još uvijek na krivom putu. Njihovo, omalovažavanje naših pjesnika i pjesništva starije generacije; njihovo nastojanje, da pjesnike osamdesetih godina, od kojih neki još i danas uvijek sa istim zanosom pjesnikuju, proglase neznatnim epigonima; njihovo bučno pravljenje reklame za pristaše „moderne“ i njihova djela u domaćim i stranim listovima, urodilo je samo tim kobnim uspjehom, da naši širi slojevi počeše u opće omalovažavati naše pjesništvo i ne brinuti se za nj!

Sami nisu do sada ništa bolje stvorili; ono, što nije stvoreno pod zastavom „moderne“, prikazuju svijetu u naj'rdjavijem svjetlu, — pak je li onda čudo, da nam tako slabo prolazi naša pjesnička proizvodnja i na domu, i da o njoj vlada neispravno mišljenje u velikom svijetu, koliko taj veliki svijet o nama u opće brigu vodi?!

II.

Iz uvoda u ovu moju radnju lako je razabrati, da uz najbolju volju ne mogu napisati pohvalne himne našem najnovijem pjesništvu. Ne ću time da rečem, da nije ni ove godine, — jer imam na umu samo razdoblje: od početka ove godine do ovoga časa, kada pišem ovu raspravicu, — kod nas ispjevana ni jedna dobra pjesma, ili da je sve, što je ove godine objelodanjeno hrvatskih pjesama, vrijedno osude. Jest, u našim ovogodišnjim listovima: „Prosvjeti“, „Savremeniku“. „Domaćem ognjištu“ i „Sijelu“, koje u prvom redu uzeh na oko, za tim u nekim posebice izdanim pjesničkim zbirkama nadjoh pjesama, kojima ne može biti prigovora, koje se samo pohvaliti mogu. Ali nadjoh i pjesama, koje su nesumnjivim znakom dekadence našeg najnovijeg pjesništva. Nadjoh baš u „Savremeniku“, oko kojega se okupiše pristaše hrvatske moderne, u toj smotri, koju pristaše „moderne“ proglasuju našim najboljim i jedinim književnim listom, i takovih pjesama, koje pokazuju, da su neki naši mladi pjesnici pošli kobnim pravcem, koji ne će donijeti ni njima ni našem pjesništvu slave. Neki od njih postadoše žrtvom nastranih pogleda na zadaću pjesništva, izgubiše svaki pojam o ljepoti pjesničke misli i oblika. Kobni poroci našega vremena: blaziranost, cinizam, nervoznost, carentia pudoris, egoizam, neprirodnost, umišljenost, prenemaganje, maglovitost izraza i neiskrenost, počinje i kod nas u pjesništvu naših modernista vršiti svoj kobni upliv.

U toku ove raspravice iznijeti ću više dokaza za ovu tvrdnju; ovdje spominjem pjesmu Vladimira Vidrića pod naslovom „Gonzaga“ u II. knjizi, a svesci I.—II. od ove godine na str. 42. U toj pjesmi govori se u sasvim nepoetskim stihovima, bez ikakovih pjesničkih slika, bez poetičke dikcije, o sastanku uzora kršćanske mladeži, sveca Alojzija Gonzage, sa jednom bludnicom pred rajskim dvorima. Ovo spajanje nespojivih protivnosti nije samo estetsko čudovište, već je to i dokaz poremećenja logičkog umovanja, patološka pojava, radi koje pjesnika te pjesme treba više žaliti i bojati se za njega, nego li se na njega ljutiti. Sva ta tobožnja pjesma nije nego neka neprirodna poezija, produkt bolesne kaprice, nemoći, da se bolesna mašta digne iz blata u vedre visine, carentia pudoris. U ovakovoj atmosferi ponikle su one nakaradne slike po krčmama za prosti svijet, na kojima su naslikani redovnici sa crvenim nosovima, gdje leže ili kucaju čašom o čašu pred velikim bačvama u manastirskim podrumima. Vidriću je do toga bilo, da izvrgne smijehu nevolju usidjelica, da ismije odušjenost asketskog lica svečeva, da se našali s moralom, koji pravi razliku izmedju svetaštva i bluda. U toj psihopatičnoj pjesmi zloupotrebljuje se i izvrće smisao jedne biblijske Spasiteljeve izjave, koju povlači bolesna fantazija sa njene uzvišene visine u blato.

Ako je to poezija, ako je to zdravlje, onda bi Kraft Ebingova „Psihopatia sexualis“ bila velepjesan u prozi.

I ovu Vidrićevu pjesmu nazivlje neki „-c“ u br. 195. riječkoga „Novoga lista“ od 17. srpnja o. g. u sastavku pod naslovom „Jeremije“: „dubokom pjesmom“; a drugi jedan pristaša „moderne“ u jednom naprednjačkom listu žali, što se pjesnik Vidrić tako rijetko javlja na pjesničkom polju, gdje da ga njegovi prijatelji iz modernističkog tabora tako željno očekuju.

Nije li to dokaz opadanja smisla za ljepotu pjesništva, nije li to pomutnja pojmova?! Ako je Vidrićeva pjesma „Gonzaga“ duboka i pametna pjesma, onda je pametan čin i skakanje sa visokog zvonika u duboku kaljužu blata i truleži.

Ne samo da je ta pjesma svetogrdno vrijedjanje pieteta prema kršćanskim svetinjama, već je to psihopatološka pojava, estetsko i logičko čudovište.

I druga Vidrićeva pjesma u istoj svesci Savremenika: „Dva levita“ puna je cinizma, blaziranosti i pohotljivosti, ali joj je kolorit poetičan, a nije tek stihovana capriciola kao pjesma „Gonzaga“. I one druge dvije: „Drijemovni pejsaž“ i „Plakat“ zaostaju za dosadanjim Vidrićevim pjesmama te vrsti, koje sam lani u „Kolu“ tako rado s pohvalom spomenuo.

Čitajući najnovije pjesme mladih „Savremenikovih“ suradnika, koji hoće da budu smatrani modernistama, čisto sam došao u iskušenje, da prikazujući njihovo pjesnikovanje, primijenim na njih tešku osudu, što ju izriče u beogradskom naprednjačkom listu „Videlo“ neko pod pseudonimom „Koredjo“ nad nekim srpskim modernističkim pjesnicima i pjesmama. On veli: „Ovakvo, kakvo je, današnje naše pjesništvo nije ništa drugo, nego zaraza, koja će jednoga dana uništiti sve zdrave ćelije i tkanja naše poezije. Kod nas je danas dostignut vrhunac u pisanju sasvim praznih i nenormalnih pjesama, bez veze, usiljenih u epitetima i poredjenjima, lažnih do skrajnih granica i jedino sračunanih na spoljašnji efekat. Pristigao je jedan anemični i bezkičmeni naraštaj i raskmečao se po književnim listovima“. Zatim piše taj Koredjo, kako nije još nikad u srpskoj poeziji bilo tako praznih srdaca, tako žalosne neplodnosti misli, tako savršenog odsustva ideje i idejala: „Za tu jalovu gomilu rasplakanih drekavaca život i ne postoji. Oni nemaju ni oka ni prijemčivosti za njegova raznovrsna strujanja, nemaju smisla za njegovu ljepotu niti moći, da se uzdignu nad zlom njegovim“. Naročito ih osudjuje, što „jauču jedino zato, što misle, da im to lijepo stoji, isto onako, kao što jedna koketna ženska uspija ustima i prevrće očima, da bi bila interesantnija“. Najviše im zamjera, što neki od njih unesoše u srpsku poeziju čitav arzenal tudjinskih riječi, imena i stvari, kao neku tobožnju novu vrst pjesničke ekonomije i simbolike: salone, klavire, valcere, hrizanteme, damasknu svilu, stubove od granita, čipke iz Luvra, Mopasana, Piera Lotija, Rosinija, Šopena, Ronu, Garonu, Rajnu, Himalaje, Alpe i t. d. (vide „Hrvatska“ br. 39. od 19./7. 1906.).

Što li bi tek taj Koredjo rekao, da stane čitati odlomak još u cijelosti neštampane pjesme Milana Begovića „Knjiga Sunca“, koji je izišao u I. svesci I. knjige ovogodišnjega „Savremenika“ pod naslovom: „Dvorovi mog života“?!

U tom jednom odlomku „knjige sunca“ našao bi on daleko više tudjinskih riječi, daleko većih čudovišta u isporedjenjima i slikama, nego li u Jovana Ducića, Milutina Jovanovića i Veljka Petrovića. Evo mu samo nekojih: „Zviždeći dlan“, cinička života zbilja, pendžeri s prazim porfirnim i tananijem

b i f o r a m, b i f o r n e p e n d ž e r e, b a z a l t n i z a n o s, d a m a s k n i s k u t, g r u d i r i t m i č k i v a l, s r c e k o f o n t a n, l j u t i m o t r o v o m i s t a n č a n u ć u d" i stotinu drugih još većih čudovišta.

Ja doista ne uzimljem nikada preozbiljno Matoševe augustijade, ne odobravam ni njegove napadaje na sav dosadanji književni rad ljubimca i idola naše modernističke republike. On je i u svom podlistku, što je štampan u br. 3209. „Hrvatskog Prava" od 28. srpnja 1906. pod naslovom „Tragedije i komedije" po običaju pao u deliričko pretjeravanje, kada je uzeo na nišan Lovrića, Kosora, Vojnovića i onda „fortissimo" svoga bjesnila i ljubomore izlio na Milana Begovića, okrivljujući ga radi tobožnjeg plagiatorstva, izvrgavajući smijehu njegov dosadanji pjesnički rad, naročito knjigu „Boccadoro". Ali nije to samo Matoševo mišljenje, kada veli za odlomak Begovićeve pjesme, što je izišao u „Savremeniku" pod naslovom „Dvorovi mog života", da je to: „a t e n t a t n a r a z u m i p o e z i j u". Taj inače oduševljeni tumač i branitelj hrvatske moderne, s kojim se naši moderniste, kada im je to nuždno, ponose kao sa svojim saradnikom i pristašom, tako je ogorčen na čudovišta te najnovije Begovićeve modernističke garulade, te se čudi, što on ne biva za taj atentat na razum i poeziju „izčibukan".

Iskreno da kažem, meni se u opće ne dopadaju pjesme bez sroka, osim ako su ispjevane u alkajskim stihovima ili u dobrim heksametrima; ne dopada mi se trpanje tudjinskih riječi u hrvatske stihove i tamo, gdje imademo naših izraza i riječi, i gdje nije nužna upotreba tudjinštine. Ne mogu se dakle zagrijati ni za Begovićevu „Knjigu Sunca", ali ipak moram reći, da se n. pr. onaj odlomak iz te knjige, što je štampan u I. svesci ovogodišnjega „Domaćeg ognjišta" pod naslovom „Cjelov zemlje", dosta lijepo čita, ma da i u njem ima po gdjekoja nezgrapna slika, kao primjerice: „Sjećam se: tako se k r v a v smiešio uzdah na tvojoj s v i n u t o j usni".

Meni se, to opet i opet velim, najviše dopada Begović, kada mu pjesme poteku od srca, onako neusiljeno, bez šarene kozmopolitske ornamentike i draperije. Zato mi se više od njegove „knjige sunca" dopadaju one njegove sitne pjesmice u ovogodišnjem praškom „Sijelu", poimence lijepa pjesmica „Dunja" u br. od 1./10. 1905. U pjesmici „Šipak" u br. od 1./12. 1905. smetaju me neki dalmatinizmi u padežnim fleksijama, kakovih se mnogo nalazi i u Lovrićevim pjesmama.

Ali nad svima tim najnovijim Begovićevim pjesmama najljepše se ističe, barem po mom mišljenju, i sadržajem i formom: njegova pjesma u prilogu 192. broja „Obzora" od 22. srpnja o. g. Pjesmi je naslov: „Mart 1903.", prožeta je žarkim patriotskim akcentima i podsjeća na najbiraniju dikciju u pjesmama nezaboravnog mog pobre Vojislava Ilijća. Pod pjesmom su inicijali Xeresa de la Maraje. Milan Begović je možebiti ispjevao i ljepših i boljih pjesama od ove, ali ona sama vrijedi više od svih drugih Xeres dela Marajinih pjesničkih proizvoda, jer je potekla od srca, jer je u njoj dao pjesnik oduška svomu patriotizmu, ne plašeći se prigovora patriotske tiraderije, što ga naši modernistički kritičari bacaju kao anatemu na pjesme i pjesnike osamdesetih godina.

Ja sebi ne umišljam niti idem za tim, da g. Begović slijedi moj savjet glede emancipacije od tudjinske ornamentike i natruhe u svojoj pjesničkoj proizvodnji, ali izričem svoje iskreno mišljenje, da bi istom onda zasjao u svom punom sjaju njegov očito lijepi pjesnički talenat. Ne slažem se doduše u svemu s onim poznatim panegirikom, što ga je u berlinskoj smotri „Nation" napisao o Begovićevu dosadanjem radu Otto Hauser, koji smatra jedino Mihovila Nikolića ravnim Begoviću kao pjesniku. Moje je mišljenje, da je Silvije Kranjčević ne prispodobivo kao pjesnik nad Begovićem; ali je zato Begovićev književnički talenat svestraniji: on se je s uspjehom prokušao i na dramatskom polju.

Čast g. Ottonu Hauseru, mi mu moramo biti zahvalni, što u simpatičnom svjetlu prikazuje njemačkom svijetu naše pjesnike i pisce; ali je pravo primijetio Arsen Wenzelides u svom sastavku „Književnički ljubomori" u br. 209. riječkog „Novog lista" od 31./7. o. g., da je svakako pretjerano, kada O. Hauser veli, da Begovićeve sonete ne bi sjajnije ispjevao ni d' Annunzio. Baš po savršenosti forme i po muzikalnoj melodioznosti stihova Kranjčević se je visoko uzvisio nad Begovićem. Suum cuique!

III.

Kada sam već kod „Savremenikovih" pjesničkih saradnika, da ogledam još nekoje njegove pjesme i pjesnike. Nije mi do toga, da napišem kakov sistematski literarnohistorijski prijegled o svim pjesnicima i pjesmama, što su lani objelodanjene. Iznosim onako per associationem idearum svoje iskreno mišljenje o nekim pojavama na našem Parnasu, koje su izazvale moju pažnju.

U „Savremeniku“ je štampana samo jedna Kranjčevićeva pjesma „Vizija“, a ipak nema sumnje, da bi Kranjčevićeve pjesme bile najljepšim uresom te smotre. Zašto je Kranjčević zamuknuo, zašto se ne javlja barem u „Savremeniku“? Sprema li kakovo oveće pjesničko djelo, ili novu zbirku pjesama? „Vizija“ je umno zamišljena pjesma, ali ju nije moguće bez komentara razumjeti. U njoj je prikazana vizionarna slika najnovijih sudbonosnih dogadjaja u Rusiji.

Ovu pjesmu su hvalitelji „Savremenika“ razglasili kao dogadjaj; ali je Kranjčević ispjevao vrlo mnogo sadržajem i formom uzoritijih pjesama, nego li je „Vizija“, u kojoj odmah upada u oči nepravilnost sroka: „grmi“, „crni“ u prvoj kitici.

Od Dragutina Domjanića donio je „Savremenik“ tri pjesme. Najkarakterističnija je medju njima pjesma „Život“ u II. svesci. Tuj nam Domjanić nekim načinom tumači i razjašnjuje, što li znači ona nervozna njegova čeznutljivost i nemir, kojim su prožete sve njegove pjesme. Dotužilo mu je stradati u čami i prijegoru nijemu, dok su se drugi nauživali, pak veli: „Ne trebam ničiju sklonost, i milosti prositi ne ću. — Zahtjevam svoje pravo na mladost, na život i sreću“. On bi htio nekuda k suncu proći iz močvare i iz laži, pa ako i klone, znati će barem, da je za život umro.

Ovu težnju za izlaskom iz carstva opsjene, ovu želju za životom i uživanjem Domjanić izriče u raznim variantama uvijek u lijepoj formi. U tom pogledu očevidno napreduje. Samo su mi čudnovati naslovi njegovih pjesama. Bolje govoreći, i nisu čudni, jer je u modi u savremenom našem pjesništvu upotreba tudjih riječi i nervozna težnja za uživanjem. U pjesmi „Priznanje“ u V. svesci „Savremenika“ izgleda, kao da je sva ta pjesma ispjevana, da uzmogne reći svojoj nesudjenici još jedan put: „Oprostite, ja ljubim vas, madam!“

Domjanić je dao i u „Domaćem ognjištu“ štampati tri pjesme. Dvije nose eksotičan — modernistički naslov: „L'oiseau bleu“ i „Rokoko“. Nisu sasvim jasne i razumljive, ali im je forma lijepa. Više mi se dopada u „Domaćem ognjištu“ njegova pjesma „Saonice kližu“. Dakako u njoj dolazi kod pjesnika mladje generacije tako omiljena mirisna priča iz djetinjih dana; ali je u njoj jasno izražena misao, a vrlo joj je lijepa pointa o smrti ljubavi na križu.

I Mihovil Nikolić nije dao u „Savremeniku“ štampati više nego jednu pjesmu, i inače se nije ljetos do ovog časa javio. U pjesmi „Za srećom“ u VI. sv. „Savremenika“ prepoznajemo odmah zvukovlje čeznutljive, nesmirene, melankolične lire Nikolićeve. Njegov muk bi imao biti navještajem novih zvukova u njegovoj milozvučnoj lirici, koju će i on sigurno morati zanoviti s elementima, što se utiskuju u svaku osjetljivu pjesničku dušu pod impulzom pokretnih ideja našega vremena.

Eno Marin Sabić isplovio je sretno iz monotonije idiličnog sevdalisanja, utkivajuć u svoje pjesme savremenu notu simpatije i samilosti za socijalne nevolje širokih slojeva patničkoga svijeta. Od njegovih pjesama najkarakterističnija je u tom pogledu njegova oveća pjesma „Sveljudski barjak“ u II. svesci „Savremenika“. Naslov joj kaže sadržaj, sva je ispretkana humanitarnošću, samilošću i nadom u bolju budućnost širokih patničkih slojeva.

Inače je Sabić u svojim zbirkama: „Pod domaćim krovom“, „Moderne balade“ i „San i java“ ostao isti tihi uživač života, kakov je poznat iz prijašnjih svojih pjesama. I njega zanima problem tajne života, i on kuša da ga odgoneta; ali ne lupa glavom o zid i ne da se smetati u svojem idilskom miru. Najljepše izrazuje o tom svoje mišljenje u pjesmi: „Pod domaćim krovom“ u VIII. svesci „Domaćeg ognjišta“. „Blago onom te se, borac vrli, mukom muči svakdanjeg megdana, i na smjele podvige ne hrli — preko brda, preko okeana; Blago onom te se smjel ne penje, — iznad zemlje, sanjalac očajni, — i s otajstva svemira ne stenje, — već se smjerno vječnoj klanja tajni“.

U odlomcima, što su iz pojedinih mu gore spomenutih pjesničkih zbirka ove godine objelodanjeni u „Prosvjeti“, „Sijelu“, „Domaćem ognjištu“ i „Savremeniku“, primjetan je napredak u jasnoći izražaja i pogleda na svijet. Nije modernista ni formom ni sadržajem, ne podražava importiranim nastranostima, ali je moderan mislilac i zdrava pjesnička priroda.

Božo Lovrić saopćio je u „Savremeniku“ do sada samo dvije pjesme. Ona u sv. II. pod naslovom „Impromptu“ prijatnije se doima, jer su joj stihovi melodiozni, a modernizirana romantika zanimljiva. Pjesniku se je u brzini potkrala u drugom odjelku te pjesme krupna pogreška. Na početku toga odjelka u drugoj kitici veli, da svojoj gospi donosi kap mirisna ulja u ametistu, što ga je oteo kraljici Nila, kada su „zaspale straže“, a odmah zatim u četvrtoj kitici veli: „Njenim pod čadorjem svilnim — straža budna je bila, oštrac mojega noža bljesnu hitro ko munja, — noć je ostalo skrila“. U toj pjesmi je pohvale vrijedna plastika, ali nije pomno progledana

prije, nego li je dana u štampu. To ne može ispričati ni naslov „impromptu“. Meni se dakako ne dopada ni nerazmjerje arhitektonike pojedinih kitica, ali u tom redovno griješe pjesnici najmladje generacije, ako to oni u opće smatraju pogreškom. Na primjer neke pjesme Ludovika grofa Nixicha u „Domaćem ognjištu“ bile bi lijepe, da se je htio obazirati na stare estetske propise i tradiciju o razmjerju u arhitektonici stihova i upotrebi srokova.

Lovriću moram prigovoriti u tehničkom pogledu cijepanje stihova i ukrpavanje jednoga stiha u drugi stih, čime se kvari melodioznost ritmike. Tako su mu isprekidani i ispresijecani stihovi u pjesmi „Život“ u sv. I.—II. druge knjige ovogodišnjeg „Savremenika“. Ta mu je pjesma osim toga vrlo nejasna i nije moguće razumjeti onaj smijeh i hihot serafina i angjela u času, kada se umoreni putnik kroz život moli Svevišnjemu, da mu se smiluje i da ga spasi. Još je manje razumljiva i manje lijepa ona grozna kletva i strovalija u bezdan u posljednjem stihu. Je li taj očaj i ta nejasnoća natruha savremenog modernizma u našem pjesništvu?!

Mnogo mi se više dopada vrlo lijepa metaforika u prvom dijelu Lovrićeve pjesme „Pokoj vječni“ u br. 7. „Sijela“ od 1./IV. o. g. I tu je pjesnik nejasan, i tu on cijepa stihove, ali je ona personifikacija ponoći vrlo lijepo zamišljena i provedena, a nema u pjesmi onih dalmatinizama u padežnim fleksijama, kakovih je dosta u drugim Lovrićevim pjesmama.

Veliki sam poštovatelj poezije Tugomira Alaupovića. Jedra je njegova dikcija, glatki stihovi, zvonak i svjež srok. Jedino me smeta mjestimice nejasnoća. Misao je pretrpana cvijećem metafore i drugih pjesničkih slika i figura. Tako je i s njegovom pjesmom: „U dimu tamjana“ u I.—II. sv. druge knjige „Savremenika“. Temeljna misao, da voli iluziju, nego puno svjetlo, jer ovo otkriva grubu istinu bijedne realnosti, jedva probija kroz cvijeće pjesničkih slika. Očevidno je nastojanje, da prekrije pesimizam skepse, koje kao da se je napio na istom vrelu, odkud se je ona prelila i Kranjčevićevim pjesmama.

Tako je pretrpana cvijećem pjesničkih slika i idiličnost Alaupovićeve pjesme „Na odmoru“ u br. 9. ovogodišnje „Prosvjete“, kojoj je takodjer temeljnom notom pesimističko nastrojenje duše i tješenje iluzijom.

Veseli me, što mogu konstatovati kod Zvonimira Devčića napredak u jasnoći izraza i nastojanju, da mjesto usiljenih fantasterija obraća pogled razumljivijim poetskim područjima. Njegova pjesma „Iznemogli orao“ u sv. IV. „Savremenika“ upravo je lijepo uspjela i sadržajem i formom, uzmemo li je u doslovnom smislu ili kao alegoriju.

Druga njegova pjesma u I.—II. svesci druge knjige „Savremenika“ pod naslovom: „Mrtvi dani“ suviše je sumorna. Pjesnik dobro naslućuje, što bi moglo učiniti mu život opet milim: „Dajte mi vjeru, koja spasava, dajte mi žića cilj i devizu, — spreman sam za njih bez slave — badava, — mrijeti u negvam ili na križu“. — Vjera je dar božji, bez kojeg nema ni sretna života, ni dobre, vedre utješnice poezije.

Viktor Badalić ostaje i u najnovijim svojim pjesmama isti snatrilac i epikurejski uživač ljubavi i života. Još uvijek voli odulje stihove, ali mu je forma uvijek korektna. U samom sadržaju nema po gotovo nikakovih novih motiva ni slika.

Sasvim mi se ne dopada pjesma Veljka Tomića: „Homo sapiens“ u IV. sv. „Savremenika“. Našto to tmurno, pesimistično mudrovanje uz tako jasnu i razumljivu kozmogoniju Mojsijevu i kršćansku antropologiju, punu idealnog altruizma? Ili je možda ljepše, što pjeva o postanku prvoga žovjeka V. Tomić u svojoj pjesmi: „I tamo, gle! prvi gdje zasjaše traci, — gdje zasjede mrak se mnogovjek, — Iz znoja i praha i polutame, — Izmilio polustvor čovjek“. Kakov je to čudan melange, što ga na kraju pjesme genije ljudstva „spjevava u pean... prevrćući gomilu zgrušane krvi, — što povješću ljudstva se zove“. Ta u toj povjesti imade i sajnih slika, što ih samo pesimizam i nemoćni očaj ne može da vidi, ili ih njegova očajnost pretvara u gomile zgrušane krvi. — Ali zadaća pjesništva nije, da nam dušu napunja tminom i očajem, već vedrinom i utjehom.

Pjesma Stjepana Kralja: „Ako su usne“, zahtijeva sve samo za sebe: „I nerv i vlas tvoja svaka, — Ja hoću da prepleće mene — Da drugi te ljubio ikad, — Ne mogu da shvatim — oh, ne — ne“; inače ne može da njenu dušu „raspne bez grijeha“.

Taj vršak egoizma nije baš podesan, da zagrije čije srce za takova egoistu. Druga njegova pjesma u istoj V. svesci „Savremenika“, pod naslovom „Pjesnik“, obična je modernistička verzifikacija, u kojoj pjesnik uvjerava, da bi pjesnik, kada bi mu oduzeli poeziju, bio: nesuglasna nota — slomljena života“. Nu takove se note ne treba bojati, dok je absurdum i misliti, da bi se pjesniku mogla oduzeti poezija.

*

Uz ovakove čudnovatosti u modernističkim pjesmama nekih „Savremenikovih“ pjesnika čisto čovjeku odlane, kada naidje na koju nemodernističku pjesmu u istoj smotri. Takove su dvije pjesme Rikarda Katalinića Jeretova u sv. III. „Na Kvarneru“ i „Pod noć“. I u tim i u onim drugim Katalinićevim pjesmama u ovogodišnjem „Sijelu“, „Domaćem ognjištu“ i „Prosvjeti“ opažamo istu lakoću i nježnost, slikovitost u opisu i toplinu u osjećaju.

Da spomenem još i dvije Matoševe pjesme u „Savremeniku“. Moram reći, da mi se osobito dopada ona u V. sv. pod naslovom: „Utjeha kose“. Vrlo lijep, nježan i duhovit sonet, u kojem je modernistička samo interpunkcija u prvom stihu prve kitice i izraz „sive misli“. Čisto teško shvaćam, da je pjesma ponikla u onoj čemernoj, sarkazmom ožučenoj duši, koja je sasula i na mene, a bez ikakova povoda i razloga, sve moguće strijele bijesa. Čast, gospodine Matošu, od svih „Savremenikovih“ pjesama ovaj vaš sonet je najkrasniji. Makar da mi g. Matoš poriče sposobnost, da mogu biti objektivan kritičar, jer da sam svećenik, ipak opet i opet velim, da je „Utjeha kose“ najljepša „Savremenikova“ pjesma. Kako li je to lijepa melidioznost u stihovima: „Nisam plako. Nisam. Zapanjen sam stao — U dvorani kobnoj, punoj smrti krasne, Sumnjajući, da su tamne oči jasne, — Odakle mi nekad bolji život sjao. — Sve, baš sve je mrtvo: oči, duh i ruke, — Sve što očajanjem htjedoh da oživim — U slijepoj stravi i u strasti muke —; — U dvorani kobnoj, u mislima sivim. — Samo tvoja kosa još je bila živa, — Pa mi reče: — Miruj. U smrti se živi.“

Doista divna pointa, koja posve ispravlja mrtvi duh u prvom stihu prvog tristihona.

Više je modernistička, ali manje lijepa Matoševa pjesma: „Serenada“ u VI. svesci „Savremenika“. Prispodobe su joj ili banalne ili fantastične, a nema u njoj one melodioznosti ritmike kao u sonetu „Utjeha kose“.

I tako bi bio gotov s prikazom „Savremenikovih“ pjesama, u koliko sam tim prikazom htio ustanoviti, da štrajkovanje nekih modernističkih pjesnika protiv „Matice“ i njihovo taborište u stupcima „Savremenika“ nije eo ipso dokazom, da se je s njima preselila iz „Matice“ u „Savremenik“ sva pjesnička dobrota i ljepota. Mnoge od „Savremenikovih“ pjesama dokazuju upravo dekadentstvo naše najnovije pjesničke proizvodnje: neku bolestnu nemoć, blaziranost, cinizam, objest, usiljenost, nejasnost, afektaciju, nervoznost, egoizam, neiskrenost, i kako li se sve ne zovu razni poroci dekadence pjesništva, natrunjena modernističkim nastranostima.

Sve se više gubi u tom našem savremenom modernističkom pjesnikovanju idealistički pogled na život i svijet, sve više nestaje altruizma i viših stepena ljubavi, kao što je ljubav prema otačbini, bližnjemu i čovječanstvu, sve više nestaje vjere u opstojnost transcedentalnog svijeta, te životvorne vjere, bez koje nema ni poeziji pravog života. Još se od časa do časa čuje i nota altruizma i samilosti, — ali ju prevladjuje sve intenzivniji kult egoizma.

Kako li brutalno zvuči završetak pustim egoizmom zasićene pjesme „Moje pravo“ od mladog nekog pjesnika D. Rujevčanina u VI. svesci ovogodišnjeg „Domaćeg ognjišta“: „Ne! — cielite si rane sami, — ja hoću za se brat svoj cvijet . . . . .; — Ti, — ti — i ti — i ništa više; — a onda nek se ruši sviet“.

Jest, to je doista brutalna, ali posve razumljiva nota; ta ona je samo odjeka deklamacije modernističkog individualizma i bezobzirne i neograničene slobode uživanja i rušenja svih zapreka carevanju brutalne borbe za opstanak.

Kada čovjek, na vidiku ovakovih čudovišta u jednoj struji našeg najnovijeg pjesništva, uzme u ruke kojega od starih pjesničkih velikana, pričini mu se, kano da je iz kakove ledenice izišao u svježu prirodu, na svjetlo žarkog sunca.

Veliki franceski pjesnik Alfred de Musset veli u divnoj svojoj pjesmi: „Qu'est — ce que la poesie?“ medju inim: „Aimer le vrai, le beau, chercher leur harmonie; Ecouter dans son coeur l'echo de son genie . . . . . . „fair une perle d'une larme; — De poete ici — bas voila la passion; — Voila son bien, sa vie et son ambition“.

Ali naši neki pjesnici ne pretvaraju suze u biserje, ne traže ljepote, ni istine, ni njihove harmonije, već se podsmijevaju idealnom shvatanju svijeta, oni poznavaju i apoteoziraju samo svoj „ego“, a altruizam, zanos ljubavi prema domovini i vjerskim svetinjama nazivlju praznom tiraderijom i naivnom filisterijom.

U takovom poimanju ispjevane pjesme ne mogu donijeti ojadjenu srcu utjehu, ne mogu vršiti onog blagotvornog apostolata poezije u svijetu, koji joj je od prirode i božje providnosti namijenjen. Mjesto podizanja u vedrine uzvišene plemenitosti, egoistička i bolesna poezija truje dušu očajem i sumornošću. Takova poezija ne odgovara svrsi, udaljuje čovjeka od čovjeka i utire put beznadju i nestanku svake

plemenštine. Ona donosi samo štetu, uradja apatijom i klonulošću, skepsom i cinizmom.

Neka se i dopusti, da i nazor l' art pour l' art ima svoj temelj, — ali umjetnost ne smije da crpe svoje životno sokovlje iz kaljuže rugobe i brutalnog egoizma. Ako se i dopusti opravdanost nazora, da je ljepota sama sebi svrhom: ono, što nije lijepo, ne može biti svrhom ljepoti.

IV.

Dok se je većina pristaša hrvatske moderne utaborila oko „Savremenika", pjesnici starije generacije i antimoderniste ili zlovoljni zamuknuše ili stadoše svoje pjesme objelodanjivati u „Prosvjeti" i drugim listovima, koji doduše ne zatvaraju svoje stupce ni modernistama, ali ne nose etikete modernizma. Zlovolja nekih, koji zamuknuše, nije možebiti dokazom, da oni osjećaju, da su dopjevali i da su uzmaknuli pred gromoglasjem modernističkog jurišanja na tradicionalno poimanje zadaće pjesništva. Nesredjenost naših općih prilika obratila je njihovu pažnju drugamo; žao im je samo, da najnovije naše pjesništvo prestaje biti pomagalom u teškoj našoj borbi za očuvanje našega narodnoga bivstva.

Oni pako, koji ostadoše vjerni svojoj liri, ne daju se smetati jurišanjem na naše književničke predaje, kojima imademo mnogo da zahvalimo, što nismo u kulturnom pogledu postali slijepim robljem tudjinstva. Medju njima ide najodličnije mjesto dru. Gjuri Arnoldu. Ne govorim pod utiskom pobratimske ljubavi, već iz duboka uvjerenja, da mu se doista divim, kako je još uvijek njegovo pjesnikovanje svježe i sjajno. Neiscrpiv u invenciji, uvijek nov u pjesničkim slikama i figurama; uvijek duhovit i elegantan u isporedjenjima i pointici; uvijek umjetnik u razmjerju, preciznosti i adekvatnosti sadržaja i forme, on doista sam vrijedi na pjesničkom našem Parnasu, koliko cijela četa drugih pjesnika. Da tkogodj stane bilježiti nove ideje, pjesničke slike i isporedjenja, kojima se je naš Parnas amo od Šenoinog doba zanovio i zakitio, našao bi u Arnoldovim pjesmama najveće obilje pjesničkoga blaga, kako ga nema u čitavim skupinama drugih pjesnika. Njegova plemenštinom misli i osjećaja prebogata duša očituje se takovom, kakova jest, svijetu u svojim pjesmama, i nije mu sila posezati u maglovitost fantastičkih nastranosti. Njegovo srce i duša neiscrpno su vrelo pjesnikovanju, koje ne truje pesimizmom, beznadjem i klonulošću, već oplemenjuje, tješi, bodri i uzdiže dušu iz praha zemaljštine u vedre visine ideala.

Ciklus njegovih pjesama „Iz mladih dana", što ga je počeo lani i ove godine objelodanjivati u „Prosvjeti", otkriva nam novo područje, novu stranu njegova sjajnog pjesničkoga talenta. Kao da se je na čas zasitio buke, lomljave i žurbe varoškoga svijeta i života, zanosi ga duša u arkadijske poljane, u doba mladovanja na selu, u idiličnost seoskog života. Sitne su to po obimu pjesme, ali izbrušene kao dragulji, pune svježine, pune idiličkog čara. Slike su im vadjene iz prirode i kraja, u kojem je proveo prvu mladost. I dikcija im je nekuda nova, više narodna, prilagodjena tomu svijetu misli i slika, koje u pjesničkom ruhu iznaša. Svaka ima svoju lijepu ideju, malo ne sve završuju se zgodnom, briljantnom pointom, u svima je divno razmjerje vedrog, idiličkog i melankoličkog elementa, u svima je sjajno uspjela adekvatnost predmeta i forme, neusiljen, korektan, svjež srok i melodiozna ritmika. Čovjek ne zna, kojoj bi dao prvenstvo, dojam pojedine pjesme i dojam ukupnog ciklusa jednako je mio i prijatan.

Baš ovako je neprežaljeni Zmaj Jovanović, kada je stala žučljiva kritičarska premudrost osporavati veličinu i trajnost njegovih pjesama, zadivio svoje kritičare novom perspektivom svoga pjesničkoga stvaranja, svojim „Snohvaticama", ispjevanim u duhu narodnog pjesništva, sa divnom na narodnu udešenom dikcijom.

U Arnoldovim pjesmama: „Iz mladih dana" divno je u cijelom nizu idilskih moment-sličica prikazana idila ljubavi i sva raskošna scenerija poljske cvjetane, prirode i života na selu. Da prikažem sve te krasote najnovijeg Arnoldova lirskog ciklusa, morao bih citovati same te pojedine divne pjesme. Nemam pri ruci u lanjskoj „Prosvjeti" štampanih pjesama toga ciklusa, a biti će zgode, da o njima opširnije progovorim, ako se pjesnik riješi, što bi mu bilo za dušu, da ih dade sve odštampati u posebnoj knjizi.

Sigurno bi i naša „Matica" samo izašla na susret želji mnogobrojnih prijatelja Arnoldova pjesnikovanja, da prikupi i u posebnoj zbirci izda i taj ciklus i druge mnogobrojne njegove pjesme, što su u raznim listovima, naročito u „Vijencu" i „Prosvjeti" izišle poslije njegove u Matičinom izdanju g. 1899. izdane zbirke izabranih pjesama. To bi bila dostojna nadopuna njegova pjesnikovanja od onog doba, bez koje nije moguće ni iz daleka zaokružiti prikaz pjesničkoga individualiteta najodličnijega našega pjesnika iz sedamdesetih godina (od

g. 1873.) — Poslije g. 1899. ispjevao je i dao štampati Arnold neke svoje oveće epske i lirske pjesme, koje nam ga pokazuju na vrhuncu pjesničkog mu stvaranja.

Ne mogu citovati ni pojedine pjesme ni pojedine stihove iz ciklusa: „Iz mladih dana"; citovati ću tek jednu iz ovogodišnje „Prosvjete" iz br. 3. pod naslovom: „Trublja ječi", jer mi se čini karakterističnom radi na narodnu udešene dikcije i idiličnosti predmeta. Nu nipošto time ne ću da rečem, da u tom ciklusu nema i mnogo ljepših pjesama. Evo pjesme: „Trublja ječi; care vojsku — Selom kupi našim. — Strah me, dušo, e ću morat, — Da se diljke mašim; — Ti se smiešiš: ko da nije — Onaj za vojnika, — Komu srce u grudima — Ranila je dika. — Ne šali se! — Ukraj rane — S toga oka crna — Ima mjesta još za jednu — Od olovna zrna",

Nego Arnold nije ni lanjske godine odnemario ni druga područja, ni druge žice mnogostrune svoje lire. Kao žarki patriota ne da se on smesti modernističkim omalovažavanjem patriotskih akcenata u pjesmi. On pače ponosno dovikuje protivnicima patriotske poezije u pjesmi pod naslovom: „Hrvatskoj" u broju 8. o. g. „Prosvjete", da on dobro znade, da nije danas više moda, da se slavi otačbina, ali on je nešto svoje glave, pak će i na dalje skidati s neba zlato, da ovjenča njeno mučeničko čelo, makar da oko njega bjesni borba za tudjinstvo, kao da više i nema otačbine. On voli i siromašno domovinsko ruho, nego li tudjinsko od svilne cijene: „I za to će te dalje kao prije — Sve pjesme moje, majčice, da slave. — Ja znam, da danas to već moda nije, — Al' ja sam, prosti, nešto svoje glave!"

Još mu je muževniji i poetičniji prosvjed protiv anatematisanja patriotskih akcenata u pjesništvu pjesma:: „Svoje carstvo imam . . ." u br. 12. ovogodišnje „Prosvjete". On ima svoje carstvo, svoj cilj i svoj pravac, niti ga smetaju Megere, što ga na putu sretaju te s podsmjehom pitaju, kuda to ide. „Samo kad god čudna zna me obić sjeta, — Kao da je s mojih poodmaklih ljeta — I onda se meni redovito čini, — Kao da me netko pita u brzini: Ne vidiš li rumen večernju gdje cvati? — Kud se jošte ganjaš? Gdje ćeš jednom stati?"

Ali on znade, gdje će stati: medju dvije rijeke, na grudi drage otačbine: „A ja znadem, da će ova divna mati, — Kad završim reći: Bog ti, sinko, plati!"

I prigodne Arnoldove pjesme, u kojima on redovno u sonetskoj formi daje oduška svomu srcu, uvijek su dostojne njegove lire. On znade izabrati najzgodnije momente i sastaviti divnu sintezu individualiteta, kojemu posvećuje svoju pjesmu. Preciznost je u opće odlična osebina njegovih pjesama. Svoje tople pobratimske osjećaje izlio je u dvim pjesmama, posvećenim pedesetogodišnjici dra. Ante Bauera u br. 5. ovogodišnje „Prosvjete". Sonet je završen zgodnom pointom: „Pak stupaj samo! Tebe, vjerni druže, — Na koncu ipak čarni čeka vienac, — Što svim ga svojim spremi Nazarenac". U istinu slavljeniku — svećeniku nije mogao ispjevati dostojnije pjesme i zaželjeti veće nagrade za prijegor i zasluge u životu. A što nije mogao izraziti u sonetu, iznio je u raskošnoj slici u pjesmi pod naslovom: „Bijahu crni dani" u istom broju „Prosvjete". Ovakovu pjesmu može svomu pobri ispjevati samo velika duša. Pa ipak pjesnik priznaje, da i pjesma gine kano oblačić dima prema vječnoj himni prijateljevanja i da nije njemu na prijateljevom srcu ni nužna pjesma, kada mu je prijateljevo srce „svih pjesama česma". U ovoj svim žarom i plemenštinom duše prosjanoj pjesmi očituje se sav uzvišeni i idealni individualitet pjesnikov, mio i drag, te se i najhladnije srce more zagrijati na toj plemenštini i na tom žaru.

U ovogodišnjoj „Prosvjeti" nadjoh od pjesnika iz sedamdesetih godina i M i l a n a G r l o v i ć a. Njegove dvije pjesme: „Mojoj majci" u br. 2. i „Tri Ilira" u br. 6. podsjećaju nas na doba, kada je Grlović bio jedan od najmarljivijih „Vijenčevih" pjesnika. Pjesma „Mojoj majci" puna je nježnog pieteta prema upokojenoj roditeljici, puna iskrenog toplog osjećaja i misaonih refleksija. Pjesma „Tri Ilira" ispretkana je elegičnim patriotskim akcentima i doima se kano poznata Heineova balada: „Tri grenadira". Njezin elegični elemenat lijepo je proveden od početka do kraja i ostavlja duboki dojam.

N i k o l a O s t o j i ć javio se je u ovogodišnjoj „Prosvjeti" samo sa jednom lijepom idilskom pjesmom pod naslovom: „O akšamu" u br. 1. Opisuje sreću porodičnog života uz ljubljenu ženu i milo čedance. „Pa nek kiša po sokacima pljušti, — Svjetlo dana slobodno nek gine: — Uz vas dvoje ne bojim se tuge, — Uz vas dvoje ne bojim se tmine." I tu su Ostojićevi stihovi glatki i neusiljeni, a misao jasna i pjesnički izražena.

I dični naš pjesnički Nestor I v a n T r n s k i još uvijek umije da izmami svojoj liri svježih i milozvučnih zvukova, kada je red, da se oda kojemu zaslužniku hvala i slava. Njegove prigodnice u raznim listovima uvijek se s pijetetom čitaju, jer se znade, kako je lijepa duša,

iz koje potiču. Tako mu je zgodna i prigodnica, ispjevana sada već upokojenomu rodoljubu „Pavlu Kariću" u br. 6. „Prosvjete", a ne zaostaju za njom ni druge mu prigodnice u „Domaćem ognjištu" i drugim listovima. Lijepo pjeva o Trnskomu Milka Pogačićka (M. A.) u VI. svesci ovogodišnjeg „Domaćeg ognjišta": „Da tako bi se meni htjelo poći — po svietu tome, — Na glavi da je snieg, al da je plamen, — U srcu mome..... Da tako bi se meni htjelo ići, — Po tomu životu, — kô ti što ideš... Za sobom ostavljaš — Sjaj i dobrotu".

U poštivanju dičnoga starca pjesnika slažu se i „mladi" i stari"; on nije nikada pravio medju njima razlike, a vedra njegova duša sluti, da će oblak, što se je sa pojavom trvenja medju mladjom i starijom pjesničkom našom generacijom nadvio nad našim Parnasom, iščeznuti i opet sinuti bolji dani našem pjesništvu.

U ovogodišnjoj „Prosvjeti" nadjoh tek jednu oveću epsku pjesmu: „Za križ" od Slobodina u br. 10.—12. Ne znam, tko je taj pseudonimni Slobodin, ali s njegovom epskom pjesmom nisam zadovoljan. Ne smeta me toliko njena romantika, ali mu moram prigovoriti, što u toj pjesmi ne zna savladati neljubavi barem prema inovjernom bratu kršćaninu. Vrlo slabo je motivisana prevjera i izdaja Ljubičinog vjerenika i time je sve tkivo pjesme rdjavo ispretkano. U opće je smisao za epiku počeo potpuno ginuti. O kakovom epskom pjesnikovanju u većem stilu nema ni govora. Slobodinova epska pjesma: „Za križ" ne odgovara ni po tehnici ni iz daleka pojmu i pravilima umjetne epske poezije. Mjestimice joj je dikcija dosta lijepa i poetska, udešena prema dikciji narodnog pjesništva. Ali je sva pjesma na laku ruku zamišljena i izvedena. Dakako i predmet joj je zastario, suviše je romantičan i poznat, varianta tolikih naših sličnih pjesama i pripovijesti iz doba borbe za krst časni i slobodu zlatnu.

Kada sam već kod toga, da konstatujem, kako gine smisao za epsku poeziju, naročito za epos u višem stilu, spominjem i netom kao prilog „Vrhbosne" u Sarajevu u početnoj knjižici odštampanu epsku pjesmu „Katarina, kraljica bosanska" od dra. F r a n j e B i n i č k o g a. Ispjevana je više na narodnu, trohejskim desetercem narodne pjesme. Pjesniku je očevidno bilo stalo do toga, da popularnim načinom u stihu istumači život i smrt junačke bosanske kraljice. Nema dakako ni govora o kakovoj umjetničkoj kompoziciji, tehnika je sasvim jednostavna, prelazi većinom lirske prirode, tendencija preočita. Ali je zato, što nije preromantična i što su joj historijski elementi uzeti više iz povjesti i tradicije, nego li iz fantazije, ipak bolja od Slobodinove epske pjesme: „Za križ". Inače bi čisto čovjek bio u iskušenju, da pomisli, e su obje te pjesme potekle od istoga pjesnika.

S t j e p k o I l i j i ć štampao je u ovogodišnjoj „Prosvjeti" do sada samo jednu izvornu pjesmu: „Pozdrav" moru, u klasičnom metru, a punu lijepih misli. Karakteristika Ilijićeva pjesnikovanja jest u opće: misaonost i refleksija. I pokraj tolikih pjesama o moru od Puškina, našega Prerada i drugih čita se i Ilijićev pozdrav moru sa zanimanjem. Rodjen na vidiku mora, njemu su refleksije o poeziji mora same od sebe dozrijevale u duši. Njemu je more beskrajno pozorište, kojim genij čovječanstva napred koraca; ono svojim snažnim zagrljajem veže u jedno kolo sve narode; ono je golema staza, preko koje struji dašak slobode i vjekova jeka i t. d. Sve to izrečeno je jasno, u korektnim alkajskim stihovima sa sitnim Adonisom.

I z o L a n o v (dr. V. Lozovina) štampao je do sada u ovogodišnjoj „Prosvjeti" dvije pjesme: Ona prva u br. 8. pod naslovom „Zlatna knjiga" ispjevana je u tercinama, elegične je sadržine. Meni se bolje dopada ona u br. 14. pod naslovom „Nad ranim grobom". I to je elegična pjesmica, ali joj je metar više neusiljen i misao jasnija. Pjesnik pita nad grobom, zašto umire mlad život, „zašto vene o prvoj cvietak buri?" — Ali mjesto odgovora stavlja grob na njega pitanje, a odgovora nema. Bila bi dakako pjesma mnogo više vrijedna, da je pjesnik našao utješan odgovor, mjesto da nas ostavi u nedoumici i tuzi, a ipak Viktor Hugo veli: le devoir d' un poete c' est: consoler.

To je u opće veliki nedostatak naše najnovije lirike, da je suviše plašljiva, da je pače očajna i bezutješna, da mnogo pita i traži, a premalo odgovora pruža.

Spomenuti ću još dvojicu pjesničkih novajlija u „Prosvjeti". S p i r i d i o n P e t r a n o v i ć izdao je već zbirku sitnih pjesama pod naslovom „Sirotice", plač sina za mrtvom majkom. U pjesmi „Po rastanku" u br. 6. opetuje se ista nota, nešto utješnija, ali bez primjetnog napredovanja u obilju misli i pjesničkih slika. Ipak, sudeći po nekim njegovim sitnim crticama u prozi u „Prosvjeti", mogao bi on u reflektivnoj lirici uspjeti.

Više mi se dopada neka vrst balade „Na jezeru" od „G a v r e K o s t e l n i k a u br. 7. „Prosvjete". Još je u toj baladi dosta početništva i previše romantike, ali pokazuje bujnu fantaziju i snagu plastike. „I jela jeli te r'ječi, — Ponavljajuć žalobno ječi, — S hrasta

jeka na niži hrast pada, — Dok ne pane s vrha grada. — Do dragog kroz muklu i gluhu noć: „O ponoći draga će doć!"

Lijepo se čitaju tri elegične pjesme pod skupnim naslovom „Tri spomena" od V. Gjurina. Elegičko-patriotski elemenat naročito je lijepo proveden u pjesmi „Na obali Mure", a „Schlossberg" podsjeća na najbolje Cirakijeve florentinske elegije, dočim je u „Maria Trost" upravo poetski ispretkano čuvstvo religioznosti sa elegičnim patriotskim akcentima.

Po ovom kratkom prikazu pjesama u ovogodišnjoj „Prosvjeti" lako se može razabrati, da buka i galama, kojom se pravi reklama za „Savremenik" kao tobožnji jedini i najbolji naš književni list, ipak ne može oboriti fakt, da „Savremenikove" pjesme zaostaju za mnogim pjesmama u „Prosvjeti". Artistika modernizma sa svojom usiljenošću čini više utisak bolesne poezije, — dok antimoderniste pjevaju, što no veli Goethe: „Kao što ptica pjeva, na grani što prebiva". Što ne ide od srca, ne može se dojmiti srca, a ipak je to barem u lirskom pjesništvu glavno.

Pjesnik mora da napreduje sa svojim vremenom, da razumije duh njegova napretka; on mora nastojati, da bude istinitim tumačem i slikarom srca i duše savremenog čovjeka; ali se ne smije povadjati za prolaznošću bolesnog ukusa time, da se otimlje nepromjenljivim izakonima ljepote, istine i dobrote. Savremenost i modernizam nisu stovjetni pojmovi: secesionističke vignete i etikete u spoljašnjoj opremi, nastrani i tudjinski naslovi i upotreba čudnovatih isporedjenja i epiteta, ciničko ismijevanje tradicionalnih pogleda na zadaću i svrhu pjesništva, nipošto još nije znakom razumijevanja duha vremena, koji nema ništa zajedničkoga sa modernizmom spoljašnjosti. Ono, što je duša pjesništva i umjetnosti, ostaje kroz sva vremena isto; nikakovo šarenilo mode, nikakova usiljena artistika, nikakova reklama, ne mogu da trajno odvrate prave poezije žednih duša od njenoga Bogom joj danog izvora, prosjana sjajem vječne istine, ljepote i dobrote. Poezija, koju ne obasjava to svjetlo, mora da ugine, kao cvijet bez sunca i zraka.

V.

Još ću da spomenem neke pjesnike i pjesme iz ovogodišnjeg „Domaćeg ognjišta" i „Sijela" i dvije zbirke u toku ove godine do sada objelodanjenih pjesama, koje mi dopadoše ruku, pak da završim ovaj prikaz najnovijeg našeg pjesništva.

Neke od pjesničkih saradnika „Domaćeg ognjišta" i „Sijela", u koliko je to bilo prema svrsi ovoga sastavka nužno, već sam spomenuo, govoreći o pjesničkim saradnicima „Savremenika" i Prosvjete". O nekim, koji su kao početnici do sada još jedva što markantnijega ispjevali, nije još vrijeme da govorim.

U ovogodišnjem „Domaćem ognjištu" odmah se može primijetiti, da se sitne pjesme pod raznim naslovima, što su štampane pod pseudonimom A. G., odlikuju nad svima ostalima i zvonkošću stiha, i svježošću i jedrinom misli i pravom pjesničkom vatrom, kojom su prosjane. Istom u kazalu sadržaja u X. svesku nadjoh odgonetku i potvrdu slutnje, da se za tim pseudonimom krije prokušana pjesnička snaga. To je naša pjesnikinja Milka Pogačićka. U tim njezinim pravim pjesničkim zanosom ispjevanim lirskim pjesmama prepoznajemo istu temeljnu notu, koja se tako lijepo ističe i u njenim dvima pjesmama, štampanim u I.—II. sv. druge knjige „Savremenika". Ista živost, ista vatra, ista težnja i čeznuće za suncem i slobodom. U pjesmi: „Ja ljubim" očituje se sva energija pjesničke duše. Ona ljubi oštri šum oluje, nagle bijesne, kad prva munja šine zrakom i kada prvi grom tresne; ona ljubi sveti čas, kada posred tmine zasja prvi trak slobode i prvi otpor protiv robovanja: „Kad puca okov kao nit, — a duša drijem svoj stresa, — I digne krila ponosna — do sunca i nebesa".

Kako li su snažni ti zvukovi u tmurnoj atmosferi ostalih „Savremenikovih" pjesama. Ista nota odmnijeva i u Pogačićkinim pjesmama u ovogodišnjem „Domaćem ognjištu". Nju ne smeta blato, što no ga na nju sipa zloba iz kaljuže, ne će da umire, kolebajući medju smrću i životom, već hoće da umre: ko stablo puno ploda, što se u jedan čas pod strijelom sruši. Lijepo veli u pjesmi „Čuj zveket" u III. sv., da sve, što joj se je dogodilo, bijaše učin njezine snažne volje: „Šta veliš? — Život? — Život je htio? — Ne! — Ja sam htjela. — Ja samo trgam gizdavu krunu — sa svoga čela". Pred njenom dušom gine moć mržnje, i ona veli u pjesmi, — po mom mišljenju najljepšoj u cijelom ciklusu — „Je l' mržnjo? — Bilo te je strah — za tvoju pitnu slavu — i bacila si kamen svoj, — da razbiješ mi glavu. — Al' ja ga hvatam pjevajuć, — i nosim pustim krajem, — gdje ljubav gradi hramove, — nad suzama i vajem". Ona polaže taj kamen u njene blage ruke, neka ga ljubav uzida u svoje vječne stijene, da kada ga ražari sveti njen glas i dobrota praštajuća: „i kamen taj će zvoniti — ko

zvono uskrsnuća". Doista divna je skroz pjesnička duša, koja ovako divno umije, da mržnju razoruža i rastali na žaru ljubavi.

Takove su joj i ostale pjesme u istom tečaju „Domaćeg ognjišta", pune snage, pune optimizma, pune žarke poezije. Već sam citovao neke stihove iz njene pjesme, posvećene Trnskomu. Tu je idealizam njezinog umovanja i osjećanja upravo sjajno iznesen. Sve te najnovije pjesme Pogačićkine dokazuju, kako je pravo pjesničko srce neiscrpivo vrelo pjesnikovanju, i da svježina pjesme nije samo privilegij izvjesnih ljeta. Imade i medju pjesnicima mladih staraca, — ali oni obično brzo dopjevaju, — prerano dozriju, i dogodi se redovno s njima kao sa voćkom, koja prerano dozrije, požuti i padne sa ucrvalom srčikom sa stabla u krilo truleži.

Od pjesnika i pjesama u ovogodišnjem „Domaćem ognjištu" svraćaju na sebe pažnju pjesme grofa L u d o v i k a N i x i c h a. Ispjevane su u tudjini, nose na sebi obilježje tudjinštine, ekonomija im je modernistička, presićena kozmopolitizmom i stranim riječima, ali ima u njima dosta plastike i lijepo se čitaju uza sve škrtarenje sa srokom i uza sve imitovanje modernističke nebrige za arhitektoničko razmjerje stihova i kitica. Ima dakako takova nerazmjerja i u Puškina, ali geniju sve dobro pristaje, jer se harmonija njegova veleumlja uzvisuje nad sve forme i sve neskladnosti, kao što sunce oblije i uljepšava i ono, što, lišeno njegova svjetla i sjaja, napunja dušu užasom i tugom. Meni se od Nixichevih pjesama u „Domaćem ognjištu" najbolje svidja „Jesenji dan" u sv. V., jer je tu plastika najslikovitija; a kao uspjela slika časovitog raspoloženja još je u tehničkom pogledu uspjelija pjesma „Adieu" u sv. X.

Lijepo se čita i pjesma „Hodi — hodi!" u sv. II. od mladoga I v a n a K o z a r c a. Stihovi su mu glatki, jezik lijep, a elegični ton resignacije dobro je završen u posljednjoj kitici: „Hodi — dodji! Vesno moja, — naših vrelih sa usana — piti ćemo život novi — i zaborav pustih dana".

Lijep dar za liriku pokazuju i dvije pjesmice M u s e Č a t i ć C a ž i m a. Dakako nema u njima ništa nova u varijacijama ljubavnog čeznuća. U pjesmi „Bosna žubori" nadjoh pače u posljednje vrijeme toliko puta ponavljanu i mehanički prepisivanu frazu: „m i s t i č n e p r i č e šapće večer mila", ali je svršetak te pjesme i svršetak druge mu pjesme „U proljeću" u sv. IX. dobro pointiran. Nestašno igranje valova Bosne sa barčicom čini mu se kano igra njegove

miljenice sa njegovim srcem; a slika proljeća izaziva u njegovoj duši proljeće njegove mladosti, u kojoj su pokopane vjetrom rastrgane sanje, pa mu sada mjesto pjesme: „samo mukli jecaj bruji" i život mu danas sliči „Zimskom vjetru i oluji". — Više manje na istoj žici i po istoj noti ispjevane su mu i one dvije pjesmice u ovogodišnjem „Sijelu", samo što im je dao, s primjesom turskih riječi, neki orientalniji kolorit.

Nisam našao nikakovih spomena vrijednih novih pjesničkih misli ni slika ni u dvim pjesmama „A d o l f a M a k a l e". Od onih dvih mu pjesama u „Domaćem ognjištu" ljepše se čita pjesma „Ironija" u sv. X. I u njoj se dakako opetuje toliko puta već izrečeno uvjeravanje pjesničkog pesimizma, „da je sve varka i ništa u ovoj lažnoj glumi", i on čuje neki glas, koji mu veli:„ I sanjati ćeš uvijek te svemirne visine, — a svršit ćeš ko zviezda, što poleti i zgine".

Ne mogoh naći utješnije note ni kakovih većih pjesničkih krasota ni u pjesmama Makaleova ciklusa „Majski akordi", od kuda su neke presitne pjesmice štampane u ovogodišnjem „Sijelu", bez osobite dikcije i bez pointe.

Nisam našao nikakovih novih misli ni osobitih pjesničkih slika ni u dvim sonetima „A l b e r t a H a l e r a", što ih je saopćio iz ciklusa: „Soneti smrti" u sv. VI. „Domaćeg ognjišta". Soneti su mu doduše pravilno gradjeni, ali mi se čini suviše neizvornim i neprirodnim onaj modernistički „m a k a b r i" smijeh na „š u p l j i m usnama" u drugom tristihonu soneta „Život".

Ako je pjesma „Prvi stih" u sv. VI. „Domaćeg ognjišta" doista prvi stih Z. L. L a v o v a, onda, ako i ne znam, tko se pod tim pseudonimom krije, moram reći, da je taj početak prilično dobar. Pjesnik veli, da će poći u malu neku, staru crkvicu na nekom brijegu, tamo će načiniti oltar svoje nade, tamo će pred vječnom luči zjene svoga milovanja sâm paliti svijeće, sâm biti zvonar i svećenik, a zapuštena crkva dobiti će opet svoj oltar. Možda bi bilo bolje, da se taj oltar zemaljske ljubavi sagradi gdjegod u obiteljskom domu, nego li u zapuštenoj crkvici, — ali kao prvi stihovi, to je sasvim pristojna pjesma.

Sitna je, ali lijepa pjesmica „Tvoja duša zvoni" od H e r m i n e B e r k i ć e v e u sv. II. „Domaćeg ognjišta". Kao iz drugog svijeta čuje zvuk njegove pjesme, kojoj kao dalekoj zvijezdi pruža ruke, ali zalud ju doziva glas te pjesme, kad još pod ledom i snjegom srce sniva; pak zato moli: „O pjevaj mi pjesmu — ljubavi, čeznuća — ja sam željna sreće, — željna uskrsnuća".

I tako mislim, da sam dovoljno istaknuo sve, što je iole spomena vrijedno iz pjesama u ovogodišnjem „Domaćem ognjištu“. Preostaje mi, da još nešto rečem o pjesmama u „Sijelu“. Većinom su tu štampane sitne lirske pjesmice pojedinih pjesnika, o kojima sam već per associationem idearum govorio, prikazujući pjesme i pjesnike iz drugih beletrističkih naših listova od ove godine. Na to dakako nisam ni mislio, da govorim baš o svakoj pjesmici i o svakomu pjesničkom saradniku naših listova.

Spominjem od pjesnika u „Sijelu“ Rudolfa Kolarića-Kišura, koji nastavlja saopćivanje sitnih pjesmica iz svoga ciklusa pod naslovom: „Iz knjige Stihova“. Nisam primijetio u njima nikakova napretka ni u sadržaju ni u formi. Ne dostaje im pointike i pjesničkih slika, bez kojih ovakove sitne pjesmice čine utisak lake verzifikacije, bez osobita čara.

Od već prije nespomenutih pjesnika našao sam u „Sijelu“ Aleksandra Lichta. U njegovoj pjesmi „Juda“ u br. 3. ovogodišnjeg „Sijela“ zgodno je poezijom oblivena biblijska topografija i elegična sumornost Judine duše. Simpatična je nota i u njegovoj prokaljenim pjesničkim altruizmom prodahnutoj pjesmi: „Čovječnost“ u br. 5. „Sijela“.

Lijepa je pjesmica, što ju je u br. 9. „Sijela“ saopćio iz ciklusa „U samoći“ Ljudevit Krajačić. Nema dakako ni u toj pjesmi nikakovih primjetno novih zvukova, ali su joj prispodobe i slike otmene i neusiljene, a i to nešto vrijedi u ovo doba usiljenih nastranosti u pjesničkoj ekonomiji.

Prerijetko se javlja Iva Rod (Stefanija Iskra), a ipak je njen neosporivo lijepi pjesnički dar lijepo zasjao u zbirčici misaonih sitnih pjesama u stihu i prozi, što su štampane g. 1905. pod naslovom „Iva Rod — Pjesme — štampani rukopis, Zagreb, tisak kralj. zemaljske tiskare“. I sitna njena pjesmica u r. 4. „Sijela“ dostojno pristaje u tu zbirku. U dnu srca njena krije se more duboko jedne njene boli, što ju ne može pokazatii ljudskom oku, a u svemiru duše sjaji se visoko nebo njene jedne sreće, što ju ne može otkriti ljudskom oku. Sve to rečeno je u tri sitne kitice, u lijepoj miniaturnoj sličici prepune duše.

VI.

Nekuda se već dugo ne javljaju pjesnici Tresić-Pavičić, oba brata Ostojića, Nazor, Milaković i drugi, bez kojih nam je nekako mrtav

naš pjesnički Parnas. O njihovim lanjske godine štampanim pjesmama i pjesničkim zbirkama nisam namjeran govoriti u ovom prikazu pjesama, štampanih ove godine u nekim listovima, što ih uzeh na oko, da prema njima iznesem sliku sadanje razine naše pjesničke proizvodnje. Nema sumnje, da bi cjelokupni dojam te slike bio mnogo utješniji, da je zakićena i cvijećem njihova pjesnikovanja.

Primio sam u toku ove godine nekoliko pjesničkih zbiraka, da o njima prigodice iznesem svoje mišljenje. Veseli me, da nikakovi napadaji na moj kritičarski rad nisu uspjeli, da oslabe povjerenje u moju iskrenu ljubav prema svakoj i najneznatnijoj hvale vrijednoj pojavi na našem Parnasu, ma pripadala kojoj mu drago struji i školi. Ne zamačem ja svoje pero u žuč, kada mi je osuditi, što smatram štetonosnim za naš narodnoprosvjetni napredak i pojedinog pjesnika i pisca, već mi je uvijek vodiljom: ljubav prema istini i živa želja, da na našem Parnasu ne uništi zdravog roda korijenje tudjinskog drača i biljka otrovnica, koje svojim omamnim mirisom uspavljuju u smrt. Tko mi podmeće zloradu zlobu u borbi protiv onoga, što mislim, da nije dobro, taj ne umije da razabere u mojim sastavcima, kako rado ističem, što je pohvale vrijedno, i kako se usiljujem, da mi zamjerke ne povrijede nikoga, komu je doista do istine.

Mogao bih pokazati množinu pisama, kojima me prijatelji i drugovi na književničkom polju, i „stari“ i „mladi“ sokole, neka se ne dam smesti nikakovim omalovažavanjem moga rada u bistrenju spornih književnih pitanja. Ali ja i bez toga nisam baš tako strašljive naravi, te idem svojim putem, ne dajuć se smesti ni hvalom ni grdnjom. Bogu hvala, neodvisan sam u svakom pogled[illegible] dao sam dovoljno dokaza, da mi ni sujeta ni lični interes nije pokretačem u mom radu i nastojanju. Ako me i ovaj put ospu strijele iz tabora, u kojem se ne prizna vaju nazori, koji su za mene u prosudjivanju književnih proizvoda mjerodavni, ja ću mirno ispravljati neispravne prigovore i prihvatati, što mi bude s pravom prigovoreno. Lične grdnje sramote samo onoga, tko ih počinja.

O svim zbirkama pjesama, što su mi poslane, da o njima izrečem svoje mišljenje, ne mogu ovdje govoriti. O nekima još nije vrijeme, da se govori, jer su to tek prvi listići i ne zna se, kakov će im biti cvijet i plod; o drugima će biti zgode opširnije i posebice drugdje govoriti.

Ovdje spominjem na prvom mjestu drugu knjigu pjesama Ante Benešića. Opširnije sam ju prikazao u br. 12. „Glasa Matice Hr-

vatske“, ne treba dakle, da sada o njoj opširnije govorim. To su pjesme, što nose u svojoj sadržini sva obilježja zdrave pjesničke prirode, vedra pogleda i naletima poroka našega vremena nenatrunjene duše. Dominantna im je nota otmena idiličnost, neusiljeni patriotizam, dobrodušnost, veselje i zadovoljstvo sretna živóta. Nema u njima usiljene artistike; kadkada prekipljuje u njima preobilje ditirambskog raspoloženja, u gdjekojoj ima i objesnih ali uvijek otmenih i neusiljenih erotskih indiskrecija, a sve su zagrijane toplinom pravog pjesničkog srca i misaone pjesničke duše.

U njihovim satiričkim elementima nema žučljivosti, u njihovim slikama nema usiljene fantastičnosti. Ispjevane su primjetnom lakoćom, bez cizeliranja modernističke artistike, pravi su i samonikli izraz plemenite, zadovoljne, prosvjetom i humanitarnošću prokaljene poštene i patriotske duše, u kojoj se odrazuju sve osebine raskošne srijemske scenerije i široke slavonske prirode. Nema u njima ni gromopucateljnih tiraderija, ni preufinjenog sentinientalita i prenemaganja, — ostavljaju prijatan i topal utisak istinite ljubavi života, čovjeka, obiteljske sreće i domovine. Najuspjelijom mi se čini oveća idilska pjesma: „Majalis“, kojoj je naročito na početku metaforika upravo sjajna, a plastika otmena i živa.

Lijepo je zamišljen i po rasporedu temeljnih ideja i po dobrom izboru sintetskih crta individualiteta nezaboravnog našeg Mecene lijepo uspio njemu u slavu ispjevani ciklus pod skupnim naslovom: „Strossmayeru“.

Zbirka pjesama: „Sanine mile uspomene“, od Sane Kurjakovića (profesora Vuksana) neugodno se doimlje svojom banalnošću i prozaičnošću, koja je najmanje podobna, da ispravi neprijatni utisak monotonije nekih prijašnjih posebice izdanih Saninih pjesama. Sane Kurjaković bio bi više opravdao nade, što su ih neki, medju njima i ja, bili polagali u njega, sudeći po njegovim prvim pjesmama, da nije hitao sa objelodanjivanjem zbiraka svojih novijih, sve monotonijih i sve banalnijih stihovanih lirskih izljeva.

Njegovo padanje na pjesničkom polju neka bude mementom nekim mladim našim pjesničkim poletarcima, koji misle, da bi propao svijet, da se oni ne požure sa štampanjem svojih stihovanih prvijenaca, većinom plačljivih poput djeteta, kada ostavi majčine grudi, neumivenih i neočešljanih — poput neobuzdanih čeda puste.

I lanjske godine izišlo je nekoliko takovih zbiraka pjesama mladih početnika sa svim nedostacima početništva u sadržaju i formi, pak mi je čisto drago, da ih u ovom sastavku, u kojem govorim samo o pjesmama, što su u toku ove godine objelodanjene, ne moram spominjati. Ako se je Schiller kajao, što je prerano u svijet pustio neka čeda svoje lire, koliko tek moraju da razmisle mnogi naši pjesnički poletarci, u kojih nema ni trunke Schillerova pjesničkog veleuma, ne bi li bilo bolje, da ne puštaju svojim stihovanim prvijencima izlijetati prerano u svijet. A onda neka ne zaborave ni to, da nije to uvijek znak velike pjesničke nadarenosti, kada se prebrzo i previše pjesnikuje. Nije svaka verzifikacija pjesma. Stablo, na kom se u prvi mah pokaže previše cvijeća, ne može iz svega tog cvijeća razviti zdravo i sočno voće. Iz klasičnog doba ostala je lijepa opomena: „nonum prematur in annum“.

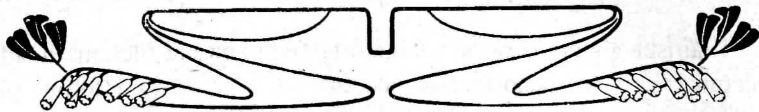
I s tom opomenom završujem svoj prikaz najnovijeg našeg pjesništva sa živom željom, da mi bude moguće, dadnem li se opet na takov posao, ustanoviti veći i ljepši napredak.

U prikazu najnovijeg našega pjesništva nisam se osvrtao ni na pokrajinske naše listove niti na poeziju u našim političkim dnevnicima, niti na listove, kojima nije glavna svrha književnost i beletristika. Bilo mi je do toga, da upozorim na pažnje vrijedne pojave napredovanja i zastranjivanja našega pjesništva, a te se jasnije ističu u pjesmama beletrističkih listova, koje uzeh na oko. Ova slika mogla bi biti bolje šatirana, da sam ju izradjivao istom na kraju cijele godine, ali njene temeljne crte ostale bi iste, a meni je upravo do toga bilo, da istaknem te temeljne crte, a ne da napišem kakov sistematski bibliografski osvrt na našu najnoviju pjesničku proizvodnju. To želim, da ocjenjivači ove moje radnje imaju na umu, pak da moju radnju presudjuju sa toga stajališta. Nikomu ne namećem svoga mišljenja, ali ne dopuštam, da mi se podmeću drugi motivi, nego iskrenost i poštena težnja, da iznesem istinitu sliku našega pjesništva, kako ju sastavih na osnovi objektivnog i savjesnog proučavanja pjesama i pjesnika, o kojima govorim.

Novi Sad 7. kolovoza 1906.

JOVAN HRANILOVIĆ.

*

ROBLJE U HRVATSKOJ.

(PRIKAZ.)

Prokopije tvrdi, da su Huni, Slovjeni i Anti za cara Justinijana (god. 527—565) silno opustošili bizantinsko carstvo, te da su u svakoj navali preko dvijesta hiljada bizantinskih Rimljana što iz carstva rastjerali, što u sužanjstvo odveli. Još oko god. 618. Obri odvukoše ispod Carigrada na ovaj kraj Dunava po prilici oko 270.000 zaroba. Ako ovo uvažimo, lako možemo pomisliti na silnu množinu robova na Balkanu u vrijeme dolaska naših pradjedova.

Rob je bespravno biće: nije čovjek, nego stvar, koja pripada gospodaru. Ovaj ga može prodati, kazniti i ubiti bez ikakove odgovornosti. Iz toga slijedi, da rob ne može posjedovati; što steče, steče za gospodara. Bez gospodareve privole ne smije se ni ženiti, a djeca potekla iz ropskoga braka postaju takodjer robovi: svojina gospodara isto kao jagnjad ili telad, koja potječu od domaćih životinja. U kotorskom statutu djeca rodjena iz braka dopuštena od vlastelina-gospodara zvahu se vlasteoci. Do Dušana Silnoga brakovi robova zbivahu se bez Crkve uz samu privolu gospodara. Rob dosljedno nije mogao sklopiti nikakovih obveza; a za njegove eventualne prestupke proti javnomu pravu moradijaše odgovarati i pred sudom sam gospodar, jer rob bijaše podložan samo njemu, koji je vršio nad njim neograničenu vlast isto kao nad svojim živinčetom. Volja gospodareva i kućni red bijahu mu jedinim zakonom. Gospodar po svojoj uvidjavnosti odredjuje mu zanimanje, te ovomu nalaže, da teži polje, onomu da dvori u kući; jednomu, da se bavi zanatom, drugomu trgovinom. Glavno zanimanje robova bijaše stočarstvo i ratarstvo. Iz statuta dalmatinskih gradova razabiremo, da su robovi bili upotrebljeni većinom u vinogradima ili na ladjama za mornare.

U VII. knjizi dubrovačkih statuta imade za roblje nekoliko posebnih odredaba.

Ako rob nekoga udari, gospodar je dužan platiti mjesto njega 3 hiperpera (polovicu tržne cijene za roba). Ako pak gospodar nije htio platiti, onda su roba ili ropkinju tjerali po gradu bičevima. Ako bi pak rob nekoga udario tako, te bi taj od udarca i umro, roba je čekala smrt. No ako gospodar nije bio sukrivac robova zločina, država mu je davala odštetu za ubijenoga roba. Ako je tko drugi udario roba, taj na zahtjev gospodara morao je platiti 3 hiperpera. Ako je tko uhvatio roba, koji je utekao od gospodara, dužan ga je povratiti, a gospodar može s robom činiti, što hoće. Ako gospodar otjera od sebe roba samo s namjerom, da ga tako muči gladom i žedjom, može ga natrag pozvati, kad god hoće; ako bi koji slobodan čovjek takova roba uzeo k sebi bez dozvole gospodareve, te bi mu rob umro ili pobjegao, taj slobodan čovjek morao je platiti gospodaru 12 hiperpera, a za svaki dan, što ga je držao neovlašteno kod sebe, morao je platiti na račun od jednoga hiperpera mjesečno.

Ako bi rob vjenčao slobodnu ženu bez dozvole gospodara, djeca iz toga braka bijahu svi robovi; ako je pak gospodar dozvolio taj brak, onda djeca bijahu dijelom robovi (gospodarevi), dijelom slobodni po majci. Ako bi gospodar prije vjenčanja pristao, da budu svi slobodni, onda nije mogao više opozvati svoje riječi. Odnosi roba u braku naprama gospodaru potječu uvijek iz načela, da je rob stvar gospodareva. Samo ropkinja babica uživala je neki obzir u tome, što zakon ne dopuštaše, da ju gospodarica može prodati, nakon što joj je dopustila vjenčanje.

Robovi se zovu u latinskim spomenicima, osobito u dalmatinskim statutima: servi, ancillae, ili: sclavi, sclavae U jednom te istom spomeniku, dapače u jednom te istom zakonskom članku nazivi servus i sclavus dolaze zamjenito.

Za latinske riječi: sclavus, servus, sclava, ancilla u domaćim ili hrvatskim spomenicima dolaze riječi: rab, rob, raba, rabinja. Ropstvo je isto, što rapstvo, a rabota znači opus servile. U Dušanovu zakoniku robovi su nazvani. otroci. Inače otrok je isto, što i dijete, momak, a eufemistički dolazi za sinonim sluge ili sužnja. U južnoj Dalmaciji do danas naziv: momak, djetić sačuvao se je za slugu. U nekim mjestima se zove i junak, što etimološki odgovara mladiću.

I kad ne bismo imali svu silu spomenika, koji spominju i izričito govore o sužanjstvu u Hrvatskoj, sama okolnost, što su Hrvati osvojili jednu zemlju i podjarmili jedan narod, očito nam govori, da je tu moralo biti zaroba ili sužanja. Znamo, da ih je bilo na pretek prije dolaska Hrvata, pod rimskim gospodstvom. Neki bizantinski pisci (Mauricije god. 602. po Kr.) tvrde, da Sclavini ne drže za uvijek zaroba ili sužanja, nego da ih daju na otkupe, ili ako ih nitko ne otkupi, onda ih puštaju na slobodu, ili drže pri sebi kao svoje prijatelje. Ova vijest se ne odnosi na Hrvate, nego na Sclavene od prije dolaska Hrvata u ove krajeve, za koje Sclavene se znade, da ne bijahu jedan narod, nego smjesa naroda, ili jedna vrsta pučanstva. Ti Sclaveni ne znadijahu, što bi radili sa tim zarobima, jer zemlje ne imadjahu, da ih na nju postave, da rade; pa su se s njima ortačli i skitali, ili su ih puštali, da se sami skiću kao paščad bez gospodara. Valjda nisu imali ni čime da ih hrane.

Nema domaće isprave, u kojoj nije spomena o zarobima, o sužnjima. Pošto su oni bespravna bića, privezana su uz kuću ili zemlju, te s njome mijenjaju i gospodara. S toga ih nalazimo u našastarima nabrojene kao imovinu. U darovnicama hrvatskih kraljeva spljetskim nadbiskupima spominju se uvijek zemlje, kuće, ville, mlinovi, robovi i robinje, volovi, krave itd. Dapače moramo istaći, da kao što se nabrajaju stabla masline na poljima, tako se isto broje i sužnji u kući ili na polju.

Rački u svojoj raspravi o unutrnjem stanju Hrvatske do 12. stoljeća iz imena tih robova sačuvanih nam u spomenutim darovnicama zaključuje, da su ti robovi bili slovjenske ili hrvatske narodnosti. Iz toga bi slijedilo, da su robovi i gospodari bili istoga plemena i porijetla, što mi se čini nemoguće osobito za prva vremena. Na imanju zadarskoga priora Andrije dolaze imena: Marunko, Kasan, Prisnaka, Tjehomila, Milica, itd. A na dobrima spljetske nadbiskupije dolaze ova: Stepus, Zagole, Gorentin, Pastel, Načeša, Domača, Ilen, Ljutomir, Tješina, Ljutica, Gostilo itd. Petar Černe, Gumajev sin, nabraja svoje sužnje: Semianus, Ciprianus, Nikola sa ženom Dobrinom i djecom, Negočaj, Dragača, Zloba, Marak, Vlkota, Radovan, Lubić, Vlkoš, Uteha itd. Slovjenskoga su porijetla i imena robova, što ih god. 1269. Farkaš Klokočki prodade topuskomu samostanu: Ljuben sa ženom Juricom i sinom Radomirom, Martislav, Obrad, Ljubušna, Voka, Vočica, Davola. Sva ova imena doduše zvuče hrvatski, osim dva, tri,

ali iz etimologije imena ne dade se logički zaključivati na narodnost onoga, koji to ime nosi. Taj zaključak bio bi opravdan samo onda, kad bi se moglo dokazati, da su ti robovi rodjeni slobodni i kao slobodni da su nosili ta imena. Ali svi ti gore spomenuti bili su domaće roblje rodjeno već u ropstvu. Robovi su u svemu visjeli o gospodaru, pa i u imenu. Mnogi od gore spomenutih imena prosti su nadimci. Robovi nemaju narodnosti, oni su razred ljudski, a ne narod.

Staro ratno pravo stvorilo je robove; ostatci vojske pohvatane od neprijatelja gubljahu sve gubitkom slobode. Čovjek uhvaćen od neprijatelja prestajaše biti čovjekom, bivaše stvar, svojina neprijatelja, koji ga mogaše i pogubiti. Toga nije činio, jer mu bijaše korisnije od toga živoga plijena vući korist: siliti ga na rabotu ili ga prodati.

Osim ratom, osim porodom od roba ili ropkinje čovjek postajaše robom i udajom za neslobodna i samovoljnom predajom u sužanjstvo, ili odredbom zakona. Ako bi se slobodan čovjek ogriješio o zakon prestupkom, s kojim visijaše gubitak slobode, postajaše robom države ili privatnika. U Dubrovniku bijaše zakon za nezakonitu kćer, ako bi se ogriješila o neke dužnosti, da je otac ili njegovi zakonski sinovi mogu kazniti, izbiti, protjerati i prodati u ropstvo izvan grada, dočim nezakonita muškarca mogahu samo kazniti po miloj volji, ali ne prodati.

Naši pomenici, gdje je govora o roblju, ne potječu iz dobe hrvatskoga osvojenja zemlje, pa ne znamo za robove, koji su postali sužnji u tom ratu; ali znamo, da se je u nas vodila trgovina robljem. Znamo za papu Ivana IV. (god. 640—641), da je poslao u Dalmaciju opata Martina sa velikom svotom novaca, da otkupljuje od Hrvata zarobljenike Latine. U kasnija vremena plemići su kupovali roblje. Cijena mu je bila nestalna, u jedanaestom i dvanaestom tsoljeću skakala je od dva do četrdeset zlatnih solida; a najobičnija cijena bijaše od petnaest do tri solida za jedno čeljade. Škaranova kći sa sinom Nadajem kupljena je za jedan solid i dva stara žita; Nenadova žena s kćerju za jedan solid i za jednu libru platna. Dragoded je kupljen za mjernik žita; Marak za jednoga konja. Obično se udarala cijena robu prama godišnjoj plaći jednomu radniku, a ta je bila obično, doduše uz velike fluktuacije, prama zemlji, od petnaest solida u zlatu.

Petar Černe priča: Kupio sam Strijanovu majku od Čirneke, sina Petrova, za tri solida, a kćerku od Langobarada za deset solida pod uvjet, da sva braća i sestre ostanu u sužanjstvu. — Za nekoga Zlobu

čitamo, da ga je prodao vlastiti otac. Neki Girgo prodade svoga brata Nikolu sa suprugom Dobrinom i djecom njihovom.

Robovi su se davali i u zamjenu isto tako kao i druga roba. Neki Tolan dade Petru Črnetu roba Vlkošu mjesto nekoga drugoga, koga mu je bio ukrao Tolanov otac, imenom Miroslav. Istomu Petru dao je Gruba, sin Purkov, Ljubicu za robinju. I radi duga postajahu robovi: Andriolo neki postade robom, jer njegov otac ne mogaše platiti Černetu dug od četrdeset solida. Sutic se predade sam u sužanjstvo, jer nije mogao platiti tri solida duga.

Nevolja je valjda tjerala roditelje, da dadu u sužanjstvo svoju djecu od dobre volje, samo da ih netko prehrani; ali znamo za stalno, da su neki, osobito Vlasi, prodavali svojtu iz koristoljublja. Čitamo, da su gospodari davali svoje čeljade od nevolje, a mnogi su se sami predavali takodjer iz nužde u sužanjstvo. Takova dobrovoljna predaja bivaše obično u službu crkve ili samostana; crkveni bo robovi bijahu mnogo sretniji od mnogih slobodnjaka. Isprave naših primorskih crkava i samostana puni su tih primjera.

Vlastela su medju sobom mijenjala ili darivala robove, kao što se dariva roba, ili kao što još danas istočni sultani darivaju žene iz harema svojim prijateljima. Apric, vlastelin u Jelčanima, poklonio je kralju Petru Krijesimiru svojega najboljega dječaka, a njegovoj supruzi kraljici najbolju ropkinju.

Neki Černe iz Biograda pripovijeda, kako mu je sestra bila zarobljena i prodana u tudjinu, pa kako ju je na njegovu molbu, jer sam nije imao novaca, otkupio opat samostana sv. Ivana u Biogradu i oslobodio od sužanjstva.

Iz spomenika razabiramo, da se je predaja u službu obavljala nekim osobitim javnim činom, pred svjedocima, a često se je potvrdjivala i pismenom ispravom. Činu prisustvovaše onaj, koji roba predavaše, i onaj, koji ga primaše; a medju svjedocima nalazimo crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika, časnika i plemića, gradjana i pučana. Ceremonija predaje bila je gotovo ista kao u Rimljana.

Naša otačbina je znamenita sa razvijena i dugotrajna trgovanja robljem. Cijela naša obala za nekoliko stoljeća bila je ogromno tržište tom robom. Svi naši domaći statuti dokazuju, da se je na veliko tjerala ta sramotna trgovina, kojoj je Crkva uzalud nastojala stati na put. I vlade su doduše išle Crkvi na ruku, ali nijesu imale dosta eneržije, da privatne spekulante prisile na posluh. Mletačka vlada izdade još

god. 960. naredbu: „da nijedan gospodar ladje ne smije primati robova na svoj brod niti iz Mletaka, niti iz Istre, niti iz Dalmacije, niti iz drugih mjesta na nijedan način, pak niti uzeti na takovu ladju takova trgovca ili židova". Iz ovoga slijedi, da je naša otačbina već tada bila tržište roblja.

Kralj Zvonimir početkom listopada god. 1076., u krunidbenoj zavjernici, obećaje: „Oprijet ću se trgovini robljem". Ipak vidimo, da ta trgovina cvate u našim krajevima sve do u šesnaesto stoljeće. Mlečići je tjeraju i dalje usprkos zabranama. Kasnijih stoljeća tržište se je pomaklo nešto prama istoku, ali je to trgovanje ostalo i na dalje izvorom bogatstva Mletaka i nekih naših obalnih gradova. Dubrovačka općina je crpla nemalo koristi od te trgovine; na roblje udarila je carinu kao na svaku drugu robu. Jedanaesti članak carinskih odredaba kaže, da trgovac robljem ima platiti za svaku glavu prodanu izvan zemlje po jedan hiperper; za kriomčarenje udarene su trostruke globe. Ako je prodani rob ili ropkinja bio duži od jednoga lakta, osim obične carine valjalo je platiti knezu do jedne trećine hiperpera, ako su bili niži, onda ništa „po starom običaju".

Crkva baca prekletstvo na onoga, koji prodade kršćanina nekršćaninu. A zakonik Dušanov u čl. dvadeset i prvom odredjuje: „Tko proda kršćanina u drugu vjeru, da mu se ruka odsiječe i jezik ureže".

Uza sve to običaj „prodavati Grke u Latine" traje. God. 1340. na 13. veljače senat dubrovački odluči u malom i u velikom vijeću: „da nitko od Dubrovčana ili okolice ne smije pod nikakovom izlikom uzeti u svoju, ili u ladju drugoga, kojega Sclava (sužnja) iz ma koje strane kraljevine Sclavonije, ma u koji dio iste ladje, da ga preveze u Dubrovnik ili u koju drugu luku ili mjesto, gdje je javni trgovac, pod prijetnjom globe od 25 hiperpera. Korčulanski statut, redigovan u četrnaestom stoljeću, zabrani gradjanima kupovati sluge osim za svoju potrebu, i to nikako od Neretvana; zabranjuje dalje Sicilijancima i Kataloncima, trgovcima robljem, iskrcati se na Korčulu osim po kruh i vino, ali ni za to ne smiju ostati u gradu dulje od jednoga dana. Osobitim zaključkom bi iznimno dopušteno knezu, da može „kupiti dvije ili tri sluge patarenke iz Bosne".

Kotorski statut zabranjuje kriti u kući sclava s nakanom odvesti ga u Apuliju i tude prodati ga. (Zaključak od 25. svibnja 1320.)

Svi ovi zakoni idjahu poglavito za tim, da se spriječi prodavanje ljudi slobodnih, a ne da se apsolutno ukine svako trgovanje robljem;

još se ne bijahu ljudi tako visoko popeli u shvatanju ljudske slobode, ljudske lednakosti, ljudskih prava. Zarobljivanje u ratu nije prestalo. A sudbina tih nesretnika ne bijaše još nikakovim medjunarodnim ugovorima uredjena; na tome se je stoprv u devetnaestom stoljeću nešto ozbiljno i uspješno poradilo.

Za osmanlijske provale na Balkanu, za onoga užasnoga bježanja, zarobljivanje po našim, a osobito po susjednim krajevima, sačinjavaše najveći prihod vojske. Za rata izmedju Murata II. i Mustafe uhvatiše Muratovci toliko roblja, da ih po dva komada prodavahu za samu glavu bravčeta. Oko god. 1454. zarobiše Turci preko 50.000 Srbalja, prodavahu za čizmu ili za opanke po izbor srpkinju djevojku. Busbecque, poslanik Ferdinanda I., kasnije Maksimilijana i Rudolfa na carigradskom dvoru, u svojem djelu: Epistulae, de quere bus turcicis (Lipsiae, 1689., epist. I. III.) piše: „Krenuv iz Carigrada, sastadoh odmah hrpe dječaka i djevojaka, koje vodjahu iz Hungarije u Carigrad na prodaju. Tjerahu ih na stada ili svezane verigama u dugim povorkama, kao kod nas konje na prodaju". „Turska vojska najveću korist prima od zarobljenikâ. Ako turski vojnik ponese iz rata samo kojega zaroba, on se je dobro ponio, trud mu je naplaćen". Znamo za Vlahe u službi hrvatskih plemića, da idjahu u tako zvano četovanje po turskim pokrajinama, a dio plijena moradijahu davati gospodaru. U toj službi odlikova se neki Vuk, bjegunac, jer dovede svome gospodaru Zrinskomu oko 50.000 zaroba.

Spomenute naredbe dakle nisu mogle ukinuti sužanjstvo, koje je potjecalo iz ratnoga prava, ali nisu ukinule ni privatno sramotno zarobljivanje. Znamo, da su mnogi iz koristoljublja prodavali ženu, braću i djecu svoju; ovo osobito za Vlahe ističu onovremeni kronisti. Vlasi su nastavili prodavanje svojte u roblje i onda, kad je ta sramotna trgovina već počela padati. Vlastela su prodavali svoju čeljad, bili oni slobodni, ili robovi, „sebri", ili „otroci".

Uza sve zakone crkvene i državne, uza sve poštivanje Vjere i Crkve, vidimo, da najkršćanskiji narodi tjeraju tu trgovinu zarobljujući slobodne ljude. Bosna i Humska zemlja davahu najviše robova. Ta roba ljudske puti silazila je niz Neretvu, gdje su čekali brodovi iz Katalonije, iz Sicilije, iz Pulje, da ju ukrcaju. Naši domaći ljudi bijahu obično mešetari u tim poslovima, a nerijetko ih i sami tjerahu. Imamo za to lijepih povjesnih bilježaka.

Bosanski kralj Ostoja god. 1490., a vojvoda Pavao Jurjević god. 1419. tuže se općini dubrovačkoj, što njezini ljudi tjeraju po Bosni tu trgovinu „kupujući bosanske ljude i dalje ih prodavajući". Radi te trgovine bijahu Dubrovčani koreni od Latina i za dugo godina zazorni kršćanskim narodima na zapadu.

Da je moralo biti mnogo roblja u Hrvatskoj po njezinim tržištima u trinaestom vijeku, vidimo iz toga, što mu je tada pala cijena. U listini Bele, vojvode Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, pripovijeda se, da je Farkaš Klokočki prodao topuskomu manastiru dvanaest svojih baštinjenih robova i ropkinja za sedamnaest maraka zagrebačkoga novca, dočim je drugih dvanaest za svoju dušu poklonio. Spomenusmo gore, po što Turci prodavahu svoje zarobljenike. Na tržištima veoma niska bijaše cijena robu Nijemcu; naši muslimi davahu za nj čanak meda, ili maslaca, varivo brašna, ili mećalo zobi . . .

Za mnoge primorske gradove zarobljivanje i trgovina robljem bijaše sve do najnovijih vremena glavni izvor bogatstva. Čitamo u starim kronikama, da se ustrajahu redovite čete, koje navaljivahu na obližnja sela Hercegovine i zarobljivahu narod, pa ga odvažahu na svojim brodovima u Italiju ili u Afriku na tržište. To se je dogadjalo još u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću u Boki Kotorskoj. Blage uspomene nadbiskup Andrija Zmajević nastojaše sklonuti svoje sugradjane Peraštane, da te jadne zarobljenike pokrste i da ih namjeste na svoja zapuštena dobra po Boki, da obradjuju zemlju.

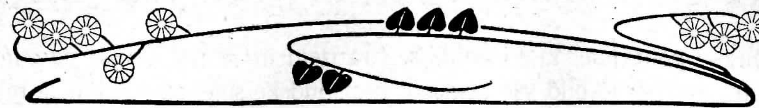
Mnogi naši mornari bavili su se i kasnije, i ako ne baš trgovinom roblja, ali prevažanjem toga roblja u Afriku.

I prije kršćanstva rob se mogaše dovinuti slobode. Rimsko pravo znade za slobodnjake (liberte i libertine). Oslobodjenje je odredjivao zakon za usluge izvanredna značaja učinjene na korist gospodara ili države. Slobodan bivaše rob otjeran od gospodara. Zna se za trostruku manumissio sa strane gospodara: per vindictam, per censum, per testamentum. Osim toga kršćanstvo nametnu caru Konstantinu još dva oslobodjenja: oslobodjenje u crkvi pred sabranom općinom uz ispravu o tome izdanu, i oslobodjenje uz izričnu izjavu gospodara, koja je obično pismena bila. U našim domaćim ispravama imademo spomena oslobodjenja putem oporuke ili putem izjave gospodara za života. Ta izjava (charta ingenuitatis) davala se je pismeno. Pošto je oslobodjenje preporučivala Crkva, smatraše se bogoljubnim djelom, vrstom zadužbine. Dubro-

vački statut predvidja slučaj, da otac na času smrti oslobodi robove radi duše, pa mu ograničuje tu vlast na četvrti dio robova, koje je on sam kupio; a posve na one, koje je baštinio.

Slobodnjaci i nakon oslobodjenja bili su privezani uz svoga gospodara. Slobodnjak nije mogao prodati ni sebe ni drugoga, još manje predati se u službu drugomu, ako bi ga htio kupiti ili uzeti prvi gospodar ili njegovi baštinici. Oslobodjenik i njegova djeca imadijahu i drugih dužnosti naprama osloboditelju, kao: voziti ga badava u okolicu za vrijeme berbe, pratiti ga na putovanju besplatno, nositi mu oružje u ratu i slično.

CHERUBIN ŠEGVIĆ.

JAVNO ŽIVLJENJE PRI SLOVENCIH.

I.

Prvi slovenski pesnik Valentin Vodnik (1758—1819) je začel tudi prvi vzbujati med Slovenci zanimanje za javno življenje s tem, da je izdajal „Ljubljanske Novice“ (1797—1800), prvi slovenski časopis. Vodnik je hotel pod vplivom svoje dobe, racionalistične prosvetljenosti, ki je izdala geslo po omiki, tudi svoje rojake seznanjati z dogodki širnega sveta ter jih poučevati o preteklosti in sedanjosti — toda zanemarjenost in neizobraženost slovenskega naroda, ki se še niti ni zavedal svoje narodne enote, sta zamorili prvi slovenski časopis.

Ko so Francozi vladali slovenske dežele (1809—1813), je vstajala zora lepše prihodnjosti, ki jo je Vodnik tako navdušeno pozdravljal v svoji veličastni odi „Ilirija oživljena“. V kulturnem in socialnem oziru pomenja francoska vlada napredek, slovenska narodnost se uveljavlja. Toda Napoleonov imperializem je dušil mirno in zadovoljno življenje, da prebivalci niso mogli trajno in brezskrbno uživati sadov, ki so jim jih prinašale ideje velike francoske revolucije. In tako se je komaj započeto delo preporoda zopet rušilo in uničevalo . . .

Po odhodu Francozov je zavladal na Slovenskem Metternichov absolutizem. Položaj Slovencev je bil obupen v kulturnem, političnem in socialnem oziru. Kar je bilo na slovenskem plemstva, to je bilo odtujeno narodu in je delalo za nemške, laške in madjarske koristi. Meščanstvo je bilo neslovensko po duhu in deloma tudi po krvi. Edini stan, ki je čutil z narodom, je bila nižja duhovščina, toda niti ta ne brez izjeme. Kmet pa, ki je bil jedro slovenskega naroda, ni bil svoboden, ampak podložen svojemu graščaku. Tlačanstvo je pa slabo vplivalo na značaj slovenskega naroda, ker mu je vzgojilo hlapčevsko ponižnost pred gospodo. Politično in cerkveno so bili Slovenci razcepljeni v po-

samezne pokrajine, ki so gojile separatizem in morile zavest narodne enote. Šolstvo je bilo vse nemško, tudi ljudske šole, slovenskih je bilo malo. Isto je bilo pri uradih.

To so bila tla, iz katerih so vzrasti slovenski buditelji, ki so začeli dramiti in vzbujati slovenski narod iz mrtvila k življenju. Ti preporoditelji so bili zlasti: Anton Martin Slomšek na Koroškem, Valentin Stanič na Goriškem, Davorin Trstenjak, dr. Štefan Kočevar, Stanko Vraz na Štajerskem in dr. Janez Bleiweis na Kranjskem.

Bila je ideja ilirizma, ki je vplivala na slovenski preporod. Literarno se ilirstvo pri Slovencih ni ukoreninilo, ker ni bilo potrebnih kulturnih predpogojev, tudi političnega značaja ilirizem splošno pri Slovencih ni imel, dasi so se posamezniki ogrevali za to: pač pa je iz njega zajemal svojo moč in silo slovenski preporod, ki je budil narodno zavest.

Po vzgledu dr. Ljudevita Gaja so Slovenci večkrat poskušali z izdajanjem časopisov, toda stroga cenzura je zabranjevala take poskuse, dokler se ni to posrečilo kranjski kmetijski družbi s posredovanjem nadvojvode Ivana. Leta 1843. je prišel na svetlo drugi slovenski časopis „Kmetijske in rokodelske Novice" (1843—1903), katerih urednik je postal dr. Janez Bleiweis (1808—1881), tajnik kmetijske družbe, ki je bil kmalu v ospredju vsega literarnega in političnega delovanja na Slovenskem. Tudi dr. Bleiweisu je vzbudil narodno zavest ilirizem, in sicer posredno, ker je zahajal dr. Bleiweis v družbo mož, ki so se kot dijaki na hrvaških gimnazijah navzeli ilirskih idej in jih, prišedši domov, razširjali med svojimi rojaki. Z dr. Bleiweisovimi „Novicami" se začinja nova doba v razvoju slovenskega javnega življenja.

II.

„Novice" so imele namen, da bi v gospodarskem oziru poučevale slovenski narod, toda dr. Bleiweis je spoznal, da imajo preozke meje, zato je jel sprejemati vanje tudi literarne stvari. Z letom 1848. pa se je začel list pečati s politiko. Vršil je važno nalogo, ako pomislimo, da je v Ljubljani — kakor pripoveduje profesor Trdina — vladala tolika politična nevednost, da je po splošnem mnenju poznal v vsem mestu edini dr. Ahačič bistvo in pomen ustavnega življenja.

Slovensko politiko so leta 1848. vodila tri središča: Dunaj, Gradec in Ljubljana. Na Dunaji in v Gradcu sta se osnovali društvi z imenom „Slovenija", ki sta dajali inicijativo za politično delo in formulirali slovenski program. Predsednik dunajske „Slovenije" je bil dr. Miklošič, graške pa dr. Muršec, duša vsega tedanjega političnega gibanja na Slovenskem. V Ljubljani se je ustanovilo pod predsedstvom dr. Bleiweisa „Slovensko društvo", ki pa ni igralo te uloge, kakor omenjeni dve društvi, ker je bilo osnovano pravzaprav v literarne namene in ga je bila sila razmer hočeš-nočeš potegnila v politično življenje. Dr. Bleiweis sam v tej dobi ni stopal tako v ospredje, kakor pozneje, očevidci nam ga označujejo kot opreznega in naravnost boječega. O Ljubljani tožijo, da je bila nedelavna in preveč pohlevna.

Leto 1848. je vzbudilo poleg osebne svobode in državljanskih pravic tudi svobodo narodov. Drugi narodi so prihajali s svojimi zahtevami, opirajoč se na zgodovinsko pravo. Slovenci so se morali postaviti na stališče naravnega prava in na podlagi tega prava, ki ga je s krvjo priborila marčeva revolucija, zahtevati zase uveljavljenje narodnega načela: narodno samostojnost.

Slovenski program se je leta 1848. formuliral takó-le:

1. Zjedinjena Slovenija, t. j. Slovenci na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem se združijo v eno administrativno skupino z imenom „Slovenija", ki ima svoj postavodajalni zbor v Ljubljani, na katerem se obravnavajo in sklepajo vsa vprašanja, nanašajoča se na narodno življenje Slovencev. Vsem avstrijskim narodom skupne stvari so pridržane državnemu zboru na Dunaju. Oni, ki so se držali še bolj dosledno narodnega principa, n. pr. Peter Kozler, so zahtevali tudi združenje beneških in ogrskih Slovencev. Tu in tam se je govorilo o „kraljestvu Sloveniji", toda brez državnopravnega pomena, marveč samo iz nedostatka primernega imena, ker se je zahtevalo le kronovino in ne morebiti slovenske države.

2. Enakopravnost slovenščine v šoli in uradu, pri čemer se zahteva tudi slovensko vseučilišče v Ljubljani.

3. Neodvisnost Avstrije od Frankfurta, Slovenija bodi nerazdružljiv del avstrijskega in ne nemškega cesarstva.

Poleg tega programa nastopajo osamljeno ideje ilirizma, da bi se Slovenci združili s Hrvati. Tej misli so bili naklonjeni nekateri koroški politiki, zlasti pa dr. Štefan Kočevar, ki je prišel kot pooblaščenec graške „Slovenije" v hrvaški deželni zbor ter se tam potegoval za ožjo duševno in materialno zvezo s Hrvati. Druzega uspeha ni bilo. Kako

neki, ko niso bili Slovenci edini niti glede slovenskega programa vsled nezadostne narodne zavesti in politične izobrazbe!

Nesoglasje je vladalo glede poglavitne točke: zjedinjene Slovenije. Celó Slomšek je smatral to za presmelo in neizvedljivo, tem manj pa je hotel slišati o kakšni zvezi s Hrvati.

Slovencem je delalo dalje preglavice vprašanje narodne enakopravnosti v šoli in uradu. Nekaterim se je zdelo to neizvedljivo, ker so se celó voditelji med seboj pogovarjali nemško, drugi so bili odločnejši v besedi in v dejanju, tretji, n. pr. Macun, so naravnost zahtevali hrvaščino. Vlada je v tem oziru marsikaj ukrenila, toda ostalo je izvečine vse pri starem. Za osnovne šole se je n. pr. kot učni jezik določila izključno materinščina, v gimnazije se je uvedla slovenščina kot učni predmet, obljubilo se je celó univerzo v Ljubljani — ni pa prišlo do praktičnega izvrševanja.

In tretja točka slovenskega programa? Eni so bili za to, da Slovenci ne volijo v frankfurtsko narodno skupščino, drugi so volili in se dali voliti. Kakor znano, se je izrekel Palacky proti Frankfurtu za Avstrijo z ozirom na pretečo nevarnost ruske univerzalne monarhije, ki se je on boji v imenu humanitete. Nemški politiki pa so vabili Slovence k zjedinjeni Nemčiji iz istega razloga, zaradi katerega je bil Palacky proti. Značilne so besede grofa Antona Auersperga (pesnika Anastazija Grüna): Rusov — pravi — se resnično boji, a ne kot neprijateljev Nemčije, temveč kot prijateljev Avstrije in avstrijskih Slovanov. Največja nesreča, ki bi mogla doleteti Avstrijo, bi bila ruska pomoč... Zlasti s stališča avstro-ogrskih Slovanov moramo reči, da je dala zgodovina prav grofu Auerspergu! Za svoj avstrijski patriotizem, ki so ga kazali n. pr. Slovenci v revolucionarni dobi leta 1848., so morali pozneje čuti očitanje Bachovo, da še nimajo dovolj avstrijske zavesti. Za vse Slovane velja isto, kar je rekel za časa absolutizma neki Madjar Hrvatu, ki ga je vprašal, kako je javno mnenje na Ogrskem: „Mi smo jako zadovoljni, da smo dobili ravno to za kazen, kar so vam dali za plačilo". In ko je prišel leta 1867. dualizem, je raztrgal Slovane na dvoje ter jih v Avstriji prepustil gospodstvu Nemcev, na Ogrskem pa Madjarov.

Neumevanje slovenskega programa se je kazalo kakor doma, tako tudi med slovenskimi poslanci v dunajskem in kromeriškem državnem zboru. Izvoljenih je bilo nekaj čisto nesposobnih mož brez

vsake narodne zavesti in političnega prepričanja; drugi pa, ki so sicer imeli te dve lastnosti, niso bili dosledni in odločni.

Takó je minilo leto 1848. brez političnih sadov.

III.

Ko je po desetletnem absolutizmu zopet nastopila ustavna doba, je postalo središče slovenskemu političnemu delovanju Kranjsko. Slovenci so se oklepali čeških, poljskih in tirolskih federalistov, to je: federalizma v zmislu deželne avtonomije in historično-političnih individualitet nasproti nemškemu centralizmu. Slovenski program iz leta 1848. se je glede zjedinjene Slovenije umikal deželni avtonomiji ter se, kar se tiče prvih dveh zahtev, formuliral tako:

1. Deželna avtonomija in 2. narodna enakopravnost v šoli in u radu.

Ta program ni bil več osnovan dosledno na narodnem načelu, ampak je bil koncesija teritorialnemu načelu, slonečemu na zgodovinskem pravu. Ta program bi koristil samo Kranjskemu, kjer so Slovenci v večini, dočim bi po drugih deželah, kjer še prebivajo Slovenci, deželna avtonomija ubijala narodno enakopravnost: na Koroškem, Štajerskem in Primorskem. Slovenski politiki so opuščali narodno pravo in se oprijemali zgodovinskega. Na tej podlagi so tudi leta 1865. v Mariboru sprejeli program, ki govori o ilirskem kraljestvu[1] in o notranje-avstrijski deželni skupini.[2] Narodne potrebe Slovencev bi zastopal narodni zbor, sestavljen iz poslancev slovenskih deželnozborskih kurij.

Odločujočo ulogo v slovenski politiki je igral odslej do svoje smrti dr. Bleiweis s svojo družino: dr. Tomanom, dr. Costo, Einspielerjem, Hermanom. Brezdvomno najjasnejša politična glava slovenska pa je bil Luka Svetec, sedaj starosta slovenskih politikov. Svetec je bil proti zgodovinskemu pravu in se potegoval za narodno pravo. Pisal je v „Novicah" (1866. leta): „Jaz historičnemu principu pripisujem krivico, da Slovani nimamo skupnega programa, pa mislim, da ga niti ne dobimo, dokler se bomo na historijo ozirali. Mi hočemo živeti, razvijati se in napredovati, to je naše historično pravo, „naše pravo od veka". Na podlagi narodnega prava je zahteval tudi združenje vseh južnih Slovanov v eno skupino. Naletel pa je na

[1] Ilirsko kraljestvo (1816.—1849.) je obsezalo Kranjsko, Koroško in Primorsko.

[2] Notranjske-avstrijske dežele so bile: Kranjsko, Koroško, Štajersko in Primorsko.

odpor pri dr. Bleiweisu, dr. Tomanu in dr. Costi, ki so pobijali njegov program nekaj iz boječnosti in nejasnosti, nekaj iz osebne občutljivosti, ker ga niso najprej oni zasnovali.

V boju med slovenskimi federalisti in nemškimi centralisti se je pojavil tudi pojem: nemškutar. Tako so imenovali Slovenci one svoje rojake, ki so bili sicer po rojstvu slovenske krvi, po mišljenju pa omahljivci, možje brez trdnega narodnega prepričanja, ki so obračali plašč po vetru in hodili z Nemci. V prvi vrsti so bili to uradniki in meščani. Nasprotno pa so nekateri plemiči, n. pr. baron Zois, grof Barbo, bili na strani Slovencev. V tem času je mnogo mož odpadlo od slovenske stranke in se pridružilo Nemcem. Najimenitnejši med njimi je bil Dežman, bivši slovenski pesnik in pisatelj, velik učenjak-naravoslovec, ki je postal vodja nemštva na Kranjskem. Dr. Vošnjak in profesor Trdina pravita, da je zapustil svoje rojake iz častilakomnosti in ljubosumnosti nasproti dr. Bleiweisu in dr. Tomanu, ko ni mogel on zasesti prvega mesta.

Leto 1848. je bilo porodilo veliko slovenskih političnih listov, ki pa so kmalu zamrli; sedaj v ustavni dobi se je čutila potreba novih listov, ker edine „Novice" niso zadoščale za vse Slovence. Po brezuspešnih poskusih (Vilharjev „Naprej", ki mu je bil urednik Levstik, Einspielerjev „Slovenec") je ustanovil dr. Prelog v Mariboru leta 1867. politični časopis „Slovenski Gospodar", ki izhaja še dandanes in piše za kmetsko prebivalstvo v cerkvenem zmislu.

Vse narodno delo se je v teh letih koncentriralo v čitalnicah, ki so se od leta 1861. dalje začele snovati. Čitalnice so nudile čitanje časopisov in zbirale Slovence k t. zv. besedam, kjer se je s petjem in plesi, z igrami in govori budila narodna zavest.

Začela so se snovati tudi politična društva, ki jim je bil namen varovanje narodnih pravic. Najimenitnejša je bila „Slovenija" v Ljubljani, ki ji je bil predsednik dr. Bleiweis in geslo: Vse za vero, dom, cesarja!

IV.

Dualizem je vzbudil odpor na Slovenskem. Slovenci so prihajali do spoznanja, da po sedanji poti ne dosežejo svoje narodne samostojnosti. Iskali so novih potov: na eni strani so zahtevali, da bi bilo treba posnemati češko taktiko pasivnosti, ki se pa ni obnesla, ker je šla vlada preko nje na dnevni red; na drugi strani pa so se zopet začeli

zavedati samega sebe in svojega programa, slonečega na narodnem načelu. To je bila zdrava reakcija, ki je rodila živahnejše politično življenje obče, zlasti najlepšo dobo narodne politike: tabore.

Nezadovoljnost z dualizmom, glede katerega so nekateri slovenski poslanci glasovali za in drugi proti, nedostatek večjega političnega lista, ki bi odločno zagovarjal narodno načelo, to je napotilo štajerske Slovence, da so ustanovili leta 1868. v Mariboru „Slovenski Narod". Program listu je bil narodni, pri tem pa svobodomiselni pravec. „Slovenski Narod" se je potegoval za združenje vseh Slovencev v eno administrativno celoto. Prvi urednik je bil Anton Tomšič, odličen žurnalist in govornik, ki so ga imenovali Nemci „der windische Heiland". Vsled ostre pisave je nastala proti listu domača opozicija, da se je prišel dr. Toman pogajat; nato se je dosegel mir. Glavni sotrudniki so bili Tomšiču: Jurčič, Levstik in dr. Vošnjak. Pomen „Slovenskega Naroda" je bil, da je postal glasilo slovenskega izobraženega občinstva, ker so dopisovali vanj najimenitnejši slovenski politički pesniki in pisatelji. Tudi ljudstvo je znalo ceniti važnost lista in prihajalo po več ur daleč pozdravljat urednika Tomšiča in ga zahvaljevat za njegovo delo.

Na podlagi decemberske ustave, ki je jamčila svobodo shajanja in združevanja, so začeli Slovenci v tem času od leta 1868. do 1871. po češkem vzgledu prirejati tabore, to je: shode pod milim nebom. Dr. Zarnik je dejal, da je stopil slovenski narod s prirejanjem taborov iz čitalniškega radovanja in rajanja prvikrat samostalno na politično polje. Prvi tabor so priredili štajerski Slovenci, ki so sploh v tej dobi dajali impulze narodnemu gibanju, čegar središče je bil Maribor. Na taborih se je govorilo in glasovalo za zjedinjeno Slovenijo in za narodno enakopravnost v šoli in uradu. Poleg tega so se razpravljale razne gospodarske stvari z ozirom na potrebe dotičnega kraja, kjer se je vršil tabor.

Tabori so se vršili po vsem Slovenskem (Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem) in udeleževale so se jih vse vrste naroda. Udeležba je bila ogromna, zbralo se je vselej od blizu in daleč po več tisoč taboritov z zastavami; najimenitnejši je bil brezdvomno vižmarski tabor, o katerem se navaja, da je prišlo nanj 30.000 ljudi. Za spomin so se razdeljevale taborske svetinje. Na tabore so prihajali tudi sosedje Hrvatje in od vseh strani so se pošiljali telegrafični pozdravi. Dasi je bilo zbranega na tisoče ljudstva, je vendar vladal red.

*

Po več ur je stala množica nepremično, tudi ob slabem vremenu. Zanimanje in navdušenje je bilo splošno. Vlada ni delala zaprek taborom. Reči se mora, da so Slovenci za vlade dr. Giskre kot ministra notranjih stvari uživali veliko politično svobodo. Najimenitnejša taborska govornika sta bila dr. Valentin Zarnik, vsestransko izobražen mož, ki je dal inicijativo za prirejanje taborov, in duhovnik Božidar Raič, odločen in odkrit politik, ki se je učil pri Havličku, o katerem je tudi napisal v „Slovenskem Narodu" daljšo razpravo, kjer si želi, da bi imeli Slovenci kaj takih mož.

Tabori so zanesli med ljudstvo glavno točko slovenskega narodnega programa: zjedinjeno Slovenijo in ji ugladili pot tudi v postavodajalne zbore. V adresi kranjskega deželnega zbora leta 1870. se namreč prvikrat v ustavni dobi tudi formalno omenja ta glavna slovenska zahteva.

V.

Čim bolj je slovenski narod napredoval, tem bolj se je delo specificiralo, dočim so bili poprej politiki in literati eni in isti možje. Leta 1858. je izšel prvi slovenski v resnici literarni list in od tega časa ni imel dr. Bleiweis več odločilnega vpliva na razvoj slovenske literature, vendar je še vedno oprt na svojo avtoriteto branil zastarele smeri in nazore, ki so izzivljali k odporu. Nastala je opozicija, ki so jo vodili Stritar, Levstik in Jurčič, prva dva pesnika in kritika, zadnji romanopisec in politik. Ta literarni boj, ki je porodil novo, blagodejno dobo v slovenskem slovstvu, je prešel tudi na politično polje. Stritar je v „Dunajskih sonetih" z žgočo satiro kritikoval Bleiweis-Costovo literarno in politično vlado med Slovenci. Početki nezadovoljnosti so segali nazaj v dualizem, ustanovitev „Slovenskega Naroda" ni bila druzega nego daljši člen v verigi, v letih sedemdesetih je pa postala kriza akutna in prišlo je do razpora.

Ko je minila doba taborov, je ž njo minil tudi slovenski narodni program. V vodilnih krogih slovenske politike se zopet uveljavlja deželna avtonomija. Proti nemški ustavoverni stranki se je bila ustanovila državnopravna stranka, ki je zahtevala samostojnost in zgodovinsko pravo posameznih kraljestev in dežel. Tej stranki so se pridružili tudi slovenski federalisti. Program državnopravne stranke je bil nasproten narodni avtonomiji in je deloval za vpliv cerkve v državnem življenju. Proti tej smeri v slovenski politiki je nastala opozicija, ki je glavno obračala svojo ost proti dr. Costi, stoječemu pod okriljem dr. Bleiweisa. Dr. Costa je bil brezdvomno zelo nadarjen in delaven človek, toda častilakomen. Njegovo cerkveno mišljenje je odbijalo. Davorin Trstenjak govori naravnost o korupciji, ki jo je zanesel med Slovence.

Glasilo opozicionalcev je bil „Slovenski Narod" pod uredništvom Josipa Jurčiča (1844—1881), ki je bil energičen človek, mož dela in neomahljive volje. „Slovenski Narod" je glavno po njegovem prizadevanju postal leta 1873. dnevnik, in to je bil prvi slovenski dnevnik.

Po vzgledu Mladočehov in Staročehov se je začelo govoriti tudi o Mladoslovencih in Staroslovencih, dasi si mladi niso pridevali tega imena. Vodja Mladoslovencev je bil dr. Razlag (1826—1880), navdušen Ilirec, nadarjen in napreden človek, samo premehak. K mladim je še prištevati zlasti: dr. Vošnjaka, dr. Zarnika, Nabergoja, voditelja tržaških Slovencev, in dr. Lavriča, voditelja goriških Slovencev.

Kaj so hoteli mladi?

Slovenskim poslancem se priporoča stroga načelnost in pravičnost, ne koristolovje; pogum in neustrašenost, ne podajnost in diplomacija. Nasproti državnopravnemu programu zagovarjajo mladi narodni program in narodno avtonomijo. Slovensko pravo je naravno, to je narodno pravo. Historične pravice naj se varujejo, kjer so slučajno narodnim na korist. Prvo in glavno načelo v politiki je mladim narodnost in vsestranski slovenski napredek. Mladi so predvsem slovenski in slovanski narodnjaki; religije se ne dotikajo, pač pa so kot svobodomiselci protivniki cerkvene politike. Vzprejemajo kompromis s starimi na podlagi enakopravnosti in moškega poštenja — toda ne v načelih. Kar se tiče splošnega parlamentarnega življenja, nastopajo proti pasivni politiki Čehov. Mladi se zavedajo one moralne naloge, ki jo imamo v podvojeni meri nesamostojni, mali narodi: da moramo biti namreč v boju z močnejšimi sosedi boljši od svojih nasprotnikov. Zato naglašajo, da „kdor hoče pravice, mora sam znati pravičen biti, prijatelju in protivniku". Nasproti geslu starih: Vse za vero, dom, cesarja! so si izbrali mladi za svoje vodilo: Vse za narod, omiko in svobodo!

Boj med mladimi in starimi se je vnel po Kranjskem, Štajerskem in Primorskem. Nastala so nova politična društva in novi časopisi. Leta 1871. je ustanovil dr. Lavrič v Gorici „Sočo", leta 1873. pa je osnoval Klun proti „Slovenskemu Narodu" časopis „Slovenec", da bi uspešneje branil stališče starih nego je bilo to mogoče „Novicam" in „Slovenskemu Gospodarju". Deset let pozneje je postal „Slovenec"

dnevnik. Tretji slovenski dnevnik je sedaj „E d i n o s t“ v Trstu, ki jo je ustanovil Ivan Dolinar leta 1876.

Pri državnozborskih volitvah leta 1873. so si stali dvojni kandidatje nasproti. Glavni boj se je nameril proti grofu Hohenwartu, ki so ga kandidirali stari. Proti njemu je zmagal dr. Razlag na Notranjskem. Mladi so prodrli vsega skupaj s štirimi kandidati (dr. Razlag, dr. Vošnjak, Nabergoj in Pfeifer), ustanovili si svoj lastni klub in glasovali za Stremayerjeve cerkveno-politične postave, dr. Razlag je bil za samostansko postavo celo poročevalec.

Boj med mladimi in starimi je trajal do leta 1875., ko se je dosegla sloga. Sprava je bila sicer sklenjena, toda to je bilo več ali manj le premirje, ker načela gredo svojo logično pot dalje, čeprav jih umetno zadržujemo.

Leta 1877. so prišle nove deželnozborske volitve na Kranjskem, ki so značilne v tem, da so Slovenci izgubili svojo prejšnjo večino, ki so jo imeli od leta 1867. Na kmetih so zmagali slovenski kandidatje, v mestih in trgih pa so propadli. Kako je prišlo do tega? V prvi vrsti je odločeval pritisk posvetne in cerkvene gosposke. Med posvetno gosposko se je zlasti odlikoval po svoji agitaciji litijski okrajni glavar dr. vitez Vesteneck da se je začelo naravnost govoriti o „Vesteneckovem deželnem zboru“. Na drugi strani je pa želel tedanji knez in škof ljubljanski dr. Janez Pogačar, ki naj bi bil nekakšen slovenski Strossmayer, naj se duhovščina ne udeležuje volitev, in je skušal izpodmakniti tla posebno Klunu, ki ga ni marala vlada in s katero se je bil združil zoper njega tudi on. Vendar si poraza ne moremo razlagati samó takó, da zvračamo vso krivdo na nasprotnika. Tu je bila krivda tudi na slovenski strani. Ker se meščani hitrejše razvijajo in napredujejo nego kmetje, jih je svobodoljubje, ki so jim ga propovedovali Nemci, odvračalo od slovenske politike, nasprotujoče svobodomiselnemu gibanju tedanje dobe. Čeprav sicer vsi vemo, da so liberalni Nemci pojma svobode in napredka diskreditirali, vendar zato še ne moremo pobijati ideje, da je bila slaba, če so jo Nemci slabo izvrševali ali le sebi v prid obračali. Nemcem je služila za protislovensko agitacijo zlasti dr. Costova politika, ki jo je ščitil dr. Bleiweis. Boj med mladimi in starimi je bil iza Prešerna prvi poskus na Slovenskem, odpreti tudi slovenskemu narodu vrata v širni svet...

VI.

Po smrti dr Bleiweisovi je prevzel njegovo dedščino Luka Svetec, ki naj bi vodil slovensko politiko v zmislu dr Bleiweisove tradicije. V resnici pa je nastalo brezvladje, delala se je politika od dne do dne brez stalnosti v načelih in brez discipline v taktiki.

V državnem zboru je bil vodja slovenskih poslancev grof H o h e n w a r t. V tem času so Slovenci vso svojo prihodnjost zidali na konservativno plemstvo. „Slovenski Narod“ je odobraval to postopanje, ker je bilo baje treba pomnožiti število pri kroni vplivnih politikov, češ, s tem, da so Čehi zopet vstopili v državni zbor, so konservativni aristokratje zapustili svojo pasivnost, da aktivno paralizirajo vpliv liberalne aristokracije, ki je bila doslej na krmilu. Tako je bila vsa slovenska javnost pod vplivom konservativne politike Hohenwartove, ki sta ji bila zvesta oprodi kanonik K l u n (1841—1896) in prof. Š u k l j e, oba zelo nadarjena moža toda oportunista od nog do glave, ki sta Hohenwartu na ljubo kompromitovala slovenska načela. Pozneje ob Hohenwartovi smrti je priznal tudi „Slovenec“, ki je bil glasilo Klunovo, da Hohenwart ni izvrševal programa naroda, ki ga je pošiljal v državno zbornico.

Slovenski poslanci, združeni v Hohenwartovem klubu, so zvesto podpirali Taaffejevo vlado in dobivali zato drobtinice enakopravnosti v šoli in uradu, ki pa so jih bili deležni pravzaprav le kranjski Slovenci, dočim se je pri obmejnih Slovencih s slovensko pomočjo vzdrževal dalje protislovanski sistem, ki je bil v političnem, kulturnem in socialnem oziru poleg tega še konservativen. Ko pa je Božidar Raič, užaljen v svojem pravnem čutu nad zapostavljanjem slovenskega naroda, dal duška svojemu prepričanju z besedami, češ, utegnilo bi se pripetiti, „da bi slovensko ljudstvo moglo odreči davke in rekrute“, teda so mu njegovi rojaki to zamerili in s tem pokazali, da je zamrl v njih čut ustavnosti. Začelo se je tudi pretresovati vprašanje, ali ne bi bilo bolje, ako Slovenci izstopijo iz Hohenwartovega kluba, ki jih ovira v boju za slovenski narodni program. Do tega ni prišlo, le Spinčić in dr. Gregorec, Raičev naslednik, sta izstopila.

Pri deželnozborskih volitvah leta 1883. so Slovenci na Kranjskem prodrli v kmetski in mestni kuriji ter v trgovsko-obrtni zbornici in tako je ostalo odslej naprej. Večino kranjskih državnozborskih mandatov pa imajo Slovenci nepretrgoma od leta 1879. dalje. Pri deželnozborskih volitvah leta 1883. se je kršila disciplina, ker so proti oficielnim

kandidatom nastopali duhovniki: dosedanja enotna slovenska stranka, ki je obsegala posvetnjake in duhovnike, ni bila več edina.

Deželni predsednik kranjski je bil takrat baron Winkler, slovenski rojak. Začela se je politika t. zv. narodne zmernosti. To se pravi: Kar se je Slovencem na eni strani dalo, to se je na drugi strani zopet paralizovalo. Dr. Zarnik je bil prišel navskriž z večino slovenskih poslancev, ker se ni mogel sprijazniti s polovičarstvom svojih tovarišev, zato je odložil mandat; pri novi volitvi je pa prodrl vladni kandidat. Šuklje, ki je bil postal urednik „Ljubljanskega Lista", večerne izdaje uradnega dnevnika „Laibacher Zeitung", je osnoval svojo frakcijo, imenovano „Triglav" (Šuklje, Kersnik, znamenit slovenski pisatelj, in Višnikar). Namen ji je bil pridobiti Slovence in Nemce za skupno delo v zmislu načel tedanje vlade.

Dr. Zarnik je bil oče slovenskega radikalizma, ki se je pojavljal proti vladi barona Winklerja. Nastopila je opozicija, ki sta jo vodila dr. I v a n T a v č a r in I v a n H r i b a r v „S l o v a n u" (1884—1887.), političnem in leposlovnem listu. Ta opozicija ne prinaša novih idej, pač pa je njena taktika radikalnejša. Nasproti narodni zmernosti se propoveduje narodni radikalizem, ki se je formuliral tako-le: Kdor je Slovenec in Slovan, sme v politiki početi to in ono, nikdar pa ne sme paktirati z Nemci, ki morajo izginiti iz slovenskega političnega življenja ne samo kot faktor, ampak tudi kot pojem.

Nove ideje prinaša v slovensko politiko „S l o v a n s k i S v e t" (1888—1899), ki ga je izdajal F r a n P o d g o r n i k (1846—1904), izmed posvetnjakov najbolj načelen politik te dobe.

Podgornik je kazal Slovencem pot do narodne samostojnosti in oživil iznova slovenski narodni program. Glavna točka tega programa je: narodna avtonomija. Slovenci so se odrekli tega programa, ko so podpirali konservativno politiko Hohenwartovega kluba, ki je bil zagovornik deželne avtonomije. Podgornik je zahteval najprej uveljavljenje narodne avtonomije za obe polovici avstro-ogrske monarhije, potem pa, ko bi bilo to doseženo, bi bilo treba pospeševati in podpirati težnje po izvršitvi zgodovinskih državnih prav. Deloval je za parlamentarno zvezo južnih Slovanov z Mladočehi na podlagi narodnega programa, t. j. narodne avtonomije, in demokratične politike, t. j. splošne in enake volilne pravice. V kulturnem oziru je zagovarjal t. zv. slovanski kulturni program, ki naj obsega; 1. ruščino kot skupni znanstveni jezik Slovanov in 2. cirilometodijsko cerkev, to je: grški (vzhodni) obred s staroslovenskim obrednim jezikom v zvezi z Rimom.

Podgornikova zasluga je, da je Slovencem definiral pojem narodnosti. Slovenci imajo v svojem programu narodno enakopravnost, potegovali pa so se in se še dandanes potegujejo glavno za jezikovno enakopravnost, kakor bi narodnost obsezala le jezik. Podgornik je jasno dokazoval, da se jezik ne sme istovetiti z narodnostjo, da je jezik le del narodnosti, lupina, v kateri je sicer možno varovati lastno jedro, v katero pa more zlesti tudi tuje jedro, najsi bode že dobro ali slabo. Mogoče se je potujčiti s tujim jedrom pod lupino lastnega jezika. Borba za narodnost ne sme biti samo boj za jezik, marveč tudi za slovensko mišljenje in čustvovanje, za slovensko kulturno življenje, ki se naj pojavlja na raznih poljih gmotnega in duševnega, znanstvenega in umetniškega napredka. S tega stališča je Podgornik dosledno zahteval narodno avtonomijo in pobijal separatistične jezikovne drobtinice, s katerimi so se zadovoljevali slovenski in slovanski politiki.

V slovenski stranki je vsak politikoval na svojo roko, ker ni bilo enotnega vodstva in skupnega jasnega programa. Vse to je olajševalo nastop dr. Mahniču.

Dr. A n t o n M a h n i č je izdajal revijo „R i m s k i K a t o l i k" (1888—1896). Začel je boj na literarnem in političnem polju s katoliškega stališča. Izzval je načelni boj in z geslom, da je vera v nevarnosti, je pobijal „katoliški liberalizem", kakor se je glasil terminus technicus, s katerim je označeval smer tedanje slovenske politike. Slovenska oficielna javnost je podcenjevala dr. Mahniča, ki je s katoliškega stališča uvedel slovensko kulturno in politično delovanje v sistem. Opozicija proti njemu se je vodila često lahkomisleno, s smešenjem in preziranjem. Naivno se je upalo, da bo boj, ki ga je začel dr. Mahnič v imenu ideje in za idejo, nekega lepega dne izginil. Podgornik je bil s svojimi nazori osamljen, dr. Razlag, dr. Zarnik, Jurčič mrtvi, dr. Vošnjak pa se je udal resignaciji. To je bila tragična krivda slovenske posvetne inteligencije, da je ves boj smatrala za osebna nasprotstva, za taktično vprašanje, dasi je dr. Mahnič izrecno izjavljal, da do sloge in edinosti more dovesti Slovence le katoliško načelo. Njegovi nazori so dobivali vedno več pristašev med goriško in kranjsko duhovščino, ščitil in odobraval pa jih je zlasti ljubljanski knez in škof dr. M i s s i a, pozneje kardinal goriški.

V deželnem zboru kranjskem so nastali trije klubi: konservativni, liberalni in nemški. Konservativci so postopali skupno z Nemci, ki jim je postal vodja baron Schwegel, bivši slovenski pesnik Žvegelj; liberalci so bili v opoziciji. Porajala so se dvojna politična društva in vsaka stranka je jela izdajati za priprosto ljudstvo svoj list. Konservativna ali katoliška „D o m o l j u b a“ (izhaja še sedaj), liberalna ali narodno-napredna „R o d o l j u b a“. V tem času, leta 1891., je ustanovil Dragotin Hribar v Celju politični list za štajerske Slovence „D o m o v i n o“.

Leta 1890. je bil s h o d s l o v e n s k i h i n h r v a š k i h p o s l a n c e v i z I s t r e, ki je za trenotek združil obe slovenski stranki. Shod je imel značaj polovičarstva, ker so se določile pač nekatere najnujnejše zahteve, ni se pa razpravljalo o tem, v kakšni obliki bi se dala najpopolnejše in najdoslednejše izvajati narodna enakopravnost v šoli in uradu, oziroma, kakó hočejo Slovenci odpravljati krivice, ki se jim gode.

Dve leti po shodu slovenskih in hrvaških poslancev istrskih, na katerem se je sklenilo skupno postopanje v državnem in deželnih zborih, leta 1892. se je vršil v Ljubljani p r v i s l o v e n s k i k a t o l i š k i s h o d. To je bil uspeh dr. Mahničevega delovanja, zato je imel shod značaj njegovega duha. Izmed aktivnih politikov nastopata zlasti Klun in Povše. Katoliški shod je postavil vedo in umetnost, vzgojo in pouk, politično in socialno življenje na katoliško stališče. Zahteval je sicer narodno enakopravnost v šoli in uradu, toda pri srednjih in visokih šolah je glavno poudarjal verski moment in se izrekel za podpiranje svobodnega katoliškega vseučilišča v Solnogradu proti slovenski državni univerzi v Ljubljani.

V tej dobi je že intenzivneje prodiralo na Slovensko tudi socialno gibanje. Prvi slovenski katoliški shod se je bavil s tem vprašanjem v krščansko-socialnem zmislu. Socializem (socialno-demokratični) pa je razširjal v 80. letih F r a n Ž e l e z n i k a r (1843—1903). Sicer segajo prvi početki socializma na Slovenskem v dobo okrog leta 1870., toda takrat še ni bilo prave zavesti o tem; sedaj je postalo gibanje zavednejše in združevalo v prvi vrsti obrtnike (Grablovic, Tuma, Zadnik), ki so bili početniki in predstavitelji socializma na Slovenskem. Ko so pa jeli socialiste preganjati in je bil Železnikar obsojen v desetletno ječo, je propaganda v Ljubljani, ki je bilo doslej središče agitacije, zaspala. Vse socialistično deló se je potem koncentriralo v Trstu. Delavsko časopisje je bilo v povojih in se ni moglo vzdržati (n. pr. v Ljubljani „Ljudski Glas“ in v Trstu „Delavski List“).

VII.

Politika Hohenwartova, ki je s slovensko pomočjo strmoglavila Taaffejevo volilno reformo, je tudi privedla Slovence v koalicijo z nemško-poljsko levico za ministerstva Windischgrätzovega. Poslanci, ki so se na prvem slovenskem katoliškem shodu izjavili za versko šolo in narodno enakopravnost, so morali v koaliciji zatajevati ta svoja načela. Sklenili so bili sicer, da izstopijo iz konservativnega Hohenwartovega kluba, ako jim ne da vlada poroštva za ugodno rešitev njih narodnih teženj v politični upravi, šolstvu in pravosodju. Tega poroštva ni bilo, nasprotno vse je ostalo pri starem, a vendar je večina vztrajala pri koaliciji. Ko pa so slovenski koaliranci zahtevali slovenske paralelke na gimnaziji v Celju, je ta najskromnejša izmed skromnih slovenskih zahtev povzročila razpad koalicije.

Izmed slovenskih koalirancev sta bila glavna Klun in Šuklje, dočim so bili drugi, n. pr. dr. Ferjančič, dr. Gregorčič, dr. Gregorec, Nabergoj istopili iz Hohenwartovega kluba in niso bili člani koalicije. Delali so politiko „proste roke“ in niso pristopili k mladočeški opoziciji, ker se niso strinjali z njenimi nazori. Ti secesionisti niso načelno nastopali proti svojim tovarišem koalirancem, ampak le taktično.

Koalicija je dala povod, da so se slovenski narodnjaki ali naprednjaki tudi formalno ustanovili pod imenom „narodne stranke“ na s h o d u z a u p n i h m o ž l e t a 1894.

Shoda zaupnih mož so se sicer udeležili Slovenci iz raznih pokrajin, kot narodna stranka (namesto dosedanjega imenovanja narodnonapreden) pa so se ustanovili le kranjski zaupniki. Od programa, ki ga je vzprejel prvi slovenski katoliški shod, se loči program zaupnih mož bistveno v tem, da se izjavlja za narodno avtonomijo in za splošno (ne enako) volilno pravico. Pri tem programu sta aktivno sodelovala dva duhovnika: dr. Gregorčič in Koblar. Shod zaupnih mož je sicer obsojal koalicijo, ni se pa izjavil za to, da bi slovenski poslanci iskali zaveznikov med slovanskimi opozicionalnimi poslanci, zlasti med Mladočehi, kakor je to predlagal Podgornik. Temu sta nasprotovala dr. Gregorčič in Koblar z verskega stališča.

Program narodnjakov je bil namerjen proti slovenskim koalirancem, ker so zanemarjali narodni moment; v negaciji zoper dosedanjo politiko so se našli posvetnjaki in duhovniki. Ko pa je bilo treba pozitivno določiti program in taktiko, tu se je pokazalo omahovanje, čegar posledica so bile koncesije na škodo odkritosti, načelnosti in naprednosti.

Ta neodločnost se je maščevala na narodni stranki pri deželnozborskih volitvah leta 1895. Vsa zmedenost slovenske politike se je kazala v tem, da so si stali nasproti možje, ki so sedeli v državnem zboru v enem klubu. Katoliška stranka je zmagala pri teh volitvah v kmetski kuriji z vsemi kandidati, dočim si je priborila narodna stranka mestno kurijo s trgovsko-obrtno zbornico. To posestno stanje sta obdržali v celoti obe stranki doslej. Jeziček na tehtnici so postali Nemci, s katerimi so se sedaj združili poslanci narodne stranke v deželnozborsko večino, pri čemer so se dale obojestranske koncesije glede volitev v deželni odbor in deželni šolski svet ter glede podpore slovenskemu in nemškemu gledališču. Izvenkranjski Slovenci pa so imeli ravno tedaj hude boje z nemškimi in laškimi nasprotniki, da so zapustili štajerski, tržaški, goriški in istrski deželni zbor.

V tej dobi nastajajo z razširjanjem socialne ideje zopet novi delavski časopisi. „Glasnik“ in „Slovenski List“ sta bila glasili krščanskih socialistov, katerih duša je dr. Jan. Ev. Krek. Krščanski socialisti ne nastopajo na Slovenskem kot stranka zase, ampak kot frakcija katoliške stranke. Sedaj izdajo list „Naša Moč“. Socialno-demokratična časopisa sta bila „Delavec“ in „Svoboda“. Leta 1896. se je ustanovila jugoslovanska socialno-demokratična stranka in leto pozneje, 1897., je začelo izhajati njeno glasilo „Rdeči Prapor“, ko so bili zamrli razni drugi listi. Med voditelji nahajamo Etbina Kristana, Drofenika, ki se je zlasti pečal z agrarnim vprašanjem, Čobala, Kopača itd.

Katoliška in narodna stranka, ki sta v državnem zboru skupno postopali kot del desnice, sta se začeli polagoma tudi doma na Kranjskem nekoliko približevati. Sad tega približevanja je bil vseslovenski shod leta 1897., ki so se ga udeležili poleg Slovencev obeh strank tudi odposlanci Čehov, Hrvatov in Rusinov. Shod se je izrekel za narodno avtonomijo in v gospodarskem zmislu za idejo zadružništva. V protislovju z narodno avtonomijo, ki jo je sprejel vseslovenski shod, se je

odobraval program desnice, kateri je obsegal avtonomijo kraljestev in dežel.

Med katoliško in narodno stranko je vladalo tedaj nasprotstvo zlasti glede gospodarske organizacije. Ne da se tajiti, da je katoliška stranka kompromitovala zadružništvo, ker so odločevali pri njej često politični nagibi. Napaka narodne stranke pa je bila, da se ni borila le proti zlorabi zadružništva, ampak proti ideji sami.

Da se ublaži medsebojno nasprotstvo, sta se po vseslovenskem shodu obe stranki izrekli za spravo. Iz narodne stranke so se oglašali posamezni glasovi proti temu, češ, noben kulturni narod ni strankarsko homogen in to je narodni sentimentalizem: zahtevati slogo, ako so načelna nasprotja v politiki, gospodarstvu in kulturi. S katoliške strani se je zlasti izjavil proti breznačelni slogi „Katoliški Obzornik“, ki je kot revija pod uredništvom dr. Aleša Ušeničnika prevzel dedščino „Rimskega Katolika“, češ, podlaga složnemu delovanju je enakost načel, teh pa ni, zato bi se ustvaril le katoliški liberalizem.

Leta 1898. se je dosegla sprava. Obe stranki sta sklenili delovati za razvoj javnega življenja v kulturnem, socialnem in gospodarskem oziru na krščanski podlagi in v zmislu sklepov vseslovenskega shoda iz leta 1897.

Sprava je bila mrtvorojeno dete — porodne stroške je pa plačala narodna stranka. Boj se je nadaljeval v vseh oblikah posurovelosti. Novo fazo pa je začel dr. Šusteršič, poslanec katoliške stranke, ko je nastopil za splošno in enako volilno pravico. Nasprotoval mu je v jako ostrem tonu Šuklje, ki je imel že od nekdaj v politiki svoje izjemno stališče, kar je pokazal tudi sedaj, ko je zagovarjal deželno avtonomijo v zvezi z zakonom za varstvo narodnih manjšin, dočim so bili drugi vsaj formalno — doslednosti ni bilo nikdar — v programih zadnjih let za narodno avtonomijo. Pri Slovencih taktika določuje program, dasi bi moralo biti narobe: iz jasnega programa more še le izvirati času primerna taktika.

Katoliška stranka je bila pod vodstvom konservativnega Kluna nasprotnica moderni volilni reformi. Pokazala je to v državnem in v deželnem zboru. Leta 1897. so katoliški poslanci s svojo odsotnostjo onemogočili sklepanje o direktnih in tajnih volitvah za deželni zbor kranjski. Sedaj pa so vzprejeli občno in enako volilno pravico kot poglavitno točko v svoj program.

Narodna stranka se je bila sicer oficielno na shodu zaupnih mož izjavila samo za splošno volilno pravico, toda njena voditelja dr. Tavčar in Hribar sta se ogrevala tudi za enako volilno pravico. V istem zmislu je pisal „Slovenski Narod" leta 1894. in 1895. Narodna stranka pa ni delovala dosledno in vztrajno v zmislu moderne volilne reforme; zamudila je priliko, da jo je prehitel dr. Šusteršič. Kar je zagrešila taktično, to je mislila, da more popraviti s tem, ako omejuje načelo, ki se mu je nekdaj približevala, in nasprotuje splošni in enaki volilni pravici. Ko pa je avstro-ogrsko socialistično delavstvo začelo velikansko gibanje za splošno in enako volilno pravico, sta se oba slovenska deželnozborska kluba kranjska izrekla za to volilno reformo s proporcionalnim sistemom za državni in deželni zbor. Ker si pa hoče katoliška stranka v deželnem zboru priboriti večino (v državnem zboru ima že sedaj večino kranjskih mandatov) in ker si narodna stranka nasproti temu želi vsaj obdržati dosedanje svoje posestno stanje, odtod izvirajo kljub soglasnim izjavam za eno in isto idejo boji med obema zaradi te ideje.

Leta 1900. se je vršil drugi slovenski katoliški shod, ki mu je stal v ospredju kardinal dr. Missia in pokrovitelj shoda ljubljanski knez in škof dr. Jeglič; izmed aktivnih politikov pa je igral glavno ulogo dr. Šusteršič. V narodnem oziru je odobraval drugi slovenski katoliški shod sklepe vseslovenskega shoda iz leta 1897. S tega stališča je tudi modificiral nazore prvega katoliškega shoda glede šolstva in zahteval ljudske, srednje in visoke šole na versko-narodni podlagi.

Tudi narodna stranka je leta 1901. v nekaterih točkah izpopolnila program, ki ga je sprejel shod zaupnih mož leta 1894. Zahteva se svobodna, sicer na kulturnih načelih krščanstva zgrajena, a od vsake cerkvene uprave popolnoma neodvisna narodna šola; v verska in cerkvena vprašanja se stranka načeloma ne vtika, pač pa zahteva zadostnih legislativnih sredstev zoper zlorabo cerkvene in duhovske oblasti v politične namene; priznava se enakopravnost in enakoveljavnost vseh stanov ter se vsled tega odklanja politično in socialno nadvladje kateregakoli stanu; imenoma se navajajo nekatere socialne reforme, dočim se resolucije zaupnih mož izražajo o tem le splošno. To je brezdvomno naprednejši program nego oni iz leta 1894, samo da se praktično ni izvrševal, kar je izzvalo opozicijo v lastnih vrstah, in zato se je leta 1906. sklenilo, da se stranka organizuje na novi podlagi.

Katoliška ali — kakor se je do najnovejšega časa nazivljala — katoliško-narodna stranka se je leta 1905. prekrstila v „Slovensko ljudsko stranko". Narodna stranka pa se je začela imenovati zopet s prejšnjim imenom „Narodno-napredna stranka". Vsaka ima sedaj v deželnem in državnem zboru svoj klub. Poleg njiju in proti njima nastopa socialistična stranka, ki ni omejena le na Kranjsko, ampak sega njeno delovanje po vsem Slovenskem; drugi dve sta doslej pokrajinsko lokalni. Socialistična stranka napreduje polagoma, ker so slovenske dežele izvečine agrarne in se vsled tega med slovenskim delavstvom poredkoma pojavljajo sposobne moči. Njeno politično časopisje („Rdeči Prapor" v Ljubljani in „Naprej" v Idriji) je obenem strokovno, ker samo strokovnih delavskih listov še nimajo Slovenci. Zmisel za socialno idejo širi revija „Naši Zapiski", svobodno glasilo za odkrito besedo v politiki, znanstvu in umetnosti.

Drugi slovenski politični časopisi na Kranjskem so, n. pr. Dolenjske Novice (kons.), Gorenjec (lib.), Naš List (neodvisno glasilo), Notranjec (lib.)

Na Goriškem so se Slovenci, kar jih ne pripada socialistični stranki, že tudi razcepili na dvoje: v konservativce in liberalce. Med konservativnimi politiki imenujemo dr. Gregorčiča, čegar glasilo je list „Gorica"; med liberalnimi Gabrščka, ki izdaja „Sočo", dočim hodi ustanovitelj goriške narodno-napredne stranke dr. Tuma svoja pota. Obe stranki imata še po en časopis za priprosto ljudstvo: liberalci „Primorca" in konservativci „Primorski List".

Na Koroškem (dr. Brejc, Grafenauer, Podgorc), na Štajerskem (dr. Dečko, dr. Korošec, dr. Ploj, Robič, dr. Srnec), v Trstu in v Istri (dr. Gregorin, dr. Laginja, Mandić, dr. Rybař, Spinčić) nahajamo med Slovenci, kar jih ni socialistov, enotno politično stranko, ki obsega posvetnjake in duhovnike, dasi se ta enotnost ponekod, kakor n. pr. na Štajerskem, že tudi krha. Splošno lahko rečemo, da se nahaja sedaj vse slovensko politično življenje bodisi v tej ali oni pokrajini v prehodni dobi ali krizi, ker stare stranke propadajo, nove pa se še le kristalizojejo in še nimajo določne politične oblike.

VIII.

V boju za narodno samostojnost so Slovenci omahovali do najnovejšega časa med zgodovinskim in naravnim pravom, med terito-

rialnim in narodnim načelom, med narodno in deželno avtonomijo. Pojavljali so se načrti o združenji notranje-avstrijskih dežel v eno skupino, drugi so govorili o ustanovitvi nekdanjega ilirskega kraljestva, ali pa se je spajalo oboje, kakor v mariborskem programu leta 1865. Polagoma prodira spoznanje, da dosežejo Slovenci svojo narodno samostojnost le z narodno avtonomijo.[1]

In kakšno je bilo politično stališče Slovencev nasproti Hrvatom in Srbom? Opuščajoč ilirizem se omejujemo na ustavno dobo.

Svetec je kazal pot, ko je na podlagi narodnega prava zahteval združenje vseh južnih Slovanov habsburške monarhije v eno skupino. Bil je — kakor smo že povedali — osamljen s svojimi nazori. V dobi taborskega gibanja, leta1 870., pa so sklenili slovenski in hrvaško-srbski politiki na podlagi narodnega načela skupni jugoslovanski program, ki se naj kaže v edinosti na književnem, gospodarskem in političnem polju. Nimamo sicer podrobnejšega poročila o tem programu, kako so si predstavljali to edinstvo, vsekako pa je načelo narodnosti, na katerem temelji, zdrava podlaga. Za časa okupacije se zopet pojavlja ilirska ideja, naj se vsi južni Slovani v avstro-ogrski monarhiji združijo pod skupnim imenom „Slovinac" („Slovenec" je priporočal ime „Ilirija") in naj sprejmo hrvaško-srbski jezik za svoj književni jezik. Pozneje, leta 1890., se s hrvaške strani („Obzor") priporoča, naj bi se deželni zbori oglašali za hrvaško državno pravo. „Slovenski Narod" je odgovarjal, da je politični ideal združenje vseh avstro-ogrskih Jugoslovanov, da pa je treba opiraje se na narodno načelo postopati stopnjema: najprej naj se zjedinijo Slovenci v eno administrativno celoto, potem naj se zida dalje. Leta 1894. je pisal „Slovenski Narod", da program hrvaške stranke prava podpiše z obema rokama tudi slovenska narodno-napredna stranka. Omenjali smo že, kako je sodil Podgornik o tem vprašanju. Katoliško-narodna stranka se je izrekla po svojih poslancih dr. Brejcu, Kalanu in dr. Kreku za hrvaško državno pravo na zborovanju hrvaške stranke prava na Trsatu leta 1898.

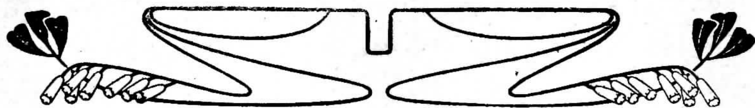
[1] Zjedinjena Slovenija pomenja nasproti nemškemu centralizmu lasno zakonodajo in upravo v narodnih stvareh za ozemlje, kjer prebivajo Slovenc ikompaktno (v zmislu Palackega programa iz leta 1848. o federaciji narodov).

Narodna avtonomija je pa pravzaprav uredba, obsegajoča tudi najmanjše narodne odlomke, to je lasna zakonodaja in uprava posameznih narodov v narodnih stvareh brez ozira na to, ali prebiva dotični narod kompaktno ali raztreseno med drugimi narodi. Narodna avtonomija pomenja n. pr. za Slovence zjedinjeno Slovenstvo.

To je brezdvomno, da le v zvezi s Hrvati in Srbi morejo misliti Slovenci na državnopravno, politično neodvisnost. Gre za to, kako se približevati temu političnemu cilju. Dosedanja pota so porajala bratomorne boje in etnografične izmišljotine, ker niso zidala prihodnjosti na podlagi živih, realnih potreb sedanjosti. Naravno pravo, dejanske prilike zahtevajo obrat v zmislu enakopravnosti in enakovrednosti vsakega posameznika brez ozira na spol in imetje, narodno ime in veroizpovedanje.

V Ljubljani, meseca julija 1906.

DR. DRAGOTIN LONČAR.

ZAR JE TAKO MORALO BITI?

(NOVELA SA SELA U BOSNI.)

I.

Na putu iz Kreke u Marančane s desne strane ceste leži malo seoce Bukinje u gustom zaravanku, po kome su se poredale izmedju šljivika drvene kuće, „udžere“ — spremnice — i stanovi seoskih naseljenika. Odmah uz cestu je povisoka i ponajljepša kuća seoskoga kneza Ivana Pejića, a kako se i gospoda iz Tuzle često amo navraćaju, otvorio je Ivan u podrumu mehanu i vele, da mu računi nijesu rdjavo tekli, jer su se i mnogi seljani namečili na njegovu „špiru“, koju je on znao baš majstorski prirediti. Nedjeljom i svecem bijaše prepuno u mehani, a Ivan i „kršćanka“ — supruga — mu neumorno služahu goste — valjalo je, jer su „ćumurdžije“, radnici, koji kopaju ugalj, iz Kreke primili sinoć svoju krvavo zasluženu platu, pa se i Ivan nadao napuniti svoj tobolac, jer mu se „raboš“ slomio, na kom je račun ćumurdžijâ od subote do subote bilježio. Pred mehanom posjedali ostariji ljudi i odbijajuć guste dimove na duge kamiše razgovarahu o svemu, što im je na pamet palo, a najviše o ljetini i o tome, kako će smoći novaca, da jesenas poreze i desetinu uplate. Nije šale, valja skupiti, pa odakle bilo, jer se ne pita, ima li se, nego daj i mirna Krajina!

Dok se domaćini razgovarahu u osjenu šljivika o svojim jadima i potrebama, mladjarija — većinom radnici iz ćumurhane — ugljenokopa — u Kreci sjedjahu u začadjenoj i smrdljivoj mehani, a pred svakim stajaše polovka „špire“ ili „sagrdana“, ruma, i gledajuć ih, činilo se da su zaboravili, da ih sutra čekaju golemi rovovi na Kreci, u kojima će punih dvanaest sati u tami, opterećeni teškim batom čamiti. U špiru i veselu pjesmu zakopali su te crne i gorke misli, a i nedjelja je, pa kome bi i palo na um, da se tuge sjećaju? Zar nije i njima nedjelja? Zar i oni ne smiju misliti malo i na odmor, pa i na zabave? Zaviri im malo u lica:

svi su blijedi, istrošeni, oči im duboko upale u tamne, košćane očnice, a po čelu nanizali se duboki nabori — bi reći, da su lica staraca, koji davno preturiše pedeset križa preko ledja; a tko bi i pomislio, da je to dvadesetgodišnji pomladak — buduće čovječanstvo — toga mirnoga i krasnoga sela!

Vesela pjesma orila i gromorilo iz premuklih grla, a „špire“ sve više i više ponestajalo u buretu gazde Ivana. I sunce zapadalo daleko, onamo negdje iza Husina, a još vesela družina ne odlazi iz mehane — pa dosta je duga i ljetna noć, imat će se kada i odmoriti za sutrašnji teški i naporni rad. No i to veselje ćumurdžijâ kao da je nenaravno i prisiljeno, jer im pjesma odjekivaše tužno i sumorno, a s postarjelog lica odrazivaše se duboka tuga i očaj. Ta mnogi su htjeli silom utopiti one gorke misli u čašici rakije, misli, koje ih uvijek muče i proganjaju i koje ničim protjerati ne mogu, misli, s kojih im vene na licu mladost, s kojih im trne srce, a sam Bog zna, da im to nije zadnji dan, jer ih sutra čekaju bezdani rovovi, iz kojih će im možda drugovi komadiće razmrskanoga tijela iznijeti, da ih uz svirku rudarske glazbe predadu u krilo očajnih roditelja. Život je to pun boli i očaja, mračan kao i oni mračni rovovi, a otajan i zagonetan kao i ona bijeda, koja ih u njih šalje. Pa zar da im tko zamjeri i tu prisiljenu nedjeljnu veselost?

Ali gle onamo u kutu zgurio se u osami jedan ćumurdžija, on kao da razmišlja o svom crnom udesu, jer ni zadah rakije, ni prisiljena veselost ostalih drugova ne može da mu izbriše s čela dubokih nabora, ne može da mu iz duše rastjera crnih misli — on misli... trpi... ali i snaša.

Čitavo ga selo poznaje: jedinak je u oca, zvali su ga Fratrović, a to zato, jer ga otac po nagovoru župnika fra. Pave opremi u fratre u Sutjesku, a odavde u Gučiju goru, a on jedva istraja četiri gimnazije i jedno veče omrknu, a ne osvanu — pa kući, gdje je valjalo prihvatiti za ćekić u ćumurhani, da zaradi komad kruha. S početka ga seljaci bockali, rugali mu se, a poslije na to i zaboraviše, jedino mu osta u selu ime Fratrović, koje ga na djački život podsjećaše. Mišo — tako mu bijaše krsno ime — slovio u selu kao najpametniji, a knjiga mu bijaše draga, te je čitao sve, čega se samo dočepao, gutao svako slovo i mnogo koješta na pamet naučio. No valjalo je jesti, kruha je trebalo, a bome moralo se odnekle stucati novac i za poreze, pa nije druge, i otac mu reče, da ide u ćumurhanu. Bijaše Miši težko oko srca, znao je, što ga

*

tamo čeka, ali je valjalo pomoći oca, morao se je žrtvovati, pa kud puklo da puklo.

Već je tri godine proboravio u rovu, tri godine mu utisle na čelo nabore jada i patnja, ali je sve to Mišo rado snosio, jer je mislio, da tako mora biti, jer tako hoće otac, a oca je na to prinukala bijeda. No neki potajni glas iz njegove duše govoraše mu često: A mora li zbilja tako biti? Čemu taki život? Je li to pravedno i je li dozvoljeno po božijoj zapovijedi? Mislio je... otajno mu šaputao taj glas, — ali ga je valjalo zatomiti čašom ljute rakije, valjalo ga je zadušiti u korijenu, — jer tako hoće otac, tako zapovijeda bijeda.

I danas se Mišo šćućurio u budžaku mehane, naslonio lijepu, crnomanjastu glavu na ruku i mislio je... Današnje mu misli izjedale srce, ispijale mozak, današnje mu misli mamile suze iz utonulih očiju, jer su bile gorke, jer su bile očajne... da, trebalo je na oltar očeva srca prinijeti i drugu žrtvu. Mišino je srce samo pusti stroj, kojim je usud vrtio po svojoj volji i ne pitajući njega. A zašto je u takoj bijedi, da čovjek sam sobom ne može zapovijedati? Nije znao Mišo svojim umom dokučiti, ali je u svijetu vidio i drukčijega života. Vidio je sretnike, kako se šire i šepire u slasti i lasti, kako se titraju udesom i smiju se svomu životu preživljujuć najugodnije časove, — no nije znao razloga naći s kog je on morao trpjeti i biti žrtva — bijede.

Nedjelja je. Mišo je pio, pio otrova, da zaboravi na svoje srce, a od jutros ga gotovo i nema. Otac mu Marko videći, da njih dvojica ne mogu bez ženske glave živjeti, reče jutros, da se sin mora ženiti, da im kuća oživi. Istom mu je devetnaest godina, još nikada ni pomislio nije na ženitbu, jer kome bi u bijedi i padale takove misli na um, a eto sada je valjalo i taj korak učiniti, jer tako hoće otac, a nužda neumoljivo zapovijeda. I drugi se žene, pa su sretni, — govorio mu otac, a nije pomislio, da se drugi žene tada, kada u srcu oćute ono čuvstvo, koje teži da u zajedničkom životu s drugim bićem svoje bivstvovanje spoje, — a eto Miši se valjalo oženiti tada, kada drugi hoće, kada nužda kućna zapovijeda. Valjalo je naći za kuću stopanicu — tako je mislio otac Marko, a kad je dobra stopanica, bit će dobra i Miši vjerenica...

I čitav se dan u Mišinoj pameti vrzo očev razgovor i nije se mogao za pravo snaći, što bi i kako bi. Večeras je valjalo ocu reći zadnju svoju, a ni sam ne zna, što bi mu rekao. — A što drugo, nego prignuti glavu i srce očevoj volji! O nije smio razmišljati o riječima katekizma, da je Bog dao čovjeku slobodnu volju, jer mu je jače bilo čuvstvo posluš-

nosti prema ocu i ne pitajući razloga, s kojim mora tako biti. A kad bi i smio o tom razmišljati, nije znao te svoje misli svesti u sklad, jer u svom selu gledao je ostale ljude, koji su učinili isto onaki korak, kakav je njemu učiniti, pa — bar po njegovom mišljenju — bili su sretni. Sretni su, jer se nikad ne potužiše na svoj udes, sretni su u svojoj prostoti, jer ne dokučiše uzroka, s kojega je tako moralo biti.

II.

Tik uz kneževu kuću pružio se dosta dugi šljivik knežev, ogradjen plotom, a na kraju imade prelaz i eto te u šljiviku Mišina oca Marka. U sredini šljivika je mala kućica, s desna nje udžera i druge seoske potrepštine.

Baš pred kućom pod granatom kruškom sjedio stari Marko, a blijedo mjesečevo svjetlo obasjavalo mu radom i suncem opaljeno lice. Povisoka snopa, izrazita lica, na kojem se odrazivaše duboki sumor, sjedjaše i na dugi kamiš odbijaše guste dimove. Pogled mu padao na osamnu kućicu, ne će mu se u nju ući, prazna je i pusta baš kao i njegovo srce.

— Ah, a kako bijaše u njoj veselo, dok je u životu bila moja dobra Janja! — uzdahnuo muklo starac i rukavom od košulje otrao debele suze, što mu iz očiju kanuše na pocrnjele obraze.

I mislio je starac Marko, a kad je pomislio na svoga jedinca Mišu, nešto ga stegnu u srcu — bijaše možda slutnja nad gorkom sudbinom ljubljenoga djeteta. I opet je uzdahnuo, a taj je uzdah čuo i Mišo, koji se pomoli na prelazu šljivika, vraćajući se kući na počin.

— Hvaljen Isus, bâbo, — pozdravi sin oca, sjede uza nj na meku travu, pa iz torbaka izvadi polovku najbolje pripeke kneževe, jer ne bi Mišo nipošto zaboravio na svog oca: donio mu je, da se okrijepi, da zaboravi na zbilju ljudskoga života, da zaboravi na se.

— Evo, bâbo, gucni dvač trič, najbolje mi je natočio knez.

— Hvala, ti dijete — odpovrnu Marko, — nekako mi je teško oko srca, pa mi nije do ništa, a eto potegnut ću malo — i 'nako je noć.

Sve je klokotalo u polovci, kad je Marko grkljan prislonio na usta, pa ostaviv bocu, otra rukavom usta, potegnu dva tri dima na kamiš, pa će:

— E baš mu valja, nijesam je odavno pio 'vake. Ej moj sinko — opet će, potegnuv na kamiš, — nije danas više k'o je prije bilo. Hm...

ovake pripeke u svakoj kući bilo i u svetak i u petak, a danas pojede vrijeme sve... a što ćeš, kad tako mora biti!

Daleko je mjesec već išetao plavim, zvijezdama okrunjenim nebom, a njih dvojica još sjedjahu pod kruškom, obojica u mislima, obojica bi htjela nešto jedan drugomu reći, ali obojici bijaše teško pri srcu, nešto im je vezalo jezik i šutjeli su, kao da su im olovom zalivena usta. Otac i sin gledahu u malu kućicu, kako pusta drijema u osjenu voća na blijedoj mjesečini, a već eto kroz punih pet godina na njoj se ne vidi znaka života: na „badžu" — dimnjaku — dim ne suklja, a pred kućom kvočka ne kvoca... sva je pusta i mrtva, od kako ljudi iz nje iznesoše na ljestvama mrtvu Markovu stopanicu Janju. Opustjela kuća, pa i ona pitoma lasta, što je prije pod šljemenom milo gnijezdo vila, odbjegla je, prepala se njezine pustoši i osami, pa kako da se je ne boji ljudsko srce?

Starac Marko upiljio crne duboke oči na osamnu kuću rodjenicu i suza mu orosi staračko lice, pa će sinu:

— A nu, dijete moje, pogledaj ovu kućicu. U njoj si se ti rodio, ja i mnogi naši stari od našeg roda i plemena, u njoj je cvala sreća i mir, nad njom je bdio Bog. Gledaj je, sinko, sada, pusta je i mrtva, naša je srca oživiti ne mogu — pusta je i mrtva od onog tužnog dana, kad mi iz nje iznesoše moju dragu Janju — tvoju dobru majku. —

Starcu zape riječ u grlu, suze mu orosiše tužno lice, uzdahnu duboko, otra rukavom suze, pa će:

— Sinko... naša kuća trune, naše pleme propada — eto, sinko, unuci ne sačuvaše kolijevku djedova, sinko... sve nam propada.

— Ne će, bâbo, — odpovrnu jecajuć Mišo, — oživjet će opet naša kuća, naše pleme ne će izumrijeti... bâbo, radi, što znaš, da opet oživi naš dom.

Otac zagrlio sina, cjelunuo mu čelo, suzama orosio lice, pa će:

— Oj sretan sam, kad imam tebe, sinko moj. U tvojoj sreći oživjet ću i ja, naša će kuća opet procvasti. Što ćemo sami u pustoj kući, kućanstvo nam propada, ljetina gine i što zaradimo, sve ode u bestrag, s toga ti i rekoh, dijete moje, da se oženiš... ja starim i slabim, ti po poslu za komadom hljeba, pa tko će nam hizmet učiniti, poslužiti nas? Eto obrni se na sve strane, svi su sretni i zadovoljni sa ono svog imanja, a mi i naša sirotinja propadamo... Sinko, da nas sutra i smrt zateče, nit nas tko ima ožaliti, ni oplakati, ni do groblja ispratiti.

Potegnuo starac Marko nekoliko dimova na kamiš, istrese o opanak lulu, napuni je opet iz kese duhanom, a sin ukresa trud na čakmak, pricvrlji na duhan, Marko duboko nekoliko put potegnu na kamiš, dim sukljaše kao iz dimnjaka, pa nastavi:

— Eto sinko, Staša Joze Iveljića, zor cura, valaj joj nema para u čitavom selu, a vrednija je u malom prstu, nego druge u objema rukama. Govorio sam danas po misi s Jozom, da budemo prijatelji, a on radi našega soja i plemena odmah pristade, pa eto sine, k'o, što ti veliš, ha?

Nenadno pitanje očevo sasvim smelo Mišu. Vidio je Stašu nekoliko puta u crkvi, pa i u kolu, ali mu nije nikad palo na um, da bi ona bila njegova ljuba, gledao je u nju kao i u ostale djevojke s jednakim srcem i željama. No otac je to našao za dobro, pa kako da on sada bude protivan? Otac veli, da je Staša dobra i radina, pa neka, on to bolje zna, a ne bi bio sin, ne bi bio Bošnjak, kad ne bi svoga brižljivog oca poslušao. Druge nije, Mišo metnu ruku na srce, prignu glavu, pa će:

— Taman, bâbo, kad ti veliš, da je dobro, i ja velim, pa nek bude s voljom božjom i tvojom! —

Starac Marko zagrli milog i dobrog sina i poslije pet godina prvi put mu suze radosnice orosiše narovano i ispaćeno lice.

Obojica zamukoše. Obojica se duboko zamisliše. Ali kako im različne bijahu misli! Starac Marko vedrijim očima gledaše u kuću rodjenicu, velika nada ispunjaše mu dojakošnju prazninu srca, budućnost mu se prikaza u rumenijoj boji, nadao se starac, da će mu opet kuća oživjeti, da će mu se rod pomladiti. Slika budućega života vrzla mu se po pameti: sjedi on s Mišom baš pod istom kruškom, na krilu mu veselo unuče čupkaše sijede brke, a dobra Staša nosaše sofru. Na dimnjak sukljaše dim kao i prije, lasta je opet svila milo gnjezdance na šljemenu — oh, kako sve bijaše sretno i zadovoljno! Rojile se misli u glavi starca Marka, a sve jedna bijaše sladja od druge.

A Mišo? Kao suho i pusto drvo sjedjaše uz svog oca, nije se u prvi mah znao snaći u svojim mislima, bile su mu čudne i zagonetne, — samo je to znao, da ga u budućnosti čeka novi život. Osvijestiv se od prve navale misli, zasja mu jedna jedina misao u glavi: Staša. Poznavao je tu djevojku iz vidjenja i što je mogao svojim očima na njoj vidjeti, bila je zdrava, jedra i rumena kao i druge seoske djevojke, on bar nije na njoj mogao ništa osobita opaziti, akoprem su se mnogi seoski momci, pa i iz drugih sela, za njom otimali. Vidio je Mišo nju i u kolu na Tomića gumnu, vidio je, kako se momci otimaju, da se do nje u kolo uhvate, ali

on nije znao na njoj naći onu osobitu crtu lica ili srca, koja je njoj momke privlačila. Bila je za njega od glave do pete kao i ostale seoske djevojke: zdrava, jedra, prostodušna i iskrena. S njom Mišo još nikad ni riječi nije progovorio, a ni u kući joj nije bio, ni stana joj nije vidio, da joj ruke ocijeni, a eto ipak pristao je na očevu želju, misleći, da je to sve otac svojim iskustvom i staračkim okom na njoj vidio i prosudio, — pa pristao je na tu ženitbu, jer tako pristaju mal ne i svi drugi iz njegova sela, pristao je, jer je mislio, da je taki adet od starine, i da tako mora biti... Istinabog, da je on i o drukčijoj ženitbi čuo, dokopao se katkad i novina, pa je i po koju ljubavnu zgodu proštio, ali je mislio, da je u drugom mjestu drugi i adet, a u njegovom selu mora tako biti.

Konac svih njegovih misli bijaše, da mora tako biti, jer hoće otac, a nužda iziskuje. Je li mu otac za vjerenicu odabrao Ivku, Janju, Margu, ili Stašu, za njegovo je srce bilo svejedno, — otac Marko je rekao, da će biti valjana kućanica, a kad će biti valjana kućanica, bit će i valjana vjerenica. Tako je Mišo mislio svojim mozgom i svojim srcem i s tim mislima pošao je s ocem u kuću na počinak, jer je valjalo sutra dobrahno poraniti na rad u Kreku, a u mračnom rovu zaboravit će lako na sve, samo će teškim čekićem lupati i odbijati velike komade ugljevlja i tako će mu proći cijelo vrijeme od rana jutra do kasne večeri, da kraj napornog rada nema kada ni misliti na to, a u večer klonut će od umora bez ikakve misli, jedva da se prekriži, na počinak. Tako će živovati i raditi bez ikakve misli sve do nedjelje, a dotle će se valjada i te misli smiriti, pa će čekati ono, što mu usud donese i što mora biti... Obojica su legli na počinak spokojno — valjda je tako mirna i spokojna savjest seljačkoga svijeta. Tako spavaju pravednici, tako spavaju oni, koji krvavo zaslužuju koricu kruha.... Tako može spavati seljak, koji se slijepo i odano predaje svomu udesu, koji ne shvaća drukčijega života, nego onakov, kakav oni provode...

III.

Što je namislio starac Marko, to je gledao što prije i svršiti, on je pošto po to htio što prije Stašu u kuću, pa makar prislonio i jaram uz kuću. S ocem Stašinim ugovorio i prsten i pir, a kad je Jozo Iveljić rekao Staši, o čemu se radi, i ona kao i Mišo, metnula ruku na srce, prignula glavu i rekla:

— Tvoja zapovijed, moja volja — i čekala je mirno dan, kad će je privesti k oltaru, misleći samo, da tako mora biti...

No ona je — kao žensko — razbijala glavu, kako će što više i što bolje ruho prirediti. Uvukla se u udžeru s majkom, otvorili i prebrali sve sanduke i što god joj o oko zapelo, metnula je na stranu — to će ona sebi uzeti. No trebalo je štošta još i kupiti, a Jozo ih poslao Mitru Jovoviću u Tuzlu, pa bi im on dao baš ako hoće i pô magaze robe, znao je, da će Jozo sve u paru platiti.

Eto, čim je razbijala glavu Staša, a u ostalom mišljaše, da će novim načinom života sve samo od sebe nadoći, šta ima činiti. Upamtila je ona dobro riječi materine:

— Ajde, kćeri, s božjim blagoslovom, r a d i i s l u š a j, pa će ti biti dobro!

Same te dvije riječi bijahu njezina svatbena poputbina od majke, a u njima je bilo više ljubavi i svjeta, nego i u najljepšoj popovoj predici.

Radi i slušaj — upisano je u srcu i u duši svake naše seoske žene, a s toga i vlada bračni mir na selu, nema laži i himbenosti, pun je zadovoljstva i mira.

Staša zbilja bijaše radina, nigdje se ne bi u kući po vas dan primirila, sad prihvati za metlu, sad uzmi kotlaču, sad raspremi ćiler uz kuhinjsku spremnicu, sad razmjesti po „baškaluku“ — sobi, za strance, — a bome trebalo je sjesti i za stan i otkati nekoliko žica beza, pa i vatru potaknuti, hljeb skuhati i bábi u polje užinu opremiti. Majka se nije mogla nahvaliti svoje kćeri, medju komšinicama bi riječ zaprela o radinosti svoje Staše, kao majka — ponosila se svojim djetetom.

Vrijeme odmicalo, a i sveta Kata prikuckavala na vrata, pa je Staši valjalo ostaviti i oca i majku i poći u tudju kuću, u zagrljaj tudjih ljudi i svoje srce, svoju krv primiješati s tudjim srcem i s tudjom krvlju... Nije znala ona o tom razmišljati, a i čemu? I druge su djevojke isto to učinile, pa se nijedna nije natrag povratila, pa i majka je njezina čak s Udeča došla za oca joj, pa nikad nije zaželjela, da se otrgne iz naručja svoga domaćina — ona je s njim zajedno dijelila i radost i žalost, ona je svoju krv utopila u njegovoj i bili su sretni... Pa i ona će biti sretna i zadovoljna — umovala je Staša, jer su i druge sretne bile, koje su se prije nje udale. Ona će kao i majka raditi i slušati, pa će joj biti kao i majci uvijek dobro — eto s tim je očekivala svoj svatbeni dan, s tim je polazila u zagrljaj po ocu odabranog joj vojna Miše...

* * *

Proljeće osvanulo milo i čarobno. Varošani obično u to doba poput gušterova izmile iz svojih stisnutih i bezračnih stanova i dive se žaru proljetnoga sunca, pjevu nadošlih ptičica i miruhu cvijeća sa ocvalog voća, što je dopirao do njih odnekle iz daleka — sa sela.

— Ah, kako mora sada biti ugodno na selu! — mnogi su uzdisali, jer im je gradska prašina već dodijala, htjeli bi hladovine u seoskim šumama. No seljaku nije do svega toga u proljeću. On se ne divi žaru proljetnoga sunca, on ne primjećuje pjeva nadošlih ptica, a nad ocvalim voćem drhće bojeć se vjetrova i „babinih huka", da mu behar — cvijet na voćkama — ne stresu, grane ne polome, da mu čitav jesenski voćni plod ne unište. Mrtvo je selo u proljeću. Osim nejačadi i ostarjelih baba, koje su prebirale „očenaše" uz bešike svoje unučadi, nikoga nema u domovima, sve je u polju, sve je prionulo uz posao, pa nemaju kada diviti se čaru i milinama zelenoga proljeća. Od rana jutra do kasne večeri u polju težak i voci mu oru i branaju hornu zemlju, u koju će ubaciti pregršt sjemena, da poženje svoj „kruh svagdanji". U večer mladji zajme i stuhukaju volove u stanove, a stariji s motikama pr'o ramena, s praznom tikvom o pojasu, vraćaju se domovima na počin, gdje im je stopanica skuhala masnu večeru, ako ju je Bog dao i kuća donijela.

I stari Marko vraćao se iz polja. Volove mu zajmio u stanove Jozo susjeda Ivše Milića, a on s motikom pr'o ramena htio kući. Ne bi rekao, da je to onaj isti čovjek, kojega smo upoznali u jeseni: pomladio se starac, bi reć, da mu se sreća nasmijala, — tako je na oko veseo i zadovoljan. E, i lani se je kući vraćao iz polja, ali tužan i neveseo, jer ga je čekala u domu mrtva tišina i osama, nije mu se ni mililo u kuću zaviriti, a danas žurno hiti starac, a tamo ga očekuje mila i dobra nevjesta Staša, da mu polije na ruke i da mu posluži jelo. Kako li se je starac veselio u duši, kad je u daljini izmedju gustih šljiva opazio šljeme svoje kuće rodjenice. Na dimnjak dim suklja, pred kućom pijukalo jato pilića uz kvočku, a sa bunjišta oglašivao pijevac, da će se vrijeme promijenit. Čuo je starac Marko kukurikanje svog oroza, poznao je duboki i jaki glas svoga „giga' i bijaše mu toplo oko srca.

On taman na avliju, a na vratima ga dočeka nevjesta Staša, poljubi svekra u ruku, upita ga, da se nije umorio, i podje s njim pred kuću, gdje je baš pod onom istom kruškom, gdje su lani sjedjeli Marko i Mišo, prostrla ponjavu, iznijela minderluk — slamnicu — da joj svekar sjedne, da se odmori. Donijela brže bolje legjen za vodu i

žbanj iz kuće, izula svekru čarape i opanke, oprala mu noge, polila na ruke i donijela džezvu kahve, uza nj sjela i točila mu u findžan. Zaboravio starac Marko na svoj dnevni napor i umor, gledajuć u svojoj nevjesti oživljenu sliku pokojne mu stopanice Janje, ta čita je slika i prilika njezina u valjanosti i poslušnosti. Oživio je starac novim životom gledajuć obnovljenu kuću rodjenicu i zirkajuć u ljepšu budućnost pomladjene mu porodice.

Već se sumrak dobrahno nisko spustio nad utrudjeno selo, kad se je Mišo vraćao iz Kreke iz podzemnog rova, u kom je punih dvanaest sati tamnovao. Strahota ga je bilo pogledati! Omrčen ćumurom činio se u večernjem sumraku pravo strašilo, a utrudjene noge klecale te je jedva koračao. U ruci je nosio zapaljenu svjetiljku, koja mu je čitav dan svojim drhtavim svjetlom pokazivala put, srce ga vuklo kući, tamo će se opet odmoriti i okrijepiti u ljubavi i odanosti svoje ljube. Staša ga srdačno dočekala, nije mu po adetu gradjanskom stisnula ruku, niti ga je oslovila ljubavnim i zanosnim riječima, već ga je dražesnim okom milo pogledala i upitala:

— Jesi l' se umorio, Mišo? —

— Polako, da nijesi ti, — odpovrnu joj Mišo i sjednu do milog babe na minderluk. Pred večeru donijela im Staša polovku „ljute", ta sladje će pojesti zalogaj kruha, ako se prije okrijepe rakijom. Krvavo su je zaradili, pa im nije ni zamjeriti, kad se ni gospodi ne zamjera, kad još i bez potrebe prolijevaju razna i skupocjena pića.

Otac i sin raspreli razgovor, a Staša se vrtjela po kući oko ognjišta i miješala po kotlu, što je visio na verigama nad vatrom, a prokušala je, je li slano i ono, što je cvrčalo u šerpi nad žeravom.

Baš su otac i sin računali i prebrajali, kako će i odakle će ovo ljeto proživjeti, kad se neko sa vratnica oglasi:

— Aj, ha! Ima li tko kod kuće! —

— Ima jà, — ozva se Marko, prepoznavši glas knežev, — evo nas jà pred kućom, dodji! — I Staša provirila iz kuće, da vidi, tko je došao, a knez će, sjednuv do Marka:

— Hvaljen Isus, ljudi, da se nijeste umorili, a!

— Polako, da nijesi ti, kume, — ozvaše se oba, a Marko mu ponudi čašu „ljute", pa će:

— A nuder kume, iz tvog je podruma, a baš je k'o treba!

— U zdravlju i rahatluku — prihvati knez, — gdje danas, tu i do godine u boljoj sreći i boljem zadovoljstvu — i gucnu dvač trič iz polovke.

— Bože daj, — odzdraviše oni knezu, pa će:

— Na zdravlje! —

— Hvala, ljudi, — odpovrnu knez, — a da vam možda ne smetam, kasno je, a eto uvrnuh se nešto s poslom u tebe.

— Ne smetaš, brate, — Marko će mu, — a odakle ti tako kasno, a, kume?

— Evo baš iz grada, znaš da je srijeda, pa je bio u konaku nalog, a red je otići, pa makar sav posao kod kuće istruhnuo!

— A ja zbilja, srijeda je, — potegnuv na kamiš otpovrnu Marko, — a ima li kakvih novih naloga od suda za naše selo, a?

— Pa ima kao i uvijek, — odvrati knez gotovo nehajno, kao da s današnjim nalogom ne bijaše zadovoljan — uvijek ti oni koješta novog naredjuju, a bome sve o našu glavu, a red je slušati, jer je božja pa careva najstarija!

— Da nije opet bilo kakvih dava aginskih, da nijesu opet naši bezi što mutesarifu navračili za kmete, a?

— Ma bilo je i toga — odmahnu knez, — pa je nalog, da svi plate u mjesec dana begu, što mu duguju, a bome, tko ne plati, — plijenit će ga sud!

— A ja! — kimao ljutito glavom Marko, — ne može to tako biti, ne će to naš car učiniti, jer bratac si mi slatki, tko će sad u proljeće smoći para, kad ih ni odakle istjerati ne možeš. A što, bolan ne bio, ne reče ti, da pričekaju age do jeseni?

— E reko sam ja to, ama oni opet vele, da će onda novi dug stignuti, pa će biti teže dva ujedno jednom ljetinom namiriti!

— A bome mu ni sad ne će nitko platiti, pa makar i plijenio — otkresa kao s nokta Marko i zadudli na kamiš.

— Ama eto, ima i gora! — doda važno knez — a bome opet nama po glavi!

— A koja je to? — zapita Mišo, dok je Marko sve jednako odbijao dimove, kao da se ljutio na nalog u kotaru, jer je i on preko pedeset cvancika ostao dužan od kmetije Fazil begu Kujundžiću, a ni probijena novčića nema, da mu plati.

— Baš je i za te nešto, Mišo, — odvratit će mu knez i povadi nekaku zelenu pusulu i preda je Marku.

Marko obrćao pusulu po ruci tamo amo, pa će nevjesti, da čirak prinese, a Miši:

— A nuder, sine, proštij, što pusula kaže!

Mišo uze pusulu i pročita, da ga na petog travnja pozivaju u Tuzlu na novačenje.

— Ah! — planu Marko, — jok, to ne može biti, to beli nije tako zapis'o car, već oni u sudu kroje to po svom aršinu. Zar da ja u zdravlju našeg cara ostanem sâm, inokosan sa nevjestom, a, a? To ne može biti! Pročitaj der ti to, sine, bolje, da nijesi u kom slovu valio.

— A ja bome, — odvrati samilosno knez — nije bome valio, već je baš tako, ima ih iz našega sela taman petnaest, a sve jedan momak bolji od drugoga!

— A jà — kimao glavom Marko, — ne može to biti, ne! — Mišo ostao kao okamenjen. Na vojničtvo još nikad ni pomislio nije, a sad mu ne može nikako u glavu ući, da on mora ostaviti sama sijedog babu sa Stašom. Pa što im je on u oko zapao, da ga rastavljaju s milim i dragim?

— Pa eto — tješio knez svoga kuma Marka — pa zâr ne će na nj kura — izbor — pasti, od trista ih uzmu pe'set.

— E, kad oni hoće u s u d u, — odvrati tužno Marko, — taman će na nj pasti, — ne boj se, kneže, prije će pasti kura na siromaha, nego na imućna, take smo mi sreće!

— A eto su pozvali i Ivšu sirote Jurke, a nema nikog pod kapom n e b e s k o m do njega, pa i Markana Janjina, ma eto sve ih probralo!

— E jok, brate moj — opet će Marko, — ti bi treb'o — k'o naš stariji — da rečeš mutesarifu, da to tako ne može biti, iskopat će se naše vamilije, ako ih uzmu pod pušku!

— Govorio sam, kume, — odpovrnu knez i ustade na polazak — ama oni ne vjeruju, vele mi: pa ne će poginuti od glada i bez njih! Već je kasno, kume, oprosti, da te uznemirih. Laku noć!

— Laka noć, kume, — odzdravi Marko, prateć kneza do vratnica, — vjerujem ti, brate, da si govorio u sudu, ama sit gladnu ne vjeruje, a teško nama po njihovoj milosti, jà, tako nam je bilo od uvijek, pa će biti, dok je svijeta i vijeka. Laku noć, kume!

Večeraše umorni i sumorni, a svaki im je zalogaj gorak bio i polegoše ukućani Markovi, ali ni jednomu nije mogao doći san na oči, sve troje su razmišljali o nenadnome udaru, koji ih zadesi. Jednake crne i očajne misli vrzle im se sve troma po pameti, ali ni jedno drugom ni slovca progovorilo nije, utonuli su u valovlju tuge, što im se je viš krova spuštala. Marko nije vjerovao, da hoće car, da im sinove jedine otima,

a Mišo i Staša pitahu sami sebe, što su skrivili Bogu i ljudima, da ih sada rastavljaju. Ali sve troje oči podignuše k nebu, odakle svaka dolazi, i usnuše s pomišlju na Boga, da strpljivo snose svoj križ, jer da tako mora biti...

IV.

Jednoličan je bio život seljaka u Bukinju. Zorom bi radenici otišli u polje, prionuli uz posao i po vas dan radili, a stopanice brinule se u kući oko užine i oko nejačadi, a znale su u potrebi prihvatiti i za motiku, da klasove — kukuruze — okopaju. I kraj žedje i umora u polju orila vesela pjesma radenika, jer vele, da bez pjesme nema ni posla.

Ali Marku nije stalo do pjesme i veselja. Ima nekoliko vremena, sve mu ide netragom, ni za što mu se ne mili prihvatiti, čini mu se, čega se god dotakne, da netragom ode. Od suda je dobio nalog, da begu plati dužnih pedeset cvancika, jer će ga plijeniti. On svagdje tražio novaca na zajam, ali svak ga odbio, svak mu rekao, da novaca i sam treba, jer su proljetne radnje prispjele. Tako tražio od nemila do nedraga, pa nigdje ne našao, a beg se ne dao namoliti, da ga pričeka do jeseni, pa došla i ovrha u selo.

Crno je bilo pogledati u Bukinje, kad je prispio „zekutor", a uz njega četverica oružnika sa nabitim bocama, jer su se bojali, da se seljaci ne opru pljenidbi. Uz njih je — i ako nemilo — išao knez Ivan Pejić, da kao seoski starješina plijeni svoje sumještane za aginski dug. Mnoga se kuća u crno zavila, mnogo ih je teško proplakalo, jer je mnogim zaplijenjena kravica, koja im je dječicu mlijekom pitala, a mnogom odvedoše vola, s kojim je orao, a u sirote Jurke ne našav ni krave ni vola, odnesoše tendžere i bakrače, šerpe i lonce, sve, što nadjoše u čadjavoj joj kućici. I Marku odvedoše vola, s kojim je do jučer polje uzorao, a on šutio, tek mu se suza otisnula niz narovano staračko lice, kad im je svog dragog „garonju" s priuze odriješio i predao. Zaludu je knez molio „zekutora", da pričeka do jeseni, pa da će on biti ćefil — jamac — za njih, da će dug odplatiti, — ajà, on se nije dao ni osoliti, već je krijeŝtao:

— Jok, jok, tko će vjerovati tim smrdljivim palavordama, i kruh ću im ispod peke zaplijeniti, nek znaju, što je zakon!

Knez ušutio, a i drugi seljani uvukli jezik za zube, pa suznim očima gledaju, kako ovršioci pravde tjeraju ispred kuće im voke hranioce, krave muzare na pazar. Gledali su i šutjeli, valjda su mislili, da tako

mora biti, jer su čuli u evangjelju, da valja platiti „bogu božije, a caru carevo".

Tužno je starac Marko buljio ispred kuće u daleč i teško uzdisao za dragim „garonjom". Ostao je bez njega kao bez lijeve ruke, a uzmu li mu još i Mišu pod pušku, ostade i bez desnice na goloj podini sa ucviljenom nevjestom. Pitao se sam u pameti, zašto je tako na svijetu, zar se ne može drukčije učiniti, a da se i onako tužna sirotinja ne ucvijeli? Dugo je sjedio na ledini pred kućom i dugo je razmišljao o svojoj crnoj nesreći, pa se i sumrak počeo hvatati nad selom, a on je svedjer sumrtvim i suzama ovlaženim očima buljio u daleč, htio bi zovnuti: garo mà, garo mà! — ne bi li se „garonja" povratio, da s njim sutra uzore ono njive za kućom, ali zaludu — pravdi je udovoljeno, a njemu kako bude!

Sve je on tu presjedio srčuć kahvu i pušeć na dugi ćibuk, dok nije i Mišo stigao iz Kreke na počin. Znao je Mišo, što se je dogodilo, čuo je sve od babe Jurke, koja je u kraj ceste sjedjela i previjala se od plača i jaukanja, kunuć nemilosne ljude, da se do Boga čulo.

Šutio je Mišo kao olovom zaliven, nije htio babi na muku pristajati, a bilo mu je teško oko srca, kao da mu se ljuta guja svila u njedrima — morile ga otrovne i crne misli nad nesrećom, koja im se vrh kuće vila. No obojica su znali i snašati. Naučili se od bešike crnoj bijedi, o bijedi im pričali stari njihovi, a eto će je i oni unucima namrijeti. Znali su, da se seljak u bijedi rodi, u njoj živi, a s njom i umre, znali su, da u ljudi nema srca, kad se radi o seljaku, pa su stoga strpljivo i snašali uzdajuć se u božiju pravdu!

No Marku se i druge vrzle po pameti. Eto do petnaest dana novačenja, pa će možda ostati sam sa Stašom kao odsječeno drvo. Od kako je dobio pozivku za Mišu, trčao je od konaka — suda — do konaka, navrnuo se i paroku fra Pavi, zakucao i na vratima okružnika, ne bi li mu sina oprostili od vojničtva, pa sve bez koristi. Obećali mu, ali eto — rekoše — zakon je za sve jednak, pa valja da i on dodje pod kuru (broj). Parok mu rekao, da ode u hećima — liječnika, — pa da mu dade svjedočbu, da je star i bolestan, pa da ne može više raditi ni kruh zaradjivati, on kukavac i tamo trčao, ali mu liječnik zaiskao za taku svjedočbu deset forinti, a on ne imao i tako svjedočbe ni dobio nije.

— Nema, br'te, seljak nigdje sreće — mumljao u sebi Marko i otišao u sud i predao molbu, da mu sina oproste od vojničtva, pa eto i njega zovu na dan novačenja u sud. Nadao se Marko, da će mu molbu usli-

šati, i ta ga je nada krijepila u životu i tješila u golemoj nesreći, što ga je danas zadesila.

— Ta bit će i oni ljudi sa srcem — tješila i sebe i njega Staša, a Mišo griskao od boli usnice, jer se bojao, da je i ta nada varljiva, kao što su i sve do sada bile.

* * *

Osvanuo dan peti travnja mio i ugodan, okićen šarolikim beharom, opojen mirisom divnog poljskog cvijeća, a obasjan sjajem proljetnoga sunca. U svim selima tuzlanske okolice već ranim jutrom sve oživjelo i odjekivala je pjesma izmedju šumovitih gora i zelenih dolina, kao da se kićeni svatovi spremaju po lijepu djevojku. I u Bukinju sve je već bilo izvan zora na nogama, staro i mlado, slabo i bolesno, sve je izmililo iz svojih kućica, oblačilo se i spremalo na put. Svi će sa svojim milim i dragim poći u Tuzlu, a u selu će ostati samo po koje staro i slabo čeljade i djeca u bešici. Pjesma orila sa obližnjih brežuljaka, a odgovarala joj jeka iz zelenih dolina, mladež se dojavljivala i ozivala, jer tko zna, kad će opet moći zajedno pjesmu zapjevati i kolo zaigrati. Momci se obukli u bijelo svečano ruho, oko džomadana — prsluka — složili i zadjeli lijepe, šarovito vezene peškire, a oko peškira za fesom zadjeli stručak smilja i bosilja, baš k'o da će na pir u svatove. Majka im duge perčine divno očešljala i oplela, seja gjul-vodicom umila, a mnogima će skoro nesmiljene škare njihov ponos i diku odrezati. Mnogi, jedriji i gojniji, prebacili duge perčine preko jakih i kosmatih prsa, valjda da ga zadnji put vide, — a kako su ga voljeli i njegovali!

Pred kneževom mehanom bio skup svih; otale će s knezom zajedno poći u Tuzlu. Već se skupilo dosta svijeta, a Ivić babe Jurke zasukao gojne rukave i prebirao terzijanom — trzalicom za tamburicu — po „karaduzu" vabeći pjesmu iz mladjanih grla, a momci zapjevali sitno, tankovito:

— Dodje doba, da se rastajemo
Neko s majkom, neko s milom sekom,
A ja s dikom skoro dovedenom!
S Bogom, diko, ne ostavljaj vojna,
Vratit ću se ja iz rata bojna
I ovit te oko pasa gojna!

Mnogima oči zasuzile, mnoge mome teško uzdahnule, a sirota se Jurka ovila oko vrata svomu Iviću i teško naricala. Djevojke se skupile u jedno kolo, uhvatile se oko gojna struka, pa tužno, neveselo odpjevale:

— S Bogom, dragi, skoro mi se vrati,
Vjernost moja nek te svuda prati,
Pa ćemo se i opet sastati
I u kolu pjesme pripjevati! —

I Mišo je čuo tu pjesmu i nešto ga zazeblo u srcu. Pogled mu pao na zaplakano lice Stašino, koja je spravljala torbu za Mišu i slažuć pogaču i paprenjake suzama ih kvasila. I Mišu se zacaklila suza u očima, ali ju je brže bolje otrao rukavom nove košulje, koju mu je Staša otkala i sašila i šarenim vezom okitila, otrao je suzu, da je Staša ne vidi, da joj ne bude teže pri srcu.

— Oj, Mišo! — oglasi se nečiji glas sa ceste — jesi li se opremio, haj! —

— Evo nas, evo, — ozva se Marko iz udžere i prebaciv torbu uprtnjaču, podjoše njih sve troje u grad, a kuću zabraviše.

Pred mehanom na kneževu gumnu sjatilo se čitavo selo, pa uz kneza i uz cilik karaduza i grlovitu pjesmu mladjarije podjoše ravnicom prema Tuzli. U njih Husinjani, pa oni iz Kiseljaka i iz cijele marančanske okolice, a kraj Šemsibegovih konaka dostigoše Udečane, Kalajevljane i druge, pa svi zajedno uz ciku i pjevanje podjoše pokraj Kreke u Tuzlu. Novačenje se obavljalo u „belediji", općinskom domu, na lijevoj obali Jale, pa se tu sjatili seljaci iz svih tuzlanskih sela. Milota ih je bilo pogledati u čistom bijelom seoskom ruhu, okićene smiljem i bosiljem, a svi u jednakoj odjeći, kao da su im haljine jedne ruke krojile. Mladjarija i pozvani bili su u općinskom dvorištu, a okolo stražili oružnici, branili svjetini u dvorište ulaziti. Mladjarija se nadmetala pjevanjem, koje je bilo prisiljeno i nenaravno, a neki preko drvene ograde razgovarahu sa svojim milim i dragim. U mnogim očima suze sjaju, iz mnogih se prsiju uzdasi omiču, teška briga ovila se oko mnogih srdaca, jer im je slutnja obuzela dušu, da će ih „puška" rastaviti od milih i dragih i od pluga i motike. Oko beledije bilo je sve živo i burno, kao da je pazarni ili svetačni dan. Na mnogim mjestima vrtjeli se na ražnju gojni ovnovi, a kasapi — mesari — vikali iz svega grla: „Pečene ovnovine, debele i masne — ljudi!," a kraj njih nosili Arnauti na glavi halvu i druge slatkarije, te otegnutim glasom vikali: „Halve, halve!," dok se je netko s drugoga kraja krupnim glasom derao: „Somuna i ćahija vrućih, aj što je u Laze bocman taze!"

Svijet se vrtio i miješao tamo, amo, očekujuć, kad će svršiti vučenje brojeva i kad će početi liječničko pregledanje. Nekako oko podnevnog doba započelo je pregledavanje, a svijet navrvio prema ogradi ostrag beledije, odakle se je moglo vidjeti, tko bi bio odabran, jer bi se pokazao na malom prozoru općinske tamnice, u koju su odabrane zatvarali, odakle su sumrtvim pogledom buljili u svijet. Kako bi koji novi došao, odmah bi onaj s prozora jakim glasom zaviknuo ime i prezime njegovo i selo odakle je, pa kako bi koji otac i majka čuli ime svoga djeteta, kao da bi im nož kroz srce prošao.

I Marko je sa nevjestom Stašom uhvatio baš ponajbolje mjesto uz ogradu kraj prozora. Očekivao je sudbinu svoga djeteta, a uza nj se pribila Staša i neprestano gledaše na prozor, hotijuć ga očima progutati, samo da na njemu ne ugleda lice svoga Miše.

Markova je molba odbijena, rekli su u vijeću, da je još jak i zdrav, pa da nema potrebe od sina.

— Sit gladnu ne vjeruje — uzdahnuo Marko pred svom komšijom, u očima mu zasjale suze, omjerio ljutim i očajnim pogledom sve u dvorani i otišao k Staši, muklo ju zagrlio i poljubio, a ona ga je tužna razumjela, gorko uzdahnula i tužno zaplakala.

Malo čas za tim oču se s prozora: Mišo Milić prozvan Fratrović iz Bukinja. Staša vrisnu, Marko gorko zarida, od boli ne mogahu ni pogledati u prozor, odmaknuše se, a uz njih komšije im, da im boli slakšaju. U okrajku se do sita isplakali i pomišlju, da je to od Boga i da tako mora biti — utješili se... Marko nakupovao svega: vrućih ćahija, pečene ovnovine, okanicu ljute pripeke, a Staša i stručak bosioka metnula u torbu i poslali Miši, da ima štogod unutra, da se utješi, da zaboravi.

Sve do kasne večeri ne odmicali Marko i Staša od beledije, u večer se oprostili od dragoga Miše, njega strpali u vojnički tabor, a oni tužni vratili se sa drugim sumještanima kući.

Činilo im se, kao da su se bez srca vratili, kao da su nešto za navijek izgubili... Neka im gorka slutnja obuzimala dušu, a nijesu ni sami znali, zašto, jer pravo im je rekao knez, da im nije umro Mišo, neka je zdrav i živ, pa gdje bio. Ali je Marko kimao tužno glavom i pogledajuć na čadjavi krov kuće rodjenice, činilo mu se, kao da mu je puklo šljeme na njoj, i kao da će se čitava kuća brzo strovaliti, da mu zakopa rod i pleme.

— Odkida se sve komad po komad od moga srca — uzdisao Marko, — da će barem što prije i zadnji komadičak istrgnuti, samo da ne vidim raspad kuće mi i plemena!...

V.

Marko nije bio više čovjek, kao što je bio prije: odnemario posao, odao se piću, sve mu pošlo netragom. Izbjegavao ljude i razgovore, kuću i kućište, vidjali su ga osamna u polju ili u šumi, a iz torbaka mu uvijek virio grlić polovke, bez nje nije ni u crkvu k misi išao. U kući mu jad i nevolja. Staša u bremenu s čedom ispod srca radila i trudila kao crv, ali nije moglo dostajati ni prove — kruha od kukuruzna brašna, — a kamo da bi bar o svetačnom dnevu pogaču na kiseljaku zamijesila. Mrsa u kući nije vidjela sve od kako je Mišo otišao pod pušku, ne bilo nikoga, da je u bremenu zamijeni, da joj koju želju ispuni, pa jadila, da joj na čedu ne bude maće — znaka, — a otkinula bi i od srca, a za čedo bi sve uradila. Marko nije imao više srca ni za kog, nije mario ni za što, on se lolao, plandovao i pio, a kad bi ga tko opomenuo, ili ga ukorio, ili ga upitao, zašto se je odao piću, slegnuo bi ramenima: E, znade Bog i ljudi! — pa je i dalje šutio i pio.

Staša je strpljivo snosila svoju sudbinu, nikad da bi ikomu pisnula o svojoj nevolji, nikad da bi se, pa ni roditeljima, potužila na svoj križ, sve je lako podnosila pomišlju na Boga, koji joj je u knjizi udesa odredio tako. Sto puta je vidjela majka, kako joj kći vene i opada, no mišljaše, da je to od bremena, pa da će minuti, a ne znadijaše, da joj otajni crv grozne bolesti sušice podgriza srce i ispija dušu. I Marko je to znao, gledajuć, kako puni i gojni obrazi nevjestini blijede i kopne, ali nije imao riječi ni samilosti prema nikomu na svijetu, rakija mu je izgrizla srce, ispila mozak, zadušila svaki ljudski osjećaj, te ne htjede ni slatkom riječju utješiti ojadjenu nevjestu, — mišljaše, čemu, da on druge tješi, zašto da prema drugima on ima milosrdja? I on je nekad molio ljude, da mu se smiluju, da mu ne cvijele roditeljskoga srca, da ga u starosti ne osame, otimajuć mu snagu i potporu — jedinka Mišu, — ali svijet — po zakonima pravde, po paragrafu „da tako mora biti“, ne usliša vapaja bijednoga starca, ote mu sina, a njemu potkopa sreću, otrova mu srce — ubi ga!

Markovo je srce otvrdnulo prema svakomu, izgubio ljubav prema Bogu i bližnjemu, pio po vas dan, a komad po komad djedovine odkidao i prodavao za rakiju. Opet mu kuća opustjela kao i nekad, opet ovrho-

voditelj gonio iz njegova tora blago na prodaju, još mu samo osta kućica i ono bašče oko nje, sve mu je drugo otišlo na bubanj za rakiju. Kako se je srce Stašino cijepalo od boli, kad joj je ovrhovoditelj odveo milu kravicu, još jedinu hranu njezinu, no morala je šutjeti, ni da bi okom rekla, da svekru prigovara, ili da ga ukara, znala je za njegov očaj, znala je, „da tako mora biti“! Njezina jedina misao bijaše — Mišo...

— Oh, da je on kod kuće — mišljaše Staša, — sve bi bilo drukčije, nikakva nevolja ne bi pomutila njihovu sreću, sve bi cvalo i napredovalo, a ovako sve ode netragom. —

Vidjala je često Mišu, dokona otrknula bi u varoš, ponijela bi mu koji paprenjak, poljubila mu blijede usne i to je sve. Ali kad bi se god od njega odtrgnula s prsiju, činilo joj se, kao da ga zadnji put grli, kao da ga nikad ne će više vidjeti.

Najcrnje se primicalo kraju. Valjalo se rastaviti s čedom ispod srca i Staša poručila po majku na Husinu. No dok je došla majka, bilo je već kasno. Ispaćena Staša jedva se rastavila s čedom, ali kako nije bilo nikoga kod nje, čedo se udušilo i umrlo, a njoj seb oli postostručile. Kad je majka došla, našla je Stašu na umoru: pomodrila od boli, obeznanila se i tek kadkad bi muklo jeknula i kao kroz zube spomenula Mišu.

Marko buljio iz budžaka besvijesno na mrtvo unuče i na umirajuću Stašu, ali nije imao riječi, rakija ga onijemila, ispila mu mozak, otrovala srce te on nehajno promataraše borbu života i smrti kao i nesmiljeni udes jedinog unučeta.

A Mišo?

Od kako je prebacio pušku preko ramena nije imao druge misli nego kako će ispuniti svoje dužnosti, jer je znao, da je Bog na nebu, a car na zemlji, pa valja dati Bogu božije, a caru carevo.

Još za poranijega doba dobi vijest o Stašinoj nesreći. Pohiti do starješina moleć i kumeć, da ga puste kući, da možda zadnji put vidi milu ljubu, ali zahman, jer se nije smjelo preko reda ići, on je baš morao tu noć na stražu kod barutane viš Trnovca kraj hrišćanskoga groblja, i ne dadoše mu, da ode kući.

Mišo je očajavao, borilo mu se srce sa dužnošću i nije druge, valjalo je poći na stražu. Crni debeli mrak spustio se nad zemlju, ljudi davno pospali, a ispred barutane tamo amo lijenim korakom šetao Mišo. Zaludu je šetao, zaludu je imao pušku preko ramena, njegovo srce, njegove misli bijahu daleko, one se vrzle po rodnoj mu kućici u Bukinju oko umirajuće Staše, i svatko je mogao do barutane pristupiti, a da ga on ne bi ni opazio, jer se je sav zanio mišlju za Stašom.

Stade... prisluškiva, kao da je čuo Stašin glas, kao da ga zove... i trgnu se iz crnih misli... osluškivaše, ali ni odakle glasa, samo se čulo iz Soline zavijanje psa tornjaša muklo i bolno, da se je Mišo sav stresao od straha. Prihvati čvršće remen od puške uz prsa i dalje šetaše tamo amo, a misao se opet vinu k rodnoj kućici u zagrljaj milih i dragih. Opet mu se učini, kao da ga Staša zove... trgnu se... stade kao okamenjena stijena... iz očiju mu navriješe suze, gorko uzdahne... baci pušku na tle, rastrga odijelo na sebi i kao lud potrča kroz hrišćansko groblje na Šaranpove, a odavde pohita niz Trnovac uzdišuć i plačuć. I opet stade... kao da je čuo iza sebe strogi glas svoga zapovjednika: „Halt!“ — ali s druge strane još bolnije i još jače jeknu Stašin zov: „Mišo!“ — i on potrča kući, da je vidi, da je zadnji put zagrli!

Oko ponoća banu u selo.

— Evo me, Stašo! — kliknu Mišo s praga i pade kraj mile ljube. Marko se u budžaku trgnu, kao da mu srce za čas živnu, ali opet umuknu i ostade nepomičan na svome mjestu.

— Mišo moj! — gorko zarida Staša, uspravi se da sjedne, ovi suhe ruke oko vrata njegova, bolno jeknu kao ranjena zvijer... zaokruži velikim crnim očima po kući... pogled joj se zaustavi na mrtvom čedu i vrisnuv... pade mrtva na uznak.

Stašina majka pade u nesvijest. Marko se nehajno počeša po glavi, potegnu dvač trič iz okanice i ušuti, a Mišo pade po mrtvoj Staši, obujmi joj milu glavu i cjelivaše joj ohladjene usne, ali ne jeknu, ne uzdahnu, suza mu ne orosi blijedog lica, kao kamen stajaše vrh ukočene mrtve Staše.

Pred zoru se oču oko kuće nekakva buka. Vojnici opkoliše kuću, a zapovjednik s golom sabljom unidje u kuću i strogim glasom zavika: Mišo Milić, u ime zakona naprijed! —

Mišo se i ne ganu s mrtvoga tijela Stašina. Zapovjednik zaokruži okom po tužnoj kući i ugledav bijednu sliku ljudske patnje, kao da uzdahnu, kao da mu zablista suza na oku, okrenu glavu na stranu, pozva dva vojnika, otrgnuše Mišu s mrtve Staše, svezaše mu ruke i povedoše. S kućnoga praga još se jedan put obrnu Mišo, ali ne uzdahnu, ne jeknu, preko usna mu preleti čudan osmjeh, koji ustresa srce, koji bi ganuo i

kamen, ali zakona ne ganu. Povedoše ga pred sud vojnički, a ne dadoše ni da do hladnoga groba isprati dvoje milih i dragih!

No sud nije mogao na njemu uporaviti strogih zakona, sudio mu je crni udes... Mišo je poludio.

Seljani zakopaše Stašu i čedo u jedan grob. Marka nigdje ne vidješe, otišao je nekud i tek ga treći dan nadjoše mrtva u jarku ispod Bukinja, a uz njega pet šest praznih boca, pa svi rekoše: ubila ga rakija, a samo knez zaklima tužno glavom i uzdahnu:

— Ubio ga je svijet... ali što ćemo... tako je moralo biti! —

* * *

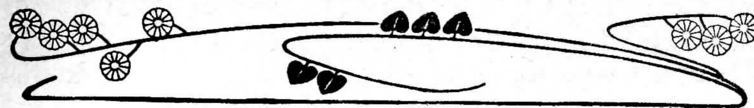
Mišo je i danas živ. Svak ga živ u Tuzli pozna. Po vas dan ide od kuće do kuće, ovomu iscijepa dva, tri suka drva, onomu donese vode i i tako se prehranjuje. Uvijek šuti, a na usnama još mu uvijek titra onaj čudni osmjeh kao i onda, kada je s kućnoga praga pogledao zadnji put na mrtvu Stašu. I taj osmjeh gane mnoge dobre ljude, pa mu dadnu komad kruha, da živi, da pati...

I on još živi. Uz Sejfu, Smaju, „božijega roba" i druge broje i Mišu medju mirne ludjake, kojima svijet mnogo zla čini, a oni nikomu....

Markova kuća opustjela. U nju nije zavirila noga ljudska od pokopa Markova. Lastavice popucale, šljeme se srušilo, krov se survao, a po njemu izrasla mašina. Tko god prodje ispred nje, svak se sjeti tužne priče, kako nestade Markova sjemena i plemena, ali i svak reče, da je tako moralo biti...

— A je li tako baš moralo biti?...

ANTE JUKIĆ (VELJKO OBRADOV).

ŽETELAČKE POPIEVKE

PLAVIH HRVATA IZ HRVATSKOGA ZAGORJA.

OBAVIEST.

Žetelačke ove popijevke pjevale su mi dne 28. ožujka 1906. dvie gospodjice: Margareta Ritterova, — kći udove vlastelinke u Poznanovcu, i prijateljica njezina, gospodjica Jelka Marjanovićeva, — kći predstojnika odjela za pravosudje u Zagrebu. Obje gospodjice naučile su te popievke u Poznanovcu u hrv. Zagorju od seljačkih djevojaka (žetelicâ), te su umjele pijev seljakinja tako točno i vjerno oponašati, da su čak pogodile i enharmonske intervale naših pučkih pjevačica, koji se intervali znatno razlikuju od intervala temperirane ugodbe.

Gospodjica Ritterova pjevala je melodiju t. j. s o p r a n, a gospodjica Marjanovićeva a l t, koji tamošnji seljaci zovu k o n t r u (od lat. riječi „contra"). Cieli dvozvučni zbor seljačkih pjevačica pjeva s početka t i h o (piano), a istom kada se pridruže altistice, pjeva zbor iz svega grla (fortissimo). Pri tom pjevaju pako samo d v i j e, t r i p j e v a č i c e s o p r a n, sve ostale pako a l t, što podaje tomu zboru osobiti kolorit. Po tempu pjevaju veoma sporo, duljeć cijele kajde i polovnjače, dok pjevačicama sapa traje.

Melodije tih popijevaka potječu bez dvojbe iz poganske dobe Hrvatâ, a mislim i početak nekih tekstova. Velim p o č e t a k, jer u nastavku teksta već se ističe uticaj kršćanstva. Neki tekstovi su tvorevine novije dobe, ali melodije i od tih popijevaka su iz najstarije dobe. Vidi popijevke: „Je su li nam doma gospoda" i „Iva je mlada".

Poznato je, da je kršćansko svećenstvo nastojalo, da izbriše iz naroda spomen na poganstvo, te da je — gdje se samo dalo — izmijenilo poganska imena s kršćanskim imenima. A poznato je i to, da prosti puk tradicionalno sačuva stare melodije popijevaka i onda, kada je materinski svoj jezik napustio i drugi jezik primio, kako je to još dan

danas primjerice u Tirolu. O sadašnjem tirolskom narodu, koji pjeva na njemačke tekstove slavenske melodije, pisao je god. 1879. raspravu dr. I. Mitterrutzer, ravnatelj gimnazije u Brüxenu u Tirolu.

Pošto sada u starosti svojoj ne čujem više tako dobro, kako sam nekoć čuo, zamolio sam moga prijatelja gospodina Nikolu pl. Fallera, našega na glasu ravnatelja orkestra, koji ima oštar i izvježban glazben sluh, da prosudi, jesam li svojim sluhom ono dobro uhvatio, što su mi spomenute gospodjice pjevale. Gospodin se Faller drage volje odazvao mojoj molbi, a isto tako i obje gospodjice, da još jedanput pjevaju pred gosp. Fallerom rečene žetelačke pjesme. No dok smo se mogli sastati, jer su sad jedni sad drugi bili zaprijećeni, prošlo je mjesec dana. Napokon smo se teda negda koncem travnja sastali u mom stanu; gospodjice su pjevale, a gosp. Faller — komu nisam pokazao svoju ukajdbu — bilježio je i one popijevke, koje sam ja prije ukajdio, pa još i dvije druge popijevke, koje mi nisu prije pjevale obe gospodjice.

U koliko smo se mi ukajditelji tih melodija slagali ili razišli u ukajdbi, razabrati će oni, koje naš pučki pijev zanima, te koji hoće jednu i drugu ukajdbu sravnjivati medju sobom. S toga razloga priopćio sam ovdje moju ukajdbu i ukajdbu gosp. Fallera.

Što se tiče teksta tih popijevaka, komentirao je na moju molbu neke tekstove poznati i zaslužni naš slavenski mitolog, dr. Nikola vitez Gržetić Gašpićev[1], koji komentar takodjer ovdje priopćujem.[2]

1. ŽNAČKA (ŽETELAČKA)
iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice u jutro na polju.

Largo. **Ukajdio Nik. pl. Faller.**

Vi - še, vi - - še sun - če - ce, po tom

bo - - žjem ko - le - ku.

[1] Dr. Gržetić je god. 1900. štampom izdao u Mostaru znamenito svoje djelo: „O vjeri starih Slovjena" (Vel. oktav. str. XXIII. i str. 216).

[2] Komentar dra. N. Gržetića priobćujemo na n a r o č i t u želju g. Kuhača. UR.

Više, više sunčece
Po tom božjem koleku.[1]

Po tom božjem koleku
Po tom božjem grobeku.

Gde Marija klečala
Svoga sina molila.

Mitološki komentar dra. Gržetića:

Ova pjesma je spadala u poganske hvalospjeve sunčanomu božanstvu; nu sada je žalibože samo fragment stare poganske pjesme. Ovo je moći razabrati iz same riječi pjesme:

„Više, više Sunčece (Sunčiću) po tom božjem koleku".

Značaj je ovim riječima:

„Penji se penji „Sunašce"
Po tvojem božanskom kolicu".

Ovo je dakle hvalospjev predpoldašnjemu blagomu sunčanomu božanstvu, kojega djevojke prizivlju u dražestnom diminutivu, a takova su mu i kola.

U starom vijeku bila je vjera, da sunce juri po nebesima na zlatnima kolima. Tako je jurilo sunce, i to predpoldašnje blago sunce „Mithra" na zlatnim kolima upregnutima sjajnima konjima, kojima je ravnala krasna kočijašica „Ašis-Vanghubi". A tako je jurio Helios sa svojom Eos u Grka i Sol sa „Aurorom" u Rimljana, a u starih Slovjena Sunic (Snić) sa Zorom.

„Po tom božjem grobeku" znači „po nebesima", jer tamo prebivaju duše pokojnika.

2. ŽNAČKA (ŽETELAČKA)
iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice u poldan na polju.

Larghissimo 𝅗𝅥 = 40 **Ukajdio Fr. Š. Kuhač.**

Vi-šnja mo - ja vi - - šnja, vi - - šnja

moj - (ja) ze - - - le - - - na.

Višnja moja višnja
Višnja moj'(a) zelena.

U visoke gore
Na kiti jelove.

Kak si mi zelena
U visoke gore.

Na nju doletele
Tri tice nebeske:

[1] Kolek, diminutiv od „kolo".

Prva zapopeva
Od milog Jezuša,

Druga zapopeva
Od djeve Marije.

Treća zapopeva
Od svetog Trojstva nam.

Mitološki komentar dra. Gržetića:

Višnja je bila u starih Prusa a po svoj prilici i u Praslovjena sveto drvo, posvećeno bogu Višnji-ju, odkud joj i ime.
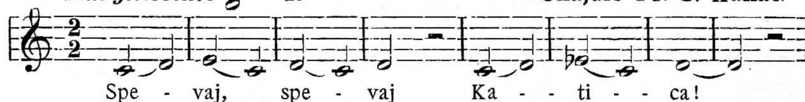
Ova pjesma sjeća nas na pradrevnu pjesmu, koju je priobćio Wagilewic (sravni dr. Gržetić: O vjeri starih Slovjena, str. 131.) o stvaranju svijeta, tom razlikom, da su tri ptice (golubice) sjele na sveto rajsko drvo „Jasen" (u Germana Ygdrasil) i posavjetovale se, kako da stvore svijet, i to ponajprije „sjajno sunce, bliedi mjesec, žarku zoru i sve zviezde".
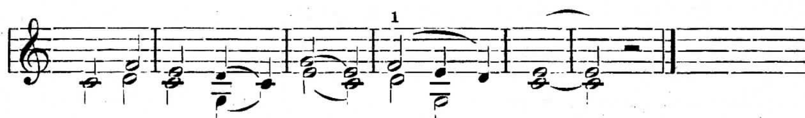
3. ŽNAČKA (ŽETELAČKA)

iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice u poldan na polju.

Larghissimo 𝅗𝅥 = 40 **Ukajdio Fr. Š. Kuhač.**

„Spevaj, spevaj, Katica!
Moja roža rumena."

„„Kak ja tužna ne bila?
Kad moj dragi otaja.""[2]

„„Kako bi ja spevala,
Kad ja toga ne morem?""

„„Nejdi, nejdi, dragi moj!
Ja ti dajem prsten svoj.""

„Kakva tuga, Katica?
Moja roža rumena!"

„„„Ja t' ne ljubim s prstenom
Neg te ljubim srčecem."""
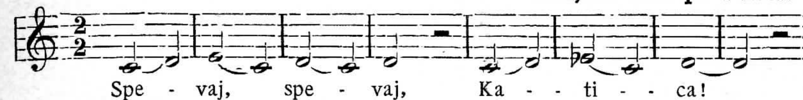
[1] Ovdje zamnievao je glas *ef* mal ne kao *fis*, a glas *de* mal ne kao *dis*. Ali pošto ja nikada nisam bilježio u pučkom pievu, koji glas po absolutnoj sitnini (visini) nego vazda po stupkama ljestvice, to sam i tuj uzeo glas *ef* za septimu, a glas *de* za kvintu, premda nisu ti glasovi bili po temperiranoj ugodbi pravi *ef* i pravi *de*.
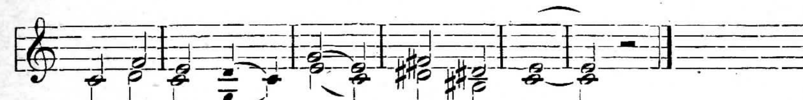
[2] otaja = odhaja.

„„Poveć[1] meni, dragi moj!
Kada se buš povrnul?""

„„„Ja si dima[2] povrnem,
Suho drevce procvete."""

Ukajdio Nik. pl. Faller.

Mitološki komentar dra. Gržetića:

Žetelica „Katica" žaluje, da njezin miljenac (Sunce) od dana žetve odhaja u tudje zemlje i da se ne vraća, dok opet ne procvate suho drvo (priroda) i ne uzori žito.

Ovo povraćanje „Sunčevo" su jur vrlo drevni narodi u ljubavne bajke ubilježili. Tako žaluje I ž i d a za svojim nastradalim miljenikom O s o r o m (Osor = Asera), koji je bio u podzemlju strogim sudijom duša.
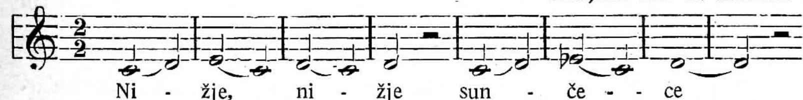
Sličnu bajku susrećemo i u Phoeničana, gdje je A s t o r e t (grčka Aphrodita) žalovala za nastradalim u lovu A d o n o m, koji se je ali svakog proljeća opet vraćao k svojoj Astarti, a jeseni polazio u podzemlje (Hades). Sličnu bajku su vjerovali i Babilonjani, gdje I s t a r a žaluje zimi za B e l o m „gospodarom duhova". Isto tako žali A ž i s Vanghubi za M i t h r o m u Perzijanaca. Tako je bila uvijek u crnini odjevena Bhavani u Indjana za Šivom, sudijom duša u podzemlju, a zvala se je po mužu i Sivina. Sličnu bajku nalazimo u Germana, gdje Nana žaluje za B a l d u r o m i boginja „S i e b a" (Živa) za R a t o g o s t o m (odnosno sunčano božanstvo Svarožić) u sjevero-zapadnih starih Slovjena. Svi ovi nastradaoci bivstvovali su zimi u podzemlju a proljećem su se vraćali na zemlju. Takva je bila drevna ljudska vjera, kojom su ljudi tumačili postanak zime i ljeta i dana i noći!

4. ŽETELAČKA POPIEVKA

iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice, kad sunce zalazi.
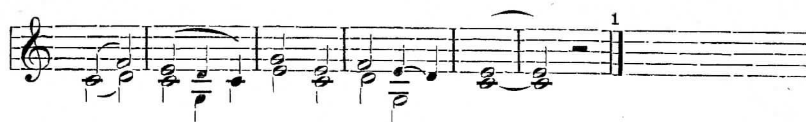
Ukajdio Fr. Š. Kuhač.

[1] Poveć = povedj.

[2] Dima = doma.

[3] Gosp. Faller držao se ovdje absolutne sitnine glasova, koji glasovi zaisto više naginju na *fis* i *dis* nego na *ef* i *de*.

po tom ma - lom ko - le - ku.

Nižje, nižje sunčece
Po tom malom koleku,
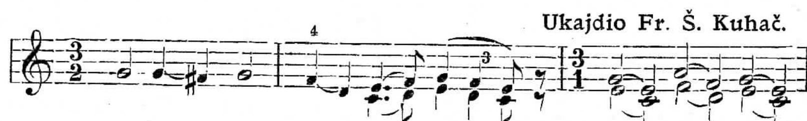
Po tom malom koleku,
Po tom božjem grobeku.

Gde Marija klečala
Svoga sina molila.[2]
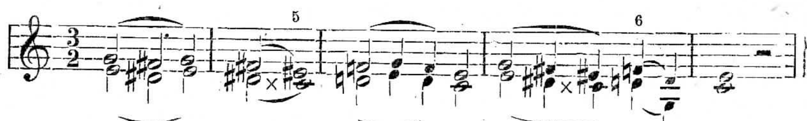
5. VIENAC (ŽETELAČKA POPIEVKA)[3]
iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice u večer.

Ukajdio Fr. Š. Kuhač.

Ve - čer nam je ro - sa pa - da - la,
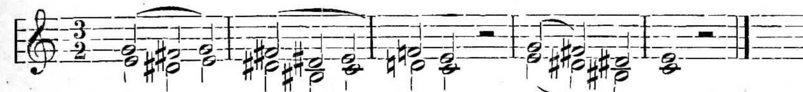

nju Ma - - ri - - ja gle - - - da - - la.

[1] Glede melodije vidi prijašnju popievku „Spevaj, spevaj, Katica".
[2] Glede teksta vidi popievku: „Više, više, sunčece".
[3] Kada žetelice na večer dodju s polja, nakite jednu djevojku viencem mećući joj taj vienac na glavu. Vienac je spleten od pšeničnih klasa nalik kruni. Kod te zgode idu žetelice dvie po dvie i to tako polagano, te se jedva opaža, da se napred miču, jer koraci ne iznašaju ni polovice stope, a noge stiskuju jednu uz drugu nogu. Meni se čini, da i taj hod spada na poganski obred, kada su imali kakav ophod.
[4] Ovaj *ef* glasio mal ne kao *fis*, a glas *de* mal ne kao *dis*.
[5] Koliko ja znam iz vlastitog slušanja, razlikuju naši selski pjevači enharmonske glasove. U njih je *eis* malo sitniji (viši) od glasa *ef*, a isto tako i *dvocis* od glasa *de*.
[6] Da ovdje sliede u melodiji (u sopranu) glasovi *ef* i *de*, zaključujem od tuda, što sam jasno razabrao, da je altistica pjevala na melodijski glas *de*, kontru-glas *ge*.

Ukajdio Nik. pl. Faller.

Ve - čer nam je ro - sa pa - da - la

nju Ma - - - ri - ja gle - da - la.

Večer nam je rosa padala,
Nju Marija gledala

Sa lepoga dvorca od Boga
Od smilenoga Jezuša.

Smileni, o Jezuš, dojdi k nam,
Pelaj nam duše v svetel raj.

U svetel nam raju najbole
Gde se duše vesele.

Mitološki komentar dra. Gržetića:

Dok je prva pjesma bila hvalospjevom predpoldanjemu „Suncu", treća poldnevnomu, ova popoldašnjemu, i to večernomu „Suncu".

Prva pjesma nazivlje predpodnevno sunce — Više-Sunašce, treća Višnje-Sunašce, a četvrta Nižje-Sunašce. Potražimo li značenje Višnjemu-Suncu, to ćemo naći, da sskt. vishuwam znači izjednačbu dana i noći, a to biva 24. rujna (Aequinoctium). Jesenska izjednačba noći biva upravo u zviezdovlju „žeteoke", kad sunce udara svojima zrakama na polovnik, a to biva za vrieme žetve. Čim krene sunce prema jugu, odhadja svakim danom to više prema južnima stranama svijeta. S toga žaluje „Katica" žetelica za svojim miljenkom, koji će se tekar drugim proljećem opet natrag vratiti, da drugu žetvu poluči.

Prost narod ne zna, što je to Višnje-Sunce, već usredotočuje svoje misli na poznato mu stablo višnju; nu i ovo stablo bilo je posvećeno Višnji-ju, koje božanstvo spominju stare bugarske pjesme, koga drže najuzvišenijim nebeskim božanstvom, a po svoj prilici će biti srodan sa vedskim Višnom (Vishnu). Poznato je, da su Brahmani podielili velike žrtve „Satra" u dvije polovice, a medju ovima padala je izjednačba noći (Vihuvam), a time su ustanovili prema raznim božanstvima i razne obrede. Stoga držim, da žetelice u Poznanovcu oponašaju svojim sporim micanjem u dvojakom redu prividno sunčano sporo micanje!
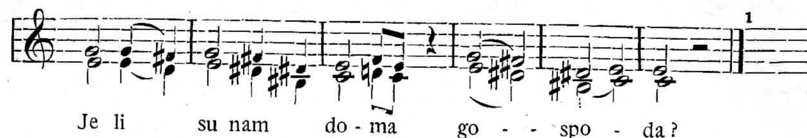
6. VIENAC (ŽETELAČKA POPIEVKA)
iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice u večer, kada predadu vienac vlastniku polja.

Ukajdio Nik. pl. Faller.

Je li su nam do - ma go - spo - da?

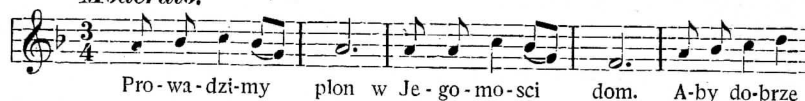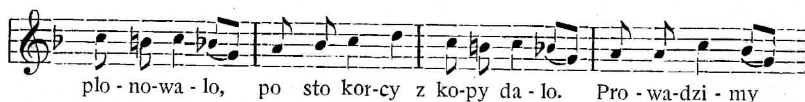

Je li su nam doma gospoda?
Je li su nam doma gospoda?
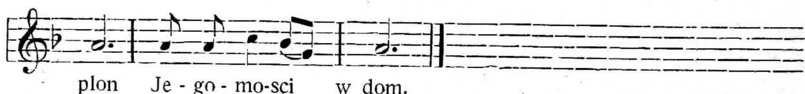
Mi nesemo ovaj dar,
Koga nam je Jezuš dal.

Poljaci imadu sličnu pjesmu, kada žetelice nose plod (pšenični vienac) s polja, te ga predadu gospodaru. — Evo te pjesme s originalnom svojom melodijom:

Moderato.

1. Prowadzimy plon
   W Jegomosci dom,
   Aby dobrze plonowalo,
   Po sto korcy z kopy dalo.
   Prowadzimy plon
   W Jegomosci dom.

2. Prowadzimy plon
   W Jegomosci dom.
   Niech jegomosci wyjrzy w pole
   Oziminka sie nie chwieje.
   Prowadzimy etc.

3. Prowadzimy plon
   W Jegomosci dom.
   Nie chwieje się i jareczka.
   Sprzątnęlismy do ziareczka.
   Prowadzimy etc.

4. Prowadzimy plon
   W Jegomosci dom.
   Bogdaj zdrovo plonovalo,
   Że tak roczek doczekalo.
   Prowadzimy etc.[2]

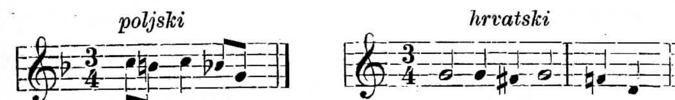
Kako je iz gornje melodije razabrati, upotriebio je poljski puk za nju tradicionalnu svoju trodjelnu mjeru (takt) sa dvie osmine na prvu četvrtinku.

[1] Vidi melodiju popievke „Večer nam je rosa padala".

[2] Ova je popievka izvadjena iz djela: „Piesni ludu", štampano u Krakovu g. 1892. Tekstove te zbirke napisao je po pučkom pievu g. Zygmunt Gloger, koji mi je svoju knjigu sam u Zagrebu predao; melodije ukajdio je takodjer po pučkom pievu g. Zygmunt Noskovski.

I naša hrvatska melodija za sličnu pjesmu: „Je li su nam doma gospoda?" po mojoj je ukajdbi trodielna ($^3/_2$), ali na prvu četvrtinku ne dolaze dvie osmine, nego jedna četvrtinka, što odgovara trohejskom akcentu teksta.

Poraba narodnog (različitog) ritma u poljskoj i u hrvatskoj melodiji izbrisala je srodnost medju obim melodijama, ali unatoč tome ipak se sačuvala neka zajednica i to u sliedu intervala melodije, kako to posvjedočuju sliedeći taktovi:

Pošto nije vjerovati, da je ta istovjetnost tih taktova puki slučaj, to smijemo pretpostaviti, da potječe ne samo tekst, nego i melodije poljske i hrvatske popievke iz zajedničke dobe poganskih Poljaka i poganskih Hrvata. To smijemo pako već s toga pretpostaviti, što se onaj dio poljske Galicije, odkuda ta popievka i od kuda i plavi Hrvati potječu, još i danas zove Biela Horvatska.

Mitološki komentar dra. Gržetića:
Ova je pjesma ostanak od stare poljske pjesme:

„Plon niesemy plon jegomošci v' dom;
Bogdaj zbože (žito) plonòvalo
Dziescec korcy (vagan) z medla dalo".

Svetkovinu žetve su obavljali svi stari Slovjeni, a bog žetve je bio u Litvana i Poljaka „Pluite" (Plevnik = Punitelj hambara), Pluto u Grka i Rimljana. U Poznanju upute se žeteoci iza žetve k svomu gospodaru te jedna djevojka nosi ogroman kolač (korowaj), a jedan momak nosi na glavi omašni vienac upleten klasovim i raznijem cvijećem te će gospodaru zapjevati gornju pesmu:
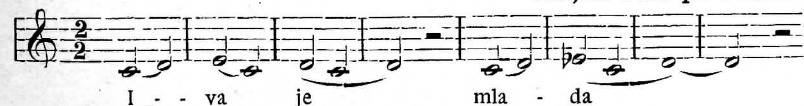
Plod nesemo plod
Vašem moćnom domu,
Bogdaj žito porodilo
Svako zrno razmnožilo
Deset mjera zrno dalo!

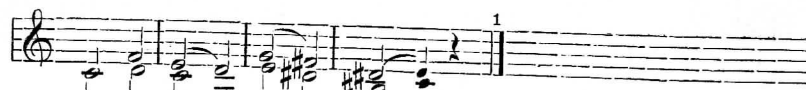
Od ovoga žetclačkoga božanstva „Pelnita" ostale su i nam rieči „plod, pleviti, plniti (puniti) i t. d. Rieč plod potječe od nasala „plont".

7. ŽETELAČKA POPIEVKA
iz Poznanovca u hrv. Zagorju.

Pjevaju žetelice, kada zob žanju.

Ukajdio Nik. pl. Faller.

Iva je mlada
Veter žnjum vläda

Veter žnjum vlada
Kitje kad trga.

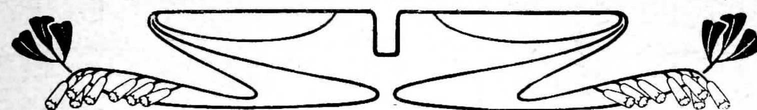
Kitje je trgal
Na breg je metal.

Na breg je meče
Dunaj zameče.

---

[1] Vidi melodiju popievke „Spevaj, spevaj, Katica!"

FR. Š. KUHAČ.

OJ DJEVOJKO!

Andante piuttosto lento. *MM. 44 = ♩*

Soprano.

Piano.

Oj dje-
voj - ko mo - dro o - ko, e - to sun - ca, e - to cvie - ća.
accel.

rall.
p (mezza voce) *pp* *f* *risoluto (a tempo)* *come prima*
O - - j! O - - j! Oj! E - to
riten

pti - ca pje - va - či - ca, e - to no - vog pra-ma - lje - ća

p *mf*

rall. *piu rall.* *a tempo*

p O - - j! *pp* O - - - - j! *f* O - j!

p *pp* *mf* *riten.*

Andante giusto.

MM 66 = ♩

Sla - vuj

accel. *riten.* *pp*

sa - da slav - ku i - šte. I le -

pir - - - če le - - pi - ri - - - cu, a ja

cresc. 8va

leggermente *accel.*

ju - nak mla - - - - - - - - - - - di mo-mak tra-žim

p *a tempo*

accel. *a tempo* *p*

accel. e cresc.

te-be dje-voj - či-cu, tra-žim te - be dje-voj - či - cu, dje-voj-

accel.

Lento.

portate a piacere pp ritard.

či - cu. O - - j! O - j!

pp

ppp morendo

O - j!

p legatissimo rall. e perdend.

pp

Tempo I.

Eh pa do - dji mo - dro

p

p

rall.

accel.

o - ko po - i - graj - mo vi - lo - vi - to. O - - j!

mf

p (mezza voce)

piu rall.

O - - j! O - j! Pro - ljet gi - ne, ru - ža

pp f a tempo

pp mf

ritard.

piu anim. *ritard.*

sa - ne, mla-dost le - ti strie - lo - vi - to. O -

ritard. *f* *a tempo* *p*

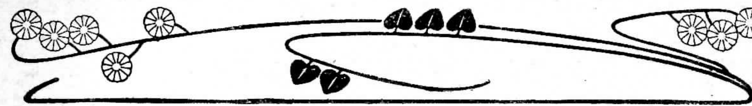
pp

pp *rall.* *ppp* *p* *molto riten.* *morendo*

- oj! O - - j! O - - j! O - - j!

pp *ppp*

S. GRANČARIĆ.

LJUVEN SANAK.

Con moto (quasi allegro).

Mezzo Soprano.

Piano.

pp *pp*

MM 120 = ♩

p *molto legato* *riten.* *mf* *a tempo*

Za - spa - la je dje - vo - j - či - ca ma - la, nad njom vi - si

legato

pp

riten. *a tempo*

gra - na jor - go - va - na. Pred njom cva - tu mi - ri - sa - ve

riten.

p ri - - tar - - dan - - do p

ru - - že, po-naj - ljep - ši u - res od bo - sta - na.

p

riten.

pp ritard.

sf

Un poco meno mosso (MM 88 = ♩)

mf legato

Le - pir bie - li u - gle - da - - - o dje - - vu,

f riten. a tempo p

spu - sti - o se s gra-ne jor - - go - va - - na na

za - spa - lu dje-voj-či-cu ma - lu. Med joj pi - - - je

pp l. gatissimo pp

Ima IIda

vre-lih sa u - sa - na.

Tempo I.

p

a mezza voce

p pp

Le - pir pi - je, a - li dje - va

sni - - je lju-ven sa - nak, ne o - tva - ra- zje - ne

mf *riten.*

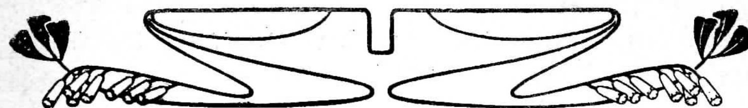
pp riten. *molto riten.*

sve se tre-se grana jorgo - va - na, a od sti - da ru - že se ru-me-ne.

pp *ppp*

a tempo *f*

S. GRANČARIĆ.

PRILOZI ZA POVJEST
SREDOVJEČNOGA KAPTOLA SV. PETRA
KOD POŽEGE.

Najstariji pismeni spomenici o požeškim crkvenim prilikama sežu u XIII. stoljeće. Tada se već znalo u požeškom kraju za glasoviti kaptol sv. Petra (Capitulum ecclesiae sancti Petri de Posega). Sijelo požeškoga kaptola sv. Petra bilo je na sjeveru gradu Požegi, gdje je kaptol imao svoju crkvu i svoja imanja. Na tom prostoru prostire se danas selo Kaptol s ruševinama stare crkve i s gospoštijskim dvorom (po pričanju nekad sijelo Templara), kao i sa župnom crkvom sv. Petra.

Požeški Kaptol sv. Petra imadjaše puna tri vijeka — sve do osmanlijskoga gospodstva u ovim stranama — velik ugled u crkvenom i državnom životu hrvatskoga naroda. On je bio utočište i čuvalište svih pravica naroda ovoga kraja, a članovi i predstavnici Kaptola imadjahu veliku moć. Kaptol je izdavao svjedodžbe, izricao odsude, čuvao iste kraljevske isprave i povelje, a narod je imao vjere u to svoje najsigurnije utočište. „Tko je dobio kakovu odsudu, gledao je, da si to osigura i za vječna vremena sačuva. Požurio bi se ili Kaptolu zagrebačkomu, ili kninskomu, ili čazmanskomu, ili požeškomu u tako zvano „mjesto vjerodostojno“ (locus credibilis) ili „sveto nepovredivo mjesto“.

Nije poznato, kad je osnovan požeški Kaptol sv. Petra, ni tko ga je osnovao. Najstariji tragovi imenu toga Kaptola dopiru do polovice XIII. stoljeća, jer se u listini pod natpisom „Isprava Stjepana, sina Borića bana“ (Fassio Stephani filii Borich Bani) spominje „Capitulum B. Petri de Posegha“ već oko godine 1250., a jamačno je i stariji.

Veliki je predstavnik ili prepošt požeškoga Kaptola imao od starine pravo, da na ispražnjena mjesta postavlja kanonike. To mu je

pravo oduzeo pečuvski biskup Job II. (1253.—1279.). Ova činjenica dokazuje zajedno, da je požeški Kaptol spadao u ono vrijeme pod pečuvsku biskupiju. I kasniji biskupi pridržaše sebi to pravo o namještanju kanonika. To nam svjedoči tužba predstavnika crkve sv. Petra iz početka XIV. vijeka. Taj se predstavnik požeški tuži papi Ivanu XXII. (1316.—1334.), kako pečuvski biskup Ladislav svoje volje podjeljuje kanonije i prebende, a to da se protivi staromu potvrdjenomu običaju. Papa je odredio istragu, a kako se je svršila, nije poznato.

Crkveni i zvanični svećenički ugled požeškoga Kaptola i njegova predstavnika jačale su i materijalne prilike, jer je imao dosta imanja i dohotka. Po regestima pečuvskoga biskupa Sigismunda (1473.—1505.) iskazana su dobra požeškoga predstavnika, valjda kao osnovka za plaćanje crkvene desetine, sa 45 for. ili isto toliko selišta.

Napomenut ćemo po pisanim spomenicima nekoje zgode, iz kojih se može uvidjeti djelovanje požeškoga Kaptola i pojedinih njegovih članova u srednjem vijeku.

Godine 1255. potvrdjuje predstavnik požeški sa Kaptolom (prepositus ecclesie sancti Petri de Posoga et capitulum eiusdem loci), da je Chraboca udova iza Pavla nekadanjega kraljičina ključara prodala svoje zemlje knezu Martinu za 40 penza. Možda je taj posjed bio negdje blizu Cernika (jer se spominje medja „usque ad campum Chernec), ili se je polje tako zvalo. Nalično tomu potvrdjuje požeški Kaptol prodaju nekoga zemljišta, koje su procijenili požeški podžupani Gjuro i Ilija (Georgius et Helias Vice comites de Posaga) na pet maraka srebra godine 1263.

Listina od 1. siječnja 1264., kojom papa Urban IV. imenuje svećenika Evencija zagrebačkim kanonikom, svjedoči nam, da je kod toga čina sudjelovao i požeški kanonik pojac Roberto... (et magistro Roberto, cantore de Posega). Istoga požeškoga kanonika Roberta imenova papa Urban IV. u isto vrijeme arcidjakonom „de Vulto", i dodijelio mu sve dohotke, što ih je uživao kasniji biskup Timotej, sada zagrebački, a prije pečuvske crkve. Požeški kanonik Roberto spominje se još u nekim listinama godine 1264.

Dne 11. travnja 1264. piše papa Urban IV. opet drugomu dostojanstveniku požeškoga Kaptola, predstavniku Orbaciju, i podjeljuje mu upravu crkve sv. Križa i sv. Marije Magdalene u ostrogonskoj biskupiji, kojima je prije upravljao magister Gerard... U listinama

palatina Lovre od godine 1268. dolazi na više mjesta ime požeškoga kanonika kantora ili pojca Sebastijana... (Datum per manus Magistri Sebastiani Cantoris de Posoga).

Godine 1279. izdaje požeški Kaptol vjerodostojno pismo, da je Ladislav sin Paskov s Nikolom sinom Emhudovim prodao zemlju Borsod u vukovskoj županiji za 42 marke Dacijanu i Krištoforu, sinovima Ivana. Kako je u ono doba bogomilska sljedba uhvatila korijenje i u požeškoj županiji, imao je i požeški Kaptol s njome posla. Mjeseca rujna 1280. izdaje Elizabeta, majka ugarskoga kralja Ladislava, zapovijed, da se u Mačvi, Bosni, pa u županiji požeškoj i vukovskoj strogo postupa s patarenima.

I druge listine iz godina 1280. i 1283. svjedoče nam o moći požeškoga Kaptola. U listini ostrogonskoga kaptola od godine 1283. spominje se požeški kaptol i njegov veliki predstavnik Urbacij (O r b a c i j e)... Godine 1288. zna se za požeškoga prepošta Lovru, koji se spominje u listini kraljice Elizabete kao podkancelar njezinoga dvora. Isti naš predstavnik Lovro podjeljuje godine 1292. plemiću Zahu (nobili viro Zah) sinu Farkaševu i bratu mu Petru, požeškomu kanoniku, jedan dio crkvene zemlje, da si mogu načiniti kuriju. To im daje, dokle budu vjerni kaptolu (quamdiu fideles Ecclesie eadem predicte fuerint).

Godine 1300. izdaje požeški kaptol u prepisu znamenitu listinu od godine 1248., kojom je listinom kraljica Marija potvrdila povlastice grada Virovitice. Pismom opet od 21. travnja 1301. rješava požeški kaptol raspru o nekom medjašu. Ispravu je izdao i potpisao kanonik Teofil lektor ili štilac rečenoga kaptola. Godine 1308. još je predstavnik požeškoga kaptola Lovro, jer izdaje kao takav dne 18. listopada vjerodostojno pismo za neku raspru, odredjujući za riješenje te raspre kanonike istoga kaptola Mihajla pojca i Stjepana. Godine 1311. još nalazimo kod požeškoga kaptola lektora Teofila. Te godine izdaje on u ime kaptola ispravu glede uredjenja nekoga medjaša, pri čem je bio prisutan i spominjani već prepošt Lovro, zatim pojac Dimitrija, čuvar Matija i drugi još kanonici...

Dne 16. srpnja 1328. izdaje požeški kaptol vjerodostojnu ispravu, na kojoj je potpisan kanonik Petar, štilac istoga kaptola... (Datum per manus discreti viri magistri Petri, lectoris ecclesie nostre.) U osmini sv. Jakoba apostola 1330. izdaje kaptol požeški vjerodostojno pismo nekomu Bokodinu u parbi proti Pavlu nekad banu mačvanskomu.

Sedam godina kasnije dolazi na vidik ime kanonika požeškoga kaptola Ivana, štioca, a nalazi se u pismu, što ga je izdao isti kaptol dne 27. ožujka 1337. u poslu neke zemlje.

Dne 5. listopada 1350. izdaje požeški kaptol listinu svjedočanstva kralju Ljudevitu I. o nekom imanju. Na listini je ime kanonika Kuzme. U listini pečuvskoga kaptola od 23. kolovoza 1353. spominje se ime predstavnika požeškoga kaptola Petra de Monolo.

Po računima iz XIV. vijeka o sabiranju crkvene ili papinske desetine,[1] u kojima imamo zabilježena mnoga imena, dade se složiti malone potpun imenik članova požeškoga kaptola. Imao je svoje dostojanstvenike prvake, kanonike magistre, prebendare, koraliste i altariste. Sastojao je taj kaptol od predstavnika (praepositus), štioca (lector), pojača (cantor), čuvara (custos) i od deset kanonika. Po bilješkama desetinjara Jakoba Berengara i Rajmunda Bonofate, koliko je tko plaćao desetine godine 1333., dolaze pod napisom „Nota quod anno Domini 1333. sacerdotes de P o s o k a, de proventibus suis solverunt, ut sequitur"[2] imena ovih kanonika prvaka: predstavnik Andrija, štilac Ivan, pojač Petar, čuvar Martin. Istodobno se spominju ovi kanonici magistri: Nikola Turuqus (dictus Turuqus), Decinarus Bartolomej, Erdre, Gjuro, Dimitrija, Stjepan, Endus, Nikola Ystenete, Nikola Pizar; malo kašnje: Luka, Andrija, Dimitrija (subcollector). Zatim slijede prebendari: Nikola Loth, Dimitrija, Ivan (albus), Andrija (niger), Blaž (rufus), Kuzma, Petar (claudus), Gjuro, Mihovio; koralista Petar Nijemac „Sacerdos Teutonicus"; altariste: Blaž „Sacerdos altaris B. Elene" i Stjepan „Sacerdos altaris S. Ladislai". Spomenuti članovi požeškoga kaptola življahu kao takovi izmedju godine 1332.—1337., a naravno da su mnogi od njih živjeli i prije i kasnije.

U isto se vrijeme znade i za prostrani arcidjakonat požeški (archidiaconatus de Posaga). Pod požeški arcidjakonat spadaše polovicom XIV. vijeka okolo 70 župa sa sto i više svećenika. Svojim opsegom zahvaćao je taj arcidjakonat osim požeške kotline još mnogo veći prostor izmedju Save i Drave. Za dokaz tomu služi nam popis svećenika i mjesta (crkvi), gdje su obavljali duhovnu pastvu izmedju godine 1332.—1337. Evo nekojih: Nikola iz Pežege (de Posaga), Petar iz Stražemana (de S. Michaele de Strosonila), gdje je i danas župa sv. Mihovila; Nikola iz Poljane (de Polina), Pavao iz Zapolja (de Zubula), Petar iz Dubočca (de Dubchaca), Ivan iz Sesveta (de Omnium Sanctorum), Dimitrija iz Kraljeve Velike (de Subcastro Velka), Egidije iz Našica (de Nelche, Nekche), Pavao iz Podgorača (de Pagarach), Toma iz Orahovice (de Rocholka, Rohonka), Stjepan iz Gorjana (de Gara), Lovro iz Levanjske varoši (de Neyna, Neuna), Andrija iz Vrbove (de Orbna), Ladislav iz Granice (de Granicha), Nikola iz Motičine (de Mochocyna), Krištofor iz Ruševa (de Crussawa), Petar iz Dobrogošća (de Dobragros), Nikola iz Brestovca (de Brestog), Pavao iz Djedine rijeke (de Dynnareke), Nikola iz Oriovca (de Orihava, Oryava), Pavao iz Ljupine (de Lupinka, Lupina), Martin iz Gratkova potoka (de Gradpotaca), Martin iz Resnika (de Resimigh), Fabijan iz Sirača (de Azirias), Bartolomej iz Kutjeva (de Gucho, Godho, Gotho) i t. d.[1]

Po iskazima o uplati papinske desetine vidi se, kako su kaptolski dostojanstvenici i kanonici plaćali dvostruko više od drugih svećenika. Tako ima bilježaka, da su kanonici plaćali po sto banskih dinara (denarios banales), ili polovinu marke, a ostali svećenici po 10, 20, do

---

[1] Već su od XI. vijeka kršćani željeli, da oslobode sv. zemlju od Osmanlija i da ju tada sačuvaju od navala neprijateljskih. Zato su mnogi kršćani žrtvovali svoje blago i imanje, a svećenici moradošs po nalogu pape takodjer u tu svrhu doprinašati žrtve. Prihodi ispražnjenih nadarbina takodjer su se ovamo brojili. Prvi put odredjuje papa Honorije III. godine 1216., da se u tu svrhu dade 20. dio svih crkvenih dohodaka. Izuzeti bijahu redovi Premonstratenza i Cistercita. Poslije se prešlo na desetinu. Najstariji su računi o desetini sačuvani od godine 1.281.—1.286., kada je papa imenovao desetinjarom za Ugarsku, Poljsku i Slavoniju magistra Gerarda od Mutine.

Glavni je sabirač (Collector decinarius) imao u svakoj biskupiji po dva zakleta podsabirača (Subcollector). Sabiralo se isprva na tri, na pet, a najposlije na šest godina.

Sa sabiranjem je desetine bilo i dosta neprilika, neposluha i t. d., pa su pape državu i velikaše znali moliti za posredovanje, prijeteći im katkad i crkvenim izopćenjima. Drugu je opet desetinu imao plaćati puk svećenstvu. I tu je znalo nastati nereda zbog uskrate dužne desetine. Tako je poznata borba zbog desetine u XIV. vijeku u biskupiji zagrebačkoj.

Razumije se, da su se prihodi od desetine trošili i za uzdržavanje crkvi i svećenstva. Poslije magistra Gerarda sačuvani su računi o sabiranju papinske desetine desetinjara Rufina od Cibinija izmedju godina 1317.—1320. Za nas su zanimljivi računi istom trećega sabirača desetine Jakoba Berengara i druga mu Rajmunda Bonofate od godine 1332.—1337., jer u njima nalazimo vrlo zanimljivu gradju ne samo o požeškom kaptolu sv. Petra, nego i o požeškom arcidjakonatu one dobe.

[2] Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281.—1375. Budapest 1887., str. 268.—282.

[1] Monumenta Vaticana. I., str. 240.

50 banskih dinara.[1] Tako je požeški predstavnik Andrija spomenutih godina uplaćivao po 3 marke, dočim kanonici uplatiše po polovinu marke papinske desetine.

Prema listini izdanoj dne 26. rujna 1356. u Višegradu bio je tada kanonik čuvar požeškoga kaptola neki Luka (Luca, custos ecclesie S. Petri de Posoga).

Kako je požeški kaptol bio često „locus credibilis“, vidi se i po tom, što su kod njega bili pohranjeni spisi mnogih parnica glede zemljišta i njihovih vlasnika, kupa, prodaja i t. d. Tako je kaptol požeški imao potvrdnicu kralja Karla Roberta od 14. srpnja 1325. kojom dvorski sudac Aleksandar dosudjuje zemlju (Thurgusa) imanja Bezenice u požeškoj županiji (Bezenice vocatam in comitatu Posega existentem) Jakobu sinu Bartolomejevu. Ta je zemlja bila nekad u rukama Tome i Demetrija, podžupana požeških. Dne 16. travnja 1340. piše papa Benedikt XII. kralju Karlu Robertu glede neke kanoničke raspre, koju su medju sobom vodili predstavnik požeškoga kaptola Andrija, Benedikt i neki Andrija Olvir.

Godine 1345. izradio je arcidjakon gorički Ivan, da zagrebački kaptol dobije imanje Prevlaku na Savi s pravom prevažanja. Kaptol je umolio tadanjega kralja Ljudevita I., da bi on opunovlastio kaptol požeški, da označi prijeporne medje. Požeški je kaptol po nalogu kraljevom zbilja izvršio u srijedu po Duhovima 1345. izaslavši svoga člana Ivana, potpojca, koji je s kraljevskim izaslanikom Korardom označio medje posjeda Prevlake. Isto tako pozivlje dne 16. rujna 1351. „Stjepan po Božjoj milosti herceg čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije“ požeški kaptol, da izabere jednoga člana, koji će s hercegovim izaslanikom obaviti neku istragu. U raspri, kojom tavernik kralja Ljudevita I., Ivan, „župan vesprimski i zaladski“, rješava zagrebački kaptol od krivnje prama gričkim gradjanima, stoji u listu izdanom u Višegradu dne 8. ožujka 1361., da je u stvari svjedočio i požeški kaptol.

Poznata je znamenita zadaća požeškoga predstavnika Nikole, što ju je imao obaviti godine 1383. u zadarskom gradskom vijeću, primajući u ime kraljica Marije i Jelisave s banskim namjesnikom prisegu vjernosti. Iste je godine predstavnik Nikola kao zamenit diplomatski posrednik raspravljao i u dubrovačkom vijeću o znatnim državnim pitanjima, tako o obrani Dalmacije i savezu s Genovom protiv Mlečana. Naš je predstavnik Nikola sve to izvršio i vratio se s uputama za kraljice u Ugarsku.

[1] Jedna marka = 5 pensa = 200 dinara = 3 forinta (XIV. stolj.)

I iz XV. vijeka imade dosta spomenika, po kojima se dade prosuditi veliki upliv požeškoga kaptola. U tu dobu spada i listina, kojom požeški kaptol dne 20. lipnja 1427. izvješćuje kralja Sigismunda o nekoj istrazi zbog tučnjave ljudi zagrebačkoga kaptola i gradske općine u Jarunu. Požeški kaptol izasla u toj stvari po višoj zapovijedi svoga pouzdanika kanonika Fabijana.

Zanimljiva je bilješka iz XV. vijeka o predstavniku požeškoga kaptola Pavlu. Godine 1447. posudi on pečuvskomu biskupu Vidu 42 dukata u zlatu. Sedam godina kašnje vraća pečuvski biskup požeškomu predstavniku zajam, pripoznavajući dug. Predstavnik Pavao bijaše zajedno vikar pečuvske biskupije.

Boreći se za svoja imanja u cerničkoj gospoštiji i oko Požege, pozivlju se odvjetci nekadanje porodice Dessewffija (Deževića), gospodara Cernika i Požege, na listinu kralja Matije od godine 1476. glede potvrde nekojih zemalja, što je već uredjeno i pred požeškim kaptolom godine 1473. I uvod u ta imanja potvrdjuje kaptol požeški na dan sv. Lovrinca 1476. Znamenit takav pravno-sudbeni posao obavio je požeški kaptol i godine 1514. Iste te godine, a poslije svetkovine sv. Vita i Modestina utanačen je pred požeškim kaptolom ugovor, da sva dobra Stjepana Dessewffija, medju njima tvrdja i grad Požega sa susjednim selima zajedno s pravom patronata opatije i crkve sv. Mihajla arkangjela u Rudini,[1] te grad Podvrh (Podvrško)

[1] Već u XIII. stoljeću znade se za opatiju i crkvu rudinsku. U listini kaptola požeškoga od godine 1279. spominju se opat Gjuro de Rudina „Georgius Abbas de Rodyna“, te patroni rudinske crkve Ivan i Petar sinovi Ocholina, i neki Roman . . . „Johannis et Petri filiomus Ocholini ac Romani patronorum de Rodyna“. Godine 1333. zna se za rudinskoga opata Petra: „dominus Petrus, abbas de Rodyna“. (Sr. Monumenta vaticana I., str. 315. i G. Wenzel: Codex diplom. Arpad. IX., str. 261.)

Teško je pogoditi, kakova je bila opatija Rudina, da li cistercitska kao Kutjevo (Gotho, Vallis honesta), ili druga. Stalno je to, da se blizu sela Čečavca i Podvrškoga, kotara požeškoga, vide još i danas na brijegu temelji zidova, koji su bez sumnje ostatci stare opatije. Vlastelin brestovački dr. Mijo Reiner naišao je prije desetak i više godina ovdje na prostrane prostorije pod zemljom. Nastavljajući iskapanje, pronašao je isti vlastelin cijeli niz ćelijica, zidanih od četvorinastoga kamena. Na nutarnjim zidovima prepoznala se je još dosta jasno boja, kojom su sobe bile bojadisane. Izvadjeno je iz zidova na tisuće komada kamena, pa se po svem može us-

s ostalim zemljama — pripanu njegovu sinu Franji Dessewffiju od Cernika i njegovim nasljednicima. Spomenuti ugovor požeškoga kaptola potvrdi kralj Vladislav iste godine (1514.) u nedjelju poslije svetkovine sv. Šimuna i Jude, a malo poslije toga, t. j. poslije svetkovine Svih Svetih, uvede požeški kaptol spomenutoga Franju Dessewffija u njegovo imanje. Još je požeški kaptol izdao i čuvao godina 1516. i 1525. više pravnih listina i pisama, koja se tiču prostranih imanja porodice Dessewffija.

Povlastice kraljeva dokazuju, koliki je ugled i moć uživao požeški kaptol i njegov predstavnik. Takovu veoma znamenitu povelju izda predstavniku i kaptolu požeškomu kralj Ferdinand I. dne 26. siječnja 1528. u Budimu.

U povelji se u glavnom veli, kako kralj Ferdinand I. potvrdjuje tim pismom isprave kraljeva Ljudevita I., Vladislava i Karla, po kojim ispravama pripadnici, t. j. puk kaptola požeškoga (crkve požeške) potpadaju samo pod sudbenost (jurisdikciju) kaptola, a ne župana i svjetovnih sudaca. Isto su tako žitelji crkve sv. Petra, bili oni plemići, boljari, stranci, ili gradjani, oprošteni od plaćanja kunovine i svake druge daće, koja se plaća kralju, ili gospoštijama. Samo predstavnik kaptola ima pravo utjerati daće. Puk ne može nitko povlačiti na sud ni pred kojega suca kraljevstva, niti pred palatina, niti pred kraljevskoga dvorskoga sudca, a ljudi se nisu dužni pokoriti takovu pozivu, nego samo pozivu i sudu predstavnika i njegova kaptola, i to u kaznenim i gradjanskim stvarima. Isto se tako nema tražiti na blagdan sv. Petra apostola pijacovina na slobodnom putu prema gradu Požegi, nego ako to odredi predstavnik ili kaptol. Nadalje ne treba nijedan pripadnik kaptolske crkve, pa ma bio kako najmljen — da na Božić, Uskrs ili Veliku Gospu obavlja za grad Požegu kakav posao; niti da kod grada ore, žanje, obradjuje vinograd i drugo. Ne može se nitko prisiliti na kakav posao ili rabotu ni kod gradskih popravaka zbog kakova duga. Na posjedu kaptolskom ne smiju se držati ni skupštine pokrajinskih knezova (sudaca) i plemića požeškoga grada.

Ova povelja otvara nam jasne vidike na znamenitu moć i utjecaj požeškoga kaptola sv. Petra na narod u crkvenom, političkom i soci-

---

tvrditi, da je to bilo prizemlje ogromne zgrade nekadanje opatije Rudine. Posljednji opat s pridjevkom „Abbas S. Michaelis Archangeli de Rudina" bio je požeški župnik Ivan Thaller (+ 1876.). I tako bar u uspomeni živi u nadbiskupiji zagrebačkoj (a i pečuvskoj biskupiji) ime nekadanje rudinske opatije.

jalnom pogledu sve do glavnih osmanlijskib provala na početku XVI. stoljeća.

Požeški kaptol sv. Petra s crkvama požeškoga arhidjakonata spadaše u XIII. i XIV. stoljeću pod pečuvsku biskupiju. To se ima pripisati tomu, što je već osnovatelj zagrebačke biskupije kralj Ladislav (1093.) podredio istu biskupiju koločkoj nadbiskupiji u Ugarskoj. Po tom je i požeška županija, koja je po svom teritoriju spadala pod zagrebačku biskupiju, bila sasvim ovisna od ugarske crkvene uprave. U listini kralja Andrije II. od godine 1235., izdanoj početkom studenoga, označuju se medje pečuvske biskupije, kojoj se biskupiji izrično pribraja i Požega.

Kako je glede toga bilo od dobe vladara i kraljeva hrvatske krvi, pa sve do XII. vijeka, razjašnjuju naši domaći povjesničari. Tako primjerice veli dr. Rački: „U Ugarskoj izmedju Dunava i Drave postojale su do vremena kralja Ladislava I. tri biskupije: gjurska, vesprimska i pečuvska. Ove biskupije n i j e s u presizale ovkraj Drave, do koje se tada prostirala vlast hrvatskoga biskupa u Kninu . . . Od kotara zagrebačke biskupije najdublje su u prvoj polovini XIV. vijeka zasizali na istok medju Savom i Dravom „districtus de Zincze et de Guescha", obuhvaćajući današnje kotare gradiškanski, kapelski, p o ž e š k i i pakrački . . . Ovi kotari spominju se i prošlih stoljeća . . ., pa nema sumnje, da su pripadali zagrebačkoj biskupiji mnogo prije XIV. stoljeća".[1] Prema tomu vidjeli smo ipak po nekim citiranim listinama požeški kaptol u biskupiji pečuvskoj, dok u isto doba vrši jurisdikciju i biskup zagrebački. Ovo razdvajanje crkvene uprave urodilo je i drugim neprilikama. „Baš ta okolnost, što je Slavonija od konca XI. stoljeća bila u crkvenom pogledu odijeljena od ostale Hrvatske i pridružena Ugarskoj, bila je uzrokom, da se je naskoro i u upravnom pogledu počela lučiti od Hrvatske i smatrati za zasebnu oblast (teritorij)"[2]

Prisvajanje prava pečuvske biskupije na požešku crkvu traje medjutim samo do XV. stoljeća, jer od toga doba potpada stalno pod zagrebačku biskupiju. Još se u listinama pape Bonifacija IX. izdanim u nekim crkvenim poslovima dne 7. siječnja i 22. ožujka 1401., ističe, da kaptol sv. Petra i crkva sv. Martina u Brestovcu kod Požege

---

[1] Dr. Fr. Rački: Hrvatska prije XII. vijeka. Rad LVI., str. 128.
[2] Vjek. Klaić: Povjest Hrvata. I., str. 281.

spadaju pod pečuvsku biskupiju.[1] Zagrebački biskup Ivan III. Alben (1420.—1433.) podložio je požeški kaptol godine 1425. svojoj jurisdikciji.[2]

U srednjem je vijeku bila crkva u uskom dodiru s državom, pa smo vidjeli, kako je cvala moć požeškoga kaptola i njegovih predstavnika i kako su oni više puta izvršivali vrlo znamenite misije u državnim poslovima. Nu sudbina htjede, da glasoviti požeški kaptol sv. Petra uzmakne pred zlokobnom osmanlijskom silom baš onda, kad je bio u najljepšem cvatu i u najboljoj snazi.

Dušmanskom provalom Osmanlija u Slavoniju, a naročito zauzećem Požege (1532.) nestaje kaptola sv. Petra, koji se je, što se znade, preko tri vijeka ponosito držao u požeškoj kotlini. „Kanonici pobjegnuše u Pečuh, ostavivši svoj stan turskoj surovosti, koje se posljedice vide još danas u kaptolu".[3] Opustjeli dvori kanonički i crkva padoše u ruke Osmanlijama, a Bog zna, gdje je i kamo nestala sigurno vrlo bogata pismena gradja i arkiv, koji je kroz stoljeća čuvao taj naš glasoviti zavod.

Prepativši tursku vladu, nalazimo godine 1688. na istom tlu selo Kaptol sa 716 duša i 105 kuća uz 6 kršćanskih i 18 turskih napuštenih sela, koja su spadala na tu gospoštiju. U popisu Slavonije od godine 1702. spominje se u kaptolu crkva sv. Petra s tornjem i okolnim zidom kao mala tvrdjica.

Tada je gospoštija Kaptol s nekadanjim imanjima požeškoga kaptola po carskoj odredbi pripadala biskupiji bosanskoj. Kanonik zagrebački i poslije (1703.) imenovani biskup bosanski Petar Crnković već je počeo obnavljati crkvu i zgrade. Kako je Crnković odmah umro, naslijedi ga na biskupskoj stolici Gjuro Patačić (1703.—1716.). Kao bosanski biskup bude Patačić dne 31. srpnja i 2. kolovoza 1703. uveden u djakovačko biskupsko vlastelinstvo i u posjed Kaptola kod Požege po nadzorniku dvorske komore N. Geroldu. Taj posjed kaptolski priznao je kralj Leopold I. biskupu Patačiću poveljom od 22. travnja 1703. samo privremeno u ime bolje dotacije. Primivši biskup dne 2. kolovoza imanje i upravu Kaptola, pridrža ga samo četiri godine, jer od davnine neuredjeni kaptolski prihodi nisu biskupu mnogo nosili. Zato se biskup Patačić već početkom godine 1707. odreče tih dohodaka i prepoziture.

[1] P. E. Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Str. 63. i 64.

[2] B. A. Kercselich: Historia cathedr. ecclesiae Zagrabiensis I., str. 164.

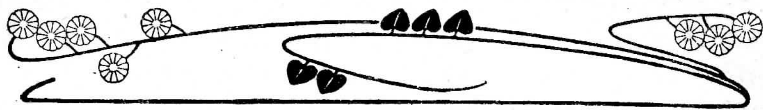
[3] Luka Ilić: Iz zbirke starožitnostih kraljevstva Slavonije. „Neven" 1854., str. 506

Poslije toga dopita kralj Josip I. Kaptol dne 8. travnja 1707. Franji Josipu Verniću. Poslije Vernićeve smrti dopade dobro Kaptol odredbom kralja Karla VI. od 25. kolovoza 1729. srijemskomu biskupu Gabri Patačiću, koji dobije s prepoziturom kaptolskom još godišnju pripomoć 1200 for. „zu seiner besseren Subsistenz". Nu Gabro Patačić postade doskora kaločki nadbiskup, a ispražnjenim biskupskim mjestom i prepoziturom kaptolskom nadari kralj Karlo VI. opet kanonika njitranskoga Ladislava Szörenya. Ladislav Szöreny bude doista dne 4. srpnja 1734. običajnim načinom uveden u svoja prava i imanje.

Nu i poslije ostade dobro Kaptol pod upravom i vlašću djakovačkoga biskupa, zajedno srijemskoga. Na molbu djakovačkoga kaptola proglasi kralj Franjo II. dne 27. lipnja 1800. Kaptol trgovištem. Zajedno podjeljuje kralj Kaptolu pravo godišnjega sajma, i to na blagdan sv. Ivana Nepomuka (16. svibnja) i na sv. Bartola (24. kolovoza) — osim onoga glavnoga sajma, koji se od starine obavlja na dan sv. apostola Petra i Pavla (29. lipnja). Te povlastice zahvaljuje Kaptol danas historijskom znamenovanju nekadanjega Kaptola sv. Petra „de Posega".

Danas je imanje Kaptol u privatnim rukama. Uspomenu na historijski kaptol požeški oživljuje danas jedino pridjevak „prepošt sv. Petra od Požege", koji zagrebački nadbiskup podjeljuje crkvenim dostojanstvenicima svoje nadbiskupije.

JULIJE KEMPF.

DVA SVJEŽA GROBA.

U ljetošnjem „Hrvatskom Kolu“ nijesu se oglasila dva suradnika, koji su prošle godine svojim radovima bili glavni zastupnici hrvatske lijepe knjige u našem zborniku. Oba su nas ostavila prije reda, a na svježim grobovima plače uz tolike štovatelje i prijatelje njihove i „Matica Hrvatska“, koja je izgubila dva oduševljena i osobito plodna radnika. Može se reći, da su i Novak i Tomić pišući za „Maticu Hrvatsku“ klonuli u grob.

VLENCESLAV NOVAK.

(† 20. rujna 1905.)

U najljepšoj muževnoj dobi, navršivši tek četerdeset i šest godina (rodjen 17. rujna 1859.), pošao je naš Vjenceslav Bogu na račun. Kako je bio inače čvrstih kostiju, visoka i jaka uzrasta, zdrava srca i bistre glave, mogao je dočekati i skrajnju granicu ljudskoga života. Ali klica sušice, koju je uhvatio za djakovanja u Zlatnom Pragu, izjedala mu je nit života kroz petnaest godina. Novak je odolijevao težkoj bolesti muževnom energijom; kad ga već iznevjerila tjelesna snaga, krepki je njegov duh podržavao kroz godine ono malo ostataka na okupu, dok nije sunčajući se pod vedrim nebom na visinama Tuškanca ostavio posve izkidano tijelo i odprhnuo u još vedrije visine, — daleko onamo i za sve vijeke u nepovrat.

Rodjen je bio Novak u kamenom Senju, u gradu uskočkih praunuka, a na domaku Velebita, pod kojim se uz more sve do Dalmacije niže kršno i pusto Podgorje, najtužniji, ali i najveličanstveniji kraj širom hrvatskih zemalja. Novak je ljubio nada sve svoje rodjeno gnijezdo i susjedno mu Podgorje; potomci senjskih uskoka i starih senjskih patricija, kao i onaj ubogi prosjački narod u Podgorju, koji je potekao od prvih doselaca Bunjevaca, sviknuo mu je već u najranijem djetinjstvu. On je Senjane i Podgorce poznavao do najdubljih

skrovišta njihove duše, on je s njima živio, patio i dijelio svako veselje i tugu. I odaljen od njih, na obalama mutne Vltave i pod kraljevskim Hradčanima, kao i na domaku srebropjene Save, a na podnožju zelene zagrebačke gore snivao je on o njima, pa ih je hrvatskomu svijetu vjerno prikazivao u brojnim crticama, novelama i romanima onako vjerno, kakvi zaista jesu, izlažući otvoreno i sa nehinjenom simpatijom dobro i zlo, što je na njima vidio.

Otac Novakov, po imenu Josip, bio je rodom Čeh, a majka, rodjena doduše Senjanka, bila je starinom Njemica iz Bavarske. Od svojih roditelja nije baštinio ni zlata ni imanja, ali velike kriteposti: neumornu marljivost, ozbiljnost u radu i neslomljivu ustrajnost. Majka mu je usadila u dušu ljubav za pričanje; on sam spominje se te baštine u pjesmi, koju je 4. svibnja 1887. prigodom majčine smrti spjevao:

„Ah, one priče, dobra moja majko,
„Pepeljuga“ — i kako su se zvale:
Na mekano i mlado srce moje
Ko tiha, blaga rosica su pale“.

Otac, sin proslavljenoga u glazbi naroda, namro mu je dar i ljubav za glazbenu umjetnost. Oduševljenje za glazbu goni ga, već izpitana i pet godina služećega učitelja, u Zlatni Prag, i da se ogleda u svojoj djedovini, i da se u njoj, učeći u glasovitoj orguljaškoj školi neumrloga teoretičara Skuherskoga usavrši za učitelja glazbe na preparandiji. Iz Zlatnoga Praga šalje prve svoje književne radove u hrvatske časopise; za „Vijenac“ napisao je god. 1884. pripovijest „Poštenjak“, kojom je i svoje ime u domovini opoštenio. Iza prve zaredaše dalje: god. 1885. „Berta“, „Majka“ i „Posestrima“; god. 1886. „Seoska ljepotica“ i „Fiškalova izpovijed“ i t. d. U Zlatnom Pragu uronio je takodjer u nutarnji život glazbenika, koji je poslije tako vjerno i divno opisao u svom romanu „Dva svijeta“, svakako jednom od najboljih djela njegovih.

Već god. 1888. prikupio se je Novak radnicima „Matice Hrvatske“ svojom pripovijesti „Pavao Šegota“. Malo zatim izabran je i odbornikom njezinim, pa je onda ostao vjeran radnik i odbornik Matičin do posljednjega daha svoga. Njegove su radnje kroz taj lijepi niz od sedamnaest godina ove: Pavao Šegota (1888), Podgoske pripovijedke (1889), Pod Nehajem (1892), Podgorka (1894), Nikola Baretić (1896). Dvije pripovijesti (1897), Posljednji Stipančići (1899), Dva svijeta (1901), i Zapreke (1905).

Pišući „Zapreke“ tijekom godine 1904. bio je već tako tjelesno slomljen, da je mogao tek prekidano na mahove raditi. U tom nevoljnom, gotovo zdvojnom stanju pisao mi je iz Bučarovoga zaseoka u Tuškancu 24. studenoga 1904. na svojoj posjetnici ovo:

„Moje je stanje naime vrlo rdjavo, klonem moralno i fizički, čim malo radim. Zaslužbe dakle nikakove, a potrebe u kući poradi moje bolesti veće, nego što su bile prije. Što koristi sve! Živjet može samo tko je jak, a jak je, tko ima. S idealima a bez blagostanja umire se kao što pokazuje sav život našega naroda. Uvjerenje, da je svakomu napredku, pa i zanimanju za ideje etične, znanstvene, umjetničke i t. d. osnov blagostanje, nitko mi ne će izbiti. Sav život a i povjest o tom svjedoči“.

Već dva dana zatim, 26. studenoga, priobćio mi je Novak u oduljem pismu svoju književno-umjetničku vjeroizpovijest:

„Umjetnik će vazda iznijeti u svom djelu bilo u kojem smislu plemenitu ideju, — ako je umjetnik. U blato ne treba posezati, niti smije da otvara s nekom nasladom zastor iznad funkcija i pojava u životu, koje je sama priroda ogrnula plaštem stida. Ako treba da u to dirne poradi ideje svoga djela, učinit će to, a da ne povrijedi obće priznate zakone morala u kulturnom ljudskom družtvu. Ali pozlaćivati život u umjetnosti ne valja. Od toga dolazi razočaravanje, a umjetnost gubi biljeg ozbiljnoga duševnoga rada. Treba upirati prstom — samo umjetnički! — u rane družtva, bez toga ne će biti nikada obćeg liječenja socijalnoga zla“.

Obilati i ozbiljni književni rad Novakov nije ipak nalazio toliko priznanja i pohvale, koliko je zaista vrijedio. Naš svijet nekako se radije klanja novim zvijezdama, kad prvi put zasinu, nego da uživa gledajući, kako se od sitne biljke razvija veliko i granato stablo. K tomu je Novak posljednjih godina radi bolesti posve malo zalazio medju svijet, pa da bi čuo, što se o njegovim djelima govori, te vidio, kako se naroda živo doimlju. Razumijemo ga s toga, kad je primivši pismo od Matičina tajnika, dra. Antuna Radića, u kojem je spriznanjem spomenut njegov književni rad, odgovorio tajniku ovako:

„Najljepše Vam zahvaljujem na Vašem laskavom sudu o mom književnom radu. Vaša pohvala doisto mi je prijala — nijesam na to naviknuo. Bit ću iskren, pa ću Vam reći otvoreno, da me je više puta zaboljelo, kad bih čitao tu i tamo slavljenje nekih naših „Zwei-Zeilen-literata“ ili „književnika“, koji su napisali nekoliko sastavaka stihom ili prozom, smušenih stvari, neke vrsti literarnih rebusa. Za takve sam ljude bio u javnosti kao naumice zapostavljan, a ipak sam osjećao, da mi rad vrijedi više od njihovoga. Tražio sam razlog tome zapostavljanju. Kako je sav naš javni život markiran klikama, tako se to zlo uhvatilo i našeg literarnog rada. Kako ne pripadam otvoreno (a ni u sebi) ni kojoj takvoj političkoj ili literarnoj kliki, nijesam uživao nigdje zagovora, a kamo li protekcije. Jednom sam dapače čitao o sebi doduše ne jasno, ali izmedju redaka rečeno, kao da bi bilo bolje, da se kanim pisanja“.

Ovo vrlo značajno pismo napisao je Novak 20. lipnja 1905., tri mjeseca pred svoju smrt. Ali slabo priznavanje nije ga ipak odvraćalo od rada, jer baš onih dana dovršavao je svoj posljednji roman, a završio ga je, kako je u rukopisu zabilježio, 21. lipnja, dakle dan iza onoga pisma.

Posljednji roman Novakov posve je dovršen, samo nema naslova, jer se on nije mogao riješiti, kako da ga nazove. „Matica Hrvatska“ izdavši ga ove godine, dala mu je naslov „Tito Dorčić“ po imenu glavnoga lica.

Zanimljivo je, da je posljednja riječ u romanu „grob“. Novak pripovijeda, kako su roditelji nesrećnoga Tite Dorčića upravljali svoje korake „k crkvi i k Titovu grobu“. Jamačno je već i sam osjećao, da će se naskoro pohadjati i njegov grob.

JOSIP EUGEN TOMIĆ.

(† 13. srpnja 1906.)

Josip Eugen Tomić bio je činovnik kr. zemaljske vlade, a pored toga i hrvatski književnik. U tom je bila sva tragika njegove sudbine.

Još godine 1884., kad je Tomić slavio dvadeset i petu godišnjicu svoga književnoga rada, pisao sam u „Vijencu“ o tadanjim književnim prilikama ovako: „Odkad izlazi Vijenac, mnogi se suradnici njegovi, koji su zvaničnici, često tuže, da se s neke strane rado ne gleda, ako se činovnici bave „piskaranjem“. Kad bi nam bilo do osoba, a ne do stvari, mogli bi baš i poimence navesti nekoliko slučajeva. No zar nije pohvalno, kad činovnik, koji savjestno vrši svoje dužnosti, dokolicu svoju izpunja književnim, narodu koristnim radom? Zar sam carević i kraljević (Rudolf) ne podaje nama uzoran i dičan primjer?

Zar i nadvojvoda Ljudevit Salvator svojim prekrasnim radnjama ne nuka svakoga činovnika, da se za njim povede? A šta da kažemo o rumunjskoj kraljici Jelisavi (Carmen Sylva), koja je u novije vrijeme izašla na glas svojim pjesničkim djelima? Dobar činovnik nastojat će svakom zgodom i svakim načinom, da radi narodu svomu na korist. A kakove tek pohvale i nagrade zaslužuje onaki muž, koji pored težkih zvaničnih posala svojih radi i s perom u ruci za prosvjetu naroda, te se ne žaca probdjeti noći i noći, samo da ugodi živoj želji svojoj. Kod drugih naroda, u drugim zemljama ovaki se muževi odlikuju i nagradjuju svakom prilikom... medju take muževe brojimo i neumornoga Josipa Eugena Tomića".

Josipu Eugenu Tomiću smetao je medjutim njegov književni rad u činovničkoj karijeri. Premda je bio perovodni činovnik naše zemaljske vlade još od osnutka njezina (1869), premda ga je ban-pjesnik Mažuranić još 1875. imenovao tajnikom, postao je savjetnikom istom 1892., a banskim savjetnikom tek 1905., godinu dana pred smrt. I tako se je desilo, da su ga toliki mladji pretekli, da je napokon on, po službi kod naše vlade jedan od najstarijih, bio najmladji banski savjetnik! To mu je pribavilo naročito njegovo „literatstvo".

A Tomić je bio zaista književnik i po kvalitetu, kao i po kvantitetu i kontinuitetu, premda mu pisanje nije bilo zanat. Radio je za knjigu i oko knjige više od četrdeset i sedam godina, tako te bi 1909. bio slavio petdesetgodišnjicu književnoga rada. Privrijedio je pak najviše na polju lijepe knjige, zatim za gospodarstvo, budući da je bio mnogo godina izvjestitelj za gospodarstvo kao tajnik i savjetnik zemaljske vlade.

Tomićev rad u lijepoj knjizi raznolik je i nada sve obilat. Napisao je malu knjižnicu u stihovima i u prozi. Započeo je lirskim pjesmama (Leljinke, izdane u Požegi 1865), a nastavio je i završio epskim i dramskim radovima. Na polju epike njegovao je naročito novelu i roman, pišući ozbiljne i šaljive pripovijesti iz socijalnoga života, a u romanima prikazujući hrvatsku prošlost, osobito za posljednjih stoljeća. Kao dramatičar opet pisao je komedije, igrokaze i tragedije, socijalne i historijske; suviše je izradio i dva operna libreta (Lizinka i Pan Twardovski), koja je maestro Ivan pl. Zajc uglazbio. Od dramskih radnja dojmio se najviše „Barun Franjo Trenk", pučki igrokaz u četiri čina, koji je postao repertoarnim komadom hrvatskoga kazališta, a glumili su ga takodjer u Ljubljani i u Varšavi.

Tomić je pisao za hrvatsko glumište u Zagrebu, za „Narodne Novine", kao i za mnoge beletristične časopise, koji su za njegova života izlazili (Glasonoša u Karlovcu, Naše gore List u Zagrebu, Slavonac u Požegi, Dragoljub u Zagrebu, i napokon Vijenac u Zagrebu). Ali najviše je prinosio za „Maticu Hrvatsku", kojoj je ostao vazda vjeran kroz trideset i dvije godine. Već pri reorganizaciji Matice god. 1874. stupio je u njezin odbor, a nakon smrti Janka Jurkovića izabran bi u glavnoj skupštini od 5. prosinca 1889. podpredsjednikom književnoga odbora, koju je čast savjestno vršio sve do 26. ožujka 1902., dakle preko dvanaest godina. Kao pisac prikupio se „Matičinim" radnicima god. 1878. prvim svezkom svojih „Komedija", poslije je svake druge ili treće godine nadario Matičine članove kojim plodom uma i mašte svoje. Tako su zaredala djela: Zmaj od Bosne (1879, drugo izdanje 1898), Komedija drugi svezak (1882), Kapetanova kći (1885), Pošurice (1887), Eminagina ljuba (1888), Pastorak (pučki igrokaz 1892), Za kralja — za dom u dva dijela (1894 i 1895), Melita (1899), Udovica (1902), Veronika Desinićka (historijska tragedija (1904).

Nema sumnje, da je Tomić bio najplodniji beletristički pisac u kolu Matičinih radnika. Kao podpredsjednik nije gotovo nikada manjkao u odborskim sjednicama, a uz to se je izdašno bavio ocjenjivanjem priposlanih književnih radova. Kad je Dionička tiskara smalaksala izdavanjem Vijenca, Tomić kao podpredsjednik književnoga odbora Matičinog najupornije je radio i zagovarao, da Matica primi Vijenac pod svoje zakrilje, pa da ga spasi od propasti. I zaista je kao predsjednik zasebnoga užega odbora napokon izradio, da je Matica preuzela izdavanje Vijenca.

Kad se je u prvoj polovici god. 1901. Tadija Smičiklas zahvalio na predsjedničtvu Matice Hrvatske, pravdoljubivi su ljudi sudili, da ga nitko drugi ne može ni ne smije naslijediti na tom odličnom mjestu, nego neumorni radnik i mnogogodišnji zamjenik njegov — Josip Eugen Tomić. Ali stanovitim ljudima htjelo se je drukčije, i tako su proglasili lozinku: Tomić ne može biti Matičinim predsjednikom, tobože stoga, što je vladin činovnik.

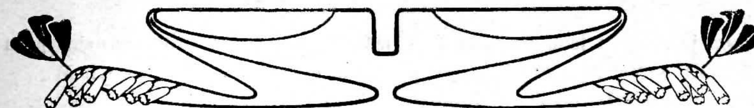
Na glavnoj skupštini od 21. srpnja 1901. propao je Tomić kao kandidat za predsjednika Matice Hrvatske. Osam mjeseci zatim — 26. ožujka 1902. — zahvalio se je kao podpredsjednik književnoga odbora, te je tako izstupio i iz odbora. Ali zato se nije prometnuo u protivnika, ili čak u neprijatelja naše narodne institucije. S osobitim

zanimanjem pratio je sav dalji rad novoga odbora, dolazio na sve skupštine i inače vrlo često u prostorije družtvene, te je s veseljem komentirao i najmanji napredak Matičin. Za „Hrvatsko Kolo" od prošle godine 1905. napisao je novelu „Paka ljubav", a u „Glasu Matice Hrvatske" od ove godine obznanio je „Jankovo ljetovanje" od Franje Cirakoga, svoga zemljaka i pobratima. Htjeli su i drugi, da zanimljivo djelo našega književnoga veterana prikažu, ali Tomić se je za to otimao, jer da nitko ne može pravo shvatiti i protumačiti onu „modernu idilu", nego rodjeni Požežanin staroga kova. Još je Tomić pisao novi roman za Maticu, po imenu „Juratuš"; no da li ga je svršio, nije se dosad moglo ustanoviti.

„Sudbina jarac", rekao bi pokojni Janko Jurković, takodjer Požežanin, da mu je pisati Tomićev vjekopis. Tomića su zametavali birokrati, jer je bio literat; a literati potisnuli ga opet u osudnom času, jer je tobože — birokrat.

Medjutim Josip Eugen Tomić nije katastrofu od 21. srpnja 1901. smatrao odviše tragičnom. Bilo je u njega onoga božanstvenoga humora, kojim su se odlikovali njegovi zemljaci Janko Jurković i Vilim Korajac, pa je lako pregorio taj udarac. K tomu je imao divnu tješiteljicu, kongenijalnu suprugu svoju Herminu, rodjenu Prešern, nekad prvu deklamatorku, a poslije odličnu spisateljicu hrvatsku.

V. KLAIĆ.

KNJIŽEVNI OBZOR.

PRIEGLED SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI GOD. 1905./1906.

Baš kad sam lani svršio „Ocrt slovenske književnosti" („Hrv. Kolo" I.), izišli su „Reliefi" Josipa Regalija, crtice, zbilja reliefi, ne tako obsežni i visoki, da bi bili kao kipovi, ali nisu ni puke slike, gdje se gubi tjelesnost, već baš reliefi, liepo izdubeni, zadovuljujući čitalačku i kritičku publiku, a i — političke stranke.

Reliefi! Predmeti im se malo dižu u visinu; zato ne mute idilu. A kipovi! Oni svojom veličinom uznemire duše.

U isto se je doba lani odkrio u Ljubljani Prešernov spomenik. Bila je to glasna manifestacija slovenskoga naroda, u kojoj učestvovahu i drugi Slaveni, no ipak je za sjajem spoljašnje harmonije pobjedu održala tama težkih opreka. Moral (u političkom listu „Slovenec") i umjetnost (u socijalnoj smotri „Naši zapiski") dodjoše te jakom silom navališe na spomenik, prva zato, jer da je naga Muza skandal na slovenskoj zemlji, a druga zato, jer je čitav spomenik previše odjeven u ruho slovenske zaostalosti i robstva; njihova taktika u toliko je pobudila negodovanje, jer su obje sudile — prekasno.

Moral dodje pred Prešernov spomenik pod auspicijama političke stranke, a umjetnost poslaše preda nj absolutni poeti, „mladići iz pokoljenja ‚fin de siècle', uzhićeni i zatvoreni u sviet svoje duše, ljubeći svoje sanje i čeznuće za zviezdama" — pisci, kojih produktivnu snagu zastupaju Ivan Cankar i Oton Zupančić, a kritičku dr. Ivan Prijatelj.

Prešernovom je slavom narod naš upozorio ove individualiste na sebe i tada se je Cankar satirički nasmijao, jerbo je u neuspjelom tobože spomeniku ugledao simbol naroda, stojećega daleko od umjetničkih uzora. Smotra „Naši zapiski" priredila je posebno Prešernovo izdanje te, opirući se na izjave stručnjaka, odsudila podignuće spomenika, koji je tobože više izrazom naše kukavne dobi, nego Prešernova značenja; Prešernov duh nije bio u bučnim govorima priredjivača slave, već — gdje li je bio?

Kako bi u obće Prešernov duh mogao biti medju tako zvanim „rodoljubima", koji su pravi tipovi licemjerstva i svake podlosti, koji su griehu oteli pravo zvanje te ga udomili kod sebe, da im uzgaja djecu, ide u crkvu, sakuplja prinose za „Družbu sv. Cirila i Metoda"? Tako pita Cankar,* a zajedno i potanko kaže,

* U oštroj satiri „V mesečini. Zgodba iz doline šentflorijanske" (Knezova knj. „Mat. Slov.," XII., 1905.), koja je bez sumnje do sada najviši stepen ruganja „rodoljublju".

u kakvom je društvu jedino mogao Prešeren slaviti svoje slavlje; kaže to u „E p i l o g u“ (Prešernovoj svečanosti, „Ljublj. Zvon“ 1905.). O odkriću svojega spomenika blagoslivljao je Prešeren pijane stare studente baš zato, jer ne učestvovahu u blasfemičnoj slavi, a oni su mu „braća po duši i patnjama“, pravi njegovi baštinici; ta oni imadu u sebi istinu Prešernove bitnosti, „č e z n u ć e, p o r o d j e n o u m r t v a č n i c i“, ne pjevaju slavu beztjelesnomu rodoljubu Prešernu, već ljube istinu njegova života, njegova paćenja, koje je vječno; pobjeda umirućih je vječna.

Ovo svoje „prešernovstvo“ izrazivao i razjašnjivao je iza toga Cankar u više svojih spisa. Tako nalazim istu glavnu misao o čeznuću, u mrtvačnici porodjenom, u „N i n i“, koja je izišla ljetos kao poseba knjiga. Ma i ne bio u knjizi napomenut onaj mladi simbolički kandidat smrti, Petar Novljan, koji je Cankaru već prije par godina umro čitajući Prešernove poezije, ipak bismo se sjetili Prešerna razabravši iz tmine u pojedinostima nerazumljive „Nine“ temeljnu misao: U čeznuću je pravi život, a i smrt. Nina robovaše u ulicama, gdje sunce budi prašinu i smrad, nipošto život i radost. On ju spasi, a time trgne i sebe s puta svakidanje većine, kamo bi bio malo ne zabludio; tako spasi ona njega p a s i v n o, dok on spasava nju a k t i v n o. Ova je Nina personifikacija čeznuća; Cankar spasi iz svakidanjosti svoje čeznuće, koje se svršava u smrti. Ova Nina je Cankarova Múza, srodna onoj drugoj Muzi, „gorkoj brizi“, koja ga tiesno grli u „Slovanu“ (1906. „Na otoku“). Ovaj spis „Nina“ neugladjena je, prerano rodjena umjetna pjesma čeznuća, simbolistički naslonjena na narodnu pjesmu o „Lepoj Vidi“, koja umire od čeznuća za nedostižnom dragom daljinom.

Isto je tako znao Cankar umjetnički izraditi još jedan drugi narodni motiv u smislu čeznuća. „P o t e p u h M a r k o i n k r a l j M a t j a ž“ („Knez. knj.“ XII. 1905.) velika je alegorija, priča, puna simbola, a tako mu je i „kralj Matjaž“, onaj kralj narodne priče, koji tobože spava u zemlji, da u najopasnije doba udari na neprijatelja naroda, taj je kralj poosobljen predmet čeznuća za srećom. Baš zato, jer je u čeznuću sva sreća, vjenča se Marko sa cigankom, prototipom neutješenoga čeznuća. Je li Prešeren onaj bajni pjesnik, koji spasi Milenu („milu“ silu svoje rodne zemlje) iz pijane okoline Ali-pašine? Bez sumnje je to simbol umjetnosti, spasonosne stvarateljice.

Još čeznuće! U „Lj. Zvonu“ 1905. umire Cankaru „B u d a l o M a r t i n e c“. — Za što je sanjario?! Čeznuo je za životom, a svaki put se ga je preplašio, te ga je jaka sila bacila natrag u mrtvačnicu: težko srce, u daljinu čeznući, u tamnicu dočarano. Malo konvertitstva, kao što ga vidimo u Prešernovu „Krstu pri Savici“, nalazimo u krasnoj slici „Spomladi“ („Dom in Svet“ 1906.), gdje diete do smrti sanja o zelenoj luci svoje domovine.

Prosjačtvo, vagabundstvo, izobćenstvo iz družtva, to su ti uvjeti, da postaneš l i r i č k i m p j e s n i k o m; jerbo bez ovih uvjeta ne možeš vidjeti u smrti svrhu života. (Veoma uspjela slika „Polikarp“ u „Ljublj. Zvonu“ 1905.). Sad nam je razumljivo, da je Prešeren o svojoj svečanosti tražio baš družtvo liričkih drugova Cankarovih.

Kako nam sve ovo svjedoči, da se Cankaru radja žarka luč samo onda, kad se sa Prešernom u nizinama zapjeva pjesma o čeznuću, glaseća u vječnost, tako isti Cankar u drugim spisima direktno navaljuje na literate drugoga mišljenja, recimo, na „rodoljubne radnike“. U „Ljublj. Zv.“ 1906. izišla je „literarna povjest: P o s l e d n j i d n e v i Š t e f a n a P o l j a n c a“, gdje je uzeo na nišan sve literarne oportuniste, koji „uvažuju prilike“, a i dirnuo u živo ovoga i onoga. Isto tako žigoše „rodoljubnoga“ gospodina „S v e t n i k a“ („Slovan“ 1905.), koji ne će da kupuje umjetničke slike samo zato, da se ne udalji od „ubožnoga“ naroda, koji dakako — ne kupuje takih umotvora. Zato plovi nad svietom slovenske umjetnosti maglovit, pust, do smrti žalostan dan, nebo je nad njim sivo, bezbojno, a jutro mu je jutro — samoubojicâ. („Povest o dolgem nosu“, „Ljublj. Zv.“ 1905.)

Bila je dakle ljetos borba izmedju „čiste umjetnosti“ na jednoj strani, a „rodoljuba“ i oportunizma na drugoj strani. Ova borba prenesla se je i na polje kazalištne umjetnosti. Cankar je u istoj smotri „Naši zapiski“ navalio na intendancu ljubljanskoga kazališta, veleći u nepriličnо oštrom obliku, da intendanca (Govékar) njeguje trivijalnost vanjskih efekata i pouličnе publike, ne obazirući se na umjetnost. Nasuprot tomu treba svakako naglasiti, da teoretičar može doduše u trenutku oživotvoriti i d e a l, a da se oživotvorenje ideala naravno vrši polagano i dade izvršiti tek djelomice, da uzgojni rad ne stoji u d o g m a t i č k o m postavljanju ciljeva, već u m e t o d i č n o m utiranju puta do istih ciljeva. — Ta tko hoće u istinu ići i doći, mora triezno proučiti put. Svakako onaj, koji postavlja cilj, ne bi smio prezirati onoga, koji traži put, i obratno.

Ne treba jadikovati uz takove borbe; u oprekama je klica poradjanja.

To se je u zadnje vrieme opazilo osobito u „Matici Slovenskoj“. Javna glasila naviеštahu pogibao ovoj kulturnoj instituciji, kad se je g. 1905. na njoj izvršila operacija, a sada se kreću u njenom ustroju svježe sile, tražeći pojačanja u promišljenom radu i u sviesti o narodnoj dužnosti, da se premosti propast izmedju braće. To je u „Matici“ novi kurz — s Pejačevićem na čelu. Ta „novi kurz“ ne radi protiv družtva, već u družtvu, te se je radovao, kad se je u posljednjoj glavnoj skupštini dva puta s mjerodavnih mjesta konstatovalo i moralo konstatovati, da je u zadnjoj godini „Matica“ napredovala u radu i u broju članova.

Ugodno je, ako se literarne opreke ne kriju sasma i uviek sa političkim strankama. Nije vriedno, ako pisac s l ú ž i stranci, a mogao bi v o d i t i d u h o v e.

*

Poznati političar i pisac dr. I v a n T a v č a r počeo je u lanjskom „Lj. Zvonu“ objelodanjivati historijski roman „I z z a k o n g r e s a“ (ljetos ga nastavlja). Radi se tu o kongresu, koji se je držao g. 1821. u Ljubljani u znaku svete alijance i reakcionarstva i koji htjede da pod patronatom kneza Metternicha u Evropi zaduši svaki slobodni pokret. Već iz toga, što je do sada izišlo, vidi se oštra tendencija protiv tame, „v kateri se je potentatom, prelatom in birokratom tako izvrstno godilo“, protiv lakajstva i devotnih poklona, protiv ženskoga tercijarstva.

Tavčar je po tehnici pripovjedač starije — Jurčić-Kersnikove škole, — a po duhu izrazita politička individualnost, koja današnje politike i političke „terminologije“ ne zaboravlja ni u romanu. Kako se roman i kao takav dobro čita, to nas posebno zanima, jer vidimo u njem i — Prešerna djaka, koji je sav „in tyrannos“.

Historijski roman nam je — barem za promjenu — drag u vremenima, kad može jedan pisac (Cankar) tvrditi, da ga „sve nevolje i tamnice ne bi prinudile opjevati povjestnoga junaka“; radi toga osobito pozdravljamo široko

zasnovani roman Finžgarov „Pod svobodnim solncem“ („Dom in Svet“ 1906.), kojemu je predmetom sukob podunavskih Slavena sa Bizantincima za grčkoga cara Justinijana (Upravde), kad je tadašnja slavenska priprostost htjela mjeriti svoju tek prirodnu silu sa kulturom, a zajedno i mehkušnom hipercivilizacijom carigradskom. Roman će biti tim zanimljiviji, što je u liepoj knjizi manje obradjena baš ona stara doba naše prošlosti.

Istaknuti mi treba još jedno povjestno beletrističko djelo, Aškerčeve „Mučenike“.

„Mučeniki“ su slike iz naše protureformacije na koncu XVI. i u početku XVII. stoljeća, u kojoj je igrao glavnu ulogu ljubljanski biskup Tomo Hren, dakle su rekbi nastavak „Primoža Trubara“, gdje nam je isti pisac prikazao protestantsko doba našega kulturnoga života; a dok je „Primož Trubar“ htio da bude jedinstven umotvor sa jednim junakom, recimo, epsko-dramatska pjesma, „Mučeniki“ su tek ciklus balada i romanca iz Hrenovih vremena, šarena slika najrazličnijih, historijski većinom malo poznatih ljudi, muškaraca i žena, koje sve spaja negativni momenat opozicije. Ne znamo, zašto su ta lica za pravo mučenici. Kakav je na pr. mučenik onaj, koji kaže bojevito:

Kdor ljubi tebe, ti ga ljubi!
Življénja to učí modróst.
Kdor črti te, še ti ga črti!
Vse drugo, sin moj, je noróst!

A ma bila firma kojagod, pod njom ćeš naći veoma uspjelih i dragocjenih stvari, koje nas sjećaju Aškerčevih velikih baladnih vremena te nas odštete za drugi dio, gdje čitamo — stihove. Tako se čine „Mučenici“ sa stanovišta liepe književnosti. Sa vjersko-političkoga stanovišta dakako odsudjeni su baš tako absolutno na jednoj strani, kao što su na protivnoj strani hvaljeni. Vječnost treba tražiti u bjegućim pojavama života, a ne držati se vremenitih ekstremnosti. U povjesti nalazimo, samo ako hoćemo tražiti, za svaku stvar i lijepih i gadnih primjera, tako, da je malo tko čist pred Gospodinom. Kad jedan „Mučenik“ kaže:

Pri maši župnik z Bogom le
latínsko govorí.....
A v cerkvi luteranski, ej,
slovensko vse je tam!...

mogao bi ga Slaven upozoriti, da su i naši glagoljaši govorili u crkvi slovenski, a da je baš Trubar odustao od glagolice, pa slovensku knjigu uveo pod tudji krov njemački. Borba za starosloven ki crkveni jezik bila bi zahvalniji i naš sujet, a taj u slovenskoj književnosti nije ni najmanje obradjen. Epos, kao što je na pr. Weberov „Dreizehnlinden“, bez akutnih tendencija, ima kroničnu cienu, te će proživjeti viekove.

*

Ma kako tko sudio o autoriteti u životu i praktičnoj filozofiji, to je jasno, da na polju duševnoga rada nikoja vanjska sila ne smije zadržavati razvoja. Time može stradati stvaralačka snaga.

Ljetos su izišle „Poezije“ A Medveda, svećenika, jednoga izmedju najuglednijih slovenskih liričara ovih vremena. (Isp. lanjski „Ocrt“ str.: 393., 396.) Lirika mu je refleksijska, dapače pjesnik se obara protiv svih mekih čuvstava, žaleći, što

„zdaj v knjigah misli nimajo prostóra,
osladna čuvstva hoče piti svet,
a misliti ob pesmih — o pokóra“. (147)

Pjesnikom vlada razum i on odolieva, kad bi sdvojenje htjelo da mu obuzme duh („misleči duh, glej, tebe sem imel...“ 142).

Čovjek se ne smije podati sirenskome pjevanju presmjelih nada, ni tamnoj magli dvojba — to je Medvedova filozofija; odriče se dakle Medved kao neba, tako i pakla, a time i radikalnoga stanovišta, koje čini liričara jakim i velikim. Ima u Medveda nešto potištenoga, nešto moderiranoga; ćuti se, da ne će da kaže, što bi mogao kazati, kao da je učenik, stojeći pod avtoritetom, koja ne pripušta čuvstava, kamo li njihova neuzdržana izražaja. Više je kajanja, nego li grijeha (73—75). Mudrost filozofa mjesto nerazumnosti pjesnika...

Pjesnik se boji, da mu „posuda njegova srca“ ne će dugo kipjeti (138). To zna doduše zateći liričara, no manje liričara misli, kao što je Medved, nego liričara čuvstva. Ja dapače mislim, da bi Medved baš radi filozofske pročišćenosti svojega bića mogao gledati ad maiora, pa misliti na sujete, gdje se bore velike misli medju sobom, na klasičnu dramu, gdje uza svu veličinu čuvstava ipak prevladavaju misli.

Silvin Sardenko (dr. Al. Merhar, lanjski „Ocrt“ str. 393) izdao je ljetos drugu sbirku pjesama pod naslovom „Roma“; u njoj ima više pravih pjesničkih cvietova, no ipak se mora reći, da je ovaj predmet bio još previsok za jedva se razvijajuću snagu Sardenkovu.

Sbirkom svojom „Poezije“ pojavila se je ljetos i valjda najdarovitija sadašnja naša pjesnikinja Ljudmila Poljanec. U nekoliko njezinih pjesama ima elementarna sila lirike, a gotovo u svakoj nadobudno zrno.

*

Na medji beletristike i znanosti stoji putopis Bogumila Vošnjaka „Na razsvitu. Ruske študije“.

Pisac Bogumil Vošnjak uči još pravo u sveučilištu, a vidio je već mnogo svieta. God. 1904., dakle za rata rusko-japanskoga, proputovao je svu Rusiju te u jesen navedene godine napisao ove putne uspomene, za pravo študije, plod jasnoga shvatanja konkretnih činjenica bez apriornih misli; pisac ne piše ni in tyrannos ni cum studio; baš radi toga tražio je na putu ljude od „staroruskoga“ i ljude od „naprednoga“ mišljenja. Vošnjakova knjiga je poučna za svakoga motrioca javnoga života, bio to jurista, povjestničar, političar, ili umjetnik, te je najbolji opis ove vrste u slovenskoj, a po svoj prilici i u hrvatskoj književnosti.

Bogumilov otac, bivši narodni zastupnik i političar Mihael Vošnjak, izdao je kod „Matice Slovenske“ svoje „Spomine“ (ljetos II. sv.), gdje ima mnogo detaljirane gradje za našu osobito štajersku političku povjest iz početka ustavnoga doba. Ovo djelo je rekbi nastavak literarne i povjesne gradje, što se nalazi u „Korespondenci dr. Jos. Muršca“, poznatoga prijatelja Stanka Vraza, izdanoj kod „Matice Slov.“ A o najnovijoj povjesti, o okupaciji Bosne i Hercegovine govori popularni spis „Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini“, što ga je napisao Josip Andrejka.

Napokon naš vriedni, lani umrli Janez Trdina, pisac „Bachovih huzara i Ilira“! Ljetos je izišla druga knjiga njegovih „Bajka in povesti o Gorjancih“, to jest o Uskocima nad Metlikom; izvrstna knjiga, puna simboličkih aluzija i kulturnih promatranja, osobito i o njemačkim generalima „Erger-Bergerima“ uz Kupu, koji su u zator slavenstva podpisivali „švabsko-turško pobratimstvo“. Trdina je, kao bivši profesor u Varaždinu i na Rieci, dobro poznavao hrvatski puk te u knjizi na više mjesta crta njegova iskrena čuvstva, koja ne poznavaju licemjerstva ni pretvaranja,

koje su slovenskim susjedima utisnuli vanjski utjecaji.

Autobiografija istoga Trdine izišla je u (lanjskom i ljetošnjem) „Lj. Zvonu". Tu vidimo, kako se je razvijao taj iskreni Slovenac-Hrvat, kako se je u absolutističko doba radje odrekao svojega profesorskoga mjesta na Rieci, nego da bi zatajio svoje demokratsko i hrvatsko-slavensko mišljenje. Jako oštro odsudjuje Trdina na pr. svojega ravnatelja, Ant. Mažuranića, brata Ivanova. Trdina je bio Slovenac i Hrvat, a vazda Slaven i demokrat.

Dr. Fran Ilešić.

HRVATI I HRVATSKA U POLJSKOM „SLAVENSKOM SVIETU".

I. Današnja slavenska sviest u poljskoj inteligenciji.

Kod nas Hrvata Poljaci su gotovo tako malo poznati kao i Bugari. To je za nas velika šteta kulturna, a i u politici veliki gubitak, osobito u ovo doba, gdje je sva srednja i iztočna Evropa u golemoj krizi, u kojoj će poljski narod imati sve to važniju ulogu, a na koncu konca svakako odlučniju rieč, nego magjarska aristokracija i rusko-židovski revolucionarci. Potrebno je dakle, da upoznamo poljsko mišljenje u onom, što nas naravski najviše zanima, da naime vidimo, što poljski prvaci misle o Hrvatskoj i Hrvatima. A vidjet ćemo to najbolje iz poljskoga mjesečnika „Slavenski Sviet", koji nije samo glasilo slavenskoga kluba u Krakovu, nego je danas već stjecište i kao glavno središte ponajboljih poljskih poznavalaca slavenskoga svieta.

U prvom broju toga mjesečnika — za siečanj 1905. — u izvještaju četirigodišnjega rada slavenskoga kluba u Krakovu saznajemo za sve osnovne misli, koje prodahnjuju najodličnije predstavnike slavenske uzajamnosti medju Poljacima.

Tu se najprije iztiče, da je i slavenskomu klubu i „Slavenskomu Svietu" svrha stvoriti i okupiti široko kolo vrstnih poznavača Slavenstva, koji će onda na temelju sigurnoga znanja biti kadri kao organizovana cjelina svekolikomu poljskomu javnomu životu podati slavenski pravac u podpunom skladu s poljskom narodnom individualnošću.

Za Poljake slavenska uzajamnost počima kod Rusina galičkih, ukrajinskih i ugarskih. Poljskomu je Slavenu dakle prvi aksiom što tjesnija kulturna zajednica s rusinskim, ili kako Poljaci pravilno pišu, s ruskim narodom (jer Ruse nazivaju „Rosijani").

Kod ove težnje za uzajamnošću s Malorusima ne smeta poljskim pokretačima velika različnost, pa i oprečnost medju političkim nazorima rusinskim i poljskim. „Slavenski Sviet" drži se tu načela: Polityka przemija, a kultura zostaje — politika prolazi, kultura ostaje, te je i u tom smislu slavenski klub naumice počeo svoje djelovanje predavanjem o najnovijoj rusko-ukrajinskoj književnosti, što ga je 21. studenoga 1901. držao maloruski pjesnik Bogdan Lepki.

Poslie ruskih Ukrajinaca hoće Poljaci s pravom, da búde i njeguju uzajamnost s Česima, o čem „Slavenski Sviet" piše: „Obadva družtva, i poljsko i češko, izašla su već iz stadija onih nejasnih težnja, kojima je sva vriednost u njihovoj srdačnosti. Mi već možemo reći jedan drugomu: Mi ne samo osjećamo, nego već i razumievamo svoje prijateljstvo, pa zato i jesmo u njem tako stalni. Kad bi nas netko htio zavaditi, smatrali bismo ga ne samo zlobnikom, nego i dušmaninom . . . Srce i razum jednako nas vežu, te se ne bojimo za budućnost svoga slavenskoga saveza. . . . Mi smo najzrelijom pojavom slavenske uzajamnosti dozreli već toliko, da možemo posvema mirno analizovati svoje prijateljstvo i da se možemo zaustaviti dapače nad tim, što nas dieli. Ne bojimo se . . ., da ćemo time zaći na stranputicu, jer predobro znamo, . . . da su razlikosti samo pravo obilježje onima, koji živu podpunim životom. U tom je istom pravi triumf našega pobratimstva, što nas razlikosti ne mogu zavaditi, nego je ozbiljno proučavanje tih razlika zapravo najviši stupanj medjusobnoga poznavanja. S toga stanovišta valja gledati na predavanja, posvećena u slavenskom klubu Česima. Govoriti o jagelonskim uspomenama, o zajednici interesa prema Njemstvu bilo bi isto, kao nositi sove u Atenu. Govorili smo dakle slobodno o najvećoj medjusobnoj razlici, o katolicizmu, koji se kod nas Poljaka u neku ruku ne da odieliti od narodnosti, a kod Čeha je nješto sasvim površna. Tu su bila predavanja o katolicizmu u Češkoj, o husitizmu, o ideji cirilometodskoj i iz povjesti vjerskoga preporoda u Moravskoj. . . . Osim toga nismo zanemarili ni drugih strana češke kulture: Jaroslav Vrchlicky tako je dobro poznat u Poljskoj, da mu posebni večer ne posvetismo radi pouke, nego za to, da sudjelujemo u jubileju petdesetgodišnjice rodjenja najvećega češkoga pjesnika, kojega universalnost nema ništa zajedničkoga s kosmopolitizmom i koji je takav gorostas radinosti, da je s pravom o njem rečeno, da to nije književnik, nego ciela književnost . . . Posebno predavanje bilo je i o Svatopluku Čechu, pak o austrijskoj politici Palackoga . . ."

Predaleko bismo zašli, da samo nabrojimo ona predavanja u slavenskom klubu, koja sva redom dokazuju, da je slavenska ideja medju prvacima poljske inteligencije danas na najzdravijem temelju, na svestranom i neposrednom medjusobnom upoznavanju.

Zato je za Poljake posvema naravski, što na prvo mjesto svih slavenskih problema stavljaju iskreno i trajno izmirenje Poljske s Rusijom, poljskoga naroda s narodom ruskim.

„Slavenski Sviet" u prvom svom broju piše doslovce ovo: „Mržnja sama po sebi tudja je našemu narodnomu karakteru . . . Naš vlastiti interes traži, da Rusiju što temeljitije upoznamo, a ta se stvar ne tiče samo filologa-slaviste, nego svakoga naobraženoga Poljaka . . . a kod toga je za nas preče i važnije poznavati gospodarske i družtvene odnošaje u Rusiji, nego rusku književnost . . . Rusija će samo tada u Slavenstvu izvršiti zadaću prema svojoj snazi, kad svoj spor s Poljskom izgladi prema načelima bezuvjetne pravednosti . . ."

Dolazimo sada do toga, što poljski Slaveni misle o Slovacima i o južnim Slavenima, a napose o nama Hrvatima. Da njihovo držanje pravo razumijemo, valja nam znati, kako se u slavenskom klubu, dotično u krakovskom „Slavenskom Svietu", misli o Austriji i o Ugarskoj. Tu se poljski prvaci s punim pravom pozivlju na velikoga Rusa Borisa Čičerina, možda najlogičnijega i najspremnijega slavenskoga mislioca novijega doba, koji je Slavenima izvan Rusije preporučao, da se okupe oko Austrije, te je doslovce o tom napisao i ovo: „Ako je Austriju jedan udarac bacio iz Italije, a drugi iz Njemačke, to bi ju u slučaju unutrašnjih sukoba novi jedan udarac mogao uništiti, a tad bi Slavenstvo postalo plienom Prusije".

Još je značajnije slavensko poljsko mišljenje o odnošaju prema Ugarskoj i prema Magjarima. Neka i tu doslovce govori sam krakovski „Slavenski Sviet".

„Pojam „Ugarska" bijaše i jest zemljopisni, a nipošto narodopisni, a u državi ugarskoj vodili su kroz duga **stoljeća** sla-

venski življi odlučniju rieč od živalja magjarskih, koji su stajali na znatno nižem kulturnom stupnju. Predmetom poljskih simpatija bijaše Ugarska kao harmonijska cjelina raznoplemenih narodnostnih elemenata, a nipošto pleme magjarsko, koje se istom kasnije potisnulo napried te tlači narode, nad kojima je dobilo prevlast... Medju našim saborskim plemstvom dugo je bilo razšireno mnienje o sličnosti „ugarskoga" jezika s poljskim... a poljski puk još i danas pod Ugrinom razumieva Slovaka... Bratimljenje s Magjarima ne bi danas imalo nikakvoga smisla, te mjesto rečenice: Ugrin Poljak dva brajenka, valjalo bi radje staviti: Hrvat Poljak dva brajenka".

Simpatije slavenskom sviešću prodahnutih Poljaka u istinu su neobično duboke i iskrene prema svemu, što je hrvatsko. Tko zna, nije li to zato, što je baš današnja Galicija oko Krakova bila prvom domovinom starih Hrvata, o kojoj sam s velikim zanimanjem i gotovo s ganućem pred njekoliko godina u jagelonskoj knjižnici listaoo mašnu knjigu: o „Chrobacyji", ili kako bi danas Poljaci kazali, o Chorvacyji? Zato je u istinu čudno, da medju Zagrebom i Krakovom nema nikakve trajne veze ni u kulturnom, a kamo li u političkom radu.

II. Obća prispodoba medju Hrvatima i Poljacima.

U svom 8. broju za kolovoz 1905. donosi „Slavenski Sviet" iz knjižnice Antuna Mažuranića u Zagrebu jedno poljsko pismo od „Slavenske Lipe" iz Lavova i dva njemačka lista od poljske lige iz Berlina, sva tri iz polovice god. 1848. i sva tri adresovana na urednika „Slavenskoga Juga", Dragutina Kušlana u Zagrebu. Popraćujući ova tri zanimiva historijska dokumenta piše „Slavenski Sviet" i ovo:

„U isto su se doba borila za slobodu dva naroda, poljski i hrvatski, i pod svojim predstavnicima Bemom i Jelačićem dospješe u dva protivna tabora, ne znajući dapače ni to, kako se to dogodilo, i ne umijući si protumačiti svoga postupka. Zajednički rad i sporazumak bijaše nemoguć, jer se u javnom životu zajednička akcija ne da improvizirati, nego se mora prije toga kroz čitave godine sistematski pripravljati. Upozorujemo, kako naša „Slavenska Lipa" pita za hrvatske prilike istom onda, kad je već kucnuo čas, da se radi. Isto takvo neznanje, a možda još i veće, vladalo je medju Hrvatima o poljskim prilikama. Medjusobne informacije uzimale su se jednostavno iz njemačkih novina. Značajno je i to, što poljska liga piše u Zagreb njemački; predvidjala je, da se tamo ne će nitko naći, tko bi znao poljski, a i naši bi bili u velikoj neprilici, da su primili hrvatski odgovor.

I Hrvati i Poljaci bijahu i jesu veliki politički razsipnici. Oba ta naroda imadu mnogo prilike, da jedan drugomu pomažu, mnogo posvema svježih sila, koje bi mogli upotrebiti za zajedničke interese u okviru zajedničke države Austrije. I budući da se to ne zna, budući da se ta prilika propušta, i ta snaga ostavlja podpuno na ugaru, to je zaista politička razsipnost. A dogadjaji se razvijaju i vrieme dozrieva; nadoći će opet doba za akciju, kad neće biti vremena, da se propitkujemo za svoje uzajamne prilike. Te prilike treba za vremena upoznati. Sramota je u istinu priznati, da danas primjerice nema u cielom poljskom Kolu nikoga, koji bi dobro poznavao prilike u trojednoj kraljevini; tko kod nas zna, kakvo posvema iznimno značenje ima željezničko pitanje u Dalmaciji? Isto tako u Dalmaciji nitko ne zna, koliki je to za nas udarac, što su se prestali graditi veliki plovni kanali, a hrvatski novinari nimalo se ne pitaju, zašto je nama tako neizmjerno stalo do toga, da se održi velevlastni položaj Austrije.

Recimo ravno, da na jednoj i na drugoj

strani vlada duhovna lienost. Slavenske prilike treba proučavati; drugoga lieka tu nema. Jedni drugima ne vriedimo ništa, upravo ništa, dok specijalni slavenski studij iz područja političkih znanosti koliko toliko ne pronikne u šire slojeve našega družtva. Tek medjusobno uvjeravanje o slavenskim osjećajima dosta je samo za naivne ljude, kojima ne treba mnogo da budu sretni. Takvi osjećaji znadu se od vremena do vremena izpreplesti medjusobnim tužbama i uvredama, kad se iznenada dogodi nemila stvar, da jedna stranka drugoj što sakrivi, i to nipošto naumice, nego prosto iz neznanja.

God. 1848. nije nam uspjelo skrenuti Austriju na put velike evropske slavenske politike, a ne bi nam to pošlo za rukom ni sada, jer Slaveni još premalo poznaju svoje — slavenske potrebe, te bi ih netko i sada mogao bez velike muke po treći put izigrati, kao ono god. 1848. i 1867."

I tako smo mi Hrvati po svom političkom temperamentu, a naročito po svojem nepoznavanju slavenskih zajedničkih potreba rodjena braća Poljacima, s tom velikom i po nas kobnom razlikom, što Poljaci, ti tobože najgori Slaveni, danas stoje u prvim redovima savremene evropske slavenske sviesti, dok se mi Hrvati većinom zadovoljavamo time, što su naši Gundulići i Kačići još pred stoljećima o Slavenstvu pjevali.

III. Kulturno-gospodarski članci.

Tu je na prvom mjestu obširna studija u dva svezka — za veljaču i ožujak 1905. — o biskupu Strossmayeru. Razprava je dakle izašla baš malo prije smrti velikoga našega narodnoga vodje. A da je Strossmayer u istinu bio ne samo vodja-stjegonoša, nego i neumorni prokopnik i lučonoša, dokazuje to i ova poljska studija iz pera Aleksandra Jablonowskoga.

Značajno je, da Jablonowski smatra Strossmayera tako samostalnim i radinim narodnjakom, što nije imao nikakovih veza s magjarskim plemstvom i obzira prema njemu i što je kao dvorski kapelan, u Beču svaku sgodu upotrebio, da se upozna i s poljskim prvacima, primjerice s knezom Jurjem Lubomirskim. Vriedno je znati i to, da je bezsmrtni naš velikan sa svojim zakarpatskim gostom počeo govoriti poljski.

Jablonowski naime bio je početkom god. 1860. u Djakovu, gdje mu je Strossmayer uz ostalo kazao i ovo:

„Spočitaje mi se, da crkveni imetak razsipljem u svjetovne svrhe. Lako se je domisliti, iz kojega vrela potiču ti prigovori, i da su napereni proti temeljima naše znanosti. No, hvala Bogu, nisam tu sam krivac; sukrivcem mi je sveukupno naše svećenstvo od prvoga do zadnjega. Ono zna, da sve, što se radi za vjeru, koristi nauci, a sve, što se učini za znanost, da prudi vjeri. I zato neka cieli narod znade, da nas ni u budućе nikakve obtužbe i klevete ne će maknuti s puta, koji smo si označili. Zaista, savjestno ćemo izpunjavati svoje svećeničke dužnosti; ali ćemo isto tako svim silama podupirati svekolike interese materijalnoga i moralnoga razvoja našega naroda, interese njegovoga sadašnjega života i njegove budućnosti".

Četvrti svezak „Slavenskoga Svieta" donosi vanredno poučni članak „Agrarne prilike u Bosni i Hercegovini", koji počima ovom sgodnom mišlju: „Okupacija je provedena zato, da se poboljša sudbina raje, pak u ime poredka i humanitarnih ideja; gesla se uviek nadju, kad ih treba politika. Samo čudna je stvar, da su ta gesla uviek na strani jačih, koji nastoje što ugrabiti."

Uz mnoge druge važne stvari upozoruje odlični pisac dr. Sigmund Stefanski na to, da se seljačke kuće smatrahu i smatraju za pokretnost, te je još nedavno bilo vidjeti, gdje volovi voze seljačku po-

tleušicu s aginoga zemljišta. Nadalje se upozoruje, kako je pravilbič za bosansku raju bila vladina odredba od 1878., po kojoj su kmeti morali voziti desetinu u središte okružja. „Možemo si predstaviti, kakav je to bio dovoz po tadašnjim strašnim putevima sve na konjskim ledjima, i koliko su kmetovi izgubili vremena čekajući ne jedanput i po više dana, dok im je daća odmjerena."

Nego najvažnija i najstrašnija istina u cieloj studiji jest ovo: Autor iznosi, kako je vlada, da predobije za sebe muslmanski živalj, odredila, da se svi sporovi medju spahijom i kmetom imaju rješavati prema turskomu t. zv. saferskomu pravu. To pravo odredjuje, da se spahijska trećina ima odredjivati prema carskoj desetini. A nastalo je to pravo onda, kad je bosansko plemstvo bilo na vrhuncu svoje moći i kad je skidalo sultanove paše i vezire. Kasnije je to pravo zakopano u turske arkive, dok ga nije izvadila evropska vlada, da njim rieši agrarno pitanje. Ta se desetina odmjeruje ovako: Desetar, kao zastupnik države, i spahija, dotično njegov subaša, postupaju uviek solidarno, te si zastupnici kmeta, seoski starješine, mogu vrlo malo pomoći. K tomu još ni desetar, ni subaša nemaju stalne plaće, nego dobivaju procente od desetine, dotično od trećine. Ako se dakle desetina krivo odmjeri, kako je istom nepravedna trećina, koja se računa po desetini. Umni Poljak na to s punim pravom dodaje, da državna vlast ovdje bez ikakvoga političkoga razbora sav odium preuzimlje na se, a za primjer navodi, što mu je kazao jedan aga u dolini Vrbasa: „Znaš, dragi moj, raja se tuži, kao glupo janje: Nemam, ago, radje skidaj glavu s ramena, vidiš, da ću poginuti; a što sam mu ja kriv, kad su mu carski ljudi izmjerili".

Cieli je članak takav, da ga je šteta samo citovati, a ne možeš ga cieloga priobćiti.

Isti je pisac o istom predmetu u broju 5 „Slavenskoga Svieta" napisao dodatak svomu članku, a neki A. B. opet primjetbu k tomu dodatku. U toj se primjetbi vrlo sgodno opaža, da bosanski Turci zato ne mogu pravo prigrliti ni hrvatske ni srbske ideje, jer za njihovu maštu i tradiciju ni Hrvatska, ni Srbija nije ni slaba sjenka veličine i slave sultanova carstva.

Najoriginalnije za nas Hrvate i rekao bih, najpoučnije piše Adam Siedlecki u članku „Iz vjerskoga života u Slavenstvu", gdje govoreći o katolicima — u petom svezku — veli za nas Hrvate doslovce i ovo:

„Izmedju katoličkih slavenskih naroda katolička stvar stoji najslabije kod Hrvata i tu je u obće najmanje vjerskoga života. Nema tu nijednoga svjetskoga mjesečnika, ili tjednika, koji bi se bavio vjerskim stvarima; nema tu nijednoga takvoga lista, koji bi uredjivali svećenici zajedno sa svjetovnjacima, i koji ne bi bio namienjen samo svećenstvu. Ni u znanstvenom, ni u književnom hrvatskom svietu nema onoga, što mi nazivljemo katoličkim krugom i što tako dugo nema značenja, dok sastoji iz samih svećenika. Takav krug bilo bi težko kod Hrvata složiti, dapače i od samih svećenika... Te prilike počela su popravljati dva biskupa, kojima ni njihovi mnogobrojni neprijatelji ne mogu poreći u istinu stvaralačkoga duha: To je biskup Mahnić na otoku Krku i nadbiskup sarajevski Stadler.

Kad čitaš njihove organe — „Hrvatsku Stražu" i „Vrhbosnu" — udara u oči često njihov oštri ton i bezobzirna strogost, poput vojničkih zapovjedi; jer i ovo su vojskovodje, koji vježbaju svoje redove, i koji vole izbaciti iz njih kojega tvrdoglavca, nego mu dati priliku, da kvari disciplinu. Iz svakoga broja tih listova ori se kategorično aut-aut... ne ostavljajući gotovo nimalo slobodnoga kretanja, ne trpeći razprave, tražeći pokornost bez najmanjega prigovora. Mora biti tako, jer to su prvi koraci u katoličku organizaciju, te na početku treba podredjenima prije svega udahnuti stegu. Kasnije će se za sigurno promieniti i taktika, čim se organizacija razvije... Valja takodjer uvažiti, da su oba spomenuta lista namienjena malo ne izključivo svećenstvu. A valja opet iztaknuti i to, da se oba pastira veoma brinu, da umno podignu kler, te njegovu naobrazbu nastoje osloniti na filozofijski temelj...

Katoličko-socijalna akcija takodjer je vrlo slaba, te nikako ne može napried iz prvih svojih početaka. Jednom riečju, svekoliko katoličko udruživanje nije do sada ništa uradilo za pravu katoličku organizaciju... Možemo se u ostalom nadati, da će se to za malo godina do temelja promieniti, pa „liberalci" imadu pravo, što se boje „klerikalne poplave". Ta u istinu prieti, ali samo njima, a nipošto Hrvatskoj. Hrvatskoj će to samo koristiti, pa bilo jedino tim, što će na krepko djelovanje pozvati tisuće i tisuće ljudi, koji i inako nikad ne bi radili u liberalnom kolu, nego bi ostali u neradu; hrvatsko družtvo dobit će novih narodnih poslenika, a time će ojačati i razgraniti se. Pa zato dapače i s čisto svjetovnoga stanovišta valja biskupsko nastojanje smatrati koristnim za hrvatski narod".

Vanredno je poučna obširna književna razprava u 13. svezku „Slavenskoga Svieta" za siečanj 1906. pod naslovom: Gundulić u Poljskoj.

Iz te razprave saznajemo, da se po poljskim javnim, a još više privatnim knjižnicama i arkivima čuva mnogo rukopisa Gundulićeva „Osmana" i da su te rukopise iz samoga Dubrovnika donosili odlični Poljaci, koji su početkom XIX. stoljeća putovali dalmatinskom Hrvatskom i u njoj boravili baš u znanstvene svrhe.

Prvim takvim putnikom bijaše knez Aleksandar Sapiecha, o kojem autor članka dr. Henrik Glück iznosi ova vrlo zanimiva fakta:

„Sapiecha je medju poljskim slavenofilima... vrlo originalan pojav. Odlikovao se je universalnom naobrazbom, kakve ne nalazimo u nikoga medju savremenim slavenofilima.... Zato je i opis njegovoga puta god. 1802. i 1803. vanredno dragocjeno djelo ne samo za Poljake, nego i za Hrvate. Skupio je naime u njem veoma mnogo gradje za upoznavanje tadašnjih prilika u Dalmaciji, o kojima danas imademo vrlo riedke i nedostatne podatke.... Ali što nam njegov opis čini najmilijim, to je ona velika simpatija za hrvatski puk, koju svuda vidimo, i koja je u njem pobudila misao, da će Poljska u težkim časovima po gubitku svoje slobode možda u tom zdravom i nepokvarenom življu naći prijatelja i srdačnoga druga. Ali ne samo da je Aleksandar Sapiecha izmedju svih poljskih putnika najbolje upoznao jugoslavenske krajeve, i da je jedini došao u tiesni odnošaj s pukom, nego su Hrvati ... i njemu odvraćali uzajamnošću...; a poznati pjesnik Marko Bruerović napisao je liepu odu „Knezu Zapiehi", u kojoj ga moli, da se ne izvrgava pogibeljnomu putovanju, nego neka ostane kod njih u Dubrovniku, gdje će naći sve, što mu treba za znanstveni rad, a osim toga i „slobodu, Lahom — Poljakom — tako dragu".

Sapiecha se ipak god. 1803. vratio u Varšavu s rukopisom „Osmana", koji je darovao knjižnici Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Kad je ovo družtvo prijatelja znanosti bilo razpušteno, dospio je rukopis s cielom knjižnicom u Petrograd, gdje je po svoj prilici i danas.

Drugi ovakav putnik bio je kanonik Mihajlo Bobrowski, koji je čitave tri godine putovao po Francuzkoj, Italiji i južnoslavenskim zemljama. Najduže se je bavio u Rimu, gdje je u vatikanskoj knjižnici proučavao i prepisivao slavenske rukopise

pise, baveći se osobito pitanjem slavenskoga bogoslužja. Iz Rima pošao je Bobrowski u Dalmaciju i u Dubrovnik, gdje mu je bio tumačem veliki obožavatelj Gundulića Franjo Appendini, tadašnji rektor bogoslovije piarista. U Splitu je prijateljevao s Pavlom Kačićem-Miošićem, pjesnikovim rodjakom i gimnazijalnim profesorom. U Dubrovniku je od markza Petra Bunića dobio rukopis pod naslovom: Osman, spievan po Givu Gundolichiu Vlastelinu Dubrovackomu godiscta 1747".

O svom putovanju, a najviše o Gunduliću, napisao je Bobrowski u Dzienniku Wilenskom od god. 1822. studiju, koje na žalost nije dovršio.

Malo iza Bobrowskoga posjetio je naše strane filolog Andrija Kucharski, koji je u Gazetu Polsku god. 1828. i 1829. slao dopise o svom putovanju medju Slovacima, Srbima, Slovencima i Hrvatima.

Za nas je najzanimiviji dopis iz Zagreba, koji je tada imao 8.000 stanovnika. Kucharski javlja, kako Magjari traže od Hrvata, da mjesto latinskoga jezika poprime magjarski i kako je naročito Kušević ovaj zahtjev odbio, braneći odlučno jezik latinski. Sviestni Poljak a i Slaven pita se na to u čudu: „A zašto i Hrvati poput Magjara ne zabace latinštine i ne uvedu materinskoga svoga govora?" Na to pitanje nehotice odgovara sam Kucharski, opisujući, kako u Zagrebu gospoduje njemština, u koju da sve grne, kao pčele na med". Videći to, uzdiše naš Poljak ovako: „Dao Bog, da se i Hrvati promiene, jer do sada u njih sve spava, dok su Magjari čili kao Argusi". Hrvatska narodna nesviest tako je djelovala na Kucharskoga, da je napisao: „Ako ikada, to sada uvidjam, da ne živi čovjek od samoga kruha, nego od svake rieči, koja dolazi iz ustiju božjih. Tom je riečju za mene u obće i napose Slavenstvo. Skupljam njegovo blago, i tako hranim dušu svoju". U toj slavenskoj sviesti pošao je Kucharski u Dalmaciju i Dubrovnik, gdje je po Luki Volantiću kroz dvadeset godina skupljene rukopise „Osmana" proučio, ocienio i sklonuo izdavača Martecchini, da „Osmana" štampa.

Vraćajući se u Varšavu, uzeo je Kucharski sa sobom i jedan rukopis "Osmana" koji je kašnje s cielom njegovom knjižnicom prodan sveučilištu u Odesi, pa je tu valjda još i danas.

Još prije Kucharskoga proučavao je Gundulića grof Tadija Lubienski, koga je kao svoga auditora slavenskim idejama nadahnuo po svoj prilici krakovski biskup Pavao Woronicz.

O Gunduliću je pisao i grof Petar Dubrowski, u „Biblioteci Warszawskoj" godine 1841. Svojoj radnji o Gunduliću dodao je Dubrowski njekoliko kitica Gundulićeve piesni „Suze sina razmetnoga" u dobrom prievodu grofa Lava Potockoga, koji je riedkom dubljinom proniknuo i u duh Gundulićeva „Osmana".

U prvom svezku od g. 1844. iste „Biblioteke varšavske" piše grof Aleksandar Przezdziecki o talijanskom prievodu „Osmana" iz pera Marka Antuna Vidovića, štampanom u Dubrovniku 1838. Isti taj list donosi i razpravu Adama Rzazewskoga o Gunduliću i o njegovu „Osmanu". Rzazewski meće „Osmana" u književnost srbsku.

Iz ovih redaka vidimo jasno, da je o samom Gunduliću medju Poljacima više toga napisano, nego kod nas Hrvata o svoj poljskoj književnosti. Pa ipak autor ove studije svoj prikaz, koji je ovako temeljit izašao s pomoću profesora M. Sokolowskoga, završuje ovom željom i idejom: „Uz sva ova djela... treba ipak danas u Poljskoj takve kritične studije o „Osmanu", koja bi bila dostojnija toga velikoga eposa, nego je sve ovo, što je do sada napisano. „Osmana" i njegova tvorca ne možemo razumjeti, ako ih odtrgnemo od tla, koje ih je rodilo, i od velikih struja zapada, koje su ovo tlo pripravile.... ali u drugu ruku

ne smije se „Osman" ograničiti samo na starodavni Dubrovnik i na dalmatinsko primorje... Postavivši se na temelj zajedničkih ideja medju Poljskom i medju Hrvatskom, bit će Gundulić za Poljake bliži i razumljiviji, a za Hrvate viši znamenovanjem, što ga ima u ponajsvjetlijoj epohi poviesti slavenskoga duha".

Vrlo jezgrovit i topao članak donio je Sl. Sv. u 11. svezku o pok. fra. Grgi Martiću. Taj nekrolog napisao je upravo majstorski već ponovno spomenuti Sigmund Stefanski, a oživio ga je sgodnim citatima iz „Osvetnika" u vrlo uspjelom poljskom prievodu. Vriedno je doslovce donieti završetak ove poljske uspomene na najslavnijega hercegovačkoga Hrvata:

„Ovoga slavenskoga Homera upoznao sam pred osam godina i bio sam kod njega više puta u Kreševu. Tamo u tišini staroga manastira usred planina i jela, koje je tako rado opievao, proživljavaše fra. Grga ostatak burnoga života, odan službi božjoj, pjesničtvu i sirotinji raji.

Nezaboravan je to za mene lik. Starac krepak, željezne snage, obličje slavenskoga pradjeda blago i umno, pogled bistar i veseo, nad ustima po običaju bosanskih franjevaca brk, kojega se ne bi stidio nijedan junak, prolazeći s dževerdarom po gorama. Visoko čelo, što ga ne mogaše pokriti crveni fes — sve te je to na prvi pogled privlačilo, te je odmah nastajao takav odnošaj, kojemu se uspomena ne gubi iz pameti.

Jednom sam ga posjetio u družtvu prijatelja — Rusina i jednoga hrvatskoga pubiliicste. Starac u dobi preko sedamdeset i pet... primio nas je srdačno u svojoj ćeliji. Po starom bosanskom običaju išla je od ruke do ruke čaša rakije, a zajedno s njom i uspomene davnih vremena. Doba poturice Omer-paše, koji bijaše strah i trepet i ponosnim turskim begovima i kršćanskoj raji, koji je progonio Jukića i Martića, biesni ratovi god. 1858. i 1876., bosanska okupacija, sve je to čudno oživljavalo u pripoviedanju starca, koji kod svih tih sgoda magna pars fuit. Usred tih uspomena ponavljalo se ime Iskenderbega, — Ilinskoga — i mnogih drugih, koje je sudbina iz Lechistana dotjerala čak u balkanske gore medju Turke, a tu su se opet spominjala imena Poljakâ, koji su vojevali za slobodu raje...

Skromnoga ovoga fratra okruživaše neobično poštivanje i popularnost. Trebalo ga je vidjeti u Sarajevu, kamo bi kadikad polazio, gdje pozdravlja seljake i trgovce, ili turski razgovara s musulmanskim efendijom agom, sa starim znancima iz onih vremena, kad je glava slabo na ramenu stala; neriedko se je i stari Španjolac sklonio k Martićevoj ruci. Danas su po pokojniku ostale samo njegove pjesni, tako velike i krasne, a ipak tako jednostavne i iskrene, u istinu iz srca puku izvadjene, te mi se čini, kad ih čitam, da kao nekada sjedim negdje u kolibi na Romaniji planini, ili nad hladnom vodom Neretvom te slušam slepca guslara i zajedno se s kmetovima divim davnim pjesmama, junačkim bojevima, vitežkomu oružju i zlatokosim vilama, koje kao sunčane zrake polieću nad gorskim vrhuncima".

Medju svim člancima o Hrvatima najznačajniji je prikaz rada naših učiteljica iz pera Tad. Stan. Grabowskoga u 18. svezku. Tu je na šest i pol stranica podana tako priegledna, podpuna i privlačiva slika rada naših učiteljica, da se ova razpravica može nazvati uzorom, po kojem bi se imale pisati kulturne slavenske studije. Nigdje nijedne fraze, nigdje obligatne, prisiljene hvale, nego je svaka izreka plod dubokoga uvjerenja i iskrene simpatije, jer je plod ozbiljnoga i svestranoga proučavanja. Da vidimo:

Članak ima naslov: „Nauczycielki chorwackie". Poslie njekoliko rieči uvoda prelazi pisac odmah na klub učiteljica i na

njegov organ, mjesečnik „Domaće Ognjište", o kojem doslovce veli:

„To je časopis neizmjerno zanimiv, jerbo odkriva jednu od najvažnijih karata u povjesti hrvatske kulture posljednjega doba. Časopis, što su ga zamislile, što ga izdaju i uzdržaju izključivo ženske sile, posvećen učiteljskim pitanjima u opće, a potrebama učiteljica napose, boreći se s neprilikama i dobivajući si brzo i očito priznanje cieloga družtva, i to vlastitom snagom ii vlastitim radom, sa svakoga gledišta izuzetan pojav u životu tako nemirnoga i nesolidarnoga družtva, kao što je hrvatsko. Napredak mjesečnika tečajem pet godina trostruko je rječitim svjedočanstvom intensivnoga rada onoga središta, iz kojega potječe, a ujedno dokazom zamašnosti ideje, koju si je postavio za svoj cilj".

Sad se pisac osvrće na postanak „Udruge učiteljica" i na vanredne zasluge urednice „Domaćega Ognjišta", Milke Pogačićeve. Pisac cituje znatan dio govora, što ga je M. Pogačićeva držala na prvoj glavnoj skupštini Udruge i u kojem je označila idealnu svrhu ovoga udruženja. Tko god pročita samo ovaj izvadak govora i sgodan komentar, kojim autor popraćuje program Udruge, mora zavoljeti narod, u kojem cviet ženske inteligencije ovako idealno misli i ozbiljno radi.

Poslie toga autor potanko izvješćuje o petom godištu „Domaćega Ognjišta", naglašujući ponovno, da „sa svakoga gledišta zadovoljava svojoj svrsi". Iz ovoga se izvještaja vidi, da je pisac savjestno pročitao i one sitne stvarce pod naslovom „Tu i tamo", jer potanko nabraja i njihov sadržaj, za koji veli, da je „u svakom svezku pun vrlo zanimive pouke, savjeta, uputa, kao primjerice o djeci i o novinama, o pričama, koje se djeci pripoviedaju, o kućnoj kemiji, o štetnim navikama pri odgoju (kao ona: Ne kazuj ništa otcu), o izboru zvanja kod djevojaka, o školi i o služinčadi, o tjelesnom odgoju djevojaka, o raztresenosti kod djece, o učenju i o zabavama kroz praznike, o prikoravanju djece pred tudjim ljudima, o dopisivanju odrasle djece, o smislu za prirodu i za umjetnost, o kuhinjskoj higijeni, o drugovanju itd. itd."

Na to se pisac zaustavlja kod urednice „Domaćega Ognjišta", za koju piše:

„Prije dvadeset godina izdala je Milka Pogačićeva prvu svoju knjižicu: P j e s m e, koja je primljena s priznanjem, premda bez velikoga odjeka. Poslie toga malo se je bavila pjesničtvom, posvećujući se pedagožkomu i filosofskomu studiju, pa onda književnosti za djecu. Istom onda, kad se je pojavilo „Ognjište", počela je iznova dirati strune svoje sitne lire. Od tada gotovo svaki svezak „Ognjišta" resi kitica prekrasnih Pogačićkinih srokova. Sitni su to stihovi, kao da se nehotice izvinuše iz prsiju, . . . ali su tako majstorski, tako ljubki i iskreni, da ih smjelo možemo nazvati biserjem. Sitni su, kao biserna rosa, ali je mnogo u njima svjetla i topline, snage i vatre; to su pjesme jake duše, koja boreći se sa životom, ipak život voli.

I tu g. Grabowski cituje doslovce ove u istinu i po formi i po sadržaju divne stihove:

O ne! . . . Vi zbilja, zbilja niste krivi,
Što nisam mrtva,
Što još mi nije slomila se duša
Od boli, žrtva —
Što niste u njoj ugasili sunca
ni svietlih nada —
što još se u njoj i posmijeh i suza
u pjesmu sklada.
Od svoje duše odkida se pjesma
sa snažnim klikom
i ne pita vas: da l' ju itko sluša,
i godi l' ikom! —
Ja pjevajući probijam si pute
sred stiena sivi'
I ljubim život — i da još ga ljubim —
vi niste krivi! —

G. Grabowski spominje u kratko i 25-godišnjicu književnoga rada Pogačićkinoga, pa naročito iztiče „posvema novu stvar u hrvatskoj književnosti", na ime spis „Iz mojega svijeta", što su ga Pogačićki u proslavu izdale njezine kolegice.

Kraj Pogačićke zaslužuje prvo mjesto ravnateljica naše ženske djevojačke škole u Banjaluci, Jagoda Truhelka. Za „Vojaču", Truhelkin roman iz povjesti Bosne, veli naš Poljak: „Danas se ova stvar možda manje čita, ali ima ipak trajnu književnu vriednost". Najboljom radnjom ove spisateljice drži Grabowski njezine uspomene „Nakon deset godina". Spominje njezinu „Slavičinu udaju" kao i njezine „koristne i vriedne knjige za mladež" („Tugomila" i „Naša djeca").

Govoreći o Camili Lucerni i o njezinu dramatskom radu („Na ruševinama", „Jedinac") iztiče savjestni kritičar i ovo: „Zaista je značajnom pojava, da u Hrvatskoj baš žene propoviedaju u pjesničtvu silu i tvrdoću duha".

Od mladjih suradnica „Domaćega Ognjišta" zadržaje se autor podulje kod Adele Milčinovićeve, veleći, da „su već njezini prvienci pokazali pravi spisateljski talenat". Spominje njezinu brošuru „Naše ženske škole" i polemiku sbog nje, pa žali, što mu je nepoznata Milčinovićeva „Ivka".

O Štefi Iskri (Iva Rod) kaže Grabowski obćenito, da su joj feljtoni liepi, sitne pjesme sjetne, da je vrlo skromna i da je nekoje njezine stvari preveo Poljak Juraj Zulawski u sbirci „Intermezzo".

Za Zdenku Markovićevu kaže poljski kritičar, da je neizmjerno osjetljiva i posvema modernistična. „Puna neobično subtilnoga smisla za liepo i dobro, dražestno baca skice i sličice kao biele kitice poljskoga cvieća, u kojem toliko uživa. Umije uhvatiti najslabije trzaje ljudskoga uma i duše u t. zv. pričama . . . Najbolje su joj novele: „Umjetnik" i „Nas troje", pak pučke pripoviedke kao „Pastirica", „Starci", „Ljetno veče" i t. d. Zanima se i poljskom književnošću; pisala je o Konopnickoj i o komentaru Wyspianskoga za Hamleta".

Napokon spominje Grabowski još i pok. Eug. Gerbu, a po imenu još i drugih šest suradnica „Domaćega Ognjišta".

Pročitavši ovaj poljski prikaz udarila mi je krv u obraze radi naše osobito novije kritike, videći, s kolikom eto savjestnošću i objektivnošću kritizuje mladi Poljak, k tomu još modernista, i ono naše „Domaće Ognjište", kome se naši kritičari znadu tek neslano podrugivati, a možda ni jednoga godišta nisu ni prolistali.

Osim redovnoga priegleda naših listova naročito dnevnika, donio je „Slavenski Sviet" u travanjskoj svezci drugoga godišta i obširniji prikaz zajedno s ocjenom obaju svezaka „Uzničkih uspomena". Ocjenu je napisala Kristina Zaleska i izpreplela ju što točnim citatima, što sravnjivanjem naše narodne biede s patnjama poljskim. Prelazeći preko onoga, što kaže o autoru, evo kakav je doslovni završetak same ocjene:

„Kad čitaš Radićeve Uspomene često ti dolazi na misao Dostojevski i njegovi „Zapisci iz mrtvoga doma". Razlogom tomu nije samo isti tema, nego takodjer zajedničko duboko čuvstvo, kojim se oba pisca znadu uživiti u opisivani sviet, te imaš dojam, da autor ne stvara, nego snagom svoga talenta samo dozvoljava i omogućuje, da se taj sviet otvori i pred našim očima. — No dok Dostojevski voli stajati po strani, motriti, osjećati i opisivati, Radić reaguje ne samo srcem nego i savješću, sliedeći s ljubavlju biednu svoju braću po stazama, po kojima hodaju, ne gubi ni na čas s očiju puta, kojim im je ići k ljepšoj budućnosti, i nastoji im pokazati taj put, ne kao učitelj ex cathedra, nego kao brat, dieleći s bratom ono, što je već sam stekao . . . Radić riedkom

snagom zaboravlja na sebe, daje zdravi i silni dojam, vodeći nas pokraj biede toga naroda dušâ, koje su izgubile ravnotežje, koje padaju pod bremenom nevolje, straha i krivnje u neznanju i nesviesti, naroda, koji govori, da je već sam Bog na njega zaboravio..." Važno je naglasiti, da kritičarka u svojoj rodoljubnoj boli, što iz Uspomena ne vidi, da je njihov autor u Kijevu i koješta drugo vidio, a ne samo veliki pravoslavni samostan — pešćersku lavru, ogorčeno kliče: „Da je proklet onaj, koji je uzrokom, da se tako malo poznajemo".

IV. Gospodarsko-politički članci.

Možda je najizrazitijim obiljextremem poljskomu „Slavenskomu Svietu" živi interes i stvarnost, s kojom piše o narodnogospodarskim pitanjima slavenskih naroda i zemalja. Budući da se narodna privreda i gospodarska narodna samostalnost ne da ni zamisliti bez jake prosvjete i bez široke političke autonomije, to je posvema naravski, da Slavenski Sviet često zalazi i na strogo političko polje, premda si nije stavio zadaćom, da vodi možda dnevnu stranačku politiku. Čovjek je upravo u neprilici, koju bi razpravu tu prije spomenuo i iztaknuo.

Najvažnije su dakako sveobće slavenske gospodarske studije, u kojima se naravski spominje i Hrvatska i Hrvati. Takav je primjerice članak Neudeutschland, u kojem Franjo Morawski neobično živim bojama prikazuje njemačke težnje, da od Poljske i Rusije do Urala učine novu Njemačku, najprije s financijalno-gospodarskoga gledišta, a onda i s narodnokulturnoga i političkoga.

Drugu takvu razpravu donio je osmi svezak „Sl. Sv." pod naslovom „Slavenofilstvo i trgovina."

Tu na početku saznajemo, da je gospodarsko neprijateljstvo medju jagelonskom Poljskom i Rusijom bilo uzrokom kasnijih političkih opreka, te autor razprave poslie toga otvoreno veli:

„Preporod Slavenstva ostat će čisto književnom pojavom i ne će ostaviti nikakvoga znatnijega traga u političkoj povjesti Evrope, ako se i gospodarski ne oslobodimo od njemačke trgovačke prevlasti".

S ovoga je stanovišta pisan cieli članak, pa je onda prirodno, da se tu korak za korakom prati djelovanje pražke Živnostenske banke medju južnim Slavenima i željezničko spojenje Dalmacije s Hrvatskom i s ostalom monarkijom, kojemu se i po uvjerenju „Sl. Sv." najodlučnije protive Magjari, a ne čini se piscu malenkošću ni taj fakat, što u Dalmaciji gotovo nema opeka, nego se moraju dovoziti — čak iz Italije.

Revni pisac ne zaboravlja ni takovih važnih potankosti, kao što su hrvatski članci u češkom „Videnskom Merkuru", a upozoruje i na osebujan način reklame češkoga tvorničara Vydre, naime na njegov hrvatski književni list „Sijelo", koji mogu dobiti samo njegove mušterije. Za „Sijelo" veli pisac doslovce ovo: „Pregledavši sedam brojeva toga lista, nisam našao nijedne radnje, koja ne bi bila vriedna, da se štampa". Treću ovakvu studiju priobćuje 12. sv. „Sl. Sv." iz pera glasovitoga sociologa, sveučilištnoga profesora u Št. Gradcu, dra. L. Gumplowicza.

Ova je razprava izašla najprije u ožujskoj svezci: Politisch-anthropologische Revue, a drugi njezin dio dao je autor štampati istodobno njemački i kao Poljak poljski i u jedanaestom svezku „Sl. Sv."

Drugi dio i jest najvažniji, a osvrnula se na nj i naša hrvatska štampa, a riečki „Novi List" donio ga je dapače u doslovnom prievodu, ali s opazkom, koja pokazuje, da je uredničtvo ne samo jednostrano, nego posvema krivo shvatilo glavne autorove misli.

Studija ima naslov: „Sociološki problemi u austrijskoj politici," a o nama Hrvatima govori se koli o našem sporu s Ugarskom, toli o našem odnošaju prema Srbima.

Dr. Gumplovicz dokazuje neoborivim faktima, da u Habsburžkoj monarkiji germanizacija uzmiče i mora uzmicati, i da jedina državna ideja budućnosti u njoj jest i može biti što intenzivnije njegovanje slavenske kulture svih njezinih slavenskih naroda kao jedne cjeline. U tom smislu autor je nepokolebivo uvjeren, da se prije ili kasnije prirodnom evolucijom moraju sjediniti najprije hrvatske zemlje, a onda i ciela Hrvatska s čitavom Slovenijom. Umni učenjak piše o tom doslovce ovako:

„Pogledajmo samo na Hrvatsku, Dalmaciju, Kranjsku i austrijsko primorje. U smislu načela divide et impera podieljena je trojedna kraljevina na dvie česti. Diobu izvršiše Magjari zajedno s Niemcima. Hrvatska i Slavonija ostale su kod Ugarske, a Dalmaciju dobila je Austrija. Ali nije trebalo dugo čekati i družtveno-psiholožke struje za jedinstvom... postadoše politička težnja... U Zagrebu i u Zadru proglašen je već njekoliko puta jasno i glasno zahtjev, da se sve te zemlje ujedine... Za ovo jedinstvo ne govori samo historijska prošlost i zajednička narodnost, nego i pozitivno... državno pravo hrvatsko i ugarsko. Isto je tako danas već postalo političkom težnjom nastojanje od više desetgodišta za zbliženjem Hrvata i onako veoma blizkih kranjskih i istarskih Slavena".

O narodnom jedinstvu Hrvata i Slovenaca dr. Gumplowicz mnogo je razmišljao, pa je za nas veoma poučno, da glavnom zaprekom ne smatra ni Magjare, ni Beč, ni Peštu, ni dualizam od 1867., ni nagodbu od 1868., nego evo ovu družtvenu razliku: „Medju Hrvatima i Slovencima slična je opreka kao i medju Poljacima i Česima. Hrvati su „plemićkim narodom", koji se je kroz stoljeća razvijao pod plemićkom vladom. ... Slovenci su... naprotiv demokrati poput Čeha. Iz toga nastaju nesporazumljenja, kojih nije tako lako odstraniti".

Dalekovidni poljski sociolog ipak je podpuno uvjeren, da će na koncu pobiediti i hrvatska i slovenska ideja, uzprkos tomu, što je „liberalni" dualistički nož hrvatsku razpolovio i što se maleni Slovenci imaju boriti s takva dva jaka protivnika, kao što su Niemci i Talijani. Duboki ovaj naš mislilac stekao je naime najstrožim znanstvenim iztraživanjem nepokolebivo uvjerenje, da su i najmanji u istinu kulturni i sviestni narodi nepobjedivi na svojoj rodjenoj grudi, na svom domaćem narodnom tlu.

Dugogodišnja gospodarska i politička kriza u monarkiji bila je povodom, a pravilno shvaćanje slavenske politike razlogom, da je „Sl. Sv." u 12. svezku donio članak: Trójjedyne królestwo, a u 16. svezku referat: Gdzie przyszlość Chorwacyi?

Prvi članak napisao je već spomenuti dr. Sigismund Stefanski, koji je o toj stvari predavao i u Slavenskom klubu. Članak je strogo znanstven, ali ipak je napisan tako pregledno i lako, te svaki Poljak dobiva iz njega posvema vjernu i jasnu sliku državopravnoga položaja Hrvatske prema Ugarskoj. I mnogi Hrvat, pa bio on i dosta naobražen, mnogo bi naučio iz ove radnje umnoga Poljaka.

U spomenutom referatu javlja isti pisac poljskoj publici svoj razgovor s profesorom drom. Josipom Perićem, kao glavnim protivnikom i s don Jurjem Biankinijem, kao glavnim braniteljem riečke rezolucije. Njihovo mnienje popunjuje Stefanski još razgovorom s poznatim slovenskim zastupnikom drom. Šušteršičem.

Dr. Perić naglasio je najprije to, da magjarska koalicija nije dala Hrvatima baš nikakvoga jamstva, da će izpuniti

svoja obećanja Hrvatima. Zatim osobito iztiče bezobzirnu magjarizaciju Slovaka, Srba i Rumunja i brutalno kršenje nagodbe od god. 1868. i silovitost Magjara na Rieci. U tom smislu naglasio je dr. Perić, da je jedini zdravi pravac hrvatske politike tražiti narodno jedinstvo i samostalnost Hrvatske u Cislajtaniji na temelju cetinskoga ugovora od 1527. i hrvatske pragmatičke sankcije od 1712., budući da se je i s istim austrijskim Niemcima lakše sporazumjeti nego s Magjarima.

Napokon je prof. Perić osobito naglasio, da se je hrvatska stranka u Dalmaciji riečkom rezolucijom iznevjerila slavenskoj uzajamnosti ili točnije jednoj osnovnoj točki svoga programa, koji izrično veli, da će stranka svim silama nastojati, da uzdrži bratimske odnošaje sa slavenskim narodima, te da će u slavenskom svietu tražiti simpatije za opravdane težnje hrvatskoga naroda.

Zastupnik Biankini razlagao je poljskomu učenjaku u glavnom ovako:

U Hrvatskoj je najprije trebalo srušiti Khuenov sistem i učiniti aktuelnim sjedinjenje Dalmacije. Ugarska se mora hoćeš, ne ćeš, pogoditi s Hrvatskom, što dokazuje jedan jedini pogled na zemljovid. Medju vodjama koalicije može se mnogo računati na grofa Apponyia, koji iskreno želi, da se razjasni odnošaj medju Hrvatskom i Ugarskom.

Uvjerenje dra. Šušteršiča dovoljno je izraženo u ovoj jednoj jedinoj izreci: Naše težnje išle su prema Zagrebu, ali ne mogu ići do Pešte.

Vriedno je znati, kako sam Poljak završuje svoj izvještaj:

„Nastojao sam, da objektivno sine ira et studio prikažem rezultat svojih razgovora sa zastupnicima slavenskoga juga. Kakavgod bio posljedak borbe medju strankama, kakogod se riešilo pitanje, gdje je u istinu budućnost Hrvatske, naše će simpatije vazda biti na strani naroda, koji se uztrajno bori za svoja prava i teži, da si stvori položaj dostojan davnih historijskih tradicija, naroda, koji svom snagom radi za svoj prosvjetni razvoj i napredak".

Odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj tako živo zanima najodličnije poljske mislioce i političare, da je Slavenski klub u Krakovu dne 28. listopada 1905. priredio posebno predavanje, na kojem je dr. Sigmund Stefanski obširno i temeljito progovorio na temu: Hrvati prema Magjarima, o čem se je onda razvila neobično živa i poučna razprava.

Prvi dio ovoga predavanja već sam spomenuo. Izašao je naime pod naslovom: „Trojedna kraljevina" u 12. svezku Sl. Sv. U drugom dielu donosi 11. svezak Sl. Sv. potanko izvješće, osvrćući se ujedno na razpravu, koju je dr. Stefanski izazvao.

Dr. Stefanski podavši najprije jasnu sliku o hrvatskom državnom pravu, prikazao je i sve naše političke stranke, ne zaboravivši naravski ni mladjih stranaka, kao što su naprednjaci i hrvatska pučka seljačka stranka. Zatim je naglasio, da nama Hrvatima prieti istodobno trostruka opasnost: gospodarsko razsulo, magjarski šovinizam i njemačka poplava. Iza toga je upozorio, da bi pobjeda košutizma, t. j. razdvojenje Habsburžke monarkije, bila veliki korak za njemačko prodiranje „vom Belt zur Adria". Time je došao do jezgre stvari, pa je doslovce kazao i ovo:

„Tu bi prije svega trebalo prekinuti s dogmom, koja još uviek kronički ide po glavama političara južnoga Slavenstva o zadržanju germannke pogibli uništenjem Austrije i postaviti proti njoj misao, da Austrija u ovom ili onom obliku ima služiti Slavenima kao konačna protuteža Drangu nach Osten. Napredak u tom pravcu polagan je doduše, ali nepobitan od početka ustavne ere. A razbita Austrija ne bi mogla sama za sebe gospodarski obastati, a stupivši u carinsku svezu s Njemačkom postala bi njezinim satelitom,

i doista prvom stražom germanizacionoga pritiska". Na to je dr. Baupré oštro izjavio, da su se hrvatski opozicionalni zastupnici, proglasivši savez s Ugarskom, iznevjerili cieloj svojoj političkoj prošlosti. Zatim je riečku rezoluciju tumačio psiholožkim razlozima, naime ogorčenjem na austrijsku nezahvalnost. Napokon je osobito iztaknuo to, da za magjarskom koalicijom stoji ratoborni pangermanizam, koji ne teži samo duboko u Austriju, nego i daleko na balkanski poluotok. Završio je veleći, da je dužnost i poljskih zastupnika u Beču i poljske publicistike, da djeluje na hrvatske zastupnike i na hrvatsko družtvo, i da svim silama nastoji, „odvratiti Hrvate od pogibeljne sveze, u kojoj prije ili kasnije moraju biti prevareni i upropašteni". Tad je progovorio prof. dr. Marijan Sokolowski, slažući se posvema s oba predgovornika i nazivajući riečku rezoluciju „pogreškom, koja dokazuje, kako je Hrvatska još malo razvita i kako je još tiesno obzorje, u kojem se kreću hrvatski političari". ... Dr. M. Sokolowski nastavio je dalje ovako: „Sva obećanja i obveze magjarske na vrbi su svirala... Ako se Hrvatska tuži na Austriju i na njezine vlade, to i mi možemo reći, da je nama g. 1846. centralistička vlada učinila tako strašnu i krvavu krivicu, da se nikada ne bismo mogli izmiriti s austrijskom državom, kad bismo se bili ravnali svojim osjećajima ... Ugarska je po svojem položaju i po svim svojim prilikama saveznica Sveniemaca. ... a magjarska koalicija zapravo je djelo magnata, povezanih vezama tisućljetnih interesa sa židovsko-njemačkim financijalnim svietom u Pešti, a time i u Berlinu, i na takvom temelju osniva se sav magjarski šovinizam. Budućnost austrijske monarkije zavisi o tom, kako će se riešiti ova dilema: ili da Niemci zajedno s Magjarima podpuno unište Slavene... ili da si Slaveni zajamče sva narodna prava. Sanjari i teoretičari snivali su god. 1848. o Austriji kao o slavenskoj državi... Danas se radi i može raditi samo o tom, da si mi Slaveni izvojujemo i osiguramo ono mjesto u monarkiji, koje nas ide... Kad se sve ovo uvaži, valja priznati, da je snažna opozicija Radićeva proti rezoluciji... dala izraz zdravomu instinktu samoočuvanja hrvatskoga naroda".

Sad je progovorio profesor dr. August Sokolowski. Najvažniji njegovi navodi jesu u tom, da je „svaka politika, koja ne ide za ojačanjem slavenskoga življa u monarkiji, maglovita i nerealna, i da pomagati Magjarima znači bezuvjetno raditi pour le roi de Prusse — za kralja pruskoga". Još su u razpravi sudjelovali urednik Slavenskoga Svieta dr. Koneczny i kod nas dobro poznati Poljak iz ruske Poljske dr. Marijan Zdiechowski.

Dr. Koneczny iztaknuo je ove važne misli: Ako se Dalmacija sjedini na zahtjev Pešte, bit će i nadalje gospodarski zanemarena, a upotrebit će se samo znamenitije luke, ali ne na korist Hrvata, nego protiv njih, kako je to na Rieci. Poznato je naime, nastavlja dr. Koneczny, da austrijska vlada zanemaruje Dalmaciju pod nesavladivim pritiskom vlade ugarske, dapače i uzprkos cislitavskim interesima... Govornik nastavlja doslovce ovako: „Najjačim poticalom vazda su interesi gospodarski, a ti su u Dalmaciji sa strane Hrvata i Magjara upravo oprečni, te se nikako ne mogu izmiriti. U Pešti dakle ne mogu pristati na gospodarski razvoj Dalmacije, dok naprotiv Cislajtanija ima znamenite koristi u tom, da dalmatinsko primorje što više podigne... O normalnom razvoju kojega mu drago slavenskoga naroda može se govoriti samo u Cislajtaniji, a nipošto u Translajtaniji. Ako dopustimo, da se ugarska kriza rieši revolucijom i oružjem, moramo se uvjeriti, da bi pobjeda Magjara... bila početkom pobjede pangermanskih prohtjeva. Koli unutrašnje,

toli izvanjske prilike u monarkiji danas su posvema drugčije, nego bijahu 1848., a toga Hrvati ne uvidjaju. Sva fakta dokazuju dakle, da je riečka rezolucija vanredno koristna za politiku Prusije, a vrlo opasna za slavensku stvar u obće, dok su hrvatske prilike danas u glibu na duže vremena, i to u času, kad ih je bilo moguće pročistiti opozicijom proti Pešti, a oslonom na Beč.

Govor profesora Zdiechowskoga doniele su i neke naše novine, naročito „Obzor", ali samo u onom dielu, gdje je rezoluciju tumačio bezprimjernom nezahvalnošću austrijskom prema Hrvatima, dok je glavni dio govora baš u ovim riečima, što ih „Sl. Sv." doslovce ovako donosi: „Magjari se dapače ne lecaju misli, da Austriju raztepu i da sklope savez s Prusijom. Prodahnuti fantazijom svoga impeijalizma, ne računaju na nikakove zapreke. I nema sumnje, da u obećanjima, što ih daju Hrvatima, nisu iskreni, i da će sve učiniti, kako bi prvom sgodom zadanu rieč prekršili... Košut, koji danas stoji na čelu koalicijonih stranaka, govorio je nedavno njemu, Zdiechowskomu, o Hrvatskoj kao o pokorenoj zemlji s največim priezirom i upotrebio je kodtoga dapače takve izraze i takve prispodobe, koje se javno ne mogu ni ponoviti. S toga razloga mora se Hrvatima, koji ugovaraju s Magjarima, preporučiti najveća opreznost".

V. Priegledi štampe.

Kako vidimo, samih članaka donio je krakovski „Slavenski Sviet" o nama Hrvatima za poldrugu godinu čitavu knjigu. No osim toga ima taj bez sumnje najbolji sveslavenski mjesečnik redovni priegled slavenske štampe na kakvih desetak listova a od toga po njekoliko stranica odpada i na hrvatske listove.

Upravo je neobična nepristranost i savjestnost ovih priegleda. Tu su referati ili doslovni citati najvažnijih članaka iz „Hrvatstva", i „Pokreta", iz splitske „Slobode" i „Hrvatskoga Prava", iz „Novoga Lista" i „Obzora", iz „Novoga Srbobrana" i „Agramer Tagblatta", iz „Narodne Obrane" i „Dnevnoga Lista", iz „Vrhbosne", „Hrvatske Straže", iz „Hrvatske Misli", iz „Slavenske (tršćanske) Misli" i iz „Savremenika".

Riečka je rezolucija donesena u doslovnom prievodu, a gotovo je doslovce priobćen i proglas glavnoga odbora hrvatske pučke seljačke stranke proti rezoluciji, i to prema netočnomu tekstu u „Pokretu".

Samo se po sebi razumije, da uredničtvo ova izvješća i citate redovno popraćuje takvim mislima i faktima, koje bi bilo vriedno čuti i u Hrvatskoj, te je velika šteta, a i sramota, što baš nijedan zagrebački dnevnik nema mjesta za ovako važne i ozbiljne stvari.

Najzanimivije su i najpoučnije primjetbe uredničtva o politici našega novoga kursa, na pitanje o glagolici i na pisanje katoličkih naših listova „Vrhbosne" i „Hrv. Straže". Zato je vriedno i o tom koju tu čuti.

Pišući o politici riečke rezolucije (u 10. svezku 1905.) veli „Sl. Sv." doslovce i ovo: „Prije svega valja konstatovati, da Austrija od 1905. nije Austrija od 1848., da su se slavenski narodi Cislajtanije otresli vjekovne tmine i da nastoje stvoriti Austriji nove temelje, t. j. obnoviti ju prema načelima pravednosti i narodne ravnopravnosti. „Kolo polskie" radeći na tom, da se ustali velevlastni položaj monarkije za sigurno ju ne drži prednjom stražom Velike Germanije; da „Kolo polskie" ne radi za kralja pruskoga, najrječitijim je dokazom živa želja pangermana, da se Austrija razbije, i neutaživa njihova mržnja na „poljsko kolo" (poljski zastupnički klub u Beču)... Ni Magjari od 1905. nisu oni isti, koji su bili 1848... Danas su opasniji, njihov je šovinizam dosegao svoj vrhunac... Današnja borba koalicije proti Beču... nije krik iz narodnih prsiju za slobodom, nego je to vika magjarskoga šovinizma, za koji se u Evropi nitko ne oduševljava, šovinizma, koji nema ni toliko stida, da slovačkoj djeci dozvoli prvu pouku u materinskom jeziku;... no i dopustivši, da će Magjari u istinu u koječem popustiti (Hrvatima), gdje nam je jamstvo, da će Magjarima novi ugovori vriediti više od starodavnih hrvatskih historijskih prava, što su ih toliko puta pogazili? Ugovori obvezuju samo slabe..."

Za glagolicu piše Sl. Sv. (u 9. svezku 1905.), da je „njezina nesretna strana, što se izvrstno dade izrabiti u svrhu protukatoličke propagande", a još prije toga (u sv. 6. 1905.) veli, da je to u istinu najveća komedija gledati, kako „l i b e r a l n a vlada (bečka i peštanska) glagolicu progoni i kako ju l i b e r a l n i dnevnici brane, izrabljujući cielu stvar proti svećenstvu".

Kako je „Slavenski Sviet" nepristran, svjedoči možda najbolje oštra osuda tona, kojim znade pisati Mahnićeva krčka „Hrvatska Straža".

Ta je osuda u 4. svezku 1905. (str. 336—337) u ovim redcima: „Ne jednoga čovjeka iznenadjuje siloviti, rekli bismo dapače nekršćanski ton ovoga lista (Hrv. Straže) u polemici, ali tumačimo to time, što urednici lista ne vide valjda drugoga načina, kako bi hrvatsko družtvo probudili iz vjerske pospanosti... Urednici Hrv. Straže u svojoj katoličkoj revnosti zaboravljaju se tako daleko, te padaju u zaslieplјeni ekskluzivizam i nisu sposobni dapače ni dopustiti (u teoriji), da izvan katolicizma može biti išta zdrava i poštena".

„Slavenski Sviet" zove biskupa Mahnića sbog toga Pobjedonoscevim — i tim je rečeno sve.

Kako se je moglo i očekivati, osvrtao se je „Slavenski Sviet" u više brojeva na slavensku anketu češkoga književničkoga družtva „Máj", koje je i nekoje Hrvate zamolilo, da odgovore na ova dva pitanja: „1. Ima li zajedničkih slavenskih interesa u ovoj monarkiji, i 2. Kako bi te zajedničke interese trebalo u praksi braniti jedinstvenom slavenskom taktikom".

Izprvice se je činilo, da će se i naša dnevna štampa redovno osvrtati na tečaj ove prve slavenske ankete, jer su svi odgovori bilo djelomice, bilo u cielosti izlazili kroz čitav niz brojeva u pražkom tjedniku „Máj", inače čisto književnom listu spomenutoga družtva. Tako je primjerice „Novi Srbobran" bio počeo donositi doslovni prievod prvih odgovora i obećao, da će tako i unapried prosliediti. Ali svoje rieči nije održao, a svekolika ostala štampa, koliko znam, nije ove slavenske ankete baš ni riečcom spomenula.

Na jedini hrvatski odgovor (i to moj) osvrnuo se je „Slav. Sv." obširnije nego na ikoje drugo pismo. U uvodu ocjenjuje ekspoziciju toga odgovora veleći medju inim, da je u njoj cieli niz znamenitih misli. Te misli cituje „Sl. Sv." doslovce, pa ću ih i ovdje ponoviti:

„Kakva je danas korist Poljaku u Galiciji, ili Hrvatu, što je kod Čehâ još manje analfabetâ nego kod Niemaca? Što pomaže Poljacima i Hrvatima, što su u Češkoj izvrstne strukovne škole i da tu cvate strukovna literatura svih grana? Što imadu danas Česi i Poljaci od toga, što su Hrvati poslie tisućljetne borbe s latinizmom ostali gospodari cieloga iztočnoga Jadranskoga primorja? Kakva korist Česima i Poljacima odtuda, što je Hrvatska, premda izmedju dvie vatre, njemačko-bečkoga i magjarsko-peštanskoga centralizma, ipak zapadnomu Slavenstvu sačuvala otvoren trgovački put na Balkan i u Malu Aziju? A što mi ostali Slaveni imademo od toga, što visokoobrazovano i rodoljubno poljsko plemstvo uživa takvo povjerenje u dvorskim krugovima, te se iz njegovih redova najvole izabirati kr-

milari naše medjunarodne politike, i što su još nedavno četiri Poljaka mogla sjedjeti u bečkom ministarstvu?... A sve bi se to splinulo u jednu jaku slavensku struju, kad bismo njegovali slavenske jezike. Zato najprije treba u svim srednjim hrvatskim školama uvesti jezik češki i poljski, u češkim srednjim školama jezik hrvatski i poljski, a u Galiciji češki i hrvatski".

No temeljnu ovu misao „Sl. Sv." odbija, i to zato, što bi onda primjerice poljska djeca uz latinski, grčki i njemački učila maloruski, češki i hrvatski, a naravno i francuzki, t. j. sedam jezika osim materinskoga, te bi „predlagač morao zaplakati nad sudbinom poljskoga siročeta i nad njegovom duševnom zakržljalošću, jer zabavljeno učenjem sedam jezika ne bi više imalo vremena, da se valjano primi zemljopisa, fizike, matematike, povjesti i književnosti. Daljnju razpravu ob ovoj osnovi treba dakle odgoditi, barem dotle, dok se ukine učenje latinskoga i grčkoga jezika".

Na „Sl. Sv." djelovala je tobožnja neprovedivost gornjega priedloga tako, te svoj osvrt završuje veleći, da ova „osnova o polyglotstvu u slavenskim školama" dokazuje, da njezin autor nije realni političar.*

U jednoj jedinoj rieči polyglotstvo (mnogojezičnost) vidi se sva zabluda današnjega našega shvatanja uzajamnih odonšaja slavenskih naroda medju inteligencijom.

Da se u našim školama uči poljski, preporučio bih, da „Slavenski Sviet" naruče barem sve naše knjižnice naših srednjih škola; ovako ne preporučam — nemam komu, — nego se čvrsto nadam u slavenski preporodni duh hrvatskoga naroda, da ćemo za koju godinu imati i cielu četu mladića, koji će poljski posvema lako čitati i takav hrvatski „Slavenski Sviet", pa bilo i pod drugim imenom, koji će se moći, znati i htjeti svojski odužiti svojemu poljskomu bratu pod geslom: Poznajmy sie, kochajmy sie — Poznajmo se, ljubimo se!

* Pronicavi inače „Sl. Sv." tu je očito nješto zaboravio. Danas se poljska djeca u istinu uče latinski, grčki, njemački i francuski, t. j. četiri tudja jezika, od kojih za jedan jedini treba deset puta više napora i muke, da naučiš u njem g o v o r i t i i p i s a t i, — jer inače učenje nema smisla, — nego da sve slavenske jezike naučiš razumievati. Sve to češći slavenski kongresi pokazali su naime u praksi, da se elita slavenske inteligencije može medjusobno lako razumjeti poslie dva, tri dana uzajamnoga obćenja bez ikakve predhodne priprave. Tko ima takvu pripravu, ili tko već govori i piše u dva slavenska jezika, taj će svaki slavenski jezik razumjeti poslie njekoliko sati praktičnoga vježbanja u družtvu. Pače i obični neškolovani naši ljudi, kako je poznato, drže, da ostali Slaveni govore „pokvareno" njihov jezik, pa je iz evropske diplomatske povjesti poznato, kako su na ljubljanskom kongresu 1821. hrvatski seljaci — kajkavci — razgovarali s ruskim carem, Aleksandrom I, ne znajući, dakako, tko je — i kako su kasnije novinarima i drugim znatiželjnicima kazivali: Pa ruski car čisto dobro govori hrvatski. U oči ove nepobitne činjenice jasno je, da onaj hrvatski priedlog, za koji je i „Sl. Sv." inače zauzet, ne samo nije nemoguć, nego da ćemo mi Slaveni biti i ostati s političkoga gledišta u istinu inferiorni, doklegod barem naša mladja inteligencija ne bude smatrala svojim kategoričkim imperativom, da razumije češki i poljski, t. j. jezik onih Slavena, bez kojih ćemo do vieka biti — bude li nas — puka statistička većina.

Stjepan Radić.

† HENRIK IBSEN.

I.

Dok je stari pjesnik, prozvan „sjevernom sfingom i magičarom", ležao daleko gore na sjeveru mrtav i hladan, davala se i u Zagrebu njegova najdublja tragikomedija „Divlja patka", gdje je starac užasnom gorčinom izvrgao ruglu samoga sebe, cijelo djelo svoga života...

Ibsen je bolovao već davno, pa zato nije njegova smrt nikoga iznenadila. I ne treba je ni žaliti, jer je umro istom onda, kad je obavio poziv svoj. Njegov će život još donijeti ploda, kojega ne možemo da uočimo danas. Našao je na svaki svoj upit i odgovor — ako katkada i čudan ili mnogima nejasan. Prošao je svojim putem jak i osamljen, te stigao do cilja, do epiloga „Kad se m' mrtvi probudimo". U njemu ne pokapamo mrtvih nada. Prošlost ga je grdila i vrijedjala, sadašnjost ljubila, a razumjet će ga moći tek — budućnost.

Ona će istom uvidjeti, kako je bio ćudoredan taj idealni revolucijonarac, protiv kojega su se dizale cijele hajke za njegovoga života istom pripravnošću, kojom će mu sada dizati — spomenike. Blagosovljeni pjesnik ostavio je svijetu svoj blagoslov i umro ipak osamljen, poplašen, kako je i živio. U Kristianiji umrlo je samo tijelo staroga, izmučenoga čovjeka. Djela će njegova živjeti, jer u jednom se Ibsen ipak prevario: on nije živio uzalud, premda si je u epilogu svoga rada napisao značajne — ali i gorke riječi: „Ja nisam živio!"

* * *

Život Ibsenov tumači nam u mnogo čemu smisao njegovih djela. Porodica njegovoga oca bila je zapravo danskoga porijetla, dok je mati bila Njemica.

Otac, pametan, strog i bistar trgovac, a mati opet mirna, nabožna i do nesnosnosti točna žena i domaćica, uvedoše u svoj dom, u kojem se Henrik rodio dne 20. ožujka 1828., samostanski mir i poredak. To je vrlo djelovalo na i onako mučaljivoga dječaka, koji nije volio običajnih dječjih zabava, već se sakrivao kojekuda, zaključavao pred braćom i prepuštao tako svojim — često tugaljivim — sanjarijama. Kad mu je bilo 8 godina, propade mu otac i morade obustaviti svoja trgovačka plaćanja. Osiromašena obitelj ostavi Henrikovo rodno mjesto Skien i odseli na selo. On je kao najstariji razumio dobro, što se dogodilo, pa ga je ta nesreća još više poništila. Postao je divlji, srdit i plašljiv još više. Ljubio je samoću nada sve, a sa svojom se braćom i sestrama jedva kada i razgovarao. Tomu je bio mnogo kriv i Henrikov učitelj, pastor Lammers. Bio to asketa, kao neki Savonarola u povjesti vjerskoga norveškoga života. Na njega mora da je mislio Ibsen još i onda, kad je pisao dirljive prizore svoga „Branda".

Kad je Ibsen svršio nekoliko razreda realke i naučio nešto latinski, morade se odlučiti za koje zvanje. On je htio, da postane slikar, ali mu nije dozvolio otac, jer kao trgovac nije imao pravoga povjerenja u taj način zasluživanja svakidašnjega kruha. Zato posla sina g. 1844. u Grimstad, da se posveti u tamošnjoj ljekarni farmaceutskoj znanosti. Ibsen je jedva dočekao odlazak iz svoga rodnoga mjesta i nije se u nj nikada više vratio. Uspomene su mu bile pregorke. Grimstad je bilo maleno mjesto, koje je oživljavalo jedino dolaskom pojedinih ladja. Tamo je bila ljekarna — kao i u drugim malim gnijezdima — ishodište svim mogućim i nemogućim seoskim vijestima. Mladić je ta sva naklapanja slušao ne:o doba, dok mu nisu dodijala. Onda se osvetio svojim cije-

njenim mušterijama oštrom satirom i još oštrijim kistom svojim, pa se tako sa svima zaratio. Postigavši to, povukao se u svoju sobu i počeo tamo učiti za ispit zrelosti, jer je htio da nastavi nauke i postane liječnikom.

U to pade pokret za slobodu godine 1848. Očajnički boj Magjarâ oduševio ga je toliko, da je njima u čast spjevao i odštampao prvu svoju pjesmu. Proučavajući dalje svoje knjige za ispite, dojmila ga se pojava Catiline toliko, da je toga buntovnika učinio junakom svoje prve drame. Predgovor same drame požurio je samo njegov odlazak iz Grimstada. Drama nije uspjela, jer je više psihološka nego li povjesna, a napisana brzo i površno. Ima ipak u njoj nekoliko krasnih mjesta, koja daju naslućivati kasnijega pjesnika. Novo i obradjeno izdanje izašlo je tek god. 1875.

God. 1850. došao je u Kristianiju, ali željenoga ispita nije mogao da položi. Već o Duhovima te godine napisao je nov komad „H u n s k i g r o b", koji je davan u Kristianiji i dobro primljen. Tako je Ibsen napustio želju za daljnjim sveučilišnim naucima, pa se sav posvetio književnosti. Da poveća svoj maleni dohodak, stao je izdavati uz pomoć dvojice prijatelja nov tjednik. I taj je propao dakako do skora, jer je bio toli radikalan, da je napadao jednako i vladu i opoziciju . . .

God. 1853. nasmiješila mu se malo sreća, kad je postao upraviteljem pozorišta u Bergenu. Tu je napisao svake godine po jedan komad prema domovinskim motivima i zadatku povjerenoga mu kazališta. Tako nastadoše „I v a n j s k a n o ć", „G o s p o d j a I n g e r O e s t r o t", „S v e č a n o s t n a S o l h a n g u" i „O l a f L i l i e n k r a n s".

Poslije četiri godine preuze upravu novoga norveškoga kazališta u Kristianiji, gdje se god. 1858. oženio s kćerkom pastora, Suzanom Thoresen. Tu je napisao „N o r d i j s k u v o j s k u" „K r u n s k e p r e t e n d e n t e" i glasovitu „K o m e d i j u l j u b a v i", koja je podigla silnu buru negodovanja i pripomogla medju ostalim, da je norveško kazalište propalo god. 1862.

Ibsen je mijenjao o mnogo koječem svoje nazore vrlo često i nije ih mario naravno nikada da tumači ovima i onima. Tako je slavio osnovu braka upravo zanosnim riječima u „H e l g o l a n d s k i m j u n a c i m a", a izvrgao ga — dakako u dobroj nakani — ruglu u „Komediji ljubavi" veleći, da je brak ocean, pun zahtjevâ, koji nemaju ništa više zajedničkoga sa prvim krasnim snom ljubavi. Je li čudo, da su baš žene digle kuku i motiku na jadnoga, iskrenoga pjesnika, kojega je sada stizao udarac sudbine za udarcem!?

Slavni pjesnik Björnsterne B j ö r n s o n bio je Ibsenov jedini i najbolji prijatelj, a posvadili su se sasvim ozbiljno radi „S a v e z a m l a d o s t i". Tu se Ibsen ruga neumoljivom satirom političkim frazerima, što je Björnson uzeo tako, kao da Ibsen šiba njegovu stranku norveške „ljevice", koja je tražila političku samostalnost Norveške kao protivnica „desnice", koja je opet zagovarala savez sa Švedskom. Spor je trajao dosta dugo, dok im napokon nije bilo sudjeno, da doživu obojica — i to još kao rodjaci po svojoj djeci — neodvisnost svoje domovine.

„Krunski pretendenti" najbolje su Ibsenovo pjesničko djelo. Borba medju Hakonom i Jarlom Skule opisana je tako veličanstveno, da djelo spada medju najveličajnije tragedije cijeloga svijeta.

Kraj svega priznanja, što ga je bio već stekao, našao se Ibsen sa svojom obitelju u novčanoj neprilici, kad je propalo norveško kazalište. Borba njegovih protivnika protiv „Komedije ljubavi" ogorčila ga je toliko, da je nakanio ostaviti domovinu. Na opetovanu molbu podijelila mu je vlada putni stipendij i on je god. 1864. ostavio Kristianiju i otišao u Rim. Rastanak s rodjenom grudom imao je da traje dosta dugo; vratio se tek god. 1891., da je više ni ne ostavi na dulje vrijeme.

Pod modrim nebom Italije svršio je osim „Saveza mladosti" g. 1865. svoga „Branda", koji je toliko oduševio njegove suplemenike, da su za ciglih devet mjeseci razgrabili četiri njegova izdanja. I taj je uspjeh spasio Ibsena i njegovu obitelj, jer je on bio skupa sa ženom i sinčićem gotovo bez ikakvih sredstava. God. 1866. podijelio mu je storthing počasnu pjesničku nagradu od 1600 norveških kruna godišnjih. Čudnovato je, da su najnejasnija Ibsenova djela dovršena u bajnoj okolici Sorrenta. To je „P e e r G y n t" i ono najčudnije: „S a b l a s t i".

Ibsen se dugo spremao, da učini Julijana Apostatu junakom drame, za koju je marljivo sakupljao povjesnu gradju. Tako je nastala dvostruka drama: „C e z a r o v a i z d a j a" i „C a r J u l i j a n". Kritika je ta djela primila vrlo hladno, premda je Ibsen u Julijanu Apostati orisao samoga sebe i rekao u listu svojemu prevodiocu: „Ovo, što napisah, dio je moga duševnoga života. Sve sam ja to proživio, ako i u drugom obliku; a sama je misao te drame u najužem savezu s našim današnjim vremenom —".

Tko ne pozna Ibsenove „S t u p o v e d r u š t v a"? To je prvi njegov moderni igrokaz, koji je polučio sjajan uspjeh i na juriš osvojio sve pozornice cijeloga svijeta. Napisan je god. 1877. u Monakovu. Dvije godine kasnije slijedila je „N o r a", radi koje potrošiše kritičari cijele rijeke tinte i okrvariše prste. „Nora" je stvorila cijelu revoluciju u mišljenju modernoga svijeta, a to je Ibsen i htio. Poznati sadržaj njen napisan je prema doživljaju nekoga bračnoga para, gdje je muž bio Danac, a žena Norvežanka. Najviše buke izazvale su svakako „Sablasti". Bura negodovanja i otrovnih napadaja, koji ne poštediše ni svetosti njegovoga domaćega života, sasu se na oholu glavu smionoga pjesnika. Glavnija kazališta njegove domovine zatvoriše mu svoje pozornice, a za njim učiniše isto i pokrajinska. Njemački prijevod izašao je tek iza dvije godine nakon „Narodnoga neprijatelja".

„Sablasti" je prikazala neka norveška družina najprije u Americi g. 1882., a tek 1890. prikazane su i u pjesnikovoj domovini, dok su ih engleske i njemačke cenzurne oblasti jednostavno zabranile.

Sva ta gorka iskustva ne smetahu pjesnika. Osjećajući svoju jakost, prkosio je odlučno svim klevetama i odgovorio im god. 1882. još jačim riječima u „N a r o d n o m n e p r i j a t e l j u". Poznatoj pojavi njenoga glavnoga junaka dra. Stockmana ulio je pjesnik dušu svoju i taj jaki i smioni liječnik jest sâm — Ibsen. Dogadjaj sa liječnikom jest istinit, a odigrao se u Austriji, što je Ibsen valjada saznao iz starih novina, za vrijeme kuge god. 1832.

Dvije godine kasnije napisao je „D i v l j u p a t k u", koja je i po sadržaju i po obliku „Narodnomu neprijatelju" upravo suprotna. Tu je već Ibsenov pesimizam počeo zdvajati i Gregor Werle vraća se slomljen u svoju samoću.

Nakon jedanaest godina pohodio je Ibsen opet jednom g. 1885. svoju domovinu, ali se doskora i vratio natrg u Monakov. Bio je našao sasvim promijenjenu zemlju, u kojoj su se borile dvije političke stranke. Ipak su ga bili dočekali kao pobjednika, jer je njihov sin i zemljak bio već — glasovit čovjek.

U Monakovu svršio je i „R o s m e r s h o l m a", tragediju duševno visokoga

muža, koji hoće da podigne do svoje visine Rebeku West, naravno — strastvenu ženu. To mu napokon i uspije; Rebeka postane čista, a on — propada. Nad ovom tragedijom već se vuku niti onoga tajinstvenoga mističnoga vela, koje se sleglo kao gust oblak na „Gospodju s mora“.

Tamo godine 1890. nastala je „Hedda Gabler“, ženska suprotnica „Peeru Gyntu“. Ona je bolesna i samo si umišlja, da je junakinja, dok je i dušom, tijelom i običajima prava pravcata filistarka. U nje nema ni malo onoga, što treba za toliko obljubljeni izraz „überweib“. Nju ne gone nutarnji osjećaji ili kakova potreba, kakova snaga. Ništa od svega toga: jednostavno je tresu grčevi. I njena smrt, koju traži u ljepoti, ne da se protumačiti psihološki, nego samo patološki.

Ibsena je vuklo srce u domovinu. Spremio se dakle na put prema sjevernomu polu god. 1891., a samo malo će ostati prije toga u Kristianiji. Naumljeni kratki boravak pretvorio se napokon u trajni, kad se njegova kći udala za Björnsonova sina i tako opet zbližila dva stara prijatelja, koje je bila politička borba rastavila.

U Kristianiji ostao je Ibsen do svoje smrti dne 23. svibnja o. g., ljubljen i poštivan od svoga naroda, čije je ime pronesao širom svijeta, i od svoga plemenitoga kraljevskoga prijatelja i vilinskoga d ega Oskara.

„Graditelj Solness“ (1892) ima da bude drama savjesti u modernoga čovjeka. „Mali Eyolf“ (1894) ima da prikaže misterij odgovornosti u bračnom životu, a „John Gabriel Borkman“ (1896) tragediju klonuloga i propaloga egoizma. Zadnja dramu svoju „Kad se mi mrtvi probudimo“, napisao je g. 1900. U njoj je napisao i ono svoje priznanje, da je njegova umjetnost ujedno i njegovo prokletstvo. Njoj je žrtvovao cijeli svoj život, da zavapi na koncu, osjećajući sve muke poziva svoga: „Jao onomu, koji je zvan na velika djela, a nema snage, da ih izvrši —!“

Svako je dijete — kao i u Monakovu — poznavalo pjesnika i pozdravljalo elegantnoga starca, koji je u točno odredjeni sat prolazio ulicama u šetnju, svraćao se uvijek u istu kavanu, čitao tamo hrpe novina i srdio se, ako ga je koji stranac u tom slučajno — pobunio.

Živio je i radio točno kao kakova ura, dok ga nije i u tom pobunio stranac — neumoljiva smrt.

II.

Tko ne poznaje „Branda“ i „Peera Gynta“, ne poznaje Ibsena u opće. Čija duša ne može da pojmi „Branda“ i „Peera Gynta“, taj ne može da razumije kasnija, a pogotovo ne posljednja djela Ibsenova

„Brand“ i „Peer Gynt“ prikazuju nam pjesnika kao romantika i realistu, kakovim je uvijek bio i ostao. Ljudi smatraju simbolikom i ono, što je u prvom redu romantika; kritizujući i analizujući simboliku izgube osjećaj za onu romantičnu jezu, štono proveјava „Gospodju s mora“, „Ronnersholma“, one scene na tavanu kod male Hedvige i „Diakoniskinju“. U Ibsenovim djelima ima toliko gorčine, što je pjesnik baca ljudima u lice, njegova je borba protiv laži i lažnih idejala toli žestoka, te gledaoci ne osjećaju, da Ibsen psuje ljude samo zato, jer nijesu onakovi, kakove bi ih on mogao da ljubi. A što od ljudi traži i očekuje, to nam veli jasno u „Brandu“ i „Peeru Gyntu“.

Taj bi „Peer Gynt“ mogao naći kod kuće svoju potpunu sreću, ali ju je proigrao već unaprijed i lutao po cijelom svijetu tražeći je uzalud, dok ga je ona

čekala kod kuće. Njegova je sreća krasna Solveig, koju je Peer vidio nekoga dana i približio joj se, da s njome zapleše. Bila je pripravna u prvi čas, ali je odustala — čim je čula njegovo ime. Glas mu je rdjav, a poznato je, kako se širi brzo i daleko. Peer je slavičan lažac, kojemu niti tko vjeruje, niti ga smatra ozbiljnim čovjekom, jer svi znadu njegovo strašno laganje, uveličavanje i obećavanje. Tek je nedavno pričao majci „grozomornu“ priču, kako je u borbi zajašio užasna jelena, na što je jelen skočio s njime sa 2000 metara visoke pećine u more. Pričao joj je tako živo, da mu je mati skoro povjerovala. Došao je, veli, ovamo u dvor Hägstad, jer je čuo, da ga vladareva kći Ingrid ljubi, pak bi danas sutra mogli biti svatovi. Ingrida ne će dakako ni da čuje o njemu, nego će se vjenčati s drugim. Peera to srdi, jer ga je ostavila i zastrašena Solveig. Zato počima piti, pa lagati i pohvali se, da je vještac. Sada ga zamoli zaručnik, neka ode Ingridi u njenu komoricu, gdje se ova zaključala, pa da je udobrovolji. Pjesnik nam ne priča, što je Peer tamo radio i govorio, tek nas iznenadjuje viješću, da je Peer pobjegao s Ingridom. Samo se on nje brzo zasitio. Peer traži od nje nemoguće: da bude kao krasna Solveig! Sve je na njoj drugojačije, nego li na nevinoj, pobožnoj i čednoj Solveig, pa je Peer napokon protjera.

Peer ostane u planini, zapleten u kojekakove ljubavne pustolovine sa pastiricama i napokon s kćerkom vladara nekoga čudnoga, tajinstvenoga svijeta i naroda, koga spominje priča pod imenom „Trolli“. Moleći tu kćer za ženu, pripravan je Peer odreći se svoga čovječjega dostojanstva, zaći u njihovo začarano kolo, primiti odurne im običaje i dati si privezati „trollski“ rep. Samo ne da, da mu iskopaju oči, kako oni to žele. Tako propade i taj njegov naum i želja za gospodstvom, srećom i bogatstvom.

Tumači Ibsenovih djela vele, da je Ibsen osobom svoga Peera htio prikazati glavni porok norveškoga naroda: njegovu nepouzdanost i nevjeru, jer da su iznevjerili Dance, kojima su bili obećali svoju pomoć, a ne dali je. Ako je Ibsen i imao možda tu nakanu, ostaje ipak istina, da je taj Peer ne samo Norvežanin, nego u prvom redu čovjek, jer molim vas, koliko takovih Peera trči kod nas okolo?

Usred šume sagradi si Peer, kojega je mati jedva nekako obranila od osvete trollskih rodjaka ostavljene zaručnice, kolibu. I tu je mogao da nadje svoju sreću — da je nije i opet već prije profućkao. Eto — Solveig došla je k njemu, da ga više ne ostavi. Teško se doduše odlučila na to, da ostavi svoj ljubljeni dom, ali ju je nagnala velika ljubav. Sav sretan i blažen uvede rumenu Solveig u kolibu kličući, da je napokon ipak našao svoju sreću. Odmah je napustio svoje fantastične snove o nekom novom carstvu, osjećajući, da je u kolibi njegova sreća. Da — samo je već nestala! Stara neka žena, prvašnja njegova ljubavca, dovede mu i ostavi u kolibi odraslog sina, da ga otac hrani dalje. To ga ubija. Umišlja si, da s ovakovom ljagom ne može da živi dalje uz nevinu Solveig. Odlazi iz kolibe pod nekom izlikom, a Solveig ga još moli, da dodje skoro. Mašući rukom dovikuje mu sirota: „Ja ću te čekati!“

Da, i valja da čeka do konca svoga života, jer Peer pobjegne. Najprije podje majci i nadje je na umoru. Peer svojim laganjem olakšava majci umiranje. Ona ga je odviše ljubila, ona mu je donekle kriva, jer i ona voli fantastične priče. Dok je bio dijete, pričala mu je ne jedanput, kako zna upreći crnoga mačka pod saonice kao konja, pa da će odvesti Peera do krasne palače. To joj je sin vratio u samrtnom času i siromašna žena umire gotovo sretna i zadovoljna. Taj bi prizor mogao pomiriti mnogoga s Peerom. Nije

li nam pjesnik htio reći, da je samo sanjar i fantasta sretan i da samo on može usrećiti i druge?

Ali Peer tumara dalje po svijetu. Zasluživ mnogo novaca trgovinom robovima, opet ga izgubi; negdje ga priznaše svojim prorokom i opet protjeraše; postao je i carem — barem u ludnici, u koju ga zatvoriše. Buran život baca ga po svijetu kao loptu — a jadna Solveig čeka još uvijek na njega.

Napokon se Peer vraća kući. Njegov se brod razbija, pa se iskrca siromašniji, nego li je otišao. Prolazeći bez cilja domovinom, nadje se i pred Solveiginom kolibom. Osjećajući da je to bilo njegovo carstvo, ide samo dalje. Tako susretne čovjeka, koji je prelijevao dugmeta. To je poznata osoba norveških bajkâ. Hoće dakle da „prelije" Peera, jer nema dosta pameti za pravoga grješnika.

Peer ne će da sluša njegovoga nagovaranja i otima se kojekako. Kad dodje do zbilje — onda se upravo i zdvojno brani protiv prigovora, da je već davno napustio svoj vlastiti „ja". Uzalud se nastoji sâm prikazati velikim grješnikom, jer ga ne će takovim da prizna ni sam vrag. Tako dodje do uvjerenja, da je bio mrtav još davno prije svoje smrti. Napokon podje Solveiginoj kolibi, da mu ona reče, e je velik grješnik. Ali mu ona ne prigovara, nego se samo veseli — njegovomu povratku.

Začudjen ne može Peer da to pojmi. Ta blaga njena ljubav boli ga još više i on zaželi bar sazanati, gdje li je bio za ono doba, kad je izgubio — po tvrdnji sviju — svoj vlastiti „ja". A ljubeća Solveig odgovara, da je živio u „njenoj vjeri, ljubavi i nadi". Tako ne bi preostalo siromašnomu Peeru drugo, nego da ga onaj zbilja otopi i prelije. Ali ga i opet spasi njegova Solveig: prevari i vraga čistom slikom Peerovom, koju je nosila od uvijek u svom srcu.

U „Brandu" pokazuje nam Ibsen idejalnoga čovjeka, a u „Peeru Gyntu" fantastu. Branda slika kao junaka u borbi protiv njegovih zemljaka i u opće protiv svih ljudi, a „Peer Gynt" je utjelovljenje narodnih norveških a i općih ljudskih pogrješaka. Brand je idejalista, koji živi samo za svoju misao, a Peer Gynt egoista, koji hoće da živi samo za sebe, da bude samo „on", pa baš zato i ne može toga nikako da postigne.

I upravo te dvije osobe pjesnikove pokazuju nam idejal pjesnikov i ono, što on od ljudi traži.

U „Brandu" glasi taj zahtjev; „Ili sve ili ništa", a u „Peeru Gyntu" dolazimo do istoga zaključka, kada traži da bude svaki „on sam". Nije dakle dosta samo htjeti ovo ili ono, nego je glavno htjeti ono, što čovjek upravo mora da hoće, želi li ostati vjeran sam sebi. Brand udovoljava svim ovim pjesnikovim zahtjevima, zato se i spasi na koncu. Naravno je, da toga svršetka nijesu mnogi razumjeli, a drugi ga proglasili kompromisom, ili ća ljutom ironijom. Tvrdeći to mislili su valjada na tjelesnu smrt Brandovu, jer ga je lavina zatrpala. Ali on nije ni molio spasenja iz te lavine, nego u oči neizbježive smrti samo zapitao nebo, je li dovoljno, što je uvijek htio najbolje i za tim žudio, koliko je god mogao? To njegovo pitanje, da li je vjerna, čvrsta, nepokolebiva i poštena volja te požrtvovno ispunjenje preuzetih dužnosti dovoljno, potvrdio je glas s neba, nadjačavši lomljavinu lavine: „Bog je deus caritatis".*

Ali se nije spasio samo Brand, premda je fizički propao i ucvilio time svoje mile.

* Ovako tumače Branda dr. Burckhard i dr. Lothar, a to je i jedino tumačenje dra. Brandesa.

Spasio se i Peer Gynt, taj kruti egoist. Tek njega je spasila jedino divna i čarobna ljubav vjerne žene. U svim gotovo Ibsenovim dramama naći ćemo takovih veličajnih ženskih pojava, kakova je Solveig i Ana. Ta Solveig je utjelovljeni idejal čiste žene, čija snaga može da spasi i najjadnijega muža. Tko baš hoće, može je smatrati simbolom. Takovih bih žena Hrvatskoj želio što više....

Vladoj Jugović.

EDMONDO DE AMICIS SVOME NARODU O JEZIKU.

Naslov, kojim krstim ovaj svoj prikaz, sjeća te odmah dviju glasovitih pjesmica našega Preradovića: „Jezik roda moga" i „Rodu o jeziku." I nije ova reminiscencija u naslovima slučajna: hoću naumice da je čitatelju dozovem u pamet, prije nego počnem da govorim o zadnjem, prošle godine izišlom djelu glasovitoga pisca, djelu o talijanskom jeziku; jer topla i pravim domoljubljem zadahnuta ljubav spisateljeva, koja se tu očituje, i uzvišena uzgojna svrha, kojoj je ono namijenjeno, naliče onoj ljubavi i onoj svrsi, koje nadahnuše Preradovića da zapjeva rodu o milom jeziku njegovu i svome. Raspravljajući o tudjoj knjizi ovake sadržine, u koliko je ona jedno od rijetkih onih djela, koja su radeći o posebnom i nekoj stanovitoj publici namijenjenom predmetu, uza sve to tako poučna, puna oštroumlja i misli trajne vrijednosti, da možeš iz njih crpsti pouke i za sebe tudjinca i nalaziš, što bi kazao i na srce stavio kao sveta načela i svomu vlastitomu narodu.

Početkom prošle godine svi su glavniji talijanski listovi ugodno iznenadili talijansku publiku objavivši joj skoro izdanje najnovijega De Amicisova djela. U toj objavi, gdje se je natucalo o predmetu samom, opažao si izmedju redaka, da ih ta novost napunja više čudjenjem nego zvjedljivom ljubopitnošću: priznati njihov pripovjedač i putopisac, njihov uzgojitelj mladjega naraštaja, iza svojih slika iz vojničkoga života, iza opisâ i uspomena iz svojih putovanja — Ricordi di Parigi, di Londra, Constantinopoli, Marocco, Olanda, Sull' Oceano, Alle porte d' Italia; iza svojih novela i pjesama; iza socijalnih romana: Il romanzo di un maestro, La maestrina degli operai; iza svojih divnih uzgojnih spisa, kao što su Cuore, Ricordi d' Infanzia e di scuola, Ai ragazzi, Tra scuola e casa; iza djelâ, u kojima se zrcali kroz prizmu njegova ženijalnoga shvaćanja društveni život s običajima i karakterima njegove dobe: La Carrozza di tutti, Gli Amici, Capo d' anno i t. d. i t. d., evo hoće da im veliki pisac, na pragu svoje starosti (rodjen je god. 1846.!) onim perom, iz kojega je proteklo toliko bogatstvo talijanskoga rezika, izvijala se ona gibljivost i elegancija, ona prirodjenost, blagozvučnost i jedrina, onim svojim majstorskim kistom, kojim je onako bogato i vjerno, onako živo, onako milo slikao zemlje, krajeve i ljude, nebesa i mora — svu božju raznoliku i raznolično divnu majku prirodu — taj isti pisac hoće evo da im iznese čitavu knjigu o učenju jezika, o njegovoj gramatici, knjigu o plemenitom jeziku! Kako se proslavljeni i prokušani umjetnik dade na obradbu takova predmeta — najsuhoparnijega na svijetu, gdje su

razne prepirke i mišljenja o ovom i onom u vječnu nesuglasju, teorisanja nišan općenite mržnje; gdje se umjetnikovu poletu sputavaju krila? Samo su neki naprotiv s napetošću i s nekom veselom radoznalošću čekali da vide, kako će to stari majstor, na opće čudjenje i sveopće priznanje, kao uvijek do sada, riješiti sjajno svoj problem, te mjesto suhoparnosti podati svomu djelu toliko začina, života i raznoličnosti, da to ne će biti ukočena rasprava akademička, nego ugodan roman o jeziku sa životom jednoga naroda, s čuvstvima i mišljenjem čovjeka velika duha i širokih pogleda. I ovako je doista i bilo!

Svoje djelo (preko 420 str. 8[0]) nazvao je glasoviti Talijanac: L' i d i o m a g e n t i l e — plemeniti idiom — jezik, po atributu, što talijanskomu pridijeva u jednom sonetu dramatičar Alfieri, pa drugi pjesnici, bilo da govore o jeziku ili o plemenu latinskom, kao n. pr. Petrarca, koji latinsku krv zove — l a t i n s a n g u e g e n t i l e, te se danas ovim eufemizmom k utvrdjenoj konstantnoj formi kaže za talijanski l' i d i o m a g e n t i l e, kao što se za Italiju veli — i l b e l p a e s e.

Autor tu pomišlja da vodi razgovor s idealnim mladićem, koji se u želji, da snabdije svoj duh potrebnim znanjem za život, daje na ozbiljno učenje: Njega će on da uputi u tančine i ljepote njegova materinskoga jezika, kako iziskuje glavno načelo prave i temeljite naobrazbe. Za to će da mu pokaže put i način, kako će i koliko učiti taj jezik i kako je to učenje, koliko ozbiljno i potrebno, toliko i zanimivo za onoga, koji svojski uza nj prione. Ali će svoj postupak u poučavanju udesiti na način, da ne sidje nikada do sitnih gramatičkih istraživanja, a još manje da se popne do visokih pitanja filoloških.

„Ti ljubiš jezik svoje rodne grude nije li tako? Ljubimo ga mi svi bez razlike, sinko. Nerazdruživo je spojena ta naša ljubav za jezik s čuvstvom zanosa i zahvalnosti, što nas veže s našim praocima poradi neizmjerna bogatstva znanja i ljepote, što su oni po njemu (jeziku) doprinijeli ljudskomu rodu; i stoga, što je taj jezik slava Italije i čast našega imena u svijetu" (str. 3). Ovim riječima počinje autor razlagati svomu gojencu i nastavlja dalje nižući sve najbolje razloge, s kojih kulturan čovjek, kao pravi rodoljub i čestit gradjanin, ljubi svoj jezik, tu dičnu baštinu djedova.

„Ljubimo ga, jer je on najčvršći vez našega narodnoga jedinstva, jeka naše prošlosti, glas naše budućnosti, ne samo gola riječ, nego suština duše domovinske" (str. 4).

Ali ga ljubimo, taj mili naš jezik, i s nekoga drugoga razloga, koji od nas ne iziskuje toliko nježna čuvstva ni poetičnosti, ljubimo ga, jer nam je potreban, navlastito dandanas, kao kruh, što ga jedemo i voda, koju pijemo: „Tisuć puta, pišući i govoreći, bit ćeš primoran očitovati u svojem jeziku što snažnijom krepčinom svoje želje i potrebe, raspravljati o svojem interesu, probuditi u drugima njihovu volju i ganuti njihovo čuvstvo, pričati, dokazivati, moliti, opravdavati se, braniti se; a ako toliko ne poznaš svoga jezika — što onda? " (str. 5)

„Koliko puta u životu zavisi grdna šteta ili velika korist naša o jednoj misli ili čuvstvu, koje smo očitovali na nesretan način; ili ga naprotiv iskazali u obliku, koji otkriva čitavo naše srce i hvata se ravno duše i srca one osobe, kojoj svoju riječ upravljamo!" — „Nije nam samo (jezik) intelektualnim nakitom; on nam je oružje u borbi za život, on je jakost i sloboda duha, on je ključ tudjega srca i tudje svijesti, on je orudje naše privrede i svakidašnjega našega rada."

Treći razlog, s kojega nam je učiti svoj jezik, za većinu je običnih ljudi neshvatljiv, a ipak poglavit kao i oni ostali: „Učiti nam je naš jezik i poradi dužnosti, koja nas veže prema njemu kao gradjane." (str. 7) Moramo ga, veli, preuzeti čista i čitava od vojih predšasnika, da ga nakon naše smrti nepokvarena i obogaćena ostavimo u baštinu našim nasljednicima. Ali tu, gdje rijetko tko, ili nitko ne uči svoj jezik, niti se brine, da ga pozna i valjano govori, — može li to da se postigne?

„Nije samo dužnost pisaca (da čuvaju i uče taj jezik), nego je to dužnost svačija; jer gdje svi kvare i mrcvare svoj jezik, tu na posljetku i same spisatelje zahvati bujica sveopćega barbarstva." I završuje ovim riječima: „Iz rodoljublja, dakle, iz čuvstva našega narodnoga ponosa i gradjanskoga poštenja, iz našega sopstvenoga interesa i radi opće koristi, moramo učiti svoj jezik koliko nam je god moguće, u kojem nas je god sloju gradjanskom sudba postavila, bilo koje mu drago naše zvanje u društvu i vrst našega službenoga zanimanja, bili rodjeni u kojoj mu drago strani Italije i gdje god nam bilo sudjeno proživjeti svoj vijek; moramo ga učiti, jer je jedno te isto domovina i jezik, misao i riječ, riječ i život . . ."

Ne zvuče li ove riječi i obrazloženja kao nadahnuta rodoljubna pjesma, koja nije moguće da ne osvoji za se mladenačko srce? Nego ako je ovoliko dosta za nadobudna mladića, ne će biti to isto i za sve druge osobe raznih staleža, ćudi i zanimanja; a De Amicis bi ipak i njih rado gledao, gdje barem iz prikrajka kao suputnici prisluškuju njegove upute. Za takove ima s toga drugi predgovor, u kojem, jer ih unaprijed pozna, pobija sve do jednoga oprečne njihove nazore i izlike njihova nećkanja. Svi ovi pravo ne misle: ni onaj, koji veli, da se jezik već po sebi zna, da za to ne treba posebna učenja; ni onaj što se hladnokrvno pita: pa čemu mi to učenje — riječi; ni poslovodja ni obrtnik, koji se izgovaraju, da njihovu zanimanju toga ne treba; krivo misli i onaj, što veli, da nema zato sposobnosti, ili vremena, ili da će s vremenom biti i za to prigode; pa i ono dubokoumno momče rijetkih sposobnosti duševnih, što veli, da to učenje riječi nije za nj, nego za one, kojima nedostaje idejâ; i moderni naprednjak sa svojom primjedbom, da je zabavljen učenjem tudjih jezika; napokon svi oni, koji tvrde, da je dosta za to jednostavno čitanje knjiga, ili da se jezik nauči jedino praksom i vježbanjem.

Da nemaju pravo, dokazuje im četiti pisac neoborivim razlozima zdrava razuma i prokušana iskustva; a svi ovi, kako vidiš, sačinjavaju veliki broj srednje, pa i bolje izobražene publike, koja se na gornji način izgovara. Istom ovdje počinje razvijanje teme, i to — u kratko navedeno — slijedećim rasporedom: U I. se dijelu raspreda odmah o govoru (D e l p a r l a r e): kako je taj kod većine pun mana i pogrješan, natrunjen svakom neispravnosti, a ponajviše krnj i nedovršen; ili se vodi u posebnu lokalnu narječju. Svima ovima, kako ih spisatelj nazivlje, nevoljama govora leži uzrok u tom, što se ne poznaje jezik podrobno, za svaki predmet i stvar, o kojoj hoćemo da govorimo. Napose ima nekojih, koji pišu ne baš najgore, pa ako hoćeš i dobro, ali loše govore: neka se ovi prestanu zavadjati svojom valjanošću pisanja, neka se uvjere, da treba posebne vježbe i naročite obuke, ako tko hoće da ispravno govori. Kako ćeš dakle naučiti valjano govoriti? Evo ti savjeta: Treba da si najprije na čistu sa samim sobom te uzmeš za gotovo, da je književni jezik pravi narodni, zajednički jezik, kojemu treba da te i roditelji iz malena uče, ispravljajući te i po-

učavajući u tom dnevice. Čuvaj se s toga zlosretne one navike, da miješaš taj pravi jezik s narječjem i miješanjem skuješ od obaju treći neki jezik — grdnu nakazu, kojom, a da i ne opaziš, kvariš postepeno jezično i estetsko čuvstvo, iskrivljuješ izgovor, poremećuješ jezično blagoglasje: To je onaj nikada dosta kudjeni način, kojim upijamo mane govora, a da se nikad za života ne možemo njih otresti (str. 44, pismo svojoj nećakinji).

Ovo načelo vrijedi naročito za one krajeve, u kojima se ne govori književni jezik. Uza sve to svaki kraj bez iznimke ima i svoje osebite mane, lokalne jezične pogrješke, pa i onaj, koji obuhvaća područje književnoga govora. Za to De Amicis izvodi preda se skup mladih ljudi iz raznih talijanskih pokrajina, u kojem je Milanac, Venecijanac, Toskanac, Rimljanin, Sicilijanac i dr., te svakomu od njih zabada u zlu stranu njegova govora, koja mu ostaje i onda, kad misli da je posve usvojio književni govor.

Dalje: Zlo se govori ne samo s nepoznavanja, iz nehajstva, ili miješajući razne dialekte, nego takodjer od *afektacije*, bolesti, kojom su zaraženi svi oni, što govore nenaravno, usilno, ili su preveć veliki izbirači, probirači riječî i rijekova.

Ali dok treba da se čuvaš ove obične mizerije ljudske, budi na oprezu, da ne zapadneš u drugu, možda još goru skrajnost: Nemoj svaki čas predati, da tko možda ne zamjeri tvomu govoru, s razloga, što upotrebljavaš njemu neobičnu riječ ili način. Razumjet ćeš lako i sam, koliko bi naš govor postao kukavan i na koje bi golo siromaštvo spao, kad bi takove eventualne zamjerke uzeli za mjerilo našega govora.

Još je jedno, što se bezuvjetno traži za dobar i pravilan govor: to je ispravan i tačan izgovor, koji se preporučuje na osobit način Talijanima, kojima se lokalni izgovor toliko udaljuje od književnoga.

Može se napokon sve ovo o govoru završiti glavnom temeljnom preporukom: Uznastoj, navikni od prvih godina, da izbjegavajući jedno, a držeći se drugoga, *ponajprije ispravno i lijepo govoriš*.

Ali da to postigneš, hoće ti se da posjeduješ potrebit jezični materijal. U prikupljanju toga materijala drži se ovih naputaka: Uči najprije pojedine riječi, imena i nazive stvarî zorno i praktičnim načinom. To neka bude kao uvod i priprava za opširniji nastavak tvoga učenja. Za koji nastavak evo ti odmah savjetâ: čitav snop u pet odgovora, koji su piscu tobože stigli od uglednih i iskusnih ličnosti, i to od jezičnoga aristokrate, klasifikatora, mnemoničara, miscelaneaša — svega po malo — i napokon — čitatelja rječnika (vocabolarista). Na koncu njihovih razlaganja pita se De Amicis: koji je od ovih pet najbolji način? i odgovara: šesti, t. j. onaj, koji će imati sve lijepe strane i načela ovih pet glavnih metoda, a bit će bez njihovih mana i beskorisnih suvišaka.

Nekomu bi se mogao pričiniti trudan, pače nemoguć onaj način učenja, koji hoće da nam nametne čitanje — rječnika! Pa dobro: pisac pozivlje mladića za primjer na kratak — kako ga on nazivlje — izlet po rječniku, gdje mu čitanjem riječî pod jednim slovom pokazuje, što je to čitanje i kako ono potpuno postizava svoju svrhu. Ovo su metodi ozbiljna učenja, koje u ostalom, hoćeš li da urodi svojim dobrim plodom, mora da je ozbiljno pod svaku cijenu. Ipak, ako naidješ na jednu poteškoću, kao da te izdaje pamćenje, ne misli, da je to zbilja tako: Velika je latentna moć toga pamćenja! Riječi, koje izučimo, i ako nam se ne vraćaju u pamet, kad to mi hoćemo,

one su ipak ostale na svome mjestu, i pojavit će se u zgodan čas.

Nego u proučavanju jezika, u usvajanju njegova blaga ti ideš u susret drugoj pogibelji, koje se imaš čuvati kao od prave kuge: neka ti naime jezik nikada ne postane sve, a ideja uzgredna stvar, da ne postaneš ili zasukani purista, ili pak lakomi „*gomilač-pometač jezičnoga blaga*“.

U II. dijelu preplíće De Amicis zapletenija i viša pitanja i skuplja ih oko nekojih glavnih pojmova, upućujući te, kako možeš svoj dio jezika, usvojen iz rječnika i djelâ pisaca, trajno uzdržati, pomnožati i valjano se njim služit. Ovdje dijeli jezično gradivo na pojedine odsjeke. Iznosi po Talijane, koji obiluju tolikim i tako raznim narječjima, zanimivo pitanje o odnosima medju narječjima i književnim jezikom; zatim, je li sve krivo i mora li se odbaciti, što je u dijalektima; koje su sveze, koje li srodnosti i zajednice medju njima svima, dosljedno, kakvo se stanovište ima zauzeti u tom pogledu.

Ovako se dalje nižu poglavlja, koja nas već samim naslovom upućuju u jezgru stvari: O t. zv. jeziku, koji se pozna; o jeziku, što ga poznamo, ali ne rabimo; o neprirodnom jeziku; o pokraćenom govoru i važnosti jezičnih kratica i takovih rijekova; o sinonimima, o definicijama i koliko su važne za učenje jezika; o familijarnom, društvenom, o šaljivu i veselu jeziku; kako se može svoj jezični materijal varirati, njim baratati i dr.; koji su t. zv. *luoghi comuni* (općenita mjesta) u govoru, pa obične ukorijenjene pogrješke; o pitanju glede novih riječi: dokle je dozvoljena njihova uporaba, je li pogrješka, nije li pogrješka ovo ili ono, što se uopće u narodu govori; dokle sižu prava gramatičkih zakona . . .

Pri zaglavku zalijeće se autor sa svojim pitomcem u glavne epohe tal. književnosti, počevši od najstarije pa amo dalje, pokazujući mu, u kojima će piscima i kakav će uzor naći, da dopuni i usavrši svoje znanje iz talijanskoga.

Napokon u III. i zadnjem dijelu, a povrh toga i najkraćem, raspravlja u kratko o stilu i stilistici: Možemo li pribaviti svojim vlastitim nastojanjem i naumice svoj način pisanja? (Odgovor je niječan.) Čemu služe pri tom i imaju li zbilja svoju pravu i praktičnu vrijednost i koliku — gramatička pravila? (Odgovor jestan.) Kako se ima shvatiti načelo: piši, kako govoriš? Za tim odmah: Je li potrebno, da prije promozgaš i od kakove je to vijednosti (goleme vrijednosti), da si već unaprijed na čistu, što, kako, i kojim ćeš redom pisati o naumljenu predmetu? Koje su rdjave, krivo sačinjene periode, koliko ih je kategorija po običnim manama, koje opažamo kod loša pisanja? Koja je to uzor-perioda? Što je to harmonija ili blagoglasje u periodisanju i odakle ono potječe? Kad si jednu stvar napisao — što onda? — Ispravljaj i daj se ispravljati!

Na koncu ovoga dvije riječi svome idealnomu čitatelju o postanju i cilju knjige „*L' idioma gentile*".

* * *

Iz samih spomenutih naslova uvidjaš, kolika važnost ide baš ovaj predmet, ovo polje javne obuke i općega interesa; čudiš se sam sebi, kako nijesi dosad i ti pomišljao na mnoge od onih stvari, ili se zgražaš opažajući oko sebe anarhiju u tom pogledu, razuzdanu slobodu u pisanju i govorenju, u javnom i privatnom životu.

Radi toga sam i uzeo ovdje pero. U prosudjivanju mnijenja i sudova piščevih, što se odnose na čisto filološku stranu talijanskoga naravno ne zalazim; mjesto toga izno im po koju o općenitim

pitanjima, što se tu raspredaju; o istinama i načelima, koja dok vrijede za jedan, ne isključuju niti jedan drugi jezik.

Cijenim, da ću to postići jednostavnim načinom govoreći o De Amicisovu načinu pisanja i tehnici njegovoga djela. Sudeći po gornjem sadržaju, reklo bi se da je on ovdje zašao sa svoga pravog umjetničkog pripovjedalačkog polja i da piše, i ako popularno, ali ipak bar donekle kao što čine učenjaci, filozofi-jezikoslovci. Ali upravo toga ne nalaziš. De Amicis je ovdje zadržao svoju staru umjetnost i vještinu; on je njezinim čarom zaodjenuo taj po sebi suhoparan predmet, on ga je oživio dotle, da se dâ pročitati, što no se veli, od duška, kao da je tu kakva od njegovih veselih novela i'i zanimivih šarenih putopisa. S toga je istinski i pravo radi ovoga djela nazvao njega jedan kritičar — čarobnim umjetnikom, propagatorom talijanskoga jezika.

* * *

Zvali su ga Coso (Koso): riječju koja potječe od Cosa, stvar, tim, što od ženskoga poprima muški oblik, da označi muško neodredjeno, ili, kako bi mi na našu kazali, srednje biće. U nas bi takav pojam ili osobu okrstili zaimenom srednjim ono, koje kod djece, pa i kod odraslih kratkorekih . . . ljudi zbilja i služi za oznaku svih mogućih, živih i neživih bića, kad im se ne zna, ili ne će da kaže njihovo pravo ime ili riječ, koja ih posebno označuje. U Trogiru su, što više, u dotjerivanju toga rijeka n. pr. odmakli toliko daleko, da su od toga srednjeg zaimena ono stvorili glagol onondíti i njim označuju koje mu drago ugodne i neugodne, materijalne i duševne radnje, sve dotle, da se kaže za nekoga, da se ide ononditi, kad polazi, kamo ne može da drugoga pošalje . . .*

De Amicisov Coso bio je dobar kao svagdanji kruh, napredan gazda i revan kršćanin, u društvu prijateljski; ali je imao neiskorjenjivu manu, ili po njegovu shvaćanju divno praktično svojstvo, da se služi svojim jezikom samo u najvećoj nuždi; inače, je li samo to bilo moguće, upotrebio bi u zamjenu jezika sve moguće kretnje tjelesne, od kimanja glavom do sagibanja plećima. U svom životu nije s toga nikad proveo govoreći do kraja nit okraću izreku, a kamo li čitavu periodu; prekinuo bi je ili već na početku, po sredini, ili pri kraju, netom bi opazio — što je redovno uvijek i bivalo — da je prijatelj shvatio, što mu on hoće da kaže. S toga je njegov govor svojom manjkavošću i isprekidanošću naličio nekoj vrsti glotoloških kratica, koje su danomice postojale sve kraće i kraće: coso (ono), jedna cigla dvoslovčana riječ, popraćena shodnim kretom glave ili migom obrva, postizavala je od slušalaca Cosinih, da mu pročitaju odatle novu misao, netom bi se u njegovim moždanima zarodila. I u školi je radi toga sa svojim jadnim učiteljem imao grozna okapanja, jer se nije dao nikako stjerati, da mu u pi menoj radnji našara vrše od pet redaka.

Bio je Coso i zakleti neprijatelj svih onih, što bi dugim zaobljenim izrekama raspredali svoj razgovor, ili zalazili u dosadna potanka opisivanja; poznatijima, svojim boljim znancima umio bi on naprasito prekinuti riječ u grlu s povikom: Dosta, za ljubav božju, dosta! Shvatio sam! — pri čem bi onda stajao sa svom svojom pojavom nalik na one, koji vrše kakovo veliko djelo milosrdja, ili dijele ubogomu obilatu milostinju, tako

* U kajkavaca ima subst. venog venoga i glag. (po)venodvati se, povenodjiti (se). *A. R.*

da si mu s lica čitao zadovoljstvo s plemenite nakane, kojom on, Coso, oslobadja svoga iskrnjega od mukâ duga izražavanja . . .

Pravi jezični grebeni bili su za Cosa riječi predugačke, ili takove, kojima je izgovor bio težak ili nespretan. Društvo ljudsko, koje, kako obični smrtnici vele, obiluje više kukoljem nego zdravom pšenicom, za njega je bilo prepuno sve samih pustih brbljavaca; za to je svoj nešto pesimističan pogled na život označivao jednom svojom poznatom rečenicom, jedinom, koju je bio isklesao, kako po gramatici treba, potpuno do konca, i koja je sadržavala čitav njegov filozofski moral, naime, da ljudi žaliboże tako žive i često tragički svršavaju svoj kratki vijek, što odveć mnogo govore, u jednu, što društvo ljudsko posjeduje odveć velik broj brbljavaca . . .

Kako je neosporiva činjenica, da se govorom bolje razvijaju i medjusobno pomažu čovječje misli, i što je govor savršeniji, da su i one to jasnije i odredjenije, Cosu je njegova kratkorekost urodila kao naravnom posljedicom — kratkoćom mišljenja: Razmjerno prema sve užemu opsegu njegovih riječi suzivale su se uporedo i njegove misli, te je onaj blagotvorni mir, što ga je toli žudjeno tražio za svoj dragocjen jezik, dopao napokon i njegovu pamet. Na koncu konca prestao je Coso i misliti: u zadnjim godinama nije čitao već ni političkih novina; katkada bi još samo, da ga želja mine, dao po drugom pročitati najnovije brzojavne vijesti, i kad je to iskao od svojih podvornika, služio se je uvijek svojim omiljelim Coso!

Tako je Coso prije smrti vidio ostvaren cilj svoga žlvljenja: bijaše prešao u spokojnu i blaženu nirvanu duševnu i jezične mirnoće, gdje se ništa već ne govori, a jer se ne govori, i ne misli se; gdje su misli i riječ ukinuti i lišeni svojih prava kao izlišni pogubni faktori, koji samo krate duši postignuće savršenstva . . .

Samo ga je — gledajte opaka slučaja! — njegova miljenica coso mal ne stajala vječnoga života: Nalazeći se naš Coso na smrtnoj postelji, zaželi svećenika, da mu podijeli zadnju okrjepu vjersku. Pošto je to jadnik u polusvijesti i onako već obrvan tražio od božjega namjesnika svojim mezimčetom: coso, ono, ovaj se uvrijedjen svetogrdnošću naziva okosi na bolesnika nemilice, misleći, da huli svetinje božje. Istom kad ga uputiše u stvar, primiri se misnik i podijeli mu konačno odrješenje. Da li od grijehâ proti jeziku? . . .

* * *

Zvao se je, ili bolje; zvali su ga profesor Pataracchi: Po svom radu bio je zadnji od talijanskih jezičnih čistunaca, grozni, veliki, pravi filolog cjepidlaka. Borio se je okrutnom tvrdokornošću, ne popuštajući sve do zadnjega daha svoga života, ni pedlja od svoga terena, za svrhu, koju je on cijenio svetom nada sve, kao pravi vitez Svetoga Talijanskoga Jezika Neoskvrnjena Začeća, osovljen na bedemima Svetoga Purizma i neustrašivo i junački vitlajući svoj mač vrh glava barbarâ napadača i sijući u guste njihove redove grozan pokolj.

Njegov jezični fanatizam potjecaše od njegova filološkoga credo: jezik i narod jedno su te isto; tko dakle vrijedja jezik, izdaje domovinu; tko rdjavo piše, ili govori, tko nakazi svoj materinski govor lokalizmima, tudjinskom najezdom i dr., toga morate mrziti i prezirati kao najvećega zlikovca.

Kako je ova njegova vjera bila iskrena, i on je htio da je po što po to provede u praktičnom životu do skrajnosti, dogodilo se junačkomu profesoru nužno,

da se je zapleo u nemila neprijateljstva i dostao silnih neprilika.

Otklanjajući s prijezirom svaku riječ svaki izraz, koji nije bio u skladu s načelima njegova najčišćega purizma, ne dozvoljavajući nadalje nikakve nove riječi, nikakve tudjice, kovanice za nove potrebe društvenoga života, morao je da zamrzi polovinu svijeta.

A njegovo jezično čuvstvo — bilo je ono žestoko, goruće kao sveti plamen, kojim te je silio, da ga poštuješ i da se ujedno diviš tomu žaru, koji nije mogao da jenja ili da se ugasi za života. A bila je prava divota opažati njega u društvu: nedozvoljena ili iskrivljena riječ tako je užasno djelovala na njegove živce, da se je sav potresao, kao da mu je tko usijanim žigom zaparao u živo meso.

Kad bi mu tko u neispravnom obliku upravio pitanje, nije naprosto odgovarao, ni bi smrknut i šuteći čekao, da ga govornik shvati i opozove uvredu izrazujući se korektnije. Nekojim lošim piscima, po njegovu sudu neznalicama narodnoga jezika, bijaše uskratio i pozdrav na ulici; za Pataracchija nije bilo razlike, da je netko počinio uvredu veličanstva, ukrao zlatan lanac, krivotvorio mjenicu, ili da se je nesmotreno ogriješio o jezik roda svoga. Budućnost njegove domovine, njezin sjaj i njezina sreća nije mu se samo za to pokazivala u jasnoj slici, što mu je osobito mladji naraštaj srtao strmoglavce niz obronke jezičnih barbarizama; a nikako nije mogao oprostiti ni samim nekim Toskancima, realistima i naprednjacima, što su se iza „kukavičluka“ pokazivali skloniji i nešto pomirljiviji prema kojekakvim novotarijama u jeziku . . . Kad je jednom doznao, da je X, poznat mu inače kao nepopravljivi kršitelj zakona gramatičkih još za djetinjstva, postao ministrom javnih gradjevina, uskliknuo je pred prijateljima s negodovanjem: „Onaj krvnik gramatike — ministar! Ala ćemo od njega doživjeti lijepih, ako Bog dâ!

I sve da je inače bio čovjek dobra srca, a u privatnom životu poštenjak do sitnica, nije ipak mogao da ugasi svoju mržnju proti „ovakim zlikovcima“ niti nakon njihove smrti. Kad je zato jedan inače dosta poznat književnik preminuo, Pataracchi primijeti donositelju te vijesti: O privatnu čovjeku ne govorim; pače ga iskreno žalim; ali kao književnik . . . svijet danas broji jednu kugu manje!

Žestinu njegove borbe nije moglo ublažiti niti iskustvo, što ga je stekao, da se naime apsolutna čistoća jezika, ne može postići bez neizmjerna napora i neprestana paženja, što se na posljetku nikako ne isplaćuje. Kako današnji život donosi sa sobom svaki čas potrebu novih naziva i tudjih riječi, divni se Pataracchia trsio, da u svojoj rudnici narodnoga blaga nadje svakoj od tih i narodnu družicu; bijaše li slučaj, da je nije mogao ni on, majstor, iskopati, ili da se je narav stvari po sebi opirala toj mogućnosti, radije ostajaše zatvorenih usta, nego da svoje znanje plati „nedostojnim, infamnim“ porezom tudjinštine.

Nije mirovao ni kad je osamljen stajao u svojoj sobici. Da ste ga opažali, kad bi pregledavao netom izišlo djelo, vidjeli biste sve promjene, što ih živa strast slika na ljudskome licu, kako se jedna izmjenjuje za drugom, od ljutita bljedila do crvenila uzbudjenosti. Njegovo bi se lice grčevito namrštilo, kad bi se namjerio na franceski izraz, kao da je ugledao ogavna noćnoga insekta; sad je odavao provalu svoga gnjeva žestoko udariv šakom o trpezu, sad je prasnuo u ironičan smijeh. Kad bi ga napokon kakva jezična grubijanština ubola ravno u živac, glasno bi udario u psovanje: Ah, propalico! talijanski odmetniče! — Je li svega toga bilo već dosta i preveć, i on iznemogao od ljutine klonuo na stocu,

lupio bi knjigom o zid, izbuljio oči kao da je šenuo umom: — Do ovoga smo dakle stepena došli! Italija ide u susret potpunomu rasulu!

Takav je bio blage uspomene profesor Pataracchi; mladoga je De Amicisa iskreno volio i bio je nešto blaži u prosudjivanju „njegovih infamija“ stilističnih. Žalio je samo, što je on u svojim vojničkim zapiscima upotrebio toliko vojničkih sablažnjivih izraza; a kad bi mu mladić za opravdanje odvraćao, da su to većinom tehnički izrazi, koji se ne dadu prevesti, ili naći u narodu, požalio ga je još više, uzimljući to kao njegovu veliku osobnu nesreću. Kad se je De Amicis selio iz Firence u Turin, otpratio ga je starac na kolodvor. Stišćući mu na oproštaju ruku, bolnim glasom i dirljivim riječima preporučaše mu narodni jezik, i ako je po svem dao naslućivati, da jednoga pisca, mlada kao što je on, u tom „razbojničkom leglu“ čeka samo „tužan svršetak“.

— Dodjite mi samo u pohode, dobri profesore, ako bi vas po kojoj kombinaciji noga zanesla u Turin.

— Dobar put, do vidjenja! — odvrati Pataracchi i udalji se mahnuvši rukom. Ali nakon par koračaja naglo se vrati, kao da je važno nešto zaboravio kazati; pozva putnika na okno, pa će mu sasma ozbiljno:

Oprostit ćete mi, ali k o m b i n a c i j a za s l u č a j ili p r i g o d a upravo je užasno! Reče i odmagli natrag put grada. To bijahu i zadnje riječi, što je veliki pisac čuo iz njegovih usta. Šibao je Pataracchi još sedam punih godina svojim gromovima barbare „Ostrogote“ i umro na prorovima bedema, zavijen u krpetine svoje proslavljene zastave — — —

* * *

Sinonimi su bili jedan od tolikih jada, koji su mu ogorčavali život. Bio je činovnik u prefekturi, rodom iz sjeverne Italije i bio službeno premješten u Firencu. Imadjaše tada kakovih tridesetak godina, bijaše suh, bez brade, a ćudi plahe kao u djećarca. U satovima dokolice bavljaše se i lijepom knjigom, čitaše vrlo mnogo, ali bolovaše od neizlječive bolesti, od straha pred talijanskim jezikom. Nosio je u svojoj glavi tako strašan pojam o upravo groznim poteškoćama toga jezika, da je samo pomisliv na gramatiku, kao pred strašilom ili sablašću, svaki čas govoreći zapinjao i muckao riječi kao dječak na ispitu. Salijetalo bi ga u tom trenutku stotinu sumnjâ, od kojih nije mogao da se nikad posvema oslobodi. Najzad je stao očajavati. Uzalud su ga stali tješiti njegovi najbolji prijatelji, nastojeći ga uvjeriti, da taj njegov strah potječe više od njegove usijane mašte, nego li od realnih poteškoća; to ga je mogló samo časovito umiriti. Čim bi se našao pred kim god, pa bilo i pred svojim znancem, ako je samo unaprijed znao, da taj govori izvrsno, vidjeli bi mu odmah na licu silnu uzbudjenost, neku zaokupljenost punu nesigurnosti . . . . Kad bi se napokon odlučio da što prozbori, činio bi to uvijek uz neke ublažujuće formule: S k o r o b i h r e k a o; d a t a k o k a ž e m; n e k a m i s e d o z v o l i o v a k a r i j e č; i a k o n i j e r i j e č i z a k a d e m i j s k o g a r j e č n i k a . . .; katkada bi napokon od stida pocrvenio kao rak i ostao bez riječi kao zatvoren u škripcu.

Kašnje je u četir oka iskaljivao svoju srdžbu prema svojim intimnim drugovima, kojima bi se onda silno izjadao i iznio sve mnogobrojne sumnje, koje su ga progonile kao oblak ujedljivih osa. Udario bi za tim na težinu talijanskoga, na nejasnoću i mnogobrojnost sličnih oblika: „Ma kako ću da kažem za uljudni način:

V i s t e d o b a r, i l i d o b r i? V i s t e d o b r a i l i d o b r e? P o s t u p a o j e s n j i m k a o d a j e, i l i k a o d a j e b i o??" I onda bi uskliknuo očajno: „Ma to je strašno! Do bijesa i taj jezik! Kineski ću učiti, kineski!"

Grizica sumnje bijaše mu malo po malo prešla od jezika na misao, po čem je dospio u nemogućnost, da išta valjano napiše. Je li morao napisati prosto pismo, umarao se je kao da vrši tešku državnu misiju. De Amicisu, svomu pouzdanomu prijatelju, ispripovjedio je jednoč taj svoj jad besprimjernom naivnošću ovako:

— Eto, hoću da se žalujem u pismu gospodinu X radi njegove obiteljske nesreće. Hoću da počnem: V r l o c i j e n j e n i i t. d.; i z v o l i t e p r i m i t i m o j e ž a l o v a n j e.

— Ne. Kako ćeš da dovedeš u svezu i sklad ideju izvoljevanja s idejom žalovanja? Š a l j e m V a m m o j a s a ž a l j e n j a. — Baš tako! — kao što se šalje poštanski omot! A onda je to i odveć familijarno. P r i m i t e . . . — Ali do vraga, ako mu ih šaljem, ta valja da ih primi! . . . I m a j t e . . . — Ali taj je zapovjedni način prava neuljudnost . . . I tako dalje: sedam redaka bijaše za nj sedam gorkih žalosti; i iza svakoga uvijek završavaše sa svojom tužaljkom: Ma to je strašno . . .

Ova njegova neodlučnost i velika bojazan u govoru skriviše mu jednom, što je morao popiti jednu gorku kao nikada prije . . . Polazio je s De Amicisom na izlet u okolicu Prato. Bijahu s njima u vagonu medju ostalima dječak i odrastao momak, oba Toskanca, te razgovorajući se živahno i duhovito zbijahu šale. Zaveden njihovim bezazlenim veseljem, zaželi plahi S c r u p o l i n o (tako su ga zvali radi njegove prevelike skrupuloznosti u govoru), da izidje iz svoga zakutka i s njima se upusti u razgovor. . . Iza prvoga nespretna upita, što im je upravio opreznom bojažljivošću, mladi Toskanci podrugljivo namigivahu jedan drugomu; a skrupolino, ne znajući, kako da se iskopa, nastavi smeteno: — U Bolonji Vas čeka, dakako, Vaš roditelj . . .; na što će stariji brat, pogledav mladjega ispod oka s laganim ironičnim posmjehom: — Da, začetnik naših dana — — —

* * *

Nadimkom su ga zvali doktor Raganella. Boravio je u Toskani oduže vremena, ali od Toskanaca ne bijaše naučio gotovo ništa, s razloga, što im nije dao nigda govoriti. Imao je svoje omiljelo načelo, koje je često pred drugima ponavljao, naime: da je jezik lijepi dar božji; na što bi mu intimniji odvraćali, da se taj dar kod njega pokazuje samo u preveć velikoj mjeri. Njegov govor ne imadjaše oblik prosta razgovora: to su bili pravi vodopadi, slapovi, poplave riječî. Kad bi dovršio, što u ostalom nije bilo tako brzo očekivati, ostajao bi u ušima onih, koji su ga slušali kao neki šum, neka vražja halabuka, kao da je mimo nje projurio vlak potežući za sobom beskonačan broj vozova. A pošto mu je ova naglost i žurba njegova govora priječila, da svojim mislima poda boju i naglas i da ih medjusobno veže logičnim vezom, da nadoknadi te i ovake manjkavosti, ponavljao bi riječi i načine skoro istoga značenja za više puta: — Znam, poznato mi je, uvjeren sam; kažu, vele, govore tvrde . . . i ovako dalje.

A onda, kad bi se samo domogao toga, kako bi majstorski opisivao, pripovijedajući štošta iz svojih pustih doživljaja! Kakovih potankosti, kakove li vjernosti u opisima — i sve bez prekinuća, bez jedne cigle stanke!

A kakav je bio u govoru, takav ostajaše i u pisanju: njegovi bi listovi obuhvaćali na desetke stranica, s izrekama

koje se nizahu jedna za drugom, bez veze, bez dosljednosti, gdje su vrvjela pusta ponavljanja i padala jedno na drugo kao kriške salame ispod oštra noža — — —

I ne bijaše nikako moguće, da Raganella u razgovoru pusti prijatelja, da dovrši svoje kazivanje . . . On prekidaše svakoga na prečac, baš za najživljega pripovijedanja, i onda nastavljaše sam mjesto njega: — Razumio sam, da; ti si mu odgovorio to i to; na to ti je on odvratio na onaj način, na što si ti izgubio ustrpljivost i ostavio ga na cjedilu, zar ne? I uradio si dobro; i ja sam takodjer postupao tako isto u jednom sličnom slučaju — — —

Kad bi se povratio iz kazališta ili s kakva izleta izvan grada, Bog Vas učuvao od njega: njegovi bi ga prijatelji tresući se od užasa čekali u gostioni ili kafani, kamo je i on zalazio. Nisu li prijatelji popuštali od svoga nepaženja, on bi upravio preko stolova svoju riječ trećim osobama, njemu nepoznatim mušterijama kafane. Ovi su obično ostajali na njegovu rječitost zaglušeni i zabezeknuti, a to je njemu silno godilo, jer je to uzimao za vidljive znakove njihova iskrenoga divljenja prema njegovu božjemu daru.

I obično je sa svojim pogibeljnim eksperimentacijama sretno prolazio, izuzev jedan jedini slučaj: Bijaše to u istoj kafani jedne jesenje večeri, kad se njegovi prijatelji zavjetovaše potpunoj rastresenosti, a njega spopao bijes govora. Raganella uze onda na nišan, mimoišav svoje prijatelje, bradata liječnika debeljaka, koji je stajao podalje u zakutku kafane i slasno srkao; i odmah mu zanagli pripovijedati o nekoj svojoj nezgodi zalazeći u najsitnije potankosti. Kad se more njegove rječitosti iza pol debela sata utišalo, dok je liječnik prebirao prste po svojoj trbušini, zapita ga Raganella kao s nekim zadovoljstvom:

— Kakav mi lijek za to prepisujete, gospodine doktore?

Komodni debeljak oštro ga pogleda na taj nenadani upit, zaljulja svoju ogromnu tjelesinu na stocu, pa će mu sred potpune tišine, a glasom debelim, kao da ga vadi iz dubinâ kakove pećine: — Ali Vama će jedino dobro doći lijek za stiskanje.

Prasnuše u grohotan smijeh na taj odgovor, koliko ih je god bilo, koji mogoše naokolo čuti taj recept; i sam je doktor Raganella prvi put osjetio toga dana mrvu stida.

Kad je iza vjenčanja odlazio na pirno putovanje, cijela ga četa otprati na kolodvor i priredi mu tamo burnu ovaciju . . . Za nekoliko sedmica ne bi od njega glasa; kad jednoga dana, dok je veselo društvo po svom običaju plandovalo u kafani, stiže jednomu od njih pisamce iz mjesta: U njem doktor Raganella javlja, da se je sretno povratio i da će još jednom počastiti svoje stare drugove posjetom . . . neka mu se skoro nadaju . . . Kao da je zašla u mladenačko kolo kugina strava . . . Nijesu se bili još dobro ni osvijestili od toga prepadnuća, kad kroz prozor kafane pomoli glavu jedan od njihovih starijih znanaca i zatuli im naglo: — Eto Vam Raganelle, nesretnici! — Tko na jednu, tko na drugu stranu, četa se u tren oka razbježe glavom bez obzira. Raganella se dosjeti odmah svojoj zloj nesreći i ne pokaza se dalje. Jedina vijest, koja je nakon mnogo godina dopala do ušiju prijateljâ, bila je, da je njegova mlada supruga podigla parnicu za raspit braka . . .

* * *

Izmedju toliko načina, koje De Amicis predlaže za učenje jezika, ima i

takav, koji svojski zagovara — čitanje rječnika!

„Ne čitam rječnik“, veli on, „samo poradi toga, što sadrži, ako ne sav, a ono skoro sav narodni jezik; nego još i za to, što on nada sve zabavlja moju maštu, a da mi pri tom ni malo ne uznemiri duh, budući da rječnik na nijedan način ne podžiže strasti, od kojih zazire moja mirna narav . . .

Tu u rječniku za mene su vam proste riječi živa ljudska bića, a stupci putevi, kojima prolazi čudesno mnoštvo. U tome mnoštvu ja susrećem znance i nepoznanike; takove, za koje me ne tare briga i koje puštam da dalje prodju; zanimiva lica, s kojima se zaustavljam; stare pritatelje, s kojima me vežu uspomene iz mladih godina; osobe, koje sam jednom upoznao, koje su mi za odsustva izišle iz pameti i koje sada s ugodnošću prepoznajem; nekoje, koje sam dugo tražio u carstvu knjiga i nijesam ih mogao naći . . . U riječima ja vam gledam likove učenjakâ, pjesnikâ, cjepidlaka, grubijanaca, bećara, patricija, radnika; licâ tužn'h i dobrostivih, smiješnih i tragičnih . . .

I svaka mi od njih budi po koju misao, i kod većega dijela njih izmakne mi se po koji usklik: — Da si mi zdravo, moja simpatijo! — Radujem se s vama, što ste se napokon dovinuli te časti i stekli gradjansko pravo u rječniku. — Id' otale, sramotnice! — O ti, što si mi već toliko puta ispala iz pameti i toliko se puta povraćala, kad ćeš se već jednom odlučiti na to, da mi tu trajno ostaneš? — Ti tamo, stani časkom i reci mi iskreno, što zapravo značiš, jer do danas toga nisam mogao tačno obaznati . . .

Izvedene riječi, ili takove, koje su primile oblik deminutiva, podaju mi kao sliku otaca i majkâ s čitavom povorkom sinova i nećaka, ve'ikih i malenih . . ., one, koje su već izišle iz opće porabe, pričinjaju mi se kao preživjele osobe prošlih vijekova, koje se još amo tamo potežu, a ne mogu se zajedno naći u veselu skupu mladih drugarica; ili mi izgledaju kao sjene predjâ, kojima rječnik u pomen podiže križ ili nadgrobnu ploču; riječi sa više značenja naliče mi na prometne osobe, vješte svakomu zanatu; koje su nove ili tudjice, vladaju mi se kao istom prispjeli putnici, s kovčežićem u ruci . . .

I upravo taj neprekidni prolazak, taj prijelaz s jedne ideje na drugu, najrazličniju i najoprečniju, to i jest moja najveća zabava, to napredovanje na skokove, ti neočekivani uzleti od materijalnih do idealnih pojmova, od jednoga do drugoga póla misaonoga svijeta, taj pravi vrtoglavi bijeg mjestâ, predmeta, naroda, obzorja, vijekova, gdje se moj duh uzdiže, a misao budi bolje no na ikakvo drugo nadahnuće.

A koliko mi uspomenâ ne oživljuje u srcu svaka od tih riječ? Ova mi dozivlje u pamet jezikoslovca, koji joj je bio navijestio rat do istrage, i drugoga, koji ju je uzeo u obranu, pa tolike ratoborne rasprave, koje su se o njoj povele . . .; ona me druga sjeća glasovita stiha ili povjesnoga gesla, ili kojega prizora iz komedije; na nekoje nazive bolesti dižu se pred mojim očima lica mojih izgubljenih prijatelja; u nekim onomatopejskim riječima čujem opet glas svojih sinova, kad su bili još dječica; mnoge čine, da mi bljesne u pameti prikaza ili časovita slika glasovita pisca ili umnika, koji je tu i onu riječ osobito volio: ozbiljno čelo Macchiavellijevo, žarke oči Foscolove, blijedo lice Leopardijevo . . .

Takova vam je moja zabava s rječnikom; nego pitat ćete me: A kako i koliko ti od svega toga naučiš? Dokle postizavaš, i postizavaš li zbilja svoj cilj takvim učenjem?

Evo kako: Svaki se čas zaustavljam, da malko promišljam. Eto na pr. tu jedne

riječi, koju ja rabim u značenju, što baš upravo ne odgovara njezinomu; valja mi je dobro utuviti u glavu! Evo druge, koju zlorabim; odmah zabilježim olovkom na rubu: o s l o b o d i s e j e! Zabilježim dalje riječ, koja se općenito upotrebljava, ali je u mene nije naći, kao da ne postoji, i odmah se pitam: A čemu je ne upotrebljavaš? Koja ti druga služi mjesto ove? Koja je razlika medju ovim objema . . . i t. d. Katkada kušam da odgonetam i sam značenje ovoj ili onoj, a da za to ne čitam tiskana tumačenja; kod drugih se vježbam da pronadjem primjerâ iz pisaca i živa govora, koji bi se mogli dodati onima u rječniku . . . Već od prvoga dana zabilježio sam dugim potezima sa strane riječi koje je suvišno po drugi put čitati . . .

Svaki put, učeći na ovaj način, ja nalazim, da naučim nešto novo; uvijek nove prijelaze, nenadane opreke i neobične riječi izmedju onih, koje se svojim značenjem dodiruju; dozivanje novih uspomena, nove izvore komičnosti, nove tajne i vrline i čudesa ljudskoga slova! Ta to vam je veliki muzej, narodni hram, sveta gora, na čijoj se glavici bliješti genij plemena. I ima ih, koji krste praznim i hladnim cjepidlačarima one, koji proučavaju rječnik! A ja bih za nj ustanovio posebne stolice, da se javno čita i tumači . . .“

* * *

Iz pomenutih dužih i kraćih izvoda lako se razabire, da je L' i d i o m a g e n t i l e dobro smišljeno i promozgano djelo, plod neposredna iskustva i dugih opažanja, što ih je veliki pisac doživio, može se reći, kroz vrijeme čovječjega vijeka. Zagrijav ih ljubavlju svojega žarkoga srca, on ih je u zamamljivoj laganoj formi iznio pred šire slojeve talijanskoga općinstva, izlažući u njima jedan, i to ne najmanji, dio svoga vlastitoga bića. Njegova se pjesnička fiziognomija ogleda ovdje bolje no igdje, u kultu jezika, u odnosima spisateljevim prema tomu, u njegovu osjećanju, shvaćanju, u načinu upotrebe toga jezika kao orudja za svoj umni rad od pô stoljeća i više. Koliko je još u knjizi pametnih primjetaba, spasonosnih pouka, spretnih opazaka, koje bi svakomu dobro došle! Ali ovoliko dosta; a glavno je, da nas De Amicisovo djelo ovakim svojim sadržajem barem podsjeti, koliko smo mi zaostali u njegovanju svoga jezika; da nam predoči dužnosti, koje svatko od nas, književnik i neknjiževnik, dječak i odrastao muž, ima prema njemu, da bi nam uz dužnosti izbile na vidik i sve žalosne pojave anarhije i nagrdjivanja toga našega narodnog amaneta, pojave tim žalosnije, što potječu od ljudi nesvijesnih, te ih ili ne zamjećuju, ili drže za malenkosti. Ta, koliko ih ima, koji se dadoše na pisanje u slavičnoj namjeri, da drugima prostru trpezu duševne hrane, a da nijesu držali za bezuvjetno nužno, da se prije oboružaju tim oružjem duha! Koliko li od onih, te ne uvidjaju činjenicu, da je misao usko vezana o živu riječ i da ljepota oblika na misaonoj sadržini po svojem skladu i razmjeru odgovara savršenosti lijepoga duha u lijepu tijelu! Koliko od onih, koji tudje jezike uče i poznaju, regbi samo stoga, da se mogu njima udobno služiti i u domaćem govoru, gdjegod ne nalaze, ili im se ne će tražiti domaćega narodnoga načina! Koliko od onih, koji ne znaju pocrvenjeti plemenitim stidom za sebe i za druge, kad u javnosti mrcvare, ili slušaju, gdje drugi mrcvari svoj i njihov blagozvučni jezik! Mi regbi da za ovo još nemamo svoje javne svijesti ni javnoga mnijenja; kao da u nas svak, bio on tudjinac, ili domaći sin, uživa pravo nekažnjivosti u prestupcima ovakove vrsti; da nehajno vrijedja, a da za to ne odgovara nikomu,

pače i ne opazi, da je kakovu uvrjedu uopće skrivio. A ipak osjetljivost i skrb, zadahnuta poštovanjem za svoj jezik, dobrim je dijelom mjerilo narodne svijesti i kulturnoga napretka; razvitak jezika ide uporedo s razvitkom duševnim, s razvitkom gradjanskoga života; pa kao što je svak pozvan, da ovomu doprinese svoj kamičak, i gdje to samo biva, u istinu doprinosi, to isto svak radi i za jezik svoj, po kojem je, kako naš pjesnik zaključuje, u svijetu, u kolu prosvijetljenih naroda, sve, što jest:
B u s p o s e b n o g s v o g a c v i j e t a.

dr. V. Lozovina.

ŽIDOVSTVO KAO NEGATIVNI ELEMENAT KULTURE.

Ovoga ljeta — 1906. — boravio je i u nas dobro poznati i veoma uvaženi poljski učenjak, profesor dr. Marijan Zdiechowski po dva puta u Zagrebu i tom prilikom sastao sam se s njime baš u taj čas, gdje je o najnovijim dogadjajima u Rusiji govorio od prilike ovako: Baš dolazim iz Krakova. Ovaj čas nema tamo, mislim, nijednoga revolucionarnoga socijalističkoga agitatora. Svi su dobili poziv, da odu u Litvu, jer da će posao tamo bolje uspjevati nego u Poljskoj. Devet desetina tih revolucionaraca, kao u obće ruskih socijalista „čina", sami su Židovi. Ne da se vjerovati, kakove su strahote ti ljudi pripravni učiniti posvema mirne duše. Tako primjerice tolike strašne atentate u Varšavi nisu nipošto počinili možda junački socijalistički vodje, nego najmljeni siromasi, koji za novac bacaju bombe, na koga im se kaže, ne znajući nikada pravo, zašto to čine. U Varšavi ima na stotine takovih „revolucionaraca", koji primaju stalnu mjesečnu plaću po devetdeset rubalja. Revolucionarcima dolazi novac iz orobljenih blagajna, a imaju dakako još i drugih izdašnih vrela. Položaj u svoj Poljskoj tako je strašan, da se to ne da ni izreći, ni opisati. Za dokaz evo vam ove činjenice: Još pred malo mjeseci svako bi se poljsko srce stegnulo na pomisao, da bi Varšavu mogla zaposjesti Pruska. Danas će vam najbolji rodoljubi priznati, da je i najomraženija tudjinska vojnička okupacija bolja od ove grozne revolucionarne strahovlade, u kojoj nitko nije siguran ni za glavu na ramenima. Obilježje situacije u kratko je ovo: Židovstvo se je zaklelo, da mora raztvoriti i uništiti rusku državu, kojoj su čudnom ironijom sudbine danas najbolji čuvari Poljaci, jer su jedini ustavno i politički dovoljno zreli...

Strašna ova slika mnogo je jače djelovala još i zato, što je pripovjedač živim svojim temperamentom i nehotice upleo i njekoliko tjeskobnih rieči za svoju obitelj, koja je baš u to doba boravila u Litvi, i što je ponovno naglasio, da smo valjda u oči razsula slavenskoga carstva, razsula, koje da već sada Židovstvu otvara neizcrpiva vrela materijalnoga dobitka.

Pod dojmom toga govora i tolikih užasnih viesti iz Rusije primih u ruke knjigu, koja se sa svakoga gledišta može nazvati neobičnom. Napisana je njemački, a god. 1905. izašla je u 6. izdanju na 608 stranica velikoga formata pod naslovom: Geschlecht und Charakter[1] — O spolu i o značaju. — Pisac je knjizi Otto Weininger, porietlom Žid, kasnije kršćanin, čovjek vanredne naobrazbe i oštroumnosti, koji je nedavno vrlo mlad, mislim poslie 24. godine, u Beču umro.

Weiningerovo djelo doživjelo je već od lani 1905. do ljetos 1906. njekoliko novih izdanja, a bogatstvom i dubljinom misli i logikom činjenica dade se s njime uzporediti jedino spis Niemca H. S. Chamberlaina: „Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts" („Temelji devetnaestoga stoljeća").

Mene je ovaj čas i kao Hrvata i kao Slavena najviše zanimalo 13. poglavlje pod naslovom: Das Judentum — str. 409.—452.

Ne mogu drugčije prikazati snažnoga dojma, kojim je na mene djelovao ovaj objektivni i oštroumni sud o Židovstvu, nego da što vjernije podam barem glavne misli autorove u samostalnoj podjeli na takve odsjeke, koji će samu stvar učiniti lakšom i preglednijom. Kod toga pripominjem, da Weininger nije ni filosemita ni antisemita, te ne piše ni sentimentalno, kao Anatole Leroy-Beaulieu u svojim djelima: Israel chez les nations[1] (Izrael medju narodima) i Les doctrines de la haine[2] (O doktrinama mržnje), a nije ni ogorčen kao E. Drumont u glasovitoj svojoj knjizi: La France juive[3] (Židovska Francuzka), koja je u par godina doživjela 115 izdanja. Weininger je već u tom originalan, što svoju razpravu o Židovstvu tako definuje i ograničuje, da ne može biti povriedjen ni najveći prijatelj, ni najljući neprijatelj Židova, a postizava to svojom posebnom definicijom židovstva, i svojom, naglasujem to ponovno, vanrednom objektivnošću u razpravljanju ovoga delikatnoga pitanja.

I. Pojam i važnost židovstva.

„S antropoložkoga gledišta čini se, da su Židovi donekle srodni s Crncima i s Mongolima. Na Crnce nas sjećaju židovski vrlo često kovrčavi vlasi, a na mongolsku primjesu posvema kitajski ili malajski oblik prednjega diela lubanje, ... i redovno žuća boja puti... No ja nemam potrebnoga znanja, da se bavim ovim antropologijskim pitanjem; kanim dakle izpitati u kratko, ali što temeljitije, samo psihologijsku stranu židovstva... Odrediti svoje stanovište prema židovstvu danas je možda najvažnija i najpreča stvar narodnoga pitanja... Svuda ju susrećeš, radi li se o kulturi, o narodnom gospodarstvu, o vjeri ili o politici, o umjetnosti ili znanosti, o biologiji ili o povjesti, o proučavanju karaktera ili duše... Zato nijedan trud nije prevelik, da se ova stvar iztraži...

No prije svega valja mi se točno izjaviti, u kojem smislu govorim o židovstvu, Ja tu ne pitam ni za rasu, ni za narod, a pogotovo mi nije stalo, da se bavim jednom zakonito priznatom vjeroizpovješću. Židovstvo se smije smatrati samo za jedan duševni pravac, za psihičku konstituciju, u koju može dospjeti s v a k i čovjek, ali koja se je historijski najsavršenije razvila samo u hisotrijskom židovstvu... Ako ipak govorim o Židovu, ne mislim pod tim ni pojedinca, ni cjeline, nego na čovjeka u obće, koliko sudjeluje kod platontonske ideje židovstva. Meni je stalo samo do toga, da ovu ideju protumačim... Naglasujem to ponovno, premda bi se to imalo samo po sebi razumjeti. Uzprkos tomu, što pravomu Židu dajem negativnu vriednost, nije mi ništa manje na umu, nego da ovom opazkom i drugim svojim tvrdnjama pomažem progoniti Židove u

[1] G e s c h l e c h t u n d C h a r a k t e r, eine principielle Untersuchung, von Otto Weininger, sechste unveränderte Auflage, Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1905. str. 608.

[1] Israel chez les nations, par Anatole Leroy-Beaulieu, de l' Institut, 14-me édition. Paris, 1894. Calman Lévy, str. 441.

[2] Les doctrines de la haine: L' antisémitisme, l' antiprotestantisme, l' anticléricalisme, 3-me éd. Paris, Calman Lévy, str. 309.

[3] Edouard Drumont, La France juive, svez. I. str. 583. — svez. II. str. 610. Paris, Ernest Flammarion.

teoriji ili u praksi... Absolutnoga Židova isto tako nema, kao ni absolutnoga kršćanina". (Str. 411, 412, 415 i 424.)

Weininger je dakle kazao jasno i otvoreno: Ne ću da diram u Židove, ali pravomu Židu priznajem samo negativnu vriednost, jer u njem vidim najjače oživotvorenu onu duševnu konstituciju, koja se zove židovstvom zato, jer se je tiekom historije najjače razvila i pokazala u Židovima; ali zato neka nitko ne misli, da i kršćanin nije, a da ne može ni biti Žid, što ipak ne daje nikomu prava, da kršćanstvo pomieša sa židovstvom, jer kršćanstvo je toplina, a židovstvo zima, t. j. oba duševna smjera polaze s iste točke, ali protivnim pravcem.

U ostalom odmah ćemo vidjeti, da Weininger tvrdi još mnogo više i mnogo odrješitije, i da svoju tvrdnju podkrepljuje upravo nepobitnim dokazima.

II. Židovstvo nema smisla ni za pokretno vlastničtvo ni za državu.

Medju svim djelima, kojima se ponosi francuzki genij, možda je najznačajnije, a svakako je najčuvstvenije djelo „O puku", što ga je napisao ponajveći francuzki povjestničar, Jules Michelet, koje je doživjelo kakvu stotinu izdanja i u kojem je, može se reći, sva veličina i dubljina naše kršćanske kulture. No sve te poezije i intimne, najiskrenije družtvene zajednice medju ljudima nestalo bi onim časom, kad Micheletovim junakom u puku ne bi bio seljak, u svom tajinstvenom, rekao bih, Bogom posvećenom odnošaju prema rodjenoj grudi.

Ili uzmimo djela drugoga jednoga, reći ću, „modernijega" svjetskoga velikana, koji je sav englezki narod od prezrenoga za onda radnika, pa do svemoćnoga landlorda učinio kao jednom velikom obitelju, propoviedajući razumievanje i ljubav za prirodu, za mater zemlju. Što bi bio John Ruskin, da je mjesto veličajne prirode obožavao, recimo, kakvu pjevačicu iz parižkoga polusvieta?

No ne trebamo tražiti velikih prvaka svoje sjajne evropske kulture, kad baš nama Slavenima svaka žilica našega bića najjače titra i za mali rodni dom i za veliku zajedničku domovinu, za državu. Mi svi znamo, ili barem nesviestno osjećamo, da bez doma nema i ne može biti prave socijalne kulture, jer bez doma nema ni ličnosti, ni družtva, a u drugu ruku stoljetno propadanje Turske, strahoviti nemiri u Kitaju i savremeno vrienje u Rusiji jasno pokazuje, da je i najgora državna vlast bolja zaštitnica reda i pravice medju ljudima, nego najsavršenija organizacija praktičkih i teoretičkih anarkista.

Znajući tako za neprocjenivu vriednost, što je ima rodna gruda i državno uredjenje za sav ljudski život i napredak, rado ćemo priznati, da je to velika rieč, kad se kaže, da židovstvo nema baš nikakvoga smisla za osnove svake civilizacije: za nepokretnu svojinu i za državnu, političku disciplinu. Nego čujmo, što o tom piše sam Weininger:

„Vanredno je čudnovato, da Židovi još i danas kud i kamo više ciene sticanje pokretnina, premda slobodno mogu sticati i druga dobra, i kako oni uzprkos svojemu smislu za privredom ne osjećaju potrebe za svojinom, barem u njezinoj najstalnijoj formi, naime u obliku zemljištnoga vlastničtva. Svojina je u nerazrješivoj vezi s osebujnošću, s individualnošću. S time je dakle u savezu, da Židovi tako gomilice pristaju uz komunizam. Komunizam naime kao tendenciju za zajedničtvom valjalo bi vazda razlikovati od socijalizma kao težnje za družtvenom kooperacijom i za priznanjem čovječjega dostojanstva svakomu pojedincu. Socijalizam je arijskoga porietla — Owen, Carlyle, Ruskin, Fichte — dok je komunizam porietla židovskoga. (Marx.) Moderna socijalna demokracija zato se je po svom mišljenju toliko udaljila od kršćanskoga socijalizma, jer u njoj Židovi igraju tako veliku ulogu. Marxistički oblik radničkoga pokreta — u opreci s Rodbertusom — uzprkos svomu nagnuću, da sve socijalizuje, nema nikakvoga odnošaja prema ideji o državi, a to se sigurno mora protumačiti podpunim nerazumievanjem svake državne misli u Židova. Državna ideja premalo je konkretna, njezin je pojam praktičnim ciljevima tako dalek, da se Žid nikako ne može s njome sprijateljiti u svojoj duši. Država je ukupnost svih ciljeva, koji se dadu oživotvoriti svezom razumnih bića, kao razumnih stvorova. Ali baš toga kantovskoga razuma, baš toga duha čini se da, Židovi nimalo nemaju...

Pojam državljanina Židovu je podpuno nadnaravan; zato nije nikada bilo židovske države u pravom smislu rieči i ne može je biti. U državnoj je ideji odluka, da slobodnom voljom pristaneš uz stanoviti pravni red, kojemu je vladar samo simbol i ništa drugo. Prema tomu oprekom državi jest anarkija, kojoj je komunizam još danas rodjeni brat baš zato, što nema nikakvoga smisla za državu... Već to, što Židov nije samo od jučer, nego više manje od vajkada neprijatelj državi, dokazuje jasno, da Židov nema osobnosti... Židovi se rado skupljaju u gomilu, ali oni ne obće medju sobom kao samostalna, medju sobom različna bića, u ime neke više nadindividualne ideje... I zato si je nemoguće pomisliti židovskoga gentlemena. Pravomu Židu fali ona unutrašnja otmjenost, koja je posljedicom, da tebe drugi štuju, i da ti druge poštuješ. Židovskoga plemstva nema; to je tim značajnije, što u židovstvu postoji već tisućgodišnja selekcija". (Str. 416—418.)

Ta činjenica, da Židovstvo nema smisla ni za svojinu ni za državu, osvjetljuje se pravo istom onda, kad prosudimo druga osebujna obilježja židovskoga karaktera, obilježja, koja se sva redom ističu najoštrijom oprečnošću svim pozitivnim elementima naše kršćanske kulture.

III. Židovstvo je bez morala.

„Nedostatke židovstva vrlo često htjedoše protumačiti, i to ne jedino sami Židovi, surovim potlačivanjem i robstvom, u kojem su Židovi čamili kroz cieli srednji viek sve do XIX. stoljeća. Robsku ćud da su Židovima uciepili istom Arijci; i nema malo kršćana, koji na taj način ozbiljno osjećaju, da imaju Židova na svojoj duši. No ovo mišljenje ide predaleko u spočitavanju: Ne može se dopustiti, da se govori o promjenama, koje bi nastale i z v a n j s k i m uplivima tečejem pokoljenja, a da u samom čovjeku ne bi bilo nješto, što je vanjskomu uplivu u susret došlo i što ga je jedva dočekalo. Još nije dokazano, da se mogu baštiniti stečena svojstva, dok je sigurnije... da kod čovjeka, i to kod pojedinca i kod cieloga plemena, karakter ostaje stalan. Samo najplića površnost može vjerovati, da čovjeka stvara njegova okolina, dapače sramota je na pobijanje ovakvoga nazora, koji ubija svaku slobodnu uvidjavnost, potrošiti jednu jedinu rieč. Ako se čovjek mienja, tad se može samo iznutra promieniti; ili u njem... nema ništa zbiljskoga, pa ovo ništa vazda ostaje ništicom. Kako se u ostalom može misliti, da je povjest stvorila Žida, kakav jest, kad nam već stari zavjet jasno govori o tom, kako je patrijarha Jakob svomu otcu Izaku na smrtnoj postelji lagao, kako je svoga brata Ezava žedna preko vode preveo, a svoga tasta Labana nasamario?

... Žid ipak nije zapravo antimoralan... Naprotiv on je relativno bezmoralan, nikada ni predobar, ni preopak, u duši svojoj ni dobar, ni zao... I zato židovstvo nema predstave ni o angjelu, ni pojma o vragu, personifikacije dobra, kao ni personifikacije zla. Knjiga Hiobova

s Belialom i mit o raju nimalo ne obaraju ove tvrdnje... No svakako predobro znam, da u duševnom životu današnjega Židova, bio on „prosviećen", ili „starovjerac", nema ni traga ni vražjemu, ni angjeoskomu principu, te nebo i pakao ne igraju upravo nikakove uloge. — Ako dakle Žid nikada ne dosegne najveće moralne visine, to je opet stalno, da će mnogo redje ubiti i silu učiniti, nego Arijac... Kod Arijca je princip dobra i zla kantovske vjerske filozofije zajedno, a ipak se razilazi u neizmjernost, t. j. u Arijcu se vazda bori njegov dobar i zao duh. U Židovu... dobro i zlo nije još ni odieljeno, diferencirano; nema doduše židovskoga ubojice, ali isto tako nema ni židovskoga svetca. I tako će biti zaista opravdano mišljenje, da ono nješto tragova vjerovanja u vraga, što ih nalazimo u židovskoj predaji, potječe iz parsizma i iz Babilona. Prema tomu ne živu Židovi poput Arijaca kao slobodni individualiteti, koji su svoji gospodari, i koji biraju izmedju kreposti i opačine...." (Str. 419—421.)

Eto nismo čuli nijednoga jakoga izraza, a kamo li da smo čitali kakav insult na židovstvo, pa ipak moramo priznati podpunu opravdanost autorovoj tvrdnji, da je Žid amoralan, ako i nije antimoralan, da je bez morala, ako i nije proti njemu.

No i ova važna tvrdnja bit će nam jasnija, a možda ćemo ju i svi priznati nepobitnom, čim do kraja svršimo analizu osebujnoga toga negativnoga židovskoga bića.

IV. Židovstvo ne pozna individualiteta.

Poznata je tobožnja solidarnost Židova. Velim tobožnja zato, jer prave uzajamnosti može biti samo natemelju onakve ljubavi, kakvu je Krist propoviedao i križem posvetio, na temelju ljubavi, koja sama sebe zaboravlja i žrtvuje, radi božanstva, koje vidi i priznaje u svakoj duši svoga bližnjega. Drugim riečima solidarnosti ima i može biti samo na moralnom temelju, pa je zato već Rimljanin Cicero kazao: Amicitia solum inter bonos esse potest, inter malos conjuratio vocatur — prijateljstva može biti samo medju dobrim ljudima, prijateljstvo zlikovaca — zove se urota.

Za Židove doduše netom vidjesmo, da su medju njima zlikovci baš riedkost, no ujedno čusmo, da medju njima nema ni krepostnika, pa zato Weininger o njihovoj solidarnosti piše ovako:

„Ako igdje ikojega neznanca, koji pripada židovstvu, težko okrive i ako se na taj glas svi Židovi iskreno za njega zauzmu, njegovu nevinost žele, očekuju i dokazuju: to samo neka nitko ne misli, da Židove dotični čovjek ikoliko zanima kao pojedinac, da im je do njegove sudbine zato, što je Židov, više stalo, nego bi im bilo žao nepravedno progonjenoga Arijca. Nipošto! Do tih pojava nehotimičnoga zauzimanja dovodi Židove... samo strah, da bi to moglo baciti sjenu na cjelokupno židovstvo, ili još točnije, na ono, što je u obće židovsko, na samu ideju židovstva... Tu se dakle brani samo pleme, nipošto osoba, nipošto individuum; na pojedinca se pri tom osvrću samo toliko, koliko je dio skupine. Pravi Žid živi samo u svojoj vrsti, nipošto u svojoj individualnosti. Vjera u Jehovu i nauka Mojsijeva samo je vjera u tu židovsku vrst i u njezinu židovsku snagu; Jehova je personifikovana ideja židovstva.

Time se tumači, da obitelj, kao biložka, nipošto kao pravna jedinica, kod nijednoga naroda na svietu nema tako velike uloge kao kod židovstva... Samo Židovi su pravi mešetari ženidbe, i nigdje nije ženidbeno mešetarenje tako prošireno, kao medju Židovima... Nema naroda na svietu, kod kojega bi se tako malo iz ljubavi ženilo, kao kod Židova: To je jedan dokaz više, da absolutni Žid nema duše...

U kršćaninu bori se ponos i poniznost, u Židu nadustost i podlost... U savezu s time, što u Židova nema ni traga poniznosti, jest i njegovo nerazumievanje pojma milosti... Odnošaj prema Jehovi kao prema abstraktnomu kumiru, pred kojim se Žid tjeskobno savija kao rob, kojemu se ne usudjuje ni imena izustiti, taj odnošaj karakterizuje Žida kao biće, kojemu treba tudjega gospodstva... Pravi Žid ne zna ništa o božanstvu, koje je u čovjeku; Žid naprosto ne razumije svega onoga, o čem govori Krist i Plato, Eckhard i sv. Pavao, Göthe i Kant, što svaki Arijac razumieva pod božanstvom, počevši od vedskih svećenika pa sve do prekrasnih Fechnerovih završnih stihova iz njegovih „Triju motiva i uzroka vjerovanju" — Drei Motiven und Gründen des Glaubens. Židu su nepojmljive Kristove rieči: I ja ću s vama ostati sve dane do konca svieta, jer što je u čovjeku od Boga, to je čovječja duša, a absolutni Žid, kako rekoh, nema duše... Veliki talenat Židova za novinarstvo, „gibkost" židovskoga duha, nedostatak ukorenjenoga i samoniklога uvjerenja... ne opravdava li to za Židove tvrdnju, da ništa n i s u, pa da baš zato ne mogu ništa p o s t a t i? Žid je individuum, ali nije individualnost; budući posvema sklon nižemu životu, ne osjeća nikakve potrebe, da njegova ličnost dalje postoji. Nema u sebi pravoga, nepromjenljivoga bića, nema ni dielka višega, vječnoga života". (421.—423., 426. i 437.)

Kakogod nam se ovaj sud činio oštar, vidjet ćemo, da je temeljito obrazložen izpitivanjem židovskoga materijalizma i židovskoga bezvjerstva.

V. Židovstvo i materijalizam.

„Zašto od pravovjernoga Jehovina roba postaje tako brzo i tako lako materijalista, i „liberalac"?... Tu se je robska ćud sakrila, a mjesto nje se je pokazalo njezino naličje: drzkost. Ako dakle židovstvo smatramo, kao što je to potrebno i jedino opravdano, za takvu ideju, kod koje mogu i Arijci više ili manje sudjelovati, tada će se moći manje tomu prigovoriti, ako mjesto povjesti materijalizma radje postavimo napis „biće židovstva".

„O židovstvu u glasbi" progovorio je Wagner; ja ću sada još nješto reći o židovstvu u znanosti... Kao što Židovi najrevnije prihvatiše darvinizam i objeručke pograbiše smiešnu teoriju o majmunskom porietlu čovjeka, tako su oni gotovo stvaralačkim oduševljenjem osnivali onu ekonomijsku struju u ljudskoj povjesti, koja iz razvoja čovječanstva posvema briše duh i dušu...

Nije to puki slučaj, da je danas kemija u tolikom obsegu u židovskim rukama, kako je nekoč bila u rukama njihovih suplemenika Arapa. Pronicati u materiju, osjećati potrebu, da se sve u nju povrati, to predpostavlja nedostatak umnoga Ja, te je prema tomu ovakav materijalizam po svojem bivstvu židovski...

U savezu s uplivom židovskoga duha za stalno je i to, što se je danas tako razvila medicina, u koju Židovi hrpimice grnu. Od pamtivieka sve od divljaka pa do današnjega pokreta za liečenjem u prirodi, od kojega su se Židovi, što je značajno, vazda daleko držali, uviek je liečništvo imalo nješto vjerskoga u sebi, te je liečnik bio kao svećenik. Čisto kemijski pravac u liečništvu — to je židovstvo. A ipak je stalno, da se nikada organsko biće ne će moći protumačiti bićem neorganskim, nego u najboljem slučaju baš protivno. Nesumnjivo je, da Fechner i Preyer imadu pravo, veleći, da mrtvo nastaje iz živoga, a nipošto obratno.... Kemijski pogled na sviet stavlja organizam na isti stepen s njegovim izmetinama i izlučinama. Kako se drugčije imadu tumačiti pojave, kao mišljenje, da se s više ili manje sladora, kojim se hrani mati, može odrediti spol djeteta? Istom je sa Židom u prirodne nauke došlo nizko shvaćanje

onih stvari, koje je Arijac na dnu svoje duše uviek smatrao kao sudbinu. I tako se čini, da su prošla vremena onih dubokih religioznih iztraživalaca, kod kojih je njihov objekat vazda imao ma i najmanji dielak vrhunaravne vriednosti, za koje je bilo tajna, koji su se od čuda jedva snalazili, kad im je u dio pala milost, da nješto odkriju; bijahu to vremena Kopernika i Galileja, Keplera i Eulera, Newtona i Linnéa, Lamarcka i Faradaya, Konrada Sprengela i Cuviera. Današnji slobodnjaci, budući da su slobodni od duha, ne mogu više vjerovati ni u kakvu nadnaravnu objavu u prirodi, te možda baš zato nisu u posebnoj svojoj znanstvenoj struci kadri onih velikana u istinu ni nadoknaditi, ni dostići.

Iz toga nedostatka dubljine jasno je, zašto Židovi ne mogu imati podpuno velikih ljudi i zašto je židovstvu uzkraćena najviša genijalnost. Najodličniji Žid posljednjih devetnaest stoljeća, za kojega nema razloga sumnjati, da je bio čisto židovskoga porietla, i koji je za stalno kud i kamo znamenitiji nego pjesnik Heine, čovjek gotovo bez ikakve duševne veličine, ili originalni, ali nipošto duboki slikar Israels, taj prvi židovski velikan jest filozof Spinoza. No uobičajeno, sveobće strahovito precjenjivanje toga filozofa nastalo je manje dubokim studijem njegovih djela, nego pukim slučajem, što je Spinoza bio jedini mislilac, kojega je Göthe temeljitije čitao.

Za Spinozu zapravo nema nikakovih problema: i u tom se je pokazao kao pravi Žid; inače ne bi bio mogao izabrati one „matematične metode“, koja kao da je proračunana na to, da svaku stvar prikazuje posvema naravskom...

Da je u Spinozi pravo pravcato židovstvo, vidi se na više načina, te se jasno razpoznavaju granice, u kojima se vazda kreće pravi židovski duh. Ne mislim ovdje toliko na njegovo nerazumievanje državne ideje i na njegovo pristajanje uz Hobbesov „Rat svih proti svima“ kao tobožnje prvobitno stanje čovječanstva. Relativno nizki stupanj njegovih filozofskih nazora dokazuje kud i kamo bolje podpuno njegovo nerazumievanje slobodne volje — Žid je uviek rob, dakle determinist, a ponajviše dokazuje to, što su za njega kao pravoga Žida individui samo slučajnosti, a nipošto substancije... I zato nema veće opreke, nego što je medju Spinozom i od njega kud i kamo znamenitijim i universalnijim njegovim suvremenikom Leibnitzom, zastupnikom nauke o monadama, i još mnogo većim stvaralačkim duhom Brunom...

Žid je bez humora, ali se zato rado ruga. Humor, budući da poznaje višu vriednost, nego su konkretne stvari, tu višu vriednost lukavo zašućuje, te je u svom bivstvu tolerantan; satira naprotiv po svom je bivstvu intolerantna, i zato je prirodjena pravoj židovskoj naravi...

Dokaz, da Žid sam po sebi nema jedinstvenoga karaktera, jest i ovo: Žid ne pjeva“. (Str. 427—431, 435 i 443.)

Da u ovom poglavlju nema ništa drugo, nego ove dvie zadnje činjenice: Žid ne voli nevine šale, ni pjesme, to dvoje samo o sebi bilo bi dovoljno, da nas Slavene uvjeri, kako je židovstvo u svom bivstvu najpodpunija opreka baš našemu slavenskomu duhu; jer da mi Slaveni nemamo svoje pjesme i da nemamo prirodjene sklonosti za onaj nedužni humor, koji i od odraslih ljudi čini pravu djecu, da toga, velim, nemamo, kako bismo bili podnieli tolikovrstno stoljetno robstvo, a ipak uz to sačuvali svu svježinu i sav polet svoje vjere u dobro i pravicu? Nego ipak najglavnija i najpodpunija karakteristika Židovstva vidi se u njegovom odnošaju prema temelju svih temelja i prema vrhuncu svih vrhunaca: u odnošaju prema vjeri.

VI. Židovstvo i religija.

„Pravo židovsko biće spoznat ćemo najdublje u ireligioznosti Židova. Ovdje nije mjesto, da razpravljamo o pojmu religije, pa ćemo pod vjerom bez daljnjega razlaganja razumievati... ponajprije priznanje svega vječnoga, koje se nikada ne da izvesti iz nižih elemenata, i priznanje, da vječni život u čovjeku čovjek ne može nikada dokazati, ni razumjeti. Žid je nevjerujući čovjek. Vjera je takvo djelovanje čovjeka, kojim on stupa u odnošaj prema nekomu biću. Vjera u Boga posebice je upravljena prema vječnomu a b s o l u t n o m u biću, to je vjera u vječni život, kako ga nauča religija. I Žid nije ništa, kad se sve uvaži, upravo zato, jer ni u što ne vjeruje.

No vjera je sve. Vjerovao neki čovjek u Boga, ili ne vjerovao, sve baš o tom ne ovisi: samo ako on vjeruje barem u ateizam. Ali to je baš ono: Žid ne vjeruje baš ništa, ne vjeruje u svoju vjeru, sumnja o svojoj sumnji. Žid nikad nije podpuno prodahnut svojom srećom, ali je isto tako nesposoban, da i svoju nesreću osjeti u svoj njezinoj gorčini. Sam sebe nikada ne shvaća ozbiljno, pa zato ozbiljno ne sudi nijednoga drugoga čovjeka i nijedne druge stvari. S unutrašnjega duševnoga gledišta udobno je biti Židom; a na nekoje vanjske neugodnosti mora čovjek biti već unapried pripravan...

Žid nikada ništa ozbiljno ne smatra pravim i neizbježivim, svetim i nepovredivim. Zato je svagdje frivolan, i o svačem pravi svoje dosjetke; nijednomu kršćaninu ne vjeruje, da je u istinu kršćanin, i nijednomu Židu, da se je iz poštene namjere pokrstio. Ali Žid nije ni pravi realista, a pogotovo nije pravi praktičnjak... U Židu nema kao u Englezu empirijske filozofije; jer pozitivizam čistoga empirika vjeruje, da čovječje znanje može sve shvatiti, koliko nam to naša ćutila dopuštaju, nada se dakle u dotjeranost sistema eksaktnih znanosti. Ali Žid ne vjeruje ni u znanost; no zato on nije nipošto skeptik, budući da nije nimalo uvjeren ni o skepticizmu...

Žid je nepobožan čovjek u najpodpunijem smislu te rieči. No pobožnost nije nešto uzgrednoga, ili nješto izvanjskoga: Pobožnost je osnov svemu i temelj, na kojem se istom sve drugo gradi. Židova drže prozaičkim već zato, jer nije poletan, jer ne čezne ni za kakovim praizvorom svoga bića; to nije opravdano. Svaka prava unutrašnja kultura i štogod čovjek za istinu drži, za što god misli, da je za njega kultura i da je za njega istina, da ima za njega vriednost, sve je to na temelju vjere, svemu tomu treba pobožnosti. I pobožnost nije nešto, što bi se javljalo samo u mistici ili u religiji; takodjer svakoj znanosti i svakoj skepsi, u obće svemu, s čime čovjek u duši svojoj ozbiljno misli, pobožnost je prvi osnov. Naravski je, da se pobožnost može očitovati na različne načine: oduševljenjem i stvarnošću, visokim poletom i dubokom zbiljom... Žid nije nikada sanjar, a zato nije nikada ni ozbiljno triezan; u njem nema ekstaze, ali nije ni suh. Židu nedostaje koliko niža, toliko viša duševna opojnost, pa zato je riedko i alkoholik, ali je i riedko sposoban za više oduševljenje... Njegova ograničenost je mršava, a njegova punoća naduvena. Ako dospije do toga, da se usudi k neograničenu oduševljenju osjećaja, nikada ne dospije daleko preko patosa...

Religija daje svemu stvaralačku snagu, i sve, štogod je u čovjeku, nastaje samo religijom. Žid prema tomu shvaćanju nije onaj religiozni čovjek, kojim ga tako često smatramo...

Treba li mi ovu stvar sad još obrazlagati? Moram li na dugo i široko tumačiti, kako Žid nema vjerske gorljivosti, pa je zato židovska vjeroizpovjest jedina, koja ne traži proselita, i u kojoj je samim njezinim članovima najvećom zagonetkom,

i na nepriliku i na porugu svatko, tko bi pristupio k židovstvu? Valja li mi obširno govoriti o bivstvu židovske molitve, o njezinoj formalnosti, i o njezinu nedostatku na unutrašnjem žaru, koji nastaje jednim jedinim trenom? Moram li napokon opetovati, što je to židovska religija? Nije to nauka o smislu i svrsi života, nego je to historijska tradicija, kojoj je glavna stvar prielaz preko Crvenoga mora, dakle kojoj je vrhunac u hvali kukavnoga bjegunca moćnomu izbavitelju. Bilo bi zaista i inače jasno: Žid je čovjek bez religije, i od svakoga vjerovanja udaljen kao nebo od zemlje... Svaka je vjera herojska: No Žid ne pozna ni srčanosti, ni straha kao osjećaj ugrožene vjere...

Židu dakle prije svega nedostaje pobožnosti, a ne mistike, kako to misli Chamberlain. Kad bi Žid bio samo pošten materijalista, ili ograničeni obožavatelj evolucione teorije! Ali on nije kritičar, nego je samo zabadalo, nije skeptik po uzoru Cartesija, ne sumnja, da iz najveće sumnje dospije do najveće sigurnosti, nego je absolutni ironičar, kao primjerice — tu mogu samo Židova spomenuti — Henrik Heine. Ni zločinac nije pobožan i nema oslona u Bogu; ali on time pada u bezdan, jer ne može kraj Boga stajati... Zločinac je zato neprestano očajan; Žid nikada.

Žid nije ni pravi revolucionarac... a time se baš i razlikuje od Francuza: On samo raztvara, a nipošto i nikada ništa u istinu ne razara...

Mislim, da sam sve ovo dosta jasno kazao, da me nitko krivo ne razumije, što mislim pod pravim bivstvom židovstva... Pravomu Židu do vieka je nepristupno: živjeti neposrednim unutrašnjim životom, osjetiti božju milost... stvarati sebe sama i izreći: Ja jesam. Žid je u istinu „božje pastorče" na zemlji, pa zato i nema Židova, koji ne bi, pa bilo to i te kako nejasno, trpio radi svoga židovstva, t. j. na koncu konca radi svoga nevjerovanja.

I tako židovstvo i kršćanstvo, prvo najraztrganije i najsiromašnije na duševnosti, drugo vjerom najjače, s najviše pouzdanja u božansko biće, tvore najpodpuniju i najbezkonačniju opreku. Kršćanstvo je najsavršenije junačtvo... Zato je Žid kukavan, a heroizam je njegov skrajnji pol... No bilo bi krivo misliti, da Žid mrzi Krista; Žid nije antikrist, on prema Isusu zapravo nema nikakvoga odnošaja". (437—442, 445.)

VII. Zaključak. Svrha židovstva.

„Budući da Žid ništa ne vjeruje, bježi u materijalizam; od tuda potječe njegova pohlepa za novcem. Time traži u materijalizmu neku realnost, i hoće da se geschäftom uvjeri, o nečem, što jest — i tako zvani „zasluženi" novac postaje jedina vriednost, koju faktički priznaje. No ipak Žid nije zapravo ni geschäftsmann, jer „nerealnost", „nesolidnost" u postupku židovskoga trgovca samo je konkretna pojava nesuvisloga i praznoga židovskoga bića i na ovom području.. „Židovština" je dakle jedna kategorija, i psiholožki se za nju ne može ništa više reći ni odrediti; metafizički može se smatrati kao neko stanje prije bivstvovanja; kad u samo židovstvo proniknemo, ne dospijemo dalje, nego do unutrašnje mnogostrukosti „karaktera", do nedostatka sposobnosti za uvjerenje koje mu drago, do nesposobnosti za kakvu mu drago ljubav, za bezuvjetnu odanost i požrtvovnost.

Erotika je Židova sentimentalna, njegov je humor satira... U sentimentalnosti i u satiri jest ona sklonost k ovomu i k onomu, koja židovštinu zapravo i sačinjava... Satirični, sentimentalni ljudi imaju onaj zajednički smiješak, koji je obilježje židovskomu licu: Nije ni blažen, ni bolan, ni ponosan, ni nježan, nego je to onaj neodredjeni izražaj lica, koji odaje pripravnost, da će na sve pristati, i u kojem nema ni traga poštivanju čovjeka i samoga sebe...

U židovstvu bijahu dvie mogućnosti: Prije Isusova rodjenja obje su mogućnosti bile zajedno, još medju njima nije bilo izabrano... Negacija i afirmacija stajahu jedna kraj druge. Tu dolazi Krist, sin čovječji, koji u sebi savladava najjaču negaciju, židovstvo, i stvara najjaču afirmaciju, kršćanstvo, kao najoštriju opreku židovstvu,... Kocka je pala: Stari se Israel dieli na Židove i kršćane, Žid, kako ga mi poznajemo i kako smo ga opisali, javlja se istodobno s kršćaninom... U židovstvu od sada nema snage, da dodje k veličini: Ljudî poput Simsona i Josue, tih najnežidovskijih karaktera u starom Israelu, ne može od tada židovstvo radjati... U Israelu bijaše najviša mogućnost, koja je ikada kojemu narodu bila sudjena: Mogućnost roditi Krista. I spasitelj židovstva postaje izbavitelj od židovstva. Svaki narod inače ima oživotvoriti neku odredjenu ideju, posebnu svoju ideju; i zato svaki narod na koncu konca propada. Samo Žid ne oživotvorava nikakve posebne ideje... Židovsko biće nema metafizički nikakve druge svrhe, nego da bude podnožjem osnivaču nove vjere. Time nam postaje jasna najčudnija pojava u posebnom načinu, kojim Židovi služe svomu Bogu: Nikada kao pojedini ljudi, nego uviek kao množina. Oni su samo u skupu „pobožni", pred njima netko mora moliti: jer nada Židova istovjetna je s trajnom mogućnošću, da iz svoga plemena vide gdje izlazi najveći borac, utemeljitelj nove vjere. To je nesviestno znamenovanje svih mesijanističkih nada u židovskoj tradiciji: Krist je smisao židovstva.

Ako dakle u Židovâ ima još uviek najviše vjerojatnosti za veličinu, to je ipak u njem u zbilji najveća ništetnost; Žid je zaista odabran za najviši poziv, ali istodobno po svojoj duševnosti najniži čovjek". (Str. 444—445 i 449—451.)

* * *

Sada treba, u njekoliko kratkih poteza označiti prema ovakvim faktima moderno stanovište svakoga sviestnoga Slavena u židovskom pitanju. Tu ponajprije valja iztaknuti, kako sam Weininger svoju neobičnu studiju o židovstvu završuje ovom značajnom tvrdnjom: „U naše doba vidimo židovstvo na tako visokom stupnju, na koji se nije popelo već od Irudovih vremena. S kojega god gledišta promatramo moderno doba, vlada u njem židovski duh".

Time smo u ostalom i počeli ovo izvješće, a sad možemo mirne duše kazati: U Rusiji bi danas bila već gotova veličanstvena narodna revolucija, da u njoj nema pet milijuna Židova, koji već sve uradiše i još će sve pokušati, da mjesto preporodne revolucije u Rusiji istom započne ubitačna anarkija. No to i jest glavni razlog, i ne spominjući Židova poljskih i čeških, pak Židova ugarskih, koji danas ravnaju Magjarima, a i južnim Slavenima, da židovstvo smatramo u prvom redu pitanjem slavenskim.

Što dakle valja nama Slavenima učiniti sa Židovima, ili točnije, kako nam se valja prema njima vladati?

Kao pravi kršćani ne možemo nikako biti antisemiti po njemačkom uzoru; ali kao narod, kojemu i zapadna Evropa priznaje najveću snagu i dubljinu u moralu, ne možemo i ne smijemo nikako dozvoliti, da ikoji član židovstva bilo semitskoga, bilo arijskoga, bude našim narodnim predstavnikom i vodjom. Mjesto antisemitizma imali bismo dakle najstrože provesti asemitizam: mjesto nedostojne borbe protiv Židova najuztrajniji rad bez Židova.

Stjepan Radić.

SADRŽAJ.

